

2008/2009

LATVIJA

Pārskats par tautas attīstību



Atbildīgums

UDK 318 (474.3)
Pa 603

Izdevuma teksta autortiesības nav aizsargātas. Šo tekstu gan pilnīgi, gan daļēji drīkst izmantot bez iepriekšējas atļaujas, tomēr obligāti ir jānorāda izmantotais avots.

Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2008/2009: Atbildīgums. Galv. red. Juris Rozenvalds un Ivars Ijabs. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2009, 226 lpp., il., tab., karte. ISBN 978-9984-45-162-6.

Izdevums publicēts ar Sorosa fonda – Latvija atbalstu.

SOROSA
FONDS
LATVIJA



Ievadvārdi

Šā gada tautas attīstības pārskats ir veltīts vienai no aktuālākajām tēmām Latvijas un Eiropas publiskajā telpā – atbildīgumam. Šis jēdziens apvieno gan individuālo, katra cilvēka atbildību par savu rīcību un tās ietekmi uz citu cilvēku dzīvi un vidi, gan arī atbildīgu publisko rīcību, ko vēlamies sagaidīt no valsts pārvaldes, politiķiem, no starptautiskām organizācijām, kā arī no saviem līdzpilsoņiem.

Ko nozīmē rīkoties atbildīgi? Atbildīga rīcība katrā situācijā var būt atšķirīga, tomēr pamatā gan privātajā, gan publiskajā telpā tā ir saistīta ar ilgtermiņa domāšanu, uzticēšanos cilvēku spējām, godaprātām un cieņu pret sevi un līdzcilvēkiem.

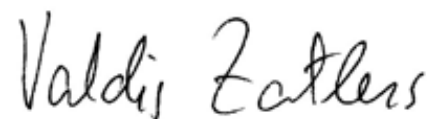
Ilgtermiņa domāšana ir tas, kas nodrošina sabiedrības attīstību un ļauj pārvarēt ekonomiskās, sociālās un politiskās grūtības, ja vēlme rīkoties, domājot par nākotni, piemīt tiem, no kuriem ir atkarīga sabiedrības virzība. Pilsoņiem ir pamats pieprasīt no valsts pārvaldes ilgtermiņa domāšanu, jo īstermiņa mērķu vadīta pārvalde nevar atbildīgi rīkoties ar sabiedrības resursiem, nevar pieņemt tādu budžetu, kas veicina ekonomikas attīstību un nevar saskatīt unikālās iespējas, kuras mums dod Latvijas cilvēku radošums un inovācijām draudzīgā starptautiskā vide. Jau tuvākā gada laikā ekonomikas jomā mums jāspēj nostāties uz ilgtspējīgas attīstības platformas, kas mūsu valstij nākotnē sniegtu drošu pamatu attīstībai un izaugsmei. Sociālā jomā mums jāspēj nodrošināt, ka neviens Latvijas iedzīvotājs arī šajā posmā nenonāk galējā nabadzības situācijā, tādēļ valstij jāuzņemas atbildība par garantētu minimālās sociālās palīdzības nodrošināšanu.

Tajā pašā laikā vienlīdz liela nozīme ir mūsu individuālajai izvēlei. Mēs varam atbildīgi izturēties pret vidi vai turpināt postīt dabu ar bezatbildīgu patēriņu un videi n draudzīgu ražošanu. Mūsu individuālā rīcība un sniegtais atbalsts var palīdzēt līdzcilvēkiem ieraudzīt iespēju un

risinājumu nākotnei, var iedrošināt pašiem sākt savu uzņēmējdarbību vai pievērsties pašnodarbinātībai.

Atbildīga rīcība ir saistīta ar uzticēšanos līdzpilsoņiem. Starptautiskie pētījumi pierāda, ka uzticēšanās cilvēkiem – ne tikai saviem radiem un draugiem – raksturīga attīstītām sabiedrībām. Šādās sabiedrībās cilvēka cieņa un publiskā atbildība ir pašsaprotamas lietas, cilvēki tic ikviena indivīda spējai brīvi attīstīties un sekot savām izvēlēm. Bet tas uzliek arī atbildību rīkoties tā, lai citi mums blakus neciestu no mūsu bezatbildības un īstermiņa domāšanas. Bez savstarpējas uzticēšanās nav iespējama sadarbība, un bez sadarbības nav iespējama sabiedrības attīstība.

Visbeidzot, viens no būtiskākajiem aspektiem šajā kontekstā ir sabiedrības līdzdalība. Līdzšinējā pieredze liek domāt, ka esam nepamatoti maz pievērsuši uzmanību dažādiem tiešās demokrātijas instrumentiem un kavējušies ikdienas praksē ieviest, piemēram, pašvaldību referendumus, iedzīvotāju iesaisti konkrētu lēmumu pieņemšanā un līdzdalību savas pašvaldības budžeta prioritāšu noteikšanā. Sabiedrības līdzdalības pieaugums ir tieši saistīts ar Latvijas iedzīvotāju spēju ieraudzīt savu lomu, ietekmi un saistību ar valsts pārvaldību un attīstību. Tas nozīmē arī atbildīgu rīcību ar savu balsi vēlēšanās, balsojot par idejām un darbiem, nevis krāšņāku reklāmu, kā arī mūsu spēju panākt Latvijā augstāku politiskās atbildības līmeni un veidot ievēlēto pārstāvju ciešāku saikni ar vēlētajiem.



Valdis Zatlers
Valsts prezidents

Ievadvārdi

Šodien lasītāju vērtējumam tiek nodots «Pārskats par tautas attīstību 2008/2009: Atbildīgums». Skaita ziņā tas ir jau desmitais tautas attīstības pārskats, kas sagatavots pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. Līdz šim publicētie pārskati ir snieguši būtiskas atziņas par Latvijas sabiedrību, tās problēmām un galvenajām attīstības tendencēm. Tautas attīstības pārskati ir kalpojuši par nozīmīgu informācijas avotu gan pašmāju un ārvalstu pētniekiem, gan visiem tiem cilvēkiem, kurus interesē sabiedrībā un valstī notiekošie procesi.

Kopš 2005. gada pārskatus par tautas attīstību veido Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, kas ir vadošā pētniecības iestāde sociālajās zinātnēs Latvijā. Lai iegūtu kvalitatīvu, mūsdienīgu zinātnes prasībām atbilstošu rezultātu, institūts šajos gados ir spējis veiksmīgi piesaistīt labākos nozares speciālistus un nepieciešamos resursus apjomīgu, starpdisciplināru pētījumu veikšanai. Institūta panākumi lielā mērā ir saistīti ar sociālo zinātņu straujo attīstību Latvijas Universitātē pēdējo desmit gadu laikā, pilnveidojot studiju darbu un izvēršot pētniecību. Labi uzsāktais jāturpina un ir nopietni jādome par turpmāko attīstību.

Līdz ar lielāku integrāciju pasaules zinātniskajā apritē vienlaikus ir jāveicina sociālo zinātņu pētījumu nozīmība Latvijas sabiedrības kontekstā. Ir nepieciešama daudz lielāka zinātnieku iesaiste mūsu valsts rīcībpolitikas veidošanā, sniedzot ekspertu atbalstu politiķiem un administratoriem. Sociālo zinātņu speciālistiem ir un arī turpmāk būs izšķiroša nozīme sabiedriskās domas veidošanā, rosinot un piedaloties diskusijās par valsts turpmākajām attīstības perspektīvām.

Jaunais Pārskats par tautas attīstību ir lielisks apliecinājums tam, ka mūsu pētnieki apzinās sociālo zinātņu īpašo lomu demokrātiskā sabiedrībā. Uzmanības vērts ir fakts, ka Latvijas Universitātes zinātniekiem pētījuma tapšanā ir izdevies iesaistīt arī atzītus speciālistus no citām Latvijas augstskolām. Rīgas Stradiņa universitāte, Vidzemes Augstskola, Daugavpils Universitāte un Latvijas Lauksaimniecības universitāte ir sniegušas nozīmīgu artavu Pārskata tapšanā un ir uzticami LU partneri ceļā uz zināšanu sabiedrības izveidi Latvijā.

Šajā Pārskatā aplūkots laikposms Latvijai nav bijis vienkāršs. 2008. gada globālā ekonomiskā krīze mūsu valsti ir skārusi smagi, ko vēl vairāk pastiprinājušas Latvijas pārvaldības problēmas. Tas ir laiks, kad līdz šim stabilo izaugsmi nomainīja strauja lejupslīde. Iepriekš attīstība

daudzās jomās šķita notiekam «pati no sevis», valdība resursu pārpilnība un visaptverošs optimisms, tāpēc bieži vien jautājums par atbildību tika atstāts otrajā plānā. Tomēr Pārskata autori skaidri parāda atbildīguma problēmas atsevišķās nozarēs – no ekoloģijas līdz ārstu ētikai, no politiskās līdzdalības līdz kultūras mantojuma saglabāšanai. Iespējams, ka ne vienā vien no aplūkotajām jomām tieši nespēja uzņemties atbildību vai nespēja to skaidri sadalīt starp individiem, atsevišķām grupām un valsti ir novedusi pie šodienas problēmām.

Jautājums par atbildīgumu, kuru risina Pārskata autori, pašreizējos sociāli ekonomiskajos apstākļos ir vairāk nekā nozīmīgs un plašāku diskusiju vērts. Tāpēc šodien Latvijā lielāks uzsvars ir jāliek uz cilvēku spēju pašiem atbildēt par savu rīcību, uzņemties saistības un domāt par ilgtspējīgu attīstību. Arī valsts turpmākā izaugsme būs iespējama, vienīgi domājot par sabiedrības izaugsmi ilgtermiņā.

Viena no nozīmīgām atbildīguma dimensijām ir mūsu valsts starptautiskā konkurētspēja. Šodien mēs dzīvojam globālā un atvērtā pasaulē, kurā pārrobežu sadarbībai ir arvien lielāka loma ikvienas valsts attīstības nodrošināšanā. Pašlaik Latvijas konkurētspēja daudz vairāk nekā jebkad ir atkarīga no mūsu cilvēkresursiem: cilvēkiem, kuri grib un var radīt jaunas, inovatīvas zināšanas un pasaulē pieprasītus produktus. Saimnieciskā krīze nevar būt par iemeslu, lai ignorētu šo vienīgo resursu, kas var palīdzēt mūsu valstij nostāties uz ilgtspējīgas attīstības ceļa, proti, zināšanas un izglītību. Tādēļ pašlaik viens no aktuālākajiem atbildīguma jautājumiem Latvijā ir augstākās izglītības un zinātnes kvalitāte, to konkurētspēja pasaulē.

Apsveicu Pārskata autorus ar veiksmīgi realizēto projektu. Esmu pārliecināts, ka šis darbs kalpos par atskaites punktu turpmākai pētniecībai un veicinās plašākas sabiedrības interesi par mūsu valsti notiekošo un atbildīguma lomu tajā.



Mārcis Auziņš
Latvijas Universitātes rektors

Izdevuma «Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2008/2009» autorkolektīvs

Galvenie redaktori Juris Rozenvalds, Ivars Ijabs
Konsultante statistikas jautājumos Anita Švarckopfa
Administratīvās asistentes Ieva Zlemeta, Gundega Švarcberga

Ievada autori

Juris Rozenvalds
Ivars Ijabs

1. daļas autori

1. nodaļa Tālis Tisenkopfs
2. nodaļa Ivars Ijabs
3. nodaļa Ainārs Auniņš, Jānis Brizga, Māris Kļaviņš
4. nodaļa Vita Zelče
5. Ekspertu viedokļi un intervijas
Atbildīga attieksme pret latviešu valodu. Sagatavojis Ivars Ijabs
Atbildība par kultūras mantojumu. Sagatavojis Ojārs Spārītis

2. daļas autori

1. nodaļa Jānis Ikstens
2. nodaļa Iveta Reinholde
3. nodaļa Andrejs Jakobsons
4. nodaļa Feliciana Rajevska, Laura Romanovska
5. nodaļa Laima Barisa, Voldemārs Bariss, Dina Bite, Signe Dobelniece, Viola Korpa, Valda Kronberga, Jānis Ūsis, Vladimirs Meņšikovs, Līga Rasnača
6. nodaļa Daunis Auers, Toms Rostoks
7. nodaļa Nils Muižnieks

3. daļas autori

1. nodaļa Mārtiņš Kālis
2. nodaļa Vija Sīle
3. nodaļa Lauris Liepa
4. nodaļa Līga Krūmiņa, Baiba Sporāne
5. nodaļa Ingus Bērziņš, Ilze Šulmane

Pētījums par atbildīgumu Latvijā 2008. Metodoloģija. Tabulas

Ieva Strode

Izdevuma latviešu valodā redaktore Inta Rozenvalde
Izdevuma angļu valodā redaktors Nils Muižnieks
Tulkotājas Ieva Solveiga Harms, Lolita Kļaviņa

Vāka un iekšlapu dizains, makets Ieva Tiltiņa

Vāka noformēšanā izmantota Jura Rozenvalda fotogrāfija, nodaļu noformēšanai izmantotas Kristapa Kalna un Ulda Brieža fotogrāfijas.

Par atsauksmēm, ieteikumiem un palīdzību Pārskata gatavošanas gaitā pateicamies Gitai Blauai, Intai Brikšei, Skaidrītei Lasmanei, Andrejam Plakanam, Annai Šmitei un Inesei Veckaganei.

Pētījumu par atbildīgumu Latvijā (2008) veica sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS. Par datu apstrādi pateicamies Inesei Ilmeri un Annai Sovinai.

Saturs

Pamatfakti par Latviju, 2008	9
------------------------------	---

Ievads	10
---------------	-----------

1. Es. Mēs. Pasaule

1. daļa

1.1. Individīda atbildība: krīzes izaicinājums šodienas Latvijā	17
1.2. Atbildība un līdzdalība	26
1.3. Atbildīgums pret vidi: rīcības un morāle	32
1.4. Vēsture – atbildība – atmiņa: Latvijas pieredze	42
1.5. Ekspertu viedokļi un intervijas: valoda un kultūras mantojums	55
Atbildīga attieksme pret latviešu valodu	55
Atbildība par kultūras mantojumu: sekmes un problēmas	61

2. Vara. Pārvalde. Sabiedrība

2. daļa

2.1. Politiskais atbildīgums Latvijā: politiķu un pilsoņu atbildības krustpunktā	73
2.2. Administratīvais atbildīgums	80
2.3. Atbildīgums budžeta veidošanā	87
2.4. Atbildīgums un sociālā politika	94
2.5. Atbildīgums centra un reģionu attiecībās	105
2.6. Starptautiskās organizācijas un atskaitīšanās: Latvija un Eiropas Savienība	116
2.7. Atbildīgums Latvijas attiecībās ar diasporu	123

3. Arods. Nozare. Pienākums

3. daļa

3.1. Atbildīga uzņēmējdarbība	129
3.2. Ārstu profesionālais atbildīgums	136
3.3. Juridisko profesiju atbildīgums	145
3.4. Atbildīgums par informācijas apriti sabiedrībā	154
3.5. Mediju atbildīgums	163

Pielikumi

Pētījums par atbildīgumu Latvijā 2008. Metodoloģija	172
Pētījums par atbildīgumu Latvijā 2008. Tabulas	174
Īss galveno tautas attīstības rādītāju apskats	194
Tautas attīstības rādītāji. Tabulas	203

Literatūra	214
-------------------	------------

Logi

0.1. Pārskati par tautas attīstību Latvijā: tematika	10
0.2. Atbildīguma paveidi	12
1.1. Atbildības jomas	17
1.2. Skolniekam. <i>Valts Vitmens</i>	18
1.3. Dzīves uzlabošanas darbības	19
1.4. Dzīves uzlabošanas individuālās stratēģijas	20
1.5. Augšupejas un lejupejas šķēres nācījas ekonomiskajā un garīgajā attīstībā	23
1.6. Krīzes mācības	24
1.7. Politiskās līdzdalības dinamika	24
1.8. Lielākie sasniegumi. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi	25
1.9. Valdības pienākumi: vai valdībai ir jānodrošina ar darbu ikviens indivīds?	30
1.10. Lielākie sasniegumi. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi	31
1.11. Latvijas Republikas Satversme, 115. pants	32
1.12. Ekoloģiskās pēdas nospiedums	33
1.13. Ekoloģiski atbildīgu patēriņu raksturojošie elementi	34
1.14. Respondentu daļa, kas uzskata, ka bioloģiskās daudzveidības samazināšanās ir viena no piecām nozīmīgākajām vides problēmām	35
1.15. Sauszemes «Natura 2000» teritoriju īpatsvars	38
1.16. To Biotopu direktīvas I pielikuma biotopu un II pielikuma sugu īpatsvars, kam Eiropas Komisija atzinusi ES dalībvalstu piedāvātos «Natura 2000» teritoriju tīklus par pietiekamiem	39
1.17. Vides un ainavas uzlabošanas pasākumiem plānotā daļa no ES piešķirtajiem lauku attīstības līdzekļiem ES dalībvalstīs	40
1.18. Lielākie sasniegumi. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi	41
1.19. Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa intervija laikrakstam «Latvijas Vēstnesis»	47
1.20. Latvijas 20. un 21. gadsimta vēsturei veltīto zinātnisko grāmatu tematika (1990–2006)	49
1.21. Vēsturnieks Aivars Stranga par vēsturisko atbildību	50
1.22. Lielākais sasniegums. Nopietnākā problēma. Svarīgākais uzdevums	54
2.1. Politiskā atbildīguma ideālais modelis	74
2.2. Jūrmalgeita: politiķu un pilsoņu atbildība	77
2.3. Lielākais sasniegums. Nopietnākās problēmas. Svarīgākais uzdevums	79
2.4. Administratīvā atbildīguma dimensiju savstarpējā saikne	81
2.5. Ētika, zemes un dāvanas	83
2.6. Lielākie sasniegumi. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi	85
2.7. Latvijas reālais iekšzemes kopprodukta pieaugums un valsts konsolidētā kopbudžeta bilance 1996.–2008. gadā	88
2.8. Valsts budžeta izdevumi un privātais patēriņš Latvijā 2000.–2008. gadā	89
2.9. Vidējās algas un patēriņa kredītu apjomi Latvijā 2001.–2008. gadā	90
2.10. Aptaujāto atbildes uz jautājumiem par valsts un mājsaimniecību budžetu veidošanu	91
2.11. Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi	93
2.12. Labklājības režīmu raksturīgās iezīmes	95
2.13. Iedzīvotāju uzticēšanās institūcijām	96
2.14. Dažādu drošības avotu nozīmība aptaujāto kopuma vidējā vērtējumā	97
2.15. Sociālā dzīvojamā fonda īpatsvars ires sektorā, kopējā dzīvojamā platībā un no jauna uzceltās mājās, 2003. g.	98

2.16. Algas daļa, kas netiek aplikta ar ienākuma nodokli	100
2.17. Valsts noteiktie rādītāji sociālās palīdzības saņemšanai	100
2.18. Plānotais un reālais minimālās algas paaugstinājums	101
2.19. Sociālā budžeta pensijas iemaksu sadalījums starp 1. un 2. pensijas līmeni (%) atbilstoši Valsts fondēto pensiju likuma pirmajai redakcijai 2001. gadā	102
2.20. 2. pensiju līmeņa dalībnieku skaita dinamika Latvijā	102
2.21. Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi	103
2.22. Latvijas statistisko reģionu svarīgākie sociāli ekonomiskie rādītāji	106
2.23. Nabadzības riska indekss Latvijā un tās reģionos 2007. gadā	108
2.24. Zemo, vidējo un augsto tehnoloģiju nozaru īpatsvars Latvijas reģionos (pēc pievienotās vērtības) 2003. gadā	109
2.25. Pabeigtie struktūrfondu projekti sadalījumā pa reģioniem (2004–2006)	109
2.26. Atbilžu sadalījums uz jautājumu «Kā jūs raksturotu pašvaldības darbiniekus?»	111
2.27. Atbilžu «Ļoti lielā» un «lielā» īpatsvars atbildēs uz jautājumu «Cik lielā mērā Jūs jūtat atbildību par to, kādi ir dzīves apstākļi...»	111
2.28. Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi	115
2.29. Lielākais sasniegums. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi	122
2.30. Lielākais sasniegums. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi	127
3.1. Ziedojumu izlietojums sabiedriskā labuma darbībai 2007. gadā	131
3.2. Darba devēji un darba ņēmēji, kas uzskata, ka uzņēmumā ir izvirzīts darbinieku pārstāvis	133
3.3. Lielākais sasniegums. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi	135
3.4. [Hipokratisks] Zvērests	138
3.5. Vai esat veicis «neoficiālos maksājumus» kādam veselības aprūpes pakalpojumu sniedzējam?	139
3.6. «Neoficiālie maksājumi» Latvijas veselības aprūpes iestādēs 2002. gadā	140
3.7. Lielākie sasniegumi. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi	144
3.8. Augstākās tiesas darba grupas ziņojums par ētikas normu pārkāpumiem tiesnešu rīcībā	147
3.9. Kolektīvā atbildīguma vērtēšanas paraugprocess: Nirnbergas prāva, 1947–1949	151
3.10. Lielākie sasniegumi. Nopietnākā problēma. Svarīgākais uzdevums	153
3.11. Bibliotēku tīkla blīvums Latgalē	157
3.12. Latvijas un Igaunijas bibliotēku salīdzināmā statistika	158
3.13. Bibliotēku pakalpojumi lietotāju vērtējumā	158
3.14. Bibliotekāru kompetence lietotāju un iedzīvotāju vērtējumā	160
3.15. Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi	162
3.16. Lielākais sasniegums. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi	171

Pamatafakti par Latviju, 2008



Iedzīvotāji

Iedzīvotāju skaits, milj.	2,3
Dabiskais pieaugums, %	-0,4
Apdzīvojuma blīvums, cilv. uz km ²	35,2

Iedzīvotāju sadalījums starp pilsētām un laukiem, %

Laukos	32,1
Pilsētās	67,9

Iedzīvotāju dzimumsadalījums, %

Vīrieši	46,1
Sievietes	53,9

Iedzīvotāju vecumstruktūra, %

0–14 gadi	13,8
Darbspējas vecumā (vīrieši 15–62 g., sievietes 15–61,5 g.)	65,6
Vecāki par darbspējas vecumu	20,6

Nacionālais sastāvs, %

Latvieši	59,2
Krievi	28,0
Baltkrievi	3,7
Ukraiņi	2,5
Poļi	2,4
Lietuvieši	1,3
Citi	2,9

Vieta pēc tautas attīstības rādītājiem

Tautas attīstības indekss 2006. gadā (2008. gada precizējums, http://hdr.undp.org)	44/179
---	--------

Pieaugušo lasītprasme, %	99,8
--------------------------	------

Veselība

Paredzamais mūža ilgums, gados	72,7
Vīrieši	67,2
Sievietes	77,9
Zīdaiņu mirstība uz 1000 dzimušajiem	6,7
Ārstu skaits uz 10000 iedzīvotājiem	37,2

Tautsaimniecība

Iekšzemes kopprodukts, milj. latu	16 243,2
Iekšzemes kopprodukts uz 1 iedzīvotāju 2000. gada vidējās cenās, latos	3660
Reālais IKP uz vienu iedzīvotāju izteikts Eiropas norēķinu vienībās, pēc pirktspējas paritātes standartiem	14 000
Iekšzemes kopprodukta samazinājums, %	-4,6
Bezdarba līmenis, %	7,0

Nodarbinātība pa tautsaimniecības nozarēm, %

Lauksaimniecība	8
Rūpniecība	29
Pakalpojumi	63

Valsts izdevumi pret iekšzemes kopproduktu, %

KOPĀ	39,5
No tiem: aizsardzība	1,5
izglītība	6,5
veselība	3,6
sociālā aizsardzība	9,3

Lata kurss pret 1 USD (vidējais)	0,4798
----------------------------------	--------

Teritorija, km ²	64 589
-----------------------------	--------

Ievads

Tradīcija veidot ikgadējus pārskatus par tautas attīstību pasaulē aizsākās 1990. gadā, kad ANO Attīstības programma (UNDP) pirmo reizi pasūtīja neatkarīgam ekspertu kolektīvam sagatavot ziņojumu par tautas attīstību svarīgāko globālo problēmu kontekstā. Šobrīd dienaskārtībā ir jau deviņpadsmitais Pārskats par tautas attīstību pasaulē, un tas ir veltīts migrācijas problēmām.

Pavisam drīz līdzīga veida ziņojumus sāka gatavot arī atsevišķas valstis. Latvijā pārskati par tautas attīstību iznāk kopš 1995. gada. Četrpadsmit gadu laikā ir uzkrāta ievērojama pieredze, tautas attīstības jēdziens ir pārliecinoši iegājis sabiedrības aprītē (pārskatu tematiku sk. 0.1. logā).

Latvijas situācija tautas attīstības jomā kopumā ir vērtējama pozitīvi. Pēdējais ANO Attīstības programmas publicētais Pārskats par tautas attīstību (*Human Development Report 2007/2008: Fighting Climate Change: Human Solidarity in a Divided World*) ierindo Latviju 45. vietā pasaulē līdzās mūsu Baltijas kaimiņiem Igaunijai (44. vieta) un Lietuvai (43. vieta). Tiesa, mūs ir apsteigusi lielākā daļa Eiropas Savienības dalībvalstu no Austrumeiropas un Centrāleiropas (Slovēnija – 27. vietā, Čehija – 32. vietā, Ungārija – 36. vietā, Polija – 37. vietā, Slovākija – 42. vietā), tomēr esam priekšā Bulgārijai (53. vietā), Rumānijai (60. vietā), kā arī bijušajām PSRS republikām – Baltkrievijai (64. vietā), Krievijai (67. vietā), Kazahstānai (73. vietā), Ukrainai (76. vietā), Armēnijai (83. vietā), Gruzijai (96. vietā) un Azerbaidžānai (98. vietā). Turklāt pēc smaga kritiena 20. gadsimta 90. gadu vidū (no 30. vietas 1994. gadā uz 92. vietu 1998. un 1999. gadā) Latvija ANO tautas attīstības indeksa vērtējumā uzrāda noturīgu tendenci ieņemt arvien augstāku vietu: 1999. gadā – 74. vieta, 2000. gadā – 63. vieta, 2001. gadā – 50. vieta, 2001. gadā – 53. vieta, 2003. un 2004. gadā – 50. vieta, 2005. gadā – 48. vieta, 2006. gadā – 45. vieta. Tas

gan nedod pamatu ieslīgt pašapmierinātībā – panākumi tautas attīstības jomā izvirza aizvien augstākas prasības cilvēka dzīves kvalitātes uzlabošanā.

Pēdējo astoņpadsmit gadu laikā Latvijā kopumā ir nostiprinājies moderns demokrātisks režīms ar godīgām vēlēšanām, aizsargātām cilvēktiesībām, privātpašumā balstītu tautsaimniecību un brīviem medijiem. Šajā laika periodā notikusi attīstība Latvijai ir devusi iespēju kļūt par pilntiesīgu Eiropas Savienības un NATO dalībvalsti. Vienlaikus dinamiskās un sabiedrības locekļiem bieži vien neizprotamās pārmaiņas visās sabiedrības jomās – ekonomikā, politikā, pilsoniskajā sabiedrībā, starptautiskajā politikā u. c. – ir radījušas arī jaunas sociālas patoloģijas un normatīvu deficītu. Daudzas liberāli demokrātiskās vērtības – tolerance, tiesiskums, cilvēktiesības, līdzdalība – vēl nebūt nav kļuvušas par Latvijas ikdienas kultūras sastāvdaļu.

Šobrīd Latvija pārdzīvo nopietnāko krīzi pēc neatkarības atjaunošanas, turklāt tās cēloņi nav meklējami vienīgi neapdomīgā saimniekošanā. Neuzticēšanās demokrātiskām institūcijām, pilsoniskā pasivitāte, intereses trūkums par kopīgā labuma jautājumiem liecina, ka krīzes cēloņu meklējumos mums ir darišana ar kādu plašāku fenomenu. Visaptverošas un bieži vien anarhiskās sabiedrības transformācijas, kas Latvijā bijušas vērojamas pēc neatkarības atjaunošanas, daudzviet ir radījušas atbildīguma deficītu, kā arī neskaidri definētas cilvēku tiesības un pienākumus daudzās sociālās dzīves jomās.

Atbildīgums un tautas attīstība

Jēdziens «attīstība» sociālajās zinātnēs tiek lietots dažādās nozīmēs, uzsverot tehnoloģisko, ekonomisko, sociālo u. c. attīstību. Tautas attīstības (*human development*)

0.1.
logs

Pārskati par tautas attīstību Latvijā: tematika

- 1995 Vispārējs tautas attīstības izvērtējums Latvijā; sabiedrisko pārmaiņu ietekme uz iedzīvotājiem
- 1996 Nabadzība, sociālā integrācija un reģionālās atšķirības
- 1997 Dzīves līmenis, izglītības reforma un līdzdalība
- 1998 Valsts, indivīdi un privātais sektors; ilgtspējīga attīstība, iespēju vienlīdzība, cilvēku attiecību kvalitāte, indivīda, valsts un privātā sektora partnerība
- 1999 Globalizācijas izpausmes Latvijā, tās radītie riski un iespējas
- 2000/2001 Sabiedriskās politikas process tautas attīstības perspektīvā
- 2002/2003 Cilvēkdrošība kā svarīgs sabiedrības attīstības priekšnoteikums
- 2004/2005 Rīcībspēja reģionos
- 2006/2007 Cilvēkkapitāls, tā saistība ar sociālo kapitālu, sociālajiem institūtiem un tīkliem

konceptija izvērtē sabiedrības ekonomisko, politisko un kultūras izaugsmi cilvēku dzīves piepildījuma prizmā. Latvijā veidotajos pārskatos par tautas attīstību līdz šim lielākoties pētītas **sabiedrības attīstības objektīvās tendences un priekšnoteikumi**. Mazāka uzmanība tikusi veltīta indivīdu un sociālo grupu rīcības vērtējumam, viņu gatavībai un spējai uzņemties saistības. Tomēr sabiedrību vieno ne tikai bioloģiskās, ģeogrāfiskās un ekonomiskās saites un likumsakarības. **Sabiedrība ir arī normatīvu attiecību sistēma**, kas balstās uz savstarpēju pienākumu atzīšanu, solījumu izpildi un sankciju sistēmu. Mūsdienīgas, labi iekārtotas sabiedrības izaugsmes pamatā ir ne tikai ekonomiskās labklājības un administratīvās efektivitātes kāpums, bet arī aizvien **pieaugoša indivīdu spēja apzināties savas rīcības sociālās sekas un atbildēt par tām**. Tādas mūsdienu sabiedrībai nozīmīgas problēmas kā vides degradācija, vajadzība pēc ilgtspējīgas ekonomiskās izaugsmes, tradicionālo politiskās līdzdalības formu sairums u. c. prasa ne tikai administratīvus risinājumus, bet arī indivīdu un noteiktu grupu spēju apzināties savas rīcības sabiedrisko lomu un sekas. Šajā nozīmē moderna, demokrātiska sabiedriskā dzīve paredz pagātnes, tagadnes un nākotnes paaudžu partnerību – no ilgtspējīgas sociālās politikas izstrādes līdz dažādu profesionālo grupu ētikai, no biznesa sociālās atbildības līdz valsts pārvaldes atsaucīgumam un atvērtībai attieksmē pret iedzīvotāju vēlmēm.

Viena no tautas attīstības jēdziena pamatdimensijām ir **cilvēka izvēles iespēju paplašināšana**. Attīstīta ir tāda sabiedrība, kura sniedz individam iespējami daudz izvēles iespēju pašam lemt par savu dzīvi dažādos tās aspektos – gan karjeras, gan dzīvesveida, gan interešu un sadarbības partneru izvēles jomā. Tikai tad, ja indivīds spēs brīvi lemt par dažādiem savas dzīves aspektiem, viņš ar savu radošumu, darbaspējām un uzņēmību varēs dot vislielāko pienesumu sabiedrības dzīvei, vispārībai. Tieši šāds priekšstats ir tautas attīstības jēdziena pamatā, kur sociālais un individuālais ir cieši savijušies un papildina viens otru. Tiesa, šāda attīstība ir iespējama vienīgi tad, ja itin visi – gan indivīdi, gan sabiedriskās grupas, gan institūcijas – atzīst un ievēro savstarpējās saistības, savstarpējo atkarību un savstarpējās ietekmes normas. Tādējādi tautas attīstība ir cieši saistīta ar cilvēku spēju dažādās dzīves jomās **rīkoties atbildīgi**, ar savu rīcību sniedzot pienesumu optimālai sabiedriskās intereses un indivīdu izvēļu mijiedarbībai. Atbilstoši šai idejai veiksmīga sabiedrība ir tā, kurā indivīdi, realizējot savus ikreiz unikālos dzīves plānus, vienlaikus apzinās un rēķinās ar savas rīcības nozīmi plašākā sabiedriskā kontekstā. Veiksmīga tautas attīstība nav iespējama nedz situācijā, kurā cilvēki un institūcijas rīkojas vienīgi savu interešu vārdā un ignorē plašākas sociālās intereses un kontekstus, nedz arī situācijā, kurā tiek ierobežota un apspiesta indivīda iniciatīva un izvēle.

Minēto apsvērumu dēļ par 2008./2009. gada Pārskata par tautas attīstības vienojošo tēmu ir izraudzīts **atbildīgums**. Spēja apzināties atbildību un paust to savā rīcībā veido savveida «līmi», kura nodrošina ilgtspējīgas saites starp dažādiem indivīdiem, sociālajām un politiskajām grupām. Mūsdienu sabiedrībā atbildīgums ir kļuvis par

neatņemamu sabiedrības vērtīborientāciju komponenti. Pārskata autori savos pētījumos skaidro, cik lielā mērā mūsdienu Latvijā tiek apmierināta prasība pēc atbildīguma kā indivīdu, sociālo grupu un institūciju rīcības komponentes, cik lielā mērā Latvijas sabiedrība kopumā un katrs tās loceklis ir gatavi un spējīgi pieprasīt atbildību gan no citiem, gan – vispirmām kārtām – paši no sevis.

Atbildīguma jēdziens

Izvēloties atbildīgumu par Pārskata centrālo tēmu, ir nepieciešams skaidri definēt pētniecisko ietvaru. Mūsu izpratnē «**atbildīgums**» ir **komplekss jēdziens, kas ietver spēju un vajadzību atbildēt par savu rīcību visplašākajā nozīmē**. Tas ietver gan cilvēku spēju paredzēt savas rīcības sekas un adekvātu izpratni par tām, gan gatavību īstenot atbildību konkrētā rīcībā, gan arī institucionālus (piemēram, administratīvus un legālus) mehānismus sociālai atbildības noteikšanai un arī – uzspiešanai. Atbildīgums tādējādi ir ārkārtīgi plašs un daudzšķautņains fenomens, kurā vienotā tecējumā saplūst indivīda personiskā morāle ar demokrātiski veidotu politisko varu. Atbildīgums nav saistāms tikai un vienīgi ar cilvēka subjektīvu dispozīciju («es pasaul's daļa, atbildīgs par visu»), nedz arī tikai un vienīgi ar viņa statusu legāli vai administratīvi sankcionētu normu priekšā («kriminālatbildība»), bet gan rodams šo individuālo un sociālo elementu simbiozē. Tieši tādēļ atbildīgums nav vienīgi individuāls – to ir iespējams attiecināt arī uz sociālām grupām un sabiedrību kopumā.

Pārskata kontekstā **atbildīguma jēdziens ietver divas galvenās dimensijas: atbildību un atskaitīšanos**. Atbildība (*responsibility*) ir cilvēka spēja apzināties savus morālos pienākumus pret sevi, savu ģimeni, vietējo kopienu, profesiju, valsti, sabiedrību kopumā, nākamajām paaudzēm. Atšķirīgi cilvēki atšķirīgās sabiedrībās savā atbildības jomā ietver atšķirīgus fenomenus, kuriem tie piešķir atšķirīgu nozīmi savā dzīvē. Taču atbildībai ir nozīme vienīgi tad, ja cilvēku attieksmes un vērtīborientācijas gūst atspoguļojumu arī viņu rīcībā: atbildība nepastāv tikai vēlmju līmenī, ir jārunā par reālu atbildības uzņemšanos, noteiktu reālu rīcību, lai atbildību īstenotu, tostarp apzinātos un uzņemtos atbildību par konkrētas rīcības sekām.

Otrs atbildīguma aspekts ir atskaitīšanās (*accountability*)¹. Tas ietver institucionalizētus «pārskata, paskaidrojuma sniegšanas» elementus, tam raksturīga arī atbildības nodrošināšanas dimensija. Modernā demokrātiskā

¹ Pārskata redaktori un autori labi apzinās vārda «atskaitīšanās» marginālo statusu latviešu valodā – tas tiek uzskatīts par nevēlamu un kā tāds nav pat iekļauts Latviešu literārās valodas vārdnīcā (sk. 1. sējuma 435. lpp.). Arī vārdiem «atskaite» un «atskaitīties» vārdnīcā norādītas tikai vēlamās formas – «pārskats» un «sniegt pārskatu». Cenšoties šī Pārskata terminoloģiskajā arsenālā iekļaut tos jēdzienus, kas mūsu tēmas iztirzājumā eksistē starptautiskajā literatūrā, proti, *responsibility* un *accountability*, Pārskata veidotāji sastapās ar grūti pārvarāmām terminoloģiskās dabas grūtībām lietot vienu apkopojošu latvisku terminu angļu *accountability* vietā – tādu, kas būtu izsakāms vienā vārdā, būtu fleksibls teikumā un precīzi atbilstu savam angļu valodas līdzniekam. Minēto apsvērumu vadīti, Pārskata veidotāji pēc ilgām un garām diskusijām ir palikuši pie valodnieku skautās «atskaitīšanās», vienlaikus neatmetot domu par valodiski pieņemama un labskanīga termina veidošanu nākotnē.

sabiedrībā gan amatpersonām, gan noteiktu profesiju pārstāvjiem, tāpat uzņēmējiem un indivīdiem kopumā par savu rīcību bieži vien ir jāsniedz pārskats (atskaite): vēlētām amatpersonām periodiski, vai vismaz izbeidzoties to darbības pilnvarām, ir jāsniedz pārskats par savu darbību tiem, kuri tām šo atbildību bija uzticējuši (īpaši tajos gadījumos, kad amatpersona uz savu amatu pretendē atkārtoti); ierēdņi ir atbildīgi likuma priekšā; juristu, ārstu un dažu citu profesiju pārstāvju (piemēram, zinātnieku) profesionālās ētikas pārkāpumi tiek izskatīti attiecīgajās profesionālajās organizācijās (tiek pieprasīti paskaidrojumi, notiek izskaidrošanās, cilvēki tiek saukti pie atbildības, tiek pieprasīta noteiktu normu, prasību ievērošana); privātu uzņēmējiem ir jāsniedz pārskats par savu darbību vides saglabāšanā; ikvienam indivīdam ir pienākumi likuma priekšā, par kuru neievērošanu viņš var tikt sodīts.

Atbildīgums ir domājams atbildības un atskaitīšanās dialektiskā vienībā: atbildība kā morāls fenomens pastāv vienīgi noteiktā sociālā kontekstā, kas šo atbildību atzīst un veicina. Sociāli, ekoloģiski un profesionāli atbildīgu cilvēku veidošanās nenotiek tukšā vietā, bet gan atbildību veicinošu institūciju ietvaros. Tajā pašā laikā atskaitīšanās institūcijas ir efektīvas vienīgi mijiedarbībā ar indivīdu atbildību. Formāli noteikumi un procedūras, priekšraksti un kodeksi, pat zvēresti var arī negūt atspoguļojumu labā pārvaldībā, ekoloģiski atbildīgā biznesā (un arī sadzīvē), demokrātiskā pilsoniskā sabiedrībā. Lieta tā, ka atskaitīšanās procedūru efektivitāte prasa to piepildījumu ar atbildīgu attieksmi. **Atbildības un atskaitīšanās dialektika dažādās Latvijas sabiedrības dzīves sfērās ir likta šī Pārskata centrā.** Dažādās jomās atbildībai un atskaitīšanās procedūrām jeb darbības pārskatiem veltītā pētnieciskā uzmanība būs atšķirīga: dažām jomām, piemēram, atbildīgumam valsts pārvaldē un starptautiskajām organizācijām veltītajās nodaļās galvenā uzmanība tiks pievērsta tieši atskaitīšanās procedūrām. Citās Pārskata nodaļās, piemēram, iztirzājot līdzdalību, iesaistīšanos, galvenokārt tiks akcentēta atbildība. Taču kopumā visās Pārskata nodaļās centrālie ir abi atbildīguma elementi un to sasaiste.

Pamatnošķirumi atbildīguma jēdziena ietvaros

Atbildīgumam ir daudz un dažādu paveidu, tomēr ir iespējams konstatēt kopīgas analīzes šķautnes, kuras būtu vēlamas ieskicēt katra atbildīguma paveida aplūkojumā (sk. 0.2. logu).

Pirmām kārtām jāmin nošķirums starp individuālo un kolektīvo atbildīgumu.

Individuālais atbildīgums attiecas uz to, cik lielā mērā indivīds vēlas un ir spējīgs pats atbildēt par savu dzīvi gan privātā (karjera, ģimene, paradumi utt.), gan publiskā (gatavība iesaistīties asociācijās, kopīgā interešu aizstāvēšanā) līmenī. Individuālā atbildīguma aplūkojuma pamatā ir pieņēmums, ka cilvēki veido īpašu dzīvo būtņu grupu, proti, viņi ir personas, kas spējīgas brīvi rīkoties, vai vismaz viņu rīcība nav viennozīmīgi determinēta ārēju apstākļu ietekmē. Šajā ziņā nebūtu korekti lietot terminu «atbildīgums» attiecībā uz dažādām objektīvām norisēm, kuras nav atkarīgas no cilvēku izvēles. Par atbildīgumu var runāt tikai tad, ja tādā vai citā veidā pastāv subjekta brīvība.

Pēc Otrā pasaules kara arvien lielāku uzmanību sabiedriskajā dzīvē iegūst arī **kolektīvā atbildīguma** problēma. Tā rodas visur, kur pārindividālo veidojumu darbība rada noteiktas sekas. Runa var būt par valsti, korporācijām, nevalstiskām organizācijām, sociālām grupām, arī par nējaušu cilvēku kopu, kas darbojas bez iepriekšējas norunas, taču atstāj ievērojamu ietekmi uz pasauli sev apkārt. Grupai piemīt nepārprotama atšķirība no indivīda, kam zināmu psiholoģisko iezīmju un ķermeniskā veidola noturība (tāpatība) ir acīmredzama. Grupa kā veselums ar šādām iezīmēm nav apveltīta, turklāt tās sastāvs un vadība laika gaitā mainās, reizēm pat ļoti būtiski, kardināli, un tas nereti rosina noliegt atbildību par rīcību pagātnē un apšaubīt iespēju skaidri iezīmēt to, kāda varētu būt grupas rīcības perspektīva nākotnē. Daudzi autori saskata kolektīvā atbildīguma idejā apdraudējumu individuālā atbildīguma un godīguma principiem. Tajā pašā laikā ir ļoti daudz situāciju, kad grupas rīkojas kā kolektīvie subjekti, kuri īsteno noteiktu kolektīvo rīcību, pieņem lēmumus, kā rīkoties konkrētās situācijās; tās nodrošina saviem locekļiem gan būtiskas priekšrocības, gan arī uzliek pienākumus, kuri neattiecas uz katru individuālu sabiedrības locekli. Grupas tiek traktētas kā rīcībaspējīgi subjekti arī no likuma viedokļa. Mūsu aplūkojuma kontekstā īpaši svarīgs ir fakts, ka grupas var/spēj uzņemties atbildību, nest šīs atbildības nastu un informēt par savu rīcību (atskaitīties). Mūsdienu sociālās zinātnes izvirza virkni kritēriju, kuru izpilde ļauj piedēvēt atbildīgumu ne tikai indivīdiem, bet arī grupām (French 1984, 13, 14):

- grupas ietvaros pastāv organizatoriski mehānismi, ar kuru palīdzību grupas locekļi var pieņemt sev kolektīvi saistošus un racionāli pamatotus lēmumus;
- grupas locekļu uzvedību un savstarpējās attiecības nosaka obligāti ievērojamu prasību kopums, un šīs

0.2.
logs

Atbildīguma paveidi

Individuālais un kolektīvais atbildīgums
Retrospektīvais un prospektīvais atbildīgums
Pozitīvais un negatīvais atbildīgums
Vertikālais un horizontālais atbildīgums

prasības parasti ir stingrākas, nekā tas pieņemts sabiedrībā kopumā);

- grupas ietvaros pastāv kārtība, kas nosaka varas attiecību izkārtojumu starp grupas locekļiem un tās attiecības ar ārpusauli.

Nav šaubu, ka minētajiem kritērijiem atbilst tādi veidojumi kā politiskās partijas, korporācijas, lielākā daļa organizāciju, kas veido pilsonisko sabiedrību, atsevišķas profesionālās grupas (ārsti, juristi, žurnālisti u. c.). Tieši šādām kolektīvā atbildīguma izpausmēm pievērsīsies Pārskata nodaļu autori.

Vēl viens atbildīguma aplūkojuma ietvaros nozīmīgs nošķirums ir starp retrospektīvo atbildīgumu un prospektīvo atbildīgumu. Te parādās atbildīguma, ja tā var teikt, temporālā dimensija, jo nošķirumu starp retrospektīvo un prospektīvo atbildīguma izpratni var aplūkot arī kā nošķirumu starp pagātnē vērsto un nākotnē vērsto atbildīgumu. Atbildīgumu tā visdažādākajās izpausmēs raksturo atbildīguma subjektu iekļautība sociālo mijattiecību un mijiedarbību tīklā, kā arī gatavība pakļaut savu rīcību izvērtējumam uz sabiedrībā (un/vai starptautiski) pieņemtu vērtību, normu un procedūru pamata, kurās ietverta iepriekšējo paaudžu pieredze un kas tiecas nodrošināt sabiedrības ilgtspējīgu attīstību. Līdz ar to atbildīgumam vienmēr piemīt laika dimensija, tajā allaž savijas **pagātne, tagadne** un **nākotne**. Dažādos atbildīguma paveidos priekšplānā izvirzās dažādi laika ass nogriežņi (piemēram, atbildīgumā par vidi lielā mērā tiek akcentēta atbildība nākamajai paaudžam priekšā).

Retrospektīvā atbildīguma gadījumā runa ir par subjekta atbildīgumu par jau notikušo, kas tādā vai citādā veidā bijis atkarīgs no šī subjekta rīcības (vai rīcības trūkuma). Es izvēlējos rīkoties, nerēķinoties ar citu interesēm, – tā tad esmu pelnījis nosodījumu, es esmu rīkojies neuzmanīgi, nepārdomāti – tā tad man ir jāuzņemas atbildība par sekām.

Nākotnē vērstā jeb **prospektīvā atbildīguma** gadījumā atbildīgums tiek cieši saistīts ar indivīda **pienākumu** rīkoties noteiktā veidā, piemēram, rūpēties par savu veselību, gādāt par saviem bērniem, palīdzēt saviem vecākiem, rūpēties par ugunsdrošību sev uzticētajā objektā u. tml. Par prospektīvo atbildīgumu runa ir arī tad, kad mēs sagaidām noteiktu rīcību no indivīda, kurš pilda noteiktu sociālo lomu. Šajā gadījumā atbildīguma pamatojums tiek balstīts ne tik daudz spējā kaut ko darīt vai nedarīt, cik sabiedrības ietvaros pastāvošajā lomu sadalījumā, kas prasa, lai indivīds rīkotos noteiktā veidā, šajā gadījumā noteikta veida rīcība ir nevis viņa labā griba, bet pienākums.

Vispārteorētisko pieņēmumu klāstā, kas attiecas uz atbildīguma problemātiku, būtisks šķiet arī nošķirums starp negatīvo atbildīgumu un pozitīvo atbildīgumu. **Pozitīvā atbildīguma** gadījumā tiek uzsvērts pienākums darboties, turpretī **negatīvā atbildīguma** gadījumā priekšplānā izvirzās atbildīguma subjektu pienākums atturēties no kādas darbības.

Atbildīguma tālāka konkretizācija, pārejot no teorētiskā priekšstata pie rīcībpolitikas veidošanā noderīgām atziņām, ir cieši saistīta ar dažādām izpratnēm par to, kādā veidā sabiedrībā izkārtojas varas attiecības starp indivīdiem, grupām un pārvaldes līmeņiem. Dažādu pieeju

salīdzinājumam lieti noder nošķirums starp vertikālo atbildīgumu un horizontālo atbildīgumu. Tradicionāli pieņemts uzskatīt, ka atbildīgums ir kā vienvirziena maģistrāle, kur rīcībpolitikas veidotāju atbildīguma pamats ir vēlētāju griba, kuru realizē vēlētās amatpersonas, kas savukārt nodrošina kontroli pār birokrātisko aparātu un tādējādi īsteno klasisko **vertikālo atbildības** ķēdi: vēlētāji – vēlētie priekšstāvji – birokrātiskais aparāts. Turklāt bieži vien (tā tas šobrīd ir arī Latvijas sabiedrībā) šajā saiknē atbildīgums tiek attiecināts vienīgi uz vēlētiem priekšstāvjiem un birokrātiem, vienīgi vēlētāju ziņā atstājot tiesības prasīt atbildīgumu no «viņiem», sevi ar atbildīguma nastu īpaši neapgrūtinot.

Horizontālā atbildīguma sakarā iezīmējas vismaz divas atšķirīgas līnijas.

Pirmām kārtām, līdzās tradicionālai politiskai līdzdalībai, kur centrā ir partijas un vēlēšanas, tiek uzsvērtā arī dažādu pilsoniskās sabiedrības organizāciju, pilsoņu iniciatīvu, mediju, nevalstisko organizāciju, ziedotāju (sponsoru) u. c. nozīme gan vēlēto un nevēlēto (iecelto) amatpersonu atbildīguma nodrošināšanā, gan visu demokrātiskā procesa dalībnieku gatavību uzņemties daļu atbildības par sabiedrībā notiekošo. Otrām kārtām, tiek uzsvērts, ka dažādās mūsdienu sabiedrības aktivitātēs – piemēram, izglītības, veselības aizsardzības, tāpat tiesībsargājošo struktūru darbības jomā – šo nozaru politikas īstenošana (skolotāju, ārstu, juristu u. c.) atbildīgums tiek nodrošināts ne tikai attiecībā pret ierindas pilsoņu prasībām (vertikālā griezumā), bet arī attiecībā pret profesionālās vides prasībām un tās ietvaros izveidotiem «labās prakses» kritērijiem. Protams, nopietnas problēmas rodas situācijās, kad dažādu iemeslu dēļ pati profesionālā vide izrādās nespējīga noteikt skaidrus orientierus un prasības sabiedriskā labuma īstenošanai, un šo uzdevumu patiešām realizēt.

Pārskata sagatavošana

Gandrīz desmit gadus Tautas attīstības pārskatu sagatavošana un izplatīšana bija ANO Attīstības programmas Latvijas biroja kompetence. 2004. gada beigās šo uzdevumu uzticēja Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātei (SZF). Arī 2008./2009. gada Pārskata sagatavošanai SZF Sociālo un politisko pētījumu institūta paspārnē tika izveidota neatkarīga dažādu nozaru ekspertu grupa no Latvijas Universitātes, Daugavpils Universitātes, Latvijas Lauksaimniecības universitātes un citu augstskolu, pētniecisko un pārvaldes institūciju pārstāvjiem. Pārskata sagatavošanas gaitā ekspertu grupas darba rezultāti tika prezentēti un apspriesti SZF gadskārtējās konferences plenārsēdē. 2009. gada janvārī ekspertu darba grupas ietvaros tika rīkots vienas dienas izbraukuma seminārs, kurā apsprieda Pārskata nodaļu projektus.

Jau par tradīciju ir kļuvis Pārskata vajadzībām veikt plašu Latvijas iedzīvotāju aptauju. Šogad Latvijas iedzīvotāji tika lūgti atbildēt uz 51 jautājumu, kas skar dažādus atbildīguma aspektus. Aptaujas metodoloģijas apraksts un rezultātu apkopojums ir iekļauts **Pārskata pielikumā**, detalizētu informāciju par respondentu atbildēm interesenti varēs atrast **SZF mājaslapā**.

Pārskata uzdevumi un galvenās tēmas

2008./2009. gada **Pārskata mērķis** ir aplūkot dažādus atbildīguma līmeņus un atbildīguma izpausmes specifiku Latvijā dažādās indivīdu, cilvēku grupu un institūciju darbības jomās, kas savstarpējā saistībā veido atbildīguma «tiklu» sabiedrībā, kā arī salīdzināt Latvijas situāciju šajā jomā ar stāvokli citās Baltijas valstīs, Eiropas Savienībā un citviet pasaulē.

Pārskata 1. daļā **Es. Mēs. Pasaule** tiek aplūkoti atbildīguma īstenošanas vispārējie priekšnoteikumi. Par izejas punktu šeit kalpo indivīdu dzīves plāni un stratēģijas, tiek uzsvērta ciešā saistība starp indivīda atbildīgu attieksmi pret paša dzīvi un gatavību uzņemties daļu atbildības par sabiedriskām norisēm, dabasvidi un kultūrvidi. Atbildīga attieksme pret apkārtējo pasauli tiek aplūkota gan kā atbildīgums cilvēka un dabasvides attiecībās, gan kā centieni sakārtot un harmonizēt sabiedrības vēsturisko atmiņu.

Pārskata 1. daļā iekļautas arī intervijas ar ekspertiem un politikas īstenojājiem kultūras mantojuma aizsardzības un valodas politikas jomā. Atšķirībā no atsevišķu atbildīguma izpausmju apcerējumiem citās Pārskata nodaļās, tās nevis sniedz sistemātisku problēmu aplūkojumu, bet vienu pārdomām, rosinot diskusijas par atbildīguma specifiku mūsdienu kultūrā tik nozīmīgajās jomās.

Jautājums par atbildīguma sadalījumu starp indivīdu un varas struktūrām, starp formalizētām atbildības kontroles procedūrām (atskaitīšanās) un morālo pārliecību tiek aplūkots Pārskata 2. daļā **Vara. Pārvalde. Sabiedrība**. Šajā daļā uzmanības centrā nonāk atbildīguma problemātika tajās sfērās, kas visciešāk veidā ir saistītas ar politiku, valsts un pārvaldes struktūru darbību. Šajā kontekstā Pārskatā tiek aplūkots politiskais atbildīgums, administratīvais atbildīgums, atbildīgums budžeta veidošanā, sociālās politikas īstenošanā, centra un reģionu attiecībās, atbildīguma problēma Latvijas valsts attiecībās ar starptautiskajām organizācijām, kā arī tās attiecībās ar diasporu.

Pārskata 3. daļā **Nozare. Arods. Pienākums** ir veltīta atbildīguma izpausmēm atsevišķās sabiedrībai īpaši nozīmīgās jomās un profesijās. Šeit tiek aplūkots ārstu un jurisko profesiju pārstāvju atbildīgums, kā arī atbildīguma izpausmes tādās sabiedrības dzīves sfērās kā uzņēmējdarbība, informācijas aprīte, kā arī mediju darbs.

Pārskata autori aplūko līdzšinējos sasniegumus atbildīguma īstenošanā, kā arī pēdējos gadu desmitos sasniegto progresu dažādās dzīves jomās. Tomēr viņi nav vēlējušies noklusēt daudzās negācijas, neskaidrības un acīmredzamās pretrunas. Šeit varam atzīmēt Latvijas iedzīvotāju interese trūkumu par politisko līdzdalību, ko vienlaikus pavada pastiprinātas gaidas un prasības attiecībā pret valsts pārvaldi. Atbildīguma portretā zīmīgas līnijas ievēl arī sociālās politikas veidotāju vēlme visu atbildību par sabiedrības labklājību uzticēt pašiem indivīdiem, tādējādi ignorējot labai pārvaldībai tik nepieciešamos solidaritātes un subsidiaritātes principus. Dažos gadījumos nepārprotami ačgārn, citos – neskaidri definēts atbildīguma sadalījums ir nozīmīgs faktors, kas būtiski kavējis Latvijas tautas attīstību vairākās vitāli svarīgās jomās.

Skaidras izpratnes trūkums bieži ir liedzis veidot arī harmoniskas atbildības un atskaitīšanās attiecības konkrētās sociālās dzīves sfērās. Ne vienas vien tēmas iztirzājumā autori norāda uz tendenci veidot pārlietu formālus un hipertrofētus atbildības kontroles mehānismus (atskaitīšanās procedūras), kas ved nevis pie atbildības kultūras veidošanās, bet gan pie pārmērīgas birokratizācijas un formalisma. Taču ir vērojamas arī pretējas tendences, kad indivīda atbildības ziņā ir atstāts pārāk daudz, nepievēršot uzmanību efektīvām atskaitīšanās procedūrām. Abos gadījumos ir izjaukts līdzsvars starp atbildību un atskaitīšanos, un šādos apstākļos nav reāli nodrošināt indivīdu pilnvērtīgas dzīves iespējas sociālā kontekstā. Vilšanās sabiedriskajā iekārtā, neskaidras nākotnes perspektīvas, dažādu grupu pieaugoša marginalizācija, ekonomiskā noslāņošanās, vardarbības pieaugums sabiedrībā – tās ir tikai dažas no izpausmēm šādam atbildīguma deficītam.

Pārskata autorus nav vadījusi pārliecība, ka pastāv kāds viens vienīgs pareizais atbildīguma realizācijas veids (mehānisms) ekonomikā, sociālajā sfērā, izglītībā, vides aizsardzībā un pārējās jomās. Atbildīguma sadalījums starp indivīdiem, valsts pārvaldi, sabiedriskām organizācijām un sociālām grupām, kā arī atbildības un atskaitīšanās proporcijas konkrētā sabiedrībā ir vēsturiski un kulturāli nosacītas. Tomēr izejas punkts ir skaidrs: atbildīguma pamats meklējams indivīda gatavībā uzņemties rūpes par to, kas pārsniedz viņa un viņa tuvinieku tiešo vajadzību ietvarus. Pārskata autori ir centušies parādīt atbildīguma izpratni un izpausmes dažādās Latvijas sabiedrības sfērās, nevis vadoties no kāda šķietami universāla ideāla, bet gan pirmām kārtām aprakstot un vispārinot mūsu pašu zemē pastāvošās atbildīguma izpausmes, to spēcīgās un vājās iezīmes. Konkrēts atbildīguma sadalījums starp indivīdiem, sabiedrības grupām un valsti, kā arī atbildības un atskaitīšanās attiecības veidojas un attīstās ciešā sakabē ar demokrātisku un atklātu lēmumu pieņemšanu. Tieši tādēļ šajā Pārskatā sniegtā dažādo atbildīguma sfēru analīze kalpo kā piedāvājums jauniem atbildīguma būtības un robežu definējumiem, ko prasa šodienas Latvijas realitāte.

Lasītājam piedāvātais kārtējais Pārskats par tautas attīstību nav izsmeļošs atbildīguma problemātikas iztirzājums mūsdienu Latvijas kontekstā. Apzināties, ka vairākas nozīmīgas atbildīguma tēmas un jomas ir palikušas ārpus Pārskata ietvariem. Tomēr mēs ceram, ka Pārskats rosinās tā lasītājos pārdomas un diskusijas par atbildīguma problēmām, un tad arī darba grupa varēs uzskatīt savu uzdevumu par izpildītu.

Piebilde par dižķibeli

2009. gada notikumi Latvijas politikā un ekonomikā apliecina senu atziņu – vēsturiskā laika tecējums nav vienmērīgs. Relatīvi mierīgus posmus, kad maz kas mainās cilvēku un valstu dzīvē, nomaina krasu pārmaiņu periodi, kad īsā laika sprīdī dzimst kaut kas jauns un līdz šim neredzēts. Tādi Latvijas cilvēku dzīvē bija «dziesmotās revolūcijas» gadi, par tādu, jādomā, kļuvis arī 2009. gads, kad dižķibele lika Latvijai pārdzīvot ekonomisku satricinājumu, krasu valsts budžeta samazinājumu, kas sāpīgi skāris gandrīz ikvienu Latvijas iedzīvotāju. Krīzes pieredze, kas vāri

ieskicējās Pārskata idejas nobriešanas laikā un tā publicēšanas brīdī vēl ne tuvu nav noslēgusies, acīmredzot atstās dziļas pēdas Latvijas iedzīvotāju dzīvē, pašsajūtā un savstarpējās attiecībās.

Darbs pie Pārskata aizsākās 2008. gada rudenī, kad ieskanējās paši pirmie tuvojošās krīzes brīdinājuma signāli, valsts pārņēma «Parex» banku un pamazām iezīmējās ekonomiskā lejupslīde. Taču pie lasītāja Pārskats nonāk 2009. gada beigās, kad ir kļuvis skaidrs, ka krīze skārusi Latviju vismagāk no visām Eiropas Savienības valstīm. Atbildība un atskaitīšanās no akadēmiskas pētniecības tēmām ir strauji pārtapušas par sabiedriskās diskusijas pamatproblēmu.

Publiskajā telpā arvien biežāk tiek jautāts: kādēļ Latvijas valdošās aprindas ilgstoši ignorēja brīdinājumus par nesabalansēto ekonomikas izaugsmi? Kādu atbildību nes to bankrotējušo kredītiestāžu vadītāji, par kuru biznesa riskiem šodien maksā Latvijas nodokļu maksātājs un turpinās maksāt viņu bērni? Kādu atbildību par saviem lēmumiem nes Latvijas starptautiskie aizdevēji – Starptautiskais Valūtas fonds un Eiropas Komisija? Ņemot vērā atbildības problemātikas aktualitāti, varam apgalvot, ka Pārskata

tēmas izvēle bija pareiza un savlaicīga. Notikumi un tendences Latvijas ekonomikā un sociāli politiskajā dzīvē apliecina, cik nozīmīgs resurss mūsdienu sabiedrībā ir atbildīgums tā visdažādākajās izpausmēs – sākot no politiskās elites atbildības par pareizu valsts attīstības virziena izvēli un beidzot ar katra indivīda atbildību par sevi un saviem tuviniekiem, gan arī par to kultūras, sociālo un ekoloģisko vidi, kurā dzīvojam visi kopā.

Vienlaikus jāatzīmē, ka notikumu attīstība pēdējā gada laikā ir bijusi nepiedzīvoti strauja. Tādēļ saprotams, ka Pārskatā nebija iespējams pilnībā aplūkot visas tās atbildīguma problēmas, kuras labi saskatām šobrīd un kuras ir novedušas valsti un mūs visus līdz šodienas situācijai. Pētnieciskais darbs prasa laiku, rūpīgu datu vākšanu, apkopšanu un analīzi. Šo iemeslu dēļ vairums Pārskatā ietvertu pētījumu attiecas uz 2008. gadu un 2009. gada pirmo pusi. Vienlaikus tajā aplūkotās atbildīguma problēmas skaidri sasaucas ar šodienas dižķibeles problemātiku, kuras rūpīgs analītisks izvērtējums būs nākamo tautas attīstības pārskatu uzdevums. Taču viens gan ir skaidrs – dižķibeles ir iezīmējusi kardinālu pavērsienu atbildības un atskaitīšanās nozīmes pieaugumā it visos līmeņos, attiecībās un jomās.



1.

Es. Mēs. Pasaule

daļa

1.1. INDIVĪDA ATBILDĪBA:

KRĪZES IZAICINĀJUMS ŠODIENAS LATVIJĀ

1.2. ATBILDĪBA UN LĪDZDALĪBA

1.3. ATBILDĪGUMS PRET VIDI: RĪCĪBAS UN MORĀLE

1.4. VĒSTURE – ATBILDĪBA – ATMIŅA: LATVIJAS PIEREDZE

1.5. EKSPERTU VIEDOKĻI UN INTERVIJAS:

VALODA UN KULTŪRAS MANTOJUMS

ATBILDĪGA ATTIEKSME PRET LATVIEŠU VALODU

ATBILDĪBA PRET KULTŪRAS MANTOJUMU: SEKMES UN PROBLĒMAS

1.1. Individīda atbildība: krīzes izaicinājums šodienas Latvijā¹

Atbildības jautājums cilvēkus nodarbina sen, to apliecina viņu mēģinājumi skaidrot savas rīcības iespējas, robežas un sekas. Atbildības problēma nodarbina ikvienu, kurš apzinās sevi kā brīvu cilvēku un pilsoni un atbild ne tikai par savu dzīvi, bet arī par procesiem sabiedrībā, valstī, globālā mērogā. Atbildība ir brīvības otra puse, šķietami refleksiīva, taču patiesībā ļoti praktiska darbība, kas paredz rīcības un tās seku izvērtējumu un rīcības mainīšanu, uzlabošanu, ja nepieciešams. Sadaļā analizēta **indivīda atbildība** par savu dzīvi un sabiedrības kopējo labumu, aizstāvot domu, ka tautas attīstība tiek veicināta, ja ikkatrs uzņemas atbildību gan par sevi, gan sabiedrības kopējo labklājību, rīkojoties gan individuāli, gan kolektīvi.

Indivīda atbildības jomas, principi un grūtības

Indivīds ir brīvs un tiesīgs darboties ikvienā dzīves jomā – ekonomikā, politikā, sabiedriskajā dzīvē, kultūrā, privātajā un publiskajā sfērā, tāpēc viņa atbildības robežas ir plašas. Individīda rīcība un atbildība nav ierobežojama tikai ar personisko dzīvi, ģimeni, «savu stūrīti un kaktiņu zemes». Individīds realizē atbildību ikvienā jomā, kurā tas darbojas (sk. 1.1. logu).

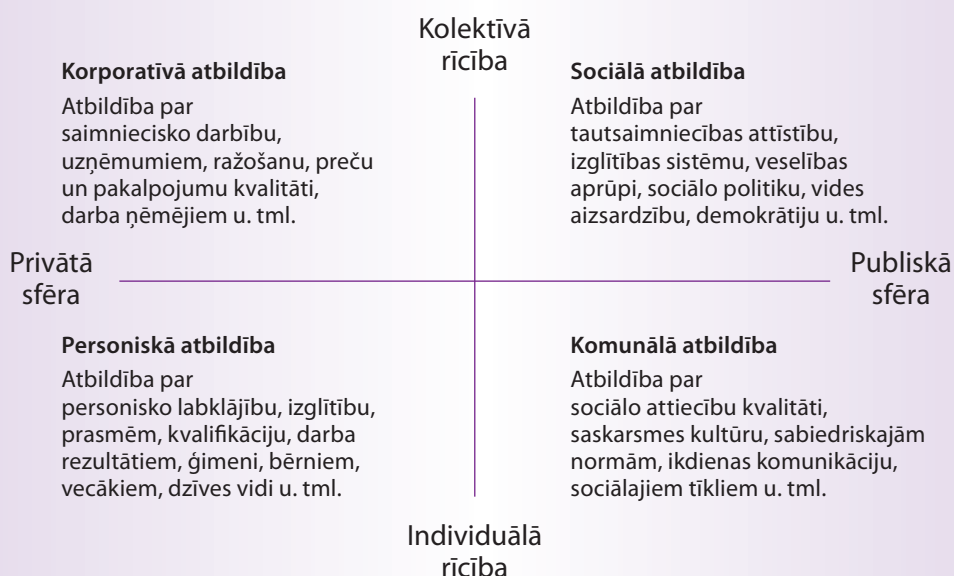
Kā pilsonis un sabiedrības loceklis indivīds ir līdzatbildīgs arī par citām dzīves jomām, kas atrodas šķietami «tālu» no viņa ietekmēšanas iespējām un pārsniedz personiskās dzīves ietvarus, piemēram – par ekoloģisko situāciju, stāvokli ekonomikā, politikā. Tās ir publiskās atbildības teritorijas, kurās arī «mazajai» rīcībai var būt izšķirīga nozīme. Ikdienā šķirojot atkritumus, taupot enerģiju, indivīds var dot nelielu ieguldījumu vides problēmu risināšanā (ekoloģiskā jeb vides atbildība). Piedaloties vēlēšanās, referendumos, pilsoņu kustībās un nevalstisko organizāciju darbā, indivīdi var sekmēt politikas kvalitāti, ietekmēt lēmumus pašvaldības un valsts līmenī (politiskā atbildība). Kooperējoties ar kaimiņiem vietējās iniciatīvas grupās, var piedalīties teritoriju sakopšanā, attīstības plānošanā un vides kvalitātes uzlabošanā dzīvesvietā (komunālā atbildība). Darbojoties profesionālajās asociācijās, var uzlabot uzņēmumu un nozaru konkurētspēju (ekonomiskā atbildība). Arodbiedrību sastāvā piedaloties kolektīvo līgumu slēgšanā ar darba devējiem, var veicināt sociāli atbildīgu ekonomiku (korporatīvā atbildība). Un tā katrs var dot savu artavu kopējā atbildīguma nostiprināšanā sabiedrībā.

Vispārējais atbildīguma līmenis sabiedrībā veidojas mijiedarbē, kur indivīdiem, uzņēmumiem, valsts iestādēm, politiskām partijām, pilsoņu apvienībām, pašvaldībām, valstij, starptautiskām organizācijām jārealizē sava atbildības daļa. Atbildīgi ir gan privātās sfēras subjekti – indivīdi, ģimenes, māsājsaimniecības, privātuzņēmumi, gan publiskās sfēras subjekti – valsts, pašvaldības, valsts

¹ Autors izsaka pateicību Ilzei Lācei un Ievai Strodei par palīdzību aptaujas datu apstrādē.

1.1.
logs

Atbildības jomas



uzņēmumi, pārvaldes iestādes, partijas. Atsevišķajām atbildībām satekot vienkopus, rodas vispārējais atbildīguma līmenis sabiedrībā; savukārt atsevišķu bezatbildīgas rīcības gadījumu summēšanās rada kopējo bezatbildību. Atbildība ir attīstības «otra puse», tā ļauj novērtēt, vai brīvības lietojums atbilst tautas attīstības mērķiem.

Publisko atbildīgumu jeb atbildību par savas rīcības sekām sabiedrības interešu kontekstā mūsdienās apgrūtinā četri galvenie kavēkļi. Viens ir **pārlieku liels individuālisms un nerēķināšanās ar sabiedrības kopīgajām interesēm**. Individuālismu sekmējusi liberālā ideoloģija (Zobena 2007). Cilvēki sākuši rūpēties vienīgi par sevi un norobežoties no kopīgā labuma vai – vēl ļaunāk – mēģina to pievākt sev, piemēram, privatizēt valstij piederošu lidostu, publisko dārzu, pludmali. Latvijas nesenā vēsture ir pilna šādiem savtīgas rīcības piemēriem. Domājot tikai par pašlabumu, sabiedrība noārda savas pastāvēšanas pamatu – kopīgās vērtības un ideālus un līdz ar to bremsē ilgtermiņa attīstību. Liela daļa Latvijas politiskās elites ir bijusi tieši šāda pašlabuma rausēja vai glēva klusētāja, un tās ietekme uz sabiedrisko morāli ir bijusi graužoša. Redzot, ka politiskie līderi nodarbojas ar publiskā labuma piesavināšanos un tam neseko efektīvas morālas un juridiskas sankcijas, cilvēki zaudē motivāciju just atbildību par valsti.

Otrs publiskās atbildības šķērslis ir **peļņas privatizācija un zaudējumu nacionalizācija**. Šo problēmu skaudri iezīmē globālā finanšu krīze, kad valdības steidz iepludināt publiskās finanses privātās bankās un uzņēmumos, kuru vadība rīkojusies bezatbildīgi. Arī Latvijā par daudzu uzņēmumu vadītāju neprasmi vai savtīgumu tagad jāmaksā visai sabiedrībai («Parex» bankas gadījums, Latvijas Radio u. c.). Pieeja – piesavināties ienesīgās nozares, uzņēmumus vai to apakšvienības, bet valstij (sabiedrībai) atstāt neizdevīgās, zaudējumus nesošās – Latvijā izveidojās privatizācijas gaitā, un tā tiek praktizēta joprojām. Valdošie politiķi un ar tiem saistītās interešu grupas lobē ekonomiskos projektus, kuri faktiski tiek apmaksāti no

publiskās naudas (mazās spēkstacijas, no kurām valsts kompānija «Latvenergo» iepērk enerģiju par dubultu tarifu). Varai pietuvinātu cilvēku grupas mēģina «nozagt» publisko īpašumu (digitalizācijas afēra ar mērķi piesavināties kompānijas «Latvijas Mobilais Telefons» akcijas). Neredzami politiķu, pašvaldību ierēdņu un viņu biznesa partneru grupējumi izmanto lielus infrastruktūras projektus kā zagšanas veidu (Dienvidu tilta būvniecība, kurā, kā atzinusi LR Valsts kontrole, Rīgas dome apzināti palielinājusi izmaksas un izgudrojusi necaurredzamas finansējuma procedūras; noblēdītās naudas apmērs sasniedz 27 miljonus latu (Ērgle 2009)). Spilgts peļņas privatizācijas un zaudējumu nacionalizācijas piemērs ir valstij daļēji piederošā lidsabiedrība «airBaltic», kuras vadītāja alga pārsniedz 300 tūkstošus latu gadā, kompānijas zaudējumi 2008. gadā sasniedzuši vairākus miljonus latu, bet valsts piešķir tai miljoniem lielas subsīdijas lidojumu nodrošināšanai (Jemberga 2009). Pēdējā laikā savtīgi politiķi kā zagšanas instrumentu sākuši izmantot privāto un publisko partnerību (Satiksmes ministrijas mēģinājums nodot Rīgas lidostu koncesijā uz 99 gadiem apšaubāma konkursa uzvarētājiem). Pat nākotnes cerība – atjaunojamo resursu enerģētika – kļūst par koruptīvu darījumu un patērētāju ekspluatācijas jomu.

Trešais kavēklis publiskās atbildības ceļā ir **kolektīvo atbildības mehānismu vājums**. Latvijā publiskās atbildības institucionālie mehānismi ir vāji (Tisenkopfs and Kalniņš 2002). Cilvēkos ir neticība kolektīvas rīcības iespējām, trūkst prasmes veidot tiklus, partnerības, sadarboties. Cilvēku savstarpējā uzticēšanās nav augsta – 10 ballu skalā vidējais rādītājs ir 4,78 (atbildes uz jautājumu «*Kā jūs domājat – cilvēkiem kopumā var uzticēties, vai attiecībās ar cilvēkiem jābūt ļoti piesardzīgam?*», kur «1» nozīmē «attiecībās jābūt piesardzīgam» un «10» – «var uzticēties») (SKDS 2008, T15). Starp uzticēšanos, rīcībspēju un atbildību pastāv būtiska saikne. Politiķu savtīgums un uzticēšanās trūkums Latvijā ir lielākais attīstības šķērslis. Tādēļ ir svarīgi apkarot

1.2.
logs

Skolniekam. Valts Vitmens

Vai vajadzīga reforma? vai tu to veiksi?
Jo lielāka reforma vajadzīga, jo lielākai Personībai tev jābūt,
lai to īstenotu.

Tev! vai neredzi, kā tev tā līdzētu iegūt acis, asinskvēli,
vaigu neīgnu un pievilcīgu?

Vai neredzi, kā tā tev līdzētu iegūt tādu ķermeni un dvēseli, ka,
ļaužu barā ienākot, tev līdzī nāktu alku gars un vadonība,
un ikvienu aizrautu spētu tava Personība?

Ak, šī pievilcība! šī miesa atkal un atkal!

Uz priekšu, mīļais draugs; ja vajag, atsakies no visa pārējā un sāc jau šodien
rūdīt sevi drosmei, dzīves īstenībai, pašcieņai, noteiktībai,
augšup iešanai,
un nemet mieru, līdz neesi saliedinājis un izpaudis sevi savā Personībā.

korupciju un veidot izpratni par sadarbības un kopdarbības iespējām attīstībā (Tisenkopfs, Lace and Mierina 2008).

Ceturtais publiskās atbildības bremsējošais faktors ir **cilvēku klusēšana un vienaldzība**. Tā ir savdabīga egoisma, baiļu, glēvuma un nedrošības izjūtu simbioze, kas atņem cilvēkam balsi, liedz pretoties aplamai rīcībai. Klusēšana nāk no totalitārisma laikiem, kad cilvēkiem bija bīstami paust savu viedokli publiski un pretoties varai. Demokrātijā pilsoņa pienākums ir runāt, rīkoties. Klusēšana, piekāpšanās bezatbildības priekšā, roku nolaišana, saņemoties ar netaisnību, noved pie līdzdalības absurdā un galu galā – paša ciešanām.

Var secināt, ka indivīda atbildības robežas ir plašas, taču atbildība ir konkrēta, jo arī rīcība ir konkrēta. **Atbildība prasa pilsonisku pašapziņu, gribu un piepūli**. Ja cilvēks, organizācija, politiķi vai valsts nav gatavi uzņemties atbildību, labāk nerīkoties. Atbildība pabeidz rīcību, parāda to ilgtspējas gaismā, morālā un sociālā dimensijā. Atbildību sekmē atzīnība par tādu rīcību, kas veicina tautas attīstību, un nopelums, sods par rīcību, kas tautas attīstību bremsē. Pašreiz Latvijā svarīga ir ne vien atbildības konkretizācija, bet arī morāls un juridisks nosodījums par līdzšinējo bezatbildību, kas bremsējusi tautas attīstību un novedusi pie vājas ekonomikas, parādiem, cilvēku neticības un varas korumpētības.

Indivīda atbildība par sevi

Pamatoti pieņemts uzskatīt, ka cilvēka atbildība sākas ar atbildību par sevi. Lai analizētu individuālās labklājības stratēģijas un to mainību, 2005. un 2008. gada aptaujās respondentiem tika uzdots jautājums, ko viņi darījuši vai plāno darīt, lai uzlabotu savu dzīvi. Jautājums iekļāva 22 aktivitātes no dažādām dzīves jomām. Salīdzinot aptauju rezultātus (1.3. logs), redzams, ka audzis to cilvēku skaits, kuri vairāk laika velta ģimenei, sākuši vairāk strādāt, ņēmuši kredītu bankā, cenšas vairāk atpūsties, nodarbojas vai plāno nodarboties ar uzņēmējdarbību. Taču mazinājies to respondentu skaits, kuri remontējuši dzīvokli, māju, apdrošinājuši veselību, lietojuši uzturā veselīgu pārtiku.

Atbilžu faktoranalīze (metode, kas sagrupē savstarpēji radniecīgās, korelējošās aktivitātes) ļauj identificēt piecas individuālās dzīves uzlabošanas stratēģijas un noskaidrot to dinamiku. Šīs stratēģijas ir: «tērēt», «mīlēt sevi un tuvakos», «pelnīt», «biedroties» un «pārcelties» (sk. 1.4. logu). Stratēģijas ietver vairākas savstarpēji papildinošas aktivitātes. Konkrēta cilvēka dzīvē var izpausties vairākas stratēģijas, kāda no tām var būt dominējoša, taču sabiedrības mērogā tās interpretējamās kā būtiskas dzīvesdarbības orientācijas, kas sasaucas ar sabiedrības vērtīborientācijām un nosaka indivīdu un mājsaimniecību dzīves modeli.

1.3.
logs

Dzīves uzlabošanas darbības

Jautājums «Ko Jūs esat darījis pēdējā gada laikā vai plānojat darīt no zemāk minētā, lai uzlabotu savu dzīvi?»
Atbildes «esmu darījis pēdējā gada laikā» un «plānoju darīt tuvākajā laikā» summētas; % no atbildējušiem

Rīcība (ar violetu apzīmēts būtisks palielinājums, ar pelēku – samazinājums)	2008. gada novembris	2005. gada jūlijs
Ir veltījis / plāno veltīt vairāk laika ģimenei	60	51
Ir centies / plāno censties būt veselīgu pārtiku	59	65
Ir sācis / plāno sākt vairāk strādāt	55	40
Ir sācis / plāno sākt vairāk rūpēties par bērniem, mazbērniem	53	50
Ir risinājis / plāno risināt problēmas draugu, paziņu lokā	45	41
Ir veltījis / plāno veltīt vairāk laika atpūtai	45	35
Ir sācis/ plāno sākt vairāk pelnīt	45	41
Ir uzlabojis / plāno uzlabot attiecības ar laulāto, partneri	43	42
Ir remontējis / plāno remontēt dzīvokli, māju	43	54
Ir apmeklējis /plāno apmeklēt kursus, seminārus, paaugstinājis/ plāno paaugstināt savu kvalifikāciju	38	37
Ir meklējis/ plāno meklēt labāku darbu	38	35
Ir nodarbojies / plāno nodarboties ar fizisko kultūru, sportu	37	32
Ir ņēmis/ plāno ņemt kredītu bankā	26	19
Ir bijis / plāno doties tūrisma braucienā, atvaļinājumā ārzemēs	26	23
Ir apdrošinājis / plāno apdrošināt veselību, dzīvību	25	33
Ir nodarbojies / plāno nodarboties ar uzņēmējdarbību, savu biznesu	14	9
Ir mainījis / plāno mainīt dzīvesvietu	13	11
Ir noguldījis / plāno noguldīt naudu bankā	12	10
Ir iegādājies / plāno iegādāties nekustamo īpašumu	10	12
Ir piedalījies / plāno piedalīties sabiedriskas organizācijas darbā	9	9
Ir strādājis / plāno strādāt ārzemēs	9	8
Ir mācījies / plāno mācīties ārzemēs	5	5

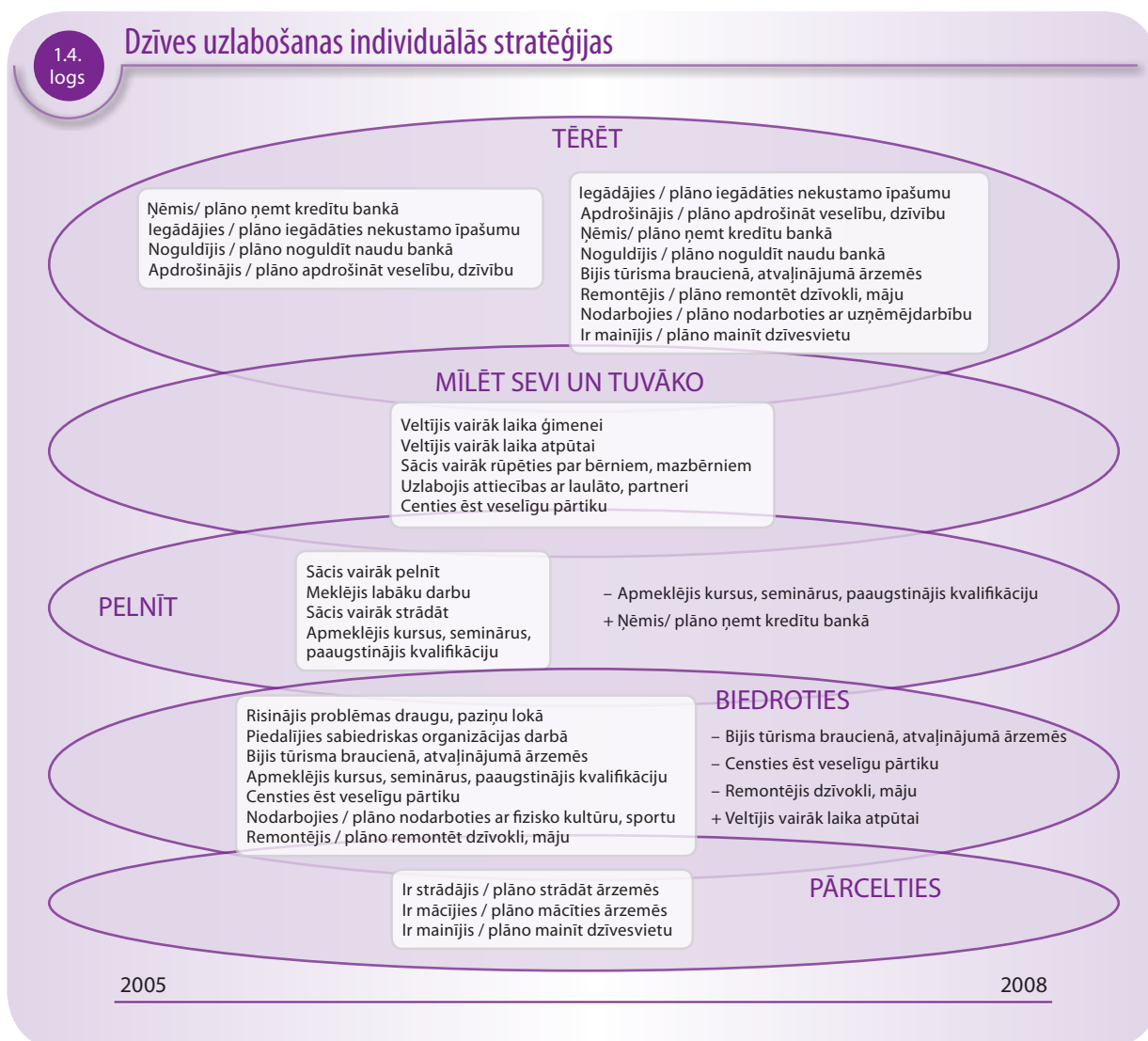
Avots: SKDS 2008 (T19); SKDS 2005.

Visspilgtāk pēdējos gados izpaudusies **personiskās materiālās labklājības vairošanas stratēģija**, ko īsi var apzīmēt ar vārdu «tērēt». To raksturo cilvēku centieni palielināt ienākumus un tos tērēt dzīves uzlabošanai. 2005. gadā šo stratēģiju raksturoja kredītu ņemšana bankā, nekustamā īpašuma iegāde, naudas noguldīšana, veselības un dzīvības apdrošināšana. Strauja personiskās finanšu situācijas uzlabošana kļuva iespējama, pateicoties Latvijas ekonomiskajai izaugsmei un patēriņa tirgus ekspansijai. Iekšzemes kopprodukts (IKP) 2004.–2007. gadā pieauga attiecīgi par 8,8 %, 11,2 %, 11,7 % un 9,8 % (4. ceturkšņa dati). Mājsaimniecību līmenī tas izpaudās kā darba algas palielināšanās, rīcībā esošo ienākumu pieaugums, ģimeņu materiālās situācijas uzlabošanās. Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa Latvijā pieauga no 383 latiem 2006. gada decembrī līdz 480 un 526 latiem attiecīgi 2007. un 2008. gada decembrī. Ekonomiskās augšupejas laikā bija viegli dabūt darbu, pieejami kļuva banku aizņēmumi. 21. gadsimta sākumā Latvijā veidojās patēriņa sabiedrība. Preču un pakalpojumu piedāvājums kļuva arvien plašāks, savairojās patēriņcības vietas, tika būvēti lielveikali un iepirkšanās centri, atvērti restorāni un izklaides iestādes. Aviosatiksmes attīstība paplašināja ceļošanas un naudas tērēšanas iespējas ārzemēs. Tas mudināja cilvēkus tērēt un mesties

labumu baudīšanā. Sabiedrība, kas ilgstoši bija dzīvojuši deficīta apstākļos, kāri apguva jaunus patēriņa veidus – iepirkās, ņēma hipotekāros kredītus, pirka preces uz parāda, ceļoja, iegādājās līzīgā auto u. tml.

Patēriņcība nav abstrakta Rietumu kultūras invāzija, bet reālas finanšu līdzekļu ieguves un tērēšanas prakses, ko uzņēmās Latvijas iedzīvotāji. 2008. gada aptauja rāda, ka tērēšanā tika iekļautas arvien jaunas darbības, kuras saistītas ar jaunradītu dzīves stila prasību apmierināšanu, piemēram – jauna mājokļa iegāde un labiekārtošana, ilglietošanas preču iegāde, tūrisma braucieni un atvaļinājumi ārzemēs, dzīves vietas maiņas plāni u. tml. Arī plāni nodarboties ar uzņēmējdarbību bieži tika loloti saistībā ar pieejamo finanšu resursu palielināšanos – kā tīri monetāra, nevis saturiski piepildīta ideja.

Otra aptaujās noskaidrotā dzīves uzlabošanas stratēģija ir **milēt sevi un tuvākos**. To raksturo laika veltīšana ģimenei, rūpes par bērniem, mazbērniem, attiecību uzlabošana ar laulāto, partneri, centieni veltīt vairāk laika atpūtai, rūpes par ķermeni. Šīs aktivitātes vērstas uz cilvēcisko saskarsmi un sava ķermeņa apzināšanu, kas vajadzīgs ne tikai strādāšanai, bet arī labsajūtai. Šī iemesla dēļ cilvēki cenšas būt veselīgu pārtiku, nodarbojas ar fiziskām aktivitātēm, pievēršas skaistumkopšanai u. tml. Salīdzinot



2005. un 2008. gada aptauju datus, «mīlēt sevi un tuvākos» izrādās noturīga stratēģija, un tajā ietvertu aktivitāšu profils nav mainījies. Tas liecina, ka cilvēciskās attiecības un uzmanība pret sevi ir noturīgas pamatvērtības, kuras nav tieši saistītas ar finansiālo situāciju. Šī stratēģija var izrādīties nozīmīgs palīgs krīzes pārvarēšanai.

Trešā stratēģija ir **strādāt un pelnīt**. Tā ietver centienus vairāk pelnīt, vairāk strādāt, atrast labāku darbu un raksturo cilvēku kā ekonomisku būtni, pauž viņa produktīvo funkciju – darboties, radīt vērtības, pelnīt. Zīmīgi, ka 2005. gadā pelnišanas stratēģija bija saistīta ar izglītību – dažādu kursu, semināru apmeklēšanu un kvalifikācijas paaugstināšanu. Savukārt 2008. gadā tā vairāk korelēja ar kredītu ņemšanu bankā, bet izglītošanās vairāk saistījās ar socializācijas funkciju (biedrošanos). Izglītības «attālināšanās» no produktīvās darbības jomas un kredītu asociēšana ar pelnišanu jāvērtē piesardzīgi, jo tā var liecināt par nevēlama sabiedriska priekšstata veidošanos, ka ienākumus vairo nevis mācīšanās, bet naudas patapināšana. Izglītības galvenā funkcija ir veidot cilvēku strādātspēju un veicināt saimniecisko aktivitāti. Šķiet, Latvijā pēdējos gados izglītībai nav bijusi izšķiroša loma labāka darba un ienākumu gūšanā. Vieglāk bijis doties uz banku pēc kredīta nekā mācīties. Kredītu bums ir iedragājis saikni starp izglītību un labklājību, zināmā mērā «izstūmis» izglītību no labklājības centieniem. Tagad šī saikne ir jāatjauno.

Ceturto cilvēku dzīves stratēģiju Latvijā varētu nosaukt par **biedrošanos** – problēmu risināšana draugu un paziņu lokā, piedalīšanās sabiedriskas organizācijas darbā. Faktoranalīze piepūlina šīm darbībām arī nodarbošanos ar fizisko kultūru un sportu, kursu un semināru apmeklēšanu. Piedalīšanās sabiedriskajā dzīvē ir saistīta ar rūpēm par savas dzīves kvalitāti. Salīdzinot 2005. un 2008. gada aptaujas, var spriest, ka tendence uz socializēšanos kļuvusi mazāk izteikta, un ir pamats domāt, ka cilvēki Latvijā ir kļuvuši lielāki individuālisti. Tā nav sevišķi laba vēsts tautas attīstībai un krīzes pārvarēšanai. Piemēram, tūrisma braucieni un atvaļinājumi ārzemēs, kas vēl nesen bija kolektīvi pasākumi, tagad kļuvuši tīri individuāla izprieca. Arī mājokļa remonts un veselīgas pārtikas patēriņš vairs nav tik cieši saistīti ar sociālu komunikāciju kā tas bijis līdz šim, bet gan ar finanšu resursu pieejamību.

Visbeidzot, piektā dzīves uzlabošanas stratēģija ir **«pārcelties»**. Tā nozīmē cilvēku došanos (plānus doties) strādāt vai mācīties uz ārzemēm, dzīves vietas maiņu Latvijas ietvaros vai ārpus tās robežām. Šī stratēģija saistīta ar iedzīvotāju pieaugošo ģeogrāfisko mobilitāti un pēdējos gados bijusi noturīga.

Cilvēka rīcību un atbildību ietekmē viņa apmierinātība ar dzīvi un iespējas to ietekmēt. Apmierinātība tiek uzskatīta par subjektīvu dzīves kvalitātes indikatoru. Latvijā pēdējos gados tā nav palielinājusies, neraugoties uz materiālās labklājības pieaugumu. Salīdzinot aptauju rezultātus (EDzDAUF 2003; SKDS 2008, T17) (atbildes uz jautājumu «Cik apmierināts vai neapmierināts Jūs esat ar savu pašreizējo dzīvi kopumā?», kur «1» nozīmē «pilnīgi neapmierināts», bet «10» – «pilnīgi apmierināts»), vidējais dzīves apmierinātības rādītājs Latvijā 2003. gadā bija 5,5; 2005. gadā – 6,1; 2006. gadā – 5,9 un 2008. gadā – 5,87. Salīdzinājumam – vidēji ES šis rādītājs ir 7,1 (Bela un

Tisenkopfs 2006, 29). Salīdzinoši zemo apmierinātību var skaidrot ar atpalcību labklājības rādītājos – Latvija joprojām ir viena no trūcīgākajām ES dalībvalstīm. Dzīves novērtējumu pazemina arī tas, ka cilvēki nav apmierināti ar sociālo situāciju un politiku.

Atbildību ietekmē arī cilvēku spēja kontrolēt savu dzīvi. Salīdzinot atbildes uz jautājumu «Lūdzu novērtējiet, cik lielā mērā Jūs esat savas dzīves noteicējs?», kur «1» nozīmē – «nemaz nevaru ietekmēt», bet «10» – «pilnā mērā ietekmēju», 2005. gadā dzīves pašnoteikšanas rādītājs bija 7,02; 2006. gadā – 6,7 un 2008. gadā – 6,98. Arī cilvēku izjūta par savas dzīves ietekmēšanas spēju augšupejas gados nav būtiski nostiprinājusies. Tas ļauj domāt, ka pēkšņais ekonomiskais bums neradīja dziļākas pārmaiņas sabiedrības rīcībspējā, bet sekmēja patēriņības vērtību izplatīšanos.

Rīcība un atbildība krīzes laikā

Pašreizējā ekonomiskā krīze maina indivīdu rīcību un dzīves stratēģijas. Dažas no tām ir grūti turpināmas (tērēt, pelnīt), kurpretī citas palīdz pārdzīvot grūtus laikus (mīlēt sevi un tuvākos, biedroties). Iezīmējas arī jaunas prakses, piemēram – taupīšana, saudzīga attieksme pret resursiem, sportošana, savstarpējā izpalīdzēšana un citas, no kurām varētu veidoties ilgtspējīgas dzīves stratēģijas.

Krīzes laikā vairs nevar turpināt ierasto tērēšanu. IKP 2008. gada 4. ceturksnī salīdzinājumā ar iepriekšējā gada attiecīgo periodu ir samazinājies par 11,4 %, bet 2009. gada 1. ceturksnī – jau par 18 %. Patēriņš nesenās eksplozijas vietā piedzīvo imploziju – lielai daļai iedzīvotāju strauji aprūkstas nauda, saglabājoties pieaugušajam vajadzību un saistību apjomam. Tiek samazinātas algas, sarūk ienākumi, palielinās bezdarbs. Pēc LR Centrālās statistikas pārvaldes datiem, darba meklētāju īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju kopskaitā Latvijā palielinājies no 6,5 % 2008. gada 1. ceturksnī līdz 13,9 % 2009. gada 1. ceturksnī. 2009. gada sākumā bezdarbnieku skaits palielinājās par tūkstoš cilvēkiem dienā. Savukārt mājsaimniecību rīcībā esošais ienākums uz vienu cilvēku sarūk. Daudzās darba vietās tiek apturēta prēmiju izmaksa, veselības apdrošināšana uz darba devēja rēķina un citi materiālās stimulēšanas veidi. Daļa uzņēmumu pāriet uz pelēko ekonomiku un atgriežas pie algu izmaksas aploksnēs, kas mazina darbinieku sociālās garantijas.

Sarukušie ienākumi prāvai daļai Latvijas iedzīvotāju rada lielu ekonomisko un psiholoģisko stresu, ko vairo nedrošība par nākotni. Visgrūtākā situācijā nonākuši hipotekāro kredītu ņēmēji. Pēc Komerčbanku asociācijas datiem, Latvijā hipotekāros kredītus ir ņēmuši 160 000 mājsaimniecību. «DnB Nord» bankas pētījums 2009. gada februārī liecināja, ka 10 % no tām nespēj veikt kredītu atmaksu, bet 50 % ir lielas grūtības kārtot kredītsaistības (Diena 2009). Līdzīgu ainu iezīmē SKDS aptauja – 40 % mājsaimniecību ir kāda veida kredītsaistības, un gandrīz visi kredītņēmēji ir nobažījušies par kredītu atmaksu (NRA 2009). Kopumā finansiālo spriedzi un grūtības izjūt 20 % Latvijas iedzīvotāju, rēķinot pēc hipotekārajiem kredītiem, 40 % iedzīvotāju, rēķinot pēc visa veida kredītiem, un 70–90 % sabiedrības, rēķinot pēc ienākumu sarukuma.

Šajā situācijā cilvēki pārskata līdzšinējo dzīves veidu, mazina patēriņu, pārorientējas uz taupīšanu vai pat nemonētārām stratēģijām – vajadzību apmierināšanu, neizmantojot naudu. Krīzes laikā aktīvi ieviešas dažādas taupības prakses – cilvēki sākuši vairāk izmantot sabiedrisko transportu personiskā transporta vietā, darba vietās un mājās minimizē siltuma patēriņu, racionalizē ikdienas izdevumus, izmanto atlaides veikalos u. tml. Lai gan šīs prakses ir krīzes izraisītas, tās radina dzīvot taupīgāk, zaļāk, videi draudzīgāk. Tie ir krīzes netiešie ieguvumi.

Krīze sašaurina finanšu resursus, taču nenoplicina cilvēka intelektuālos, kultūras un sociālos resursus, kurus var pat vairāk izmantot, – piemēram, sadarbību. Paradokšāls krīzes ieguvums ir laika izbrīvēšanās. Latvija ilgstoši bijusi to valstu vidū, kur cilvēki strādāja visgarāko darba nedēļu. Tagad sakarā ar bezdarbu, nepilnu darba laiku un slodžu samazināšanu, daudziem izbrīvējas laiks citām aktivitātēm. Studenti, sarūkot darba iespējām, sākuši cītīgāk apmeklēt lekcijas, doktoranti intensīvāk pievēršas disertāciju rakstīšanai, zinātnieki aktīvāk publicējas, jo samazināts finansējums lietišķajiem pētījumiem. Daudzi sāk nodarboties ar fizisko kultūru, jo tai beidzot var atrast laiku. Cilvēki atsāk saimniekošanu piemājas dārziņos, nodarbojas ar pārtikas pašapgādi, kas «treknajos gados» bija jau piemirsies.

Krīzes laikā cilvēki vairāk apzinās arī personiskās dzīves nozīmi (mīlēt sevi un tuvākos), pievēršas pamatvērtībām un novērtē atbalsta un izpalīdzības nozīmi. Atbildot uz aptaujas jautājumu «Ja jūs sastaptu cilvēku sarežģītā situācijā (iztikas līdzekļu trūkums, mājokļa problēmas, bezdarbs, varmācība ģimenē), kā jūs visticamāk rīkotos?», 45 % respondentu sacīja, ka paši censtos palīdzēt, 31 % norādīja, ka informētu par iestādi, nevalstisku organizāciju, kur var griezties pēc palīdzības, un 35 % izteicās, ka informētu sociālo dienestu vai sociālo darbinieku par šo cilvēku. Tas liecina, ka vismaz nodomu līmenī Latvijas sabiedrība ir gatava savstarpējam atbalstam.

Diemžēl krīze mudina daudzus pamest Latviju un doties labākas dzīves meklējumos uz ārzemēm, kā tas jau noticis šī gadsimta pirmā migrācijas viļņa laikā 2004.–2005. gadā, kad no Latvijas peļņā uz ārzemēm izbrauca ap 90 tūkstošiem cilvēku (Krišjāne 2007). Latvijas iedzīvotāji ir visai pozitīvi noskaņoti pret tiem, kuri pēdējā laikā devušies strādāt uz ārzemēm – 46 % respondentu šādus cilvēkus vērtē pozitīvi, 39 % ir neitrāla attieksme, un tikai 11 % aptaujāto peļņā braucējus vērtē negatīvi.

Krīze liek pa jaunam paskatīties uz savu profesionālo un sociālo identitāti. Līdz šim daudzu profesionālo grupu labklājība bijusi balstīta uz spekulatīviem pamatiem. Varēja viegli tikt pie naudas, dabūt lielāku algu, spekulēt, celt cenas. Kādēļ strādāt, pūlēties, uzlabot preču un pakalpojumu kvalitāti? Nekustamo īpašumu spekulanti, finanšu starpnieki, reklāmisti, vērtspapīru tirgotāji, mediju producenti un līdzīgas ļaužu grupas bija ierauti spekulatīvos sektoros, kur jaunu vērtību neradīja, tikai reciklēja citu radīto. Arī produktīvajās nozarēs – rūpniecībā, celtniecībā, izglītībā – strādājošo ražīgums bija zems. Krīze liek saspāroties un uzdot jautājumus par savu profesionālo identitāti un turpmāko rīcību. Cik produktīvs ir mans darbs? Vai tā augļi ir vajadzīgi sabiedrībai, pieprasīti tirgū? Kāda būs

Latvijas un pasaules ekonomika pēc krīzes? Vai manas zināšanas un prasmes būs nepieciešamas? Kā es varu pelnīt un palielināt ienākumus? Vai nevajadzētu sadarboties ar citiem? Krīze liek pārskatīt līdzšinējās stratēģijas un mudiņā cilvēkus un organizācijas domāt par jaunām idejām.

Krīze, vērtību pārvērtēšana un jaunu stratēģiju veidošanās

Krīze ir rutīnas pārrāvums, tā skaudri parāda līdzšinējās Latvijas ekonomikas un politikas vājās vietas. Latviešu nācijas saimnieciskā kultūra un ekonomiskais etoss vēsturiski ir balstīti priekšstatā, ka labklājību veido loģisks un pēctecīgs ceļš, kas sākas ar izglītību (cilvēkkapitāla veidošana), turpinās kā produktīvs, čakls, bieži vien sūrs darbs (produktivitāte), kas atalgo darītāju ar saldiem augļiem (ienākumi, labklājība). Turības iegūšanu pavada individuāla iniciatīva, uzņēmība, sadarbība un kooperēšanās, kur tas nepieciešams. Šādi rīkojoties, Latvijas sabiedrība atsevišķos vēstures posmos ir panākusi augstu labklājības līmeni un bijusi starp attīstītākajām Eiropas zemēm (19.–20. gadsimtu mijā, 20. gadsimta 30. gados). Kopš neatkarības atjaunošanas šis saimnieciskais etoss ir mainījies, un attīstība no vēsturiskās pieredzes viedokļa bijusi ļoti pretrunīga. No vienas puses, globalizācija un Latvijas tautsaimniecības iekļaušanās starptautiskajos tirgos ir veicinājusi atsevišķu uzņēmumu konkurētspēju un paplašinājusi arī individuālo iespējas; no otras puses, globalizācijas iespēju (kredīti, patēriņš, imports) vieglprātīga un vienpusīga izmantošana ir noārdījusi nācijas produktīvo potenciālu – ražošanu, eksportu, inovācijas, darba tikumu, prasmi ražot lēti. Pēdējā desmitgadē daudzos iesakņojusies greiza pārliecība, ka ceļš uz labklājību vairs neved caur izglītību, darbu un uzņēmību, bet mērojams tieši no vēlmēm caur kredītiem uz saldo dzīvi. Ļaunākajā gadījumā šis ceļš ir bijusi tumša korupcijas taka, nozogot (apzogot) valsti, piesavinoties publisko labumu, šķērdējot sabiedrības līdzekļus un galu galā nonākot pie politmiljonāru saujiņas uz tautas posta fona. Latvijas neseno vēsturi var attēlot kā pretrunīgas augšupējas un lejupejas šķēres nācijas ekonomiskajā un garīgajā attīstībā (sk. 1.5. logu).

Attēls 1.5. logā ilustrē nesabalansētību starp produktīvo un tērējošo funkciju makrolīmenī, kas iepriekš bija analizēta mikrolīmenī. Tas parāda, kā tautas attīstība pārtop regresā, ja labklājības pieaugums nav balstīts uz sabalansētu ekonomisko attīstību un ražīguma pieaugumu, bet gan uz naudas aizņemšanos un tērēšanu, ko politiskā līmenī pavada savtīgums un korupcija.

Ekonomika ir tautas attīstības pamats gan valsts, gan indivīda līmenī. Rūpes par labklājību arvien prasa saimniecisko procesu kritisku izvērtēšanu. Taču Latvijā ekonomiskā buma laikā par to, cik ilgtspējīgs ir ekonomiskais modelis, kas balstīts uz patēriņa kredītiem, importa dominēšanu pār eksportu, starpniecību, nekustamo īpašumu spekulācijām un rūpniecības nonievāšanu, reti kāds aizdomājās. Ekonomiskā domāšana ilgtermiņā nepiemita ne Latvijas valdībai, ne politikas plānotājiem, ne lielai daļai iedzīvotāju. Ministru prezidents A. Kalvītis nesabalansētu izaugsmi nosauca par «treknajiem gadiem». Partiesībā «treknums» nozīmēja dzinuli ātri tikt pie naudas

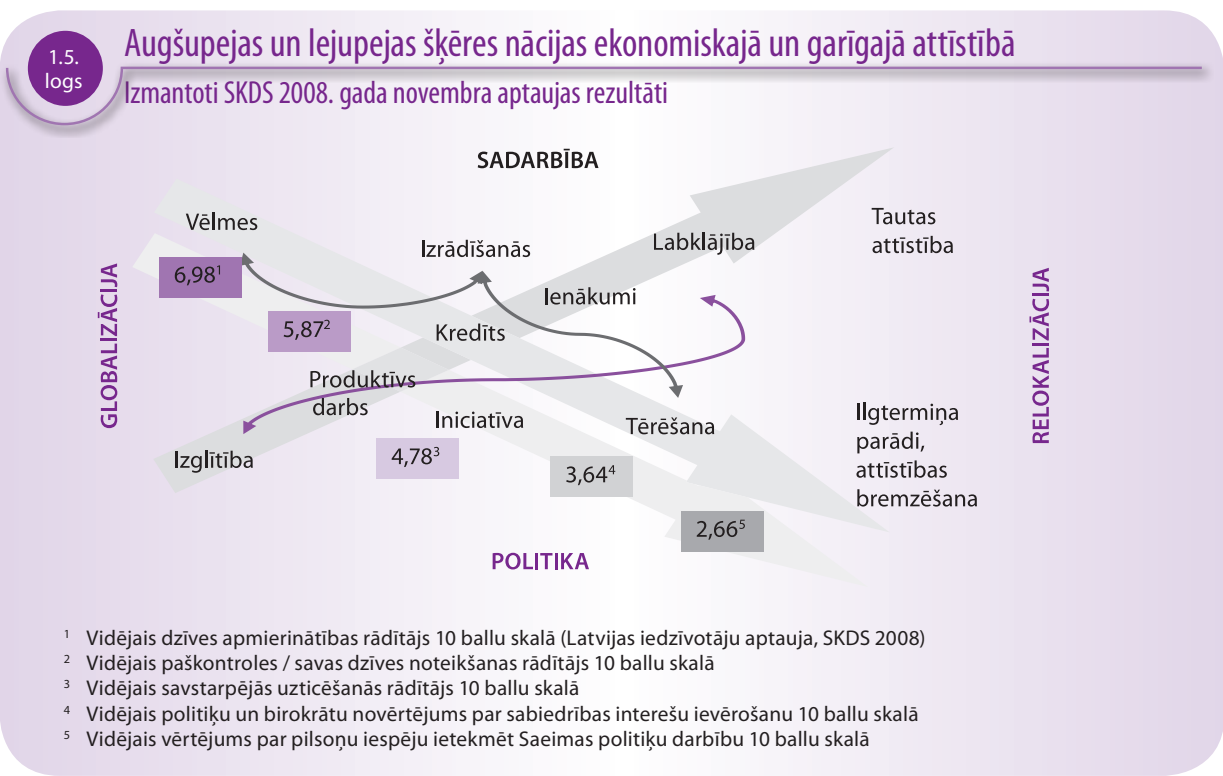
un to notērēt. Vispārēju patēriecības ideoloģiju puda un atbilstoši īstenoja gan valdība, gan pašvaldības, gan investori. Tautas gudrībā sakņotā latvieša apdomība, piesardzība un taupība nespēja turēties pretī vispārējām patēriecības brāzmām. Sevišķi divdesmitgadnieku un trīsdesmitgadnieku paaudze, pilsētnieki un labi apmaksātos valsts un privātos darbos strādājošie kļuva par īstiem tērēšanas avangardistiem bez apdoma par rītdienu. Skandināvijas banku aizdevumi virzīja uz Latviju «vieglās naudas» straumi, kas nerada pievienoto vērtību, bet cenšas vairoties spekulatīvi. Iedzīvotāji kāri tvēra šo naudu. Arī politiskā elite metās tērēšanas skurbuli, virzot Eiropas struktūrfondu līdzekļus savējo pašvaldībām un draugu firmām, apmaksājot dārgus «padomniekus», «konsultantus», «valžu un padomju locekļus». Šķiešanās ar publisko naudu un tās piesavināšanās bija politiskās elites universāla dzīves izjūta.

Kā uz leju velkošs akmens attīstību degradē ne tikai vispārējā tērēšanas kāre, bet arī politikas izmantošana iedzīvošanās nolūkā. Tādēļ Latvijas iedzīvotāji neuzticas politiķiem un ierēdņiem, jo domā, ka tie rūpējas tikai par sevi, nevis sabiedrības interesēm. Vērtējot, vai politiķi un ierēdņi nodrošina sabiedrības interešu ievērošanu vērtējuma skalā, kur «0» nozīmē «nemaz nenodrošina», bet «10» – «pilnīgi nodrošina», aptaujas dalībnieki politiķiem un ierēdņiem lika atzīmi 3,64. Iedzīvotāji netic, ka politiskie vadītāji rūpējas par sabiedrības interesēm. Kopējā attīstība Latvijā panīkst lielā mērā tieši politisko līderu savtīguma un tautas neticības dēļ. Šī ir tautas lejupslīdes diagnoze.

Kā īpašs fenomens aplūkojama neprasme rīkoties ar naudu, kad tā parādās. Šī neprasme redzama pārmēru dārgās mašīnās, kuras nevar atļauties, mājās, kuras nevar uzturēt, debesskrāpju un estakāžu iecerēs, kuras ir gaužām

nepiemērotas. Tukšie spoku nami, nepabeigtie pļavu ciemati un antihumānās jaunceltnes vēl ilgi atgādinās par zemē nomestu naudu, kuru varēja izmantot maziem, bet reāliem dzīves uzlabojumiem. Patiešām, nekas tā nedeградē cilvēku kā viegli nākusi nauda.

Nu dzīve uz parāda cieš neveiksmi. Patapinātā labklājība zūd. Miljonārs, kas pazaudējis bagātību fondu tirgos, atzīst, ka krīze atņēmusi tikai lieko. Pat ministra šofera dēls (skandalozs publicitāti ieguvis gadījums, kad bijušais satiksmes ministrs A. Šlesers iecēla vadošā amatā sava šofera dēlu) padzīts no amata. Iluzorās ekonomikas un vieglās naudas laiks beidzies, radot skaudru jautājumu – kas ir Latvijas iedzīvotāju un valsts ekonomiskais pamats. Vēsturiski tas vienmēr bijis produktīvs darbs, rūpniecība, lauksaimniecība, tirdzniecība – nozares, kas balstītas strādātprasmē, darba tikumā un zināšanās, pievienojot tām uzņēmību, risku un finanšu kapitālu. Nekad Latvijas saimnieciskais pamats nav bijis tik šķietams un nestabils kā pēdējos gados. Tagad visi nonākuši ilgtermiņa parādos – mājsaimniecībām un uzņēmumiem ir 16 miljardu latu lieli parādi ārvalstu bankās, valdība budžeta deficīta segšanai ir aizņēmusies vairākus miljardus eiro no Eiropas Savienības un Starptautiskā Valūtas fonda. Tas nozīmē, ka turpmāk ikviena tautas attīstības vajadzība sastapsies ar hronisku naudas trūkumu – ģimenēm būs grūti sūtīt bērnus skolā un maksāt par dzīvokli, valstij būs grūti maksāt skolotājiem algas un nodrošināt veselības aprūpi. Nesabalansētā ekonomikas augsme uzlikusi ilgstošu slogu tautas attīstībai. Atbildība par to jāuzņemas valdībai un politiskajām partijām, kurām pietrūka stratēģiska redzējuma un kuras vairāk domāja par savu labumu. Atbildīgas ir arī bankas, ārvalstu un pašmāju investori, kurus interesēja ātra peļņa. Bez vainas nav arī iedzīvotāji, kuri aizmirsa tikumu, bet labklājību centās patapināt.



1 Vidējais dzīves apmierinātības rādītājs 10 ballu skalā (Latvijas iedzīvotāju aptauja, SKDS 2008)
 2 Vidējais paškontroles / savas dzīves noteikšanas rādītājs 10 ballu skalā
 3 Vidējais savstarpējās uzticēšanās rādītājs 10 ballu skalā
 4 Vidējais politiķu un birokrātu novērtējums par sabiedrības interešu ievērošanu 10 ballu skalā
 5 Vidējais vērtējums par pilsoņu iespēju ietekmēt Saeimas politiķu darbību 10 ballu skalā

Taču krīze ir arī labs brīdis jaunradei, un no tā var sākties labāka attīstība. Tā devusi vairākas būtiskas mācības (sk. 1.6. logu).

Naudas trūkums pats par sevi vien vēl nenozīmē krīzi, īsta krīze ir tad, ja aptrūkstas padoma.

Indivīda atbildība par sabiedrību

Indivīds ir atbildīgs ne tikai par savu labklājību, bet arī sabiedrības kopīgo labumu. Kopīgais labums ir publiska lietojuma objekti, piemēram, ceļi, infrastruktūra, bioloģiskā daudzveidība, izglītības sistēma un arī principi un rīcība, kas tos nodrošina – kvalitatīva politika, tiesiskums, demokrātisko normu ievērošana, kooperācija u. tml. Ikviena pilsoņa pienākums ir rūpēties par sabiedrības kopīgo labumu, un to vislabāk darīt, iesaistoties kolektīvā rīcībā.

Indivīds var īstenot atbildību par sabiedrību, piedaloties politikā. 2008. un 2005. gada aptaujās respondentiem tika jautāts par politiskās līdzdalības formām (sk. 1.7. logu).

Pēdējos gados pieaugusi streiku aktivitāte. Tas liecina par darba ņēmēju gatavību cīnīties par savām ekonomiskajām interesēm, tāpat tas liecina par arodbiedrību aktivitāti. Līdzdalība politiskajās partijās Latvijā ir ļoti zema,

tajās iesaistījušies ne vairāk kā viens vai divi procenti iedzīvotāju, arī līdzdalība NVO nepārsniedz 5–6 procentus.

Ikdienas pilsoniskā aktivitāte Latvijā visaktīvāk izpaužas nevis politiskajā, bet profesionālajā, reliģiskajā, kultūras un sporta dimensijā. Pētījumi apstiprina, ka īpaši līdzdalība kultūras un sporta organizācijās palielina indivīdu un kopienu sociālo kapitālu un sadarbības tīklus, kuri tālāk pozitīvi ietekmē uzņēmumu konkurētspēju un dzīves kvalitāti reģionā (Tisenkopfs and Lace, forthcoming).

Atbildības kolektīvie mehānismi

Indivīdi vieni paši nevar izveidot atbildīgu sabiedrību, pat ja rīkotos priekšzīmīgi. Atbildība ir kolektīvs process, kurā sabiedrības locekļi salāgo savu izpratni un priekšstatus par ētisku, tiesisku un sociāli pieņemamu rīcību, saskaņo normas. Tāpēc ir svarīgi veicināt publiskā atbildīguma kolektīvos mehānismus un izmantot sociālā kapitāla iespējas. Krīzes apstākļos īpaši vajadzētu vairo savstarpējo uzticēšanos un aktivizēt sadarbību, kas ir neatsverami resursi ekonomikas atlabšanā. Sadarbības kolektīvie mehānismi ir viens no centrālajiem attīstības jautājumiem. Kolektīvās pieejas nepieciešamas gan Latvijas tautsaimniecībā, gan izglītībā un reģionu attīstībā. Pēdējās desmitgadēs

1.6.
logs

Krīzes mācības

- Krīze atmasko Latvijas ekonomikas lielāko trūkumu – zemu ražīgumu un radošumu. Tā liek domāt par nākotnes ekonomiku, kurai jābalstās uz zināšanām, inovācijām un labu sociālo organizāciju.
- Krīze atmasko Latvijas politiku savtīgumu un korumpētību, viņu bezatbildību un nesodāmību. Krīze mobilizē pilsonisko apziņu, mudina iesaistīties atbildīgākas, kompetentākas un godīgākas politikas veidošanā.
- Krīze izgaismo sliktās īpašības, kas Latviju novedušas strupceļā – egoismu, savrupību, savtību, muļķību, un parāda īstās vērtības, uz kurām balstīt attīstību, – cieņu, zināšanas, iniciatīvu, izcilību, sadarbību un citas (Baumanis u. c. 2007).
- Krīze rosina indivīdu, pašvaldību, nozaru, uzņēmumu, zināšanu institūciju sadarbību.
- Krīze ir labvēlīgs laiks jaunveidei (inovācijām, radošumam) visās dzīves jomās.

1.7.
logs

Politiskās līdzdalības dinamika

Atbilde «jā» uz jautājumu «Vai Jūs esat darījis kaut ko no tālāk minētā?», % no atbildējušiem

Politiskās līdzdalības formas (ar violetu apzīmēts būtisks palielinājums, ar pelēku – samazinājums)	2008	2005
Piedalījies referendumā (2008); parakstījies par referenduma sasaukšanu (2005)	52	23
Ticies ar pašvaldību deputātiem	18	25
Ticies ar žurnālistiem	12	16
Piedalījies sabiedriskās apspriešanas pasākumos	11	14
Ticies ar Saeimas deputātiem	10	13
Piedalījies streikos	7	2

Avots: SKDS 2008, T18; SKDS 2005.

individuālās brīvības uzplaukums ir vairojis atsevišķu indivīdu rīcībspēju, tagad nākamā pakāpe attīstības filozofijā varētu būt atziņa par sadarbības un kopradīšanas spēku (Tisenkopfs 2008).

Kopradīšana paredz nozaru, teritoriālo, sociālo un kompetences barjeru pārvarēšanu un uzdevumu kopīgu risināšanu. Tai jābalstās uz sociāli akceptējamām idejām. Kopradīšanai vajadzīgas trīs lietas: cilvēku un organizāciju sadarbība (vēlme sadarboties, praktiskā rīcība), sadarbības institucionalizācija (kopīgas normas, zināšanas, vērtības) un sociālais kapitāls (uzticēšanās, sadarbība). Pašas konkurētspējīgākās ekonomikas pasaulē un augstākie tautas attīstības rādītāji – ienākumi, veselība, izglītība – ir Ziemeļvalstīs, kur arī sociālā kapitāla rādītāji ir visaugstākie. Latvijā daudz aktīvāk ir jāizmanto dažādas sadarbības formas – kooperācija, kolektīvs mārketinga, kultūras un saviesīgās biedrības, kurām te ir vēsturiskas saknes, bet kuras sociālisma periodā ir tikušas aizmirstas.

Pašreiz Latvijā sadarbība vairāk attīstās nevis nacionālā, bet vietējā un reģionu līmenī. Reģionos veidojas mārketinga kooperatīvi (Tisenkopfs et al., forthcoming), pakalpojumu

uzņēmumu klāsteri (Tisenkopfs and Lace 2008), pilsētu un lauku partnerības (Konsorts 2009), inovatīvi pētniecības un ražojošo uzņēmumu klāsteri (Dimza 2006). Viens no perspektīviem kopdarbības virzieniem ir atjaunojamo resursu enerģētika. Piemēram – ja mazpilsētas apkures iekārtu ražotāji (vietējā ekonomika) aprīko pašvaldības katlu māju (tehnoloģiskā inovācija) ar savu produkciju (konkurētspēja) un mājokļu apsildei izmanto vietējo kurināmo (vietējie resursi), kuru piegādā mežu īpašnieki (kooperācija), iedzīvotājiem vienojoties savā starpā un ar pašvaldību par tarifiem (solidaritāte) un slēdzot enerģijas līgumus ar ražotāju (ekonomiskā ilgtspēja), bet valdība šo iniciatīvu atbalsta īpašas alternatīvās enerģētikas veicināšanas programmas ietvaros (politiskā tālredzība), tiek vairota enerģētiskā neatkarība vietējā līmenī (drošība), radītas jaunas darba vietas (dzīves kvalitāte) un risinātas vides problēmas (ekoloģiskā ilgtspēja). Latvijā ir iespējams daudz vairāk, intensīvāk izmantot sadarbības potenciālu. **Krīzes galvenā atziņa:** tikai paši indivīdi – gan rīkojoties atsevišķi, gan sadarbojoties – pārvarēs grūtības un nodrošinās ilgtspējīgu attīstību. Tam nepieciešama jauna izpratne par atbildību.

1.8.
logs

Lielākie sasniegumi. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Indivīdu rīcībā iezīmējas «mazās» atbildības stratēģijas (taupīšana, kvalifikācijas celšana, mācīšanās, apzinīgāka attieksme pret darbu, zaļās prakses u. c.), bet organizāciju rīcībā – «lielās» atbildības stratēģijas (uzņēmumu, novadu sadarbība, partnerību veidošana, augstskolu un uzņēmēju kopprojekti u. tml.). Pakāpeniski nostiprinās apziņa, ka labklājība jārada pašu spēkiem ar izdomu, uzņēmību, ražīgu darbu un arī lielāku atbildību.

Nopietnākā problēma

Indivīda rīcībspējas un atbildības jomā joprojām ir izplatīta neticība pašu spēkiem, iniciatīvas trūkums un vāja sadarbība. Šos trūkumus var pārvarēt ar mācīšanos, atvērtību jaunām idejām un domubiedru meklēšanu.

Svarīgākie uzdevumi

- Svarīga ir cilvēku un organizāciju iedrošināšana jaunām iniciatīvām un sadarbībai. Sociālo zinātnieku uzdevums ir skaidrot attīstību kā kolektīvu procesu, kurā jāsaskaņo dažādas intereses un mērķi. Sadarbībā veidojas jauni uzņēmumi, nostiprinās kolektīvas normas un ir vieglāk risināt arī sociālās problēmas.
- Jāveido sistemātiska un sistēmiska sadarbība augstskolu, arodskolu, uzņēmumu, pašvaldību, valsts pārvaldes institūciju starpā. Augstskolām aktīvi jāpiedāvā sava ekspertīze un pētnieciskie rezultāti komerciālai lietošanai. Jāizmanto jaunie institucionālie veidojumi, kas sekmē inovācijas un uzņēmējdarbību – biznesa inkubatori, tehnoloģiskie parki, inovāciju centri.
- Jāizkopj indivīdu un organizāciju inovatīvās prasmes – sadarbošanās spēja, tolerance, prasme risināt konfliktus, vadīt sadarbību. Inovācija kā radoša kombinācija, atbildot uz problēmsituāciju vai iespēju, ir vieglāk īstenojama kolektīvi, iesaistot dažādu jomu pārstāvjus. Paredzams, ka tuvākajā nākotnē perspektīvi jaunveides virzieni būs ekoekonomika, vides tehnoloģijas, atjaunojamo resursu enerģētika, informācijas tehnoloģijas, radošās industrijas, teritoriju pārvaldība, sociālie un izglītības pakalpojumi u. c. Sociālajiem zinātniekiem vajadzētu uzņemties inovāciju brokeru lomu un rosināt sadarbību dabas zinātnieku, inženierzinātnieku, nozaru uzņēmēju, patērētāju organizāciju, NVO, politiķu un citu ieinteresēto dalībnieku starpā, lai veidotu jaunus produktus un pakalpojumus, kā arī jaunus organizatoriskos risinājumus izglītībā, veselības aprūpē un sociālajā sfērā.
- Lai sekmētu jaunas saimnieciskās un sociālās iniciatīvas, jāriko ideju tirgi, reģionāli inovāciju forumi, studentu un pētnieku darbu «izsoles», jāpopularizē labā sadarbības prakse, jāiesaista inovācijās zinātnieki, studenti, uzņēmēji, potenciālie klienti un valsts iestāžu pārstāvji jau no paša sākuma.
- Latvijas ilgtspējīgai attīstībai ir svarīgi, lai jaunie speciālisti pēc augstskolas beigšanas paliktu vai atgrieztos reģionā. To var sekmēt, atbalstot jauniešu uzņēmējdarbību, jauniešu uzņēmumu dibināšanu perspektīvās saimniecības nozarēs, iesaistot aktīvos un iniciatīvas bagātos cilvēkus plašākos sadarbības tīklos.

1.2. Atbildība un līdzdalība

Lietuvā dzimušais ebreju filozofs Emanuels Levins savulaik norādīja: atbildību nav iespējams sludināt, to var vienīgi uzņemties. Taču cilvēkam atbildības uzņemšanās vienmēr ir saistīta ar paša rīcību, iniciatīvu, ar gatavību likt lietā savu laiku, zināšanas un citus resursus. Tieši tādēļ atbildība bieži vien paredz arī indivīda gatavību iesaistīties kopīgās lietās labā, brīvprātīgi līdzdarboties un solidāri atbalstīt citus. Atbildība nevar būt vienīgi tas, ko pieprasa no citiem: to ir jāspēj uzņemties ne tikai vārdos, bet arī rīcībā.

Modernā demokrātiskā sabiedrībā cilvēku dzīvi arvien biežāk nosaka liela mēroga institūcijas: lieli uzņēmumi un korporācijas, valsts birokrātija, mediji, vēlēšanas. Tādēļ šādā sabiedrībā ir nepieciešamas cilvēku spējas apvienoties ar citiem savu interešu un vērtību aizstāvēbai. **Spēja sadarboties mūsdienās ir nepieciešams sociālās atbildības priekšnoteikums.** Atsevišķs indivīds reti kad spēj apliecināt savu viedokli iepretim tām sociālajām sistēmām, kas nosaka viņa dzīvi, proti, tirgus ekonomikai, masu demokrātijai u. tml.; tam pietrūkst gan uzņēmības, gan resursu, gan zināšanu. Turpretī tad, kad cilvēki ir apguvuši spēju biedroties, veidot asociācijas un kopīgi aizstāvēt savas intereses, viņu atbildība var gūt ietekmi konkrētā rīcībā. Sadarbība ar citiem ļauj cilvēkiem apzināties savas intereses, turpretī bez šādas sadarbības cilvēku problēmas visbiežāk negūst konkrētu izpausmi publiskās varas lēmumos.

Šajā Pārskata nodaļā tiks aplūkota iedzīvotāju līdzdalība Latvijā un tās dažādie aspekti. Vispirms uzmanība tiks pievērsta politiskajai līdzdalībai: gan formālās (vēlēšanu līdzdalība un dalība politiskajās partijās), gan neformālās līdzdalības aspektā. Pēc tam tiks analizēta līdzdalība nevalstiskās organizācijās, īpašu uzmanību pievēršot ar plašākām sabiedrības interesēm (ekoloģiskām, cilvēktiesību aizstāvēšanas, sociālās palīdzības u. tml.) saistītām organizācijām. Visbeidzot, tiks aplūkotas tās Latvijas iedzīvotāju vērtības un attieksmes, kuras nosaka viņu gatavību iesaistīties un attieksmi pret demokrātiskām institūcijām. Visi šie jautājumi tiks aplūkoti salīdzinošā perspektīvā, gan raugoties uz laika gaitā notikušo attīstību, gan arī uz Latvijas īpatnībām citu Eiropas valstu kontekstā.

Politiskā līdzdalība

Vēlēšanas un tautas nobalsošanas

Demokrātiskā valstī galvenā politiskās līdzdalības forma ir vēlēšanas. Latvijā pilsoņi piedalās trīs veidu vēlēšanās (Saeimas, pašvaldību un Eiropas Parlamenta). Līdzās vēlēšanām Latvijas Satversme paredz arī vairākas tautas nobalsošanas iespējas, un pēdējo gadu laikā tās tikušas samērā bieži izmantotas.

Vērtējot citu Eiropas demokrātisko valstu kontekstā, līdzdalība vēlēšanās Latvijā ir vidēji augsta visās trijās vēlēšanās. Visaugstākā vēletāju līdzdalība bija vērojama 5. Saeimas vēlēšanās 1993. gadā, kad pie urnām devās pat 89,9 % pilsoņu. Nākamajās trijās parlamenta vēlēšanās vēletāju līdzdalība šķietami stabilizējās 71 % līmenī (6. un 7. Saeimas vēlēšanās – 71,9 %, 8. Saeimas vēlēšanās – 71,2 %). Taču 2006. gada 9. Saeimas vēlēšanas iezīmēja ievērojamu līdzdalības kritumu. Vēletāju aktivitātes samazināšanās līdz 62,23 % ir satraucoša parādība, kas liecina par zināmu pilsoniskās pasivitātes izplatību. Daži pētnieki saista šo līdzdalības kritumu ar pārāk lielo vēlēšanu un nobalsošanu «blīvumu» laikposmā no 2001. gada, un tas varētu būt radījis vēletājos zināmu līdzdalības nogurumu (Ikstens un Runcis 2007). Arī pašvaldību vēlēšanās (kurās līdzdalība tradicionāli ir zemāka) pēdējo vēlēšanu ciklu līdzdalības tendence ir lejupejoša: 2001. gadā pie vēlēšanu urnām devās 61,98 %, turpretī 2005. gadā – 52,85 % balsstiesīgo pilsoņu. Tiesa, šeit zināma loma varētu būt 2005. gada vēlēšanās ieviestajam vēletāju reģistram, kas piesaista vēletāju noteiktam iecirknim, tādējādi apgrūtinot viņu līdzdalību. Īpaši apgrūtinot to izjuta lielo pilsētu iedzīvotāji (SKDS 2005).

Runājot par konvencionālo līdzdalību, pēdējo divu gadu laikā Latvijā arvien biežāk ir ticis izmantots tautas nobalsošanas institūts. Kopš neatkarības atjaunošanas līdz 2007. gadam Latvijā ir notikušas trīs tautas nobalsošanas, no kurām divas bija veiksmīgas, savukārt daudz īsākā laikposmā – 2007.–2008. gadā – valstī arī notika trīs tautas nobalsošanas, no kurām nevienā neizdevās savākt nepieciešamo kvorumu. Pirmo no tām 2007. gada janvārī ierosināja toreizējā Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, vēlēdamās novērst valsts drošību graužošos grozījumus Nacionālās drošības likumā un Valsts drošības iestāžu likumā. Iespējams, ka tieši viņas paraugs 2008. gadā lika dažādiem politiskajiem spēkiem divreiz likt lietā agrāk reti izmantotās tautas likumdošanas iniciatīvas tiesības, piedāvājot grozījumus Satversmē par tautas tiesībām atlaist Saeimu, kā arī grozījumus Likumā par valsts pensijām.

Nevienu no šiem mēģinājumiem neizdevās realizēt kvoruma trūkuma dēļ. Vislielākais pilsoņu skaits – 42 % balsstiesīgo jeb 629 119 pilsoņi – piedalījās 2008. gada augusta nobalsošanā par Satversmes grozījumiem. Tas ir ievērojams skaits, ņemot vērā valdības un Saeimas vairākuma aicinājumu nobalsošanu boikotēt. Tomēr arī šajā gadījumā Satversme netika grozīta, jo to tautas nobalsošanā ir iespējams panākt vienīgi ar pilsoņu absolūto vairākumu. Tomēr šīs norises pašas par sevi uzrāda zināmas tendences attiecībā uz pilsonisko līdzdalību.

Pirmkārt, lai gan formāli iznākums bija negatīvs, nevar apgalvot, ka tautas nobalsošanas būtu palikušas bez

rezultātiem. Visos trijos gadījumos nobalsošanas ierosināšana radīja pārmaiņas valdības un parlamenta attieksmē pret attiecīgo fenomenu. Grozījumus Nacionālās drošības likumā un Valsts drošības iestāžu likumā Saeima pati atcēla marta beigās, vairāk nekā trīs mēnešus pirms tautas nobalsošanas 2007. gada 7. jūlijā. Grozījumi Likumā par valsts pensijām noveda pie valdības publiskas apņemšanās palielināt pensijas; savukārt tautas tiesības iniciēt Saeimas atļaušanu tika pieņemtas Saeimā 2009. gada 8. aprīlī – tiesa, tautas nobalsošanai piedāvātais variants bija atšķirīgs un jautājuma izskatīšana Saeimā notika, lielā mērā pateicoties Valsts prezidenta Valda Zatlera uzstājīgām prasībām. Tas liecina, ka tautas nobalsošanām joprojām piemīt būtisks potenciāls ne vien kā likumdošanas, bet arī kā spiediena izdarīšanas instrumentam.

Otrkārt, tautas nobalsošanu popularitāte ir saistīta ar to, ka pieaug pret eliti vērsta noskaņojuma izplatība – cilvēki saskata tiešās demokrātijas elementos pretsvaru līdzšinējai elites kontrolētajai politikai. Tieši šādā perspektīvā ir jāvērtē arī arvien biežāk dzirdamie aicinājumi uz jaunu līdzdalības formu ieviešanu – piemēram, pašvaldību referendumiem, tiešām Valsts prezidenta vēlēšanām, atsevišķu Saeimas deputātu atsaukšanas iespējām u. tml.

Politiskās partijas: līdzdalība un lojalitāte

Politiskās partijas pieder pie mūsdienu demokrātijas centrālajām institūcijām: tieši to ietvaros norisinās politiskās gribas veidošana, jauno politiķu rekrutācija un līdzdalības veidošana. Politiskās partijas kalpo kā īpaša veida «komutators» starp valsti un pilsonisko sabiedrību, un no to efektīvas darbības ir atkarīga demokrātijas dzīvotspēja. Tas, cik lielā mērā politiskās partijas spēj pārstāvēt iedzīvotāju vērtības un intereses, nosaka šo vērtību un interešu nonākšanu politiskajā dienaskārtībā.

Latvijai ir raksturīgs ļoti plurālistisks partiju spektrs: 2009. gada maijā Uzņēmumu reģistrā bija reģistrēta 51 politiskā partija un to apvienība, no kurām astoņas ir pārstāvētas arī parlamentā. Lai gan politisko partiju skaits ir samērā prāvs, līdzdalība tajās ir ļoti ierobežota. Latvijā par politisko partiju un grupu biedriem sevi atzīst 1,2 % aptaujāto. Starp citām Baltijas jūras reģiona valstīm Latvija līdzās Polijai ieņem viszemāko vietu iepretī Dānijai, kur partijās ir apmēram 5 % iedzīvotāju, vai Īslandei, kur tajās ir iestājušies pat 20 % iedzīvotāju (CBSS 2006). Tāpat jāsecina, ka cilvēki, kas darbojas Latvijas partiju dzīvē, visai nepilnīgi reprezentē vairākas Latvijas sabiedrības grupas: sievietes, iedzīvotājus ar zemākiem ienākumiem, dažu reģionu (piemēram, Latgales) iedzīvotājus. Vienlaikus var pārliecināties, ka salīdzinoši prāvāks partijas biedru īpatsvars ir 18–24 gadu vecu jauniešu, kā arī vecāka gadagājuma (55–74 gadus vecu) cilvēku vidū.

Ir pamats vaicāt, cik lielā mērā pašas partijas ir ieinteresētas plašas sabiedrības iesaistīšanā savā darbībā. Vairums partiju, tostarp nesen dibinātās «Pilsoniskā savienība» un «Sabiedrība citai politikai», prasa saviem biedriem vairākas jau esošo partijas biedru rekomendācijas; dažas partijas, kā TB/LNNK, uzņem savās rindās vienīgi LR pilsoņus. Tiesa, pēdējo gadu laikā no politiskajām partijām arvien biežāk ir dzirdami izteikumi par biedru skaita paplašināšanu. Tā

2007. gada janvārī Latvijas Pirmās partijas līderis Ainārs Šlēssers aicināja veidot spēcīgu partiju ar vismaz 10 000 biedriem; 2009. gada februārī Tautas partija prezentēja televīzijas reklāmu, kura aicināja cilvēkus pievienoties partijām. Taču vēlme būtiski paplašināt savas rindas līdz šim nav guvusi reālu atspoguļojumu biedru skaita pieaugumā. Arī finansiāli partijas ir atbalstījuši ļoti nedaudz cilvēku – to ir darijuši vienīgi 0,9 % iedzīvotāju, kas, protams, saskaņojas ar partiju atkarību no t. s. lielajiem ziedotājiem.

Līdzās biedru skaitam nozīmīga loma ir arī cilvēku spējai identificēt savas intereses un vērtības ar kādu konkrētu partiju ilgtermiņā, tādējādi veidojot noturīgu saikni ar noteiktu partiju. Arī samērā īsās demokrātiskās pieredzes dēļ Latvijas vēlētajam piemīt visai ierobežota lojalitāte pret noteiktām partijām. Tas ved pie nestabilas partiju sistēmas: no 5. līdz 8. Saeimai visās vēlēšanās lielāko skaitu mandātu ieguva partijas, kuras piedalījās vēlēšanās pirmo reizi. Šo tendenci gan mainīja 9. Saeimas ievēlēšana, kurā lielāko atbalstu guva jau agrāk likumdevējā pārstāvētas partijas, taču šās Saeimas leģislatūras periodā partiju šķelšanās un dibināšana atsākās ar jaunu sparū. Minētās tendences pakāpeniski ir novedušas pie vēlētajū atsvešinātības no partiju sistēmas, ko apliecina gan partiju zemā popularitāte, gan arvien augošais neizlēmīgo vēlētajū īpatsvars.

Nekonvencionālā līdzdalība

Pēc neatkarības atjaunošanas Latvijai kopumā nav bijušas raksturīgas nekonvencionālās līdzdalības formas: masu demonstrācijas, boikoti, pilsoniskās nepakļaušanās akcijas. Atsevišķi plašāki piketi un protesta akcijas gan norisinājās, piemēram, 1998. gada 3. marta pensionāru pikets pie Rīgas domes vai protesti pret valdības politiku «Bankas Baltija» sakarā 1995. gadā. Tomēr, tieši sākot ar 2003./2004. gadu, arvien biežāk ir vērojama cilvēku vēlme paust savu attieksmi pret politiskiem lēmumiem, piedaloties publiskos pasākumos: demonstrācijās un mītiņos. Pirmā patiesi masveidīgā šāda rakstura akcija norisinājās saistībā ar 1998. gadā pieņemto Izglītības likumu, kurā ietvertos noteikumus attiecībā uz valodu lietojumu mazākumtautību skolās ievērojams skaits Latvijas krievalodīgo uzskatīja par nelegitīmiem. Jau 2003. gadā dibinātais Krievu skolu aizsardzības štābs 2004. gada pavasara protestu organizācijā izmantoja dažādas aktivitātes, tostarp skolu boikotus, piketus un demonstrācijas Rīgas centrā, kurās piedalījās vairāki desmiti tūkstoši cilvēku. Lai gan vairākas štāba protestu iezīmes lika domāt par organizatoru saikni ar politiskām partijām (pirmām kārtām ar opozicionāro PCTVL), kā arī ar dažiem Krievijas politiskajiem spēkiem, ievērojama atbalsts šiem protestiem liecināja par Latvijas iedzīvotāju pieaugošu vēlmi aizstāvēt savas intereses publiskas līdzdalības ceļā.

Jauns publisku protestu vilnis aizsākās 2007. gadā, kad pēc 9. Saeimas ievēlēšanas pozīcijas saglabājusī četru partiju (TP, ZZS, TB/LNNK, LPP/LC) valdošā koalīcija sāka veikt darbības, kuras ievērojama daļa Latvijas iedzīvotāju uzskatīja par nelegitīmām. Jau minētie grozījumi valsts drošības likumos, kuru atcelšanai Valsts prezidente ierosināja tautas nobalsošanu, ārsta Valda Zatlera ievēlēšana Valsts prezidenta amatā, kriminālprocesa ierosināšana pret Saeimas

priekšsēdētāju Induli Emsi par iespējamiem koruptīviem noziegumiem, tiesu sistēmas neatkarību diskreditējošās Jāņa Brūkleņa (Lato Lapsas) grāmatas «Tiesāšanās kā ķēķis» publikācija un, visbeidzot, premjerministra Aigara Kalviša politiski motivēts mēģinājums atbrīvoties no KNAB priekšnieka Alekseja Loskutova noveda pie publiskām akcijām pret valdošās koalīcijas politiku.

Minētie notikumi, kas vēlāk ieguva «lietussargu revolūcijas» nosaukumu, iezīmēja pārmaiņus politiskās līdzdalības aspektā. Protesti pret Loskutova atļaušanu pie Saeimas nama 18. oktobrī un manifestācija «Par tiesisku valsti, par godīgu politiku» Doma laukumā 3. novembrī iezīmēja konfrontāciju starp sabiedrību un valdošo koalīciju, un tā vairs nebija balstīta Latvijai līdz šim raksturīgajā etnopolitiskajā tematikā. Šie protesti gan nebija īpaši plaši (Doma laukumā bija pulcējušies apmēram 10 000 cilvēku), taču tie iestājās par demokrātijas pamatprincipu – tiesiskuma, demokrātijas un varas atbildīguma – ievērošanu. Lai gan valdība un Saeimas vairākums šos notikumus šķietami ignorēja, tie galu galā rosināja straujas aktivitātes varas augšējos ešelonos. Valdības vadītājs Aigars Kalvītis decembrī iesniedza demisijas rakstu, viņa vietā nāca Ivars Godmanis; KNAB priekšnieks Loskutovs saglabāja savu amatu līdz nākamā gada jūnijam.

Jaunu publisku protestu vilni Latvijā izraisīja ekonomiskās grūtības, kurās valsts nonāca 2008. gada otrajā pusē pasaules finanšu krīzes un pašmāju valdības bezatbildīgās budžeta politikas dēļ. «Parex» bankas pārņemšana novembrī, straujie budžeta samazinājumi decembrī, pieaugošais bezdarbs apvienojumā ar vēl neredzēti zemu valdības un Saeimas popularitāti 2009. gada 13. janvārī noveda pie vardarbīgiem protestiem. Partijas «Sabiedrība citai politikai» rīkotais mītiņš pārauga stihiskos uzbrukumos Saeimas ēkai un citām valsts iestādēm, veikaliem un policistiem, kā rezultātā cieta vairāk nekā 50 cilvēki, bet aizturēti tika 106 cilvēki. 13. janvāra nemieriem un arī divas nedēļas vēlāk, 27. janvārī, Rīgā notikušajiem zemnieku protestiem bija noteiktas politiskas sekas. Valsts prezidents Valdis Zatlers, piedraudot ar Saeimas atļaušanu, jau 14. janvārī izvirzīja valdībai veselu virkni prasību, tajās ietverot koalīcijas paplašināšanu, KNAB vadītāja apstiprināšanu, grozījumus Satversmē un Saeimas vēlēšanu likumā. Zemnieku protestu rezultātā no amata atkāpās zemkopības ministrs Mārtiņš Roze un zemnieki saņēma ievērojamu atbalstu; Valsts prezidenta prasības tika vismaz daļēji izpildītas, tostarp nomainīts valdības vadītājs un paplašināta valdošā koalīcija.

Līdzās protestiem demonstrāciju un piketu formā Latvijā aizvien lielāku nozīmi nekonvencionālās līdzdalības aspektā iegūst informācijas un komunikāciju tehnoloģiju izmantojums. Jau t. s. lietussargu revolūcijas dalībnieku mobilizācijā liela loma bija internetam; finansiālās grūtībās nonākušā Latvijas Radio aizstāvbai 2009. gada 30. janvārī tika organizēts zibpūlis (*flashmob*). Kopš 2007. gada Latvijā ir būtiski palielināties dažādu neformālu interneta forumu skaits, kuros tiek diskutēti par norisēm sabiedrībā un politikā. Dažas no šīm diskusiju platformām iegūst arī turpinājumu rīcībā. Tā, piemēram, portāla *pingviniem.info* domubiedru grupa 2009. gada 4. februārī rīkoja akciju pie Saeimas, kur pasniedza deputātiem dažādas simboliskas «dāvanas». Tāpat jāatzīmē portāla *glābvalsti.lv* rīkotais balsojums par iespējamiem 10. Saeimas deputātiem.

Sabiedriskā līdzdalība

Modernā sabiedrībā atbildības uzņemšanās kā līdzdalība attiecas ne tikai uz politisko lēmumu ietekmēšanu, bet arī uz daudzām citām dzīves sfērām, kurās nepieciešama kolektīva rīcība. Līdzdalība kulturālās, sociālās, profesionālās u. c. asociācijās cilvēku atbildīguma praktiskai realizācijai ir ne mazāk svarīga par politisko līdzdalību. Cilvēku spēja pašiem risināt savas problēmas sadarbībā ar citiem, negaidot to risinājumu no valsts, ir nobriedušas demokrātiskas sabiedrības iezīme. Tikai tādā sabiedrībā, kurā cilvēki plaši izmanto horizontālas sadarbības formas, valsts un pilsoņi var būt līdzvērtīgi partneri.

Izpratne par nevalstisko asociāciju nozīmību kopš neatkarības atjaunošanas ir nostiprinājusies gan rīcībpolitikas veidotāju, gan pašu nevalstisko organizāciju vidū. 2004. gadā stājās spēkā Biedrību un nodibinājumu likums, tas vienkāršoja biedrību un nodibinājumu reģistrēšanu, kā arī atviegloja to saimniecisko darbību. 2005. gadā sāka darboties Sabiedriskā labuma organizācijas statusa piešķiršanas procedūra: organizācijām, kuru darbība sniedz būtisku labumu sabiedrībai, ļauj piesaistīt ziedotājus un šiem ziedotājiem saņemt ienākumu nodokļa atlaides. 2005. gadā tika pieņemtas «Pilsoniskās sabiedrības stiprināšanas politikas pamatnostādņem 2005.–2014. gadam», kā arī izstrādāta programma «Pilsoniskās sabiedrības stiprināšana. 2005.–2009. gads». Valsts institūcijas, piemēram, Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts, Sabiedrības integrācijas fonds, kā arī pašvaldības, ir sniegušas atbalstu nevalstiskajām organizācijām (NVO).

Būtisku pienesumu NVO dzīves stiprināšanai ir devušas arī pašas organizācijas. Tā, piemēram, organizācija «Latvijas Pilsoniskā alianse» apvieno gandrīz simt nevalstiskās organizācijas. Alianse cenšas gan ietekmēt valsts un pašvaldību politiku NVO labvēlīgas vides veidošanā, gan arī sniedz jaunām nevalstiskām organizācijām konsultācijas finansējuma piesaistīšanā, kā arī legālos un administratīvos jautājumos. Latvijā sekmīgi darbojas Kopienų iniciatīvu fonds, kas atbalsta vietējo kopienu pašorganizācijas centienus sociālajā, kultūras un citās jomās. Latvijas NVO aizvien labāk prot piesaistīt naudu gan no ziedojumiem, gan arī nodarbojoties ar saimniecisko darbību. Ir pieejams arī finansējums no dažādiem ārvalstu fondiem (Eiropas Ekonomiskās zonas/Norvēģijas finanšu instrumenti, Baltijas – Amerikas partnerattiecību fonds u. c.).

Kopš 2004. gada ik gadu reģistrēto jauno sabiedrisko organizāciju (biedrību un nodibinājumu) skaits ir pieaudzis, un 2008. gadā Latvijā tika reģistrēts rekordaugsts sabiedrisko organizāciju skaits – 1273. Kopumā Latvijā šobrīd darbojas 10 733 organizācijas, no kurām 940 ir saņēmušas sabiedriskā labuma organizāciju statusu. Tomēr jāievēro, ka šie skaitļi paši par sevi vēl neliecina par aktīvu iedzīvotāju līdzdalību. Pēdējo gadu laikā to cilvēku īpatsvars, kuri darbojas sabiedriskajās organizācijās, ir sarucis. 2004. gada aptaujā 61,9 % iedzīvotāju apgalvoja, ka nav iesaistījušies nevienas sabiedriskās organizācijas darbā (BSZI 2005), turpretī 2008. gada aptaujā šādu atbildi deva jau 65,8 % iedzīvotāju (SKDS 2008, T 46).

Nemot vērā organizāciju skaita pieaugumu, ir pamats domāt, ka vairums organizāciju ir visai nelielas. Latvijā tradicionāli mazs iedzīvotāju skaits darbojas organizācijās,

kuru darbība koncentrējas uz jautājumiem, kas nozīmīgi visai sabiedrībai kopumā (cilvēktiesību aizstāvība, korupcijas apkarošana, sociālo problēmu risināšana, palīdzība trūkcietējiem, vides aizsardzība u. tml.), nevis pašiem organizācijas biedriem: Jāatzīst, ka pēdējo četru gadu laikā situācija šajā jomā drīzāk ir pasliktinājusies. Organizācijās, kas sniedz palīdzību veciem, slimiem un trūcīgiem cilvēkiem, biedru īpatsvars ir samazinājies no 2,5 % uz 0,9 %; cilvēktiesību aizsardzības organizāciju biedru īpatsvars – no 1,1 % uz 0,5 %. Šajos četros gados nedaudz pieaudzis arodbiedrību biedru īpatsvars (no 6,9 % līdz 9,6 %), tādējādi tās kļuvušas par organizācijām ar visplašāko biedru loku un nomainījušas šajā pozīcijā reliģiskās organizācijas, kuru biedru skaits ir sarucis (no 10,3 % uz 8,8 %).

Lai gan vairums Latvijas iedzīvotāju nepiedalās nevienas sabiedriskās organizācijas darbā, šie skaitļi nevar tikt uzskatīti par izņēmumu Eiropas kontekstā. Arī Itālija, Spānija, Portugāle un Grieķija uzrāda līdzīgi zemu iesaistīto cilvēku īpatsvaru. Daudz satraucošāka parādība tomēr ir sarūkošais līdzdalības līmenis, kā arī nevēlēšanās līdzdarboties sabiedrības kopīgo interešu vārdā.

Attieksmes un vērtības

Jautājumu, vai Latvijas iedzīvotāji ir gatavi uzņemties atbildību un iesaistīties kopīgu problēmu risināšanā, nav iespējams izprast vienīgi no viņu dalības NVO vai šo organizāciju skaita. Atbildības uzņemšanos nosaka arī cilvēku vērtīborientācijas un attieksmes. Tas, vai indivīds būs gatavs kopā ar citiem piedalīties problēmu risināšanā un interešu aizstāvībā, ir atkarīgs no viņa izpratnes par savu lomu politikā, politisko institūciju darbību un iespējām sadarboties ar citiem cilvēkiem.

Politiskās institūcijas – parlamenti, vēlēšanas, valdības, pašvaldības – vienmēr ir iesaistītas noteiktā kultūras kontekstā, no kura šīs institūcijas iegūst jēgu kā konkrētas cilvēku rīcības. Lai demokrātiskās procedūras un pilsoniskā aktivitāte būtu efektīvas, ir nepieciešami pilsoņi, kuri piedalīšanos šajās procedūrās, šīs aktivitātes uzskata par jēgpilnām un vajadzīgām. Un otrādi: sabiedrībā, kurā vairākums netic demokrātiskai valsts pārvaldei, šāda pārvalde nekad nebūs pilnvērtīga un pilsoņu interesēm atbilstoša.

Ikvienā valstī valdošo politisko kultūru iespējams izvērtēt vairākos aspektos. Vispazīstamākā politiskās kultūras veidu klasifikācija nodala trīs kultūras tipus: ierobežoto (*parochial*), kurā pilsonis neko negaida no politikas un arī negrasās tajā iesaistīties; pakļāvniecisko (*subject*), kurā pilsonis ir ieinteresēts politikas rezultātos, taču neiesaistās tās ietekmēšanā, un līdzdalības (*participatory*) politisko kultūru, kurā pilsonis ir pozitīvi noskaņots gan par politikas ietekmēšanu, gan par tās rezultātiem (Almond and Verba 1963). Ikvienā sabiedrībā atšķirīgiem cilvēkiem pastāv atšķirīgas politiskās kultūras orientācijas, taču to relatīvais īpatsvars būtiski ietekmē valsts attīstību. Mūsdienās nozīmīgu vietu politiskās kultūras pētījumos ieņem arī uzticēšanās un sociālā kapitāla pieejas: demokrātiska līdzdalība ir veiksmīga vienīgi tajās sabiedrībās, kurās cilvēki uzticas cits citam un ir gatavi sadarboties ar citiem kopīgo mērķu vārdā (Putnam 1993). Sabiedrība, kurā cilvēki nav spējīgi savstarpēji uzticēties, nespēs būt pilnībā demokrātiska:

demokrātija prasa cilvēku sadarbību, taču sadarbība vienmēr prasa gatavību uzticēties saviem līdzcilvēkiem kopīgās intereses vārdā.

Lai saprastu Latvijas politiskās kultūras specifiku, ir lietderīgi palūkoties uz to plašākā pasaules kontekstā. Būtu jāuzdod jautājumi: vai Latvijas iedzīvotāji ir gatavi piedalīties savas valsts dzīvē? Kā viņi vērtē savu valsti kopumā un savas līdzdalības lomu iepretim tai? Cik daudz Latvijas iedzīvotāji sagaida no valsts un cik – paši no savas aktivitātes? Kāda ir kopējā sociālā kapitāla un uzticēšanās situācija Latvijā? Visbeidzot: vai Latvijas politiskā kultūra vairāk līdzinās Ziemeļvalstu un citu Rietumeiropas valstu modelim, kas paredz plašu ieinteresētību politiskajos procesos un aktīvu līdzdalību, vai tām Austrumeiropas valstīm, kurās neuzticēšanās demokrātiskām procedūrām iet roku rokā ar iedzīvotāju atsvešināšanos no valsts (ISSP 2006).

Lai spētu sadarboties un kopīgi ar citiem aizstāvēt savas intereses, indivīdu attiecībās ir jāpastāv vismaz minimālai spējai savstarpēji uzticēties, kā arī pārliecībai, ka viņu līdzdalību kāds cits neizmantos savtīgos nolūkos. Cilvēku savstarpēja uzticēšanās tādējādi ir nozīmīgs indikators viņu kooperācijas spējai. Apgalvojumam, ka tikai dažiem cilvēkiem ir iespējams uzticēties pilnībā, Latvijā piekrīt 72 % iedzīvotāju – šis skaitlis būtiski neatšķiras no citām Eiropas valstīm. Dažās valstīs, piemēram, Ungārijā, Krievijā un Polijā, apstiprinošu atbildi sniedz vēl vairāk cilvēku (attiecīgi 80,2 %, 82,4 % un 85,6 %). Turpretī Ziemeļeiropas valstīs (Dānijā, Zviedrijā un Somijā) vairāk cilvēku pauž gatavību uzticēties plašākam cilvēku lokam – attiecīgi 51,3 %, 63 % un 62,5 %. Arī to cilvēku īpatsvars, kuri ir pārliecināti, ka gadījumā, ja viņi paši nebūs piesardzīgi, citi cilvēki viņus izmantos savtīgos nolūkos, šajās valstīs ir ievērojami zemāks nekā Latvijā – piemēram, Dānijā tā uzskata tikai 42,3 % iedzīvotāju iepretim Latvijas 74,2 %. Reģionālā salīdzinājumā Latvijā iegūtie starppersonu uzticēšanās rādītāji ir tuvi vidējam: nevar sacīt, ka valsts iedzīvotāji pārlieku neuzticētos cits citam, tomēr viņu savstarpējās uzticēšanās līmenis būtiski atpaliek no Ziemeļeiropas demokrātijām raksturīgās uzticēšanās kultūras.

Atšķirīga situācija ir vērojama attiecībā uz pilsoņu pārliecību, ka tādi, kā viņi, valdības darbu ietekmēt nevar. Latvijas iedzīvotāji šeit izceļas pat Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu vidū. 81,7 % piekrīt apgalvojumam, ka «tādiem ļaudis, kā man, nav nekādas teikšanas par valdības darbu». Raugoties salīdzinošā perspektīvā, ticība savām spējām ietekmēt politiku Latvijas iedzīvotāju starpā ir zemāka nekā Krievijā, Polijā, Ungārijā un Horvātijā (attiecīgi 77,9 %, 75,7 %, 77,5 % un 80,4 %), nemaz nerunājot par Ziemeļeiropas valstīm, kurās vairāk nekā puse pilsoņu šim apgalvojumam nepiekrīt. Vērtējot pilsoņu attieksmi pret savu līdzdalību, ir pamats apgalvot, ka Latvijā pilsoņi izjūt lielāku atsvešinātību no valsts nekā vairums Eiropas demokrātisko valstu pilsoņu, kā arī viņi neredz iespēju situāciju mainīt.

Latvijas iedzīvotāju zemais politiskais pašnovērtējums sabalsojas arī ar viņu izpratni par savas zemes politiskajām problēmām. Savu izpratni par valsts politisko dzīvi Latvijas iedzīvotāji novērtē krietni zemāk nekā vairums demokrātisko valstu pilsoņu. Tikai 30,4 % valsts iedzīvotāju ir pārliecināti, ka izprot savas valsts nozīmīgākās politiskās

problēmas. Ziemeļeiropas valstīs šāda pārliecība ir sabiedrības vairākumam, piemēram, Dānijā to apgalvo 71,2 % iedzīvotāju. Pat Krievijā sevi par politiski kompetentiem uzskata 38 % iedzīvotāju.

Tas gan nenozīmē, ka Latvijas iedzīvotāji par politiku neinteresētos. 54 % valsts iedzīvotāju apgalvo, ka interesējas par politiku. Tiesa, iedzīvotāju vairums (30,3 %), līdzīgi kā lielākajā daļā citu valstu, apgalvo, ka par politiku interesējas vienīgi nedaudz, turpretī ļoti ieinteresēti politikā ir tikai 4,3 % iedzīvotāju. Tomēr kopumā Latvijas sabiedrība nebūtu raksturojama kā pārmērīgi apolitiska. Vairumā Eiropas demokrātisko valstu kopējie rādītāji gan ir nedaudz augstāki, tomēr to cilvēku īpatsvars, kuri atzīst pilnīgu intereses trūkumu par politiku, Latvijā (14,5 %) ir zemāks nekā Portugālē, Spānijā un Slovēnijā (attiecīgi 36,3 %, 28,1 % un 19,7 %). Latvijas iedzīvotāji ne mazāk kā citi Eiropas iedzīvotāji atzīst par pieņemamām neformālas pilsoniskas aktivitātes – streikus, mītiņus un publiskus protestus.

Atsvešinātība no politiskajām institūcijām rod savu izpausmi arī kā zems uzticēšanās līmenis to amatpersonām. 74,9 % Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka daudzi vai gandrīz visi politiķi ir iesaistīti korupcijā. Salīdzinājumam: Dānijā tā uzskata 3,3 % iedzīvotāju. Šis zemais politiķu novērtējums atspoguļojas kā neuzticēšanās demokrātiskām institūcijām. 2008. gada Eurobarometra aptaujas dati rāda, ka uzticēšanās valdībai, parlamentam un politiskajām partijām Latvijā ir divas līdz četras reizes zemāka nekā vidēji ES

(Eurobarometer 2008 b). Turklāt ir vērojams, ka uzticēšanās demokrātiskām institūcijām pakāpeniski samazinās.

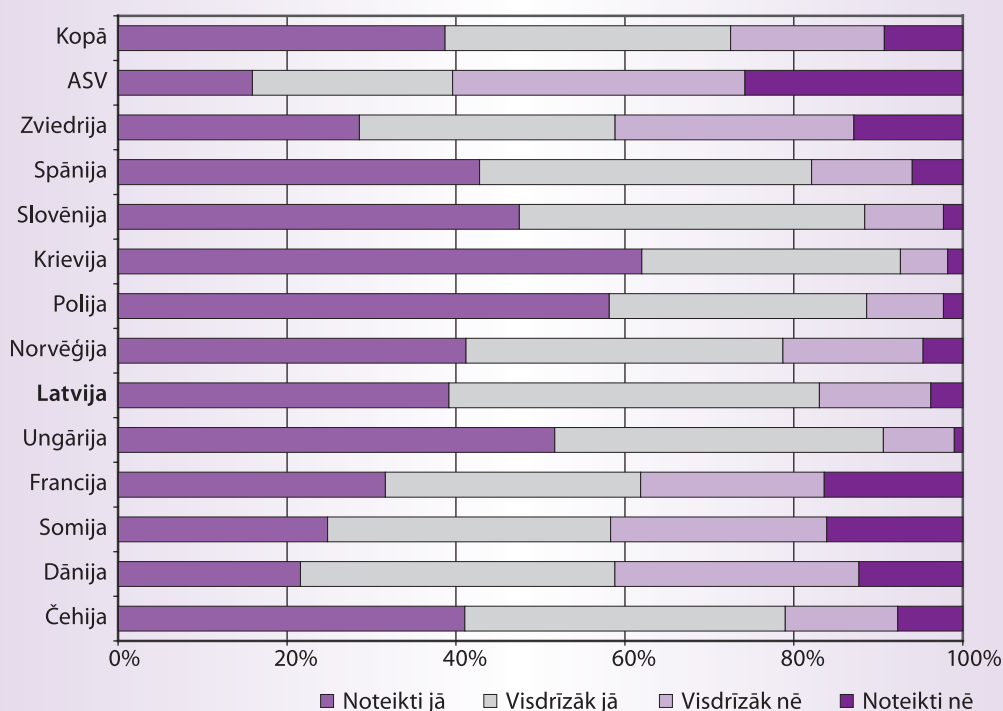
Kā jau norādīts Pārskata nodaļā par politisko atbildību, Latvijas iedzīvotāji kopumā sagaida no valsts samērā daudz. Aptaujas liecina, ka vairumā sabiedrības dzīves sfēru Latvijas iedzīvotāji galveno atbildību uztic valstij, nevis atvēl pašiem indivīdiem. Attiecībā uz sociālajām un ekonomiskajām problēmām deviņi no desmit Latvijas iedzīvotājiem galveno atbildību uztic valstij (SKDS 2008 T 45). Arī to cilvēku īpatsvars, kuri uzskata, ka valsts pienākums ir stimulēt ekonomiku ar jaunu darbavietu radīšanu un atbalstu inovācijām, Latvijā ir viens no augstākajiem Eiropā – šādu ideju atbalsta ap 95 % iedzīvotāju (sk. 1.9. logu). Arī nepieciešamību pēc lielāka valsts atbalsta vairākums izjūt visās dzīves jomās: vides aizsardzībā, veselības aprūpē, izglītībā, ārējā aizsardzībā utt.

Latvijā dominē ierobežotās un pakļāvnieciskās politiskās kultūras tipi; līdzdalības kultūra turpretī ir pārstāvēta visai nedaudz. Latvijas iedzīvotāju attieksme pret valsti ir visai paradoksāla. Kā liecina aptaujas, Latvijas iedzīvotājiem ļoti pieņemama liekas ideja par valsts izdevumu samazināšanu. To vēlas gandrīz 95 % iedzīvotāju iepretim 45 % Dānijā, 29 % Somijā un 66,6 % Nīderlandē.

Attieksmē pret valsts izdevumu samazināšanu vairākums Latvijas iedzīvotāju ir ierobežotas pārvaldes (*limited government*) piekritēji. Šī vēlme gan rodas nevis no kādas liberālas pārliecības, bet gan no vispārējas neuzticēšanās valsts institūcijām. Taču, kad runa ir par valsts atbalstu

1.9.
logs

Valdības pienākumi: vai valdībai ir jānodrošina ar darbu ikviens indivīds?



Avots: ISSP 2006.

konkrētām jomām – ekonomikai, veselības aprūpei, izglītībai utt. –, aptuveni līdzīgs vairākums iedzīvotāju izsakās par nepieciešamību pēc lielāka valsts finansiālā atbalsta.

Iedzīvotāju gaidas no valsts ir lielas, pat pārspīlētas; viņu pašu gatavība veltīt savu laiku vispārībai – salīdzinoši zema. Šīs pretrunīgās attieksmes ir aplūkojamas kopsaistē ar iedzīvotāju atsvešinātību no valsts politiskās dzīves kā vienu no Latvijas demokrātijas galvenajiem trūkumiem.

Nobeigums

Tās ekonomiskās un sociālās problēmas, ar kurām Latvija ir saskārusies 2009. gadā, ir nopietns izaicinājums pilsoniskajai līdzdalībai. Tas, vai krīzes laikā iedzīvotāji spēs mobilizēties kopīgai problēmu risināšanai, demokrātiskai dalībai politisko lēmumu pieņemšanā, kā arī iespējamās sociālās un humanitārās krīzes pārvarēšanai, lielā mērā noteiks valsts attīstības trajektoriju turpmākām desmitgādēm. Vienlaikus, izvērtējot nākotnes perspektīvas, ir būtiski ņemt vērā līdz šim sasniegto pilsoniskās līdzdalības jomā, gan pozitīvās norises, gan arī trūkumus.

Kopš neatkarības atjaunošanas Latvijā ir sākusi veidoties demokrātiska pilsoniskā sabiedrība. Pilsoņi piedalās vēlēšanās un tautas nobalsošanās; ievrojama sabiedrības daļa interesējas par politiku. Vērtējot Austrumeiropas valstu kontekstā, Latvijas sabiedrība nebūt nav depolitizēta. Vienlaikus iedzīvotāju līdzdalību politikā būtiski iespaido dažādi institucionāli faktori – vispirms jau politisko partiju sistēma, kuras darbību bieži nosaka privātas intereses, iekšējās demokrātijas trūkums, atkarība no reklāmām un zema popularitāte sabiedrībā. Diez vai tuvākajā laikā šīs problēmas tiks pilnībā novērstas. Tādēļ nākotnē, domājams, pieaugs dažādu nekonvencionālās līdzdalības formu ietekme.

Latvijas iedzīvotāji kopumā ir sākuši iepazīt to potenciālu, kuru sevī ietver līdzdalība NVO. Brīvprātīgās

asociācijas pēdējo gadu laikā ir piedzīvojušas būtisku attīstību un darbojas ļoti daudzās jomās. Vienlaikus jāatzīst, ka Latvijas sabiedrībā NVO nav īpaši populāras. Lielākā daļa cilvēku tajās joprojām neiesaistās, līdz ar to NVO aktivisms joprojām aptver samērā nelielu cilvēku loku. Īpaši zema līdzdalība ir vērojama tajās organizācijās, kuras aizstāv nevis kādas konkrētas grupas intereses, bet gan lietas, kas nozīmīgas sabiedrībai kopumā, – cilvēktiesības, korupcijas apkarošana, ekoloģisko problēmu risināšana u. tml.

Ierobežotais nevalstiskās līdzdalības līmenis atspoguļo Latvijas sabiedrībai kopumā raksturīgo nespēju saskatīt sabiedriskās un privātas intereses saisti – proti, to, ka cilvēku pašu aktīva iesaistīšanās par sabiedrisko interesi ilgtermiņā būtu noderīga viņiem pašiem privāti. Tā vietā liels skaits pilsoņu gan labprāt redzētu politiķus rīkojamies atbildīgi, pieņemot taisnīgus lēmumus un ievērojot sabiedrisko interesi, taču paši nav gatavi veltīt laiku un resursus sabiedriskās intereses aizsardzībai. Tādēļ rodas savdabīgs apburtais loks: zemās līdzdalības dēļ pilsoņu spiediens uz politiķiem ir pārlietu vājš, un tas paver iespējas rīcībai, kas ir pretrunā ar sabiedrības interesēm, politiskajai korupcijai un interešu konfliktiem. Šīs negācijas savukārt vēl vairāk pastiprina pilsoņu apātiju un neticību savām spējām demokrātiski iespaidot politiskos lēmumus. Tas noved pie plaši izplatītas vilšanās Latvijas demokrātiskajās institūcijās un pat demokrātijā kā tādā.

Raugoties tuvākajā nākotnē, ir pamats domāt, ka sociālās spriedzes rezultātā līdzdalības intensitāte Latvijā visdrīzāk pieaugs: pirmās pazīmes šādam procesam ir jau vērojamas pašlaik. Taču šī līdzdalība nākotnē var iegūt dažādas formas. Tā var izpausties kā leģitīms protests pret valsts īstenoto politiku, kā nozīmīgu sociālo problēmu artikulācija, aicinot politiķus reaģēt uz sabiedrības vēlmēm. Taču tā var izpausties arī nacionālistiskās, ksenofobiskās un populistiskās formās, kuras apšaubītu Latvijas kā demokrātiskas un tiesiskas valsts nākotni.

1.10.
logs

Lielākie sasniegumi. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Jaunu nekonvencionālās līdzdalības formu parādīšanās, kā arī pašlaik vērojamā etniskās šķirtnes ietekmes samazināšanās politiskās līdzdalības jomā.

Nopietnākā problēma

Sabiedrības zemais pilsoniskās apziņas, sadarbības un iesaistīšanās līmenis, kuru vēl vairāk pastiprina slēgtā politisko lēmumu pieņemšana un augstais manipulatīvo tehnoloģiju izmantojums partiju priekšvēlēšanu kampaņās.

Svarīgākie uzdevumi

- Politisko lēmumu pieņemšanas maksimāla «atvēršana» pilsoniskās sabiedrības izvērtējumam un diskusijai.
- Partiju sistēmas sanācija, ar likumiskiem līdzekļiem iespējami samazinot lielo ziedotāju ietekmi uz partijām, kā arī elektroniskajos medijos pieļauto reklāmas apjomu vēlēšanu kampaņās.
- Mūsdienīgas pilsoniskās izglītības izveide Latvijas skolās, lai jau agrīnā socializācijas posmā sniegtu pamatzināšanas par demokrātijas pamatvērtībām, kā arī par pilsoniskas līdzdalības nozīmi moderno labklājības demokrātijā dzīvē.

1.3. Atbildīgums pret vidi: rīcības un morāle

Ievads

Joprojām turpinās meklējumi, kā identificēt, apzināt un izprast cilvēka un dabas mijiedarbības, lai risinātu vides problēmas visos to izpausmes līmeņos, kā arī izvērtētu rīcības un atbalstītu lēmumu pieņemšanas procesu. Viens no risinājumiem cilvēka un dabas mijiedarbības raksturošanai ietver divu jēdzienu – «atbildīgums pret vidi» (turpmāk tekstā «vides atbildīgums»; angļu val. *environmental responsibility*) un «atbildība par vidi» (turpmāk tekstā «vides atbildība»; angļu val. *environmental accountability*) izmantošanu gan atsevišķu individu, gan visas sabiedrības rīcības izvērtēšanai. Šie jēdzieni izteic ne tikai morālu un ētisku dilemmu, bet arī kalpo kā rīcības izvērtēšanas instruments individuālā (tostarp arī uzņēmuma), valstiskā un institucionālā līmenī (Li 2001; Rodrigues et al. 2006), jo, piemēram, vides politika (arī Latvijā) ir kļuvusi par valsts politikas integrālu un nozīmīgu sastāvdaļu (LR VIDM 2009 a).

Abu aplūkojamo jēdzienu pamatā ir: 1) izpratne par nepieciešamību izvērtēt darbības vides sektorā (vides politiku un vides pārvaldības rīcību), kā arī rīcības, kuras var ietekmēt vidi; 2) ilgtspējīgas attīstības koncepcija, kurā attīstība tiek uzskatīta par galveno faktoru, kurš ļauj vērtēt darbības ekonomikā, sociālajā jomā un vides sektorā. Līdz ar to kā indikatori atbildībai par vidi un atbildīgumam attieksmē pret vidi izmantojami tādi rādītāji, kas ļauj sekot sabiedrības ilgtspējībai (Andrew 2001; Rodrigues et al. 2006; Lynes and Andrachuk 2008). Indikatoru izvēles koncepcija – indikatori, kas uzrāda procesus vienā no ilgtspējīgas attīstības sektoriem un kuru sekas izpaužas citā sektorā. Piemēram, investīcijas gaisa kvalitātes uzlabošanai ir saistītas ar ekonomiku, bet to ietekmes izpaužas kā gaisa (vides) kvalitāte, kas iespaido iedzīvotāju saslimstību, mirstību. Tādējādi vides atbildības un atbildīguma jēdzienu izmantošana ļauj identificēt problēmsektoros, kuros konstatējamas vides un sabiedrības mijiedarbības negatīvās sekas un to ietekmes uz tautas attīstību un sabiedrībā noritošajiem procesiem.

Pašreizējā situācija

Latvijā ir salīdzinoši augsta bioloģiskā daudzveidība un vides kvalitāte. Lielā mērā to nosaka gan valsts

ģeogrāfiskais novietojums, gan arī vēsturiski ekonomiskie apstākļi, kas bijuši galvenie virzošie spēki pēdējā gadsimta laikā.

Latvijas ainavā un vides kvalitātes nodrošināšanā nozīmīga vieta ir mežam. Tas attīstās praktiski visās dabiskiem procesiem pakļautās teritorijās, tādēļ 20. gadsimta laikā, mazinoties lauksaimniecībā izmantoto zemju platībām, mežainības īpatsvars pieauga no 23 % 1923. gadā līdz vairāk nekā 50 % šobrīd. Kaut arī Latvijā risinājās industrializācija, šī procesa hipertrofētās izpausmes, kas bija vērojamas lielā daļā PSRS teritorijas, Latvijas neizpauzās tik asi kā, piemēram, ķīmiskās rūpniecības vai militāri rūpnieciskās ražošanas koncentrācijas vietās. Vienlaikus, kopā ar pārējām Austrumeiropas valstīm 50 gadus atrodies sociālistiskajā politiski ekonomiskajā blokā, Latviju – atšķirībā no ekonomiski attīstītajām Rietumeiropas valstīm – daudz mazākā mērā skāra lauksaimniecības un mežsaimniecības intensifikācijas radītās vides problēmas. Piemēram, Eiropas Ekonomiskās kopienas valstīs, 20. gadsimta 70. un 80. gados īstenojot kopējo lauksaimniecības politiku, piedzīvoja dramatisku bioloģiskās daudzveidības samazināšanos lauksaimniecības zemēs (Berendse et al. 2004). Turpretī Latvijā un citās Austrumeiropas valstīs, kur lauksaimniecības intensifikācija bija daudz mazāk izteikta, šajā laikā saglabājās Rietumeiropā izzūdošās sugas un ievērojamas pusdabisko biotopu platības (EEA 2004). Savukārt PSRS pierobežas statuss nodrošināja zemas antropogēnās slodzes Baltijas jūras un Rīgas jūras līča piekrastes zonā, bet mērenā mežsaimnieciskā darbība – salīdzinoši lielu dabisko mežu īpatsvaru.

Tādējādi var apgalvot, ka salīdzinoši augstā bioloģiskā daudzveidība un vides kvalitāte, kāda bija raksturīga Latvijai neatkarības atgūšanas laikā, nebija mērķtiecīgas dabas aizsardzības, bet gan citu apstākļu sakrītības rezultāts. Lielākā daļa pastāvošo dabas vērtību nebija apzinātas, turklāt pastāvošā aizsargājamo dabas teritoriju sistēma savas izklidētības dēļ nenodrošināja aizsardzību prāvai daļai šo teritoriju. Starta pozīcijas politiskās un ekonomiskās sistēmas maiņas brīdī piedāvāja iespēju nodrošināt vides kvalitātes saglabāšanos vai tās uzlabošanu, neatkārtojot Rietumeiropas valstu savulaik pieļautās kļūdas, bet gluži otrādi – mācoties no tām.

1.11.
logs

Latvijas Republikas Satversme, 115. pants

«Valsts aizsargā ikviena tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, sniedzot ziņas par vides stāvokli un rūpējoties par tās saglabāšanu un uzlabošanu.»

Pēc neatkarības atgūšanas pieauga ekonomisko procesu loma bioloģiskās daudzveidības pārmaiņās, turklāt dažādās ekosistēmās pārmaiņu virziens bija atšķirīgs. Smagā ekonomiskā situācija 20. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē noteica dažādu piesārņojuma veidu nozīmīgu samazināšanos. Saruka arī ražošanas un lauksaimniecības intensitāte. Tā rezultātā bioloģiskā daudzveidība lauksaimniecības zemēs 90. gados pat palielinājās. Vienlaikus, privatizācijas rezultātā lielām meža platībām nonākot privāto īpašnieku rokās un koksnei kļūstot par galveno Latvijas eksporta preci, būtiski pieauga saimnieciskā darbība mežos, un bioloģiskā daudzveidība tajos mazinājās. Sekojošās pārmaiņas valsts attīstības gaitā ietekmēja dabas vides kvalitāti un dabas vidē notiekošos procesus. 21. gadsimta sākumā, uzlabojoties ekonomiskajai situācijai, bija vērojama lauksaimniecības zemju polarizācija – tās, kurās lauksaimnieciskā darbība vairs nenotika, pamazām aizauga ar krūmiem, tā kļūstot nepiemērotas bioloģiskās daudzveidības uzturēšanai, savukārt citās, palielinoties lauksaimniecības intensitātei, bioloģiskā daudzveidība mazinājās.

Līdzīgi procesi bija vērojami arī rūpnieciskās ražošanas ietekmēs. Mainoties ražošanas tirgiem un sarūkot ražošanas apjomus tajās nozarēs, kas balstījās uz PSRS resursu patēriņu, būtiski mazinājās piesārņojošo vielu emisija, savukārt pieaugot investīcijām un mainoties patēriņa raksturam (pieaugot, piemēram, automašīnu skaitam), vērojams piesārņojuma apjoma pieaugums.

Kam un par ko ir jāatbild?

Pastāvošā juridiskās atbildības un vērtību sistēma noteic, ka persona, kas citiem ir radījusi zaudējumus un/vai ciešanas, ir jāoda, lai tā mainītos, bet cietušajam ir jāparedz kompensācija, lai atjaunotu sākotnējo stāvokli.

Taisnīguma princips paredz, ka juridiskās atbildības smagumam ir jāatbilst tiesībpārkāpuma smagumam un atbildētāja vainas pakāpei. Līdzīgi šo pieeju varētu attiecināt arī uz atbildību par nodarījumu vidi. Taču ietekmes uz vidi gadījumā šo modeli nevar piemērot (Jamieson 1992), vēl jo vairāk tas nav iespējams globālo vides problēmu gadījumā. Tas tiek skaidrots ar to, ka arī nevainīgas rīcības var radīt graužošanas sekas, cēloņus un kaitējumus, bet cēloņi un kaitējums var būt plaši izkliedēti telpā un laikā (jāņem vērā arī nelineāras cēloņsakarības un globālo vides problēmu pārrobežu raksturs).

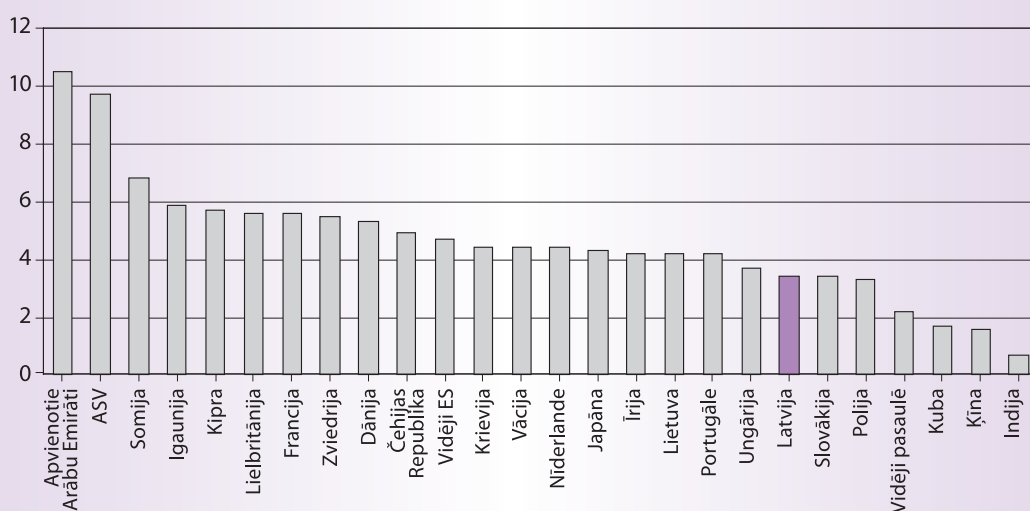
Piemēram, ķīmiskais piesārņojums, kas pamatā rodas industriālajās valstīs, būtiski apdraud arī Tālo Ziemeļu iedzīvotājus, jo zivis, kam ir būtiska nozīme viņu uzturā, ir piesārņotas ar dažādām ķīmiskām vielām. Tas nozīmē, ka ķīmiskā piesārņojuma sekas ir izkliedētas. Nav arī iespējams atrast vienu vainīgo, jo šo piesārņojumu savā ikdienas dzīvē būs radījuši miljoniem cilvēku (un arī uzņēmumu): braucot ar automašīnu, lietojot kosmētiku un sadzīves ķīmiju, nopērkot jaunas mēbeles vai apģērbu. Šiem cilvēkiem nav bijis nodoma kaitēt eskimosiem. Vēl jo vairāk – ķīmiskā piesārņojuma sekas izjutīs tikai nākamās paaudzes. Līdz ar to pastāv arī nobīde laikā. Tāpēc, lai kādam izteiktu pārmetumus šīs traģēdijas sakarā, apelēt pie tradicionālās morāles nav korekti. Jo kaitējums nav bijis tiešs, ar nolūku, tas pat nav bijis paredzams.

Šī «bezatbildības» situācija ir novedusi pasauli pie tā, ka ir pārsniegta ekosistēmu kritiskā robeža. Šobrīd vides zinātnē populārs ir jēdziens «ekoloģiskā pēda». Ekoloģiskās pēdas nospiedums atspoguļo mūsu ikdienas vajadzību nodrošināšanai nepieciešamo zemes platību. Ekoloģiskās pēdas nospieduma mērījumi parāda, ka pašreizējās vides problēmās ir vainojams gan joprojām augošais pasaules iedzīvotāju skaits, gan pastāvošie patēriņa un ražošanas

1.12.
logs

Ekoloģiskās pēdas nospiedums

(ha uz vienu iedzīvotāju gadā, 2005. gada dati)



Avots: National Ecological Footprint and Biocapacity Accounts, EEA 2005

modeļi, kas nav orientēti uz ilgtspējīgu attīstību, gan arī vides degradācija (Vakerneidžels un Rīss 2000).

Zemei ir nepieciešams gads un trīs mēneši, lai saražotu tos vides resursus un pakalpojumus, kurus cilvēce patērē viena gada laikā, un situācija ar katru gadu kļūst dramatiskāka. Tieši rūpnieciski attīstītās valstis ir atbildīgas par lielāko daļu šo slodžu, jo valstis ar augstiem ienākumiem (arī Latvija ir šo valstu grupā) ekoloģiskās pēdas nospiedums ir vidēji 6,4 ha/iedz. (sk. 1.12. logu), turpretī jaunattīstības valstīs, kur dzīvo puse pasaules iedzīvotāju, tikai 1,9 ha/iedz., kas atbilst globālā mērogā vidēji pieejamajam (WWF 2006).

Latvijā 2005. gadā ekoloģiskās pēdas nospiedums bija 3,69 ha/iedz. (Brizga 2008) – šis rādītājs divas reizes pārsniedz globāli pieejamo. Tādējādi arī Latvijas iedzīvotāji ir atbildīgi par globālo vides degradāciju. Ja visi pasaules iedzīvotāju dzīvotu tā, kā dzīvo vidēji Latvijā, būtu nepieciešamas divas planētas, lai nodrošinātu iedzīvotāju vajadzības un absorbētu radīto piesārņojumu.

Ekoloģiskā pēda ir kā savdabīga bilance: no vienas puses, tiek aplūkots pieprasījums – to reprezentē ekoloģiskās pēdas nospiedums, bet, no otras puses, piedāvājums – bioloģiski produktīvās teritorijas (arāmzemes, ganības, mežu platības, izmantojamās jūras teritorijas un teritorijas, kas paredzētas bioloģiskās daudzveidības saglabāšanai) apjoms. Šajā ziņā Latvija ir izdevīgā situācijā, jo valsts ir mazapdzīvota un līdz ar to uz vienu iedzīvotāju ir pieejami 5,77 ha bioloģiski produktīvās teritorijas. Tas nozīmē, ka Latvijai ir pat ekoloģiskais pārpalikums – 2,5 ha uz vienu iedzīvotāju, t. i., Latvijas bioloģiski produktīvās teritorijas piedāvājums pārsniedz mūsu ekoloģisko pēdu (pieprasījumu).

Patērētāju atbildība

Ekoloģiskā pēda atspoguļo mājāsaimniecību patēriņa radīto slodzi uz vidi. Mūsu ikdienas uzvedības un patēriņa modeļi lielā mērā nosaka vides kvalitāti ne tikai tuvākā apkārtnē, bet visā pasaulē. Tas, vai mēs ikdienā braucam ar personisko auto, kādus mazgāšanas līdzekļus lietojam, kādu pārtiku izvēlamies, un daudzas citas ikdienas lietas un darbības nosaka mūsu ietekmi uz vidi. To apstiprina arī citi pētījumi Eiropā, kas rāda, ka mājāsaimniecību tiešās un netiešās ietekmes uz vidi veido lielāko daļu vides slodžu (EIPRO-Study 2006; Lāhteenoja et al. 2007).

Parasti tiek uzskatīts, ka lielākā ietekme uz vidi ir šādām patēriņa kategorijām: pārtikai, mājoklim un transportam

(kopā šīs trīs kategorijas aptver 70–80 % mājāsaimniecību patērēto produktu un pakalpojumu dzīves cikla laikā radīto vides ietekmju) (EIPRO-Study 2006). Arī Latvijas ekoloģiskās pēdas nospieduma mērījumi rāda, ka lielākās mājāsaimniecību slodzes saistās ar pārtikas preču patēriņu (55 % kopējā ekoloģiskās pēdas nospieduma), mājokli (18 %) un transportu (10 %). Tas nozīmē, ka Latvijas gadījumā pārtikas, mājokļa un transporta daļa kopējā slodzē veido 83 procentus. Tām tad arī būtu jābūt **galvenajām indivīda vides atbildības jomām**. Mūsu zināšanas, vērtības, morāles normas, infrastruktūra un sabiedrība kopumā nosaka mūsu ikdienas uzvedības modeļus, tostarp arī rīcību un attieksmi pret vidi. Padomju laikā Latvijā indivīda vides atbildība pamatā saistījās ar nepiesārņošanu un sakopšanu. Mainoties sociālekonomiskai situācijai un veidojoties patērētāju sabiedrībai, šī atbildība arvien vairāk novirzās uz patēriņa jomu, tagad tā pamatā saistās ar indivīda patēriņa izvēlēm.

Lai veicinātu tādu patēriņu, kurā nozīmīga vieta ieradīta atbildīgumam pret vidi, daudzas valstis ir izstrādājušas nacionālos ilgtspējīga patēriņa, kā arī ražošanas plānus un programmas. Diemžēl Latvijā šādā plāna joprojām nav. Taču arī plāna esamības gadījumā valstu pieejas atšķiras (Bazin 2009). Piemēram, Lielbritānijā akcentēts tiek galvenokārt rūpnieciskais sektors un uzņēmumi, turpretī Zviedrijā pamatā koncentrējas uz patērētāju uzvedības maiņu. Šīs ir divas dažādas pieejas, kas nozīmē arī dažādas atbildības. Patērētājs ir atbildīgs par piesārņojumu, kas rodas pilnā preču dzīves ciklā, lai kur tās būtu ražotas. Tāpēc daudzi patērētāji visā pasaulē ir atbildīgi par to piesārņojumu, ko rada mūsu eksporta uzņēmumi, piemēram, «Liepājas metalurģis». Savukārt mums ir jāuzņemas atbildība par piesārņojumu, kas radīts Ķīnā un citās valstīs, kuru produkciju labprāt patērējam.

Individuālā un kolektīvā atbildība

Atbildības sadalījums starp privātpersonu un valsti parasti saistās ar to, cik lielā mērā pats cilvēks ir atbildīgs par savas labklājības veidošanu un vajadzību apmierināšanu un kāda ir valsts loma šo funkciju īstenošanā. Līdzīga polarizācija ir attiecināma arī uz valsts un indivīda lomu un atbildību vides aizsardzībā. Vieni uzskata, ka jebkura, pat visniecīgākā rīcība ir noderīga un, tām visām summējoties, var panākt pozitīvu vides aizsardzības rezultātu. Savukārt citi uzskata, ka videi draudzīga indivīda rīcība vien neko

1.13.
logs

Ekoloģiski atbildīgu patēriņu raksturojošie elementi

1. Atteikšanās no patēriņa vai patēriņa ierobežošana.
2. Attieksme – uztverot patēriņu kā negatīvu parādību.
3. Apziņa – izvēloties tādus produktus, kuriem ir iespējami mazāka ietekme uz vidi.
4. Alternatīvas – izvēloties alternatīvus produktus un/vai pakalpojumus.

Avots: Marchand and Walker 2006, 178.

nedod, ja lielle piesārņotāji, piemēram, prāvie ražošanas uzņēmumi, kas rada lielāko piesārņojumu, nemainīs savu rīcību, proti, ražošanas procesu.

Taču arī tie, kuri uzskata indivīda rīcību par svarīgu un noteicošu, parasti apzinās, ka tas vien nav pietiekami un ir nepieciešama aktīva valsts pārvaldes sistēmas līdzdalība vides aizsardzības nodrošināšanā. «Eurobarometra» aptauja (Eurobarometer 2008 a) rāda, ka Latvijas iedzīvotāji, līdzīgi kā lielākā daļa eiropiešu, ļoti augstu vērtē tīru vidi – 75 % respondentu uzskata, ka vides problēmas atstāj tiešu ietekmi uz viņu dzīves kvalitāti. Atbildot uz jautājumu, kam jāuzņemas galvenā atbildība par vides problēmām, eiropieši izvēlas dalītu atbildību, uzskatot, ka atbildība ir jāuzņemas kā lielajiem rūpnieciskajiem piesārņotājiem, tā arī pašiem iedzīvotājiem. Latvijā gan ir vērojama respondentu tendence visu atbildību par vides aizsardzību uzvelt lielajiem uzņēmumiem (tā domā 98 % Latvijas respondentu), tikai 71 % (zemākais rādītājs aptaujā) uzskata, ka viņiem kā privātpersonām varētu būt būtiska loma vides aizsardzībā.

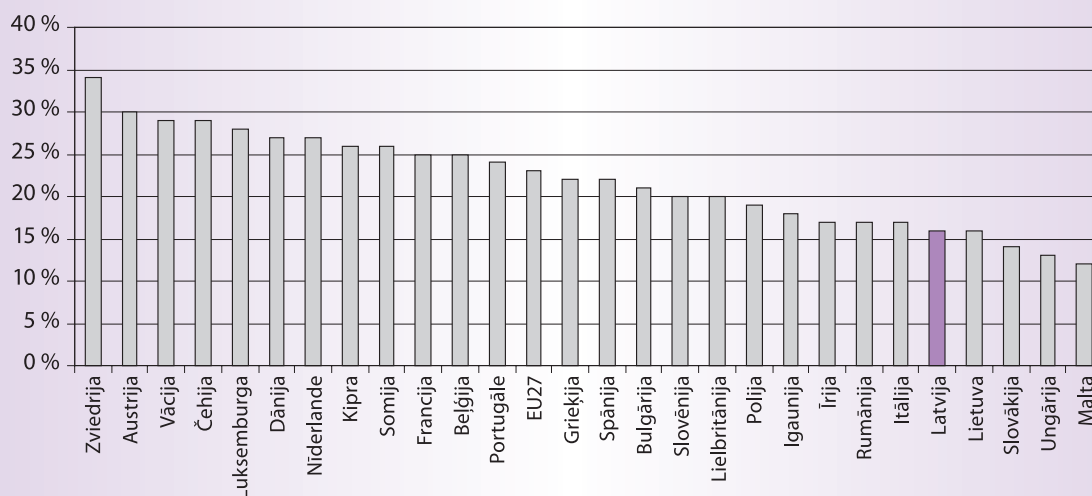
Tikai 16 % Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka bioloģiskās daudzveidības samazināšanās ir viena no piecām nozīmīgākajām vides problēmām, un tas ir viens no zemākajiem rādītājiem Eiropas Savienībā (1.14. logs). Par svarīgākām problēmām tiek uzskatīts ūdens un gaisa piesārņojums, kā arī ikdienā lietojamās precēs izmantoto ķīmikāliju ietekme uz cilvēka veselību (Eurobarometer 2008 a). Salīdzinoši augstā bioloģiskā daudzveidība un lielais dabisko un pusdabisko ekosistēmu īpatsvars valstī ļauj uztvert šīs vērtības kā pašsaprotamas – tās neprasa īpašu uzmanību un aizsardzības pasākumus, tādēļ arī netiek saistītas ar dzīves kvalitāti. Vēl vairāk, tas rada ilūziju, ka daļu šo vērtību var pat upurēt, ja tas dod īstermiņa uzlabojumus personiskajā labklājībā. Šāda nostādne bieži rada pretestību dabas aizsardzības pasākumiem, visbiežāk tā izpaužas kā

t. s. *NIMBY* («*not-in-my-backyard*»; proti, «tikai ne manā sētā») sindroms. Ar to tiek raksturota indivīdu vai lokālās sabiedrības daļas pretestība darbībām, kas nes labumu sabiedrībai kopumā, bet kuras kaut kādā mērā skar viņu pašu intereses vai arī ietekmē tuvāko apkārtni (Freudenburg and Pastor 1992). Veidojot īpaši aizsargājamās dabas teritorijas vai veicot grozījumus robežu noteikšanā, ir redzams, ka zemes īpašnieki nevēlas uzņemties jebkādas saistības vai ierobežojumus nākotnē, – arī tad, ja tas neprasa nekādas pārmaiņas līdzšinējā zemes izmantošanā. To veicina arī neticība valsts solījumiem sakarā ar kompensācijām par saimnieciskās darbības ierobežojumiem, jo ar tām saistītās likumdošanas pieņemšana tikusi ilgstoši atlikta un vilcināta.

Indivīdi, kuriem rūp vide un daba un kuri vēlas ietekmēt šajās jomās notiekošos procesus, savu interešu aizstāvēšanai apvienojas nevalstiskās organizācijās (NVO). Latvijā ir vairāki desmiti vides NVO – no profesionālām biedrībām un nodibinājumiem, kuros apvienojušies attiecīgās jomas speciālisti, līdz organizācijām, kurās iesaistīties plašs iedzīvotāju spektrs. Tomēr Latvijā, līdzīgi kā citās Austrumeiropas valstīs, sabiedrības līdzdalība vides NVO tālu atpaliek no tā aktivitātes līmeņa, kāds raksturīgs attīstītākajām Rietumeiropas valstīm. Piemēram, Lielbritānijas Karaliskās putnu aizsardzības biedrības biedru skaits pārsniedz 1,5 % no valsts iedzīvotāju skaita (vairāk nekā miljons biedru), turpretī analoģiskā organizācijā Latvijā – Latvijas Ornitoloģijas biedrībā, kas biedru skaita ziņā (ap 600 biedru) ir viena no lielākajām NVO valstī, – apvienojušies mazāk par 0,03 % valsts iedzīvotāju. Zemais sabiedrības līdzdalības līmenis iespaido ar vides problemātiku saistīto NVO spēju aktīvi paust savu viedokli un ietekmēt valsts pārvaldi, jo organizācijām ir maza kapacitāte. Turklāt šādā situācijā lēmumu pieņēmēji allaž var norādīt, ka vides organizācijas

Respondentu daļa, kas uzskata, ka bioloģiskās daudzveidības samazināšanās ir viena no piecām nozīmīgākajām vides problēmām

1.14.
logs



Avots: Eurobarometer 2008 a.

nepārstāv pietiekami plašas sabiedrības viedokli un tādēļ to var ignorēt. Tomēr pēdējos gados NVO darbība ir kļuvusi efektīvāka, tās arvien biežāk iesaistās likumdošanas procesā, sniedzot atzinumus par likumdošanas, plānošanas un politiskajām iniciatīvām, uzraugot likumdošanas ievērošanu, kā arī piedāvājot valsts pārvaldei izmantot to rīcībā esošos speciālistu un zināšanu resursus, tādējādi uzņemoties zināmu līdzbildību.

«Bezbiļetnieki» un neīpašnieku dilemma

Kāds, iespējams, varētu spriest – kāpēc vispār ir vajadzīga vides politika? Visu taču var noregulēt tirgus! Ja kāda rūpnīca pārlietu piesārņos vidi, patērētāji uz to reaģēs, atteiksies pirkt šīs rūpnīcas ražojumus, un tā būs spiesta mainīties vai arī bankrotēt. Tomēr dzīve ir pierādījusi, ka tik vienkāršas šīs lietas nav. Arī Latvijā ir piemēri, kas apliecina tirgus nespēju risināt visas vides problēmas. Piemēram, pārtikas pārstrādes uzņēmumi, lai taupītu līdzekļus, neuzstāda notekūdeņu priekšattīrīšanas iekārtas un netīros ūdeņus ielūdzina pilsētas kanalizācijā. Rezultātā par piesārņojumu maksā visi pilsētas iedzīvotāji, nevis tikai attiecīgo produktu patērētāji. Šis ir tikai viens raksturīgs gadījums, bet parasti runā par trim galvenajām tirgus neveiksmēm.

Pirmkārt, tirgus neatpoguļo visas vides un sociālās izmaksas. Ir tā dēvētās ārējās izmaksas, piemēram, izmaksas par klimata pārmaiņu radītajām problēmām, un tās sedz nevis tie, kuri šo problēmu rada, bet gan visa sabiedrība kopumā vai arī atsevišķas iedzīvotāju grupas. Tā kā ārējās izmaksas netiek iekļautas cenā, tās kropļo tirgu un iedrošina darbībām, kas mums visiem kopā izmaksā dārgi, bet darbības veicēji īstermiņā gūst ievērojamu privāto labumu. Piemēram, pārkrauta kravas mašīna sabojā tiltu vai piesārņo atmosfēru, bet tās radītos zaudējumus apmaksā citi. Līdzīgā veidā kaitēkļu ierobežošanai lietotie pesticīdi, nonākuši dzeramajā ūdenī, rada veselības problēmas šā ūdens lietotājiem, toties pesticīdu izmantotāji gūst lielāku peļņu. Arī to cilvēku ārstēšanas izdevumi, kas radušies sakarā ar transporta piesārņoto gaisu vai transporta negadījumiem, kā arī izdevumi dabai nodarīto kaitējumu kompensēšanai un cīņai pret klimata pārmaiņām, iekļaujas transporta ārējo izmaksu sadaļā.

Vēl ir jāuzmanās no «bezbiļetniekiem» jeb «zaķiem». Tie ir indivīdi, firmas vai pat valstis, kas iegūst no citu aktivitātēm vides aizsardzībā, bet paši nav gatavi par to maksāt. «Bezbiļetnieku» problēma (*free-rider problem*) (Edney 1979; Grossman and Hart 1980) ir īpaši aktuāla, ja ārējās izmaksas ir lielas. Raksturīgs piemērs «bezbiļetnieka» problēmai ir starptautiskie līgumi. Piemēram, klimata pārmaiņu samazināšanas kontekstā «bezbiļetnieki» ir valstis, kuras nepievienojas Kioto protokolam par emisiju samazināšanu, – tā kā klimata pārmaiņas ir globāla problēma, šīs valstis iegūst no citu rīcības klimata pārmaiņu mazināšanā. Taču šāda egoistiska rīcība var novest pie kolektīva iracionāla lēmuma nedarīt vispār neko klimata pārmaiņu mazināšanā, tādējādi noplicinot kopējos resursus, un sabiedrība kopumā var palikt zaudētājos.

Trešā lielā brīvā tirgus neveiksme ir saistīta ar kopīpašuma apsaimniekošanu, un tā ir t. s. ne-īpašnieka dilemma

(*tragedy of the commons*). Gaiss, ūdens, kosmiskā telpa un citi dabas resursi nevienam personiski nepieder, tiem nav arī noteiktas tirgus vērtības. Tomēr ierobežotie resursi, kas ir brīvi pieejami un pēc kuriem ir neierobežots pieprasījums, lemti noplicināšanai. Spilgts piemērs tam ir zivju pārzveja pasaules jūrās un okeānos. Taču vislabāk «ne-īpašnieka dilemmu» raksturo amerikāņu ekologa Garetā Hārdinā (Hardin 1968) provokatīvais raksts, kurā viņš raksturo ganību procesu kādā ciemā. Ganišana noplicina ganības, izplēš zāli un atstāj dubļainus laukus, bet zemsedze atjaunojas ļoti lēni. Ja nav vienotu ganišanas noteikumu, kas novērš pārganišanu, visi zemnieki cenšas savus lopus pēc iespējas vairāk un ātrāk sadzīt ganībās, lai iegūtu maksimālu labumu, pirms ganības ir izpostītas. «Ne-īpašnieka dilemma» paredz trīs iespējas. Pirmā — izpostītas ganības. Otrā — kāds dalībnieks izveido un ievieš atļauju sistēmu. Trešā iespēja – sadalīt ganības tā, lai ciemata iedzīvotāji var nožogot savu gabaliņu, to aizstāvēt un uzturēt.

Latvijā, tāpat kā visā Eiropas Savienībā, dominējošā ir liberālā ekonomiskā domāšana, kas orientēta uz ekonomiskās izaugsmes nodrošināšanu un jaunu darba vietu radīšanu. Tomēr ES Ilgtspējīgas attīstības stratēģijā postulēts, ka šai attīstībai jānotiek, nepieļaujot dabas resursu pārmērīgu izmantošanu un atzīstot ekosistēmu pakalpojumu vērtību. Sabiedrība gūst labumu no daudziem dabisko ekosistēmu procesiem vai nodrošinātiem resursiem, tādēļ tiem iespējams piešķirt ekonomisku vērtību.

Eksistē tiešās, netiešās, iespējamās un potenciāli iespējamās izmantošanas vērtības, kā arī pastāvēšanas un saglabāšanas vērtības (Leibenath and Badura 2005). Plānojot attīstības projektus, šīs vērtības var iekļaut projektu izmaksās. Tomēr Latvijā šāda pieeja netiek praktizēta, un ekosistēmu pakalpojumi tiek uztverti kā pašsaprotami, bezmaksas un neizsmeļami. Likumdošana paredz kompensācijas tikai par īpaši aizsargājamu biotopu, sugu vai to dzīvotņu iznīcināšanu, savukārt ekosistēmu un to pakalpojumu degradācijai, ja vien runa nav par īpaši aizsargājamām dabas vērtībām, uzmanību nepievērš arī ietekmes uz vidi (IUV) novērtējuma procedūra. Tādējādi projekta rentabilitāti nosaka tikai īstermiņa ekonomiskie ieguvumi, lai gan ir zināms, ka šis projekts rada ilgtermiņa zaudējumus sabiedrībai kopumā.

Ekosistēmu pakalpojumu vērtības neiekļaušana projektu ekonomiskajās izmaksās rada priekšnoteikumu tam, ka dabas aizsardzība regulāri tiek pretnostatīta «attīstībai». Spilgti šo attieksmi raksturo nu jau bijušā LR satiksmes ministra A. Šlesera izteikumi, komentējot Satversmes tiesas lēmumu par Rīgas teritorijas plānojuma atcelšanu pilsētas daļā, kas attiecas uz Rīgas brīvostu: «Starp dabas un cilvēku interesēm nepieciešams atrast līdzsvaru, un putni savas ligzdošanas vietas varētu pārcelt uz citām vietām, kas netraucētu ostas attīstībai» (LETA 2008). Šis piemērs raksturo ne tikai satiksmes ministra ekoloģiskās apziņas līmeni, bet arī skaidri norāda, kam, viņaprāt, dodama prioritāte «līdzsvara» meklējumos. Līdzīgu argumentāciju uzņēmēji bieži izmanto IUV novērtējumu sabiedriskajās apspriešanās, reaģējot uz vides NVO un vietējo iedzīvotāju bažām par plānotā projekta ekoloģiskajām sekām. Uzņēmēju negatīvu attieksmi pret vides jomas stingrāku administratīvo reglamentēšanu pauž arī Latvijas Darba devēju konfederācijas

ģenerāldirektore Elina Egle, norādot, ka tas tikai sadārdzinātu izmaksas, mazinātu konkurētspēju un radītu uzņēmēju pretreakciju, bet «zaļās» pārmaiņas sabiedrības apziņā var rosināt tikai ar pozitīvu stimulu un labiem piemēriem biznesa kultūrā (Tooma 2008).

Institucionālā atbildība

Latvijā vides atbildības problemātiku raksturo tas, ka rīcības vides sektorā lielā mērā ir institucionalizētas un tiek veikts liela apjoma darbs vides problēmu sekmīgai risināšanai.

Pēc neatkarības atgūšanas galvenais virzītājspēks Latvijas likumdošanā vides jomā bijis pieņemtais politiskais lēmums sākt valsts integrāciju starptautiskajā sabiedrībā un procesu iestājam Eiropas Savienībā. Tā rezultātā valsts pievienojās daudzām globālajām, Eiropas un reģionālajām konvencijām un uzsāka ES vides likumdošanas pārņemšanu nacionālajā likumdošanā.

Vides problemātika ir ļoti plaša, un šis sadaļas ietvaros nav iespējams veikt visu vides sektoru detalizētu analīzi. Tādēļ stāvoķļa raksturošanai sīkāk analizējam divus sektorus – **bioloģisko daudzveidību** un **ūdenssaimniecību**. Tieši šo sektoru darbībā, dažādos to risinājumos atspoguļojas vides aizsardzības sistēmas (gan institucionālās, gan likumdošanas, gan arī cilvēka attieksmju kopuma pret apkārtējo vidi) atbildīgums par rīcības (vai gluži pretēji – bezdarbības) sekām. Šādā skatījumā bioloģiskās daudzveidības aizsardzība raksturo atbildīgumu ne tikai pragmatiskā vides aizsardzības aspektā (dabas resursu, mežu, ūdeņu, augsnes aizsardzība, ekosistēmu pakalpojumu nodrošināšana), ne tikai ES un starptautiskās likumdošanas ietvaros pastāvošo valstisko saistību kontekstā, bet pirmām kārtām raksturo rīcības, kuru galvenais virzītājspēks ir morāli ētiskās atbildīguma dimensijas. Vienlaikus aktivitātes ūdenssaimniecības sektorā raksturo ne tikai rīcību nozīme tautsaimniecībai, cilvēka dzīves kvalitātes nodrošināšanai, ne tikai pastarpināta ietekme uz dabasvidi, bet arī šo rīcību augstās izmaksas (investīcijas) un līdz ar to – nepieciešamība izvērtēt optimālos resursu ieguldīšanas risinājumus.

Bioloģiskās daudzveidības aizsardzība: atbildīgums valsts saistību kontekstā

Bioloģiskās daudzveidības aizsardzības jomā ES likumdošanas «mugurkaulu» veido divas t. s. dabas direktīvas – Putnu direktīva¹ un Biotopu direktīva². Dalībvalstīm ir jānodrošina «labvēlīgs aizsardzības statuss» šo direktīvu pielikumos iekļautajām sugām un biotopiem, kuri tādējādi uzskatāmi par starptautisko saistību objektiem. Tas panākams, gan nodrošinot to aizsardzību likumdošanā, gan dibinot tām īpaši aizsargājamas dabas teritorijas, gan izmantojot sektoru politiku. Katrai dalībvalstij jāveido

īpaši aizsargājamo dabas teritoriju tīkls «Natura 2000». Tas paredzēts kā ES mēroga ekoloģiskais tīkls, kura uzdevums – nodrošināt nozīmīgāko dabas vērtību (ES nozīmes aizsargājamo sugu un biotopu) saglabāšanos ilgtermiņā savā dabiskajā izplatībā. Tīkla izveides kritēriji ir vienādi visā Eiropas Savienībā, un Eiropas Komisija izvērtē valsts piedāvātā tīkla pietiekamību un atbilstību. Vērtēts tiek arī dalībvalstu sniegums labvēlīga aizsardzības statusa nodrošināšanā individuāli katram direktīvu pielikumos iekļautajam biotopam vai sugai. Direktīvas noteic, ka aizsardzības statuss uzskatāms par labvēlīgu tikai tādā gadījumā, ja izplatības areāls, aizņemtās platības un struktūru kvalitāte (biotopiem) vai populācijas un dzīvotņu platības (sugām) nemazinās. Atšķirībā no daudzām citām jomām, kur iestāšanās sarunu gaitā Latvija ieguva pārejas periodu ES normu ieviešanā, saistībā ar dabas direktīvām tādi pārejas periodi netika pieļauti, un Latvijai to pārņemšana un ieviešana bija jāpabeidz līdz iestājam Eiropas Savienībā.

Atbildība šo starptautisko saistību izpildē izpaužas, pirmkārt, kā atbildība savvaļas dabas, īpaši apdraudēto sugu un to dzīvesvietu saglabāšanā nākamajām paaudzēm. Latvijā ir sastopamas ievērojamas Eiropas un pat globālā mērogā apdraudētu sugu populācijas. Piemēram, Latvijā ligzdo aptuveni 20 % no visas pasaules mazā ērgļa populācijas un aptuveni 5 % no melnā stārķa pasaules populācijas. Globāli apdraudētajai griezei Latvijas populācija pārsniedz 20 % Eiropas Savienības griežu populācijas. Arī daudzām citām sugām Latvija kopā ar kaimiņvalstīm nodrošina kodolpopulāciju eksistenci. Līdz ar to minēto sugu aizsardzības stāvoklis Latvijā lielā mērā nosaka šo sugu reģionālo vai pat globālo populāciju stāvokli kopumā un Latvijā pieņemti lēmumi var būtiski mainīt šo sugu stāvokli visā to izplatības areālā.

Otrkārt, runa ir par atbildību pašu deklarēto politisko mērķu kontekstā. Eiropas Savienība savā Ilgtspējīgas attīstības stratēģijā ir izvirzījusi «Bioloģiskās daudzveidības mērķi 2010», kas paredz līdz 2010. gadam apturēt bioloģiskās daudzveidības samazināšanos Eiropā. Un, visbeidzot, runa ir par juridisku atbildību. Ja mēs pārkāpjam vai nepilnīgi izpildām saistības, kuras esam uzņēmušies, iestājamies Eiropas Savienībā, Eiropas Komisija var uzsākt pārkāpuma procedūru. Rezultātā valsti var iesūdzēt Eiropas Kopienas tiesā, bet prāvas zaudējuma gadījumā nāksies maksāt prāvas naudas, kuras turklāt neatbrīvo no tālākas saistību izpildes. Tādējādi šo saistību izpilde vienlaikus appliecina atbildību par nodokļu maksātāju naudas racionālu izmantošanu. Pēc tā, kādas darbības valsts ir veikusi, lai nodrošinātu starptautisko saistību izpildi, un kas šo darbību rezultātā ir sasniegts, varam vērtēt, cik atbildīgi valsts ir rīkojusies bioloģiskās daudzveidības saglabāšanā.

Izpildot prasību izveidot «Natura 2000» aizsargājamo dabas teritoriju tīklu, Latvija 2001.–2003. gadā veica tolaik pastāvošo īpaši aizsargājamo dabas teritoriju sistēmas inventarizāciju, lai noteiktu, cik lielā mērā tā nodrošina dabas direktīvu prasību izpildi, kā arī apzinātu līdz šim neaizsargātas teritorijas, kuras varētu dot būtisku ieguldījumu stāvokļa uzlabošanā to sugu un biotopu aizsardzībā, ko esošā sistēma pietiekami nenodrošina. Rezultātā tika sagatavots zinātniskais pamatojums «Natura 2000» tīkla izveidei. Balstoties uz šo pamatojumu, Latvija piedāvāja minētajā

¹ Eiropas Padomes direktīva 79/409/EEC par savvaļas putnu aizsardzību.

² Eiropas Padomes direktīva 92/43/EEC par dabisko dzīvotņu, savvaļas faunas un floras aizsardzību.

tīklā iekļaut 336 teritorijas, kas kopā aizņem 11,9 % valsts sauszemes platības. Salīdzinājumā ar citām Eiropas Savienības valstīm tas ir viens no zemākajiem rādītājiem (1.15. logs). Eiropas Komisija Latvijas «Natura 2000» tīkla piedāvājumu ir atzinusi par pietiekamu attiecībā uz gandrīz 90 procentiem starptautisko saistību objektu, un pēc šī rādītāja Latvija ieņem vidēju pozīciju citu ES dalībvalstu vidū (1.16. logs). Tas liecina: lai gan aizsargājamo teritoriju īpatsvars ir salīdzinoši neliels, tās izraudzītas mērķtiecīgi; tāpat Latvijai nevar pārmest to, kas vērojams dažās citās jaunajās ES dalībvalstīs, – sugu un biotopu aizsardzībai netiek piešķirta patiešām nozīmīga teritorija, cenšoties šo trūkumu kompensēt ar lielām platībām, ko aizņem saimnieciskā ziņā mazāk pievilcīga teritorija, pat ja šīm platībām nav būtiskas nozīmes starptautisko saistību izpildē. Tomēr attiecībā uz vairāk nekā 10 % dabas direktīvās minētajiem starptautisko saistību objektiem piedāvātais «Natura 2000» teritoriju tīkls nav atzīts par pietiekamu, un pēc šī izvērtējuma Latvija nav veikusi atbilstošus pasākumus stāvokļa uzlabošanai.

Aizsargājamo teritoriju nodalīšana ir tikai pirmā fāze vietu aizsardzībā, un tās sekmīgai īstenošanai vajadzīgi turpmāki pasākumi. Tie netika izvirzīti kā nosacījums iestājai Eiropas Savienībā, tādēļ to īstenošana prasa Latvijas pašas iniciatīvu savu saistību izpildē situācijā, kad lielais politiskais mērķis – iestāšanās ES – ir sasniegts. Starp šiem uzdevumiem ir tāda aizsardzības režīma nodrošināšana nodalītajās «Natura 2000» teritorijās, kas garantētu to sugu un biotopu, kurām šīs teritorijas ir dibinātas, labvēlīgu aizsardzības stāvokli, kā arī mērķtiecīgas darbības (apsaimniekošanu) šī stāvokļa sasniegšanai. Tā kā «Natura 2000» teritoriju tīkls tika veidots uz jau esošo īpaši

aizsargājamo dabas teritoriju bāzes, to veido teritorijas ar ļoti atšķirīgiem aizsardzības režīmiem. Ievērojamas platības aizņem teritorijas vai to zonas, kurās ir pieļauta tāda saimnieciskā darbība, kas šīs vērtības var iznīcināt. Līdz šim valsts mērogā nav veikts izvērtējums, cik lielā mērā esošais aizsardzības režīms nodrošina katru starptautisko saistību objekta aizsardzību.

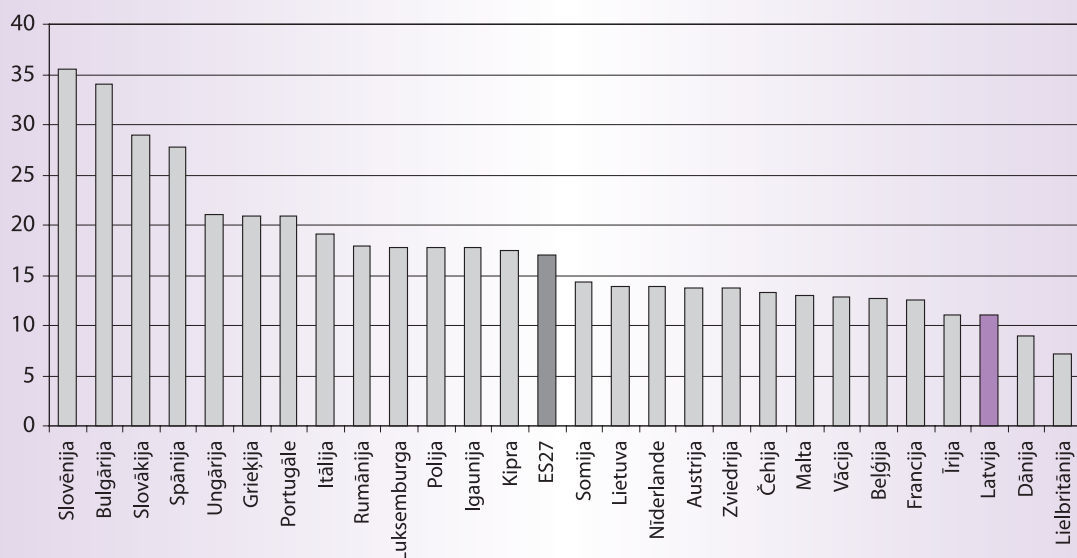
Atbildīga pieeja valsts dabas direktīvu saistību izpildei prasītu iegūt precīzu informāciju par šo starptautisko saistību objektu atradnēm valsts teritorijā. Tomēr to lielākajā daļā pilnvērtīgas inventarizācijas nav bijis, un to atrašanās vietas, galvenokārt tās, kuras atrodas ārpus īpaši aizsargājamajām dabas teritorijām, valstij nav zināmas. Tas līdzās visiem pārējiem riskiem pievieno arī dabas vērtību «nejaušas iznīcināšanas» risku. Šādas inventarizācijas neveikšana tiek atrunāta ar dažādiem objektīviem (ekspertu resursi) un mazāk objektīviem (līdzekļu trūkums) apstākļiem.

Dabas apsaimniekošana nav iespējama bez dabas aizsardzības plānošanas. Šajā ziņā pēdējos gados ir sasniegts ievērojams progress – izstrādāti dabas aizsardzības plāni 139 «Natura 2000» teritorijām vai to daļām. Ievērojami mazāk ir bijis teritoriju (apmēram 60; precīzas statistikas valstī nav), kurās plānotā apsaimniekošana patiešām īstenota, turklāt realizējot tikai nelielu daļu no plānotajiem pasākumiem. Šāda disproporcija neliecina par atbildīgu pieeju līdzekļu izlietojumā: plānošanā tiek ieguldīti ievērojami līdzekļi, bet plānotais netiek īstenots. Daudzām teritorijām dabas aizsardzības plāna darbības termiņš tuvojas beigām, bet prioritāri veicamo plānoto apsaimniekošanas pasākumu īstenošana nav pat uzsākta.

Pretēji izplatītajam viedoklim, ka dabas aizsardzības jomā Latvijā nozīmīgu problēmu nav, objektīva analīze,

Sauszemes «Natura 2000» teritoriju īpatsvars (% no valsts platības) ES valstīs; stāvoklis 2008. gada decembrī

1.15. logs



Avots: Natura 2000 (GIS calculated values).

vadoties no tā, kā Latvija pildījusi starptautiskās saistības, liecina par pretējo. Kā liecina Latvijas 2007. gada ziņojums Eiropas Komisijai par Biotopu direktīvas izpildi, aizsardzības statuss ir «labvēlīgs» mazāk nekā pusei starptautisko saistību objektu – 48 % sugu un 33 % biotopu (Eionet 2007). Šādā situācijā atbildīgumam būtu jāizpaužas kā valsts iestāžu rīcībai stāvokļa uzlabošanai (starptautisko saistību objektu inventarizācija, stāvokļa monitorings un aizsardzības stāvokļa uzlabošanas pasākumi).

Lai gan dažādas ar bioloģisko daudzveidību saistītas monitoringa programmas eksistē jau kopš LPSR laikiem, valstij reprezentatīvu datu ievākšanu par lielāko daļu starptautisko saistību objektu paredz tikai jaunākā – 2006. gadā pieņemtā – Vides monitoringa programma. Tās ieviešana uzsākta 2006. gadā, «Natura 2000» teritoriju monitorings sākts tikai 2008. gadā, bet vairākas programmas Bioloģiskās daudzveidības daļā paredzētās sadaļas vēl arvien nav atvērtas. Tādējādi par daudzu starptautisko saistību objektu stāvokļa izmaiņām objektīvu datu trūkst un nozīmīga daļa no minētā ziņojuma par ES Biotopu direktīvas pielikumu sugu un biotopu stāvokli balstīta uz ekspertu viedokli, nevis uz datiem. Ja par tām sugām vai biotopiem, kuru aizsardzības stāvoklis atzīts par nelabvēlīgu, ekspertu rīcībā ir bijusi informācija, kas likusi izšķirties par šādu stāvokļa vērtējumu, tad par sugām, kuru stāvoklis ziņots kā «labvēlīgs», šis vērtējums drīzāk balstīts uz faktu, ka ekspertu rīcībā nav informācijas par to populāciju (sugām) vai platību (biotopiem) samazināšanos, jo tāda nav tikusi ievākta.

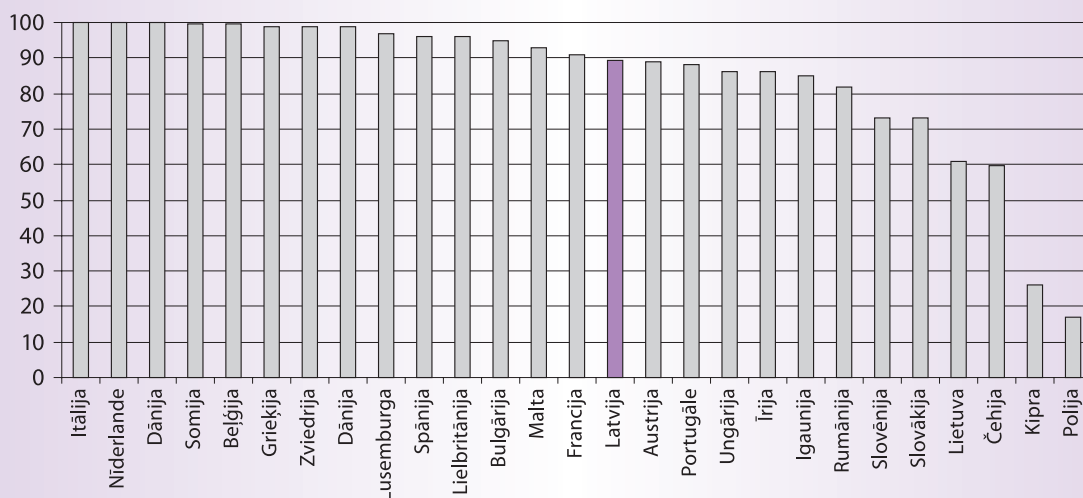
Latvijā, tāpat kā lielākajā daļā Eiropas valstu, dabas aizsardzība galvenokārt balstīta uz «vietu» jeb īpaši aizsargājamo dabas teritoriju tīkla konceptu. Lai arī tā ir nozīmīgākā un efektīvākā pašreizējo dabas aizsardzības stratēģiju

komponente, ar to palīdzību vien nav iespējams nodrošināt labvēlīgu sugu un biotopu aizsardzības statusu. Piemēram, nav iespējams atbilstošā līmenī nodrošināt dispersi izplatītu aizsargājamo sugu un biotopu aizsardzību, jo tie neveido nozīmīgas skaita vai platību koncentrācijas. Tādējādi īpaši aizsargājamajās dabas teritorijās sastopama vien relatīvi neliela daļa aizsargājamo objektu. Tipiski šādu «disperso» sugu piemēri ir visas putnu sugas, par kuru aizsardzību Latvijai ir īpaša starptautiskā atbildība, proti, mazais ērglis, melnais stārķis un grieze. Šādu sugu populāciju saglabāšanai nepieciešami papildu ainavas līmeņa risinājumi, izmantojot mehānismus, kas darbotos arī ārpus aizsargājamajām teritorijām. Tā ir atslēga arī ES «Bioloģiskās daudzveidības mērķa 2010» sasniegšanā. Tā kā atšķirībā no «Natura 2000» tīkla izveides ainavas līmeņa risinājumu izstrāde un ieviešana nav bijusi obligāta «pirmsiestāšanās» ES prasība, šajā jomā pozitīvu piemēru ir ļoti maz, arī ES piedāvātās iespējas to finansēšanai palikušas neizmantotas.

Dabas aizsardzības īstenošana un valsts starptautisko saistību izpilde nav iespējama bez nozīmīgām finanšu investīcijām. Resursus šīm investīcijām piedāvā arī dažādas speciālās ES programmas un fondi. Tomēr šo programmu un fondu līdzekļi ir ierobežoti un tie nav paredzēti regulāras apsaimniekošanas veikšanai lielās platībās, kā tas būtu nepieciešams «Natura 2000» sistēmas uzturēšanai vai ainavas līmeņa pasākumiem visā valsts teritorijā. Eiropas Komisijas pārstāvji dažādos līmeņos ir uzsvēruši, ka papildus nacionālajam finansējumam saredz lauku attīstībai paredzētos līdzekļus kā finanšu avotu šādu pasākumu finansēšanai, lai dalībvalstis varētu izpildīt savas saistības, kas izriet no dabas direktīvām. Šādā situācijā atbildīga rīcība no valsts puses prasītu ES piešķirtos līdzekļus primāri novirzīt

To Biotopu direktīvas I pielikuma biotopu un II pielikuma sugu īpatsvars, kam Eiropas Komisija atzinusi ES dalībvalstu piedāvātos «Natura 2000» teritoriju tīklus par pietiekamiem (stāvoklis 2008. gada jūnijā)

1.16.
logs



Avots: Natura 2000 barometer.

savu starptautisko saistību izpildei, dažādu interešu grupu vēlmju apmierināšanu atstājot otrajā plānā. Latvija ir starptām valstīm, kuras vides un ainavas uzlabošanas pasākumiem novirzījušas pavisam nelielu daļu no ES piešķirtajiem lauku attīstības līdzekļiem (LR ZM 2009; sk. 1.17. logu).

No programmā iekļautajiem pasākumiem tikai viens apakšpasākums – «Bioloģiskās daudzveidības uzturēšana zālajos» – ir tieši vērst uz bioloģiskās daudzveidības saglabāšanu. Pēdējais attiecas tikai uz 1 % valsts teritorijas, turklāt ir nespecifisks – pasākums un atbalsta nosacījumi ir vienādi visiem zālāju biotopiem neatkarīgi no to atšķirīgajām ekoloģiskajām prasībām un apsaimniekošanas specifikas. Bioloģiskā daudzveidība ir minēta vēl vairāku pasākumu pamatojumā, tomēr to ieguldījums izvirzīto dabas daudzveidības mērķu sasniegšanā ir apšaubāms un dažos gadījumos pat negatīvs. Piemēram, vides uzlabošanai plānoto līdzekļu izmantošana Lauku attīstības programmas pasākuma «Neizmantoto lauksaimniecības zemju pirmreizējā apmežošana» īstenošanai ir apšaubāma, jo mežs Latvijā strauji attīstās gandrīz visās dabiskajiem procesiem pakļautajās sauszemes platībās un liels daudzums neizmantoto lauksaimniecības zemju apmežojas dabiskā ceļā bez jebkāda finansiāla atbalsta. Tādējādi vides uzlabošanas perspektīvā to grūti uzskatīt par Latvijā prioritāri svarīgu pasākumu, kuram būtu nepieciešams finansiāls atbalsts. Turklāt pasākuma īstenošanas nosacījumos nav iekļauti pietiekami ierobežojumi, lai tas netiktu īstenots teritorijās, kuras šobrīd uztur augstu bioloģisko daudzveidību un kurās pasākuma īstenošana varētu šo daudzveidību pat mazināt. Ekstensīvās lauksaimniecības zemes šobrīd uztur ļoti augstu bioloģisko daudzveidību – gan apdraudētus pļavu biotopus, gan lauku putnu populācijas. Liela daļa šo nozīmīgo platību netiek izmantota lauksaimnieciskajai ražošanai, tādēļ tā potenciāli ietilpst apmežošanas

mērķteritorijā. Netiek veikts arī atbilstošs monitorings, kas kontrolētu gan īstenoto lauku attīstības pasākumu efektivitāti tiem izvirzīto bioloģiskās daudzveidības mērķu sasniegšanā, gan arī ietekmi uz dabu. Jāsecina, ka līdzšinējā prakse prioritāšu noteikšanā un atbalstāmo pasākumu izvēlē neliecina par atbildīgu pieeju ES piešķirto lauku attīstības līdzekļu izlietojumā.

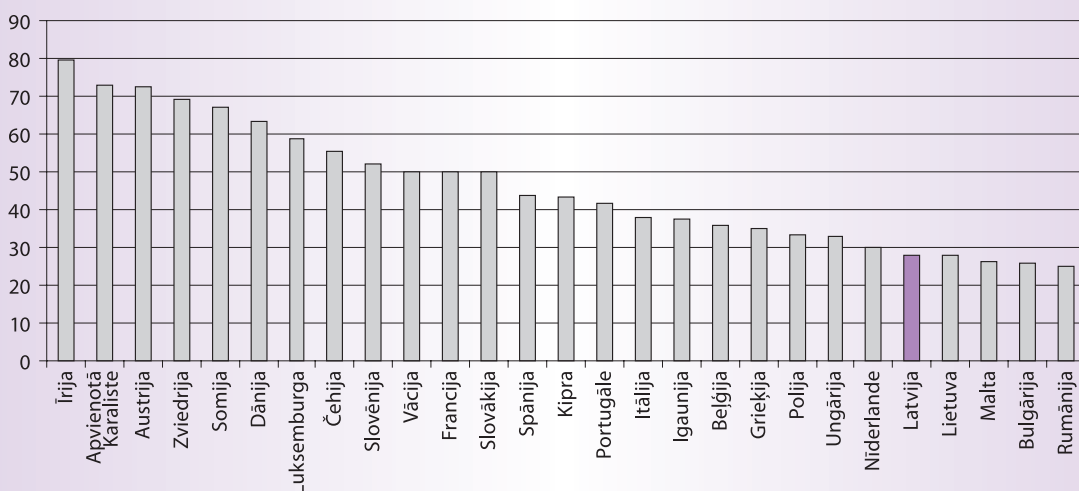
Pašreizējā ekonomiskās krīzes situācija arī neveicina atbildīgu pieeju valsts sabalansētā attīstībā, jo ekonomisko apsvērumu dēļ vides jautājumi tiek ignorēti. Ilustratīvs piemērs tam bija 2008. gada 22. decembra MK lēmums par koku ciršanas pieļaujamā apjoma palielināšanu valsts mežos par četriem miljoniem kubikmetru 2009. un 2010. gadā – tas tika pieņemts, neuzklausot vides speciālistus, neraugoties uz nevalstisko organizāciju protestiem un sabiedrības negatīvo reakciju. Lēmums netika izdiskutēts pat Zemkopības ministrijas Mežu konsultatīvajā padomē, kuras kompetencē ir veicināt līdzsvarotas meža nozares politikas veidošanu un īstenošanu. Var prognozēt, ka šī lēmuma sekas ietekmēs ne tikai ES «Bioloģiskās daudzveidības mērķa 2010» sasniegšanu, bet arī valsts starptautisko saistību izpildi, Tādējādi par īstermiņa ieguvumiem vienā ekonomikas sektorā ilgtermiņā var nākties maksāt visai sabiedrībai gan netieši (vides kvalitātes pasliktināšanās), gan tieši (nodokļos iekasētie līdzekļi aiziet soda naudu samaksai).

Ūdenssaimniecība: rīcības, rezultāti, atbildīgums

Nozīmīgs vides sektors ir ūdenssaimniecība, uz kuru attiecas prāvākais vides investīciju apjoms. Ieguldītās investīcijas ūdenssaimniecības attīstībā 2000.–2006. gada plānošanas periodā kopā veidoja 387,969 milj. latu, no kuriem 53 % veido ES fondu finansējums un divpusējā palīdzība.

Vides un ainavas uzlabošanas pasākumiem plānotā daļa no ES piešķirtajiem lauku attīstības līdzekļiem ES dalībvalstīs

1.17. logs



Avots: Rurā Development Policy 2007–2013.

Visai strikti var apgalvot, ka aktivitātes un investīciju politiku nosaka nepieciešamība izpildīt ES un starptautiskās likumdošanas prasības, kuru rezultātā ūdeņu aizsardzības joma, tiek definēta kā viena no galvenajām prioritātēm Latvijas vides aizsardzības politikā. Risinājumu aktualitāte ūdenssaimniecības un ūdensapgādes jomā saistās ar dzeramā ūdens kvalitātes nodrošināšanu, nepieciešamību mazināt Latvijas iekšējo ūdeņu piesārņojumu un cilvēka radīto piesārņojošo vielu ieplūdi Baltijas jūrā.

Latvijā ūdenssaimniecības sektorā ir gūti neapstrīdami panākumi: sekmīgi darbojas investīciju shēmas, ievērojami uzlabots stāvoklis notekūdeņu attīrīšanā. Tomēr sasniegto lielā mērā nosaka tas, ka kopējais notekūdeņu daudzums valstī samazinājies divkārt, neattīrīto notekūdeņu īpatsvars samazinājies līdz 5 % no kopapjoma, bet komunālo notekūdeņu radītais piesārņojums samazinājies vairāk nekā divas reizes, turklāt var uzskatīt, ka ekonomiskās krīzes ietekmē šī tendence saglabāsies vēl vismaz tuvākos gadus. Tajā pašā laikā daudzi vides un investīciju politikas uzdevumi nav izpildīti (LR VIDM 2009 b): a) turpinās iekšējo ūdeņu un jūras eitifikācija (ūdeņu kvalitātes pasliktināšanās); b) atsevišķās teritorijās dzeramā ūdens kvalitāte neatbilst prasībām; c) netiek nodrošināts optimāls ūdeņu kvalitātes monitorings, bet esošo novērojumu rezultāti nav pieejami sabiedrībai un atbildīgajām institūcijām; d) nav sasniegti ūdens apgādes un centralizēto kanalizācijas sistēmu pieslēgumu mērķi; e) nav novērsti pārrobežu piesārņojuma draudi un avāriju riski Daugavā.

Saprotams, ka visas problēmas (īpaši ņemot vērā ievērojamās finanšu grūtības) atrisināt relatīvi īsā laikā

ir sarežģīti, varbūt pat neiespējami. Laika gaitā jebkuras problēmas risinājumā var rasties nepieciešamība to precizēt un koriģēt. Tas nozīmē, ka attīstībai un izvirzīto mērķu izpildei arī ūdenssaimniecības sektorā kritiski svarīgs ir situācijas izvērtējums, atbildības noteikšana par darbību rezultātiem un attīstības virzienu precizēšana atkarībā no sasniegtajiem rezultātiem. Ūdenssaimniecības politikas un tās ieviešanas jomā pietrūkst vairāku būtisku aspektu: informācijas par sasniegto, proti, rīcību monitoringa, iegūto rezultātu atklāta un caurspīdīga izvērtējuma, sabiedrības informēšanas par to, kas ir sasniegts. Visai izteikta ir šāda prakse: tiek detalizēti ziņots par projekta gatavošanu, plāniem, iespējamiem rezultātiem. Tomēr tas, kas notiek pēc tam, kad projekts ir pabeigts, un kāds ir tā tālākais liktenis, parasti izvērtēts netiek; tieši tāpat netiek izvērtēta projekta ietekme uz, piemēram, piesārņojošo vielu koncentrācijas pārmaiņām virszemes ūdeņos. Lielā mērā to nosaka atbildīguma kritēriji – priekšplānā ir atbildība par projekta izpildi, tā mērķu sasniegšanu un tikai pēc tam – rezultātu nodrošināšana ilgtermiņā. Tieši tādas pašas atbildības prioritātes ir attiecībā uz projekta finansējuma izlietojumu (līdzekļu apgūšanu), atstājot otrajā plānā atbildību sabiedrības priekšā par problēmu atrisināšanu. Kā redzam, lai gan ūdenssaimniecības jomā investīciju apjomi ir ievērojami, joprojām pastāv daudz problēmu, bet uz atbildības un atbildīguma koncepciju balstīta investīciju efektivitātes un vides politikas rezultatīvātes analīze faktiski netiek veikta.

Neizpildīto un problemātisko jautājumu uzskaitījums nepārprotami norāda, ka valstī nepastāv reāla atbildība par izvirzītās vides politikas nodrošināšanu.

1.18.
logs

Lielākie sasniegumi. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Par lielāko sasniegumu vides nozarē uzskatāma vides aizsardzības sistēmas izveide un izpratnes veidošanās jautājumā par to, ka vides problēmu risināšana ir būtiska visas sabiedrības attīstībai. Viens no nozīmīgiem vides aizsardzības jautājumu risināšanas aspektiem ir tas, ka vides kvalitāte un dabas resursi nav tikai vienas atsevišķas valsts problēma, līdz ar to vides aizsardzības sistēmas izveidē liela loma bijusi gan starptautiskajai vides politikai, bet, jo īpaši, Eiropas Savienības nostādņēm. Vienlaikus vides jautājumi ir viena no tām nedaudzajām problēmām, kuru risināšanā aktīvi iesaistījušies sabiedrība un nevalstiskās organizācijas, tādējādi sekmējot sabiedrības demokratizāciju.

Nopietnākās problēmas

Pēc iestāšanās ES ir zudusi virzības mērķtiecība un Latvijas starptautisko saistību ievērošana netiek pilnībā nodrošināta, tādējādi riskējot ne tikai ar vides kvalitātes pasliktināšanos, bet arī ar iespējamām sankcijām no ES puses. Tajā pašā laikā Latvijā ir izveidota plaša vides normatīvu bāze un institucionālā sistēma, kas pašlaik tiek optimizēta un reorganizēta. Taču šie optimizācijas pasākumi lielā mērā ir vērsti uz līdzekļu optimizāciju, nevis vides aizsardzības funkciju izpildes optimizāciju, un tas var novest pie būtisku jautājumu ignorēšanas. Citas būtiskas problēmas saistās ar to, ka vides aizsardzība lielā mērā sakņojas individuālā atbildībā, ikdienas uzvedības un patēriņa paradumos. Šajā jomā darāmā ir ārkārtīgi daudz, jo nepieciešams izveidot rīcībspējīgu sistēmu, kas darbotos ne tikai ārēja spiediena vadītā, bet ņemtu vērā iekšēju nepieciešamību.

Svarīgākie uzdevumi

Latvijai ir būtiski ir nodrošināt vides apsvērumu integrāciju lēmumu pieņemšanas procesos. Efektīvākais veids, kā to izdarīt, ir visos pārvaldības līmeņos īstenot integrētu ilgtspējīgas attīstības politiku, kas paredzētu kopīgu vides, sociālo un ekonomisko jautājumu izsvēršanu un kompromisu risināšanu.

1.4. Vēsture – atbildība – atmiņa: Latvijas pieredze

Pēdējos divos gadu desmitos Rietumu pasaulē risinās pagātnes *pārdomāšana* un līdz ar to mainās arī cilvēku attiecības ar vēsturi. Veidojas izpratne, ka Eiropas, tās atsevišķu valstu, lielāku vai mazāku sociālo grupu, kā arī indivīdu pagātne ir bijusi sarežģītāka, amorālāka, bezatbildīgāka, nekā bija pieņemts uzskatīt pēc Otrā pasaules kara veidotajā un lietotajā vēsturē.

Pārdomāšanai ir vairāki iemesli. Daļa no tiem sakņojas drošas, stabilas un demokrātiskas Eiropas veidošanas politiskajā kultūrā, kas tiecas vēsturi izmantot kā kopdarbības izpratnes, kopdarbības sekmīguma iedzīvināšanas instrumentu un brīdinošu atgādinājumu par naida kultivēšanas un varmācības sekām. Britu vēsturnieks Tonijs Džads (*Judt*) norāda, ka «pirmā pēckara Eiropa tika celta uz apzinātās neatcerēšanās – uz aizmirstānā kā dzīvesveida», bet kopš 1989. gada Eiropa tiek veidota uz atmiņas kompensējošo vērtību pamata. Eiropas pieredze rāda, ka tikai pēc tam, kad 20. gadsimta neģēlīgo, nodevīgo un baiso notikumu vēsture ir izzināta, izdebatēta, noliegta, atzīta, apgūta, valstis/tautas varēja sākt ar šo vēsturi sadzīvot un atstāt to pagātnē (Džads 2007, 916).

Citi vēstures *pārdomāšanas* iemesli rodami PSRS un sociālisma sistēmas sabrukuma izraisītajās politiskajās un ģeogrāfiskajās pārmaiņās, kas pielika galīgu punktu pēckara Eiropu šķeļošās ideoloģiskās sistēmas – «komunisma» un «kapitālisma» pretnostatījuma – un tās radītā vēstures rāmējuma bojāejai.

Vēl vienu vēstures *pārdomāšanas* iemeslu radīja Austrumeiropas un Centrāleiropas valstu – to, kurās 20. gadsimta 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā krita komunistiskie režīmi, – atmiņas par Otro pasaules karu un pēckara citādība. Atšķirībā no Rietumeiropas tajās nebija tikai viena okupācija, bet gan vienas okupācijas varas nomaiņa ar citu, terors, deportācijas un citi komunistiskās sistēmas noziegumi, kā arī atziņa par rietumvalstu nodevību, piekāpjoties totalitārās Padomju Savienības impēriskajiem centieniem (par šīm problēmām sk. arī: Oberlenders 2009).

Mūsdienu Eiropas tagadnes un nākotnes atslēga lielā mērā rodama tās spējā atbildīgi (sa)dzīvot ar savu vēsturi. 2005. gada pavasarī vairāki Eiropas laikraksti publicēja Vācijas politiķu Matiasa Vismana (*Wissmann*) un Markusa Mekela (*Meckel*) apceri par Otrā pasaules kara beigu aktualitāti, un šo apceri noslēdza vēlējums: «Tikai tie, kuri atceras pagātņi, spēj atbildīgi rīkoties ar nākotni. Atcerēšanās padara identitāti iespējamu. Eiropas Savienība spēj radīt miera, solidaritātes, brīvības un taisnīguma nākotni vienīgi tad, ja tā izskata pagātņi ar visām tās perspektīvām un kontekstiem. Eiropas apvienošana uz demokrātijas un cilvēktiesību bāzes nozīmē īstās Otrā pasaules kara beigas.» (Vismans un Mekels 2005; šis raksts tika publicēts laikrakstos «*Die Welt*» (Vācija), «*Die Presse*» (Austrija),

«*Le Figaro*» (Francija), «*Gazeta Wyborcza*» (Polija), «*Eesti Päevaleht*» (Igaunija), «*Lietuvos Rytos*» (Lietuva), «*International Herald Tribune*» un «*Diena*».) Vēsturnieks un sociologs Džefrijs K. Olicks vēstures atbildību saista ar nožēlas/atvainošanās politiku un kolektīvo nožēlu/atvainošanos par (valstu, tautu, sociālo grupu, indivīdu) rīcību 20. gadsimta vēstures cilvēkzinātnes un naida kultivācijas norisēs. Viņš atbildības izpratni sakņo sociologa Maksa Vēbera (*Weber*) atbildības ētikas koncepcijā. Tā prasa ne vien novērtēt savas rīcības rezultātus un sekas, bet arī rēķināties ar reālpolitiku. (Olick 2007; M. Vēbera koncepciju sk.: Vēbers 2002, 27–90).

Vēstures sociālā un morālā nepieciešamība un atbildība tradicionāli tiek uzlūkota kā vajadzība pēc pagātnes mācībstundas. «*Historia magistra vitae*,» vēsta populārs latīņu teiciens. Vēstures jēga saistāma ar morāles praksēm, ar sociālajiem priekšstatiem par to, kas ir «labi» un kas ir «slikti», ko «driest» un ko «nedriest». Vēstures funkciju klāstā ir sociālās un kultūras kārtības leģitimizācija ar pagātnes skaidrojuma starpniecību, indentifikācija (*nosce te ipsum* jeb iepazīsti pats sevi) un atšķirīgā jeb *cita* saskatīšana un novērtēšana (Савельева и Полетаев 2008, 355–378).

Pēdējos gadu desmitos vērojama arī pagātnes pieņemšanas, atceres, piemiņas vietu un lietu veidošanas uzplaukums. Franču vēsturnieks Pjērs Norā (*Nora*) 20. un 21. gadsimta miju nodēvējis par atmiņas un pieminēšanas vispasaules triumfa laikmetu. Viņaprāt, notiekošais ir savveida reakcija uz pārmaiņām tradicionālajā attieksmē pret pagātņi un tās stabilitātes, noteiktības mazināšanos. Atmiņas pieaugusi loma politiskās, sociālās un ikdienas dzīves norisēs ir izpelnījusies arī sociālo zinātņu ievēribu. Turklāt pēdējo 20 gadu laikā tajās vērojams īsts sabiedrības kolektīvās atmiņas izzināšanas «bums», cerot, ka tieši tās pētniecība ļaus dziļāk izprast daudzus sociālo un varas attiecību mehānismus, indivīda un kolektīva, tagadnes un pagātnes saites un saiknes, kā arī nāciju, nacionālo valstu perspektīvas globalizācijas procesos (sk.: Olick and Robbins 1998; Olick 2008). Nenoliedzami, ka atmiņa ievijas vai iekatrā mūsdienu dzīves sfērā, – tā ir kādas lielas vai mazas sociālās grupas, arī varas, apzināti, aktīvi uzturētā sociālā realitāte. Atmiņā funkcionējošā pagātnes aina kalpo šodienas skaidrojumam, tās notikumu leģitimitātei vai gluži pretēji – neleģitimitātei. Atmiņa lielā mērā nosaka grupas locekļu «mūžīgo patiesību un līdz ar to mūžīgo identitāti» (Novick 1999, 4). Kolektīvās atmiņas un vēstures attiecības ir samērā ciešas, mijiedarbīgas, bet ne viennozīmīgas. Tās nereti ir savstarpēji konfliktējošas. Vēsture tiecas radīt objektīvus un distancētus (ne-klātbūtnes) pagātnes pārskatus un to analīzi, bet kolektīvā atmiņa ir tagadnes daļa, kas piedalās tās vai citas savlaika identitātes radīšanā (Wertsch 2008, 60).

Vēstures zinātne un vēsturnieku darbs tradicionāli bija/ir cieši saistīts ar politiku. Jau tad, kad veidojās nacionālās valstis un to ideoloģija, vēstures uzdevums bija piešķirt leģitimitāti un vēsturiskā dabiskuma gaitas diskursu jaunajai politiskajai sistēmai un varai. Vēsturnieki pārtapa «nācijas skaidrotājos», viņu darbam tika piešķirta noteikta jēga – kalpošana savai valstij un tautai. Vēsture iekļāvās politikā, kļuva par politisko spēku cīņas instrumentu, kā arī ieguva svarīgu vietu publiskajā izglītības sistēmā (plašāk sk.: Breisach 1994, 228–290, it īpaši 261–266). Nācijas bez vēstures – īstas vai iztēlotas – nav iespējams iedomāties. Līdzīga sasaiste joprojām vieno arī vēsturi un politiku. Pēc vēsturnieka Normena Deivisa domām, politikas un vēstures kopības izpausme visspilgtāk vērojama ideoloģijā, propagandā, cenzūrā, nomenklatūrā, mitoloģijā, izglītībā un starptautiskajās attiecībās (Davies 2006, 249–277). Vēsture allaž ir noderīgs instruments elites rīcības arsenālā. Vēstures politizācijas pakāpe ir atkarīga no politiskā režīma. Totalitārisma tā ir izteikti augsta – vēsture klaji un intensīvi kalpo valstij, varai un ideoloģijai. Cits tās esības formāts netiek pieļauts. Demokrātiskā iekārtā vēsturniekiem ir iespējams relatīvi brīvi skaidrot pagātnes norises un vērtēt tās faktus, tomēr atbilstoši pastāvošās politikas un sabiedrības vērtībām, morālei un esošā laika/laikmeta ietvarā.

Vēstures akadēmiska un/vai populāra rakstīšana/konstruēšana ir sabiedrības, politikas un atmiņas intelektuālais resurss. Vēsture ir atmiņas instruments, ar kura starpniecību iespējams iespaidot sociālo realitāti, individuālās un/vai kolektīvās identitātes, morālās vērtības un dzīveskārtību. Plašākā izpratnē šis ietekmes potenciāls arī nosaka vēstures veidošanas un vēsturnieka darba atbildību.

Vēstures–atmiņu mijiedarbes modeli jēdziens «atbildība» funkcionē divās dimensijās: 1) vēstures atbildība ir pagātnes norišu nesaudzīgs atsegums un kritiskas domāšanas veidošana, tā piešķir vēsturei morāles mācībstundas lomu; 2) atbildīga rīkošanās ar vēsturi, tās vērtībām nozīmē pagātnes naida, aizvainojuma, atribes vēlmes nepārņemšanu uz šodienu un tajā funkcionējošo atmiņu, kā arī pagātnes neizmantošanu reālpolitikā, iniciējot jaunus konfliktus un varmācību. Vēstures atbildība nozīmē tolerances un demokrātisko vērtību praksi, kas balstīta pagātnes iespējami pilnīgā izpratnē un apjēgsmē.

Latvijā sabiedrības attiecības gan kolektīvā, gan individuālā līmenī ar savu pagātni nav atrisinātās un sakārtotas, tālab arī vēstures atbildība funkcionē tikai fragmentāri un atbildīga rīkošanās ar vēsturi rada problēmas. Tas arī noteic, ka 20. gadsimta vēsture, tās skaidrojumi, lietojums politikā, kā arī kolektīvās atmiņas «patiesības» nereti pārtop par nozīmīgiem dienaskārtības jautājumiem un kaislībām.

Mūsdienu vēstures apziņa, ko veido un uztur zinātniskie pētījumi, mediju un kultūras produkti, kolektīvā atmiņa, ir veidojusies visai jucekliģi un emocionāli. To noteikušas valstiskās neatkarības atgūšanas norises, padomju periodā uzkrātie pāridarījumi, aizvainojums un etnisko jūtu pazemojums, vēsturiskais resentiments, pēcpadomju telpas transformācijas, daudzās un grūti risināmās ekonomiskās un sociālās problēmas, kā arī šā laika reālās un

iztēlotās netaisnības. Ietekmju dažādība piešķir vēstures izpratnei neviennozīmīgu pozitīvo/negatīvo vērtību definējumu un interpretāciju, ko vēl sarežģītāku un kontrastaināku dara Latvijas sabiedrības sociālā, politiskā un etniskā sašķeltība un Krievijas vēstures politika savas ietekmes un politisko pozīciju nostiprināšanā. Latvijas pagājušā gadsimta vēsture joprojām atrodas vien rokas stiepiena attālumā, šo distanci reizumis palielinot, bet biežāk – samazinot un pat visai skaidri ielaužoties šodienā. To aizmirst nav iespējams, tomēr dzīvot ar aizgājušā gadsimta vēsturi tā nežēlības, iznīcības un morāles trūkuma apjēgumā vai tā visa amnēzijā – tas ir smagi, sarežģīti un tikpat kā neiespējami.

Šīs sadaļas uzdevums ir aplūkot Latvijas pašreizējo vēstures atbildības praksi, tās izveidošanos un galvenās problēmas.

Vēstures demokratizācijas pirmais vilnis

Pēdējo divu gadsimtu laikā Latvijas vēsturei ir bijušas daudzas versijas, turklāt tās visas pēc salīdzinoši īsa uzplaukuma perioda ir piedzīvojušas norietu un/vai noliegumu un līdz ar to arī pārrakstīšanu. Varas, elites un opozīcijas vajadzība pēc savas vēstures, kas pamatotu tās pozīciju un politikas leģitimitāti, ilgstoši ir bijusi galvenā vēstures veidošanas iniciētāja. Demokrātiskas vēstures rakstīšanas pieredze bija tikpat īsa, cik demokrātiskās Latvijas Republikas vēsture (par Baltijas, tostarp Latvijas, vēstures pētniecību Rietumos sk.: Zelče 2000). Kopš 1934. gada Latvijas vēstures veidošanu diktēja K. Ulmaņa autoritārā, nacistu un padomju totalitārā režīma vajadzības. Tās uzdevums ir pastāvošās politiskās iekārtas leģitimitātes nodrošināšana, ideoloģijas un mitoloģijas radīšana. Padomju periodā vēstures kalpība režīmam piedzīvoja savu apogeju. Vēsturniece Irēne Šneidere padomju vēstures zinātni vērtē skarbi: «Stingrās kontroles un komunistiskās ideoloģijas uzspiešana padomju historiogrāfijā Latvijas vēsturi falsificēja, režīmam nevēlamie vēstures fakti un parādības tika noklusētas, klaji meli kļuva par pamatu vēstures koncepcijām» (Šneidere 2008, 133).

20. gadsimta 80. gadu otrajā pusē Padomju Savienībā tika uzsākta *perestroika* jeb pārbūve. Tai bija jāpanāk PSRS valstiskās sistēmas atjaunotne. Pārbūves būtiska sastāvdaļa bija padomju valsts vēstures revīzija. Varas nolūks bija ar vēstures palīdzību iegūt sabiedrības uzticēšanos un atbalstu, atrisīt «masu jaunradi» un līdzdalību pārkārtošanās norisēs, tādējādi piešķirot padomju valstij dzīvotspēju. Taču efekts bija pilnīgi pretējs – vēsture *glasnostj* jeb atklātības rāmējumā pilnībā diskreditēja sociālisma ideju, katrs jauns staļinisma (arī citu posmu) noziegumu atklājums radīja cilvēkos vilšanos padomju valstī un negatīvu attieksmi pret to. Vēstures atklātība sakompromitēja mītus, kas bija padomju sistēmas pamatā. Padomju varas ideoloģiskajā matricā radītā PSRS vēsture sabirza un līdz ar to – arī šī režīma leģitimitāte.

Padomju Latvijas vēsturiskās likumības spēja bojāēja sākās 1988. gada jūnijā līdz ar vārda «okupācija» izskanējumu publiskajā telpā (Latvijas PSR Radošo savienību plēnumā). Latvijai nodarīto pagātnes netaisnību aizvien

pieaugošais atsegums veidoja ietvaru tālaika negāciju kritikai un valstiskuma atjaunošanas prasībām (par vēsturi t. s. perestroikas jeb pārbūves posmā sk.: Zelče 2005). Turklāt padomju varas nodarījumu straume bija iespaidīga, lavīnveida. Publisko telpu uzkaitēja šokējoši dati par nogalinātajiem un deportētajiem Latvijas cilvēkiem, viņu dziļi personiskie un emocionālie stāsti par piedzīvoto. Vēsturnieki un vēstures zinātnieki, kuri atmaskoja padomju režīma noziedzīgo, pretcilvēcisko dabu, ieguva publiskā viedokļa veidotāju, pat politisko un intelektuālo līderu lomu. Turklāt pieprasījums pēc agrāk noklusētās vēstures bija liels, tāpat arī entuziasms to uzzināt.

Vēsture kļuva par vienu no galvenajiem politiskās mobilizācijas līdzekļiem Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanā. Jauniegūtās un atgūtās/atmodinātās vēstures zināšanas atrisija arī kolektīvo atmiņu, kas pārtapa par reālu sabiedrības spēku. Tieši tā vienoja latviešus, lika pulcēties kopā pie Brīvības pieminekļa, Daugavmalā, veidot «Baltijas ceļu», radīt savu svētku un piemiņas kalendāru un nacionālās simbolikas («auseklītis», sarkanbaltsarkanais karogs u. c.) kultu. Kolektīvā atmiņa radīja arī nākotnes mītu – tajā glabātais Latvijas brīvvalsts ideāls bija Atmosdas laika kustību mērķis. Atmiņa vēsturi/pagātni iedalīja divos laikos: «labajā», kas ilga līdz 1940. gadam – padomju okupācijai, un «sliktajā» – svešo un latviešiem naidīgo varu pusgadsimtā. Tālaika uzdevums – atjaunot brīvvalsti, tādējādi ļaujot latviešiem «atgriezties» padomju varas nolaupītajā trīsdesmito gadu Latvijā.

Publiskajā telpā izskanējušais vēstījums par Baltijas tautām nodarītajām vēstures pārestībām (nelikumīgā iekļaušana PSRS 1940. gadā, represijas, nacionālā politika u. c.) attaisnoja baltiešu separātismu citu padomju republiku skatījumā. Padomju režīma pāridarījumu baltiešiem atsegšanai bija būtiska loma padomju mitoloģijas publikajā deleģitimitēšanā, kā arī nacionālās pašapziņas modināšanā citās padomju republikās. Diskreditēto padomju varas oficiālo vēstures mītu vietā stājās «dziļš vēsturisks aizvainojums un jauni, nacionālistiski mīti» (Scherlock 2007, 125–148).

Laikposms kopš 20. gs. 80. gadu beigām bija un ir aktīvs «padomju vēstures» kritikas, «balto plankumu» aizpildīšanas un latviešu vēstures radīšanas laiks. Tās rakstītāji bija vēsturnieki, žurnālisti, rakstnieki, arī politiķi u. c. Piemēram, Latvijas Nacionālās neatkarības kustības rosināta 1988. un 1989. gadā tapa Latvijas vēstures mācību grāmatu skolām. Vēsturnieki, it īpaši akadēmisko kvalifikāciju ieguvušie, gan sāka zaudēt savas pozīcijas vēstures veidošanā. Tam bija vairāki iemesli: 1) padomju periodā uzticēšanās vēsturnieka arodam, viņa zinātniskumam, godīgumam lielā mērā bija sakompromitēta, 2) mediju darbinieki, rakstnieki, politiķi spēja jaunus pagātnes stāstus radīt daudz operatīvāk un atbilstīgāk pieprasījumam. Vēstures izklāstos racionalitāti aizstāja emocijas un savas patiesības pārliecība. Jaunzrakstītā vēsture un kolektīvā atmiņa saliedēja atjaunotās Latvijas (atjaunos) pilsoņus, latviešu nāciju, darbojās kā vienojošs spēks, kas arī lielākā vai mazākā mērā sekmēja atbalstu Latvijas valsts politiskajai elitei, bezierunu samierināšanos ar pēcpadomju laika grūtībām un valdības īstenoto politiku un reformām.

Kolektīvā atmiņa arī virzīja Latvijas simbolu atjaunošanas kustību un jaunas pieminēšanas jeb komemorācijas prakses veidošanu. Latvija atguva valsts himnu, sarkanbaltsarkano karogu, valsts ģerboni, kā arī ielu agrākos nosaukumus un pieminekļus. Vēstures varoņu lomas ieguva Kārlis Ulmanis, Oskars Kalpaks, Jorģis Zemītāns, brīvības cīņu dalībnieki, leģionāri un citi no publiskās atmiņas izslēgtie (piemēram, par Latvijas presē kultivēto K. Ulmaņa mītu sk.: Naglinska 2007).

20. gadsimta 80. gadu nogalē un 90. gadu sākumā sākās arī padomju laika upuriem veltīto pieminekļu uzstādīšana. Gandrīz vai ikkatrā apdzīvotajā vietā tika atklāts piemineklis staļinisma represiju upuriem, arī nacionālajiem partizāniem un citiem cīnītājiem pret padomju okupāciju. Parasti represiju upuru pieminekļi bija vienkārši – lieli un izteiksmīgi laukakmeņi ar iegravētiem piemiņas vārdiem (padomju represiju upuru un cīnītāju pret okupācijas režīmu piemiņas vietu fotoattēlus sk.: Resnais 2006). Ar īpašu rūpi tika gādāts par padomju periodā nolīdzināto un apgānīto latviešu leģionāru brāļu kapu sakārtošanu un no padomju vēstures izslēgto un par padomju varas ienaidniekiem dēvēto personu (piemēram, Kārļa Ulmaņa atdusas vietas meklējumi) atceres vietu iekārtošana vai atjaunošana. Šie atjaunotie vai jaunizveidotie memoriāli kļuva par publiskās (gan oficiālās, gan privātās) komemorācijas rituālvietām 14. jūnija un 25. marta deportāciju atceres dienās un citās valstij svarīgās piemiņas dienās (par to plašāk: Zelče 2007). Tolaik vēstures atbildība pārtapa simboliskā parāda nomaksāšanā padomju režīma upuriem (gan tieši represētajiem, gan padomju iekārtā dzīvojušiem) par zaudēto valsti, cilvēkiem un dzīveslaiku.

Latviešu atmiņas sāpe deviņdesmitajos gados

Austrumeiropā komunisma sabrukuma rezultāts bija «epistemoloģiskā anarhisma situācijas» rašanās. Jaunās demokrātijas bija vājas, un to ideoloģiskais cements – apšaubāmas kvalitātes (Tismaneanu 1998, 153). Iestājās ilūziju un fantāziju radīšanas laikmets. Austrumeiropa nereti dzīvi komunistiskajā sistēmā kompensēja, tās radītās traumas un mazvērtības kompleksu dziedināja ar nacionālismu, mītiem par savu senču slavu, bijušo apspiedēju un pāridarītāju sodīšanas un atriebības plāniem.

Latviešu kolektīvajā atmiņā un vēstures konstrukcijā 90. gados dominēja padomju režīma upuru pieminēšana. Vāktas, pētītas un publiskotas tika atmiņas par pārdzīvoto represijās, par to aizrauto un skarto cilvēku likteņstāstiem. Antropoloģe Vieda Skultans norāda, ka latviešiem stāsti par represijām veido viņu identitātes galveno iezīmi, tāpat kā ebrejiem – holokausta atcere. Latviešu dzīvesstāstu mezgļpunktus veidoja arests, deportācijas, izsūtījums un atgriešanās dzimtenē, šie naratīvi kompensēja mūža laikā piedzīvoto aizvainojumu un pazemojumu. Latviešu stāsti ietvēra vardarbību gan (šaurākā nozīmē) kā fiziskus pāridarījumus, gan arī (plašākā nozīmē) kā strukturālu ikdienas dzīves, izredžu un mūža plānu sagrašanu. Tajos jēdziens «vēsture» vienādojās ar «likteni» (Skultans 1997; plašāku V. Skultans pētījumu par represēto stāstiem,

atmiņām, liecībām sk.: Skultans 1998). 90. gados represēto atmiņu vieta publiskajā telpā un rakstīto/publicēto tekstu klāstā bija būtiska. Šķīta, ka latvieši kopš 40. gadiem dzīvojuši «Veļupes krastā»¹ un pie tā stāv joprojām, nespēdami aizgriezties, pārtraukt upuru un pāridarījumu straumes vērošanu un savas vēstures/likteņa/identitātes izpratnes meklējumus.

Represēto atmiņas pilnībā pārmāca vēsturnieku radītos vēstures naratīvus; kuru arī skaitliski bija salīdzinoši maz. Vēstures zinātne (tāpat kā citas zinātnes nozares) bija nostājusies t. s. izdzīvošanas un pašsaglabāšanās pozīcijā. Tā pielāva pasivitāti un gaidīšanu, ka reiz jau zinātnes finansāli sliktie laiki beigsies un vara/valsts radīs apstākļus tās atdzimšanai un uzplaukumam. Pētnieku darbi galvenokārt tika publicēti vietējos vēstures zinātniskajos žurnālos, kuru auditorija bija šaura, tālab šiem darbiem nebija plašākas rezonanses (par Latvijas vēstures demokratizāciju un tās problēmām sk.: Onken 2003). Vēstures izglītības satura radīšanā lielāko iniciatīvu uzņēmās skolotāji, viņi arī bija lielas daļas jaunizdoto vēstures grāmatu autori. Laikposmā no 1991. līdz 2001. gada vasarai klajā nāca vairāk nekā 150 mācību grāmatu, darba burtnīcu u. c. vēstures mācīšanas līdzekļu. No tiem apmēram 30 % bija veltīti Latvijas vēsturei (Gundare 2001, 246). Tādējādi vēstures zinātnes ietekme uz kolektīvo atmiņu 90. gados bija maza, drīzāk otrādi – kolektīvā atmiņa formēja vēsturnieku skatījumu uz pagātņi. Vēsturnieki, paši būdami Latvijas/latviešu sabiedrības daļa un likteņbiedri, lielā mērā nonāca kolektīvās atmiņas gūstā. To sekmēja arī vēsturnieku akadēmiskās elites latviskošanās (dažādu iemeslu – karjeras, personisku, politisku u. c. – dēļ) pozīcijas zaudēja Latvijā dzīvojošie krievu, ebreju un citu tautību vēsturnieki), un tā kļuva monoetniska.

Piedzīvotās cilvēciski drausmās pagātnes atklāsmes trauma ietekmēja latviešu attieksmi pret savu laiku, domāšanu un rīcību. Turklāt šīs traumas radītais šoks mijiedarbojās ar pēcpadomju situācijas traumu, ko radīja topošās demokrātijas un kapitālisma ikdienišķā realitāte – nabadzība, bezdarbs, noziedzība, dzīves līmeņa pazemināšanās u. tml. Vēstures pāridarījumu apzināšanās «ikdienas apziņā» veidoja pārlicību par Latvijas situācijas unikālo raksturu, kas savukārt saistījās ar priekšstatu, ka latvieši ir, tā sakot, negatīvi izredzēti – viņi cietuši tik daudz kā neviena cita nācija 20. gadsimtā» (Rozenvalds 2000, 138). Vēsture kļuva par daudzu neveiksmju, neizdošanas attaisnojuma instrumentu. Vienlaikus upura, «bāreņu tautas», likteņa pabēru diskursa dominante veicināja masu apziņā pasivitāti, neizlēmību un atbildības trūkumu gan par tagadni un nākotni, gan arī par pagātņi.

Upura lomas dominante atmiņā par sekmīgu politisko instrumentu pārvērtā rusofobiju. Etnisko attiecību pētniece Ilga Apine norāda, ka rusofobija bija padomju mantojums, jo totalitārais režīms ietvēra rusifikāciju, un līdz ar to nekrievi padomju iekārtu identificēja ar krieviem. Tas ļāva atbildību par visām nelaimēm un pāridarījumiem deleģēt krieviem. «Baltijas nāciju pozīcija masu apziņas līmenī

izskatījās šāda: viņi ienāca ar saviem tankiem, runāja krieviski, un mēs pazaudējām dzimteni,» raksta I. Apine (Apine un Volkovs 2007, 81). Padomju režīma rusifikācijas politika un tā sekmētā migrācija radīja draudus, ka latvieši varētu pārtapt par minoritāti savā zemē, un viņos jau iesēdas minoritātes izjūta, kas nozīmēja izmisīgu savu nacionālo vērtību, atmiņas sargāšanu un glābšanu no iznīcības. Savukārt 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā notikusi padomju režīma pāridarījumu un neģēlības apjēgsme latviešu minoritātes izjūtu un bailes no bojāejas vēl vairāk pastiprināja.

Tendence būt par upuri (viktimizācija) bija raksturīga ne tikai Latvijai, tā piemita arī citu Austrumeiropas un Centrāleiropas valstu vēstures redzējumam. Raugoties no Rietumeiropas skatpunkta, Austrumeiropas un Centrāleiropas atmiņu uzplūdi, vēstures nacionālistiskās konstrukcijas un to vērtību sistēmas šķīta savādas, arhaiskas, līdzīgas «cilšu kaislībām, asinsatriebībai», primitīviem konfliktiem, kas var apdraudēt Eiropas stabilitāti (Esbenshade 1995, 73). Vārdu «es atceros» (kā nāvju, sagrāvju, iznīcības, kauna, aizvainojuma uzkrājuma tumšās vērpētes) pārtapšanu atriebes pārlicībā un rīcības motivācijā demonstrēja notikumi bijušajā Dienvidslāvijā, kas ieguva kara, etnisko slaktiņu un vardarbības veidolu. Tur «pagātnes vārdi kļuva par kara ieroci» (Bet-El 2002). Latvijā padomju un nacistiskā režīma pāridarījumu atmiņu straumes radīja dziļu sērošanas kultūru, ko institucionalizēja arī valsts komemorācijas kalendārs, kurā piemiņas dienu statuss piešķirts visām vēstures pāridarījumu un netaisnības dienām (Skangale 2008).

Vēsturisko pāridarījumu modinātā atriebe Latvijā pārtapa atsevišķās komunistiskā režīma represiju īstenotāju tiesas prāvās (piemēram, A. Novika (1995), A. Kononova (2000)), VDK darbinieku un aktīvi pret Latvijas neatkarību iestājušos Latvijas Komunistiskās partijas biedru politiskās darbības ierobežošanā. Valsts kontrole pār pagātņi un cilvēku vainas noteikšana tika uzticēta 1992. gadā izveidotajam Totalitārisma seku dokumentēšanas centram. Par latviešiem nodarīto padomju režīma pārestību atriebes un kompensācijas vērienīgāko mehānismu kļuva pilsonības ieguves procedūra, kam tika pakļauta liela daļa iedzīvotāju, kas padomju laikā bija iecelojuši Latvijā no citām PSRS republikām. Zināšanas par padomju totalitārisma veiktajiem noziegumiem pret latviešiem kļuva par ieejas biļeti Latvijas Republikas pilsonībā.

Eiropas pagātnes attiecību sakārtošanas pieredzes (it īpaši Francijas un Vācijas) māca, ka demokrātiskas, drošas un labklājīgas sabiedrības dzīveskārtības radīšana balstās uz konfliktu un pāri darījumu aizmiršanu un nolikšanu malā, atteikšanos no atriebes un rēķinu kārtošānas. Nākamais solis – vēstures mācības apguve, nebaidoties skatīties acīs pagātnes neģēlības patiesībai, lai saprastu, ka šodien jāveido tā, lai pagātnē notikusi un piedzīvotā cilvēku iznīcināšana un varmācība vairs nebūtu iespējama (plašāk par dažādu valstu atmiņu un tās politikas pieredzi izvērtējumu sk.: Lebow et al. 2006; Müller 2002; Niven 2002; Olick 2003; Walkowitz and Knauer 2004 u. c.). Tāpat svarīga bija arī atbildības par savu vēsturi uzņemšanās, jo Eiropas 20. gadsimta vēsture ar pasaules kariem, totalitārismu, holokaustu, kolaboracionismu ar nacismu un komunismu, – visa šī vēsture bija Eiropas pašradītā vēsture.

¹ Nosaukums «Veļupes krastā» dots Melānijas Vanagas grāmatai (1991), kas stāsta par viņas pieredzēto attiecībās ar padomju represīvajām struktūrām, izsūtījumā.

Daudzveidīgās atmiņas

Perestroikas laika vēstures atklātība atstāja ietekmi arī uz citām Latvijā dzīvojošajām etniskajām kopienām. Tā bija atšķirīga no latviešu pagātnes redzējuma un atmiņas. Liela daļa cittautiešu (kā sociālās grupas) neidentificējās ar latviešu atmiņu un veidoja savējo, kas nereti vai pārsvarā bija opozicionāra pirmajai.

Pētnieki norāda, ka PSRS sabrukums radīja krīzi visas krievu tautas apziņā (plašāk par krievu jaunās identitātes veidošanos pēcpadomju Latvijā, Igaunijā, Kazahstānā un Ukrainā 20. gadsimta 80. gadu beigās–90. gadu vidū sk.: Laitin 1998). Ārpus Krievijas Federācijas, tostarp Latvijā dzīvojošo krievu prātos un emocijās šai krīzei bija dubultspēks. Viņu jaunais statuss bija: okupācijas apstākļos neilikumīgi ieradusies ārzemnieki. To vēl vairāk pastiprināja etniskā komforta sarukums, ko radīja krievvalodīgās vides sašaurināšanās. Turklāt totalitārie režīmi bija iznīcinājuši pirmskara etniskās kopienas, līdz ar to atdzimšana nebija iespējama. I. Apine norāda, ka «ieceļotāju padomiskajai identitātei bija jāpārtop par Latvijai piederīgās krievu minoritātes identitāti» (Apine un Volkovs 2007, 50, 51). Tas lielā mērā ietekmēja padomiskā vēstures redzējuma integrāciju viņu atmiņā. Veicinošs faktors bija arī Latvijas valsts politikas izteiktas etnopolitiskums, kas 20. gadsimta 90. gados cittautiešos formēja neuzticēšanos un diskriminācijas izjūtu, radīja atsvešinātību no valsts un arī no latviešu vēstures un atmiņas vērtībām.

Krieviem psiholoģiski ir grūti pieņemt faktu «Latvijas okupācija» un tā radītās sekas – pāridarījumus latviešiem. Viņu atbildības kultūras trūkumu sekmēja arī padomju perioda ieceļotāju atmiņas izolācija no latviešu atmiņas, latviešu valodas nezināšana, padomju perioda mitoloģizācija, kas centrējās uz PSRS uzvaru Lielajā Tēvijas karā un sociālisma sasniegumu glorifikāciju, kā arī nožēla par Krievijas varenības un impērijas statusa zaudējumu (Apine un Volkovs 2007, 50, 51; par latviešu un krievu pagātnes redzējuma atšķirībām sk. arī: Broks u. c. 2001).

Pastāvot atsvešinātībai no latviešu kultūrvides (un vēstures), par krievu atmiņas atcerēšanās galveno instrumentu joprojām kalpoja padomju vēsture ar tajā ietvertu Latvijas pagātnes falsifikāciju un noklusējumu par padomju režīma pāridarījumu iekaroto zemju iedzīvotājiem un mūsdienu Krievijā tapusi vēsture. Tajā 90. gados dominēja cariskās impērijas pagātnes rekonstrukcija un staļinisko represiju atsegums (Scherlock 2007, 158–161). Latvijas krievu atmiņā šī vēsture sekmēja nostalgiju pēc zaudētās impērijas un krievu kā represiju upuru konstrukciju. Tas savukārt piešķīra legitimitāti norobežojumam no latviešu sērošanas un sāpju kultūras, Latvijas valsts atceres un piemiņas dienu kalendāra un piedāvāja konkurējošu, proti, *savu* upuru diskursu. Vairāku paralēlu, etniski konotētu kolektīvo atmiņu un vēstures priekšstatu tapšana, kā, analizējot Latvijas 20. gadsimta 90. gadu situāciju, atzīst vēsturniece Eva-Klarita Onkena, ne vienmēr, bet tomēr bieži ietver konflikta potenciālu un pastiprina politisko interešu šķelšanos (Onken, 2003, 120).

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas veidojās vēl arī citu etnisko grupu atmiņas. Nozīmīga atmiņas sociālā grupa bija ebreji, kas jau Atmodas gados atjaunoja savu kopienību. Tā mērķtiecīgi veidoja ebreju vēsturi un atmiņu, kuras

kodols bija holokausta negēlības atsegums un apjēgsme, kā arī upuru atcere un viņu piemiņas saglabāšana. Ebreju tautas genocīda upuru pieminēšanas rituāls Latvijā ir institucionalizēts valsts līmenī. Viņu kolektīvo atmiņu spilgtu uztur arī jaunveidotie pieminekļi – 2001. gadā Biķernieku mežā ierīkotais memoriāls Otrā pasaules kara upuriem – ebrejiem, padomju karagūstekņiem, civiliedzīvotājiem, 2002. gadā Rumbulā izveidotais nacisma upuru piemiņas memoriāls, 2007. gadā uzstādītais piemineklis Žanim Lipkem (Spārītis 2007, 96–99; par ebreju memoriālo kultūru sk.: Melers 2006), tāpat arī muzejs «Ebreji Latvijā», Latvijas ebreju kopienas izglītības programmas, Otrā pasaules kara laikā bojāgājušo ebreju piemiņas iemūžināšanas projekts «Ebreji Latvijā: 1941–1945. Vārdi un likteņi».²

Latviešu un ebreju vēstures un atmiņas attiecības veidojās dialogā, savstarpējas ieklausīšanās un sadzirdēšanas kultūrā, tādējādi sekmējot toleranci un vēsturiskās atbildības iedibināšanu.

1998. gada pavērsiens un tā rezultāti

1998. gadā Latvijas valsts uzsāka vēstures politikas veidošanu. Tā bija nepieciešama valsts tālākai integrācijai Eiropā, precīzāk – iestājamai Eiropas Savienībā un NATO. Gatavojoties sarunām par iestāšanos Eiropas Savienībā, Latvijas mājasdarbu vidū bija arī sabiedrības orientācijas uz pagātni, vēsturisko pāridarījumu krājumu veidošanas un to atmiņas kultivēšanas aizstāšana ar skatu uz nākotni, pozitīvo un atbildīgo vēstures vērtību cieņas veidošanu, rūpēm par savas valsts un Eiropas stabilitāti un drošību. Līdzīgus uzdevumus saņēma arī citas postkomunistiskās valstis, tostarp visas Baltijas valstis³ (par to plašāk sk.: Ash 2002; Orla-Bukowska 2006 u. c.).

Publisks signāls jaunai Latvijas valsts atmiņas un vēstures politikai bija Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa paustā nožēla par latviešu līdzdalību holokaustā, kas tika izteikta 1998. gada 23. februārī Izraēlā, sasveicinoties ar prezidentu Ezru Veicmanu. G. Ulmaņa runā bija vārdi: «Jūsu tauta pievērsī īpašu uzmanību vēsturiskajai atmiņai. Arī mums, Latvijā, tā ir politikas pastāvīgā uzmanībā. Mūsu pagātnē mācījusi mums vēstures morālu vērtējumu. Tāpēc mūsu vēstures apziņā ir ierakstītas lappuses par to ieguldījumu, kuru Latvijai devusi ebreju kopiena. Tani ierakstīti arī to latviešu vārdi, kuri piedalījās ebreju iznīcināšanā. Es to atzīstu ar dziļu nožēlu. Mēs Latvijā nedrīkstam aizmirst šo vēsturisko patiesību, tieši tāpat kā to varonīgo cilvēku vārdus, kuri tomēr glāba ebrejus kara gados. Es uzskatu, ka mums vēl jāmacās runāt par savu vēsturi un ieskatīties tai dziļi acīs» (LV 1998 a).

Valsts atmiņas un vēstures politikas jaunās nostādnes izsmeljoši tika formulētas G. Ulmaņa apjomīgajā intervijā

² Sk. projekta datubāzi: <http://names.lu.lv/>.

³ Igaunijā Valsts prezidents L. Meri 1998. gada 2. oktobrī izveidoja Igaunijas Starptautisko komisiju noziegumu pret cilvēci izpētei (sk.: <http://www.historycommission.ee/temp/index.htm>). Lietuvā ar Valsts prezidenta V. Adamkus dekrētu līdzīga komisija tika nodibināta 1998. gada 7. septembrī. Tās nosaukums – Nacistisko un padomju noziegumu pret cilvēci Lietuvā izvērtēšanas komisija (sk.: <http://www.komisija.lt/en/body.php?&m=1150456073>).

«Mēs visu atceramies. Bet jāiet tālāk» 1998. gada 20. martā – izsūtīto latviešu atceres dienas priekšvakarā un vienlaikus arī dažas dienas pēc pirmās vērienīgās leģionāru piemiņas dienas atzīmēšanas Rīgā (sk. 1.19. logu). Valsts prezidenta teiktais tobrīd neguva plašu pozitīvu rezonansi sabiedrībā, gluži otrādi – tas radīja neizpratni. G. Ulmaņa rosinātais vēstures redzējums bija atšķirīgs no tālaika kolektīvajā atmiņā akcentētajām vērtībām, tālaika sērošanas kultūrai un atmiņā funkcionējošai vēsturiskā taisnīguma izjūtai.

1998. gada maijā sākās G. Ulmaņa sarunas un konsultācijas ar Latvijas vēsturnieku akadēmisko eliti⁴, lai apzinātu eiropiska Latvijas vēstures redzējuma radīšanas iespējas (LV 1998 b). Nākamajos mēnešos Valsts prezidents daudzkārt kavējās pie nepieciešamības pārvarēt sabiedrībā valdošās žēlabas un skumjas attieksmē pret pagātni, atsacīties no konfliktējošiem uzskatiem, unificēt skolās mācāmo vēsturi, radīt politiskajām nostādnēm pāri stāvošu, eiropisku Latvijas vēstures koncepciju (Ulmanis 1998 a, 1998 b).

⁴ Rīgas pilī 1998. gada 13. maijā viesojās H. Strods, A. Stranga, M. Vestermanis, I. Misāns, I. Feldmanis un V. Bērziņš.

13. novembrī pēc Valsts prezidenta iniciatīvas tika dibināta Latvijas Vēsturnieku komisija, kas sāka savu darbu gada nogalē. Komisijā plānoja iesaistīt arī ārvalstu vēsturniekus un sabiedrībā godātus cilvēkus. Komisijas galvenais uzdevums – apzināt un izpētīt tēmu «Noziegumi pret cilvēci divu okupāciju laikā: 1940–1956». Darba prioritāte bija zināšanu par holokaustu veidošana. 1999. gada 4. maijā Ministru kabineta apstiprinātais komisijas nolikums definēja trīs tās darbības mērķus: 1) sekmēt Latvijas 20. gadsimta vēstures izpēti, īpašu uzmanību pievēršot divu totalitāro valstu – komunistiskās PSRS un nacionāl-socialistiskās Vācijas – okupācijas analīzei, vērtējumam un šo valstu izdarītajiem noziegumiem pret cilvēci; 2) veicināt pētījumu rezultātu izskaidrošanu Latvijas iedzīvotājiem un starptautiskajai sabiedrībai; 3) veicināt jaunu vēsturnieku iesaistišanu 20. gadsimta vēstures problēmu pētniecībā.⁵ Vēsturnieks T. Džads, izsverot postkomunistisko zemju integrāciju Eiropā, atzīst, ka «holokausta atzišana ir mūsdienu ieejas biļete Eiropā». Politisko elītu gatavība uzņemties atbildību par noziegumiem pret cilvēci savas valsts

⁵ Plašāk par Latvijas Vēsturnieku komisiju sk.: http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=7

1.19.
logs

Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa intervija laikrakstam «Latvijas Vēstnesis» (1998.20.III)

«Es gan nedomāju, ka par šīm lietām [padomju represijām] mums katru dienu savā starpā jārunā. Es arī nedomāju, ka mums vajadzētu šos smagos pārdzīvojumus likt par pamatu savai ikdienas rīcības motivācijai. Tomēr ir jāapzinās, ka šīs smagās represijas ir veidojušas vienu no latviešu nācijas identitātes pazīmēm – mūsu vēsturisko pašapziņu, mūsu atgriešanos. Jo viss jau varēja būt arī daudz traģiskāk. Varēja būt arī neatgriešanās. Bet katrs caur savu «es» redz un arī izjūt šo atgriešanos.

Taču man arī gribētos, lai, veidojot nācijas identitāti, šis ciešanu motīvs nebūtu mūsu identitātes vienīgā pazīme. Mēs nedrīkstam dzīvot tikai ar domu, ka esam upuri. Ar to vien ir par maz, lai veidotu mūsu nākotni un iegūtu cieņu pasaules sabiedrības acīs. Tas ir tāpat kā cilvēku savstarpējās attiecībās – nevienam īpaši nepatīk tie, kuri daudz stāsta par savām problēmām. Mēs taču zinām, ka sabiedrība labprātāk uzņem tos, kas smaida un ir priecīgi, veiksmīgi un pašapzinīgi. Veiksme un neveiksme – tie ir jēdzieni, kas tautā ieguvuši, es gribētu teikt, noteiktu spēku.

Tāpat arī citām tautām nevar sevi nepārtraukti rādīt tikai no traģiskās puses. Mums ir jāparāda, ka mēs, neskatoties uz šiem drausmīgajiem upuriem, ko esam nesuši, neskatoties uz pārdzīvoto, spējam veidot arī jaunu attieksmi, kurā redzam dzīvi jau ar citām acīm. [...]

25. martu – Represēto piemiņas dienu – nevar saukt par svētkiem, bet to arī nevajadzētu piepildīt tikai ar pārlieku traģismu. To vajadzētu piepildīt arī ar citām latviešu tautai raksturīgām īpašībām. Šajā dienā ar lielāku apziņu vajadzētu apņemties meklēt sevi šajā pasaulē, šajā dzīvē un šajā valstī. Meklēt sevi. Ir labi, ja kāds tev palīdz, bet tomēr paša uzņēmība, paša enerģija, paša atbildība, manuprāt, ir noteicošais faktors. [...] Mūsu latviešu tautas identitāte nav tikai Latvijas Okupācijas muzejs. Mūsu identitāte ir arī Eiropas Savienība. Tātad arī eiropiskas vērtības, nezaudējot savu latvisko identitāti. [...]

Mums jādzīvo, vadoties no mūsdienīgiem kritērijiem un šodienas principiem, jo tikai tā kaut ko reālu vispār var padarīt, bet tajā pašā laikā mums ir jābūt latviešiem. Ar latvisko identitāti, latvisko mentalitāti un latvisko pārliecību. Mūsu valstī par maz ir runāts par mūsu tautas un valsts vēsturi. Ir atsevišķi fragmenti, atsevišķi cilvēki, kas to dara. Mums nav pietiekamas mūsu valsts attīstības vēsturiskās izpratnes. Mums to vēl nav izdevies sasniegt ar mūsu vēsturnieku, filozofu, mūsu domātāju palīdzību. Mūsu augstskolu mācību spēki, mūsu pedagogi skolās šo vēstures procesu vēl nav aptvēruši, vēl līdz galam nav izanalizējuši. [...]

Mums pašiem arī jāanalizē sava rīcība. Vislielākā muļķība, ko izdara daudzus konfliktos, lielos un mazos, ir cenšanās pasludināt, ka tas otrais bijis vainīgs, bet es pats esmu tīrais zelta gabaliņš.

Jā, to es gribu vēlreiz uzsvērt: mēs nedrīkstam aizmirst mūsu pagātni daudzo upuru dēļ. Mums tieši šīs pagātnes un šo upuru vārdā jāķļūst gudrākiem un gaišāk jāveras nākotnē.»

Avots: Ūdris 1998. Par šo interviju un tās kontekstu sk.: Ūdris, J. 2009. *Gunta Ulmaņa vertikāle*. Rīga: Jumava, 133.–139. lpp.

pagātnē bija nosacījums, kas tās ļāva definēt kā eiropiski atbildīgas (Džads 2007, 887, 888).

Latvijas politikajai elitei Eiropas Savienības spiediena rezultātā savukārt nācās izdarīt spiedienu uz akadēmisko eliti, lai iesaistītu to valsts politikā, tai nepieciešamo zināšanu un diskursu veidošanā. Politologs Juris Rozenvalds atzīst, ka būtiska problēma visā Austrumeiropā bija komunistiskās sistēmas bojāejas laikā tik cienīto intelektuāļu nespēja pārslēgties no apsūdzības ētikas uz atbildības ētiku un tādējādi uzņemties atbildību par sabiedrībā notiekošo, pildīt sabiedrības «kritiskās balsis» funkciju (Rozenvalds 2000, 138). 1998. gadā varas piedāvātā vēsturiskās atbildības izpratnes veidošana bija intelektuāļu lielā iespēja iesaistīties labākas sabiedrības veidošanā, tolerances, morāles un vispārcilvēcisko vērtību iedzīvināšanā. Tā gan pilnībā netika izmantota.

Latvijas Vēsturnieku komisija

1998. gadā dibinātās Latvijas Vēsturnieku komisijas (LVK) darbības pamatformāts bija/ir pagātnes zinātniska pētniecība un tās rezultātu regulāra prezentācija konferencēs un publikācijās. Tā lielā mērā darbojas kā vēl viena vēstures pētniecības zinātniska institūcija ar savu finansējumu (tas gan ir iekļauts LU Latvijas vēstures institūta budžetā, bet ar mērķlietojumu LVK darbam un grāmatu izdošanai).⁶ Kopš 2000. gada Latvijas vēstures institūta apgāds izdevis «Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu» 25 sējumus.

Savas pastāvēšanas laikā publiskajā telpā LVK ir demonstrējusi varas un vēsturnieku kopdarbības modeli, kas gadu gaitā ieguvis rutīnas raksturu. Gandrīz katra komisijas rīkotā konference sākas ar Valsts prezidenta uzrunu, gandrīz katra rakstu sējumu atvēršana notiek Rīgas pili. Savukārt mediju dienaskārtībā LVK aktivitātes un veikums gūst Valsts prezidenta darba atspoguļojuma ietvaru, bet ne vēstures zinātnē un vēsturiskās apziņas veidošanā paveiktā nozīmi. Varas klātbūtne šai vēstures rakstīšanai piešķir valsts patiesības svaru, neraugoties uz tās saturu, bez iedziļināšanās tajā un pētnieciskās kvalitātes izvērtējuma. Vēsturnieku komisijas tiesības uz patiesības institūcijas statusu gan tagadnes, gan arī vēl nākotnes dimensijā regulāri tiek apliecinātas Valsts prezidentu runās. Piemēram, Vaira Vīķe-Freiberga 2002. gada 13. jūnijā, atklājot starptautisku konferenci uzsvēra: «Padomju okupācijas periodā Latvijas vēstures jautājumi tika apskatīti ideoloģizēti un politizēti, tika radīti dažādi propagandas mīti un pasakas. Tāpēc viens no svarīgākajiem mūsu vēstures uzdevumiem pēc neatkarības atgūšanas ir dot objektīvu vēstures izklāstu. Tai jābūt vēsturei bez izskaistinājumiem un deformācijām, patiesai un zinātniski argumentētai» (Vīķe-Freiberga 2003, 21). Vara tiecās savā paspārnē tapuši vēsturei piešķirt «objektīvās vēstures» zīmolu, neraugoties uz vēsturiskās patiesības mūžīgo un neizbēgamo relativitāti, citādības respektēšanu un toleranci.

⁶ Piemēram, 2006. gadā LU Latvijas vēstures institūta budžetā bija 20 104 latu Latvijas Vēsturnieku komisijai un 17 399 latu Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu izdošanai. Sk.: LU LVI 2006.

Arī paši vēsturnieki labprāt izmanto varu, tās klātbūtni un atzinību sava darba vērtības pastiprinājumam. Nereiti Latvijas akadēmiskās elites radītā 20. gadsimta vēsture slikt pašpietiekamībā un izvairās no intelektuālās patstāvības. Komisijas izdotie rakstu sējumi demonstrē lielu dažādību profesionālā varējuma un atbildības, teorētiskās un metodoloģiskās sagatavotības, zinātniskās un kritiskās domāšanas spējas ziņā, tālab sējumos patiesi spoži un analītiski pētījumi mijas ar visai trafaretiem nacionālkonservatīvisma ietvarā tapušiem vēstures faktu aprakstiem.

LVK darbības devums ir vēstures zināšanu, faktu un datu uzkrāšana. Tās sponsorētie pētījumi ir ļāvuši ievērojami papildināt 20. gadsimta vēstures zināšanu summu. Tomēr otršķirīga komisijas darbībā izrādījušies tās dibināšanas cēloņnosacījuma īstenošana – veidot un iedzīvināt sabiedrībā atbildīgu un eiropisku vēstures izpratni. LVK, būdama akadēmiski elitāra struktūra, reti kad pieceļas no sava zilonkaula torņa un cenšas iesaistīties kolektīvās atmiņas izpausmju vadīšanā un vērtību sistēmas veidošanā. Domājams, ka Latvijas iekšpolitikā, sabiedrības integrācijā lielāks efekts būtu bijis tādai vēsturnieku komisijai, kas darbotos nevis kā zinātniska institūcija, bet gan kā vēstures politikas un pārvaldības veidotāja. Sabiedrības atmiņas atbildīga funkcionēšana panākama elastīga dialoga, nevis monologa un direktīvu veidā, kas tomēr ir dominējis līdzšinējā varas un vēsturnieku akadēmiskās elites komunikācijā ar Latvijas iedzīvotājiem.

Kad mazinās un/vai sabrūk uzticēšanās varai, tas pats var notikt ar vēsturi, ja tā nav guvusi sakņojumu visu Latviju iedzīvotāju zināšanās un atmiņā. Tai varas sponsorēto faktu kolekcija kādā brīdī var šķīst pavisam lieka.

Vēstures zināšanu lauks

Bez LVK ar vēstures zināšanu producēšanu Latvijā nodarbojas arī citas institūcijas, kuru devums vēstures zināšanu veidošanā un izplatībā ir ievērojams, noteikti – visbūtiskākais valstī, lai gan (iespējams) ne uzreiz apzināms un izvērtējams. Vēstures izpēti veic Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē un Latvijas vēstures institūtā, Daugavpils Universitātes Humanitārajā fakultātē, Latgales pētniecības institūtā un Mutvārdu vēstures centrā, Liepājas Universitātes Humanitārajā fakultātē, kā arī Rēzeknes Augstskolas Humanitāro un juridisko zinātņu fakultātē un Letonikas institūtā. Pētniecības darbs notiek arī Latvijas lielākajos valsts arhīvos – Latvijas Valsts vēstures arhīvā, Latvijas Valsts arhīvā u. c. Tāpat Latvijā darbojas apmēra 200 muzeju (ap 130 ir valsts akreditēti), kas arī nodarbojas ar pagātnes liecību vākšanu, izziņāšanu un popularizēšanu.

Iznāk trīs vēstures zinātniskie žurnāli – «Latvijas Arhīvi», «Latvijas Vēsture» un «Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls». Vēstures tematikai veltītos pētījumus publicē arī citi humanitāro zinātņu un starpdisciplinārie žurnāli – «Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis», «Letonica», «Sociālo Zinātņu Vēstnesis», «Via Latgalica» u. c. Savas publikāciju sērijas (galvenokārt gadagrāmatu formātā) veido arī muzeji, piemēram, Latvijas Okupācijas muzejs, Kara muzejs, Ventspils muzejs u. c. Vēsturei veltīto publikāciju skaits ir ievērojams. 2000.–2007. gadā no visām Latvijā iznākušajām grāmatām

un brošūrām vēstures un biogrāfiju tematikai bija veltītas 89 līdz 166 grāmatas gadā jeb 3,3–6 % visu nosaukumu; gada laikā izdoto vēstures grāmatu tirāža svārstījās no 90 800 līdz 186 900 eksemplāriem (1,97–4,05 % no kopējās grāmatu tirāžas).⁷ 2003. gadā sākās rosīga ārvalstīs izdoto un augstu vērtēto vēstures pētījumu tulkošana latviešu valodā. Šīs literatūras izdošanā būtisks ir apgādu «Atēna» un «Jumava» devums.

Laikposmā no 1990. gada 4. maija līdz 2006. gadam Latvijā izdotas 424 Latvijas autoru rakstītas zinātniskās grāmatas par savas zemes un tās cilvēku vēsturi. Vairums no tām – 368 (87 %) – ir latviešu valodā. Krievu valodā iznāca 45 (11 %) Latvijas vēsturei veltītas grāmatas. Zinātnisko grāmatu klāstā dominē 20. un 21. gadsimtam veltīti izdevumi, proti, šo gadsimtu norises atspoguļotas 288 grāmatās (69 %). Līdz 2006. gadam visvairāk uzmanības no pēdējo gadsimtu vēstures bija guvis Latvijas Republikas, it īpaši autoritārisma periods (šos Latvijas historiogrāfijas (1990–2006) struktūras datus apkopojusi I. Mednis un L. Dribins, sk.: 1.20. logu).

Skolu jauniešu vidū vēsture tiek uzskatīta par interesantu mācību priekšmetu. 2006. gadā no aptaujātajiem skolu jauniešiem 82 % atzina, ka interesējas par vēsturi un labprāt to mācās (Dribins 2007, 55). Arī iespējas iegūt augstāko izglītību vēsturē Latvijā ir visai plašas. 2008./2009. gadā bakalaura studijas piedāvāja četras augstskolas (Latvijas Universitāte, Daugavpils Universitāte, Liepājas Universitāte un Rēzeknes Augstskola), maģistra studijas – divas (Latvijas Universitāte, Daugavpils Universitāte), bet doktora studiju programma apgūstama vien Latvijas Universitātē. Pēc 2003. gada datiem, Latvijā bija 159 vēstures zinātņu doktori, bet 2006. gadā – 105 vēstures doktori (vecumā līdz 70 gadiem) (LR IZM; LR CSP 2008, 519).

Vēstures izglītības un zinātnes infrastruktūra Latvijā ir izvērstā un apjomīga, un tās lietotāju skaits – ievērojams. Pat šķiet, ka šī ir vēsturnieku zeme. Lielā mērā tā arī ir, jo Latvijas pagātne, tajā neatrisinātais, neatraisītie sāpju mezgli, vēstures vieta šīs zemes identitātē veicina vēstures zināšanu apguvi arī tad, ja šī joma netiek izvēlēta

profesionālai karjerai. Vēstures zināšanu un to intelektuālais potenciāls, nedaudz idealizējot, ietver iespēju/garantu vēsturiskās atbildības iedzīvinājumam kolektīvajā atmiņā un iedzīvotāju rīcībā.

Vēstures zināšanas un vēsturiskā atbildība

Latvijas 20. gadsimta vēsturi caurvij neskaitāmas cilvēku traģēdijas. Gadsimta pirmo pusi iespējams atainot kā vardarbības norišu virknējumu, kur katrai nākamai ir aizvien lielāks vēriens. Pirmais – 1905. un 1906. gada vardarbības laikmets – salīdzinājumā ar Otro pasaules karu un staliniskajām represijām šķiet salīdzinoši drošu un «humānu sodu» gadi, lai gan sava laika cilvēkiem tas bija drausmīgu notikumu, izmisuma un cilvēkcieņas pazemojuma laiks.

Latvijas iedzīvotāju aktuālā kolektīvā atmiņā nesniedzas tālā pagātnē. To galvenokārt piepilda notikumi kopš 20. gadsimta 30. gadiem, kuru noslēgumā kardināli mainījās cilvēku dzīves. Piemēram, 2005. gadā, no simt gadu distances atskatoties uz 1905. gadu, Kultūras ministrija piedāvāja īpašu un izvērstu 1905. gada simtgades atzīmēšanas pasākumu programmu. Tomēr tās sociālā efektivitāte bija niecīga, sarunas par šiem vēstures notikumiem palika zinātnisko institūciju sienās, kolektīvajā atmiņā 1905. gada vērtībām savu nišu iegūt neizdevās.

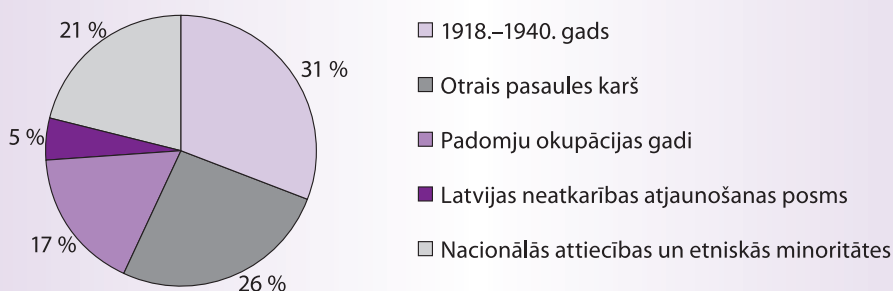
Kolektīvajā atmiņā aktualitāte nepiemīt arī Pirmajam pasaules karam, latviešu strēlnieku kara gaitām Krievijā un sadarbībai ar lieliniekiem, P. Stučkas padomju valdības laikam 1919. gadā, Brīvības cīņām, kā arī Padomju Krievijā palikušo latviešu darbībai čekā (sk., piemēram, minēto notikumu iztirzājumu, ievērojot morāles dimensiju: Stranga 2008). Šo tēmu iztirzājums, to vardarbības cēlonības un seku analīze ir materiāls noderīgai vēstures morāles stundai, bet šobrīd tā nav iekļauta atmiņas dienaskārtībā.

Svarīgāka vieta šā laika cilvēku attiecībās ar pagātņi ir Latvijas okupācijai, holokaustam, Otrā pasaules kara norisēm, latviešu leģiona un padomju armijas vietai tajās, staliniskajām represijām, «ilgajai dzīvei» padomju iekārtā un Atmodai. Turklāt šie jautājumi ir izšķirošie Latvijas iedzīvotāju kolektīvās atmiņas šķēlēji. Tie pagātnes skatījumā

⁷ Latvijas Nacionālās bibliotēkas Latvijas Bibliogrāfijas institūta dati.

1.20.
logs

Latvijas 20. un 21. gadsimta vēsturei veltīto zinātnisko grāmatu tematika (1990–2006)



Avots: Dribins 2007, 46, 47.

polarizē latviešus un krievvalodīgos, emocijām, pagātnes rēķinu kārtošana un savtīgumam ļaujot ņemt virsroku pār sabiedrības drošības un vardarbības neatgriezeniskuma vērtību. Latvijas vēstures pētnieki paši atzīst, ka viņu vidū nenotiek dialogs par 20. gadsimta svarīgākajiem notikumiem. Dominē politiskā konfrontācija, kurā viena puse spītīgi nedzird otru pusi un katra iestājas par savas patiesības absolūto monopolu (Dribins 2007, 52, 53).

Šobrīd zināšanas par Latvijas okupāciju, holokaustu, Otrā pasaules kara pretrunīgajām norisēm, staļiniskajām represijām un padomju laiku turpina pilnīgoties. Tomēr šo norišu izvērtējumā un apjēgsmē ir vērojamas atšķirības.

Holokausta pētniecība un atbildības mācība

Savulaik Briseles pieprasītās zināšanas par holokaustu un to integrāciju Latvijas kolektīvajā atmiņā sekmēja šīs tēmas pētniecības kvalitatīvu un kvantitatīvu izaugsmi. Apjēgsmē par holokaustu un vainu tajā 20. gadsimta 90. gadu Latvijā ilgstoši bija ļoti jūtīgs jautājums, reizumis pārtopot par latviešu un ebreju kolektīvo atmiņu un vēstures vērtību konflikta zonu un antisemitisma izpausmju recidīviem. Tā bija konkurences cīņa par vēstures «upura» lielumu, reizēm piemirstot dzīvības vispārcilvēcisko vērtību. Totalitāro varu iesētās pretebrejisko nostādņu izpausmes, ebreju lomas akcents latviešu tautas 20. gadsimta traģēdijās uzplaiksnīja atsevišķos žurnālistu un politiķu izteikumos. Tomēr, kā atzīst vēsturnieks Leo Dribins, konstatējama «sabiedrības lielum lielās daļas tolerance un iejūtība», vēlēšanas izzināt pagātnes notikumus (Dribins 2001).

Pavērsienu tēmas «Holokausts Latvijā» akadēmiskajā pētniecībā iezīmēja ASV dzīvojošā latviešu vēsturnieka Andrieva Ezergailja no atbildīgas vēstures pozīcijas tapušais lieldarbs «Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944», kas pirmizdevumu angļu valodā piedzīvoja 1996. gadā un tulkojumu latviešu valodā 1999. gadā. A. Ezergailis atzīst, ka «holokausta neģēlība ir pārāk liela jebkādam izskaidrojumam» (Ezergailis 1999, 17).

Nākamais posms bija padomju propagandas radītā mīta par latviešu īpašo nozīmi un zvēriskumu holokausta īstenošanā gaisināšana ar patiesuma pārbaudi izgājušiem faktiem un detalizēti pētījumi par holokaustu visā Latvijas teritorijā. Ir tapuši pētījumi par holokausta īstenošanu un citu tautību vietējo iedzīvotāju iesaisti šajā nacistu noziegumā Ilūkstes apriņķī, Ventspilī, Aucē, Krustpilī, Silenē, Gostiņos, Maltā, Bauskas apriņķī, Valmieras apriņķī, Kuldīgas apriņķī, Valdemārpilī, Jelgavā, Viesītē, Abrenes apriņķī, Madonas apriņķī, Ludzas apriņķī un citviet. Tieši šo lokālā tvēruma pētījumu veidotās zināšanas ļauj apjēgt notikušo traģēdiju tās neģēlības asumā, jo pilsētas, pagasta ierobežotajā telpā individuālās traģēdijas un nozieguma fakts ir kailāks un līdz ar to – skaudrāks (pārskatu par holokausta pētniecību Latvijā sk.: Stranga 2006). Latvijas vēsturnieku pēdējo gadu pētījumos latviešu tieša un netieša līdzdalība holokaustā ir atsegta, šī pagātnes daļa ir kļuvusi par atbildīgu vēsturi (sk. 1.21. logu).

Zināšanas par holokaustu, to rosinātā pagātnes apjēgsmē un līdz ar to atbildīgas attieksmes veidošana pret pagātni Latvijā ir integrēta skolu vēstures programmās. Vēstures stundas, bet vēl jo vairāk saskarsme ar šo pagātnes daļu sava novada vēstures izzināšanā, piemiņas vietu apmeklējumi, bojāgājušo un nozieguma īstenošanā iesaistīto cilvēku dzīvesstāsti sekmējuši holokausta izpratni. 2006. gadā latviešu skolu vēstures skolotāji atzina, ka 86 % viņu audzēkņu uzskata holokaustu par ne ar ko neattaisnojamu noziegumu. Savukārt krievu skolu skolotāji vērtēja, ka šāds viedoklis ir 82 % viņu audzēkņu. Nedaudz atšķirīgs ir pašu skolēnu viedoklis. Latviešu skolās 72 % pauž pilnīgu holokausta nosodījumu, krievu skolās – 79 %, bet citu minoritāšu skolās – 82 % (Dribins 2007, 54, 57).

Tomēr zināšanas ne vienmēr tieši iniciē atbildību. 2008. gadā no latviešu skolu jauniešiem, atbildot uz jautājumu «Vai mūsdienu Latvijas tautai ir jāuzņemas vēsturiskā atbildība par holokaustu Latvijā Otrā pasaules kara laikā?», tikai 12 % respondentu uzskatīja, ka tautai jāuzņemas vēsturiskā atbildība, bet krievu skolās 45 % jauniešu atbalstīja Latvijas tautas atbildību par holokaustu (Makarovs un Boldāne 2008, 11).

1.21.
logs

Vēsturnieks Aivars Stranga par vēsturisko atbildību

«Vietējie iedzīvotāji piedalījās ebreju iznīcināšanā un no tās izrietošajos notikumos dažādos veidos: pirmie, protams, bija tiešie slepkavas; viņu atbildība un noziedzība ir neapstrīdama. Tuvu viņiem bija tie, kuri paši nešāva, bet apsargāja nāvei nolemtos ebrejus un veda viņus uz slepkavības vietu. Viņu vaina ir gandrīz tikpat liela. Citi varēja būt iesaistīti tikai ebreju uzskaitē. Citi – nereti, piespiedu kārtā – raka bedres un aizbēra tās pēc slaktiņa vai apsargāja nogalināto mantu. Citi uzskaitīja noslepkavoto mantu [...], to dalīja un piesavināja, – tā bija vislielākā iedzīvotāju grupa, kuras amoralitāte un alkātība nereti bija šokējoša. [...]

Tajā pašā laikā, kad viens cilvēku mazākums – slepkavas – nogalināja ebrejus, cits sabiedrības mazākums ebrejus glāba. Vieni un tie paši apstākļi radīja pilnīgi pretēju uzvedību; kopējais abām grupām bija tikai tas, ka tās bija pavisam neliela daļa no okupētās Latvijas iedzīvotājiem. [...] Okupētā Latvija nebija unikāla, nevienā veidā, citu okupēto zemju vidū. [...]

Nospiedošais vairākums – kā jebkurā citā okupētā zemē – bija malā stāvētāji, kuri vai nu vienaldzībā, vai – iespējams, visbiežāk – bezspēcībā noraudzījās uz lielo noziegumu.»

Avots: Stranga, A. 2008. *Ebreji Baltijā: No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam: 14. gadsimts–1945. gads*. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 529.–532. lpp.

Izpratne par holokaustu kā visas Latvijas traģēdiju veidojas pakāpeniski, liela nozīme ir skolu un arī mediju darbam.⁸ Paradoxāli, bet fakts – ASV, Rietumvācijā, Austrijā u. c. Eiropas valstīs holokausta traģēdijas apjēgsmi cilvēku sirdis pirmo reizi atvēra 1978. gadā *NBC* radītā miniseriāla «Holokausts» vēstījums par likteni, kādu nācās izdzīvot kādai Veisu ģimenei no Berlīnes (Novick 1999, 209–214; Kanstrein 2006, 115, 116; u. c. Vācijā seriālu «Holokausts» demonstrēja raidsabiedrība *ARD* 1979. gadā). Vienkāršs, emocionāls, populārās kultūras formātā pausts stāsts izrādījās iedarbīgāks par izglītības sistēmu, vēstures zināšanām, piemiņas rituāliem. Mediju un populārās kultūras iespējas vēsturiskās atbildības veidošanā ir lielas, bet līdz šim vēl samērā maz izmantotas Latvijā.

Otrais pasaules karš: vēstures un atmiņas konfrontācijas zona

Otrais pasaules karš – Latvijas valstiskuma zaudēšana, padomju represijas 1940. un 1941. gadā, nacistiskās Vācijas okupācija, holokausts, daļas Latvijas iedzīvotāju iesaiste nacistiskās Vācijas represīvo orgānu darbībā, represijas pret Latvijas iedzīvotājiem, mobilizācija nacistiskajā armijā, karadarbība Latvijas teritorijā 1944. un 1945. gadā, padomju un nacistisko armiju karavīru noziegumi pret civiliedzīvotājiem... Šo traģisko notikumu uzskaiti var turpināt.

Karš piespieda Latvijas iedzīvotājus nostāties vienas vai otras karojošās varas pusē. Tā totālais raksturs faktiski neļāva palikt malā, pilnībā izbēgt no vienas vai otras izvēles. Ir grūti vilkt līniju starp pareizo un nepareizo, pieļaujamo un nepieļaujamo, jo tā tad ir spriedelēšana par dzīvības cenu. Latvijas iedzīvotāji kolektīvās atmiņas līmenī lielākā vai mazākā mērā sevi identificē ar vienā vai otrā pusē karojošo, vienas vai otras puses nogalināto un represēto likteņiem. Turklāt dažādiem politiskajiem spēkiem gan iekšpolitikā, gan ārpolitikā vēl joprojām ir izdevīgi šo atmiņas daļu izmantot sava piekritēju loka veidošanā un ietekmes stiprināšanā. Līdzsvarot attieksmi pret Otrā pasaules kara notikumiem un tajā iesaistītajiem cilvēkiem un panākt abās pusēs karojošo savstarpēju toleranci kavē arī Latvijas iedzīvotāju kā Latvijas Republikas iedzīvotāju statusa leģitimitātes dažāda sakņojums. Ievērojama daļa Latvijas iedzīvotāju un viņu senču šajā zemē ieradās padomju periodā, kad Latvijas valstiskums bija likvidēts un tā bija

integrēta PSRS, vēl citi piedalījās šī valstiskuma likvidācijā un Latvijas vardarbīgā sovietizācijā. Viņu atmiņā Otrais pasaules karš ir Padomju Savienības uzvaras triumfa karš, padomju/krievu tautas vēsturiskās eksistences vainagojums.

Turpretī pirmskara Latvijas Republikas iedzīvotāju un viņu pēcteču skatījumā Latvijas valsts iznīcināšana ir lielākais zaudējums, kam sekoja virkne traģēdiju un iznīcību, kas savukārt izraisīja vispārcilvēcisko dzīves normu pārkāpumu un līdz ar to arī neizbēgamu morālo degradāciju un tās izraisīto kauna, pazemojuma, morālās netīrības sajūtu. Viens no 30. gadu Latvijas ideālkomunistiem, padomju armijas majors, vēlāk padomju nomenklatūras darbinieks Voldemārs Kalpiņš vēl 1988. gadā par savām attiecībām ar padomju režīmu sacīja: «Redzot, kas notiek, man bija žēl, ka nekritām pirmajā Uzvaras dienā. Jā, es jūtu līdzatbildību, un man gribētos, kaut mums nebūtu ar to visu nekāda sakara – tikai karš, uzvara ...» (Daugmalis 1988).

Latvijas otrreizējā iekļaušana totalitārajā PSRS Otrā pasaules kara noslēgumā joprojām ir mūsdienu Latvijas iedzīvotāju vienas daļas lielākie vēsturiskie svētki, bet citu atmiņā – lielo zaudējumu laika atskaites punkts. Turklāt pēdējos gados publiskajā atmiņas telpā 9. maija svētki, pateicoties Krievijas un vietējai prokrieviskajai un prosovetiskajai politikai, par lieku atzīst vēstures tolerances kultūru. Pieaugošā padomju uzvarētāju bravūras skaļumā tiek piedāvāts/pieļauts gan Latvijas valsts iznīcināšanas akcepts, gan arī padomju okupācijas pāridarījums Latvijas cilvēkiem (ieskaitot staļiniskās represijas, varmācību pret civiliedzīvotājiem, pretpadomju cīnītāju nogalināšanu).

Mūsdienu Latvijā cilvēki, kuri paši vai viņu senči Otrā pasaules kara laikā atradās pretējās nometnēs un nonāca varmāku vai upuru, zaudētāju vai uzvarētāju, iekarotāju vai iekaroto lomā, ir šīs zemes iedzīvotāji un viņu dzīves aiz sovetiskā pieraduma rit kopā. Mainījies ir Latvijas valstiskais statuss, tās iekārta, cilvēktiesību nozīme. Latvija ir Eiropas valsts. Neraugoties uz to, cilvēku atmiņās Otrais pasaules karš nereti vēl turpinās. Latvijas iekšpolitikā nav izdevies rast saskaņu vēstures jautājumos. Visas pēdējos gados veiktās iedzīvotāju viedokļu aptaujas apliecina, ka latviešu un krievvalodīgo attieksme pret Otrā pasaules kara notikumiem mēdz būt visai polāra (sk.: Dribins 2007, 53–59; Makarovs un Boldāne 2008, 7–14; Ozoliņa 2005, 17–19; par Uzvaras svētkiem Eiropas atmiņas politikā sk.: Onken 2007, 23–46).

Vēstures konfrontāciju vēl vairāk saasina vairāki papildu faktori. To vidū jāmin politiskās kaislības ap 16. marta – latviešu leģionāru piemiņas dienas – atzīmēšanu, kas tiek izmantotas, lai vēstures politikā Latviju pozicionētu kā nacistiskās Vācijas noziegumu īpaši nozīmīgu līdzvainīgu un mūsdienu Latviju kā nacisma atdzimšanas placdarmu.

Otrs faktors ir Krievijas vēstures politikas veidošanas ietekme. 2000. gadā pēc Krievijas Federācijas Valsts prezidenta Vladimira Putina iniciatīvas tika uzsākts Krievijas sabiedrības konsolidācijas kurss, kas arī ietvēra vēstures izmantošanu valsts iedzīvotāju pozitīvas pašapziņas veidošanā. Tas nozīmēja atteikšanos no totalitārā padomju režīma noziegumu – gan to, kas pastrādāti savā valstī, gan pret citu zemju iedzīvotājiem – nožēlas un upuru piemiņas kultivēšanas (par Krievijas iedzīvotāju attieksmi pret pagātni PSRS sabrukuma laikā un t. s. B. Jeļcina ērā sk.: Smith 1996;

⁸ 2001. gadā, holokausta Latvijā izpētes sākumposmā, vēsturnieks A. Stranga rakstīja: «Izpratne par holokausta vēsturi un spēja uztvert holokaustu kā milzīgu visas Latvijas traģēdiju radīsies tikai pakāpeniski nopietna un ilgstoša izglītības darba rezultātā. Šīs izpratnes paplašināšanās un padziļināšanās ir cieši saistīta ar Latvijas valsts politisko un ekonomisko attīstību. Grūti iedomāties, ka tas būs iespējams, nepārvarot samērā plaši izplatīto nabadzību (īpaši Latgalē), bezdarbu, skolu, skolotāju un skolēnu sliktos materiālos apstākļus: grūti cerēt, ka daudzu smago ikdienas nastu nomāktu cilvēku apziņā holokausta vēsture iegūs kaut cik nozīmīgu vietu. Holokausta izpratne lielā mērā ir saistīta ar Latvijas kā valsts kopējo iekšpolitisko un ārpolitisko mērķu – iestāšanās ES un NATO – sekmīgu realizāciju. Ja Latvija būs droša, pārtikusī valsts, pilntiesīgs loceklis organizācijās, kuras ir ne tikai militāri politiskas alianses un ekonomiskas apvienības, bet arī organizācijas ar kopējām morālām vērtībām, Latvijas iedzīvotāju izpratne par vēsturi, t. sk. holokaustu kļūs arvien precīzāka, patiesāka.» Sk.: Stranga 2001, 31, 32.

Smith 2002) un pāreju uz Padomju Savienības kā ietekmīgas lielvalsts, pasaules progresa virzītājspēka un Otrā pasaules kara uzvarētājas cildinājumu. Šī koncepcija tika iedzīvināta ne tikai mācību grāmatās un vēstures literatūrā, bet populārās kultūras produktos – kinofilmās, televīzijas seriālos, patriotiskos izklaides šovos. Īpaša loma bija gadskārtējiem un arvien grandiozākām svinībām 9. maijā par godu uzvarai Lielajā Tēvijas karā; šobrīd šie svētki ir lielākie krievu vēsturiskās esības un triumfa apliecinājuma rituāls. Turklāt 2009. gadā Krievija savu vēstures politiku ir intensificējusi, veidojot «pareizās vēstures» zināšanu likumu un par tā pārkāpšanu nosakot kriminālsodus. Vēsturnieks Ervins Oberlenders, analizējot Krievijas politiku, uzskata, ka tā «nozīmē «nebeidzamu uzbrukumu atmiņai» .. atmiņas kultūrā un historiogrāfijā valstīs, kuras savulaik anektēja vai kontrolēja PSRS [...] un no Krievijas puses nav vērojama gandrīz nekāda gatavība pievērst uzmanību kaimiņvalstu argumentiem» (Oberlenders 2009). Liela daļa Latvijā dzīvojošo krievu Krievijas varas kultivēto vēstures redzējumu akceptējusi kā savu un saskaņā ar to veido savu vēsturisko redzējumu uz Latviju un citām tajā dzīvojošām tautām. Tas nozīmē, ka vēstures un atmiņas tolerances izveides process Latvijā nonācis krīzes situācijā. Tās risinājumu izšķirs Latvijas krievu identitātes vērtības, izvēle par viņu piederību Latvijai vai Krievijai un šīs izvēles motivācija.

Vēl viens ietekmes faktors ir mūsdienu Latvijas politiskās kultūras zemā morāle, kas ļauj vēsturi, tostarp pagātnes pāridarījumus, pārvērst par kārti politiskajās kampaņās vai politiskā tirgus preci. Piemēram, Saskaņas centra līdera Nila Ušakova redzējumā darījums varētu būt šāds: krievi iegūst krievu valodas kā minoritātes valodas oficiālu statusu, izglītību krievu valodā un pilsonību, un par to viņi atzīst, ka 1940. gadā Latvijā tikusi okupēta (Зыбаев 2006, 9).

Mūsdienu norišu pētnieki īpaši akcentē, ka Latvijas krievu un krievvalodīgo vēstures zināšanu un attieksmju veidošanā liela loma ir vietējai krievu preseī. Tajā rodamās daudzās publikācijas ir opozīcijā Latvijas zinātniskajā vēstures literatūrā paustajam viedoklim un latviešu kolektīvajai atmiņai, šajos rakstos, balstoties uz padomju un Krievijā tapušo vēstures literatūru un cilvēku atmiņu stāstiem, ir izvirzīta pretversija. Turklāt vietējie lieltirāžas krievu laikraksti ne reti pauž atklātu ksenofobiju pret latviešiem un viņu vēsturi (plašāk sk.: Dribins 2006; Skudra 2006).

Latvijas sabiedrības pētnieki atzīst, ka līdzšinējā valsts iedzīvotāju integrācijas politika ir bijusi neveiksmīga un pagātnes notikumu nozīme atmiņā un nespēja tuvināt vēstures izpratnes bijusi viens no šīs neveiksmes iemesliem. Vēl 2005. gadā L. Dribins publiskajā telpā izvirzīja vairākus priekšlikumus, kā mēģināt apturēt pieaugošās vēstures konfrontācijas tendences sabiedrībā (proti, tulkot krievu valodā latviešu vēsturnieku darbus, kas radīti demokrātiskā tradīcijā, rīkot zinātniskās konferences un seminārus, veidot latviešu, krievu un citu minoritāšu autoru kopīgas apvienības par vēstures jautājumiem, izdot populāru ilustrētu vēstures žurnālu divās vienādās versijās latviešu un krievu valodā u. c.). Šobrīd Latvijas iedzīvotāju kolektīvajās atmiņās glabātās emocionālās attieksmes pret Otrā pasaules karu, naida pret vēsturiskajiem ienaidniekiem uzturēšana (noteiktu konfrontācijas kaislību uzbangojuma apstākļu sagādīšanās situācijā var apdraudēt

Latvijas sabiedrības drošību un pilnībā neizslēdz Igaunijā 2007. gadā notikušās «Bronzas nakts» scenārija versijas. Atbildīga rīcība ar Otrā pasaules kara vēsturi, tās prakse pagaidām Latvijā vēl ir neizkopta.

Latvijas vēstures izpētē Otrā pasaules kara norišu izziņāšana pieder pie prioritārām tēmām. Jāteic, ka faktu vākšanas un vēstures naratīvu veidošanā ir paveikts liels darbs (Otrā pasaules kara historiogrāfijas pārskatu sk.: Bleiere u. c. 2008, 13–71). Tomēr to ietekme uz kolektīvo atmiņu nav izšķirīga, turklāt vērojama vēstures zinātnes atrašanās latviešu kolektīvās atmiņas pavadā.⁹ Latviešu kolektīvās atmiņas virsroka par vēstures zinātni savukārt provocē krievu kolektīvās atmiņas grupai piederīgo naidīgu attieksmi pret Latvijas vēsturi un arī tās rakstītājiem. To vēl vairāk sekmē latviešu vēsturnieku akadēmiskas elites publiskā pietuvinātība varai (par Latvijas krievu presē pausto attieksmi pret Latvijas vēsturnieku darbu sk.: Skudra 2006, 144–150).

Otrā pasaules kara norišu izvērtējumu un «taisnības» meklējumus ietekmē Austrumeiropas un Rietumeiropas dialogā topošā kritiskā attieksme pret komunistisko režīmu, atzīstot tā noziegumu pret savām un citām tautām. Zudis arī komunistiskā un nacistiskā režīma salīdzinājuma tabu. T. Džads raksta: «Lai gan nacisms un komunisms galēji atšķīrās ar nolūku, [...] tas bija niecīgs mierinājums to upuriem. Cilvēku ciešanas nedrīkst graduēt saskaņā ar vainīgo mērķiem. Šādi spriežot, tiem, kas tika sodīti vai nogalināti, komunistu nometne nav labāka vai sliktāka par nacistu nometni.» (Džads 2007, 917) Nacisma un komunisma kopskatījums un, kā to apliecina Edvina Šņores 2008. gadā šajā koncepcijā veidotais kinovēstījums «Padomju stāsts», tam sekojošās diskusijas, kaislības un politiskās akcijas, abu režīmu noziegumiem piešķir īpašu skaudrumu. Tas piemīt arī vēsturnieku darbiem, jo Rietumu pasaulei šīs tik uzskatāmās līdzības ir dzeloša atskārsme (piemēram, sk.: Geyer and Fitzpatrick 2009). Vēsturniece Anne Aplbauma (*Applebaum*) atzīst: «Ja nepētīsim rūpīgāk otras Eiropas kontinenta daļas vēsturi, otra 20. gadsimta totalitārisma režīma [komunistiskā] vēsturi, tad beigās tieši mēs Rietumos būsīm tie, kas nesaprot savu pagātni, kas nezinās, kā mūsu pasaule kļuvusi tāda, kāda tā ir. Jo tā ne tikai mūsu pagātnē. Aizmirstot puseiropas vēsturi, tiks sakropļota arī daļa no tā, ko zinājam par cilvēci. [...] Atkal un atkal atkārtosies tikai mūsu tieksme pazemot, iznīcināt un dehumanizēt savus līdzcilvēkus – pārvērst savus kaimiņus par «ienaidniekiem» un pretiniekus pazemināt līdz utu, kaitēkļu vai indīgu nezāļu līmenim, izgudrot arvien jaunus upurus, ko padarīt par

⁹ Piemēram, par to liecina centieni izslēgt no Latvijas Otrā pasaules kara vēstures izklāstiem latviešu militāros formējumus padomju armijas sastāvā vai atvēlēt tiem niecīgu vietu. Par šo attieksmi latviešu gvardes pulkvedis Igors Briežkalns saka: «Tagad braucam otrā grāvī. Zināmā mērā var teikt, ka padomju vēsturniekiem pārmestā «spēle vienos vārtos» vai dubultstandartu izmantošana te nav aizmirsta. Arī šodien vērojama tendence dalīt latviešus «pareizajos» un «nepareizajos». Pagājušajā gadā iznāca grāmata «Latvija Otrajā pasaules karā». 580 lappuses. Par apmēram 80 000 strēlnieku, kas četrus gadus karojuši, – divas ar pusī lapas visā grāmatā. Strēlnieku korpuss sāka karot 1941. gada decembrī un beidza 1945. gada 8. maijā. Turklāt četrus momentos teksts ir tendenciozs. Milzīgi zaudējumi... Bet, ka tie būtu ieņēmuši kādu pilsētu, neviena vārda.» Sk.: Avotiņš 2009; sk. arī: Briežkalns 2009.

zemākām, necilākām vai jaunām būtnēm, kas pelnījušas tikai ieslodzīšanu, izraidīšanu vai nāvi.» (Aplbauma 2004, 551) Komunistiskā režīma nodarījumu un neģēlību atzišana ir materiāls, kas vēstures izpratnē veido sapratnes, savstarpējas cieņas tiltu starp Rietumeiropu un Austrumeiropu.

Domājot par Latvijas vēsturi Otrā pasaules kara gados, ir vērts atskatīties arī uz 1998. gadu, kad Latvija sāka veidot savu eiropisko vēstures redzējumu. 1999. gada vasarā Guntis Ulmanis savā runā, atvadoties no Valsts prezidenta amata, uzsvēra, ka Latvijas sabiedrībai ir jābūt «taisnīgai, atklātai, godprātīgai», «ir jāpiedod, bet nav jāaizmirst» (Ulmanis 1999).

Pēckara laiks

Latvijas vēstures sāpīgo jautājumu paletē arī ir ilga padomju režīma posms no 1944./1945. gada līdz 1991. gadam. Tā izsvēršana ir nākotnes uzdevums. Šobrīd dzīve padomju režīmā latviešu atmiņā pieder pie «klusējošiem» jautājumiem. Latvijas cilvēku attiecības ar padomju režīmu ir grūti aprakstīt un novērtēt viennozīmīgi. Te nedarbojās mēraukla – «tas bija labi» un «tas bija slikti». Vērtējot šo gandrīz pusgadsimtu, neder arī Rietumeiropā vēsturiskās atbildības definējuma arsenālā plaši lietotais jēdziens «kolaboracionisms». Ar to parasti tiek apzīmēts dzimtenes nodevējs, kas ir sadarbojies ar okupantiem un okupācijas režīmu. Rietumeiropā, izvērtējot Otrā pasaules kara notikumus, kolaboracionisma fiksēšana kalpoja par instrumentu, kas noteica atsevišķu cilvēku, cilvēku grupu, institūciju, varu vainu un nelietību okupācijas režīmos, viņu atbildību par savu dzimteni. Austrumeiropā, kur komunistiskā režīma vara ilga pusgadsimtu, šāds vainas izsvērums nav iespējams. Latvijas cilvēku dzīvesdarbības spektrs padomju režīmā bija plašs: no tiešas dalības (pat iniciatīvas) padomju režīma noziegumos līdz cīņai pret šo režīmu. Faktiski nebija iespējams pilnīgi izvairīties no saskarsmes, sadarbības, iesaistes padomju sistēmā, jo tas būtu vienādojams ar atteikšanos no dzīves. Daļai sabiedrības, šo cilvēku atmiņai to bija/ir grūti pieņemt, tādēļ par atmiņas dabu top aizmirstāna.

Vēsturniekiem Latvijas padomju posms pieder pie profesionālajiem izaicinājumiem (Bleiere u. c. 2008, 54–61). Pat veidojot nacionālu vēsturi, neatrisināts ir jautājums: ko sacīt par latviešiem? Vēl gadsimtu mijā dominēja vēsturnieka Ineša Feldmaņa postulētā pieeja: «Vairāk nekā pusgadsimtu ilgajā trīs okupāciju periodā Latvijas tauta faktiski nebija ne īsta sava likteņa noteicēja, ne arī savas vēstures veidotāja. Tā vairāk bija vēstures objekts, nevis tās subjekts.» (Feldmanis 1999) Šis skatījums Latvijas cilvēkus atbrīvoja no jebkādas vēsturiskās atbildības. Savukārt vēsturnieks E. Oberlenders sarunās ar žurnālistiem uzstājīgi mēdz uzsvērt, ka tieši latviešu padomju režīma vēsture varētu būt mūsdienu un pagātnes attiecību atslēga, jo «nebija jau tā, ka visi 1944. gadā izceļotu un 1991. gadā atgrieztos» (Sprūde 2004; sk. arī: Oberlenders 2009). Padomju Latvijas vēsture tāpat ir latviešu pagātne, lai arī ne latviešu gribēta un pašu izvēlēta vēsture.

Latvijā konfrontējošo latviešu un krievu atmiņu pretrunu mezglos padomju laiks sāk iegūt lielāku nozīmi. Krievijas valdības kultivētā padomju perioda glorifikācija savu atbalsi ir guvusi arī Latvijas krievu preses sniegtās

vēstures interpretācijās (Dribins 2006). Padomju gadiem tiek piešķirts «labo gadu» diskurss, tajā pozicionējot PSRS kā Latvijas uzplaukuma radītāju, bet sovietizāciju un krievus kā progresa nesējus. Šajā skatījumā lielākā ienaidnieka tēls piešķirts pēckara pretpadomju partizāniem, attaisnotas tiek arī padomju represijas, 1949. gada izsūtīšana atzīta par vajadzīgu pasākumu. Tas uzskatāms par kategorisku tolerances noraidījumu.

Latviešu atmiņā 1949. gada deportācija arī šobrīd ir viens no galvenajiem svētumiem. Lai gan šobrīd tās sāpe nav tik asa kā 20. gadsimta 90. gados un pulsē klusākā ritmā, tomēr tā joprojām pastāv. Izsūtīto cilvēku piemiņas iemūžināšana ir notikusi, izdodot memoriālās grāmatas «Aizvestie» trīs sējumos, kas ietver izsūtīto cilvēku sarakstu, notikušā aprakstu un citas papildu ziņas (Šķiņķe 2007 a; Šķiņķe 2007 b). Memoriāla vērtība ir arī kinorežisores Dzintras Gekas 1941. gadā izsūtīto «Sibīrijas bērnu» piemiņas iemūžināšanai grāmatā un filmlentēs (Geka 2007). Deportēto piemiņas iemūžināšana, dažādi atceres pasākumi liecina, ka latviešu atmiņa ir uzņēmusies vēsturisko atbildību par šo cilvēku likteņiem, cenšas maksāt simbolisko parādu par viņu zaudētajām dzīvēm un dzīves gadiem.

Vēsture un ikdiena

Lai gan Latvijas vēsturē un atmiņā ir daudzas konfrontācijas joslas, ikdienas ritmā tās gandrīz nav samanāmas. Tajā virsroka ir šodienas, tagadnes dzīves dzīvošanai, nākotnes cerībām un plāniem. Rietumeiropas pieredze liecina, ka vēstures *pārdomāšana* aktualitāti gust sabiedrībās, kas nav pilnībā noslīgušas ikdienas rūpestos, saimniecisko un stabilitātes problēmu risināšanā.

Par spīti pretrunīgajām atmiņām, Latvijas sabiedrība ir pratusi iztikt bez pagātnes rēķinu vardarbīgas kārtošānas uzliesmojumiem. Filozofe Skaidrīte Lasmane atgādina: «Pagātne ir klāt mūsu ikdienišķajā tagadnē, gribam vai negribam to. Selektīva attieksme pret to, protams, var kāpināt vai mazināt vēstures klātbūtni, bet nevis lemt to nebūtībai. Ekonomika, kultūra, demogrāfiskais stāvoklis liecina par reālām, statistiski izsakāmām sekām, kuru sākums meklējams pagātnē.» (Lasmane 2005, 17) Tādēļ, pat netiecoties pēc pagātnes atdzīvinājuma, tā pati par sevi var atgādināt jebkurā brīdī. Divu savstarpēji kardināli pret-runīgu atmiņu esība, tolerances zemā vērtība ietver konfliktu (visās tās izpausmēs) iespējamības draudu.

2008. gada rudenī, atbildot uz jautājumu «Kuras Latvijas vēstures norises manī raisa lepnumu», prioritāti latviešu vidū ieguva nesenā vēsture – Atmodas laiks (tautas manifestācijas, «Baltijas ceļš» un Janvāra barikādes) un Latvijas valstiskuma atjaunošana. Krievvalodīgie daudz biežāk apgalvoja, ka viņi ne ar ko nelepojas vai galvenais lepnuma objekts ir Latvijas PSR (sk. SKDS 2008, T 36 un T 37).

Vēl viena būtiska pēdējo gadu iezīme ir aktīvā pagātnes lietošana, rakstot nacionāla un lokāla mēroga, tematiski dažādu vēsturi (tās autori ir gan akadēmiskas institūcijas, sabiedriskās un politiskās organizācijas, vēsturnieku grupas, atsevišķi indivīdi, kuriem ir gan vēsturnieka izglītība, gan tās nav, u. c.), publicējot atmiņu stāstus, veidojot kino un televīzijas produkciju, radot seno piļu un jūgendstila celtņu kultu, aktīvi atzīmējot pagātnes notikumu gadadienas u. tml. Šis

norises apliecina, ka arī Latvijā ir iestājies Rietumu kultūrai raksturīgais atceršanās laikmets. Pagātnes aktīvu lietošanu iniciēja īslaicīgais ekonomiskais uzplaukums un ilūzija par tā stabilitāti. Ieguvumu vidū ir vēstures integrēšanās populārā kultūrā. Televīzijas dokumentālās filmas, seriāli, spēlfilmas (piemēram, «Likteņa līdumnieki», «Rīgas sargi»), žurnālistu rakstītās ievērojamas un populāras cilvēku biogrāfijas (piemēram, A. Milles stāsts par J. Peteru, L. Blauas veidotie V. Artmanes un Dž. Skulmes portreti, I. Meimanis stāsts par N. Bumbieri u. c.), vēstures tēmai veltītās muzikālās izrādes (piemēram, M. Zālītes un J. Lūsēna «Kaupēn, mans mīļais!», «Sfinksas» u. c.), Jaunā Rīgas teātra iestudējumi (piemēram, «Vectēvs» un «Zilākalna Marta») un Latvijas vēstures grāmatas (piemēram, L. Lapsas, S. Metuzāla, K. Jančevskas «Mūsu vēsture: 1985–2005»), vēstures žurnāli («Ilustrētā Vēsture», «Leģendas») u. c. ir ne tikai guvuši komerciālus panākumus, bet arī mazinājuši vēstures un sabiedrības distancētību, rosinājuši kritisko domāšanu, izziņas un izpratnes impulsus. Arī jaunus vērtību meklējumus.

Nobeigumā

Latvijas vēstures lietojuma un atmiņas funkcionēšanas kopainas zīmējumam piemīt fragmentētums, ko nosaka ar to saistītās daudzās problēmas un pretrunas, kā arī to risinājuma paņēmieni atrašanās nespēja.

Vērtējot vēstures – atmiņas atbildības līmeni Latvijā, jāatzīst, ka tas kopumā nav augsts. Nenoliedzami, notiek daudzu pagātnes jautājumu nesaudzīga atsegšana un kritika. Bet paralēli tam – citi pagātnes notikumi un aktori tiek nepamatoti glorificēti vai arī noniecināti. Eiropiskā vēstures atbildība nozīmē bez žēlastības, aizspriedumiem, dalīšanas «savējos» un «svešajos» raudzīties uz itin visu pagātņi. Savulaik – 1993. gadā – ASV strādājošais latviešu vēsturnieks Andrejs Plakans formulēja tobrīd daudzus pārsteidzošu, bet ļoti vienkāršu demokrātiskas dzīveskārtības praksi: «Visām valstīm ir jāatbild par savu pagātņi, arī Amerikai, kur es strādāju un dzīvoju, ir jāatbild par savu pagātņi – gan par indiāņiem, gan melnajiem, par japāņiem, kurus pasaules kara laikā ievietoja tādās kā koncentrācijas nometnēs. Cilvēktiesībām ir liela nozīme patlaban pasaulē» (Pētersone 1993). Eiropiska un demokrātiska Latvija nozīmē zemi kopā ar tās iedzīvotājiem, kura ir uzņēmusies pilnu atbildību par savu pagātņi.

Šīs atbildības izjūtas veidošanu noteikti ietekmēs Eiropas vēsturiskās atbildības vērtības un Krievijas spēja/nespēja uzņemties atbildību par savu pagātņi. Vēstures atbildība 20. gadsimta pagātnes kontekstā nepārprotami nozīmē nožēlu/atvainošanos par neģēlību un pāridarījumiem. Arī šī solis vēl ir nākotnē. Tas spēj/spētu veicināt Latvijas sabiedrības vienotību, stabilitāti un līdz ar to drošību.

1.22.
logs

Lielākais sasniegums. Nopietnākā problēma. Svarīgākais uzdevums

Lielākais sasniegums

Lielākais sasniegums Latvijas vēstures zinātnē ir jaunu zināšanu par pagātņi radīšana, daudzās publikācijas, kā arī pagātnes iztirzājuma tēmu nostiprināšanās mediju saturā. Tas ne tikai rada priekšnoteikumus intelektuālā potenciāla tālākai izaugsmei, bet paver plašākas iespējas analītisko prasmju izkopšanai, atvērtām diskusijām un viedokļu apmaiņai (pat «kariem»), tādējādi veidojot pamatu vēsturiskās atbildības iedzīvinājumam kolektīvajā atmiņā un iedzīvotāju rīcībā.

Nopietnākā problēma

Latvijā sabiedrības attiecības gan kolektīvā, gan individuālā līmenī ar savu pagātņi nav atrisinātās un sakārtotas, un vēstures atbildība funkcionē tikai fragmentāri. 20. gadsimta vēsture, tās skaidrojumi, lietojums politikā, kā arī kolektīvās atmiņas «patiesības» nereti pārtop par nozīmīgiem dienaskārtības jautājumiem un kaislībām. Eiropas pagātnes attiecību sakārtošanas pieredzes māca, ka demokrātiskas, drošas un labklājīgas sabiedrības dzīveskārtības radīšana balstās uz konfliktu un pāridarījumu aizmiršanu un nolikšanu malā, atteikšanos no atziebes un rēķinu kārtošanas. Nākamais solis – vēstures mācības apguve, nebaudoties skatīties acīs pagātnes neģēlības patiesībai, lai saprastu, ka šodienas jāveido tā, lai pagātnē notikusi ē piedzīvotā cilvēku iznīcināšana un varmācība vairs nebūtu iespējama. Sabiedrības, tostarp politiķu un pētnieku, neprasme/nespēja/nevēlēšanās atbildīgi rīkoties ar vēsturi rada nopietnas problēmas sabiedrības konsolidācijai valstij svarīgu politisku, saimniecisku, sociālu un kultūras jautājumu risināšanā un drošībai.

Svarīgākais uzdevums

Svarīgākais uzdevums, veidojot vēstures politiku, ir pilnā mērā apzināties, ka vēsture ir atmiņas instruments, kas iespaido sociālo realitāti, individuālās un/vai kolektīvās identitātes, morālās vērtības un dzīveskārtību. Drošas Latvijas tagadnes un nākotnes atslēga rodama tās spējā atbildīgi (sa)dzīvot ar savu vēsturi.

1. 5. Ekspertu viedokļi un intervijas: valoda un kultūras mantojums

Atbildīga attieksme pret latviešu valodu

Jau Atmodas laikā, vairākus gadus pirms neatkarības atjaunošanas sabiedrības uzmanības centrā un tās politikajā dienaskārtībā nonāca jautājums par latviešu valodas saglabāšanu. Neatkarīgajā Latvijā latviešu valoda ir kļuvusi par vienīgo valsts valodu, par neatņemamu valstiskās identitātes sastāvdaļu, kā arī par sabiedrības integrācijas pamatu. Tieši saistībā ar latviešu valodas ārkārtīgi būtisko nozīmi tik daudzās sabiedrības dzīvesdarbības sfērās šajā Pārskatā ir pamatoti censties atbildēt uz jautājumu: **cik atbildīga līdz šim ir bijusi attieksme pret latviešu valodu gan individa, gan sabiedrisko grupu, gan valsts institūciju līmenī.**

Atbildīga attieksme pret valodu nav vienīgi politisks jautājums. Valodas politikas spēja ietekmēt valodas lietojumu ir ierobežota, jo brīvā sabiedrībā valodas lietojums ievērojamā mērā ir katra atsevišķā indivīda ziņā. Tomēr arī valsts institūcijas spēj veicināt atbildīgu attieksmi pret valodu – ne tikai ar represīvām metodēm un stingru likumdošanu, bet arī pozitīvā veidā vairojot latviešu valodas prestižu, veicinot tās radošu izmantojumu un lietojumu dažādās sabiedriskās dzīves sfērās.

Valodas loma attīstās paralēli citiem sabiedrībā notiekošiem procesiem, kuri to ietekmē – šeit var minēt gan Latvijas pieaugošo iesaisti globālajā pasaulē un globalizācijas procesos, gan paaudžu nomaiņu, gan pārmaiņas masu mediju telpā, informācijas un komunikāciju tehnoloģijās. Atbildīga attieksme pret latviešu valodu prasa reālistisku izpratni par šiem procesiem, kā arī gatavību reaģēt uz tiem.

Lai iezīmētu kopainu par atbildīgumu latviešu valodas saglabāšanā un attīstībā, pārskata redaktori **Juris Rozenvalds** un **Ivars Ijabs** uz sarunu aicināja divus šīs jomas speciālistus, habilitētos filoloģijas doktorus, kuri, vienlaikus būdami akadēmiski kvalificēti sociolingvistikas eksperti, ir iesaistīti arī Latvijas valodas politikas veidošanā un realizācijā. Latvijas Universitātes profesore, Saeimas deputāte **Ina Druvieta** un Latvijas Universitātes profesors, Valsts valodas komisijas priekšsēdētājs, **Andrejs Veisbergs** laipni piekrita atbildēt uz dažiem jautājumiem par atbildīgumu latviešu valodas lietojumā.

Juris Rozenvalds: Runājot par atbildīgumu pret valodu, mēs vērsāmieš pie jums kā pie šās nozares ekspertiem, kuri daudz labāk par mums pārzina šo tēmu. Es šeit nosaukšu dažus jautājumus, par kuriem, mūsaprāt, būtu nozīmīgi runāt. Vispirms – cik lielā mērā tāda kategorija kā atbildīgums būtu lietojams attiecībā uz valodu? Kas ir atbildīguma subjekti, atbildīguma nesēji? Kā mēs šajā kontekstā saprotam valsts varas lomu un funkcijas? Vai valstij ir jāveido stingri noteikumi un «jāsīti pa pirkstiem», vai tomēr valsts loma izpaužas, dažādi veicinot valodas attīstību? Tās, protams, nav izslēdzošas pieejas, taču kādas proporcijas jūs

šeit redzat un piedāvājat? Tas pats arī par atbildīguma objektiem – par latviešu valodas saglabāšanu, attīstīšanu un pētīšanu, tostarp arī «Letonikas» programmas ietvaros. Nākamais jautājums skartu valodu publiskajā telpā. Šobrīd mēs saņemam milzīgi daudz informācijas citās valodās, taču tam, par ko tā pārvēršas tad, kad ar to sastopas latviešu lietotājs tulkojumā, reizēm ir katastrofiski zema kvalitāte. Interesanti būtu aplūkot arī jautājumu par indivīda, valodas lietotāja atbildīgumu: parasti mēs runājam par cittautiešu atbildību valodas lietošanā, taču tas tikpat daudz skar arī tos cilvēkus, kuriem latviešu valoda ir dzimtā. Kā būtu vērtējams citu valodu spiediens – mēs taču visi zinām, cik daudz netulkotu vārdu «apdzīvo» sabiedrisko telpu! Vai latviešu valoda šī spiediena ietekmē nekļūst nelatviskāka? Mums visiem vēl labi prātā relatīvi nesensais jampadracis ap «eiro», «eiru» un «euro», valodnieku un terminologu novēlotā reakcija. Kā tas viss iespaido valodnieka tēlu sabiedrībā? Un vēl: kā jūs vērtējat 10 % PVN attiecināšanu tikai uz oriģinālliteratūru, nevis tulkojumiem? Vai tad tulkojumi neveicina valodas attīstību? Un, visbeidzot: domājot par atbildīgu attieksmi pret valodu, nosauciet, jūsuprāt, labākās iezīmes, būtiskākos trūkumus un darbus, pie kuriem būtu jāķeras vissteidzamākā kārtā!

Ina Druvieta: Vispirms es gribētu skaidri nodalīt divus sarunas līmeņus. Pirmais skar latviešu valodas noturību un lietošanu, otrais – latviešu valodas kvalitāti. Šie līmeņi, protams, ir cieši saistīti, taču mums ir skaidri jānošķir, par ko mēs runājam. Manuprāt, pašreiz ir svarīgāk runāt par latviešu valodas lietošanu tieši eksistenciālā aspektā, jo valodas kvalitāte pašlaik nav kritiskā līmenī. Sabiedrībā šie abi līmeņi bieži tiek jaukti, tāpat kā tiek jaukti subjekti, kas gādā par latviešu valodas noturību un attīstību. Atbildīgumu mēs pirmām kārtām varam prasīt no cilvēkiem un institūcijām, kurām ir noteikts formāls statuss. Te runa ir par trim grupām: vispirms, valsts (ministriju, aģentūru) un vēlētu institūciju (valodas komisiju, ekspertu padomju) atbildīgās personas – īpaši pirmās personas katrā institūcijā. Otra grupa ir cilvēki, kas savā profesionālajā darbībā ir saistīti ar valodu un zināmā mērā atrodas parauga lomā – žurnālisti, skolotāji, valsts un tā sauktie sabiedriskie darbinieki. Visbeidzot, trešais līmenis ir «visa tauta», visi valodas lietotāji, un tieši viņi veido kritisko masu gan valodas lietošanai kopumā, gan arī kāda vārda vai kādas formas lietojuma atzišanai par vēlamu vai nevēlamu sabiedrības apziņas līmenī.

Protams, ka **valodas jomā atspoguļojas tas pats atbildīguma vai bezatbildīguma līmenis, kāds valda visā sabiedrībā. Tomēr valodas jomā mēs pat vēl lielākā mērā nekā citur atrodamies mītu, stereotipu un neizpratnes varā.**

Vienlaikus atbildīgums kopumā mūsu valstī ir samērā neskaids jēdziens: piemēram, politiskā atbildība ir vārdkopa, kuras biežums mūsu tekstos ir ārkārtīgi liels, taču praktiski būs ļoti grūti nosaukt vismaz dažus piemērus, kur šī politiskā atbildība būtu darbojusies. Valodas politikas jomā tas ir skaidrs: politiski atbildīgs ir attiecīgās nozares ministrs, jo valodas politika atrodas Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) un Tieslietu ministrijas kompetencē. No šiem ministriem ir jāprasa atbildība.

J.R.: Kas ir šie mīti, par kuriem jūs runājat?

I.D.: Pirmais – ka latviešu valoda ir mazas tautas valoda. Otrais – ka latviešu valoda ir apdraudēta un ka tur neko nevar darīt. Trešais – ka latviešu valoda ir piesārņota, pelēka, nekopta. Ceturtais – ka citas valodas ir leksiskā ziņā bagātākas par latviešu valodu. Visi šie apgalvojumi ir aplami, tomēr tiem ir noteicoša ietekme uz latviešu valodas runātāju psiholoģiju. Tieši tādēļ latviešiem ir ļoti zems t. s. etnolingvistiskās vitalitātes indekss, un tas, protams, ir saistīts arī ar citiem kompleksiem attiecībā uz viņu identitāti.

Andrejs Veisbergs: Vēl ir piektais mīts – ka pašu valodu veido, labo vai sagandē valodnieki. To mēs redzam čatos un arī vēstulēs, kas plūst uz laikrakstiem, Valsts prezidentam, Valsts valodas komisijai ar prasību «sāvest kārtībā» valodu. Tas, ka šajās vēstulēs valoda tikai retos gadījumos ir izsmalcināta, liekas, nav jāpiebilst. Tātad ir vēlme personīgo atbildību novelt no sevis.

I.D.: Šeit tiek prasīta atbildība no vienas nedefinētas cilvēku kopas – tā sauktajiem valodniekiem –, taču sabiedrība pati norobežojas no šo problēmu risināšanas. Tipisks piemērs te ir valodas lietošana: **cilvēki paši atsakās no latviešu valodas lietošanas neformālos kontaktos, taču pieprasa, lai būtu ļoti stingrs likuma ietvars, sodi, nepātraukta inspekcijas darbība.** Sabiedrība noņem no sevis atbildību un uzliek to vai nu valsts institūcijām vai nedefinētajai valodnieku kopai.

J.R.: Šo tendenci mēs varam redzēt daudzās jomās: mēs esam ļoti kritiski pret institūcijām, bet krietni mazāk kritiski attiecībā pret sevi.

A.V.: Sabiedrībai nav skaidrības par institūcijām un par to, ko tās dara. Iespējams, ka mums patiešām ir par daudz institūciju: no cilvēka uz ielas nevar prasīt, lai viņš zinātu, kas ir Valsts valodas aģentūra, Valsts valodas komisija, Valsts valodas centrs, Valodas ekspertu komisija utt. Valodniekiem tas ir skaidrs, institūciju kompetences ir diezgan precīzi iezīmētas. Ja Terminoloģijas komisijā ir radīts divains termins, arī citas valodnieku institūcijas var tikai pasmaidīt, taču neko darīt nevaram, jo termini ir Terminoloģijas komisijas darbības lauks.

I.D.: Tas pats arī Vietvārdu komisijā. Piemēram, ar Īslandi – kādēļ vajadzēja nomainīt latviešu valodā pierastu, normāli funkcionējošu vārdu? Taču tās ir šās komisijas tiesības, un citi valodnieki tur neko darīt it kā nevarētu. Es gan pieļauju,

ka šajā gadījumā Vietvārdu komisija ir pārsniegusi savas pilnvaras un, iespējams, šo gadījumu vajadzētu pārskatīt.

Ivars Ijabs: Tā ir viena no lietām, par kuru sūdzas daudzi latviski rakstoši cilvēki, – pārmērīgais normatīvisms. Latviski var rakstīt tikai un vienīgi tā, un tā nebūs latviešu valoda, ja attiecīgais redaktors vai attiecīgā institūcija to nebūs akceptējusi. Taču atgriezīsimies pie jautājuma, kuru Druvietes kundze aizskāra pašā sākumā – pie valodas lietošanas. Kas, jūsuprāt, ir tie cēloņi, kuru dēļ cilvēki nevēlas runāt latviski, kuru dēļ etnolingvistiskās vitalitātes indekss latviešiem ir tik zems? Kas ir galvenie atbildīgie – indivīds, sabiedrība, institūcijas, valsts?

A.V.: Tam ir zināmi vēsturiski cēloņi un zināma tradīcija, ko mainīt ir ļoti grūti un sarežģīti. Tas pats attiecas uz daudzām citām latviešu tradīcijām – neuzņemties atbildību, neiet biznesā vai politikā, «neizlekt» u. tml. Anatols Līvens grāmatā «Baltijas revolūcija» raksta, ka atšķirībā no igauņiem un lietuviešiem latviešus grūti raksturot, kopumā viņi vēlas būt jauki. Pāriet uz svešinieka valodu arī ir tāda «jaukuma» izpausme.

I.D.: Mēs esam vaicājuši latviešiem, kādēļ viņi tik viegli bez vajadzības pāriet uz krievu valodu. Atbildes ir visai plašā spektrā: «man tā ērtāk», «es jau neiešu mocīties», «gribu būt pieklājīgs», bet visbiežāk – «kas tev par daļu». Cilvēki pilnībā noņem no sevis sociālo atbildību. Taču sabiedrības integrācijas valodai ir jābūt latviešu valodai, un latvietim ir jārunā latviski, uzņemoties arī zināmu sociālo misiju.

J.R.: Ko teiksiet par saskarsmi ar citu valodu lietotājiem? Angļu valodā t. s. *pidgin English* spektrs ir ārkārtīgi plašs – kā tik tur cilvēki nerunā! Taču latviešiem reizēm ir tā: vai nu tu runā perfektā latviešu valodā vai nerunā nemaz. Iespējams, tas rada zināmu attieksmi.

A.V.: Vēsturiski tas tā varētu būt: franču valoda apstājās savā izplatībā, jo franči gribēja šo perfekto valodu. Turpretī angļi ir pragmatiskāki – lai tikai var saprast jēgu. Perfekcijas prasīšana no citvalodīgajiem, protams, bremsē viņu vēlmi lietot valsts valodu.

I.D.: Nav tik traki. Valodas normu kategorisma skalā mēs esam vairāk brīvības, nevis pūrisma pusē: pat lietuviešiem šis normatīvisms ir izteiktāks. Nerunāsim šeit par konkrētiem redaktoriem, kuri ierobežo valodu, taču sauksim viņus vārdā. Es uz sevi kā redaktori to pilnībā negribētu attiecināt.

A.V.: Tas ir viens no mītiem, kas radies jau jaunlatviešu laikā, proti, ka ir viena pareizā latviešu valoda. Tika un daļēji vēl joprojām tiek uzskatīts, ka vienīgā pareizā latviešu valoda ir rakstu valoda – rakstnieki, īstie vārda meistari ir vienīgie, kuri zina, kā jālieto valoda. Tiek aizmirsts, ka valodai ir ļoti daudz funkciju, un mēs lietojam dažādus latviešu valodas variantus. Būtu divaini, ja es profesori akadēmiskā stilā runātu ar traktoristu, kuru gribu palūgt apart zemes gabalu. Daudzi uztraucas par to, ka īsziņās un čatos tiek «kropļota» latviešu valoda. Taču arī tie ir latviešu valodas varianti, un pats fakts, ka īsziņās un čatos lieto

šo valodu, ir vērtējams pozitīvi. Tur varētu lietot arī krievu vai angļu valodu. Runājot par pūrismu – 1995. gadā, kad man iznāca pirmā latviešu-angļu vārdnīca, ieliku tur vārdu «čau», ko dzirdam katru dienu. «Čau» Latvijā ir lietots vismaz kopš 1935. gada, īpaši kopš sešdesmitajiem gadiem, kad iznāca «Karlsons, kas dzīvo uz jumta» – ar visiem «čau, čau, Brālīt!». Taču līdz deviņdesmito gadu vidum vārdu vārdnīcās neatrast! Arī tas ir pūrisms.

I.D.: Sociolingvistikā vispār nelieta tādus jēdzienus kā «pareizi» vai «nepareizi». Sociolingvists cenšas popularizēt iespējami pilnīgu visa valodas spektra prasmi, lai cilvēks atkarībā no situācijas spētu runāt gan oficiālā, gan poētiskā stilā, gan sarunvalodā un pat spētu pateikt kādu leksisku vulgārismu, ja tas patiešām ir vietā un lietā. Skolās mums ir jā māca situatīvais lietojums, nevienu konstrukciju nepaslušinot ārpus likuma. Taču sabiedrība pie mums ir tendēta uzzināt vienu, pareizo formu. Kad cilvēks zvina uz konsultāciju dienestu, lai gūtu padomu par vārda vai formas izvēli, bieži viņam tiek atbildēts: «Var gan tā, gan tā, gan tā.» Taču vaicātājs parasti prasa: «Bet kā ir pareizi?» To var manīt arī lasītāju vēstulēs, kurās valda tāda apokaliptiska noskaņa: «Viņš atkal pateica «kad» «ka» vietā» vai arī, ka «runa iet», it kā tāpēc latviešu valodai gals būtu klāt. Taču bēdīgākais ir tas, ka diskusija par pilnīgi perifērām parādībām aizēno patiesi eksistenciālas problēmas.

I.I.: Vai jūsu sacīto varētu rezumēt tā: **apsēstība ar kvalitāti brīžiem traucē risināt valodas lietošanas problēmas?**

A.V.: Jā, tā galvenokārt novirza uzmanību no valodas vides un lietojuma jautājumiem. Turklāt tā ir cīņa ar vējdzirnavām – valodas kvalitāti, es pat teiktu, valodu vispār, tā būtiski neietekmē.

I.D.: Tomēr tendence ir bīstama: **ja sunim ir mēris, tad nav laika domāt par blusu izķeršanu. Šodien mums ir vairāk jādomā par valodas lietošanu, par tās funkcionēšanu pilnvērtīgā valsts valodas statusā.** Tad, kad latviešu valodas prasme un lietojums vairs problēmas nerādīs, mēs atkal valodas kvalitātes paaugstināšanu varēsīm izvirzīt priekšplānā. Nepārprotiet: valodas normēšana ir svarīga, bet tā nav izšķirīga valodas pastāvēšanai tieši pašlaik. Mēs atrodamies asā konkurences situācijā ar divām megavalodām, un krievu valodas spiediens mums ir gan no iekšpuses, gan no ārpuses. Tādēļ nav vietā ironizēt par centieniem noteikt stingru juridisku aizsardzību latviešu valodai. Valodas likumu pielīdzināšana pātagai un aicinājums valodu konkurenci atstāt tirgus ziņā liecina vai nu par šādu uzskatu popularizētāju naivumu, vai slēptiem politiskiem mērķiem, vai – visbiežāk – nevēlēšanos iedziļināties kaut vai elementārās sociolingvistiskās likumsakarībās.

A.V.: Runa vispirms ir tieši par krievu valodu. Pastāv arī angļu valodas ietekme, taču tā vairāk skar latviešu valodas vārdu sastāvu, mazliet arī konstrukcijas. Tā it nemaz neapdraud latviešu valodu saziņas līmeni. Tā pagaidām nemaz neapdraud latviešu valodas lietojumu Latvijā. Pastāv gan neliela iespēja, ka angļu valoda varētu izspiest latviešu

valodu no dažām tās funkcionēšanas jomām, piemēram, specifiskās jomās augstskolās. Tāpēc Augstākās izglītības likumā nevajadzētu šādu iespēju pieļaut. Ar to es negribu teikt, ka Latvijā nevarētu lasīt kursus svešvalodās, aicināt vieslektoros utt. Protams, tas ir jā dara, bet nevar ļaut citai valodai monopolizēt kādu lietojuma jomu.

I.D.: Es esmu pilnīgi pārliecināta, ka valsts augstskolās nedrīkstam pieļaut mācības krievu valodā. **Mums jāveicina inteligences multilingvisms** – tieši tāpēc Augstskolu likumā ir pieļauts piektdaļu kredītpunktu iegūt, studējot ne tikai latviešu, bet arī citās Eiropas Savienības valodās, un es savulaik centos panākt, lai daļa studiju svešvalodā būtu obligāta prasība, ne tikai iespēja. Mēs taču esam kopīgā Eiropas augstākās izglītības telpā un atbalstām Rietumu orientāciju. Tie, kas aicina valsts augstskolās piedāvāt programmas arī krievu valodā, cer uz izglītības eksportu, lai glābtu brūkošo augstākās izglītības sistēmu. Te gan jāteic, ka šīs cerības ir pilnīgi nepamatotas, jo augsto izmaksu dēļ Krievijas studenti uz šejieni nebrauks un citu postpadomju telpas valstu studenti priekšroku dos mācībām angļu valodā. Pat ja kādus 500 studentus gadā šādi piesaistīsim, vai šīs niecīgās summas dēļ ir vērts palikt zem sitiena divdesmit gadus veidoto valodas politikas sistēmu? Mūsu mazākumtautību skolu absolventi ir gatavi studijām latviešu valodā. Ja tiks atvērta krievu plūsma, nebūs pamata tajā liegt studēt arī Latvijas pilsoņiem un pastāvīgajiem iedzīvotājiem. Un vai varat būt droši, ka viņu latviešu valodas līmenis nenoslīdēs uz leju? Šādam nepārdomātam solim sekas būs gan pa vertikāli, gan horizontāli. Tas ietekmēs latviešu valodas apguves motivāciju mazākumtautību skolās. Ja augstākajā izglītībā nedominēs latviešu valoda, zudīs zinātnes valoda, terminoloģija, tas iespaidos arī populārzinātnisko literatūru, ikdienas leksiku. Jāmin arī fakts, ka tieši darba tirgus prasību dēļ aizvien vairāk privāto augstskolu piedāvā kursus tieši latviešu valodā.

J.R.: Es nevēlētos ieslīgt garā diskusijā, taču vai šeit nebūtu nošķirami divi aspekti. Pirmkārt, runa ir par valsts un privāto augstskolu konkurenci – pēdējās drīkst mācīt krieviski un tādēļ piesaista lielu daļu krieviski runājošo studentu. Otrkārt, runa ir arī par to, ko māca un kā šie cilvēki tiek veidoti. Turklāt līdzās krievu valodas spiedienam ir jāmin arī fakts, ka krievu valodas zināšanu līmenis katastrofāli pazeminās, un es to ne vienmēr uztveru ļoti pozitīvi. Nedomāju, ka latviešu valodas nostiprināšanai vienmēr ir jānotiek uz kaut kā cita rēķina: mēs, lūk, priecājamies, ka studenti nezina krievu valodu.

A.V.: Taču man ir pretjautājums: kāpēc katram latvietim būtu jāzina krievu valoda? Un kāpēc tieši krievu valodas nezināšanai būtu jā rada šķēršļi latvieša darbam un karjerai Latvijā.

J.R.: Katram nav jāzina. Taču, piemēram, politoloģijas studijās es vienmēr iesaku studentiem «džentlmeņa komplektu»: zināt latviešu, angļu un krievu valodu, jo spēja saprast, ko saka un domā politiskajās norisēs ietekmīga Latvijas sabiedrības daļa, būtiski raksturo Latvijā skolota politologa profesionālo kvalifikāciju.

I.I.: Lai šī saruna nepārvērstos par tīri politisku diskusiju, es gribētu pavaicāt abiem pieredzējušajiem ekspertiem. Cik lielā mērā valstij ir jācenšas nodrošināt valsts valodas lietošanu privātajā sfērā, un cik efektīvi tas ir bijis līdz šim? Varbūt ir jāiet tālāk?

I.D.: Privātajā sfērā to nedrīkst, un punkts. Mūsu Valsts valodas likumā ir noteikts, ka valsts neregulē valodas lietojumu privātajā jomā. Taču šeit ir viens problēmjautājums, proti: valsts valodas lietojums privātajā uzņēmējdarbībā attiecībā uz saskari ar iedzīvotājiem. Tā ir smaga tēma. Tādā situācijā, kādā mēs esam, valstij tomēr ir noteikta loma: tas attiecas uz valsts un pašvaldību iestādēm, uz tādām jomām, kuras vispār pakļaujas regulēšanai. Ir funkcijas, kurās valsts valodai ir jābūt monopolam, ir jomas, kurās ir pieļaujams paralēlisms, un ir jomas, kur valsts nedrīkst iejaukties nekādā gadījumā. Latvija šobrīd ievēro visas starptautiskos dokumentos noteiktās prasības. Diskusijas, protams, būs par dažām jomām, taču kopumā mūsu valodas politika neatšķiras no tā regulējuma, kāds pastāv visās ES valstīs, kurās vispār ir valodas likumi. Visi šie jautājumi ir jau izrunāti, taču ik pa brīdim kāds no tiem tiek aktualizēts tā, it kā šādu sarunu nekad nebūtu bijis. Taču mēs katru reizi mēģinām izdomāt šo riteni no jauna, un es jūtu, ka, pateicoties Rīgas domes koalīcijai, tuvākajā laikā mums būs intensīvi jāatgriežas desmit un divdesmit gadu senā pagātnē, atkal pierādot, kāpēc pašvaldību darba valodai jābūt latviešu valodai un ka krievu valodai Latvijā nav un nevar būt īpašs statuss.

A.V.: Noteikumi par apkalpojošā sfērā strādājošo darbinieku valodas prasmēm, kurus nesen pieņēma Ministru kabinetā, ir visai līdzīgi vecajiem noteikumiem, kuri bija spēkā vēl deviņdesmitajos gados. Tad tos atcēla. Dzīve parādīja, ka tādi ir nepieciešami. Nesen pieņēma atkal, tagad izrādās nav finansējuma eksāmeņiem, tiek pārbīdīti termiņi un tā tālāk. Tie taču ir valstiski lēmumi!

I.D.: Valodas politikai, protams, ir vajadzīga nauda, taču daudz nozīmīgāk ir tas, kā šo naudu izmanto. Valodas politikā spēka pielikšanas punkti gadu gaitā mainās; uz klausot profesionālu ieteikumus, ar nelielu līdzekļu ieguldījumu istajā vietā var panākt daudz lielāku efektu, nekā voluntāri izkaisot tūkstošus. Pagājušajā gadā es ļoti aktīvi iestājos par valodas politikas speciālistu iesaistīšanu lēmumu pieņemšanā par valodas politikas institūciju struktūru. Lieta tā, ka pie mums tāda parādība kā pēctecība politikā faktiski nepastāv. Kad nāk jauns ministrs, labais tonis prasa atcelt iepriekšējā ministra lēmumus vai vismaz neinteresēties par to, ko un kāpēc ir darījis iepriekšējā komanda.

J.R.: Cik atbildīga, jūsuprāt, ir šāda politika?

I.D.: Lai novērstu pēctecības trūkumu, pastāv nozaru attīstības valsts programma. Mūsu 2006. gadā pieņemtā Valsts valodas politikas programma ir tiešām laba un pārdomāta. Tomēr tās izpilde tiek kontrolēta visai birokrātiski, un šās programmas gars nereti tiek ignorēts.

A.V.: Valodas politikā kā jebkurā politikā ir dažādas intereses, spēki. Taču pārsteidz tieši lēmumu pieņemšanas patvaļība, izpildes haotiskums, mētāšanās un svārstīšanās.

I.D.: Nozīme ir pat it kā sīkumiem. Apvienojot IZM padotībā esošās aģentūras, kas pats par sevi bija pareizs solis, no aģentūras nosaukuma ir pazudis vārds «valsts», tas ir aizstāts ar «latviešu» – tā taču ir statusa pazemināšana. Tas ir simboliski nepareizs lēmums, no kura varēja izvairīties, izvēloties citu aģentūru reorganizācijas modeli.

J.R.: Kādas, jūsuprāt, ir vēlamās proporcijas starp veicinošo un aizliedzošo komponentu valsts valodas politikā?

A.V.: Protams, būtu ļoti skaisti, ja valsts vispār varētu darboties tikai veicinoši – arī Tieslietu ministrija un policija varētu tikai audzināt, nevis sodīt. Veicinošā funkcija ir dārgāka, smalkāka, lēnāka un sarežģītāka. Bez administratīvajiem lēmumiem valodas jomā situācija nebūtu mainījies. Lielajās valodās veicinošo funkciju var uzticēt privātajam sektoram un konkurencei. Mazajās tas tā nav: ja mums nebūtu «Tilde» ar savu latvisko programmatūru, es vispār nezinu, kas notiktu datoru jomā. Mazās valstīs nevar paļauties uz dabisku tirgus konkurenci: nu nebūs mums nekad piecas dažādu autoru lielapjoma latviešu – vācu vārdnīcas. Tādēļ ir nepieciešama valsts atbalsts – taču kam tas būtu piešķirams? Iedomājieties islandiešu–latviešu vārdnīcu! Cik cilvēkiem Latvijā tā būs nepieciešama? Vārdnīcu var izveidot kāds entuziasts, taču arī tas nespēs šo vārdnīcu izdot. Tāpat mēs nespējam konkurēt ar Krievijas un Amerikas filmām, DVD tulkojumiem u. c. Bez noteiktām prasībām un to izpildes kontroles latviešu valoda tiks vienkārši izspiesta no tirgus.

I.D.: Valodas politika tomēr ir valsts funkcija, to nedrīkst deleģēt privātajam sektoram. Zinātnisko un nevalstisko institūciju loma ir nozīmīga, tomēr nepieciešams komplekss skatījums uz visu valodas situāciju un valodas politiku kopumā. Valsti ir nepieciešama skaidra valodas politikas programma, un tā mums jau ir. Ir nepieciešams skaidrs atbildības deleģējums un arī institucionālā struktūra. Mums šajā jomā ir divas institūcijas, viena IZM, otra Tieslietu ministrijā, un es ceru, ka neatsāksies runas par to apvienošanu. Represīvās un veicinošās funkcijas nedrīkst atrasties zem viena jumta. Pašreiz Latvijā šīs funkcijas ir ļoti labi sabalansētas. Īpaši pēc 2002. gada, kad sāka darboties Valsts valodas komisija, un 2004. gada, kad nodibināja Valsts valodas aģentūru, valodas attīstības jautājumu pārvaldība ir ļoti labi sakārtota. Es ārkārtīgi augstu vērtēju to, ko darīja Valsts valodas aģentūra, tagad Latviešu valodas aģentūra. Tur ir tieši šis pozitīvais – konsultācijas, projektu vadība, situācijas izpēte, latviešu valodas apguves veicināšana. Taču ir kāda nelaime – sabiedrība par to nezina. Un arī tad, ja zina, vienmēr augstāk vērtē to institūciju, kas uzliek sodus un veic sargu funkciju, nevis institūciju, kura nodarbojas ar valodas popularizēšanu, kopšanu, nevalstisku organizāciju un pētnieku atbalstīšanu un tamlīdzīgi.

J.R.: Man ir vēl šāds jautājums: tā valoda, ko publiskajā telpā dzirdam no žurnālistiem, ļoti bieži tuvinās ikdienas

valodai. Kā jūs to vērtējat? Vai ir jābūt kādai distancei? Bet varbūt viss ir labi un neko nevajag darīt? Vai arī šeit varētu būt kādas valsts funkcijas?

A.V.: Tas ir attieksmes jautājums. Daži jums teiks, ka notiek valodas lumpenizācija. Ņemot vērā, ka runāto, lasīto, dzirdēto tekstu apjoms kopumā ir daudzkārtīgi pieaudzis, kopumā kvalitāte ir gājusi uz leju salīdzinājumā, piemēram, ar stingro cenzūru un redaktoru darbu laikrakstos «Cīņa», «Padomju Jaunatne» vai Radiofonu padomju laikā. Tad viss bija stingri regulēts, tagad turpretī ir brīvība. Katrs runā tā, kā viņš runā. Šlesers, piemēram, runā tā, kā māc, un kad viņa mutiski sniegtā intervija tiek publicēta vārds vārdā, par rezultātu runā visa Latvija. Patiesībā šis teksts bija jāredīgē, ja vien publikācijai sliktā valodā nebija kāds iemesls. Neliterāram valodas lietojumam publiskā jomā var būt arī apzināts mērķis. Arī Valsts prezidents var kādā attiecīgā brīdī pateikt kādu ļoti skarbu vārdu. Bet nav tā, ka kopta un pārdomāta valodas lietojuma vairs nav. Ir gan kvalitatīva prese, gan raidījumi, gan izrādes.

I.D.: Ir jāšķir jēdzieni «kāda uztverē slikt» un «nepareiz». Varbūt būtu jāredīgē arī dažādi «manīm», «ar viņas», «patreiz» un tamlīdzīgi. Taču tad, ja kāds pasaka kādu neierastāku vārdu vai neparastāku sinonīmu, tā ir vienkārši valodas bagātība. Taču kopumā radio un televīzijā valodas kvalitāte nav slikta, un es pilnīgi nepiekrītu tiem, kas runā par lumpenizāciju.

J.R.: Kā jūs, paturot prātā mūsu sarunas tēmu, raugāties uz pašlaik notiekošajiem procesiem skolās? Piemēram, kad dižķibeles rezultātā latviešu valodas skolotājiem maksās smieklīgi zemas algas?

A.V.: Es domāju, ka skolotāju valodas lietojumu tas neietekmēs. Mūs nedaudz uztrauc tas, kas notiks ar mazajām latviešu skolām – īpaši attālos reģionos, kuros ir daudz krievvalodīgo. Taču uz šiem jautājumiem IZM neviens nav spējis atbildēt, ministrijā, liekas, vispār nezina, kas notiks.

I.D.: Latviešu valoda cietis tikpat, cik citi priekšmeti. Situācija gan var saasināties etniskā aspektā – 10. Saeimas vēlēšanās priekšvēlēšanu kampaņās, ticiet man, galvenie visdrīzāk būs etnolingvistiskie jautājumi, tāpēc ir prognozējumi jauni uzbrukumi bilingvālajai izglītībai.

I.I.: Jautājums gan, vai mums par to vajadzētu priecāties?

A.V.: Nevajadzētu jaukt etniskumu ar valodu. Valodas politika Latvijā nav etniski šķeļošs jautājums. Tās uzdevums nav pataisīt krievu par latvieti.

I.D.: Mums ir nepieciešami bilingvāli mazākumtautību pārstāvji. Tieši tādēļ mēs noraidām tēzi, ka visai izglītībai būtu jābūt vienīgi valsts valodā. Mūsu situācijā vispiemērotākā ir laba bilingvāla izglītība. Taču, runājot par radikalizāciju, ir ļoti jāuzmanās.

A.V.: Pret radikalizāciju palīdzētu pragmatiska rīcība. Lai gan esmu stingri nacionālās pozīcijās, taču nesaprotu,

kādēļ mums Ministru kabinetā ilgi nav bijis neviena nelatvieša. Latvijai lojāli, kompetenti un labi latviski runājoši minoritāšu pārstāvji pārvaldes sistēmā tikai stiprinātu ticību valstij un mazinātu nelatviešu aizkaitinājumu.

I.I.: Kā vērtējat Latvijas amatpersonu atteikšanos sniegt intervijas krievu valodā?

I.D.: Tikai pozitīvi. Amatpersona reprezentē valsti. Ministrs kā privātpersona, sarunājoties ar žurnālistu kāpnēs, var runāt, kā viņš grib. Taču intervijas savas valsts plašsaziņas līdzekļiem viņš drīkst sniegt tikai latviski, jo viņš pārstāv valsti. Turklāt tā nebūt nav radikāla nostāja, bet gan norma lielākajā daļā valstu, kur visi saprot, par ko ir runa.

A.V.: Pilnīgi piekrītu Druvietes kundzei. Mani savukārt pārsteidz dažos televīzijas ziņu raidījumos redzams: dažos trešdaļa, dažos pat puse intervējamo ir krieviski runājošie. Nebūtu nekas iebilstams, ja, intervējot krieviski runājošo, viņš runātu sliktā latviešu valodā. Taču viņi tiek intervēti krieviski. Kāpēc? Ja TV ir politikorektuma varā, tad kur pazudušas citas minoritātes? Tas viss stiprina «jaukajos» latviešos pārliecību, ka abām valodām, latviešu un krievu, pie mums ir vienāds svars un ka ikvienam ir jāzina abas valodas. Mēs ejam atpakaļ!

I.I.: Valodas lietojums acīmredzot ir gana demokrātiska lieta, mēs valodu lietojam, kā nu vēlamies. Demokrātizācija ir novedusi pie situācijas, kurā mēs nemaz neesam tik ieinteresēti ikdienas komunikācijas līmenī uzturēt valsts valodas statusu. Tādēļ jebkuras politikas sviras un instrumenti var būt vienīgi daļēji efektīvi.

I.D.: Protams, lietojuma demokrātizācija pastāv. Pastāv arī tolerances tradīcijas, kuras pašas par sevi ir pozitīvi vērtējamas: tās ir ļāvušas mums izvairīties no tā, lai lingvistiskie konflikti pāraugtu etniskos konfliktos. Nevajag padarīt situāciju apokaliptisku, taču šis faktors – latviešu tolerance pret latviešu valodas nelietošanu – patiešām var apdraudēt latviešu valodas konkurētspēju. Ja jūs vaicājat, vai ir pozitīvi uztverams fakts, ka daļa latviešu bērnu neprot krievu valodu, man ir jāatbild, ka paradoksālā kārtā, no valodu konkurences viedokļa – jā.

A.V.: Turklāt mēs nedzīvojam slēgtā telpā. 2004. gadā, mums pievienojoties Eiropas Savienībai, valodas jomā etnopsiholoģiski nekas būtiski nemainījās. Taču notika kas cits – mūsu austrumu kaimiņš kļuva stiprāks, un pie mums to jūt. Nezīnu, vai tās ir finanšu «piešprīces», vai tas ir ideoloģiski, varbūt tīri psiholoģiski, bet tur «iet vareni». Krievija kļūst aizvien stiprāka, Putins visus slīcinās podos un tamlīdzīgi. No ārpuses nāk psiholoģisks spiediens, tas ietekmē Krievijas informācijas telpā esošos nelatviešus, un daudzu latviešu pašapziņa acīmredzot nav tik varena, lai turētos tam pretim.

I.D.: Nākas atzīt, ka mums ir pašapziņas problēmas. Diemžēl jāpiekrīt tiem, kuri apgalvo, ka diez vai kāda cita tauta tik mērķtiecīgi iet uz pašiznīcināšanos, kā to dara latvieši, – tas ir redzams arī lingvistiskās uzvedības

līmenī. Ir bijuši salīdzinoši pētījumi – tieši pašapziņas trūkums, nevis likumu neesamība vai lielvalsts ietekme, ir faktors, kas visbūtiskāk apdraud latviešu valodu. To nevar ietekmēt ar likumu. To var ietekmēt augstāko amatpersonu piemērs – arī deputātam ir jāparāda, ka viņš ciena latviešu valodu. Un, protams, arī sabiedrības izglītošanai ir liela nozīme. Ir jātiek vajā no stereotipiem, piemēram: tas jau nekas, ka mūsu televīzijā dominē divvalodība. Tas, kas pašlaik izpaužas Latvijā, nav valsts ar vienu valsts valodu.

I.I.: Kā vērtējat situāciju sabiedriskajos medijos – galu galā mums taču ir LTV 7 un Latvijas Radio 4, kas raida krieviski. Varbūt vajadzētu – gluži pretēji – radīt kādu pievilcīgāku un interesantāku programmu latviski, lai cittautieši to griebtu skatīties?

I.D.: Tā neizkonkurēs krievu programmas, jo katrs vislabprātāk skatās savā dzimtajā valodā. Problēma ir cita: latvietim nav iespējas dzīvot tīri latviskā mediju vidē. Visu laiku, pat LTV 1. kanālā, parādās intervijas krieviski. Ja tikai vienreiz, nekas jauns nenotiks, taču tas notiek katru dienu, turklāt lielā skaitā. Latvijas Radio 4. kanāla eksistence ir leģitīma un pamatota, savukārt LTV 7 sākotnēji bija iecerēts nevis kā krievu, bet gan kā mazākumtautību kanāls. Taču skaidrs, ka jaunais elektronisko mediju likums latviešu valodas intereses nenodrošina nemaz, un šīs komerciālās intereses tur gūst virsroku. Taču tas ir likuma uzdevums – nepieļaut pilnīgi brīvu uzņēmējdarbības interešu dominēšanu pār plašām sabiedrības interesēm. Vēlreiz jāatgādina, ka tirgus Latvijā regulē visu ko, tikai ne valodu lietojumu.

J.R.: Kā jūs no latviešu valodas perspektīvas vērtējat to, kas notiek grāmatniecībā, ieskaitot pazeminātās PVN likmes neattiecināšanu uz tulkoto literatūru?

A.V.: Tulkoto un oriģinālliteratūru no valodas viedokļa ir samērā grūti nodalīt. Šis visdrīzāk ir solis pretīm pašu rakstniekiem, nevis izdevējiem vai latviešu valodas lietotājiem.

I.D.: Nu, fons jau mums visiem ir zināms. PVN paaugstināšana un nodokļu paaugstināšana kopumā nevar tikt vērtēta pozitīvi. Taču mēs nevarējām arī vispār nepaaugstināt nodokļus grāmatām un preseī.

A.V.: Es negribētu noniecināt rakstniekus un tulkotājus, taču daiļliteratūras ietekme uz valodas procesiem ir ārkārtīgi maza – varbūt tas ir viens procents no vidējā latvieša lasītā teksta. Saku to, pats būdams tulks un tulkotājs.

I.D.: Taču vārdi arī aiziet pasivajā vārdu krājumā un ir vēlāk izmantojami. Šis jautājums nav tik vienkāršs: galu galā tas ir atbalsts nacionālajai inteliģencei, un kurš gan cits šo valodu uzturēs, ja ne tā?

A.V.: No šāda viedokļa viss, kas tiek radīts Latvijā, ir atbalstāms – literatūra, teātris, opera, grāmatas, žurnāli. To visu vajadzētu atbalstīt, jo tas ir «mūsu».

I.D.: Ir nepieciešams naudu sadalīt tā, lai tai būtu maksimāls efekts. Tādēļ taču aģentūrās un citur ir šīs konsultatīvās padomes. Grāmatniecība ir jāatbalsta, taču jāatbalsta ir tādas grāmatas, kurām patiesi būs pozitīvs iespaids uz latviešu valodas attīstību, nevis margināli darbi. Atbalstīt vajadzētu visu, taču pašreiz jautājums ir: kas ir eksistenciāli nepieciešams grūto laiku pārdzīvošanai?

J.R.: Kāda, jūsuprāt, ir lielākā veiksmē un lielākā neveiksmē valodas politikas jomā? Kādi būtu tuvākās nākotnes būtiskākie uzdevumi?

I.D.: **Veiksmes stāsti** ir valsts valodas nostiprināšanās valsts pārvaldē, pašvaldībās, augstākajā izglītībā, kā arī bilingvālās izglītības ieviešana mazākumtautību skolās. **Neveiksmē** ir valsts nespēja nodrošināt latviešu lingvistisko cilvēktiesību īstenošanu pakalpojumu sfērā, kas gan lielā mērā ir atkarīga no pašas sabiedrības prasīguma līmeņa. **Organizatoriskā ziņā pozitīvākā iezīme** manā skatījumā ir Valsts valodas aģentūras (nu jau Latviešu valodas aģentūras) izveidošana un tās darbība.

Visnegatīvākā: nav tikuši uzklauti profesionāļi valsts valodas politikas institūciju struktūras veidošanā, tas ir novedis pie liekas birokrātijas un laupījis jau tā trūcīgos resursus latviešu valodas attīstībā un nodrošināšanā.

Uzdevumi: pirmkārt, ļoti precīzi noteikt tās jomas, kurās ieguldīt līdzekļus, lai pašreizējās krīzes apstākļos nerastos pārrāvums valsts valodas politikas īstenošanā. Otrkārt, diemžēl no jauna aktualizēt diskusijas par valodu hierarhiju Latvijā – valodu lietojums pašvaldībās, augstskolās, elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos. Treškārt, domāt par mērķtiecīgu sabiedrības lingvistisko un sociolingvistisko izglītošanu, lai latviešu valodas ilgtspēja un attīstīšana tiešām kļūtu par visas sabiedrības atbildību.

A.V.: **Pašreizējā situācija pati par sevi ir jāuztver kā zināms sasniegums** – valodas stāvoklis varēja būt daudz sliktāks. Arī bilingvālā izglītība ir kopumā labs sasniegums. **Negatīvais:** matu skaldīšana ap sikumiem, jo aiz tiem nerēdz būtiskas lietas. Un pie tā reizēm ir vainīgi paši valodnieki. Neaizmirsīsim arī demogrāfiskās katastrofas draudus. **Par uzdevumiem** runājot, ir jāaptur krievu valodas ekspansija plašsaziņas līdzekļos. Bez likuma aizsardzības mēs zaudēsīm šajā finanšu, konkurences un ideoloģiskajā cīņā.

Daži praktiski uzdevumi: mēs esam jau sākuši darbu pie valodas korpusa, lai vispār varētu pateikt, kas latviešu valodā ir un kas nav. Vajadzētu uzrakstīt arī labu, modernu un vienkāršu latviešu valodas gramatiku – tas ir sarežģīts darbs. Visbeidzot, **katram latviski runājošajam derētu atskārst, ka atbildība par valodu sākas tieši ar viņu.**

Atbildība par kultūras mantojumu: sekmes un problēmas

2008./2009. gada Pārskatā par tautas attīstību, aplūkojot situāciju dažādās sociālās dzīves jomās, uzmanības centrā tika izvirzīta atbildīguma problemātika un virkne ar to saistītu aspektu. Kultūras mantojuma (turpmāk – KM) saglabāšana ir viena no tām jomām, kurā atbildīgumam ir ļoti liela nozīme. Tā kā KM nozare ir ārkārtīgi plaša un sazarota un grūti būtu bijis ziņojumam atvēlētajā telpā un tā sagatavošanai paredzētajā laikā kvalitatīvi apzināt un izvērtēt visus nozares aspektus, Pārskata redaktori intervēja vadošos nozares speciālistus.

Intervijās pārskata redaktori **Juris Rozenvalds** un **Ivars Ijabs** uzrunāja LR Kultūras ministrijas Muzeju valsts pārvaldes priekšnieku *Dr. philol. Jāni Garjānu*, Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas (VKPAI) priekšnieku **Juri Dambi**, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesoru *Dr. hist. Guido Straubi*, RTU Arhitektūras un pilsētniecības fakultātes profesoru *Dr. habil. arch. Jāni Krastiņu*, VKPAI galveno speciālistu **Vītu Bangu** un Baltijas Centrālās bibliotēkas direktoru *Dr. philol. Viesturu Zanderu*. Intervijā izskanējušos viedokļus apkopoja un rediģēja *Dr. habil. art. Ojārs Spāritis*.

Pirmā saruna

Juris Rozenvalds: Sāksim sarunu ar jautājumu: kā jūs vērtējat pašreizējās tendences savā nozarē? Kādas tendences vērojamas KM saglabāšanā un kādas, jūsuprāt, ir bijušas veiksmes un neveiksmes, un – tālāk – kāds ir atbildības sadalījums? Kā vērtējat likumdošanas bāzi, cik lielā mērā tā veicina nozares attīstību?

Jānis Garjāns: Mans darbs saistās ar t. s. kustamo kultūras mantojumu, jo muzeju kompetence ir savākt un neļaut lietu iznīcīgajai dabai «nopļaut» visu to, kas ir materiālais mantojums; pēdējā laikā ļoti liela uzmanība tiek veltīta arī nemateriālajam kultūras mantojumam. To, kā muzeji pēdējos piecos gados spēj vai nespēj veikt šo misiju, raksturo statistika, un tā rāda, ka tendence ir diezgan stabila. Krājumi, kas glabājas valsts un pašvaldību muzejos, kā arī akreditētajos privātajos muzejos, gadā caurmērā pieaug par apmēram 100 tūkstošiem vienību. Tas ir diezgan solīds cipars. Pavisam Latvijas muzejos kopā ir apmēram 5,5 miljoni vienību – vērtības, kuras muzeju profesionāļi ir uzskatījuši par vajadzīgu savākt un uzglabāt.

Muzejos vienmēr ir notikusi tā saucamā aktīvā un pasīvā atlase. Ar pasīvo atlasu tiek saprasti dāvinājumu vai ziedojumu ceļā ienākuši muzejiskie priekšmeti. Ja runājam par krājumu kā par mērķtiecīgu un sistēmisku veidojumu, tad tas top aktīvās atlases ceļā, un te sava loma ir attiecīgam finansiālam segumam. Atbildot uz jautājumu, cik ir nopirkts un cik ir iegūts kā dāvinājumi, jāatzīmē, ka apmēram 90 % muzejisko priekšmetu gada laikā ir iegūti par velti. Šis rādītājs liecina par diezgan lielu sabiedrības uzticēšanos muzejiem kā institūcijai. Ja cilvēks grib garantiju, ka viņam svarīgā lieta, piemēra, relikvija paliek nākamībai, tad visbiežāk muzejs ir tā vieta, kur viņš to atdod.

Svarīgi, ka pēdējos piecos gados muzejiem bija iespēja ar Valsts Kultūrkapitāla fonda (VKKF) atbalstu iegādāties to, kas ir nepieciešams Latvijas kultūrvēsturiskā mantojuma pilnvērtīgai dokumentēšanai ar muzejiskiem līdzekļiem. Tas bija ļoti būtiski mūsdienu mākslas veicināšanas procesam, jo mūsdienu māksliniekam gleznošana un gleznas pārdošana ir arī iztikas avots. Šajā jomā sagaidīt dāvinājumus ir diezgan problemātiski. Muzeju attīstībai tāpat ir nepieciešami daudz un dažādi antikvāri priekšmeti. Piemēram, Rundāles pils, kas katru gadu atver kādu jaunu ekspozīcijas telpu, nevar gaidīt uz dāvinājumiem. Rundāles pils muzeja darbiniekiem nav cita ceļa kā pirkt interjeram nepieciešamos mākslas priekšmetus.

J.R.: Jūsuprāt, tā pozitīvā tendence, kas vieno, ir sabiedrības iesaistīšanās, un pēdējā laikā tā kļūst plašāka. Turpinājumā divi jautājumi, kas skar citus aspektus. Vai jūs saskatāt kādu sistēmas problēmu, kas varētu būt pamatā neveiksmēm, par kurām vēl nerunājām, bet, kuras, saprotams, ir? Kā jūs vērtējat likumdošanas bāzi muzeju sfērā?

J.G.: Minēšu vienu problēmu, kas ieguvusi samērā nepatīkamu rezonansi. Diezgan spēcīgs un sāpīgs plīķis visai muzeju nozarei tika dots pirms gada, kad Valsts kontrole apšaubīja kārtību muzeju krātuvēs. Grūts bija dialogs ar ierēdņiem, un es gribu uzsvērt, ka nekas no muzeju krājumiem nav ne pazudis, ne izvazāts. Telpu šaurības dēļ, protams, kādam varētu šķist, ka kaut kas ir pazudis. Visai nepatīkama bija mediju reakcija. Man bija žēl kolēģu, kuriem nācās taisnoties: «Nē, nē, mēs neko jaunu neesam darījuši!» Un te saskatām arī pašu vainu – mēs, muzeju darbinieki, neesam pratuši paskaidrot sabiedrībai, ko muzeji dara, kādas ir muzeju grūtības.

Runājot par normatīvo bāzi un likumdošanu nozarē, man ir diezgan grūti vērtēt. Esmu ierēdnis kopš 90. gadu vidus. Tolaik, kad radās Muzeju likums un visi Ministru kabineta noteikumi, esmu bijis procesam cieši klāt.

Guido Straube: Runājot par KM saglabāšanas tendencēm kopumā, ir jāatzīmē, ka situācija uzlabojas. Bet paliek problēma, kas izpaužas divos aspektos. Vēl joprojām ļoti daudz kas ir atkarīgs no naudas, līdzekļiem un no personībām. Latvijā KM saglabāšanas pozitīvie piemēri lielākoties ir ieraugāmi kādās konkrētās vietās, un visbiežāk tās ir pilsētas ar labu, veiksmīgu budžetu, kur pašvaldības priekšgalā ir cilvēki ar pozitīvām ambīcijām un arī ar sapratni par KM. Savukārt trūcīgās pašvaldībās KM saglabāšana notiek daudz vājāk, mazākos apmēros. Braucot pa Latviju, mēs redzēsim nolaistas ēkas, baznīcas, pilis, kur gadu desmitiem nekas netiek darīts.

Viens no veiksmīgākajiem piemēriem, varbūt pats veiksmīgākais, ir Ventspils – tur veiktas ļoti lielas investīcijas gan arhitektūras pieminekļu sakopšanā, gan vēstures dokumentu publicēšanā, sponsorējot Latvijas Valsts vēstures arhīvu (LVVA) izdot dokumentus par Ventspils tirgotājiem un amatniekiem. Arī Cēsis, Valmierā tendences ir visnotaļ pozitīvas.

Es detalizētāk pievērsīšos arhīviem un to problēmām, kuru šajā jomā ir vairākas. Pats galvenais – mūsu valstī nav arhīvu attīstības stratēģijas. Visi arhīvi – gan tā saucamie papīru arhīvi (piemēram, LVVA un reģionālie arhīvi), gan arī audiovizuālais jeb Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvs – cenšas kaut ko vākt kopā, cik to ļauj finanses un speciālistu nodrošinājums dokumentu saglabāšanai. Problēma ir – ko darīt tālāk. Šķiet, ka Latvijas arhīvu sistēma ne vienmēr ir darbojusies veiksmīgi, jo nauda tikusi tērēta nevajadzīgām funkcijām. Arhīva primārais uzdevums ir vākt un nodrošināt dokumentu ilglaicību, bet nodarboties ar skrupulozu dokumentu aprakstīšanu ir lieki. Taču tam tiek tērēts milzīgs laiks, algas, bet aprakstu veidošanas kvalitāte ir zema. Labu un mērķtiecīgu arhīvu darbu var redzēt Eiropas zemēs, piemēram, Vācijā, kur arhīvi nodarbojas tikai ar dokumentu tehnisko saglabāšanu, bet netērē līdzekļus zinātniskai apstrādei. Piemēram, plauktā ir vesela kaudze dokumentu, kas datēti, teiksim, ar 1700. gadu. Ja esi pētnieks, tad tiec ar to galā! Latvijai būtu jāpārņem šāda pieeja, īpaši šobrīd. Tā ļaus lielākus līdzekļus investēt dokumentu saglabāšanā, kas mums nav perfekta. Esmu bieži darbojies arhīvu komisijās, kur ik pa laikam jāparaksta iznīcināmo dokumentu saraksti, jo dokumenti nav attīrīti no papīram kaitīgām sēnītēm u. tml. Tur vajag vairāk investēt, nevis dokumentu aprakstīšanā.

Nākamā problēma KM saglabāšanā ir stihiska pakļaušanās tirgus un kapitālistiskajām attiecībām un mēģinājumiem pelnīt ar jebko. Proti, valsts arhīvi sāk skatīties uz dokumentiem kā uz peļņas avotu. Arhīva dokumentus bieži izmanto izglītības sekmēšanai un zinātnes attīstīšanai, un te pārprasti ieviestās naudas attiecības ir apgrūtināšas, īpaši, ja mācību nolūkā jāiegūst kopijas no zīmējumiem, projektiem, rasējumiem vai skicēm, kas ir samērā veci, piemēram, no 17. vai 18. gadsimta. Un, nedod Dievs, ja studentam ievajadzēsies viduslaiku dokumentu, tad viņam būs jāmaksā diezgan prāva nauda. Tas ir vairāk nekā dīvaiņi, jo gatavojam valstij speciālistus, kuriem jāmaksā par to, par ko valsts jau ir samaksājusi. Rietumos, ja tu arhīvā veic zinātnisko darbu, vienīgais pienākums ir uzrakstīt atsauci un apsolīties arhīvam nosūtīt savu pētījumu, kad tas būs publicēts. Likumdošanā ir jābūt normām, kas reglamentē valsts arhīva glabāto materiālu izmantošanu izglītībā un zinātnē bez atlīdzības.

J.R.: Kā radusies šāda situācija? Kā te var sadalīt atbildību un atbildīgumu? Varbūt ar atskaitīšanos?

G.S.: Tā ir pašu arhīvistu izveidota koncepcija, kā viņiem ir jāstrādā. Līdz ar to tā ir viņu atbildība. Nozīme ir arī tradīcijām: tā esot strādājuši arī vecajos labajos un padomju laikos. Ja tiek piedāvātas pārmaiņas, tās tiek uztvertas sāpīgi. Arhīvam arī nav viegli pateikt daļai darbinieku: jūs mums vairs neesat tik ļoti vajadzīgi, jo mums nauda jāinvestē citās lietās. Es domāju, ka šī ir nopietna arhīvu sistēmas problēma, kas ir aktuāla jau desmit un vairāk gadus.

Kā to labot? Man šķiet, ka viens risinājums (kas vienlaikus ir arī problēma) ir arhīvistu sagatavošana. Ilgu laiku tā bijusi ļoti vienvirspīga. Augstskolas jau gadu gadiem arhīvu sistēmai ir deleģējušas vien profesionālus vēsturniekus,

kuriem, dabiski, raksturīga tendence visu aprakstīt un uzskaitīt. Bet tagad arhīviem lielā mērā ir jāpārorientējas uz dokumentu saglabāšanu, un te pat vairāk nekā vēsturnieki ir nepieciešami bioķīmiķi.

J.R.: Ja jau esam pieskārušies kadru jautājumam, varbūt paturpināsim šo tēmu nedaudz detalizētāk!

G.S.: Darbiniekiem, kas strādā ar dokumentiem, trūkst tradicionālās izglītības. Mums ļoti vāji ir attīstīta joma, kas gatavo dokumentu restauratorus. Ja nemaldos, pie Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcijas ir Centrālā mikrofotoķīmijas un restaurācijas laboratorija, bet tā ir ļoti maza vienība visai arhīvu sistēmai.

Kadru jautājumā svarīgs ir audits. Ir jānoskaidro, cik ilgā laikā notiek arhīvu personāla atjaunošanās. Latvijā nav daudz arhīvu, un tajos vajag ļoti maz nopietni sagatavotu speciālistu. Vai valstij vispār ir jēga pēc mācību programmām, kas sagatavo speciālistus, teiksim, paleogrāfijā vai dokumentu restaurācijā. Varbūt ir lētāk epizodiski rīkot konkursus un sūtīt cilvēkus uz augstskolām rietumos vai austrumos. Krievijā ir ļoti spēcīgs kinodokumentu saglabāšanas ceļš, kur izmanto modernās tehnoloģijas.

J.R.: Vai mums ir kāda valsts politika attiecībā uz arhīvu darbiniekiem? Tas pats jautājums par paleogrāfijas un citu maz pieprasītu speciālistu sagatavošanu.

G.S.: 90. gados tādas mācību programmas tika izstrādātas. Šādas programmas faktiski ir jāveido ar vairāku līmeņu atbildību. Nedrīkst būt tā, ka šīs programmas veido paši arhīviski, un tas viņiem nodrošina mierīgu dzīvi. Mūsdienās augstskolas ļoti aktīvi izmanto gan muzejus, gan arhīvus. Viņiem visiem būtu jāiesaistās arhīvu sistēmas optimizācijā. Protams, pastāv vecie uzskati, ka arhīvs ir tikai tāda snaudoša krātuve, bet arhīvi ir mainījušies. Vācijā šī politika kardināli atšķiras – tur valsts uzdevums ir saglabāt un nodrošināt dokumentu izmantošanu, un arī zinātniskā apstrāde viņiem ir atšķirīgi organizēta. Tur netiek tērēts laiks un nauda liekiem pasākumiem, kuru atdeve ir apšaubāma vai ļoti zema.

Jānis Krastiņš: Es gribu piekrist Straubes kungam jautājumā par arhīviem. Daudz izmantoju to pakalpojumus, un arī studenti, kuri specializējas KM aizsardzības jautājumos tiek mācīti strādāt arhīvos. 90. gados pat par lietas pasūtīšanu LVVA prasīja trīsdesmit vai četrdesmit santīmu. Tas bija un ir pilnīgs pārpratums. Jaunajos ekonomiskajos apstākļos arhīviski sāka uzskatīt savu tiešo darbu par peļņas avotu. Faktiski 90. gadu vidū zinātniskās pētniecības darbs tika pilnībā paralizēts.

J.R.: Vai tagad situācija ir mainījusies?

J.K.: Vēl 90. gadu sākumā students gāja uz arhīvu ar savu skeneri un darbojās ar savu aparatūru. Tagad tas ir aizliegts un par katru kopiju jāmaksā. Neviens diplomdarbā, kas ir vajadzīgs valsts attīstībai, nevar ievietot nepieciešamos plānus. Līdz ar to zinātnisko projektu kvalitāte zūd, nodarot tiešus zaudējumus tautsaimniecībai.

Dokumentu aprakstīšana un identifikācija pie mums ir šausmīgi vāja. Jaunie tikai no vecākiem, pieredzējušiem kolēģiem var uzzināt, kādos fondos meklēt, lai kaut ko atrastu. Nekāda sistemātiska uzskaitē par arhīvā uzglabātajām vērtībām neeksistē. Arhīva darbinieki bezjēdzīgi dara to, kas būtu darāms pētniekiem, bet pētnieki netiek nodrošināti ar atbilstošu izejmateriālu.

J.R.: Krastiņa kungs, mums būtu interesanti dzirdēt jūsu domas arī kultūras pieminekļu pašreizējās situācijas izvērtējumā!

J.K.: Neredzu, ka pēdējos gados arhitektūras un kultūras pieminekļu jomā būtu notikušas kādas pārmaiņas. Tās iezīmējās 90. gadu beigās un jaunā gadsimta sākumā. Visu laiku ārzemju kolēģi man jautā: vai jums ir kāda nacionālā programma kultūras pieminekļu aizsardzībai? Nav! Viss šajā nozarē ir noticis privātas iniciatīvas rezultātā, un tas ir ļoti maz. Ventspils pils ir īpašs gadījums, kur Dievs nolika pašvaldību tādā vietā, kura to apgādāja ar līdzekļiem, kas tika mērķtiecīgi likti lietā. Ņemiet visus pārējos kultūras pieminekļus – Mežotni, Bīriņus, kur ir labi sakoptas lauku pils, – nevienam nav bijis ne valsts, ne pašvaldību finansējuma. Mūsdienās mēs nevaram viennozīmīgi pateikt, kas ir labs un kas ir slikts, jo, tāpat kā padomju laikā, nozūd no zemes virsas muižas, pils, viensētas. Paskatieties, kas pēdējo 10 gadu laikā noticis laukos! Kas agrāk vēl bija, tā šobrīd vairs nav. Lauki izmirst.

Otrs aspekts pie tā paša pozitīvā piemēra – Ventspils pils. Labi, ka tā ir, bet tas, ko tur redzam, ir falsifikācija. Mūsdienu papildinājumam ir jābūt tādām, kas saglabā autentiskās vērtības, tās neiznīcinot. Bet autentiskās vērtības nedrīkst apaudzēt ar falsifikācijām, kas Ventspils pilī ir ticis masveidā īstenots. Katrai vietai ir nepieciešams attīstības plāns, un spilgtākais negatīvais piemērs ir pēdējais Rīgas Attīstības plāns. Iepriekšējais bija perfekts līdz 2005. gadam. Veikli darboji gan plānošanu, gan nozares attīstību izmanto savtīgiem mērķiem. Šābrīža, proti, 2005.–2018. gada Rīgas Attīstības plānam, nav nekā kopīga ar profesionālu plānošanas dokumentu. Tas ir kā kaleidoskops, izkrāsota karte, vienā zemes gabalā 18 stāvi, citā – 25. Kurš vairāk maksā, tam atļauts vairāk stāvu. Analīzes par to, kur var nodrošināt dažādu līmeņu apbūvi, vispār nav veiktas. Viss pārvērsts par rupju biznesu. Un tas lielā mērā skar arī KM aizsardzību.

Rīgā ir īpašas nozīmes un vērtības vietas ar pasaules KM kvalitāti, bet pēdējam Rīgas vēsturiskā centra saglabāšanas un attīstības plānam nav nekā kopīga ar to, kam jābūt šādā dokumentā. Tam ir divi iemesli: viens ir absolūta neprofesionalitāte, otrs – plānā iestrādātās biznesa intereses. Es personīgi mēģināju ar VKPAI palīdzību un pat Saeimas iesaistīšanu ietekmēt pilsētas plānošanas stratēģiju, bet neizdevās, jo ir ieinteresētas personas, kuras atbalsta šādu pieeju.

J.R.: Kā jums šķiet, vai situācijā ar Rīgas Attīstības plānu lielākā atbildība gulstas uz valsti, kas nedefinē normatīvo bāzi, vai tā ir Rīgas pašvaldība, kura pakļaujas kaut kādām ietekmēm?

J.K.: Gan viens, gan otrs, jo pašreizējie plānotāji ir strādājuši biznesā ieinteresētu pasūtītāju interesēs. Par to liecina tas, ka pret diviem Rīgas domes Attīstības departamenta vadītājiem ierosinātas krimināllietas. Pašreizējie plānotāji ir uzmanīgāki. Tomēr viņu profesionālā pieredze ir zemā līmenī, tiesa, viņi bieži atsaucas uz Teritoriju plānošanas likumu, kas ir galvenais pamatlikums attīstībā. Bet tā izpratne tiek virzīta pilnīgi pretēji. Ir vēl viena neliela problēma – virkne speciālistu, atsaucoties uz Teritoriju plānošanas likumu, uzskata, ka katra plāna sastāvdaļa ir izstrādājama kā īpaši noteikumi.

Rīga ir attīstījusies pēc pilsētas apbūves noteikumiem jau 150 gadus. Padomju laikā šos noteikumus likvidēja, bet 1995. gadā atkal atjaunoja. Iepriekšējo pilsētas attīstības plānu izmeta ārā, tādu pašu ceļu aizgāja arī iepriekšējie apbūves noteikumi. Kaut kādas drumstalas jau ir saglabājušās, bet ļoti sliktā un necaurskatāmā tekstu jūklī. Viss tiek virzīts ar skaidru aprēķinu – ja pasūtītājs grib Rīgā kaut ko celt, viņam ir jāmaksā. Diemžēl profesionalitātes trūkums izpaužas daudzos dogmatiskos uzstādījumos, kaut vai tas, ka Rīgas vēsturiskajā centrā ir 39 teritorijas ar atšķirīgiem noteikumiem. Vai tas veicina kultūras pieminekļu aizsardzību? Tieši otrādi! Tāda pieeja grauj KM aizsardzību, jo neko nevar saglabāt ar aizliegumiem. Saglabāt var ar veicinošiem pasākumiem – ar nodokļu atvieglojumiem, atļauju būvēt, attīstīt, lai ieguldītie līdzekļi tiktu virzīti KM aizsardzībai un saglabāšanai. Bet, ja attīstītāju projektus kategoriski noraida ar argumentu par vides saglabāšanu nemainīgā veidā, tad mēs redzam, ka vairojās grausti un Rīga sāk pārvērsties par graustu pilsētu.

J.R.: Minot Vāciju kā labas pārvaldības prakses piemēru, jūs atzīmējat attiecības starp valsti un īpašnieku. Šajā sakarā divi saistīti jautājumi. Pirmais: kurā valstī attiecības starp valsti, pašvaldību un privātpersonu kā īpašnieku, jūsuprāt ir sakārtotas priekšzīmīgi, kuru modeli mēs varētu ņemt par paraugu? Otrais: kā jūs vispār vērtējat šo situāciju ar arhitektūras pieminekļu saglabāšanu privātajā īpašumā?

J.K.: Par valsts atbildību grūti runāt vispārīgi. Vācijā ir sen aprobēta prakse, ka ikviens objekts privātpašumā, pat ja tas nav pieminekļu sarakstā, ir visas sabiedrības īpašums. Tas rada mūsu dzīves vidi, vides telpu un tā ir jākopj un jāuztur. Ja jūs remontējat savu dzīvokli mājā, kas pieder privātpašniekam, jūs kā īrnieks no municipalitātes dabūjat zināmu kompensāciju remonta izdevumu segšanai. Vēl drošāk šādas kompensācijas piešķirums darbojas tad, ja jūs remontējat kultūras pieminekli. Mums šāds stāvoklis šķiet kā tāla utopija pat tad, ja personas rīcībā ir izcils valsts nozīmes kultūras pieminekļi. Šim finansējuma modelim līdzīgs darbojas Latvijā ar VKPAI starpniecību, bet tās rīcībā esošo līdzekļu pietiek labākā gadījumā pāris baznīcu jumtu remontam, un viss. Šajā ekonomiskajā situācijā ir lieki cerēt, ka tuvākā nākotnē kaut kas varētu mainīties. Mūsdienās notiek pretējais – diskutējam, vai kultūras pieminekļu saraksts nav par plašu. VKPAI mēģina izvērst sadarbību ar pašvaldībām. Tā Rīgas gadījumā ir izveidota Vēsturiskā centra saglabāšanas un attīstības padome, kurā pārstāvēti gan pašvaldības, gan inspekcijas

pārstāvji, gan neatkarīgi eksperti, kuri mēģina vērtības līdzsvarot un koordinēt stāvokļa uzlabošanas pasākumus. Tas, ko mēs redzējam vēl pirms desmit gadiem Ģertrūdes ielā, kad G. Ķirsons atvēra ēdināšanas uzņēmumu un aizbūvēja pusi trotuāra, šodien laikam nevarētu notikt. Tāpat ir ar «Apsaras» tējas namiņu kanālmalā. Nu nedrīkst tajā vietā atrasties tik kapitālas celtnes! Valsts inspekcija aizbildinās – tā ir pagaidu būve, bet mūsu bērni to vēl tur redzēs. Stacijas laukuma vidū arī sākās ar to, ka tur bija ātro uz kodu vieta. Tagad izrādās, ka tas ir privatizēts zemes gabals. Stacijas laukuma vidū! Un īpašnieki jau nāk ar priekšlikumu par četrstāvu māju tajā vietā! Tādējādi ir radies haoss, kurā atsevišķu objektu celtniecība var notikt pilnīgi neatkarīgi no kopējās kompleksās apbūves idejas, kas attīstības plānā vispār nav paredzēta.

Es varbūt iesāku ar negācijām, bet daudzas lietas ir pozitīvas un atzinīgi vērtējamas. Mēs te daudz runājam par visādiem *stokmaņiem* un *trianguliem*, bet man šķiet, ka šajā brīdī to tapšana vairs nebūtu tik vienkārša. Lai gan arī toreiz pastāvēja noteikta normatīvā bāze, tikai tā tikuši ignorēti. Piemēram, Rīgas brīvpostas pārvaldes ēkas parādīšanās Kronvalda parkā. Toreizējā attīstības plānā bija fiksēta esošā situācija ar iepriekšējā restorāna paliekām, un Rīgas Attīstības plānā varēja redzēt, ka šajā vietā ir jāreģenerē dabas pamatne. Tur ēku vispār nedrīkstēja būt. Bet tajā vietā parādījās ēka, turklāt vēl ar iespēju iebraukt parkā ar autotransportu.

J.R.: Kāda loma šajā sakarā ir sabiedriskajai domai? Vai viņošanās ap Triangula bastionu vai «Stockmann» un citiem līdzīgiem objektiem liecina par zināmu sabiedrības gatavību reaģēt, vai arī tā liecina, ka sabiedrība uzņemas lielāku līdzdalību procesos?

J.K.: Es domāju, ka sabiedrības informētība šajā laikā ir pieaugusi un acīs uz daudzām lietām ir atvērušās.

J.R.: Jautājums Garjāna kungam. Cik lielā mērā mēs varam runāt par privātiem muzejiem Latvijā kā par dažāda līmeņa un atbildības institūcijām salīdzinājumā ar valsts un pašvaldību iestādēm?

J.G.: Runājot par muzejiem, es domāju par nozari kopumā, jo normatīvā bāze – Muzeju likums – skaidri attiecas uz šo hierarhiju, ko iezīmē valsts, pašvaldību un privātie muzeji. Muzeju valsts pārvalde radīta kā institūcija, kura administratīvi pakļauta Kultūras ministrijai, bet tai deleģētā funkcionālā pārraudzība aptver visus muzejus neatkarīgi no finansētāja un īpašnieka un arī to privāto muzeju daļu, kuri ir izšķīrušies, ka viņi grib būt akreditēti muzeji. Mums ir apmēram desmit privātie muzeji. Taču šis dalījums piederības kategorijās traucē. Ja muzejs pieder pašvaldībai, valsts ierēdņi bieži vien aizbildinās, sakot: tā ir jūsu problēma, jums jātiek ar to galā bez valsts finansējuma. Šāda paradoksāla situācija bija izveidojusies Vecpiebalgas pagastā, kur atrodas brāļu Kaudzišu muzejs «Kalna Kaibēni», A. Austrīņa «Kaikaši», K. Skalbes «Saulrieti» – mūsu literatūras klasiķu piemiņas vietas. Tā nav lokāla viena pagasta lieta, runa ir par nacionālām vērtībām. Paldies Kultūras ministrijai,

kuru izdevās pārliecināt, ka pašvaldība ir pelnījusi valsts atbalstu. Bet tradicionāli ir tā: pašvaldības iestāde ir pašvaldības problēma. Kad Latvijā tapa Muzeju likums, mēs par paraugu ņēmām Dānijas Muzeju likumu, kurā saskatījām pozitīvu vērtību pašā pieejā: cik daudz naudas pašvaldība iegulda savā muzejā, tik lielu līdzfinansējumu tā saņem no valsts. Šāds loģisks princips nav iespējams Latvijā, jo to kavē striktais sadalījums «pašvaldības» un «valsts» kategorijās.

Atgriežoties pie maksas pakalpojumiem arhīvos, gribu minēt aspektu, kāpēc arhīvi un muzeji prasa maksu. Muzeju likumā skaidri ir definēts, ka valsts muzeju finansē no valsts budžeta, paredzot līdzekļus arī KM saglabāšanai. Bet nepietiekama budžeta apstākļos tiek kategoriski prasīts palielināt pašu ieņēmumus. Es domāju, ka bibliotēkās un arhīvos pastāvošā sistēma droši vien ir līdzīga tai, kas pastāv muzejos: informācija par to, kas tiek glabāts šajās iestādēs. un iespēja iepazīt krājuma priekšmetus ir bez maksas. Muzejos tas tā ir noteikti. Taču, ja jūs gribat kopēt, iestājās līguma attiecības, un tas ir maksas pakalpojums. Šeit tie normatīvie akti, likumi nedarbojas. Var jau būt, ka mēs paši esam vainīgi, jo, strādājot pie Muzeju likuma, mēs definējām optimālo situāciju, kādai būtu jāveidojas. Tagad dzīve parāda, ka mēs atpaliekam no šīs optimālās situācijas. Ko darīt? Likums netiek pildīts. Vai izēja būtu grozīt likumu, nolaist latīņu zemāk un palikt likuma ietvaros? Bet ar to, ka mēs grozīsim likumu, problēma nebūs atrisināta.

Ivars Ijabs: Viena lieta ir valsts, pašvaldību un arī privātpersonu atbildība par muzejiem, cita lieta – kādā veidā savu atbildību apzinās paši muzejnieki. Kā jūs redzat šo pāreju no samērā konservatīva iestādījuma, kāds muzejs arī ir, pie sabiedrībai atvērta veidojuma?

J.G.: Muzejs turas uz trim vaļiem. Pirmais ir mantojums, krājums, vērtības, kuras savācam un glabājam un par kurām mēs esam atbildīgi. Nākamais ir pētniecība. Varbūt ne tik daudz akadēmiskā pētniecība, bet tā, ko profesors J. Krastiņš minēja, proti, pētnieciskais darbs, kas jāveic muzeja personālam, lai lietotājiem būtu pieejama pamatinformācija, kartotēka. Trešais valis jeb funkcija ir komunikācija. Veicot šo funkciju, viss, kas muzejam pieder, tiek atdots atpakaļ sabiedrībai demokrātiskā, atraktīvā formā, lai ar to spētu iepazīties visplašākā auditorija. Domājot par komunikāciju, proti, izstādēm, ekspozīcijām, kas ir muzeja pamatprodukts, es gribētu teikt, ka atvēlēto iespēju robežās darīts tiek daudz. Protams, te atkal parādās finanšu problēmas, īpaši situācijās, kad naudas pietrūkst. Tāpēc ir būtiska mūsu produkta prasmīga virzīšana tirgū, mārketings. Muzeja darbinieku profesija šobrīd arvien vairāk liek orientēties daudzveidīgajā piedāvājumu pasaulē, un kultūras mantojumu ir jāprot normāli pasniegt sabiedrībai. Te ir ļoti daudz darāmā, un šajā ziņā varbūt arī muzeju potenciāls līdz galam nav izmantots.

J.R.: Mūs interesē arī jautājums par kadru sagatavošanu. Kur jūs saskatāt problēmas? Kam jābūt atbildīgam par speciālistu sagatavošanas stratēģiju, it īpaši KM saglabāšanas jomā?

I.I.: Cik lielā mērā jaunā paaudze – arhitekti un visi citi ar pilsētu plānošanu un būvniecību saistītie cilvēki – savā izglītībā tiek mācīti apzināties KM vērtību?

J.K.: Arhitektūrā šeit problēmas nav. Mākslas akadēmijā ir sava Mākslas vēstures nodaļa, Latvijas Kultūras akadēmija gatavo savas nozares speciālistus. RTU Materiālzinību fakultātē ir materiālu apstrādes speciālisti, kas specializējas tieši restaurācijas jautājumos. Mums mācību programmās nav atsevišķas specializācijas KM aizsardzības jautājumos. Pieredze māca, ka tie, kas specializējas tikai nekustamā īpašuma aizsardzībai, saglabāšanai un restaurācijai, pārvēršas par dogmatikiem, nedomājošiem burta kalpiem. Interesanti, ka labākie arhitektūras pieminekļu restaurācijas piemēri ir nevis tie, kur līdzdarbojušies atzītie restaurācijas speciālisti, bet gan tie, kur bijusi liberālāka, radošāka pieeja. Mums ir visi priekšnoteikumi arhitektu radošā gara atraisīšanai, jo arhitektūras vēsture mācību programmā reti kur pasaulē ir tādā līmenī, kā tas ir pie mums. Arī tēlotājas mākslas priekšmeti pie mums tiek apgūti plaši.

Savā laikā profesors Jurijs Vasiljevs mūsu arhitektūras vēsturiskos pētījumus ievirzīja zinātniskā gultnē. Diemžēl es nevaru teikt, ka tas bija liels ieguvums. Toreizējie audzēkņi kaut kā ieciklējās šo jautājumu skatījumā, un rezultātā mums ir aplami restaurēta Ventspils pils, ko daudzi uzskata par ideālu. Tāds pats pārpratums ir Mencendorfa nams Vecrīgā – brīva fantāzija, kam nav nekā kopīga ar restaurāciju. Lai izvairītos no šauras specializācijas dogmatiskajām kļūdām, ir nepieciešami plaša profila arhitekti.

J.R.: Kā jūs vērtējat situāciju speciālistu sagatavošanā muzejiem un arhīviem?

J.G.: Ja mēs tagad domājam par muzejiem kā senu, tradīcijām bagātu institūciju, tad, manuprāt, tai mūsdienās ir jāspēr solī, veidojot kvalitatīvu, uz sabiedrību orientētu atieksmi. Nav tādas nozares, nav tādas jomas, kam nevarētu veidot muzeju. Mums ir vēstures muzeji, mākslas muzeji, literatūras, dabas, seno spēkratu, ugunsdzēsēju un Bībeles muzeji. Bet, lai muzeja darbinieks būtu profesionāls, ir svarīgi divi aspekti. Pirmais – viņam ir jābūt profesionālam savā nozarē. Bet vai ar to pietiek? Prakse rāda, ka nepietiek. Tāpēc mēs runājam par otru aspektu – muzeoloģiju. Daudzi diskutē, vai tā maz ir zinātne, bet tieši muzeoloģija skar visplašāko jautājumu spektru, runā par daudzveidīgajām muzeja funkcijām. **Latvijas pēdējo gadu ieguvums ir tas, ka mums izdevies radīt muzeju darbinieku izglītības sistēmas iedīgļus.** Augstākais, ko mēs varam piedāvāt Latvijas izglītības sistēmā, ir muzeoloģijas programma Latvijas Kultūras akadēmijā. Runājot par muzeju darbinieku izglītošanās perspektīvām, viena no Muzeju valsts pārvaldes (MVP) funkcijām ir nodrošināt tālākizglītību. Mēs piedāvājam kursus, seminārus un konferences, pieredzes apmaiņu ar ārzemju kolēģiem. Nākamais līmenis ir katra individa ziņā, un tā ir pašizglītība. Tāpēc MVP strādā pie muzeoloģijas bibliotēkas veidošanas, izdodam grāmatas un pat grāmatu sēriju «Muzeoloģijas bibliotēka».

Mūs nevar apmierināt muzeju administratīvā personāla kvalifikācija, menedžeru prasmes. Lai varētu šajos laikos pastāvēt un veikt savu misiju, ir jāmainās. Tikai

profesionālie muzeju darbinieki būs tie, kuri spēs šīs dzīves diktētās maiņas īstenot.

G.S.: Es paturpināšu par štatiem un jaunajām tehnoloģijām. Arhīvos ir pārāk daudz konservatīvi domājošu darbinieku. Ja mēs aplūkojam pasaules pieredzi, tur arhīvu digitalizācija ir spēcīgi attīstīta – arhīvi skenē lietas, bet lietotājs vajadzīgo var atrast internetā. Ir traģiski, ka arhīvs sēž uz savas mantas un lielīgi skaita, cik viņiem to vienību vai plauktu metru. Ja pavērtējam, kādi dažādi tematiskie izdevumi un pārskati par arhīvu materiāliem mums ir pieejami, tad aina ir bēdīga. Arhīvi ir šausmīgi pasīvi. Viens izņēmums – Latvijas Valsts Kinofotofono dokumentu arhīvs ir izdevis reģistru, šķiet, trijos sējumos. Diemžēl pēdējo sējumu kvalitāte ir ārkārtīgi slikta. ASV šādi sējumi ir par katru vēsturei būtisku faktu: arhīva materiāli tiek ielikti prezentācijas materiālā, un līdz ar to katrs zinātnieks tam tiek klāt. Problēma ir saistīta ar tradicionālo domāšanu: lai lieta guļ plauktā, ja kādam to vajag, lai viņš cīnās. Tajā pašā laikā diezgan lielā pietāte pret dokumentu saglabāšanu ir pārspilēta, tā drīzāk saistāma ar atpazīcību nozares domāšanā, nevēlēšanos strādāt un izmantot jaunās tehnoloģijas.

Cita lieta, protams, ir kultūras speciālistu sagatavošana. Es domāju, ka valsts līmenī trūkst izpratnes par to, ka valstij ir jāuzņemas menedžera loma KM saglabāšanā un arī organizēšanā. Skaistais Vācijas piemērs, ko minēja prof. J. Krastiņš – ja tu ko dari, valsts tev nāk pretī. Pie mums valsts izdod likumus, varbūt dažreiz kontrolē, lai tos kāds arī respektētu, bet valsts nedarbojas kā menedžeris. Īpašnieks bieži vien nav ieinteresēts atklāto, atrasto KM objektu publiskot. Tas ļoti bieži notiek ar arheoloģisko mantojumu un arī arhitektūras mantojumu. Piemērs tepat Rīgā no Muižas ielas. Pirms kāda laika tur notika intensīva būvniecība un kāda firma atklāja, ka zem būvlaukuma ir 17. gadsimta kultūrlānis. Ko darīt? Valsts iestādes saskrūvē prasības, ka tagad jāveic arheoloģiskā izpēte, bet tas prasa naudu, laiku, un viss apstājās. Naktī piebrauca mašīna ar betonu, un šī mantojuma vairs nav. Dabiski, visi pārmetumi pasūtītājam, viņam jāmaksā sods. Bet viņam arī nav nekādu garantiju vai cerību, ka valsts viņam palīdzēs.

Cita problēma ir t. s. melnie arheologi, kas ļoti daudz ko noposta. Valsts varētu aizliegt arheoloģisko priekšmetu pārdošanu tirgū, bet es domāju, ka valstij vajadzētu būt noteiktai politikai, kas veicinātu atradēju dalīties informācijā par atrasto.

Par izglītību runājot, domāju, ka ir jānoskaidro valsts augstskolu līmenī, vai tās spēj uzņemties atbildību par rezultātu, it sevišķi specifiskās lietās – tajā pašā arhivistikā. Diez vai vajag cilvēkus mānīt iekšā augstskolā un specifiski izglītot, ja pēc šādas profesijas darba tirgū nav pieprasījuma. Vācijā ir profesionālās izglītības iestāde – Marburgas arhīva skola. Tā nav augstskola, bet vairāk līdzinās tehnikumam, un tajā sagatavo arhīvu tehniskos darbiniekus. Ne jau vienmēr visos līmeņos vajadzīgi augstskolu beiguši speciālisti.

J.R.: Vēlētos tomēr dzirdēt kādu vārdu arī par likumdošanu.

J.K.: Es uzsvēršu valsts atbildību. Ir jāparūpējas, lai normatīvā bāze, normatīvie akti, kas saistās ar KM saglabāšanu,

aizsardzību un atjaunošanu, būtu veicinoši, nevis aizliedzoši. Saprāta vadītai darbības atļaujai vienmēr būs labāks rezultāts nekā aizliedzošai. Ja valsts kontroles institūcijas celtniekiem pavēl: jūs te neko nedaršiet, jums te ir jāizrok gandrīz līdz Zemes serdei, – tad beigās notiek tas, ka kultūrlānis tur arī nesaglabājas. Īpašnieks vienkārši to iznīcina, un punkts.

J.G.: Man savukārt šad tad ir liecība, ka no likumdošanas ir «izkritis» jautājums, kas ir valsts prioritāte un «jumta likums» kultūrai. Mums ir Arhīvu likums, Muzeju likums, bibliotēku likumdošana. Bet mēs runājam par KM, kas apvieno visu minēto. Dzīvē arī tas viss, kamēr nav nonācis krātuvju plauktos, ir organiski saistīts. Jānonāk pie tāda «jumta likuma», kas veido sistēmisku izpratni par mantojumu.

J.K.: Tāda nav. Arhitektu savienība jau vismaz desmit gadus mēģina izstrādāt visaptverošu arhitektūras politiku, kopēju valsts kultūras programmu, kurā KM aizsardzība ir tās būtiska sastāvdaļa, bet arhitektūra – viena no svarīgākām KM sastāvdaļām, kas visu laiku dod jaunu pienesumu kultūrvērtību mantojumā.

G.S.: Laiku pa laikam attiecībā uz KM iezogas politiskas balsis. Skajākais piemērs ir Basteja bulvāris. Faktiski tā bija iela ar vēsturisku nosaukumu, kultūras mantojums, kas parādīja noteiktu Rīgas attīstības posmu. Man nekas nav pret godājamo Latvijas valsts politiķi, bet mainīt šīs ielas nosaukumu varbūt bija nevietā.

J.R.: Man patīk pretējs piemērs – par Baznīcas ielu, kas padomju laikā bija Veidenbauma iela. Vai mums tiešām vienmēr un visur obligāti vajag tā, kā bija pirms 60–70 gadiem. Nabaga Veidenbaums tagad palicis vispār bez ielas Rīgā. Ar ko gan dzejnieks ir noziedzies latviešu tautas priekšā, ja viņam atsavina pelnītu un iesakņojušos toponīmu?

J.K.: Starp citu, gadījums ar Baznīcas ielu savā būtībā ir analogisks Basteja – Meierovica bulvāra situācijai. Tad, kad nosprauda Baznīcas ielu, krustojumā ar Ģetrūdes ielu bija paredzēts laukums tieši baznīcai. Un tā ielas nosaukums atspoguļo pilsētas veidošanās vēsturi.

J.R.: Es jums neiebilstu, bet vienkārši minu to, ka Veidenbauma vārds pazudis no Rīgas kartes.

J.K.: Ir cita, vēl sliktāka lieta. Es vadīju Rīgas vietvārdu komisiju, ko izveidoja bijušais Rīgas Attīstības departamenta vadītājs Vilnis Štrams. Komisijā nopietni strādāja speciālisti. Tagad tur salikti politiķi, kuriem ir jau uzstādījums – liksim atkal aktieru vārdus ielu nosaukumos, un tā tik uz priekšu. Daži tur vēl domā padomiski. Mēs tomēr ievērojām principu – maksimāli izvairīties no ielu nodēvēšanas personu vārdā. Jo, pēc šīs loģikas, vienmēr atradīsies kāds, kura vārds kā mazāk populārs būs jāņem nost un cits jāliek vietā.

J.R.: Ir vēl kāds jautājums, ko, iespējams, būtu vērts apspriest. Parīzē es redzu ielas nosaukumu, un apakšā ir pievienota pavisam īsa uzziņa par to, kas bijusi tā persona, kuras vārdā iela nosaukta. Rīgā tādas informācijas nav, bet

arī tā taču veido kultūras vidi. Ja mums iela nosaukta kāda latviešu dzejnieka, komponista, vai politiķa vārdā, tad es vēlētos kaut vai tūristu dēļ ieraudzīt kādu skaidrojumu divās valodās.

J.K.: Pareizi! Ļoti bieži Rīgas domei to esmu ieteicis. Bet nekas nav darīts. Jūs minējāt Basteja bulvāri. Mēs iesniedzām Rīgas domei ļoti nopietnu dokumentu par bulvāra vēsturi, par visu, ko te minējām. Protams, domniekus tas neinteresēja. Pēc tam izteicu savu viedokli televīzijā. Pēc intervijas zvanija domnieks Dainis Kalns, un tad man nācās noklausīties 10 minūšu gadu monologu: jūs esat vecs, dumjš, jūs ienīstat Latviju, jūs nekā neejdzat, un tādā garā.

Otrā saruna

Juris Dambis: KM ir tā joma, kuru starptautiski regulē vairākas konvencijas. Viena no vecākajām ir Konvencija par pasaules kultūras un dabas mantojuma aizsardzību. Pamatoties uz šo dokumentu, Rīgas vēsturiskais centrs ir iekļauts UNESCO Pasaules kultūras un dabas mantojuma sarakstā. Pasaules zinātniekus interesē arī UNESCO Pasaules mantojuma sarakstā iekļautais Strūves meridiāna loks, kura divi punkti atrodas Latvijā, tomēr plašai sabiedrībai tas nav tik zināms. Bez tam ir vesela virkne Eiropas Padomes konvenciju – Eiropas arheoloģiskā mantojuma aizsardzībai, arhitektūras mantojuma aizsardzībai, ainavu konvencija un, manuprāt, viena no nozīmīgākajām – Vispārējā konvencija par kultūras mantojuma vērtību sabiedrībai. Un šī pēdējā, ja tā var teikt, ir «jumta» konvencija visām konvencijām. Latvija šīm konvencijām ir pievienojusies, un mēs varam lepotos ar to, ka mūsu normatīvā bāze KM jomā ir detalizētāka un sakārtotāka nekā mūsu kaimiņiem. Latvijā ir speciālais likums «Par kultūras pieminekļu aizsardzību», ir Ministru kabineta noteikumi, vēl 24 citos likumos ir kāds regulējums attiecībā uz kultūras pieminekļu aizsardzību. Tas nozīmē, ka mums ir ne tikai viens speciālais likums, bet arī citos normatīvajos aktos ir iestrādātas saistošas normas. Papildus var minēt vēl 27 Ministru kabineta noteikumus, kas regulē KM jomu. Tāpat mēs ievērojam apmēram 70 starptautisku hartu, rezolūciju u. c. ieteikumus. Tas liecina, ka juridiskā bāze ir nopietna. Tomēr tas vēl nenozīmē, ka viss ir kārtībā. Mums ir normatīvais regulējums, bet šobrīd trūkst sabiedrības iesaistīšanās un apziņa par vērtībām.

Viena no lielākajām problēmām ir sarežģīta procedūra jaunatklātu objektu iekļaušanai valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā, turklāt tā ir apstrīdama. Lēmumu pieņem ministrs, mēs gatavojam pamatojuma dokumentāciju. Ja Zviedrijā kāds atrod arheoloģiskas vērtības, tad no tā brīža objekts automātiski tiek ņemts valsts aizsardzībā. Kad viņiem vaicāju, kā īpašnieks vai racējs var zināt, ka tā ir vērtība, atbilde bija – pats vainīgs, ka bijis tik neizglītot, un viņam ir jāatbild likuma priekšā. Skandināvijā sabiedrība ir vairāk gatava sargāt kultūrvēsturisko mantojumu.

Latvijā mēs nodarbojamies ar kaut ko pilnīgi citu. Pārtaugoties atpakaļ, redzam, ka mums grūtākais periods bija 2000.–2003. gads: toreiz politiķi mēģināja lēmumu «dzīt cauri» saskaņošanas institūcijām kā ar buldozeru. Un tad notika pagrieziena punkts. Pēc plašām diskusijām pieņēma Rīgas vēsturiskā centra saglabāšanas un aizsardzības likumu, kas

stingri regulē galvenos jautājumus. Mantojuma sargāšana toreiz saskārās ar privātām interesēm. Mēs bijām uz kara takas ar Rīgas domi. Pēc likuma pieņemšanas Rīgas dome rosināja Valsts prezidenti atdot likumu Saeimai atkārtotai izvērtēšanai. Pieņemto likumu Rīgas dome mēģināja apstrīdēt arī Satversmes tiesā, taču tā atzina, ka likums atbilst starptautiskām normām un cilvēktiesībām...

Kas ir mainījies? Agrāk lēmumus pieņēma kabinets, tagad svarīgākos jautājumus diskutē Rīgas vēsturiskā centra saglabāšanas un attīstības padome, kur pie viena gada ir sapulcējušies visu iesaistīto institūciju pārstāvji. Ne vienmēr tas ir KM aizsardzības interesēs, jo reizēm balsojumā uzvar ekonomiskās intereses. Bet process vismaz ir caurskatāms.

Vita Banga: Tā kā es nodarbojos arī ar pētniecību, rakstu par pieminekļu aizsardzību un reāli strādāju Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijā, man iznāk saskarties ar visiem šiem normatīvajiem aktiem praksē. Pareizi J. Dambis teica, ka sabiedrība nav izglītota. Tur arī sākas problēmas un liela agresivitāte. Apsekojot objektu un veicot pārrunas ar tā īpašnieku, nākas saskarties ar bīstamām sekām. Ekonomiskā uzplaukuma gadi varbūt ļāva sakārtot normatīvos dokumentus, bet pieminekļiem tie nebija labvēlīgi, jo ļoti daudzi iegādājās īpašumus un tie kļuva atkarīgi no neizglītotiem vai savtīgiem īpašniekiem. Attieksme: tas ir mans, kā gribu, tā daru. Bet mēs – valsts pārstāvji – risinājām dialogu, skaidrojām, audzinājām. Šajā jomā vairāk jāstrādā juristiem, jo te sākas nemitīga rakstīšana un atrakstīšanās, lai nonāktu pie vēlāmā rezultāta. Tas redzams gadījumā ar ēku Rīgā, Marijas ielā 6: īpašnieku starpā notika ķīviņi, un mēs gadus piecus centāmies tos procesus regulēt. Tādu parādību kā koka ēku ļaunprātīga dedzināšana, kas notika Pulkveža Brieža ielā, deviņdesmito gadu Rīgā nebija. Tās parādījās tagad. Tas nozīmē, ka jaunie īpašnieki nopirka šīs ēkas ar domu, ka tie ir grausti un ka ļoti ātri varēs no tiem tikt vaļā – pārdot, nojaukt vai uzbūvēt to vietā jaunu un lielāku ēku. No vienas puses, viņiem nav izpratnes par kultūras vērtību. No otras puses, tā nav tikai pieminekļu aizsardzība. Te vajadzētu būt kādam augstākam tiesiskam principam un atbildībai, bet valsts ļauj notikt vissliktākajam. Vai kāds ir saņēmis sodu par to, ka nodedzinājis ēku? Nav arī dzirdēts, ka kāds dedzinātājs būtu notverts, jo nav nemaz ticis meklēts. Alkatīgie īpašnieki dedzinās, un tā tas turpināsies.

Tā problēma ir arī mūsu lauciņā, īpaši, ja runājam par koka ēkām, kuru mīlestība un atzišana tagad ir *topā*. Taču agrāk diemžēl tās nemaz netika iekļautas pieminekļu sarakstā, jo pat valsts ierēdņiem nebija īstas izpratnes. Kalnciema iela ir ļoti jauks piemērs entuziastu neatlaidībai. Sadarbojoties ar Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju un pašvaldībām, par uzteicamu paraugu ir kļuvusi arī Mūrnieku iela. Taču viegli varam nonākt arī otrā galējībā. Drīz jau visas Grīziņkalna mājas būs aizsardzības pieminekļi. Bet tur ir stingri jāvērtē, vai visas tipveida barakas, kuras būvēja rūpnīcas strādniekiem, ir absolūti nomainīgi saglabājamas. Mēs varam izremontēt vienu ēku, varbūt vienu ielu vai vienu kvartālu kā paraugu, lai tas paliek strādniecības rajonā. Bet neļaut pilsētai tajā vietā attīstīties – vai tas nebūs pārāk konservatīvs lēmums.

Vēl pa veiksmes stāstam? Labi, ka Alberta iela sāk atkopties! Savukārt par neveiksmēm runājot, mani uztrauc nekvalitatīvā jaunā apbūve Vecrīgā. Tāpat mani uztrauc skvēru skaita samazināšanās. Priekšpilsētās tie varbūt vēl attīstīsies, bet Vecrīgā jaunus skvērus neviens vairs neizveidos. Ja mēs paliekam pie tā, ka tur, kur agrāk bija apbūve, tai atkal jāatgriežas – kā tas bija viduslaiku pilsētā, tad zaļumi un gaisma vecpilsētā izzudīs pavisam. Vecrīgā ir vissliktākais gaisms. Likvidēt skvērus – tas nozīmē izdzēst dzīvības saliņas starp akmeņiem.

J.R.: Pārskata tematikas ietvaros mūs interesē dažādi atbildības līmeņi: valsts administratīvie aparāti kā valsts daļa, kas saistīta ar politiķiem, politiskām partijām un to sponsoriem – uzņēmējiem. Mēs varam jautāt arī, kādā mērā KM jomā darbojas dažādi politiskie apsvērumi, notiek dažādas politiskās spēles. Nesen ar kolēģi I. Ijabu pie Arsenāla prātojām par Uzvaras kolonnu, par visu to *trādiridi* Atmodas gados. Toreizējie procesi parādīja, ka daļā sabiedrības dominē emocionālais viedoklis: pieminekļi kā negatīvais simbols Latvijas neatkarības kontekstā. Te zināma loma varētu būt deformētai sabiedrības vēsturiskajai atmiņai. Sabiedrības daļa, atsevišķi turīgi indivīdi, nav visai atsaucīgi valstiskai domāšanai. Kā Jūsu skatījumā te izpaužas organizētās sabiedrības, pilsoniskās sabiedrības kultūras ietekme? Cik lielā mērā valsts pilda savu sargājošo un audzinošo funkciju? Un cik lielā mērā likumi spēj vai nespēj veidot sabiedrības attieksmi?

J.D.: Nosaukšu spēles dalībniekus pieminekļu aizsardzībā. Ir *speciālā institūcija*, kas visās valstīs ir apmēram vienāda, un šī speciālā institūcija ir saistīta ar valsti; tad *pašvaldība*; tad ir *politiķi*, kas kaut ko regulē vai norāda virzienu, – reizēm pareizi, bet reizēm arī nepareizi. Tad nāk *sabiedriskās profesionālās organizācijas* – biedrības, radošās savienības u. tml. Un tad ir *interesu grupas*, kopas, kas cīnās par ideju, par principiem. Piemēri: cīņā par Rīgas vēsturisko centru aktīvi uzstājās Vides aizsardzības klubs, vācot parakstus pret nevietā iecerētām būvēm, un tas palīdzēja. Tad seko *pārējā sabiedrības daļa*, kas nav apvienojusies interešu grupās.

Man liekas, ka visgrūtāk ir ar to pārējo sabiedrības daļu, kas nav izteikusi savu viedokli. Es domāju, ka profesionālās organizācijas ir definējušas attieksmi. Valstij arī ir sava definēta politika. Atšķirīga situācija ir ar pašvaldībām. Ar Rīgu mēs karojam, un tagad situācija ir uzlabojusies. Ar daudzām pašvaldībām ir bijusi saprašanās visu laiku, bet ar pārējām... Kā nu kurā vietā. 2001.–2003. gadā politiķu ietekme bija lielāka bet nu tā ir ievērojami mazinājusies, lēmumu pieņemšana kļuvusi gausa.

J.R.: Vai sabiedrība organizējas?

J.D.: Jā, un tāpēc ir radusies vesela virkne normatīvo aktu. Atcerieties, ko kolēģi runāja par dedzināšanu. Šobrīd jautājums Rīgas vēsturiskajā centrā ir atrisināts. Pārņemām pieredzi no citām valstīm. Kāds ir dedzināšanas iemesls? Divstāvu koka mājas vietā var uzbūvēt piecu un vairāk stāvu ēku. Pielaiž uguni kultūras piemineklim, un vieta jaunai celtniecībai brīva. Bet Ministru kabineta noteikumos

ir jauns regulējums, kas nosaka: ja kultūrvēsturiski vērtīga ēka ir gājusi bojā ugunsgrēkā, tad tajā vietā drīkst būvēt tikai tādu jaunu ēku, kas būtu tikpat liela kā vecā un no tāda paša materiāla. Tādējādi dedzināšana vairs nav ekonomiski izdevīga. Ugunsgrēku Rīgas centrā vairs nav. Un tā – **veiksme ir Rīgas centrā apturētā agresija pret arhitektūras mantojumu**. Daži piemēri: Daugavmalā uzņēmēji gribēja pielikt vienu rindu ēku priekšā Vecrīgai. Mēģinājums neizdevās. Citi gribēja apbūvēt Stacijas laukumu. Atkal apturējām.

I.I.: Bet Stacijas laukumā, pašā tā vidū ir zemes gabals, kas ir privatizēts un uz kura atrodas kazino.

J.D.: Jā, un tas ir dīvainā pretrunā ar loģiku un likumdošanu. Arī Doma laukuma vidū gribēja uzlikt vienstāva apbūvi un aizbūvēt Doma laukumu ciet. Varu minēt daudzus uzņēmēju sliktos mēģinājumus, kas nav realizēti. Piemēram, Republikas laukumā.

Lielos vilcienos varētu teikt, ka veiksmes ir. Es domāju, ka sabiedrība kopumā un prese izprata situāciju. Un politiķi, kas stumj cauri lobētus projektus, drusciņ pierāvās un kļuva inteliģentāki.

Lielākā neveiksme ir Rīgas Attīstības plāns. Ja jūs pāanalizētu, kas tur ir iekšā... Pašā Rīgas vēsturiskajā centrā izdevās aplamības atbīdīt. Bet pārējā sadaļā, kas arī ne daudz skar arhitektūras mantojumu pilsētas centra perifērijā, ir haoss – piecu stāvu apbūve jauca kopā ar divdesmit piecu stāvu augstceltnēm. Un to visu politiķi ir lobējuši un izbīdījuši cauri. Es domāju, ka tā ir lielākā neveiksme Rīgai.

V.B.: Sarunas centrā tomēr ir atbildība, atbildīgums. Bet nav jau tā atbildīguma apziņas! Blēdis varbūt pasaka, jā, tagad es saprotu! Bet politiķu spārnā neviens negrib atbildēt ne par ko, jo viņu darbības pamatā ir bezprincipiālais «politiskās atbildības» princips.

J.R.: Dambja kungs, varbūt jums ir materiāli vai skaitļi, kas parāda, kā ir audzis valsts atbalsts KM aizsardzībai? Jūs minējāt, ka pašvaldībām šajā jomā ir ļoti liela loma. Būtu interesanti dzirdēt, kuras pašvaldības KM jomā tērē visvairāk un kuras – vismazāk?

J.D.: Līdz 2006. gadam KM speciālisti «ziedoja» un KM jomā strādāja par niecīgu samaksu. Lai paturētu speciālistu darbā, vajadzēja ļaut viņam amatu apvienošanas kārtā strādāt vēl kādā citā darbā. 2006. gadā mums izdevās paaugstināt atalgojumu, bet tagad 30 % ir nost, un mēs esam atpakaļ turpat, kur bijām. Nedaudz gan ir pieaudzis finansējums pašiem pieminekļiem, tomēr tie 600 000 latu, kas centralizēti piešķirti un jāsadala pa visu valsti visiem kultūras pieminekļiem, – tas ir smieklīgi maz. Tas ir desmit reizi mazāk nekā aprēķinātais minimums. Tam jābūt proporcionālam kultūras pieminekļu kā nekustamā īpašuma vērtībai. Bet kā mēs varam novērtēt, teiksim, cik maksā Brīvības piemineklim? Tas nav izsakāms naudas izteiksmē. Tomēr, ja vēlamies aprēķināt muižu, piļu, dzīvojamo ēku vērtību, kaut ko jau naudā varam izteikt. Kustamās mākslas vērtības eksperti spēj novērtēt ļoti precīzi. Naudas ekvivalenta aprēķinos mēs

esam tikuši līdz skaitlim 36,7 miljardi! Tas ir nacionālā KM nomināls, kas veido nacionālās valūtas seguma būtisku daļu. Es domāju, vērtējums kāps, jo tā vērtība, ko nopelna KM, nonāk budžetā. Un, es domāju, būtu godīgi budžeta naudu atdot atpakaļ mantojumam un uzpost šo mantojumu vēl vairāk.

Viesturs Zanders: Latvijā tiesiskā bāze grāmatniecības un bibliotēku sfērā, manuprāt, ir pietiekama. Tāpat grāmatnieku un bibliotekāru profesionālās aprindas ir integrētas starptautiskās institūcijās. Jautājums ir par to kapacitāti, darbotiespēju. Atmiņas institūcijās strādājošajiem – proti, bibliotēku, arhīvu un muzeju darbiniekiem –, ja viņi ir īsti profesionāļi, viss jau sen ir skaidrs un nekāda jauna patiesība nav jāatklāj. Lai tik viņi būtu varējuši strādāt pilnvērtīgi, ar jauno materiālo bāzi nodrošināti.

Pēdējos gados iezīmējas jaunas aprises un iespējas bibliotēku unikālo materiālu digitalizēšanā, nacionāla mēroga projektu veidošanā un dažādu starptautisku projektu piesaistē. Nezinu, vai tik *Gaismas pils* projektu šajā brīdī nav priekšlaicīgi nosaukt par veiksmes stāstu, tomēr tā ir zināma perspektīva.

Problēmas? Man liekas satraucoši, ka strādāt atbildīgi un profesionāli ne vienmēr ļauj tieši tie cilvēki, kas sēž augstos krēslos. Savā nozarē viņi varbūt ir kompetenti un enerģiski, bet viņiem ir galva noreibusi no tās sajūtas, ka viņi visu var, ka pēdējā instance ir viņiem pietuvināto loks. 2009. gada aprīlī Ārstu biedrības priekšsēdis P. Apinis nāca ar priekšlikumu, kā sakārtot bibliotēku sfēru, proti, saglabājot viņa sirdij tuvo Medicīnas bibliotēku, saskaldīt Akadēmisko bibliotēku. Protams, ja no ārsta – kaut arī lasītprotoša – nevar prasīt kompetenci bibliotēku lietās, tad no Kultūras ministrijas valsts sekretāres vai citiem, vajadzētu gaidīt daudz maz kompetentu rīcību. Pilnīgi pietiktu, ja viņi ieklausītos savas ministrijas attiecīgās nozares profesionāļos, jo galu galā pie ministrijas bija un joprojām pastāv Grāmatniecības konsultatīvā padome. Kad vajadzēja pieņemt lēmumu par pievienotās vērtības nodokļa būtisku paaugstinājumu grāmatām, tad bija absolūti mazsvarīgi uz klausīt viedokļus un noformulēt, kāda varētu izvērsties situācija un ko tā varētu dot.

KM ir ne tikai tas, kā mēs pirmajā brīdī to iedomājamies grāmatniecībā vai bibliotēku pasaulē. Uz KM sfēru attiecas arī šāds jautājums: kādēļ Latvija, kas starp Baltijas zemēm ir pirmā, kura 20. gadsimtā bija tikusi pie savas universālās enciklopēdijas, tagad, nu jau gandrīz 20 gadus neatkarībā dzīvojot, ir nonākusi enciklopēdiju izdošanas krīzē? Viena uzņēmēja veidota enciklopēdija nav nekāda izeja. Pat vislabākās ģeogrāfiskās vārdnīcas, kas nākušas klajā deviņdesmitajos gados un pēdējā laikā, tāpat nozaru izdevumi – ir tikai zināms kompromiss. Tas ir arī labas pārvaldības fiasko, kad šaurā lokā administratori izdomā, ka valsts līdzdalībai enciklopēdiju tapšanā nav jābūt, to nododot privātā sektora rokās, bet vienīgo specializēto enciklopēdiju izdevniecību aizsūtota *pa skuju taku* ar visiem uzkrājumiem. Protams, var jau runāt par to, ka tagad ir citas iespējas, citi informācijas nesēji un informācijas meklēšanas formas, bet nevajag tik vienkārši un vieglprātīgi atteikties no gadiem ilgi strādājušu cilvēku kompetences un tās bāzes, ko viņi sakrājuši. Citādi mēs

tā «jauki izskatāmies» kaimiņzemju kontekstā, un te nav runa tikai par brāļiem lietuviešiem, kuriem ir jau padsmi-
tais sējums jaunā universālā enciklopēdijā, bet arī par pē-
dējā diktatora zemi Baltkrieviju.

J.R.: Cik lielā mērā grāmatniecībā un bibliotēkās noteico-
ša ir privātā iniciatīva? Ja mēs salīdzinām ar padomju laiku,
tagad aprītē ienāk bibliotēkas, kas balstītas uz privātiem
dāvinājumiem.

V.Z.: Valstiskās neatkarības laikā uz mūsu skatuves ir iz-
veidojusies krietni atšķirīga aina. Faktiski valsts līdzdalība
visos kultūras procesos ir ievērojami mazinājusies. Viens
piemērs gan ir visnotaļ pozitīvs, runa ir par VKKF – šis ir
valsts finansējums, pie kura mēs esam jau pieraduši, un tā-
pēc jo vairāk jūtamies satriekti, ja tas krasi sarūk. Uz VKKF
finansējuma turas arī daudzas valsts iestādes, aģentūras,
visas tās atmiņas institūcijas, kuras, pateicoties fonda at-
balstam, neatkarības gados guva iespēju pavērt plašakai
sabiedrībai savus krājumus. Vienalga, vai tas būtu Latvijas
Nacionālais vēstures muzejs, vai LVVA.

Viens no atzīstamiem sasniegumiem ir grāmatniecības reģionalizācija. Mēs varam runāt par nozīmīgiem
izdevējiem arī ārpus Rīgas. Līdz šim kā grāmatniecības
centrus līdzās Rīgai tradicionāli varēja minēt Liepāju un
Jelgavu. Jauno iespēju izmantojuma rezultātā lielākās vai
mazākās pašvaldībās tapa arī pilsētai X, rajonam Y veltīti
enciklopēdiski un kultūrvēsturiski krājumi. Iespējams, ka
tie, kas tos finansiāli atbalstīja, uztvēra grāmatu radīšanu
kā lielisku iespēju reprezentēties un reizē arī kā savu vizīt-
karti. Tādējādi viņi ir spējuši atbalstīt paliekošas vērtības
projektus.

Protams, arī grāmatniecības un bibliotēku jomā ir līdzī-
gi kā ar KM – cik pašvaldību, tik iespēju un pieeju. Vai gan
var salīdzināt Ventspils muzeja rakstu sējumus, to vizuā-
lo un poligrāfisko izpildījumu ar vienu otru mazāk senas
pilsētas kultūrvēsturiskajam mantojumam veltītu rakstu
krājumu.

Pēc neatkarības atgūšanas Latvija ir kļuvusi bagātā-
ka ar vairākām lielām mantotām kolekcijām. Viena no
tādām ir Baltijas Centrālās bibliotēkas krājuma veidotā-
ja, baltvācu kolekcionāra Oto Bonga ilgus gadus vāctais
grāmatu un citu materiālu kopums, kas pagājušā gad-
simta 90. gadu vidū nonāca Latvijas Nacionālajā biblio-
tēkā. Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja fondus
papildinājusi ļoti vērtīgā Austrālijas latvieša Ērika Biezai-
ša mūzikas materiālu un nošu krātuve, kas gan nav glu-
ži klasisks bibliotēku krājums. Pietiek ielūkoties kaut vai
LVVA uzziņu krājumos zem virsrakstiem «Trimdas arhīvi
atgriežas», lai redzētu, cik daudz no KM ir saglabāties un
cik daudz ir nonācis arī Latvijā. Kaut tikai sabiedrība būtu
par to informēta, ieinteresēta un izrādītu vēlēšanos šīs
bagātības apgūt.

V.B.: Rīga pieļāva kļūdu, atļaujot kultūras pieminekļos
vecos koka logus aizstāt ar plastmasas logiem. Šo pro-
cesu aplami ievirzīja tehnoloģiskais faktors, lielais dau-
dzums firmu, kas lobēja visdažādākos sintētisko mate-
riālu logus. Un tagad mums arhitektūras pieminekļos ir
mazāk autentisko, īsto logu. Nesen biju Daugavpilī, tur

viss notiek tieši tāpat – aizbīdinās ar siltuma taupīšanu,
runā it kā progresa vārdā.

Dambja kungs arī piekritis, ka novados daudz kas ir
atkarīgs no kultūras pieminekļu aizsardzības inspektora
erudīcijas un principālītātes. Labs piemērs ir Liepāja, kur
ļoti labi atjauno un rekonstruē vecās ostas noliktavas. Sa-
vukārt Dundagas pils ir viena bēdu leja. Pašvaldībai pie-
derošā pils ir šausmīgā stāvoklī. Fasādes vizuālā kultūra ir
kritiska. Gribas iesaukties: «Mīļie dundadznieki, ja nepro-
tat, tad labāk nedarīet neko, nebojāriet vēsturisku ēku ar
nemākulību.»

Ir žēl, ka sabiedrības izglītošanai nav izveidota piemi-
nekļu enciklopēdija. Vai digitālais materiāls ir vajadzīgs?
Protams! Dambja kungs jau minēja, ka jautājums par di-
gitalizācijas programmu ir iekustināts. Sabiedrība par KM
ļoti interesējas. Kādu laiku strādāju «Apollo» portālā, kur
vadīju kultūras nodaļu. No lauku rajoniem bija milzīga
interese un atsaucība. Lūk, te būtu šī digitālā materiāla
jēga – sabiedrības kultūrpatriotisma audzināšana!

J.R.: Interesanti būtu salīdzināt, kā, valstij attīstoties, gadu
gaitā ir mainījies valsts budžets un kā auguši privāto uzņē-
mumu budžeti. Varbūt tas ļautu izdarīt secinājumus, kāpēc
mūsu valsti KM jomā ir tā, kā ir?

J.D.: Es uzskatu, ka valsts budžets tiek veidots pilnīgi
ačgārnī. Ir nozares, kurām ir jāattīstās. Tās lai arī pierāda,
cik un kam ir vajadzīga nauda. Nauda jāpiešķir nevis pēc
inerces, bet gan tāpēc, ka salīdzinājumā ar iepriekšējo
gadu ir notikusi ievērojama attīstība. Ko izdarīja Godma-
nis 2008. gada beigās? Viņš visiem nogrieza vienādi – tam,
kam bija par maz, un tam, kam bija par daudz. Aprunā-
joties ar kolēģiem no citām valstīm, pārliecinājos, ka visi
reaģē uz ekonomisko situāciju. Pieminekļu aizsardzības
nozare acumirkli reaģē adekvāti finansējumam. Uzplau-
kuma laikā nozare pārorientējas un aktuālos uzdevumus
veic plašākā mērogā. Zema finansējuma apstākļos rodas
draudi kultūras mantojumam. Viens postošais faktors ir
bezdarbība, finansējuma trūkums, jo savlaicīgi nerestau-
rēti objekti iet bojā. Otrs posta cēlonis ir apzinātas saim-
nieciskās darbības radīta kultūrvides iznīcināšana. Eiropā
caurmērā proporcija ir šāda: 25 % KM samazinās degradā-
cijas dēļ, bet 75 % cilvēks pats iznīcina.

I.I.: Jūsu teiktais savā ziņā sabalsojas ar prof. Krastiņa
sacīto, ka postu nodara aizliegumi un operatīvu izpē-
ti neveicinošas instrukcijas, nevis pretimnākoša un at-
tīstību sekmējoša valsts institūciju darbība. Cieš abas
puses – gan kultūras vērtību izpēte un aizsardzība, gan
jaunā celtniecība, kas tiek bremsēta. Pasūtītāju kavē tas,
ka viņam ir jāapmaksā ekspertīze un projekts ir jāaptur
uz neparedzami ilgu laiku, kā rezultātā viņš mēģina kaut
kā apiet kultūras pieminekļu aizsardzības institūcijas un
varbūt pat ignorēt potenciālo kultūras vērtību atradumu
savā objektā.

J.D.: Gluži tik traki nav. Padomju laikā viss bija ar liku-
mu aizliegts, jo uzskatīja, ka kultūrslānis ir līdzīgs muze-
jam, kurā nekas nedrīkst notikt. Šobrīd jūs varat darīt ar
pieminekli visu, tikai neiznīciniet vērtības. Jāievēro secīga

procedūra. Bet, ja mēs salīdzinām to juridisko procedūru, kas Latvijā paredzēta jaunās celtniecības un kultūras pieminekļa kopīgo interešu labad, ar norisēm Norvēģijā un Vācijā, tad tur situācija ar izpēti un saskaņojumu panākšanu ir daudz smagāka.

J.R.: Jautājums visu KM jomu pārstāvjiem. Kāda loma kultūras mantojumā ir sakrālajai kultūrai, baznīcām? Kāda ir atbildība šajā sfērā un kādas šeit problēmas? Kā jūs vērtējat, teiksim, Baznīcu kā īpašuma turētāju un pārvaldītāju?

V.Z.: Grāmatniecībā es sevišķas problēmas nesaskatu. Konfesijas izdod savus izdevumus – garīgus tekstus, Baznīcas kalendārus. Protams, ir ienākuši arī citi spēles dalībnieki. Tās ir privātās izdevniecības, kurām jau gadiem ilgi ir sadarbība ar populāriem garīdzniekiem, kuru atziņu krājumi ik pa laikam tiek izdoti. Bet šie teksti parasti nav tikai Baznīcas monopols, un tāpēc to interpretācijā iesaistās arī zinātnieki. Te piemērs ir jaunā Bībeles tulkojuma sagatavošana un izdošana.

V.B.: Draudzēm pieder baznīcas, un tās ir tieši atbildīgas par sakrālās kultūras mantojumu visplašākajā nozīmē. Bet draudzēm nav lielu līdzekļu. Ticīgie ļaudis ar pietāti izturas pret baznīcu, cenšas uzturēt to kārtībā. Bet man kā mākslas vēsturniecei ļoti sāp tas, ka viņi rīkojas nepārdomāti, lielākoties tikai pēc savas gaumes un izpratnes. Rīgas Jaunā Ģertrūdes baznīca ir labi uzturēta kārtībā. Bet, taupot līdzekļus, skārda jumts ir uzlikts ļoti nemākulīgi. Nav izskata, un arī jumta kvalitāte var kādreiz izspēlēt ļaunu joku.

J.D.: Tomēr kopumā stāvoklis ar baznīcām ir labs. Protams, ir dažas vietas, kur pietrūkst izpratnes un zināšanu. Tur tad arī tiek laužti šķēpi. Kad Cēsu Sv. Jāņa baznīca gribēja ierīkot apkuri ar atklātu gāzes liesmu, mēs brīdinājām, ka tā darīt nedrīkst ne no ugunsdrošības viedokļa, ne arī izgarojumu dēļ, jo uz visiem mākslas priekšmetiem parādīsies tauku kārtiņa utt. Tomēr draudze grasījās darīt pa savam. Tad mēs no valsts puses to ar likumu aizliedzām. Šis ir viens atsevišķs gadījums, bet biežāk tomēr ir dialogs, ir abpusēja sapratne.

Ja mēs vērtējam glābšanas programmu ar naudas piešķirumiem, tad baznīca salīdzinājumā ar pašvaldībām 90 % gadījumos ir taupīgāks un rūpīgāks līdzekļu izlietojājs, turklāt tās iedotajiem 1000 latiem pievieno vēl savus 3000 un izdara krietni lielāku darbu. Tādēļ mēs ar vieglāku sirdi piešķiram naudu baznīcai, jo zinām, ka draudzes rīkosies taupīgāk, ar ļoti lielu atdevi un atbildību: nopirks materiālu, ar savu transportu atvedīs.

Iezīmējas arī kāda negatīva tendence, kas saistīta ar baznīcu mantojumu, un par to ir jārunā. Baznīcām ir daudz īpašumu. Kad kāda ēka ar kultūrvēsturisku vērtību tiek pārdota, var redzēt, par kādām summām tas ir noticis. Un tad kļūst žēl, ka naivie draudžu cilvēki ir apvesti ap stūri. Ja draudzes saprātīgi rīkotos ar vērtībām, kuras tām pieder, tad līdzekļu šī KM uzturēšanai pilnīgi pietiktu.

J.R.: Kāda, jūsuprāt, ir situācija ar profesionāliem kadriem kultūras vērtību aizsardzības nozarē?

J.D.: Es domāju, ka profesionāļu trūkst. Jaunie, protams, ir spējīgi cilvēki, viņi ieguvuši labu izglītību, ir pat tādi, kas ārzemēs mācījušies. Bet Latvijā nav īpašas programmas KM speciālistu sagatavošanai. Notiek tā, ka mūsu potenciālie darbinieki pēc augstākās izglītības iegūšanas specializējas darba procesā, un, praktiski strādājot, viņi to profesionalitāti iegūst. Mums bija vairākas programmas, lai laikposmā no 1998. līdz 2004. gadam pārņemtu Eiropas pieredzi. Tad no visām Eiropas Padomes palīdzības misijām, kas bija vēltījušas pūles KM jomai (semināri, kursi, praktiskās un teorētiskās nodarbības), Latvija izmantoja apmēram 18 % no visa šī bagātīgā Eiropas piedāvājuma. Igaunija un Lietuva – katra tikai pa 1 procentam. Varbūt mūsu kaimiņi šajā ziņā ir pašpietiekamāki. Bet mums situācija nav apmierinoša. Restauratoru un mākslas vēsturnieku trūkst. Nepietiek arī arhitektu ar dziļāku izpratni KM lietās.

J.R.: Viena no Latvijas problēmām ir cilvēku aizplūšana. Vai arī jūsu nozare zaudē derīgus speciālistus? Vai var runāt par nozīmīgu kultūras vērtību aizplūšanu no Latvijas un pretēji? Vai notiek Latvijas kultūras bagātināšanās ievadumu ceļā?

V.Z.: Grāmatniecības nozarē valsts struktūrās, Kultūras ministrijā zinošu profesionāļu netrūkst, grāmatniecības jomā viņi ir konsultantu statusā. Atliek tikai viņos ieklausīties. Ar atražošanu un izglītošanu ir bēdīgi. Vienīgā akadēmiskā programma ir Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātē. Grāmatniecības jomā strādā cilvēki, kas pamatā nāk no pavisam citām sfērām. Ir izņēmumi, kur profesionālisms un pieredze tikuši mantoti vēl no padomju laika izdevniecībām. Un ne mazums ir tādu izdevēju, kuri lauž savu ceļu, kā jau kultūrvēsturē ir bijis. Formāli raugoties, grāmatniecības klasiķiem Jānim Misiņam vai Ansim Gulbim nebija nekādas speciālās izglītības.

Par vērtību migrāciju sevišķu bažu nav, jo gadiem ilgi pastāv visiem zināmi kritēriji, kas ir noteikti kultūrvēsturisko iespaiddarbu izvešanai ārpus Latvijas. Ne par ko šajā pasaulē mēs nevaram būt līdz galam droši, bet nekādas graužošanas akcijas bibliotēku darbībā, kas mums liktu šausmināties vai kaunēties, nav bijušas, un es ceru, ka arī nebūs.

V.B.: Kultūras pieminekļu statusā uzņemtos objektus vispār nedrīkst izvest – tādēļ jau tie atrodas valsts reģistra uzskaitē. Zādzību gadījumos, kā nereti notiek ar ikonām, mākslas darbus cenšas izvest, un tie ceļo kā mākslas priekšmeti. Protams, daudz tiek izvesta latviešu 20. gadsimta glezniecība, kas kļuvusi par iecienītu izvedprecī un dāvanu. Bet kā pozitīvs faktors pieminams ievērojamais ievadums. Latvijā atgriežas Otrā pasaules kara laikā bēgļu gaitās līdzī paņemtās vai trimdā radītās gleznas. To vidū jāatzīmē Tidemaņa, Liberta, Annusa, Purviša šedevri. Mēs varam būt priecīgi, ka privātie kolekcionāri ir aktīvi un veido savus krājumus, meklējot pasaulē izklīdušos mākslas darbus.

Bet ar pēctecību pašā pieminekļu aizsardzībā gan ir lielas grūtības, jo tā ir ļoti specifiska nozare. Faktiski zināšanu ieguve notiek vienīgi empīriskā ceļā. Viens nākamais darbinieks nāk no arhitektūras studijām, cits – no mākslas

vēstures. Patiesībā jau tas ir ideāli, jo atrodas mūsu nozarei vistuvāk. Bet kadru trūkuma apstākļos pie mums strādā arī cilvēki, kas pamatdarbā ir bibliotēku vai sabiedrisko attiecību nozares speciālisti. Viņiem grūtāk izprast kultūras pieminekļu stilistisko, māksliniecisko vērtību, kā arī lietpratīgi spriest par arhitektūras vēsturisko substanci. Es paredzu, ka nākotnē, kad vecie kadri pamazām aizies, var kļūties diezgan grūti.

Var jau pietiekami problēmu risinājumam strikti juridiski. Piemēram, labticīgais īpašnieks nopērk dzīvokli vecā Rīgas namā, sāk taisīt remontu, un atklājas gleznojumi. Kad pirka dzīvokli, viņš par to nezināja, un tagad ir nikns, jo radies negaidīts apgrūtinājums. Bet tas ir radies tikai no izpratnes trūkuma – ja pati māja ir piemineklis, tad, jau pērkot, bija jāapzinās, ka arī dzīvoklis ir piemineklis līdz ar visām no tā izrietošajām sekām. Šādos gadījumos ir nepieciešams valsts vai pašvaldības un īpašnieka dialogs, kurā KM intereses pārstāvošajam speciālistam ir nepieciešama plaša erudīcija. Tā kā mūsu nozares speciālistam ir jābūt universālam.

J.D.: Mums ir uzskaitē par oficiālo kultūras priekšmetu izvedumu un apriti. Bet tā ir tikai likumīgā daļa. Mēs zinām, eksistē arī reģistra melnā puse – zagtie, zudušie utt., ko neviens nevar izkontrolēt. Pat pasaules mērogā mākslas un antikvāro priekšmetu nelegālais tirgus ir tūlīt otrā vietā aiz narkotiskajām vielām. Šis process ir skāris arī mūs. Bija laiks, kad no Latvijas izveda spēkratus, motociklus, vecas mašīnas, velosipēdus, bet tā visa nebija daudz. Tad veda mēbeles, kuras uzpircēji salasīja pa lauku mājām, restaurēja, ievaskoja un sūtīja uz dažādām valstīm. Tas bija business. Ja mēs raugāties no ētikas pozīcijām, tad jāatzīst, ka daudzas lietas, kas glabājās (mētājās) pažobelēs vecu krāmu statusā, tik un tā būtu aizgājušas postā. Paturot to prātā, jāteic, ka nav noticis nekas slikts. Runājot ar Viktoru Astaņinu, vienu no kompetentākajiem mākslas un antikvāro priekšmetu tirgotājiem, mēs konstatējam, ka pašreizējā situācija ir šāda: izcilākām vērtībām tirgus ir apstājies, viduvējām lietām cena ir būtiski kritusi, bet arī tās nepērk. Tirgū apgrozās paši lētākie priekšmeti, bet tie mākslas vēsturniekus neinteresē. Cilvēki par lētu naudu atbrīvojas no nevajadzīgām lietām. Tā kā liela zaudējuma nav. Protams, jo bagātāki mēs esam ar vecajām mantām, jo skaistāki ir interjeri, bet es tur lielas problēmas nesaskatu. Mums kā mantojuma sargātājiem jāklūst nedaudz modernākiem. Tā progresīvā pieeja, kādu varam redzēt Francijā, Beļģijā un arī Itālijā, liecina, ka restaurē istas, autentiskas vērtības. Savukārt tukšā vietā tur neslien augšā kopijas, bet top jauna, moderna arhitektūra. Šajā ziņā mēs Latvijā esam labā līmenī.

J.R.: Paldies par sarunu!

Ojārs Spārītis: Rezumējums.

Visi ieskata gūšanai pieaicinātie speciālisti ir ziņošākie eksperti savā nozarē, un viņu viedoklis ir ilggadējā darba pieredzē pamatots. No intervijām ar KM galveno nozaru pētniekiem un administratoriem, iespējams, lasītājs gūs ikreiz tādu priekšstatu, kāds izriet no katra profesionāļa administratīvās atbildības un darbības mērogiem. Arī KM dažādās sfēras, institucionālās darbības formas, metodes un iedarbības veids uz sabiedrību savā starpā nav tieši salīdzināmi: te ir bibliotēkas un arhitektūra, tēlotāja māksla un arhīvi, muzeji un arheoloģija. Tādēļ visa unikālā valsts nacionālo bagātību veidojošā materiālā un garīgā KM sfēra nav viendabīgi un kvalitatīvi administrēta, no kā izriet sistēmas menedžmenta trūkumi, valstiskās un privātās atbildības nesabalansētība, kā arī valstiskas vīzijas un plānošanas neesamība KM aizsardzības perspektīvā, darba tirgus izpētē un profesionāļu speciālistu sagatavošanā. Dialektiski vērtējot, vēsturiskā KM īpatsvaram ir tendence kvantitatīvi mazināties, nevis pieaugt, pakāpeniski iet bojā un degradēties kvalitātē. Tāpēc vienīgā iespējamā darbība, ko ikviena izglītota nācija var darīt, ir iespēju robežās apzināti pretoties nenovēršamajam procesam.

Sarunās izkristalizējušās **atziņas liecina par:**

- Latvijas valstī nepilnīgo un nesabalansēto valsts atbildību nozaru attīstīšanā un speciālistu sagatavošanā;
- nepietiekamu un neproporcionāli starp centru un perifēriju sadalītu finansējumu ar likumu aizsargāto valsts nozīmes kultūras pieminekļu reālai nodrošināšanai pret bojāeju, kvalitātes degradāciju un kopējo valsts kultūrvides noplicināšanos;
- korupcijas pazīmēm un esošās likumdošanas ignorēšanu jaunajā celtniecībā Rīgas kā UNESCO Pasaules kultūras mantojuma sarakstā iekļautas pilsētas vidē un izdabāšanu privātā biznesa interesēm ar apzināti iestrādātām pilsētas attīstības plānošanas nepilnībām;
- likumdošanā nesakārtotas tiesību un pienākumu attiecības starp valsti un kultūras pieminekļu īpašnieku, kā arī valsts nespēju praktiski lietot kultūras pieminekļa statusu un kvalitāti aizsargājošas sankcijas pret ļaundabīgu postīšanu;
- nepietiekamu sabiedrības izglītību kultūrvides un KM aizsardzības jautājumos;
- pēc reģionālās reformas izveidotajās valsts struktūrās nepietiekamu profesionāli izglītotu speciālistu skaitu kultūras pieminekļu aizsardzības darbam novados;
- neproduktīvu un nelaikmetīgu darba stilu un metodēm valsts arhīvu sistēmā, kā rezultātā daļa dokumentu tiek pakļauta nenovēršamai iznīcībai;
- valsts nacionālās bagātības – muzeju un to krājumu – devalvēšanas draudiem sakarā ar sistēmas nepietiekamu finansējumu un objektu pāriešanu pašvaldību īpašumā.



2.

Vara. Pārvalde. Sabiedrība

daļa

- 2.1. POLITISKAIS ATBILDĪGUMS LATVIJĀ:
POLITIĶU UN PILSOŅU ATBILDĪBAS KRUSTPUNKTĀ
- 2.2. ADMINISTRATĪVAIS ATBILDĪGUMS
- 2.3. ATBILDĪGUMS BUDŽETA VEIDOŠANĀ
- 2.4. ATBILDĪGUMS UN SOCIĀLĀ POLITIKA
- 2.5. ATBILDĪGUMS CENTRA UN REĢIONU ATTIECĪBĀS
- 2.6. STARPTAUTISKĀS ORGANIZĀCIJAS UN ATSKAITĪŠANĀS:
LATVIJA UN EIROPAS SAVIENĪBA
- 2.7. ATBILDĪGUMS LATVIJAS ATTIECĪBĀS AR DIASPORU

2.1. Politiskais atbildīgums Latvijā: politiķu un pilsoņu atbildības krustpunktā

Modernās demokrātijas pamatā ir pārstāvniecības ideja. Ar katru jaundzimušo planētas iedzīvotāju arvien vairāk attālinoties no antikajiem tiešās demokrātijas ideāliem, mūsdienu politikas teorētiķi un praktiķi savu uzmanību turpina pievērst iespējami labākas pārstāvniecības nodrošināšanai. Tiesa, pēdējos pārdesmit gados ir atjaunojusies interese par tiešākiem demokrātijas modeļiem, taču šķiet, ka pagaidām tie vairāk līdzinās laboratorijas izmēģinājumiem, nevis aprobētai masveida produkcijai.

Savukārt pārstāvēšanas princips mūsdienās ir cieši saistīts ne vien ar lielāku pārstāvja rīcības brīvību pārstāvamo interešu aizsardzībai, bet arī ar atbildīgumu – ja pārstāvis ir rīkojies pretēji pārstāvamā interesēm, tad pārstāvim ir jāskaidro un jāpamato sava rīcība, bet pārstāvamajam ir tiesības vērst sankcijas pret pārstāvi. Rīcības skaidrojumus modernajā pasaulē parasti nodod un saņem ar plašsaziņas līdzekļu starpniecību, un to īpaši veicina profesionāli, analītiski žurnālisti, kas darbojas vārda brīvības ietvaros. Mūsdienu pilsoņi ir ievērojami humānāki par saviem antikā posma priekštečiem un pašdefinēto pārstāvniecības pārkāpumu gadījumos vērstas pret vaininiekiem ar politiskām metodēm – par galveno politiskā atbildīguma īstenošanas mehānismu ir kļuvušas vēlēšanas, kuru rezultātā labie pārstāvji tiek atalgoti ar tālāku uzticēšanos, bet sliktie pārstāvji tiek izmēzti no pārstāvniecības institūcijām.

Tomēr šāds **ideālais politiskā atbildīguma modelis** sastopas ar noteiktām grūtībām. Viena no šo grūtību izpausmēm ir vārdkopas «politiskais atbildīgums» ironiskā nokrāsa ne vienā vien kultūrā, un Latvija te nebūs izņēmums. Nereti šis vārdu salikums funkcionē kā eifēmisms, apzīmējot centienus izvairīties no (politiskās) atbildības, neskaidru deleģēšanas ķēdi, mazu grupu interešu pārstāvniecību, koalīcijas partneru domstarpības u. tml.

Politiskā atbildīguma ideālā modeļa disfunkcijas cēloņus ir ļoti ērti meklēt politiķos, kuri ne vienmēr spēj skaidri un pārliecinoši pamatot savu rīcību un kuru tēls arī tādēļ daudzās sabiedrībās ir negatīvi ietonēts. Reizumis šāda nespēja var būt saistīta ar koruptīvām darbībām, tomēr biežāk to vērtē kā slikti pārdomātu lēmumu vai rīcību, kas citu iemeslu dēļ neatbilst pārstāvamo labākajām interesēm. Vienlaikus būtu jāapsver arī citi faktori, kas varētu ietekmēt pārstāvju spēju rīkoties pārstāvamo interesēs.

Paradoksāli, taču visdažādāko sabiedriskās domas pētījumu uzplaukuma, kā arī informācijas un komunikācijas tehnoloģiju buma brīdī nav viegli saprast, kādas ir sabiedrības intereses. No vienas puses, pilnvērtīgi informēti pilsoņi var zināt, kas tieši ir viņu labākajās interesēs. Un tad ir diezgan skaidrs, ka valdības rīcība atbilstoši apjēgtajām «labākajām interesēm» ir pārstāvnieciska.

No otras puses, pilsoņi var nebūt pilnvērtīgi informēti, tāpēc tiem var nebūt precīza priekšstata par viņu

(labākajām) interesēm vai arī šis priekšstats var neatbilst viņu objektīvi labākajām interesēm. Šādā gadījumā valdības rīcība pretēji pilsoņu neadekvātajiem priekšstatiem (bet atbilstoši viņu objektīvajām interesēm) var tikt uzskatīta par nereprezentatīvu rīcību, kas pelnījusi nosodījumu. Piemēram, var pieņemt, ka 2009.–2010. gadā īstenotie tautas pasākumi Latvijā, kas vērsti uz valsts izglābšanu no finansiāla kraha (tā cēloņu analīze neietilpst šā teksta ietvaros, taču viens no tiem šķiet esam saistīts ar atbildīguma principa funkcionēšanas īpatnībām Latvijā), nebaudīs sabiedrības lielākās daļas atbalstu, taču to dziļākais mērķis ir aizstāvēt sabiedrības labākās intereses vidējā termiņā.

Nemot vērā mūsdienu sabiedrības attīstības tendences (piemēram, patērētājsabiedrības uzplaukums, atomizācija, kolektīvo identitāšu vājināšanās) un pieaugošo skepsi pret politiku, ir visnotaļ sarežģīti runāt par plašas politiski labi informētu pilsoņu kopas pastāvēšanu. Tomēr pat tādā gadījumā, ja pilsoņi būtu apzinājušies savas labākās intereses, nav viegli saprast pilsoņu gribu, kas būtu jāīsteno tautas priekšstāvjiem un kas tiek pausta vēlēšanās jeb vismazāk diskutablajā no reāli īstenojamajiem aptaujām. Uz to norāda franču 18. gadsimta filozofa un matemātiķa Nikolā de Kondorsē pamanītais paradokss, ko teorētiski pierādījis amerikāņu ekonomists, Nobela prēmijas laureāts Kenets Erovss (*Arrow*), demonstrējot, ka brīvas izvēles apstākļos nav iespējama precīza vēlēšanu prioritāšu atspoguļošana.

Tomēr var teorētiski pieņemt, ka Kondorsē paradoksa rezultātā vēlēšanu griba netiek būtiski kropļota un to ir iespējams fiksēt. Tāpat var pieņemt, ka vēlēšanu paustā un fiksētā griba atbildīs vēlēšanu labākajām interesēm. Viens no priekšnoteikumiem šādai atbilstībai ir informēti, izglītoti vēlētaļi. Šādai atbilstībai pastāvēt, var runāt par reaģējošu (*responsive*) un atbildīgu (*accountable*) valdību. Pirmais termins apzīmē atsaucīgumu vēlēšanu vēlmēm, bet otrs paredz sankcijas par rīcību, kas pretēja vēlēšanu gribai, kuru reizumis mēdz saprast kā sinonīmu vēlēšanu labākajām interesēm.

Jāuzsver, ka gan vēlēšanu gribas paušanu, gan sankciju vēšanu pret rīcību, kas neatbilst vēlēšanu gribai, būtiski var ietekmēt pārvaldes institucionālā uzbūve. Viens no skaidrākajiem sankcionēšanas mehānismiem ir dažādas tiešās demokrātijas izpausmes (piemēram, tautas nobalsošana), kas ļauj nepastarpināti un relatīvi ātri paust vēlēšanu attieksmi pret to, cik lielā mērā tiek ievērota viņu griba. Otrs būtisks princips, kas veicina atbildīgu pārvaldību, ir iespējami pilnīgāka varas dalīšana, vienlaikus saglabājot pretsparu sistēmu, kas mazina kāda varas atzara uzkuņģēšanās iespējas. Nozīmīgs elements atbildīgas politikas veicināšanā ir arī tāda vēlēšanu sistēma, kas ļauj niansēti izvērtēt ne vien katras politiskās organizācijas vai to apvienības darbību, bet arī katra ievēlētā deputāta rīcības

atbilstību vēlētāju paustajai gribai. Pēdējās desmitgadēs jaunu izaicinājumu atbildīgai politikai (vispirms jau pieredzējušākajās demokrātijās) ir radījušas t. s. kartelpartijas, kurām viena no galvenajām interesēm ir ierobežot politisko konkurenci un jaunu sāncenšu ienākšanu politiskajā arēnā. Šādu attīstību ir veicinājušas tiešās budžeta dotācijas politiskajām partijām.

Iepriekšējās rindkopās izklāstītais piedāvā gana daudz skaidrojumu varbūtējām problēmām ar politisko atbildīgumu (konvencionālā izpratnē), kuras varētu sakņoties kā institucionālos, tā arī citos faktoros. Tomēr tie nesniedz atbildi uz jautājumu – **kāpēc politiķiem ir jābūt atbildīgiem pret saviem pilsoņiem?** Vai tiesības pārstāvēt tikai ideālajā modelī ir saistītas ar pienākumu sniegt savas rīcības skaidrojumu? Vai ārpus pārstāvēnieciskās demokrātijas institucionālā ietvara un normatīviem apsvērumiem pastāv kaut kas tāds, kas mudina politiķus būt atbildīgiem pilsoņu priekšā? Antīkajā pasaulē amatpersonu atbildīgumu sekmēja jau kopš mazotnes izkoptie priekšstati par tikumīgu pilsoni, kā arī dažādu sankciju (sākot no ostrakisma jeb izraidīšanas no kopienas uz zināmu laiku līdz pat nāvessodam) draudi, turpretī modernajā pasaulē amata atstāšanu nereti pavada dāsni atlaišanas pabalsti, bet morālie apsvērumi šķiet zaudējam nozīmi vēl pirms to iesakņošanās. Tomēr arī modernajā (īpaši – mūsdienā) politikā ir saskatāmi atbildīgas rīcības racionāli pamati, kaut atbildīguma virziens var atšķirties no vispārpieņemtā vai normatīvi postulētā.

Lai indivīdi kļūtu par citu ļaužu pārstāvjiem, viņiem ir jāiegūst noteikts pilsoņu atbalsts. Šo atbalstu viņi iegūst apmaiņā pret noteiktas rīcības solījumiem (palielināt pabalstus, samazināt nodokļus utt.). Taču politiķiem ir vajadzīgi arī (finanšu) resursi, lai uzsāktu maiņas attiecības ar pilsoņiem, t. i., ir nepieciešama nauda priekšvēlēšanu kampaņas veidošanai. Daudzu valstu pieredze liecina, ka līdztekus valsts sniegtajiem resursiem daļu līdzekļu politiķi iegūst no uzņēmējiem vai citām grupām, kurām ir nauda un interese ietekmēt politiku, apmaiņā jau pret citiem solījumiem, kas var nonākt pretrunā tiem solījumiem, kas tika/tiek doti pilsoņiem. Līdztekus tam pastāv arī daļa organizēto pilsoņu, kas veido sabiedriskā labuma organizācijas, pilsoniskās iniciatīvas, sabiedriskās kustības, kas potenciālajiem pārstāvjiem var sniegt ne vien būtisku informāciju dažādu interešu pārstāvēšanai, bet arī ietekmēt

pārstāvju leģitimitāti, paužot savu atbalstu vai noraidījumu attiecīgajiem pārstāvjiem.

Tādējādi pārstāvji (politiķi) atrodas savdabīga trijstūra vidū, kura stūrus veido neorganizētie pilsoņi, sabiedriskā labuma organizācijas un (organizētas) ekonomiskās intereses (sk. 2.1. logu). Ja gravitācija, ko rada kāds no šiem stūriem, izrādās jūtami spēcīgāka par citu stūru vilkmi, tad pastiprinās politiskā atbildīguma attiecības tieši ar šo stūri. Tas nozīmē, ka ir grūti runāt par politiķu bezatbildīgumu, drīzāk ir jārunā par atbildīgumu noteiktu grupu priekšā. Kaut gan, no normatīvā viedokļa raugoties, demokrātijā par prioritāru tiek uzskatīta atbildība pilsoņu priekšā, tomēr gluži labi var iedomāties arī atbildību ekonomisko interešu/grupu priekšā, kas savukārt provocē sabiedrības neapmierinātību ar tās interešu pārstāvēšanu.

Šajā brīdī, no vienas puses, var norādīt, ka neapmierinātības gadījumā ir jāiedarbina politiskās atbildības mehānismi, tostarp balsojums vēlēšanās. Dažas ar vēlēšanām saistītās problēmas ir aplūktas iepriekš, turklāt vēlēšanas mūsdienās ir relatīvi reta parādība – tās notiek reizi 4–5 gados.

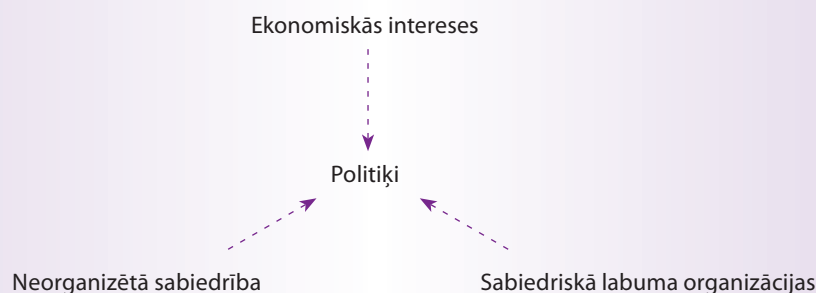
No otras puses, šeit ir ļoti vērtīgi un svarīgi pievērsties antīkajai pieredzei jautājumā par pilsoņu lomu demokrātijā, jo tieši no antīkās pasaules ir pārņemta demokrātijas konceptuālā uzbūve. Savukārt antīkā pieredze vedina domāt, ka atskaitīšanās mehānismiem ir jābūt biežāk funkcionējošiem (vismaz uz pieprasījumu, ja ne regulāri), bet pašiem pilsoņiem – informētiem un sabiedriskajos procesos ieinteresētiem. Tas savukārt iezīmē īpašu dimensiju – **pašu pilsoņu atbildību par politisko atbildīgumu**, kas nereti tiek ignorēta kā publiskajā diskursā, tā akadēmiskos pētījumos.

Šīs teorētiskās pārdomas veido atskaites sistēmu politiskā atbildīguma plašākai analīzei Latvijā.

Satversmē aprakstītā un citos normatīvajos aktos attīstītā institucionālā iekārta šķiet piedāvājam visnotaļ plašas iespējas nodrošināt politisko atbildīgumu. Šo iespēju centrālais elements ir Saeimas un pašvaldību vēlēšanas, kas notiek reizi četros gados, kā arī Eiropas Parlamenta vēlēšanas, kas notiek reizi piecos gados. Pateicoties grozāmajiem sarakstiem, pilsoņiem ir labas iespējas niansēti paust attieksmi pret katra izraudzītās partijas kandidāta pārstāvēniecības spējām, un liela daļa vēlētāju to izmanto. Kaut gan pilsoņiem nav iespēju atsaukt ievēlētos priekšstāvjus, viņi var mēģināt panākt vai nu pašvaldības deputātu atlaišanu

2.1.
logs

Politiskā atbildīguma ideālais modelis



vai arī Saeimas ārkārtas vēlēšanu sasaukšanu. Svarīgi ievērot, ka kopš 2009. gada aprīļa Saeimas ārkārtas vēlēšanu procedūra ir nedaudz vienkāršota, atsakoties no Valsts prezidenta akcepta kā obligātas šīs procedūras sastāvdaļas. Kopš 2001. gada savu interešu ievērošanas nolūkos fiziskas personas var vērsties Satversmes tiesā, lai novērstu savu konstitucionālo tiesību aizskārumu, kas radies pārvaldes iestāžu lēmumu rezultātā, vai vismaz lai gūtu politiku rīcības skaidrojumu. 2007. gadā tika izveidota tiesībsarga institūcija (Ombuds) – viens no instrumentiem politiku atskaitīšanās panākšanai. Līdztekus tam konstitucionāli ir garantētas un faktiski darbojas vairākas liberālās brīvības (vārda brīvība, biedrošanās brīvība u. tml.). Turklāt iedzīvotājiem ir visas iespējas sekot līdz absolūtam vairākumam Ministru kabineta pieņemto lēmumu tapšanas procesam kopš to projektu izsludināšanas valsts sekretāru sanāsmē, paust savu viedokli par tiem un piedalīties Ministru kabineta sēdēs. Lai gan pastāv vairāki politiskā atbildīguma īstenošanas mehānismi (un daži no tiem ir teju unikāli pozitīvā nozīmē, piemēram, iespēja pašiem pilsoņiem rosināt likumdevēja atļaušanu un pirmstermiņa vēlēšanas), daudzu ļaužu izpratnē politiskais atbildīgums ir kļuvis par sinonīmu politiku bezatbildībai.

Viens no politiskā atbildīguma funkcionēšanas stūrakmeņiem ir savas intereses izpratoši, politiski labi informēti un sabiedriskajos procesos ieinteresēti pilsoņi. Latvijas pilsoņu attieksmei pret valsti ir raksturīgs dualisms. No vienas puses, ļaudis gaida, ka tieši valsts uzņemsies risināt dažādas viņu problēmas. Piemēram, jau kopš deviņdesmito gadu pirmās puses absolūtais vairākums Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka par individuālo labklājību un sociālo drošību primāri būtu jā rūpējas valstij. Tāpat valstij, pēc vairuma ļaužu domām, būtu jārealizē vēl ietekmīgāka loma ekonomikā un jānodrošina vienmērīgāka ienākumu sadale starp iedzīvotājiem (sk. NBB). Līdzīgu, tikai vēl etatiskāku ainu atklāj SKDS aptauja, kas veikta 2008. gada novembrī. No otras puses, jau ilgstoši ir vērojama gan iedzīvotāju, gan Latvijas Republikas pilsoņu neuzticēšanās nozīmīgākajām valsts institūcijām – Saeimai, Ministru kabinetam, tiesām. Turklāt Eiropabarometra dati liecina, ka pēdējos 2–3 gados skepse pret pirmajām divām institūcijām ir tikai padziļinājusies, savukārt politiskās partijas, kas faktiski komplektē minētās institūcijas, ir kļuvušas par vispārēja nicinājuma objektu, kam 2008. gada rudenī uzticējās vien 5 % iedzīvotāju (EC 2008 b). Ievērojami lielāku uzticēšanos bauda t. s. spēka struktūras (bruņotie spēki, policija) un starptautiskās organizācijas (NATO, ANO).

Latvijas pilsoņu politiskās informētības pakāpe šķiet visai pieticīga. Kaut gan 2008. gada novembrī veiktā Latvijas iedzīvotāju aptauja liecina: gandrīz divas trešdaļas respondentu apgalvo, ka viņiem ir nepieciešama informācija par notikumiem Latvijā un pasaulē, tikai 11,2 % norāda uz informācijas nepieciešamību pilsoņa pienākumu veikšanai, bet 14,5 % nepieciešama informācija par sabiedriskajām aktivitātēm (tostarp par sabiedriskajām organizācijām, biedrībām utt.) (SKDS 2008 T 3). Pilsoņu interese par politiku pēdējos 5–7 gados ir bijusi visnotaļ zema: pat Saeimas vēlēšanu gados tikai aptuveni 15 % aptauju respondentu savu interesi par politiku ir novērtējuši kā augstu, bet vairāk nekā puse – kā vidēju. Tiesa, 2008.–2009. gadā ir vērojams

pavērsiens, politikā augsti ieinteresēto īpatsvaram pieaugot līdz aptuveni 30 % (ko varētu interpretēt kā īslaicīgu fenomenu un kā ekonomisko problēmu un politiskās līdzdalības formu aktivākas izmantošanas sekas). Būtiski, ka jau minētajā 2008. gada novembra aptaujā ir fiksēta izteikta iedzīvotāju norobežošanās no vispārības: 85 % respondentu norāda, ka viņi lielā vai ļoti lielā mērā izjūt atbildību par savas ģimenes dzīves apstākļiem, 10,5 % bija līdzīga attieksme attiecībā pret saviem kaimiņiem, 5,4 % – pret savas pilsētas vai pagasta iedzīvotājiem, bet tikai 5,1 % – pret visas Latvijas iedzīvotājiem (SKDS 2008, T 47).

Neuzticēšanās politiskajām partijām (kas personificē politisko eliti), salīdzinoši zemā interese par politiku, kā arī neticība pašu ietekmei ir uzskatāmi par dažiem no pašiem svarīgākajiem faktoriem, kas atsvešina sabiedrību no politiķiem un neveicina tiešus kontaktus starp šīm divām grupām, tā vājinot neorganizēto pilsoņu «stūra» gravitāciju un vēl vairāk sarežģījot politiskā atbildīguma īstenošanu klasiskajā izpratnē. SKDS 2008. gada novembrī veiktās aptaujas dati liecina, ka tikai 1,2 % respondentu ir rakstījuši vēstules Valsts prezidentam vai Ministru prezidentam, mazāk nekā 5 % – kādai no ministrijām, bet nedaudz vairāk kā 9 % – pašvaldībām (SKDS 2008, T 18). Šie skaitļi saskan ar pašu respondentu uzskatiem par to, cik lielā mērā viņi spēj ietekmēt tās vai citas institūcijas darbību: skalā no 0 līdz 10, kur «0» apzīmē nekādu ietekmi, bet «10» – ļoti lielu ietekmi, vidusmēra pilsoņu ietekme uz Ministru kabinetu tiek vērtēta ar vidējo atzīmi 2,41, ietekme uz Saeimu – 2,66, bet ietekme uz pašvaldībām – 3,42 (SKDS 2008, T 39–40). Tas mudina domāt, ka pēdējo astoņu gadu laikā ticība pilsoņu ietekmei uz nozīmīgākajām politiskajām institūcijām Latvijā nav būtiski pieaugusi.

Tikai 10 % respondentu vismaz reizi mūžā ir tikušies ar Saeimas deputātu vai ministru, bet 17 % – ar pašvaldības deputātu. Aptuveni 10–12 % respondentu ir piedalījušies dažādās protesta akcijās – streikos, piketos, demonstrācijās. Aptuveni tikpat liels ļaužu skaits ir centies pierunāt savus līdzcilvēkus balsot par noteiktu partiju, ir piedalījušies priekšvēlēšanu kampaņu īstenošanā (SKDS 2008, T 18). Tas vedina domāt, ka politiski aktīvais slānis Latvijas sabiedrībā ir 10–15 % iedzīvotāju, aptuveni 30–35 % politiskās aktivitātes ignorē, bet atlikušie 50–55 % savu politisko aktivitāti ierobežo ar balsošanu vēlēšanās vai referendumos. Šeit gan ir jāatzīmē arī sabiedrības nedaudz fatālistiskā attieksme pret Saeimas vēlēšanām: vairums aptaujāto sliecas uzskatīt, ka nav nozīmes, par kuru partiju balso, jo iznākums un ietekme uz sabiedrības dzīvi no tā nemainās. Nedaudz maigākā formā līdzīga attieksme ir vērojama pašvaldību vēlēšanu sakarā.

Politiskais atbildīgums ir saistīts ar pārstāvēšanu, savukārt par vienu no pārstāvēšanas indikatoriem ir uzskatāma **viedokļu sakritība starp noteiktu politisko partiju un tās atbalstītājiem.** Jo šī sakritība ir lielāka, jo pārstāvēniecības iespēja ir augstāka. Kaut gan nav zināmi pētījumi, kuros būtu vienkopus analizēta Latvijas partiju un to atbalstītāju viedokļu sakritība, aptuvenus secinājumus var izdarīt, izmantojot ekspertu veiktos partiju nostādņu vērtējumus, no vienas puses, un pilsoņu attieksmju pētījumus, no otras puses. Ieskatam tiks izmantoti 2006. gadā publicētie ekspertu aptaujas rezultāti par nozīmīgāko Latvijas partiju

nostādņēm (Benoit and Laver 2006), kā arī 2006. gada oktobrī pēc lietišķo pētījumu aģentūras «Nikolo grupa» pasūtījuma veiktās 1300 pilngadīgu LR pilsoņu pēcvēlēšanu aptaujas rezultāti.

Ekspertu aptaujā virkne partiju tika pārlicinoši definētas kā labējas (vērtējumu skala: 1 – izteikti kreiss, 20 – izteikti labējs): Tautas partija (TP) saņēma vērtējumu 18,1, «Jaunais laiks» (JL) – 16,5, «Tēvzemei un brīvībai»/Latvijas Nacionālās neatkarības kustība (TB/LNNK) – 16,3, Latvijas Pirmā partija (LPP) – 13,4. Savukārt 59 % aptaujāto pilsoņu drīzāk vai pilnībā piekrita apgalvojumam, ka par iedzīvotāju sociālo nodrošinātību un labklājību vispirms jā rūpējas valstij. TP atbalstītāju vidū šim apgalvojumam piekrita 54,1 % respondentu, JL atbalstītāju vidū – 57,3 % respondentu, bet TB/LNNK atbalstītāju vidū – 60,3 % respondentu. Līdzīgā kārtā 58 % respondentu piekrita apgalvojumam, ka valsts lomai tautsaimniecībā jābūt ietekmīgai. TP atbalstītāju vidū šim apgalvojumam piekrita 64,4 % respondentu, JL atbalstītāju vidū – 52,8 % respondentu, bet TB/LNNK atbalstītāju vidū – 58,1 % respondentu.

Nacionālisma dimensijā ekspertu visaugstāko vērtējumu saņēma TB/LNNK (19,3), TP (16,0), kā arī Zaļo un zemnieku savienība (ZZS; 15,0) un JL (13,3). Pilsoņu aptaujā 43 % respondentu piekrita apgalvojumam, ka nacionālisms ir nepieciešams latviešu identitātes uzturēšanai un Latvijas valsts attīstībai. TB/LNNK atbalstītāju vidū šim apgalvojumam piekrita 72,6 % respondentu, TP atbalstītāju vidū – 57,6 %, ZZS atbalstītāju vidū – 55,6 %, bet JL atbalstītāju vidū – 60,4 % respondentu. Savukārt tikai 20 % respondentu piekrita apgalvojumam, ka Latvijas sabiedrībā nav vēlama atšķirīgu etnisko identitāšu pastāvēšana. TB/LNNK atbalstītāju vidū šim apgalvojumam piekrita 32,4 % respondentu, TP atbalstītāju vidū – 19,9 %, ZZS atbalstītāju vidū – 20,9 %, bet JL atbalstītāju vidū – 30,1 % respondentu.

Pilsētu – lauku politiskajā dimensijā par agrāri visvairāk orientētajām partijām eksperti atzina ZZS (16,6) un TB/LNNK (11,0). Tostarp tikai 26 % respondentu piekrita apgalvojumam, ka līdzekļi pamatā ir jāiegulda pilsētu izaugsmē, jo tas nosaka valsts attīstību. JL (7,0) atbalstītāju vidū šim apgalvojumam piekrita 19,6 % respondentu, LPP (7,3) atbalstītāju vidū – 29,3 %, «Saskaņas centra» (SC; 5,8) atbalstītāju vidū – 28,8 %, bet TP (8,4) atbalstītāju vidū – 23,8 % respondentu.

Šis fragmentārais ieskaits mudina domāt, ka pastāv zināma partiju un to atbalstītāju nostādņu sakritība etniskajā un pilsētu – lauku dimensijā, taču būtiskas atšķirības ir vērojamas tradicionālajā sociāli ekonomiskajā dimensijā.

Ir būtiski mainījušies mediju patēriņa ieradumi, iedzīvotājiem arvien vairāk atsakoties no drukātajiem dienas izdevumiem, priekšroku dodot avotiem internetā un izklaides vai infoklaides žurnāliem. Pētījums, ko 2008. gada beigās un 2009. gada sākumā veica *TNS Latvia*, vēlreiz apstiprināja jau vairākus gadus vērojamo tendenci, ka Latvijā divi lasītākie izdevumi ir «Privātā Dzīve» un «Ieva». Savukārt trīsdesmit skatītāko televīzijas raidījumu vidū 2005. gadā un 2006. gadā spējis ierindoties raidījums «De facto», bet 2007. un 2008. gadā – LNT ziņas sestdienā. Citi ziņu un analītiskie raidījumi tālu atpaliek no hokeja spēļu translācijām, šova «Dziedi ar zvaigzni» raidījumiem un tamlīdzīgiem izklaides produktiem (sk.: TSN Latvia).

Nedaudz problemātiska šķiet arī politiskās informācijas apstrāde un analīze masu līmenī. Aptuveni 12 procentiem Latvijas iedzīvotāju ir augstākā izglītība¹, un tieši augstāks formālās izglītības līmenis ir viens no faktoriem, kas veicina pilsoņu līdzdalību politisko lēmumu pieņemšanā daudzviet pasaulē. Statistiķi ir konstatējuši, ka daudzi Latvijas iedzīvotāji strādā vairāk nekā 40 stundas nedēļā. Tā 2008. gada vasarā veikta aptauja liecina, ka vairums Latvijas darbaspējīgo strādā vairāk nekā 48 stundas nedēļā (LETA 2008). Tas vedina domāt, ka liela daļa pilsoņu pārdala savu laika budžetu par labu eksistenciālu problēmu risināšanai, bet tas nonāk tiešā pretrunā ar jau antīkajā laikmetā formulētajiem demokrātijas pamatprincipiem.

Nevalstisko organizāciju pētnieki ir secinājuši, ka šīs organizācijas Latvijā ir visai vārgas (sk.: Miezaine un Simane 2005, 154–157; Gaugere un Austers 2005; sk. arī: US AID 2008), un šis atzinums vieš bažas par to gravitācijas spēku attiecībās ar politiķiem. 2009. gada 1. maijā LR Uzņēmumu reģistrā bija reģistrēts vairāk nekā 10 000 biedrību vai nodibinājumu. Ik gadu to skaits palielinās par aptuveni 700–800 juridiskajām personām, taču to reģistrācijas adreses neproporcionāli bieži ir Rīgā. Sabiedrisko organizāciju aptauju rezultāti vedina domāt, ka tās bieži vien ir mazskaitlīgas², finansiāli un administratīvi vājas, turklāt to finansējuma avoti ir ārvalstu juridiskās personas vai arī Latvijas pašvaldības, kas deleģē nevalstiskajām organizācijām sociālās aprūpes jautājumus (sk.: Curika 2007; Miezaine un Simane 2005, 153–157) (tas savukārt mudina domāt, ka virknē gadījumu biedrība ir tikai uzņēmējdarbības, nevis sabiedrības pašorganizācijas forma). Par ietekmīgākajiem spēlētājiem ir uzskatāmas nozaru asociācijas un arodbiedrības, kuras gan īsti nebūtu atzīstamas par sabiedriskā labuma organizācijām. Turklāt jau 2001. gada Pārskatā par tautas attīstību bija vērojama tendence, ka politiķi jūtami biežāk uzklausa un ņem vērā tieši šo organizāciju viedokļus (TAP 2001, 47).

Ievērojami labāk konstituējušās ir ekonomiskās intereses. Līdztekus jau minētajām sabiedriskā labuma organizācijām ir radītas daudzu tautsaimniecības nozaru asociācijas, kas pārstāv savu biedru intereses attiecībās ar pārvaldes institūcijām un politiķiem. To rīcībā ir zināmi finanšu resursi un cilvēkresursi, kas pārsniedz vairuma sabiedriskā labuma organizāciju kapacitāti. Šīs nozaru asociācijas ir relatīvi labi integrētas lēmumu pieņemšanas procesā, tās izmanto dažādas konsultatīvās institūcijas, kas darbojas gandrīz katrā ministrijā.

Ekonomisko interešu ietekmi stiprina partiju finansēšanas un priekšvēlēšanu aģitācijas kārtība. Politiskās partijas nesaņem tiešu publisko finansējumu savas darbības nodrošināšanai, taču dažu partiju rīcībā ir publiskie resursi, kas palīdz tām pildīt savas funkcijas. Piemēram, visiem sarakstiem, kuri reģistrēti Saeimas vai Eiropas Parlamenta

¹ Aplēses izdarītas, ņemot vērā 2000. gada tautskaites datus un studentu skaita dinamiku vēlākajā posmā.

² SKDS veiktā aptauja rāda, ka tikai 4,6 % respondentu ir biedri vai piedalās kādas sabiedriskās organizācijas darbā, aptuveni 8 % darbojas kādā mākslinieciskās pašdarbības kolektīvā, aptuveni 9 % ir kādas reliģiskās draudzes locekļi, aptuveni 10 % – kādas arodbiedrības biedri, bet aptuveni divas trešdaļas respondentu nepiedalās nevienā organizācijā (SKDS 2008, T 18).

vēlēšanām, ir tiesības uz nelielu bezmaksas aģitācijas laiku sabiedriskajā televīzijā un radio. Saeimā pārstāvētās partijas, kas spējušas izveidot atsevišķu frakciju, saņem zināmu administratīvo atbalstu no Saeimas budžeta. Savukārt valdošās koalīcijas rīcībā līdz pat nesenam laikam bija ne vien to kontrolēto ministriju ierēdņu intelektuālais potenciāls, bet arī iespējas partijām svarīgas personas iecelt dažādu uzņēmumu padomēs (2009. gadā šīs iespējas ir krasi sašaurinātas) un, nav izslēgts, ietekmēt publisko iepirkumu procedūras partijām vēlamā virzienā.

Ilgāku laiku partiju priekšvēlēšanu tēriņi nebija ierobežoti, taču situācija mainījās 2004. gadā, kad noteica tēriņu griestus. Tomēr 2009. gadā politiskajā cīņā izmantojamās naudas daudzums atkal būtiski pieauga, pateicoties grozījumiem likumdošanā. Taču sabiedrība iepriekš nav steigusi un joprojām nesteidz finansiāli atbalstīt Latvijas partijas. 2008. gada novembra aptaujas dati liecina, ka tikai 0,9 % respondentu ir ziedojuši naudu politiskajām partijām. Šāda pasivitāte acīmredzot ir saistīta ne vien ar sabiedrības

labklājības līmeni un pastāvīgi pieaugošajām ienākumu atšķirībām starp dažādiem sabiedrības segmentiem, bet arī ar ļoti zemu uzticēšanos politiskajām partijām, kā arī uzskatiem par to darbības (bez)jēdzīgumu un priekšstatu par nepietiekamo politisko atbildību. Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja (KNAB) uzturētā partiju ziedojumu datu bāze liecina, ka vairumu līdzekļu partijas saņem apjomīgu ziedojumu formā, kas tikai lieku reizi apstiprina Latvijas partiju plutokrātisko finansēšanas modeli, kā arī sniedz norādes par ekonomisko interešu gravitācijas spēku attiecībās ar politiķiem.

Šāds gravitācijas modelis ir pretrunā plaši izplatītajiem normatīvajiem priekšstatiem par politisko atbildīgumu, un lielā daļā sabiedrības tas rada neizpratni vai pat neapmierinātību ar lietu stāvokli. Tomēr nav pamata apgalvot, ka politiķi darbotos gluži bezatbildīgi – viņi intensīvāk pārstāv savu finansiālo labvēļu intereses. Kaut gan demokrātiskā režīma apstākļos šāda politiķu stratēģija vēlēšanu dienā var izrādīties riskanta, ir vērojama augsta

2.2. logs

Jūrmalgeita: politiķu un pilsoņu atbildība

2005. gada aprīlī sabiedrība uzzināja, ka LR Ģenerālprokuratūra ir izvirzījusi apsūdzības kukuļošanā vairākiem politiķiem, kas pēc 2005. gada martā notikušajām pašvaldību vēlēšanām pretlikumīgi centās ietekmēt Jūrmalas pilsētas domes priekšsēdētāja vēlēšanu rezultātu. Šī lieta ieguva Jūrmalgeitas nosaukumu.

Vienu no skaļākajiem un labāk dokumentētajiem politiskās korupcijas gadījumiem veicināja ļoti sadrumstalotais Jūrmalas domes sastāvs (domes 15 deputāti pārstāvēja 10 partijas vai to apvienības), kā arī politiski un ekonomiski ietekmīgu personu vēlme nostiprināt pozīcijas prestižajā kūrortpilsētā laikā, kad strauji attīstās nekustamo īpašumu tirgus. Skandāla atklāšanā izšķiroša loma bija deputātam Ilmāram Ančānam, kurš piekrita sadarboties ar tiesībsargājošajām iestādēm un nodrošināja lietisko pierādījumu iegūšanu pret aizdomās turamajām personām.

2006. gada pavasarī lieta tika nodota tiesai, kas darīja lietas materiālus pieejamus plašsaziņas līdzekļiem. Latvijas TV raidījums «De facto» pārraidīja telefonsarunu ierakstus ne tikai starp apsūdzētajiem Gvido Hariju Volbrugu, Juri Hlevicki, Leonīdu Lasmani un Germanu Milušu, bet arī viņu sarunas ar politiķiem Andri Šķēli un Aināru Šleseru. Tādējādi vēl ilgi pirms notiesājošā sprieduma spēkā stāšanās 2008. gada augustā un teju pusgadu pirms Saeimas vēlēšanām 2006. gada oktobrī sabiedrībai bija iespēja iepazīties un izvērtēt materiālus, kas norādīja uz minēto politiķu saistību ar kukuļošanu Jūrmalā.

Par vienu no daiļrunīgākajām epizodēm ir uzskatāma saruna starp uzņēmēju G. Milušu un A. Šķēli, kurā Milušs stāsta, ka «Ančāns paņēma. Un uzmeta». Pats Šķēle noliedza jebkādu nojausmu par kukuļošanu un apgalvoja, ka izpratis šos četrus vārdus kā vienotu teikumu bez pieturzīmēm. Savukārt tiesā pieaicinātais fonoskopijas eksperts sacīja, ka akustiskā izpēte liecina ko citu: uzsvars likts tieši uz vārdu «paņēma», bet nākamie vārdi ir jau pazeminātā intonācijā. Eksperts bija pārliecināts, ka šī frāze nav uzskatāma par nesadalītu teikumu. Tomēr tiesa izvēlējās ignorēt šo eksperta atzinumu, kas visai tieši norāda uz ne tik nevainīgu A. Šķēles lomu Jūrmalgeitas skandālā. Līdzīgu vēstījumu no G. Miluša saņēma arī A. Šlesers, taču arī to tiesa nolēma ignorēt. Zemgales apgabaltiesas spriedumā sacīts, ka ar procesa virzītāja 2006. gada 2. februāra lēmumu krimināllieta izbeigta sadaļā pret Šķēli un Šleseru, jo viņu rīcībā trūkst noziedzīga nodarījuma sastāva. Var atminēties nu jau folklorizējušos Šķēles aicinājumu par Jūrmalas domes vadītāja vietnieku ievēlēt «vislielāko kretīnu», bet tas gan ir morālas, ne juridiskas dabas jautājums.

Lai gan lietai bija plaša publicitāte un rezonanse sabiedrībā, skandālā visvairāk iesaistītās partijas – Latvijas Pirmā partija un Tautas partija – izvēlējās iepriekš jau aprobētu atbildes reakciju: gaidīt tiesībsargājošo institūciju vērtējumu par notikušo, lai to piemērotu arī problēmas morālajam aspektam. TP uzskatīja, ka Jūrmalgeitā A. Šķēle nav rīkojies partijas uzdevumā un ir darbojies kā privātpersona, tāpēc viņa rīcība partijas institūcijās nav izvērtējama.

Jūrmalgeitas rezultātā A. Šlesers bija spiests uz laiku pamest satiksmes ministra amatu, taču atguva to pēc 2006. gada Saeimas vēlēšanām, kurās viņš startēja kā LPP un partijas «Latvijas ceļš» apvienotā saraksta līderis un kurās minētais saraksts ieguva 8,58 % vēlētāju atbalstu. Vēl vairāk – pirms 2009. gada pašvaldību vēlēšanām līdz pat 25 % Rīgā dzīvojošo LR pilsoņu uzskatīja Aināru Šleseru par piemērotāko pilsētas mēra amata kandidātu. Jūrmalgeitas skandāls netraucēja viņam iegūt Rīgas vicemēra krēslu koalīcijā ar apvienību «Saskaņas centrs», vēlreiz apliecinot ne vien politiķu atbildības, bet arī pilsoņu atbildības elastīgās robežas.

sakarība starp priekšvēlēšanu kampaņā iztērēto naudas daudzumu un vēlēšanās iegūto balsu skaitu (Roper and Ikstens 2008, 58). Tas nozīmē, ka ar zināmu finanšu resursu daudzumu ir iespējams kompensēt no plašākas (neorganizētās) sabiedrības viedokļa ne-atbildīgu politisko rīcību, kas lielā mērā kļūst iespējama, pateicoties Latvijas iedzīvotāju nepietiekamai interesei par politiku.

Pārskatot Latvijas vēsturi kopš neatkarības atjaunošanas, uz vienas rokas pirkstiem ir saskaitāmi politiski atbildīgas rīcības gadījumi, politiķiem labprātīgi atkāpjoties no amata un atzīstot savu vai savu padoto kļūmīgo rīcību vai domstarpības ar saviem kolēģiem (piemēram, iekšlietu ministra Ģirta Valda Kristovska atkāpšanās pēc vairāku desmitu ieslodzīto izbēgšanas 1994. gadā; veselības ministra Ivara Egliša atkāpšanās no amata 2009. gadā, nepiekrītot valdības politikai veselības aprūpes finansēšanas politikai, u. c.). Atsevišķas demisijas ir notikušas mediju darbības ietekmē (piemēram, e-lietu ministres Inas Gudeles atkāpšanās 2008. gadā).

Vienlaikus plašu publicitāti ir izpelnījušies gadījumi, kad politiķi nav pratušies rīkoties politiski atbildīgi. Viens no pašiem skandalozākajiem gadījumiem ir t. s. Jūrmalgeita jeb kukuļošanas skandāls, lai ietekmētu Jūrmalas mēra vēlēšanu rezultātu 2005. gadā (sk. 2.2. logu). Par spīti nepārprotamiem pierādījumiem, kukuļdošanā iesaistītās personas ne vien aktīvi noliedza savu dalību, bet arī neuzskatīja par nepieciešamu atkāpties no amata kaut vai uz izmeklēšanas laiku un visu situācijas izvērtēšanas smagumu deleģēja tiesībsargājošajām institūcijām. Vēl vairāk, viens no skandāla dalībniekiem – Ainārs Šlesers – aktīvi turpināja savu politisko karjeru arī pēc tiesas sprieduma stāšanās spēkā un guva atzīstamus panākumus Rīgas domes vēlēšanās 2009. gadā. Šis gadījums ne vien ilustrē daļas politiķu pieaugošo paļaušanos uz tiesu ētisku jautājumu izšķiršanā un nespēju rīkoties saskaņā ar klasiskiem politiskās atbildības principiem, bet arī norāda uz daļas sabiedrības īso atmiņu un morālo vakuumu, kas arī veido vidi, kurā darbojas politiķi.

Tomēr nebūtu korekti pilnīgi visu atbildību par *konventionālā* politiskā atbildīguma vājumu uzvelt ierindas pilsoņiem. Pētījumi nepārprotami liecina, ka Latvijas sabiedrībā pastāv dziļa etniskā šķirtne un ka vēlēšanu uzvedību ļoti lielā mērā ietekmē viņu etniskā piederība (Ikstens 2005). Tas ir radījis situāciju, kad vēlēšanu lēmumu par kādas partijas atbalstīšanu *de facto* būtiski ietekmē un manevra iespējas sašaurina partiju paustais atbalsts noteiktas etniskās grupas interešu aizstāvim. Vēl vairāk, partijas nekautrējas šo apsvērumu izmantot priekšvēlēšanu agitācijā, dažām tas pat kalpo par kampaņas stūrakmeni, un balsojumu par citas etniskās grupas partiju tās pielīdzina teju nacionālai nodevībai, bet citas ar to pamato politikā vilušos pilsoņu nepieciešamību tomēr piedalīties vēlēšanās, lai «pretējā puse» negūtu neproporcionāli lielu ietekmi, neraugoties uz pašu pamatotāju ne vienmēr atbildīgo rīcību politikā. To lieku reizi apstiprināja arī 2009. gadā notikušo pašvaldību vēlēšanu kampaņa, kurā vairākas partijas uzsvēra principu «balso par savējiem!».

Etniskā faktora efektu pastiprina kāda institucionāla nianse. Piecu procentu vēlēšanu barjera ļauj lielākajām, vēlēšanu barjeru pārvērējušajām partijām netiešā veidā

(mandātu sadales brīdī) iegūt daļu atbalsta, ko vēlētajiem snieguši partijām, kas noteikto balsu minimumu nav guvušas. Šo niansi ir ievērojuši gan paši pilsoņi, gan arī politiskās partijas, no kurām populārākās mēdz maz aizplivurotā veidā norādīt, ka ir bezjēdzīgi balsot par tiem, kuriem nav lielu cerību pārvarēt vēlēšanu barjeru, jo tādējādi tiekot «zaudēta» pilsoņa balss. Tas, ka partijas raugās uz vēlēšanām izteikti pragmatiski un nenovērtē balsojuma simbolisko nozīmi, nepārsteidz. Tomēr reizumis šis instrumentālisms tiek apvienots arī ar argumentu par pretējās etniskās grupas potenciālajiem ieguvumiem no balsošanas par sīkpartijām. Šie apsvērumi mudina secināt, ka politiskais atbildīgums savā veidā ir kļuvis par politiķu un lielas daļas sabiedrības akceptētā diskursa ķīlnieku etniskajos jautājumos.

Krasais nošķirums starp latviešu un austrumslāvu partijām un austrumslāvu partiju zemais koalīcijas potenciāls (Dž. Sartori izpratnē) ir saistīts arī ar citu problēmu politiskās atbildības nodrošināšanai, īpaši jau parlamenta līmenī. Ņemot vērā to, ka austrumslāvu partiju deputātu īpatsvars Saeimā kopš 1995. gada ir stabili palielinājies, sasniedzot 25 % atzīmi, ir samazinājusies iespēja veidot tādas latviešu partiju koalīcijas, kas būtu savā starpā kardināli atšķirīgas, – ikvienā jaunā koalīcijā ir vismaz divas partijas, kas piedalījās iepriekšējās koalīcijas darbā un ir atbildīgas par šo veikumu.

No vienas puses, ierobežotās manevra iespējas veido labvēlīgus apstākļus Saeimā pārstāvēto latviešu partiju pārliecībai par to neaizstājamību, un šis pārliecības stingrība šķiet pozitīvi saistīta ar bezrūpīgāku attieksmi pret savu programmatisko uzstādījumu un priekšvēlēšanu solījumu ievērošanu. Turklāt minētā pārliecība par neaizstājamību šķiet izteiktāka Saeimā plašāk pārstāvētām un ideoloģiski mērenāk noskaņotām partijām (piemēram, ZZS). No šī novērojuma izriet it kā paradokšāls secinājums, ka Saeimas sastāva sadrumstalotībai ir arī zināma pozitīvā loma, jo lielāks potenciālo koalīcijas dalībnieku skaits var mazināt neaizstājamības sajūtu un no tās atvasināmo uzvedību. No otras puses, ievērojamās līdzības dažādu Ministru prezidentu vadīto koalīciju sastāvos veicina pilsoņu apmulsumu, politikā mazāk ieinteresētajos ļaudīs raisot šaubas par to, vai starp partijām vispār pastāv kādas būtiskas programmatiskās un faktiskās rīcības atšķirības. Tas savukārt ne vien nesekmē ieinteresētību politikā, bet arī veicina to, ka veidojas skeptiska attieksme pret dažādiem politiskā atbildīguma nodrošināšanas instrumentiem.

Koalīcijas valdību pastāvēšana *per se* ir vēl viens faktors, kas negatīvi ietekmē politiskās atbildības principa īstenošanu. Šādi kompozītveidojumi ir zināmu politisko kompromisu rezultāts un tāpēc var radīt būtiskus šķēršļus ikviena koalīcijas dalībnieka programmatisko uzstādījumu vai priekšvēlēšanu solījumu sasniegšanai. Tāpat koalīcijas partneru pretestību var izmantot kā publiski lietojamu izskaidrojumu kādas partijas veikumam, esot valdības sastāvā. Kaut gan Latvijā valdību veidojošo partiju solidārā atbildība par Ministru kabineta lēmumiem ir relatīvi vāja un atšķirīgu partiju pārraudzīto resoru domstarpību risināšana ar plašsaziņas līdzekļu starpniecību nav retums, acumirkļi nav saskatāms empīrisks pamatojums apgalvojumam, ka vēlētajiem spēj precīzi nošķirt un izvērtēt

koalīcijas dalībnieku individuālo veikumu. Turklāt faktiskās koalīcijas reizumis tiek veidotas ar augsti kvalificēta jurista izveici, kas tikai palielina politikas procesa neaureddzamību. Viens no spilgtākajiem piemēriem šim fenomenam ir koalīcija, kas atbalstīja Jāni Birku Rīgas mēra amatā 2007.–2009. gadā. Iepriekšējā pilsētas vadītāja Aivara Aksenoka (JL) atcelšana un nomaīna ar Jāni Birku (TB/LNNK) bija iespējama vien ar austrumslāvu partiju atbalstu. Tā kā TB/LNNK tieša sadarbība ar SC nebija iespējama programmatisku iemeslu dēļ, tika izveidota jezuitiska konstrukcija, kas paredzēja individuāla sadarbības līguma noslēgšanu starp SC un vienu no koalīcijas partijām – Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju. Tas ļāva nodrošināt SC deputātu atbalstu, vienlaikus pārējiem koalīcijas partneriem publiskajā telpā tiražējot apgalvojumu, ka SC nav koalīcijas dalībniece (kam no formāli juridiskā viedokļa varētu atrast argumentus).

Vēl viena faktoru kopa, kas pieaugoši ietekmē politiskā atbildīguma īstenošanu, ir saistīta ar globalizāciju un Latvijas integrāciju starptautiskajās institūcijās. Pienākumi, kurus uzliek, piemēram, dalība Eiropas Savienībā, var kalpot kā attaisnojums politiķu rīcībai, atbildību cenšoties deleģēt pārnacionālai institūcijai. Zemkopības ministra Mārtiņa Rozes politiskā biogrāfija sniedz vairākas ilustrācijas šai problēmai. Savukārt dižķibeles ģenēzē politiķi sākotnēji ļoti aktīvi vainoja globālo finanšu krīzi, aizmirstot par savu «neatsveramo» ieguldījumu, bet pāris atvainošanās izskanēja tikai no sekundāriem vaininiekiem un tikai 2009. gada jūnijā pēc Valsts prezidenta mudinājuma.

Secinājumi

«Politiskais atbildīgums» ir vārdkopa, kas iemantojusi itin negatīvu nokrāsu Latvijā un ikdienā reti apzīmē politiķu atskaitīšanos par savu veikumu visai sabiedrībai

vai atbildības uzņemšanos par savu darbību. Tas drīzāk tiek izmantots kā eifēmisms vai arī kā atbildības trūkuma apzīmējums.

Latvijā ir izveidoti un darbojas vairāki mehānismi politiķu atbildīguma nodrošināšanai, un daži no tiem ir gandrīz vai unikāli pasaules mērogā (piemēram, tautas nepastarpinātas tiesības balsot par ārkārtas vēlēšanām). Taču tie tiek nepietiekami darbināti, ko lielā mērā nosaka Latvijas sabiedrības iezīmes – vāja interese par politiku, neliela politiskā līdzdalība (izņemot vēlēšanas), zema politiskās pašorganizēšanās spēja, neticība vidusmēra pilsoņu politiskajai ietekmei, atsvešinātība no valsts, patērētājsabiedrības uzplaukums un mediju patēriņa ieradumu maiņa. Šīs iezīmes norāda uz citu politiskā atbildīguma dimensiju – pašu pilsoņu atbildību par sabiedrības pārvaldīšanu, kas nepārprotami izriet no demokrātijas būtības un ir labi saredzama demokrātijas antīkajā modelī.

Nepietiekamā pilsoņu atbildība ir vājinājusi saikni starp politisko eliti un pārējo sabiedrību un, ņemot vērā priekšvēlēšanu kampaņu ietekmi uz vēlēšanu rezultātiem, kā arī finanšu resursu pieaugošo nozīmi cīņā par varu, gluži racionāli veicinājusi politiskās elites atbildības pastiprināšanos (šauru) ekonomisko interešu priekšā. Tomēr nav pamata apgalvot, ka partiju spēja pārstāvēt savu vēlēšanu uzskatus ir niecīga. Līdztekus politiskās elites morālajam pagrimumam, kas izpaužas politiski neatbildīgas rīcības izplatībā, pastāv virkne citu faktoru, kas ietekmē politiskā atbildīguma īstenošanas iespējas: izteikta etniskā šķirtnē Latvijas politikā; koalīcijas valdības; globalizācija un Latvijas integrācija starptautiskajās organizācijās. Tomēr virkne piemēru liecina, ka Latvijā ir iespējams īstenot politisko atbildīgumu sabiedrības priekšā, pateicoties plašsaziņas līdzekļu spiedienam vai izmantojot pieejamos institucionālos mehānismus, kuru darbināšanai gan ir nepieciešama augsta motivācija, kā arī noteiktas zināšanas un iemaņas.

2.3.
logs

Lielākais sasniegums. Nopietnākās problēmas. Svarīgākais uzdevums

Lielākais sasniegums

Par lielāko sasniegumu politiskā atbildīguma īstenošanā ir uzskatāmas plašās institucionālās iespējas sabiedrības līdzdalībai un politiķu atbildības nodrošināšanai, kas daļēji jau bija iekļautas 1922. gada Satversmē, taču laikmeta gara un sabiedrības spiediena ietekmē ir papildinātas un padziļinātas pēc neatkarības atgūšanas.

Nopietnākās problēmas

Nopietnāko problēmu vidū būtu akcentējama sabiedrības kampaņveidīgā politiskā līdzdalība, reaģējot uz kādu aktualitāti, taču kopumā nepietiekami izmantojot institucionālās iespējas līdzdarboties politisko lēmumu pieņemšanā ikdienā; etniskā nošķiruma politizācija, kas abu pušu politiķiem ļauj tieši vai netieši mudināt vēlētajus uz stratēģisku rīcību, kas nereti aizsedz politiskās atbildības principu; politiķu gravitācija šauru ekonomisko interešu virzienā, kas mēdz nonākt pretrunā ar sabiedrības vairākuma interesēm, radot pamatu tālākai politiskās elites un sabiedrības atsvešinātībai.

Svarīgākais uzdevums

Kā viens no pasākumiem politiskā atbildīguma nostiprināšanai būtu apspriežama atgriešanās pie Satversmē sākotnēji definētā Saeimas darbības triju gadu termiņa, vienlaikus pilnveidojot priekšvēlēšanu aģitācijas regulējumu, lai mazinātu partiju rīcībā esošo finanšu resursu ietekmi uz vēlēšanu rezultātiem.

2.2. Administratīvais atbildīgums

Pēdējie divdesmit gadi publiskās pārvaldes attīstībā ir iezīmīgi ar kritiku par publiskās pārvaldes¹ rīcību, ētiskumu un atbildīgumu un jaunu pieeju meklējumiem. Latvijā šādas diskusijas aizsākās līdz ar administratīvās sistēmas transformācijas procesu uzsākšanu 20. gadsimta 90. gadu sākumā. Pāreja uz demokrātiju ne tikai Latvijai, bet arī Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm iezīmēja radikālas pārmaiņas tobrīd pastāvošajās atbildīguma sistēmās, kā arī raisīja lielas cerības uz valsts, sabiedrības un administratīvā aparāta pilnveidošanu.

Administratīvais atbildīgums ir kompleksa parādība, tās izpausmes formas ir atkarīgas ne tikai no administratīvā aparāta uzbūves īpatnībām un funkcionēšanas tradīcijām, bet arī no kopējā priekšstata par valsts attīstību, politiskās kultūras, ekonomikas modeļa un sabiedrības vērtībām. Turklāt ekonomisko satricinājumu situācijās, kad pastāv objektīva nepieciešamība pārskatīt valsts budžeta izlietojuma apjomu un pozīcijas, publiskās pārvaldes atbildīgums par tās rīcībām sabiedrībā tiek aplūkots gan kā kolektīvā atbildīguma forma, kur publiskajai pārvaldei kā vienotai un hierarhiski organizētai sistēmai ir jāuzņemas iniciatīva un jārikojas atbilstoši sabiedrības ekspektācijām, gan arī kā individuālā atbildīguma forma, kur izvērtēšanai tiek pakļauta katra atsevišķa birokrāta rīcība.

Administratīvā atbildīguma būtība ir vienkārša – likt birokrātam strādāt labāk, kas nebūtu iespējams, ja atbildīgums nepastāvētu. Tas nozīmē – radīt apstākļus, kuros birokrāts rīkojas, ņemot vērā viņam izvirzītās sabiedrības prasības un ekspektācijas, un apzinās, kādas sekas izraisīs viņa rīcība. Protams, var apgalvot, ka no daudzām sociālām grupām sastāvošas sabiedrības prasības bieži vien ir pretrunīgas, tomēr birokrāta atbildīgas rīcības ideāla izpausme ir tad, kad viņš spēj rīkoties tā, ka tiek sasniegti iespējami apmierinošākie risinājumi nevis kādai vienai sociālajai grupai, bet sabiedrībai kopumā.

Jāatzīmē, ka atbildīguma analizē var nodalīt divas pušes – atbildīguma subjekts (birokrāts, publiskā pārvalde) ir atbildīgs atbildīguma objekta (sabiedrība, politiķi, likums) priekšā. Turklāt atbildīguma objektam parasti ir tiesības prasīt papildu skaidrojumus par subjekta neatbildīgu vai neatbilstīgu rīcību un, ja nepieciešams, arī piemērot sankcijas. Šī sistēma var pilnvērtīgi strādāt tikai tad, ja abas pušes apzinās savu lomu atbildīguma realizēšanas procesā. Vēl vairāk, administratīvais atbildīgums ir daudz plašāks jēdziens nekā administratīvā atskaitīšanās. **Administratīvā atskaitīšanās** ir jāsaista ar tām birokrāta darbības jomām, kas tiek noteiktas un definētas normatīvajos aktos un ietver formalizētas kontroles formas – atskaites (pārskatus),

paskaidrojumus un dienesta ziņojumus. Atskaitīšanās ir kā labi atstrādāts un funkcionāli nozīmīgs mehānisms, kurā tomēr trūkst saturiskā un vērtību piepildījuma, kas savukārt ir ietverts administratīvajā atbildīgumā. Administratīvais atbildīgums paredz personas individuālā pienākuma izjūtu un morālo nepieciešamību sniegt izskaidrojumu un pamatojumu savai rīcībai, un birokrāta rīcība atspoguļo gan vērtības un standartus, gan sabiedrības ekspektācijas (Wood and Winston 2005, 86; Dubnick 2003). Atbildīgums ietver tiekšanos pēc arvien augstākiem ētiskajiem standartiem.

Administratīvais atbildīgums nav monolīta parādība, tā ietvaros var nošķirt vairākus nozīmīgus, savstarpēji saistītus aspektus. 2.4. logā aplūkojamas administratīvā atbildīguma dimensijas. Horizontālā ass «birokrāts – publiskā pārvalde» attēlo, cik lielā mērā attiecīgajā atbildīguma dimensijā izpaužas birokrāta individuālā atbildība, cik lielā mērā atbildība ir jāuzņemas publiskajai pārvaldei kā kolektīvam veidojumam, citiem vārdiem sakot, tajā iezīmējas dažādi atbildīguma subjekta aspekti. Vertikālā ass – «politiķi – klients, iedzīvotājs, sabiedrība» parāda dažādus atbildīguma objekta raksturojumus, respektīvi, to, kurš ir tiesīgs prasīt birokrātam un publiskajai pārvaldei skaidrojumu par neatbilstīgu rīcību.

Publiskās pārvaldes atbildīgums sabiedrības priekšā jāanalizē divos aspektos. Pirmkārt, runa ir par atbildīgumu sabiedrības priekšā (ar sabiedrību tiek saprasti visi valsts iedzīvotāji kopumā), un te akcentēta tiek sabiedrisko interešu realizācija. Otrkārt, runa ir par iestāžu un amatpersonu atbildīgumu to sabiedrības grupu priekšā, kuras vistiešākā veidā ietekmē attiecīgās iestādes darbība, pieņemtie lēmumi un to sekas. Piemēram, pašvaldības atbildīgums attiecīgās pašvaldības teritorijā dzīvojošo iedzīvotāju priekšā var izpausties gan kā iedzīvotāju apmierinātība vai neapmierinātība ar pašvaldības administrācijas darbību, gan arī dzīves kvalitātes mērījumos pašvaldībā. Sabiedriskās domas aptaujas parāda, ka Latvijas reģionos apmierinātība ar dzīves kvalitāti ir augstāka nekā Rīgā (APST 2007–2008, 53). Skatot dažādi vērtētas pilsētas, negatīvi vērtējumi ir Rīgai (8 % apmierinātu respondentu), Jūrmalai (10 %), Rēzeknei (12 %), bet pozitīvi vērtējumi – Madonai (79 %), Aizkrauklei (77 %) un Līvāniem (74 %) (APST 2007–2008, 176). Lai arī iedzīvotāju apmierinātība ar dzīves kvalitāti konkrētajā pilsētā ir atkarīga gan no pilsētas aktuālajām problēmām, gan no uzņēmējdarbības, kultūras un izglītības vides, tomēr pašvaldībai ir samērā plašas iespējas ietekmēt gan problēmu risināšanu, gan pakalpojumu pieejamību. Tādēļ jāsecina, ka vietējo pašvaldību atbildīgums savu iedzīvotāju priekšā nav tik ļoti saistīts ar pašvaldības turību, prestižu vai varenību, bet gan ar to, vai pašvaldības administrācija var, grib un spēj reaģēt uz

¹ Šeit un turpmāk ar terminu «publiskā pārvalde» tiek saprasti gan centrālais, gan reģionālais un vietējais pārvaldes līmenis.

sabiedrības vajadzībām – gan nodrošinot pakalpojumu un informācijas pieejamību, gan arī sniedzot iespēju piedalīties lēmumu pieņemšanā un risinot problēmas.

Publiskās pārvaldes atbildīgumu labi parāda sabiedrības uzticēšanās publiskajai pārvaldei. Diemžēl Latvijā sabiedrības uzticēšanās publiskajai pārvaldei jau kopš valstiskās neatkarības atjaunošanas ir zema, un jāatzīst, ka šobrīd ir sasniegts kritiskais līmenis. 2007. gada sākumā tikai 20 % respondentu uzticējās izpildvarai; 2006. gada rudenī izpildvarai uzticējās ievērojami vairāk respondentu – 32 %, un toreiz šis rādītājs bija krietni augstāks nekā vidēji ES-25 valstīs (EC 2007, 3; EC 2006, 3). 2008. gadā izpildvarai uzticējās vairs tikai 15–16 % respondentu (EC 2008 a; EC 2008 b). Šie dati apliecina sabiedrības viedokli par Ministru kabineta, ierēdniecības un pašvaldību kopīgo darbu un rīcību, kas sabiedrības skatījumā neatbilst sabiedrības gaidām un sabiedrības izpratnei par pienākumu atbildīgu izpildi. Vienlaikus sabiedrības uzticēšanās izpildvarai ir saistīta ar politiķu attieksmi pret publisko pārvaldi. Proti, tas, ka politiķi vairo publisko pārvaldi neizdarībās un nespēj ieviest rīcības politikas, vairo neuzticēšanos kā publiskajai pārvaldei, tā politiķiem. Ja politiķi tik uzbrūkoši vairo birokrātus, tad sabiedrībā raisās aizdomas, kas gan varētu būt pamatā šādai rīcībai, – birokrātu pretdarbošanās politiku interesēm, politiku vēlme, vairojot birokrātus, paugstināt savu reitingu vai patiešām birokrātu nolaidība un neizdarība.

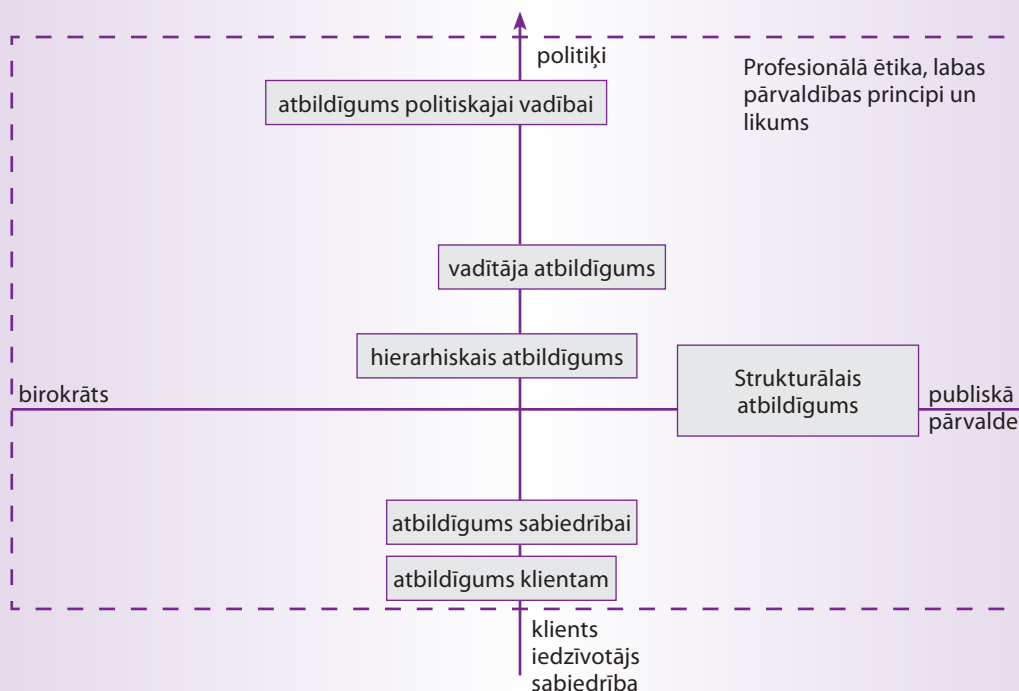
No iepriekšējā režīma vēsturiski mantotais dalījums – «mēs – sabiedrība, tauta» un «viņi – birokrāti un politiķi»,

kurā publiskā pārvalde un politiķi bija neaizskarami, bet publiskās pārvaldes atbildīguma mehānismi nedarbojās (Verheijen and Vintar 1997, 36), – liecina gan par sabiedrības neizpratni par birokrātu un politiķu lomu sabiedrību, gan par savu tiesību nezināšanu rīcības politikas procesā. Atbildīgums sabiedrības priekšā ietver arī atbildīgumu par sabiedrisko interešu realizāciju. Lai arī sabiedriskās un publiskās intereses ir samērā abstrakts jēdziens, taču visbiežāk tieši publiskās pārvaldes darbinieki ir tie, kuri izstrādā notzares politikas, ilgtermiņa, vidējā termiņa un īstermiņa stratēģijas un rīcības plānus, kā arī normatīvo aktu projektus, šajos plānos un projektos iestrādā savu izpratni par to, kas vajadzīgs sabiedrībai šobrīd un būs tai vajadzīgs pēc vairākiem gadiem. Tādēļ ir būtiski, ka jaunas rīcības politikas tiek veidotas pēc nopietnas un visaptverošas problēmu un situācijas izpētes, nevis tikai tāpēc, ka politiskā līdzsvara nodrošināšanai valdībā ir nepieciešams ministra postenis, un tam tiek piemeklēta vai noteikta par prioritāru kāda specifiska rīcības politikas joma, un tās īstenošanai tiek veidotas šauri specializētas iestādes. Pret šādu praksi principā nebūtu nekas iebilstams, ja vien piemeklētā vai speciāli par prioritāti padarītā rīcības politikas joma netiktu mērķīgi atrauta no pārējiem ar šo jomu saistītajiem saturiskajiem jautājumiem. Piemēram, bērnu un ģimenes jautājumi tika mērķīgi atrauti no labklājības sistēmas, veidojot jaunas iestādes, kuras daļēji dublēja jau esošo iestāžu darbu.

Sabiedrībā kopumā valda uzskats, ka nedz politiķi, nedz birokrāti neievēro sabiedrības intereses. Tā sabiedriskās domas aptaujas dati liecina, ka sabiedrības interešu

2.4. logs

Administratīvā atbildīguma dimensiju savstarpējā saikne



Avots: Lawton and Rose 1991; Peters 1995; Weber 1999; Thomas 2002.

ievērošanas novērtējumā, politiķi un birokrāti saņem galvenokārt zemu vērtējumu – 10 punktu skalā dominējošās atzīmes ir no 2 līdz 5. Tā uzskata 56,6 % respondentu (vērtējumu «2» devuši 11,7 %, «3» – 16,3 %, «4» – 14,2 %; un «5» – 14,4 % respondentu) (SKDS 2008, T 21). Šīs pašas aptaujas dati liecina, ka sabiedrības skatījumā politiķi un birokrāti, saņēmuši vidējo vērtējumu 3,6, nav spējīgi nedz definēt un saprast, nedz arī rīkoties atbilstoši sabiedrības interesēm. Šie dati daļēji arī izskaidro politiķu un birokrātu nespēju definēt valsts ilgtermiņa attīstības modeli.

Jāatzīmē, ka zemais novērtējums ir saistīts arī ar nepasmīgu un nepietiekamu administratīvo lēmumu izskaidrošanu. Šobrīd normatīvie akti ir pieejami internetā, ministriem un lielai daļai padotības iestāžu ir mājaslapas, kurās skaidrotas iestādes funkcijas, to sniegtie pakalpojumi un sniegta informācija par nozari kopumā. Ieejot Ministru kabineta mājaslapā, ikviens var internetā sekot līdzi tiesību aktu projektu attīstībai, sākot no valsts sekretāru sanāksmēm līdz pat apstiprināšanai Ministru kabinetā. Taču par būtisku trūkumu ir jāuzskata tas, kas nav pietiekami izskaidrots pamatojums, kāpēc attiecīgais tiesību akts ir nepieciešams. Zīmīgi, ka Ministru kabineta mājaslapā var sekot līdzi tiesību aktu projektiem nacionālā mērogā, turpretī administratīvo lēmumu pieņemšana iestādēs un pašvaldībās nav tik atvērts process un nesniedz sabiedrībai pietiekami skaidru argumentāciju par attiecīgā lēmuma nepieciešamību vai pamatotību.

Atbildīgums likuma ietvaros

Šo atbildīguma dimensiju publiskajā pārvaldē ir salīdzinoši viegli identificēt, jo likuma pārkāpumu vai vismaz aizdomas par likuma pārkāpumu sabiedrība konstatē pietiekami ātri. Vienlaikus atbildīgums likuma ietvaros ir komplicēta atbildīguma forma, kurā pārklājas gan indivīda personīgā pārliecība par likuma taisnīgumu, gan amatpersonas iespējamās likuma interpretācijas, gan arī sabiedrības vērtības un kopīgā attieksme pret likumu.

Ikvienam indivīdam likuma normas neievērošana nozīmē noteikta veida sekas – sodu. Bieži vien indivīds uzskata, ka sods, kas seko likuma pārkāpumam, ir pārāk skarbs vai pat netaisnīgs. Arī sabiedrību dažkārt pāršalc sašutuma vilnis, kad tiesas piespriests sods šķitīs pārāk bargs vai pārāk maigs. Tāpēc jo īpaši svarīgi ir, lai amatpersonas izskaidrotu pieņemtos lēmumus. Atbildīgumu likuma ietvaros nav iespējams pilnvērtīgi izprast, ja netiek atklāts, cik lielā mērā indivīds (gan privātpersona, gan valsts amatpersona) spēj izprast un nodalīt jēdzienus «likuma gars» un «likuma burts». Likuma burts atspoguļo to, kas ir rakstīts likumā, taču, analizējot likumu vērtību prizmā, var atklāt mērķi, kāpēc likums ir radīts, un to, kas tam būtu jāmaiņa sabiedrībā. Turklāt likuma burta sadzīvošana ar likuma garu jeb vērtībām ir ārkārtīga nozīmīga no sabiedrības tiesiskās apziņas un demokrātijas attīstības viedokļa. Vērtības un ētika stiprina tiesību normu kopumu, un tās var uzskatīt par amatpersonu tikumības pazīmi.

Latvijas iedzīvotāju aptaujā 2008. gada rudenī respondentiem tika jautāts: «Cik lielā mērā, jūsprāt, publiskās pārvaldes darbinieki (ministrijās, pašvaldībās) pilda savus pienākumus atbilstoši likumam (t. i., likuma garam,

ne burtam)?» Saņemtās atbildes liecina, ka vairāk nekā puse respondentu (56,8 %) savu vērtējumu 10 punktu skalā ir ietvēruši starp 3 un 6 («3» – 15,3 %, «4» – 13,3 %, «5» – 17,1 % un «6» – 11,1 %) (SKDS 2008, T 20). Vidējā atzīme (4,31), kādu saņēma publiskās pārvaldes darbinieki, ir ļoti vājš rezultāts. Skolēns, kurš saņēmis 4, tiek raksturots kā tāds, kurš apguvis galvenās lietas, prot atšķirt mazsvarīgo no svarīgā un mācībās izmanto tradicionālās izziņas metodes, izpildot pedagoga norādījumus (LR MK 2000). Attiecinot šādu vērtējumu uz publiskās pārvaldes darbiniekiem, ir jāsecina, ka tie izmanto tradicionālas un pārbaudītas darba metodes un, izpildot augstākstāvošo norādījumus, strikti vadās pēc tā, kas rakstīts normatīvajā aktā, nevis aizdomājas par patieso likuma jēgu un būtību. Šādā kontekstā ir jājautā – vai birokrāts var nebūtiski pārkāpt likumu, lai ar savu rīcību sasniegtu likuma mērķi un neapdraudētu sabiedrības intereses? Faktiski tā ir neatrisināma dilemma – no vienas puses, nevar būt būtiski vai nebūtiski likuma pārkāpumi, jo likums ir jāievēro; no otras puses, birokrāts var nonākt ētiskās krustceļēs, kad nepieciešams palīdzēt iedzīvotājam, bet likums paredz citādāk.

Normatīvais ietvars balstās uz sodu, piespiešanu un noteiktu prasību definēšanu. Latvijas pārvaldes aparāts pēdējo gadu laikā ir orientēts uz normatīvā ietvara pilnveidošanu – tika mēģināts līdz pilnībai izstrādāt normatīvos aktus, kas nosaka iestādes vai amatpersonas kompetenci. No vienas puses, šāda pieeja nozīmē iestādes un amatpersonas darbības striktu un precīzu reglamentāciju, no otras puses – tas samazina elastību un iniciatīvu nestandarta, sarežģītu, starpnozaru situāciju risināšanā. Piemēram, var minēt divu ministriju – Ekonomikas un Zemkopības – nespēju ilgu laiku vienoties par kompetenču sadali biodegvielas jomā – katra iestāde atsaucās uz reglamentējuma trūkumu, līdz Ministru kabinets 2008. gada decembrī noteica funkciju sadalījumu. Tāpat normatīvie akti nosaka, kādas zināšanas, prasmes un kāda attieksme ir nepieciešama amatpersonai, lai tā varētu strādāt jebkurā publiskās pārvaldes iestādē. Taču, ja zināšanas un prasmes var izmērīt objektīvā skalā, tad attieksmi izmērīt ir ārkārtīgi grūti.

Publiskās pārvaldes atbildīgumu vienlīdz būtiski ietekmē gan pārvaldes spēja darboties atbilstoši likumiem, gan spēja rīkoties sabiedrības interesēs, gan ētisko normu ievērošana. Pēdējos gados publiskās pārvaldes darbības likumība un efektivitāte sabiedrības skatījumā ir pazeminājusies. 2004. gadā un 2008. gadā veiktie pētījumi liecina par pieaugošu tendenci uzskatīt publiskās pārvaldes darbiniekus par neprofesionāliem. 2004. gadā 34,2 % respondentu uzskatīja, ka publiskās pārvaldes darbinieki ir nekompetenti un viņu darbība ir neefektīva (BSZI 2005, 215), bet 2008. gadā tā domāja jau 40,6 % respondentu (SKDS 2008, T 22). Tas iezīmē savdabīgu un bīstamu tendenci – ārkārtīgi lielu neuzticēšanos izpildvarai un aizvien plašāk izplatītu uzskatu, ka publiskā pārvalde ir neefektīva un nekompetenta. Šī bīstamā tendence var nopietni apdraudēt rīcībpolitiku īstenošanu, kad neatkarīgi no rīcībpolitikas kvalitātes un publiskās pārvaldes darba iedzīvotāji atsakās akceptēt rīcībpolitiku un pildīt uzliktās saistības, kas savukārt veicina kontroles pieaugumu no publiskās pārvaldes puses. Tādējādi veidojas neuzticēšanās un kontroles spirāle, kuras pārraušana pirmais solis ir jāspēr publiskajai pārvaldei un politiķiem.

Jebkurš lielāks vai mazāks korupcijas skandāls sabiedrībā izraisa diskusijas par **profesionālo ētiku**. Sevišķi asas diskusijas ir situācijas, ja skandālā ir iesaistīti ierēdņi, advokāti, tiesneši, ārsti vai skolotāji – sabiedriski nozīmīgu profesiju pārstāvji. Vienlaikus aiz kadra paliek politiķi, jo politiķis ir ne tikai profesija, nodarbošanās, bet arī aicinājums un misija. Daudzu profesiju pārstāvju ētikas jautājumi netiek publiski iztirzāti – ja attiecīgais profesionālis strādā privātā sektorā, tad viņa ētiska vai neētiska rīcība ietekmē galvenokārt viņa ienākumus un karjeras izaugsmi. Latvijā par reglamentētajām profesijām tiek atzīti arhitekti, būvinženieri, farmaceiti, veterinārārsti, zvērināti mērnieki, nekustamā īpašuma vērtētāji, tūristu gidi un arī profesijas kravu pārvadājumu, jūrniecības un aviācijas nozarēs.² Lai strādātu reglamentētā profesijā, galvenā prasība ir noteikta kvalifikācija, nevis profesionālā ētikas kodeksa ievērošana – tā ir tikai papildu prasība (LR Saeima 2001). Tā kā cilvēki, kas strādā minētajās profesijās, ir nodarbināti galvenokārt privātajā sektorā, tad var aizbildināties, ka brīvais tirgus un konkurence atrisina arī kāda profesionāļa neētisku rīcību, jo viņš šādas neētiskās rīcības rezultātā zaudē klientus un attiecīgi arī ienākumus. Taču profesionālās ētikas nozīmes nonivelēšana var atstāt būtisku ietekmi gan uz attiecīgo tautsaimniecības nozari, gan uz sabiedrību kopumā.

No administratīvā skatpunkta raugoties, ir jāvērtē arī ierēdņu profesionālā ētika. Ne tik svarīgs ir normatīvajos aktos noteiktais dalījums – valsts pārvaldes iestādē strādājošais, pašvaldības darbinieks vai ierēdnis, cik nozīmīgs ir pats fakts, ka ikvienam, kas strādā valsts un pašvaldību iestādē, ir jāievēro vienots ētisko normu kopums. Tieši profesionālās vērtības (t. i., ētika) un profesionālās socializācijas process ir divi svarīgākie faktori, kas nosaka atbildīguma veidošanos (DeLeon 2003, 574). Kaut arī ierēdnis nav iekļauts reglamentēto profesiju sarakstā, darbu kopums, kas jāveic ierēdņiem, atbilst reglamentētas profesijas raksturojumam, un ierēdņu darbā profesionālajai ētikai ir ļoti svarīga

² Ar pilnu reglamentēto profesiju sarakstu var iepazīties: LR MK 2006.

nozīme. Latvijā Ministru kabineta instrukcija Nr. 1 «Ierēdņa uzvedības principi» (LR MK 2001) patiesībā ir civildienesta ierēdņu ētikas kodekss. Pastāv arī atsevišķu iestāžu (piemēram, Izglītības un zinātnes ministrijas, KNAB, Valsts ieņēmumu dienesta, Valsts policijas, Zemkopības ministrijas u. c.) un pat atsevišķu nozaru darbinieku ētikas kodeksi.

Taču ētikas kodeksa esamība vēl nenozīmē, ka iestāde vai nozare strādās kvalitatīvi un efektīvi. Prakse pierāda, ka ētikas kodeksiem bieži vien ir deklaratīvs un formāls raksturs, un, ja arī ir tikusi konstatēta darbinieka neētiska rīcība, sods ir tikpat deklaratīvs kā pats ētikas kodekss. Bieži vien amatpersonai, kura ir izdarījusi pārkāpumu, tiek piemērots disciplinārsods. Tā, piemēram, nekorekta attieksme pret personu, pildot amata pienākumus, vai nepiedienīga un necienīga izturēšanās laikā, kad netiek pildīti amata pienākumi, ir tādi paši disciplinārpārkāpumi kā valsts noslēpuma izmantošana vai aizsardzības noteikumu pārkāpšana vai citas ar likumu aizsargātas informācijas neatļauta izpaušana, pilnvaru pārsniegšana vai mantas nozaudēšana, bojāšana vai naudas nozaudēšana (LR Saeima 2006 a). Tiesa gan, par katru no tiem pienākas nedaudz atšķirīgs sods.

Valsts civildienesta likumā nosauktas birokrātu vērtības – lojalitāte valdībai, profesionalitāte, politiskā neitralitāte, bet Valsts pārvaldes iekārtas likumā atzīmēts tiesiskums, atklātība, efektivitāte, pieejamība (LR Saeima 2000 b; LR Saeima 2002 b). Valsts pārvaldes iekārtas likumā ir precīzi definēti arī publiskās pārvaldes darbības principi – darbošanās sabiedrības interesēs, laba pārvaldība, efektivitāte. Taču lielākā Latvijas problēma ir tā, ka ētiskās vērtības gan ir iekļautas likumos, bet netiek iesakņotas dzīvē un par to pārkāpumiem reti kad tiek noteiktas kādas sankcijas.

Analizējot **publiskās pārvaldes atbildīgumu politikajai vadībai**, ir jānoskaidro, cik lielā mērā politiķi var, spēj un grib kontrolēt birokrātus³, un te nav jābalstās tikai uz

³ Šeit un turpmāk ar jēdzienu «birokrāts» tiek saprasts ikviens publiskās pārvaldes darbinieks neatkarīgi no tā, vai viņš ir nodarbināts atbilstoši Darba likumam vai Valsts civildienesta likumam.

2.5. logs

Ētika, zemes un dāvanas

Valsts kontrole veica revīziju Izglītības un zinātnes ministrijā (IZM) un konstatēja: 2008. gada 20. jūnijā IZM Latvijas Kara muzejā organizēja Līgo svētku pasākumu ministrijas un padotības iestāžu darbiniekiem. Pasākuma veiksmīgai norisei tika iegādātas gan zemenes (kopā 9 kg par cenu 9 lati kilogramā), gan Jāņu siers (5 kg par cenu 18 lati kilogramā).

2008. gada 25. novembrī Ministru kabinets pieņēma lēmumu, ka iestādēm maksimāli jāsamazina administratīvie izdevumi un jāatsakās no gada noslēguma svinīgo pasākumu rīkošanas par valsts budžeta līdzekļiem. Saskaņā ar Valsts kontroles revīzijas ziņojumu IZM tieši 2008. gada 25.–27. novembrī noslēgusi vienošanos par reprezentācijas preču (USB atmiņas kartes, sienas pulksteņi, galda pulksteņi, piezīmju bloknoti, lietussargi, vizītkaršu maciņi, atslēgu piekariņi) iegādi.

MK instrukcija Nr. 1 «Ierēdņa uzvedības principi» noteic, ka ierēdnis uzvedas tā, lai tiktu vairotā sabiedrības uzticēšanās valsts pārvaldei, bet IZM ētikas kodekss definē, ka ministrijas darbinieks, pildot amata pienākumus, ir godprātīgs un lemj valsts un sabiedrības interesēs. Minēto faktu kontekstā ir jāšaubās gan par to, ka IZM ierēdņi ar savu rīcību ir veicinājuši sabiedrības uzticēšanos un bijuši godprātīgi, gan par attiecīgo lēmumu atbilstību valsts un sabiedrības interesēm.

Avots: LR VK 2009; Diena 2009; LR MK 2008 b; LR MK 2001; LR IZM 2009.

vienu kritēriju – cik labi publiskās pārvaldes lēmumi un birokrātu uzvedība atbilst politiskajām prasībām (Weber 1999, 454). Administratīvais atbildīgums ir daļa no demokrātiskās leģitimitātes sistēmas. Tā kā publiskā pārvalde pilda un ievieš dzīvē politiku pieņemtos lēmumus, administratīvo atbildīgumu nav iespējams aplūkot šķirti no politiskā atbildīguma. Tikai analizējot abus atbildīguma veidus kopā, mēs varam nonākt pie vispārējiem secinājumiem par to, vai un cik lielā mērā demokrātijas attīstības procesā pārvaldes struktūras kļūst atbildīgākas sabiedrības priekšā. Mūsdienā sabiedrībā pastāv tā saucamā duālā vai pat trīskāršā atbildīguma situācija, proti, publiskā pārvalde ir atbildīga gan visas sabiedrības, gan atsevišķu indivīdu – klientu, gan politisko lēmumu pieņēmēju priekšā.

Latvijas parlaments neiedziļinās publiskās pārvaldes funkcionēšanas procesā, un parlamenta interese par publisko pārvaldi aprobežojas tikai ar jaunas valdības apstiprināšanu, politiskām partijām iepriekš vienojoties par ministru portfeļu un attiecīgi ministriju un nozaru sadali. Saeimas Kārtības rullī paredzētie instrumenti – jautājumi un pieprasījumi – tiek izmantoti ļoti maz. 2008. gada rudens sesijā deputāti iesniedza sešus pieprasījumus un uzdeva sešdesmit jautājumus Ministru kabinetam (LR Saeima 2008 b). 2008. gada pavasara sesijā deputātu interese bija vēl mazāka – trīs pieprasījumi un astoņpadsmit jautājumi (LR Saeima 2008 a). Tas nozīmē, ka parlamentārieši diezgan maz interesējas par publiskās pārvaldes procesiem, savukārt publiskā pārvalde savas neizdarības var attaisnot ar mainīgajām politiskajām un valdības prioritātēm, jo publiskās pārvaldes darbs ir pakārtots valdības deklarācijai.

Atbildīgums klientam ir relatīvi jauna publiskās pārvaldes atbildīguma dimensija, tā saistāma ar privātajam sektoram raksturīgo vadības metožu ieviešanu publiskajā pārvaldē. Termins «klients» publiskajā sektorā tiek lietots samērā neilgu laiku, un būtībā šī atbildīguma dimensija ir jāuzskata par daļu no atbildīguma sabiedrības priekšā. Tikai šajā dimensijā īpaši tiek uzsvērtas iestādes atbildība to iedzīvotāju un sabiedrības grupu priekšā, kuras saņem attiecīgās iestādes sniegtos pakalpojumus. Nav šaubu, ka no privāta sektora pārņemtais termins «klients» nozīmē to, ka attiecības starp iestādi un klientu tiks regulētas privātajam sektoram raksturīgā manierē. Citiem vārdiem, klientam ar savu attieksmi būtu jānosaka iestādes darbības kvalitātes un pakalpojumu kvalitātes līmenis un pakalpojumu apjoms.

Tomēr termina «klients» lietojums rada arī problēmu – privāta sektorā pakalpojumu kvalitāti ļoti būtiski ietekmē klienta iespējas izvēlēties pakalpojumu sniedzēju, kas publiskajā sektorā tikpat kā nav iespējams. Klientam nav iespēju salīdzināt saņemtā pakalpojuma kvalitāti ar citas iestādes piedāvātā pakalpojuma kvalitāti, vai arī šāds salīdzinājums ir iespējams tikai nedaudzdos gadījumos, piemēram, var salīdzināt pašvaldības un atsevišķu centrālā pārvaldes līmeņa reģionālo filiāļu darbību. Rezultātā klientam faktiski nav iespēju ietekmēt nepieciešamo pakalpojumu kvalitātes līmeni un apjomu un viņam ir jāpaļaujas uz birokrātu profesionalitāti un ētiku. Tādēļ termins «klients» publiskajā pārvaldē tiek attiecināts uz tādu pakalpojuma sniegšanas procesu, kura pamatvērtības ir laipnība, kompetence, uzticamība, godīgums un informācijas izskaidrošana (Löffler

2001, 9, 10). Piemēram, apmeklētājs kā iestādes klients nav kompetents spriest, cik daudz laika nepieciešams izziņas izsniegšanai, kas ietver gan pašas izziņas sagatavošanu, gan datu pareizības pārbaudi. Savukārt iestādes darbiniekam ir ne tikai jāsaņem attiecīgā izziņa, bet jāizskaidro, kāpēc tiek veikta datu pareizības pārbaude.

Publiskajā sektorā atbildīgums attieksmē pret klientu ir saistāms ar personalizētām iestādes attiecībām ar tām iedzīvotāju grupām, kuras izmanto attiecīgās iestādes pakalpojumus. 1999. gada septembrī SKDS savā pētījumā uzdeva jautājumu «Kā jūs kopumā vērtējat valsts iestāžu darbību?». Saņemtās atbildes liecina par savdabīgu tendenci: negatīvs vērtējums par valsts iestāžu darbību bija turpat 44,5 % respondentu, bet 18,6 % ir bijis grūti noformulēt savu vērtējumu (SKDS 1999; N – 1002 respondenti). Arī 2008. gadā ierēdniecība tika raksturota kā nekompetenta – tā atbildēja 40,6 % respondentu (SKDS 2008, T 22). Var pieļaut, ka iedzīvotājiem vērtējums par iestādi ir veidojies, balstoties uz personisko pieredzi saskarsmē ar attiecīgo iestādi.

Te būtu vietā atzīmēt, ka atbildīgums klientam ir ļoti pretrunīgi vērtējama atbildīguma forma – atbildīgums klienta priekšā var spiest iestādi censties strādāt tā, lai tiktu nodrošināta maksimāla klienta vai klientu grupas apmierinātība, bet tajā pašā laikā var tikt apdraudētas sabiedrības intereses. Piemēram, šāda situāciju veidotos, ja iestādes, kas sniedz sociālo palīdzību, to sniegtu jebkuram, nevis izvērtētu patiesās apmeklētāja vajadzības, – šādā gadījumā palīdzību, iespējams, saņemtu aktīvākie un informētākie iedzīvotāji, nevis sociāli mazaizsargātie.

Hierarhiskais atbildīgums un vadītāja atbildīgums

Valsts pārvaldes iekārtas likums noteic, ka pastāv gan amatpersonu, gan iestāžu hierarhija (LR Saeima 2002 b). Hierarhiskās sistēmas neatņemama sastāvdaļa ir augstākstāvošā uzraudzība pār zemākstāvošo, un šī uzraudzība tiek uzskatīta par gana efektīvu un stabilu atbildīguma mehānismu. Diemžēl šāds uzskats ir mānīgs, jo hierarhiskā sistēma veido savdabīgu kolektīvā atbildīguma formu – birokrāts, kurš ir pieņēmis aplamu lēmumu vai sagatavojis kļūdainu dokumentu, var neuzņemties atbildību un arī pasargāt sevi no morāliem pašpārmetumiem, apgalvojot, ka lēmumu pieņēma un dokumentu izstrādāja visi sistēmā strādājošie. Rezultātā pastāv kolektīvs atbildīgums, kur atbildīgi ir visi sistēmā strādājošie, kā pieņemts uzskatīt, bet patiesībā atbildīgs nav neviens. Praksē hierarhiskais atbildīgums ļoti labi ir redzams dokumentu vizēšanas sistēmas darbībā – lai iestāde varētu izsūtīt dokumentu, to sagatavo divos eksemplāros, kur viens nonāk pie adresāta, bet uz otra ir dažādu iestādes amatpersonu paraksti, kas apliecina, ka amatpersonas ir gan iepazīnušas ar dokumenta saturu, gan uzņemas atbildību par dokumentā iekļauto saturu. Laikietilpīgā parakstīšanas sistēma darbojas līdz brīdim, kamēr nav problēmu. Tiklīdz rodas problēmas, tā sākas diskusijas un dienesta izmeklēšanas par to, kurš ir vainīgs par nekvalitatīvi sagatavotu dokumentu, – dokumenta sagatavotājs (visbiežāk zemāka ranga birokrāts) vai augstākstāvošie, kuri ar parakstiem ir apliecinājuši savu

atbildību par dokumenta sagatavošanu. Hierarhiskā atbildīguma efektivitāte ir ļoti grūti izmērāma. Turklāt arvien biežāk sastopama nostāja, ka katrai amatpersonai ir jābūt individuāli atbildīgai par savu rīcību. Šajā gadījumā būtisks ir fakts, ka amatpersonai jāzina: par nepienācīgu pienākuma izpildi tā var tikt sodīta.

Kā norādīts Valsts civildienesta ierēdņu disciplināratbildības likumā, iestādes vadītājs ir tā amatpersona, kurai jānodrošina uzraudzība pār padotībā esošajiem ierēdņiem, gan motivējot viņus strādāt, gan arī nepieciešamības gadījumā sodot. Taču aktuāls ir jautājums, vai ierēdnis par pārkāpumu tiek sodīts pēc būtības vai gluži pretēji – likuma dotās tiesības sodīt tiek izmantotas, lai atbrīvotos no «nevēlamiem» vai «neērtiem» ierēdņiem. Un kā iestādes vadītājam rīkoties ar tiem darbiniekiem, kuri nav civildienesta ierēdņi normatīvā izpratnē. Tāpat principā runa ir par **iestādes vadītāja atbildīgumu**, jo iestādes vadītājs kopumā atbild par iestādes funkcionēšanu. Tādēļ šeit vairs nav svarīgs iestādē strādājošo dalījums juridiskā izpratnē «ierēdņos» un «darbiniekos», bet gan svarīgs ir fakts, ka jebkurš centrālā līmenī un pašvaldības iestādē strādājošais ir valsts kalpotājs (angļu val. *public servant*). Šobrīd normatīvajos aktos esošais dalījums «valsts civildienesta ierēdnis» un «valsts un pašvaldību iestādes darbinieks» ir zaudējis sākotnējo jēgu, un būtu loģiski, ja prasības, kas šobrīd tiek attiecinātas uz valsts civildienesta ierēdņiem, tiktu attiecinātas arī uz valsts pārvaldes un pašvaldību iestāžu darbiniekiem. Šāda pieeja veicinātu vienotas publiskās pārvaldes identitātes veidošanos un izbeigtu valsts pārvaldes un pašvaldību iestāžu savstarpējos pārmētumus par neizdarībām, nepareizu rīcībpolitiku veidošanu un budžeta sadali.

Publiskās pārvaldes strukturālais atbildīgums raksturo pārvaldes līmeņu savstarpējo atbildīgumu (centrālais līmenis un pašvaldības), atbildīgumu starp viena hierarhijas līmeņa iestādēm dažādos resoros (piemēram, inspekcijas, kas saistītas ar pārtikas aprītes kontroli), savstarpējo atbildīgumu viena līmeņa vai sektora iestāžu starpā par rīcībpolitikas ieviešanu (par veselības politikas ieviešanu ir atbildīga gan Veselības ministrija, gan Veselības obligātās apdrošināšanas aģentūra, gan slimnīcas, gan ģimenes ārsti) un atbildīgumu par starpnozaru problēmu administratīvu risināšanu. Strukturālā atbildīguma dimensija, raugoties no rīcībpolitikas ieviešanas perspektīvas, ir ļoti būtiska – tikai pastāvot savstarpējam atbildīgumam pārvaldes līmeņu starpā var nodrošināt rīcībpolitikas ieviešanu un sasniegt paredzētos mērķus. Šajā gadījumā diskusijas centrā ir sadarbība un koordinācija starp centrālo un vietējo pārvaldes līmeni, un sadarbības mērķis ir pēc iespējas labāk realizēt attiecīgo rīcībpolitiku kopumā un vienlaikus nodrošināt pakalpojumu pēc iespējas tuvāk iedzīvotājam. Arī ES Baltajā grāmatā «Eiropas pārvaldība» (EC 2001) koordinācija ir viens no pamatprincipiem, kas vērsts uz pārvaldes līmeņu sadarbību. Latvijā gan ES Baltās grāmatas kontekstā, gan arī pārvaldes līmeņu savstarpējā atbildīguma kontekstā centrālajam pārvaldes līmenim un pašvaldībām ir jāmaina nostāja, pārejot no konkurējošas darbības uz saskaņotu, un amatpersonu līmenī jāatsakās no savstarpējiem pārmētumiem par neatsakāmā funkciju un budžeta sadali.

Atbildīgums par sarežģītu un starpnozaru problēmu administratīvu risināšanu ir jāsaista ar globalizācijas ietekmi. Globalizācijas ietekmē iedzīvotāji sastopas ar jaunām, komplikētām problēmām, kuru risināšanā jāiesaistās

2.6. logs

Lielākie sasniegumi. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Latvijas Republikas normatīvajos aktos un dokumentos ir ietverti nepieciešamie minimālie nosacījumi, lai publiskajā pārvaldē varētu iedzīvotājiem atbildīgumu. Turklāt, ekonomiskās restrukturizācijas ietekmē sabiedrība ir sākusi apzināties administratīvā atbildīguma nozīmi attīstības procesos. Tādēļ gan dokumentos ietvertie atbildīguma nosacījumi, gan pieaugošais pieprasījums pēc atbildīguma no sabiedrības puses ir uzskatāmi par pamatu administratīvā atbildīguma attīstībai Latvijā.

Nopietnākā problēma

Pastāvošie atbildīguma mehānismi ir vērsti uz publisko pārvaldi kā kopumu, nevis atsevišķu birokrātu. Tas ļauj birokrātām izvairīties gan no atbildības par pagātnes rīcības sekām, gan arī nemainīt savu darba praksi un ieradumus. Turklāt izstrādātais ētiskais regulējums (ētikas kodeksi, uzvedības principi) nav iedzīvotājiem, bet faktiski tas nozīmē, ka publiskā pārvalde kopumā savā attīstībā stagnē fāzē «atbildība – sankcijas», nevis tiecas uz atbildīgumu kā indivīda un sistēmas morālu nepieciešamību. Tādēļ ētiskā regulējuma neizmantošana praksē ir viena no nopietnākajām problēmām ceļā uz atbildīgumu.

Svarīgākie uzdevumi

- Lai nodrošinātu reakciju un reālas sankcijas pret publisko pārvaldi no sabiedrības puses, ir nepieciešams pievērst lielāku uzmanību informācijas pieejamībai un pieņemto lēmumu pamatojuma izskaidrošanai.
- Lai reaģētu uz globalizācijas izaicinājumiem un no tiem izrietošajām problēmām, kas prasa starpnozaru risinājumus, ieteicams radīt jaunu iestāžu administratīvās koordinācijas mehānismu, balstoties uz atbildīguma un pārvaldības principiem.
- Atbildīguma palielināšanai individuāla birokrāta līmenī, birokrāta darba izpildes novērtējumā ētiskai uzvedībai un atbilstībai ētiskajam regulējumam ir jāšķirjas par līdzvērtīgu nosacījumu darbības atbilstībai normatīvajiem aktiem.

vairāku nozaru institūcijām. Vērojama tendence, ka šādu problēmu rodas arvien vairāk. Piemēram, viesstrādnieki nav tikai uzņēmēju vai Nodarbinātības valsts aģentūras problēma: viesstrādnieks var saslimt (veselības aizsardzības sistēma), viesstrādnieks var vēlēties mācīties (izglītības sistēma), viesstrādnieku var uz ielas aplaupīt (tiesībaizsardzības sistēma). Tikpat labi starpnozaru koordinācijas problēmas var rasties arī rīcībpolitiku līmenī – piemēram, Latvijas nenoteiktība bioenerģijas un atjaunojamās enerģijas administratīvās koordinācijas jautājumu risinājumā, nespējot izlemt, kurai ministrijai ir jāuzņemas vadošā loma – Zemkopības, Ekonomikas, Vides vai Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijai.

Praksē sabiedrības interešu ievērošana ļoti labi saukatāma, aplūkojot procesu, kā veidojas jaunas rīcībpolitikas iniciatīvas – pasākumi, projekti un aktivitātes, kas ietvertas valdības atbalstītajos plānošanas dokumentos un normatīvajos aktos un kuru ieviešanai nepieciešams finansējums (LR MK 2002). Jaunajām rīcībpolitikas iniciatīvām vajadzētu būt sava veida inovācijām rīcībpolitikās, kas mēģina risināt starpnozaru problēmas. Tā kā jaunās rīcībpolitikas iniciatīvas Latvijā parādījās tikai 2007. gadā, pilnvērtīgi izvērtēt šī jauninājuma efektu šobrīd vēl nevar. Taču jāšaubās, vai jaunās rīcībpolitikas patiešām spēs piespiest ministrijas kā rīcībpolitiku veidotājās risināt

starpnozaru problēmas, jo jauno rīcībpolitiku iniciatīvu izvērtēšanas kritērijos nekas nav minēts par starpnozaru pieejas nepieciešamību (LR MK 2007).

Kopsavilkums

Ģan Eiropas Savienība, ģan Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (OECD) uzskata, ka sabiedrības iesaistīšana rīcībpolitikas veidošanā ir priekšnosacījums, lai rastos laba pārvaldība un administratīvais atbildīgums (OECD 2001; EC 2001, 5, 6). Pilnvērtīgai administratīvā atbildīguma pastāvēšanai ir nepieciešamas visas atbildīguma dimensijas (sk. 2.4. logu). Vēl jo vairāk ir nepieciešams, lai atbildīguma nesējs un atbildīguma prasītājs apzinātos savu lomu atbildīguma sistēmā. Galvenais administratīvā atbildīguma prasītājs ir sabiedrība kopumā un ikviens indivīds. Normatīvie akti indivīdam dod iespēju pārsūdzēt publiskās pārvaldes pieņemtos administratīvos aktus. No sabiedrības kā atbildīguma prasītāja cita veida reakcijas un reālu sankciju pret publisko pārvaldi nav bijis. Tas ir ļāvis publiskajai pārvaldei strādāt kā noslēgtai cunftei, kura sargā savu biedru intereses, bet kurā nedarbojas pašregulācijas un ētiskie principi. Tomēr tie ir ļoti svarīgi, jo, piemērojot birokrātam disciplinārsodu, viņš automātiski nepārvērtīsies no slihta birokrāta par labu.

2.3. Atbildīgums budžeta veidošanā

Konceptuālā ziņā atbildīguma jēdzienam budžeta veidošanas kontekstā ir vairākas būtiskas nozīmes. Plašākā nozīme saistīta ar sabiedrības un valsts izdevumu plānotāju dialogu, lai nonāktu līdz tādai izdevumu izmantošanai, ko abas puses uzskata par pieņemamu sabiedrības mērķu sasniegšanai. Šajā gadījumā atbildīguma jēdziens (angļu val. *responsibility*) raksturo to, **vai sabiedrības rīcībā esošie resursi tiks izmantoti saprātīgi un atbilstoši tās locekļu interesēm.** Faktiski būtu jācenšas panākt kompromisu starp budžeta veidotāju un sabiedrības interesēm. Turklāt ļoti būtiska nozīme šajā procesā ir šo interešu un sasniegamo mērķu definēšanas norisei. Acīmredzot **mērķiem jātiek definētiem dialoga rezultātā**, jo budžeta veidotāju diktāts varētu ievērojami apgrūtināt otras puses ieinteresētību atbalstīt budžeta izpildes gaitu.

Jēdziena «atbildīgums» cita iespējamā interpretācija saistīta ar **budžeta veidošanas procesa caurskatāmību un sabiedrības iesaisti šajā procesā** (angļu val. *accountability*). Lai novērtētu lēmējvaras un sabiedrības savstarpējās attiecības šajā procesā, svarīgi raksturot budžeta veidošanas procedūru caurskatāmību, to tiesisko regulējumu un kontroli, tomēr vēl būtiskāk ir novērtēt, vai sabiedrības locekļi jūtas iesaistīti valsts izdevumu plānošanas procesā. Šī interpretācija lielā mērā saistīta ar budžeta veidošanas un izpildes procedūrām, kā arī ar sabiedrības ticību šo procesu godīgai, caurskatāmai norisei.

Šajā nodaļā vairāk pievērsīsimies pirmajai atbildīguma nozīmei, kas saistīta ar lēmumu pieņēmēju un sabiedrības attiecībām atbildīgas budžeta veidošanas un izpildes procesā, kā arī sasniegto mērķu novērtēšanā. Lielāka uzmanība tiks pievērsta laika periodam pēc 2000. gada, kad Latvijas ekonomikā sākās strauja izaugsme un tādējādi valsts budžetā nonākošo resursu apjoms krasi palielinājās, piešķirot lielāku nozīmi diskusijām par resursu saprātīgu izmantošanu. Jautājumi, kas saistīti ar otru minēto atbildīguma interpretāciju, tiks aplūkoti tikai nepieciešamības gadījumā kontekstā ar jēdziena «atbildīgums» pirmās nozīmes interpretāciju.

Atbildīguma īstermiņa un ilgtermiņa aspekti

Par to, cik saprātīgi esam veidojuši savu budžetu, vai esam ņēmuši vērā savas ilgtermiņa prioritātes, visvieglāk ir pārliecināties krīzes laikā. Šāda situācija parasti liek kritiski novērtēt lēmumus, kas pieņemti iepriekšējos gados, un izdarīt atbilstošus secinājumus. Latvijas gadījumā laika posmā no 21. gadsimta sākuma līdz pat 2007. gadam valsts ieņēmumu un izdevumu pieaugums ir bijis ļoti straujš. Tāpēc vispirms aplūkosim situāciju makroekonomiskā skatījumā, bet pēc tam centīsimies izprast saiknes

starp budžeta izdevumu attīstības tendencēm tautsaimniecības un mājāsaimniecību līmenī.

Makroekonomiskā skatījumā atbildīgumu valsts budžeta sastādīšanā un izpildē varētu formulēt, nodalot īstermiņa (viens budžeta cikls, t. i., gads) un ilgtermiņa aspektus (kādu ietekmi budžeta politika atstāj uz valsts ekonomisko attīstību vidējā termiņā un ilgtermiņā). Īstermiņa rezultātu raksturošanai varētu izmantot budžeta deficīta līmeni un tā dinamiku, kā arī budžeta īstermiņa finansēšanas avotus. Ilgtermiņā jāanalizē iepriekšējo gadu budžeta veidošanas un izpildes ietekme uz tautsaimniecības attīstību un iedzīvotāju labklājības līmeni. Abos gadījumos būtiska loma ir ne tikai sasniegtajiem skaitliskajiem rezultātiem, bet arī sabiedrības vērtējumam par valsts līdzekļu izlietošanas lietderību.

Kaut arī nav izstrādāta kāda īpaša rādītāju kopa, kas raksturotu atbildīgumu budžeta veidošanā makroekonomiskā līmenī, tomēr to varētu definēt kā saprātīgas fiskālās politikas veidošanu ar mērķi nodrošināt stabilu un ilgtspējīgu tautsaimniecības izaugsmi. Tāpat jāņem vērā, ka budžeta īstenotāju un sabiedrības dialoga rezultātā bieži vien tiek definēti arī citi, specifiskāki mērķi, kuru sasniegšanai nepieciešami noteikti līdzekļi. Runājot par pēdējiem desmit gadiem Latvijā un neiedziļinoties diskusijās, kas notika sabiedrībā šo mērķu izvēles procesā, par šādiem sasniedzamajiem mērķiem varētu uzskatīt iestāšanos Eiropas Savienībā un NATO. Tātad arī valsts budžeta izdevumi tika zināmā mērā pakļauti šo mērķu sasniegšanai. Jāuzsver arī tas, ka pēc iestāšanās ES un turpmākiem centieniem ātrāk panākt eiro ieviešanu Latvijā radās vēl viens mērķis Konverģences (Jeb t. s. Māstrihtas) kritēriju izpildes kontekstā, proti, budžeta deficīta ierobežošana, lai tas nepārsniegtu 3 % no iekšzemes kopprodukta (IKP). Šā mērķa izpilde būtu viens no priekšnoteikumiem, lai Latvijā varētu ieviest Eiropas vienoto valūtu.

Makroekonomiskajā līmenī par atbildīgumu ieņēmumu un izdevumu plānošanā valsts līmenī varētu spriest no tā, **cik lielā mērā valsts izmanto makroekonomiskās politikas instrumentus, lai stabilizētu tautsaimniecības izaugsmi un nodrošinātu labklājības pieaugumu.** Šķiet, ka būtu grūti iedomāties valdības deklarāciju, kurā šādi mērķi nebūtu minēti. Ekonomikas teorija postulē, ka budžeta izdevumiem vajadzētu būt vēršiem uz ekonomiskās izaugsmes svārstību izlīdzināšanu (t. i., tiem jābūt pretcikliskiem). Tādējādi būtu iespējams ierobežot patēriņa pieaugumu straujas ekonomiskās izaugsmes laikā un stimulēt patēriņu tad, kad ekonomiskā situācija pasliktinās. Citiem vārdiem sakot, ņemot vērā privātā patēriņa straujās svārstības, tas būtu zināmā mērā jāstabilizē ar valsts patēriņa palīdzību. Ņemot vērā to, ka Latvijas ekonomika ir atvērta un arvien ciešāk integrējas pasaules tautsaimniecībā,

patēriņa svārstībām ir tendence pastiprināties. To ietekmē investīciju plūsmas, kas ievērojami pieaug ekonomiskās izaugsmes laikā, vairojoties optimismam par valsts attīstības perspektīvām.

Kā māca ekonomikas teorija, valsts budžeta izdevumi var tikt izmantoti, lai stabilizētu ekonomikas izaugsmi, tādējādi mazinot iespējamās ekonomiskās un sociālās problēmas, kas varētu rasties laikā, kad ienākumi pieaug lēni vai pat samazinās. Pārāk straujas izaugsmes laikā ar valsts izdevumu samazināšanas palīdzību vēlams izaugsmi ierobežot, lai nenotiktu ekonomikas pārkaršana. Šis arī ir brīdis, kad iespējams naudu uzkrāt grūtākiem laikiem, veidojot rezerves. Latvijas gadījumā šādi uzkrājumi faktiski netika veikti, ļaujoties uz optimismu par ekonomikas izaugsmes iespējām arī turpmāk. Pat gadus, kad IKP pieaugums bija ap 10 % un valsts budžeta ieņēmumi pieauga pat par 20–30 %, neliels budžeta deficīts bija labākais, ko Latvijas valdības spēja sasniegt. Šo problēmu starptautiskās organizācijas un reitingu aģentūras uzsvēra jau 21. gadsimta sākumā, kad Latvijas ekonomikas izaugsme tikai sāka ņemt tempus. Varam teikt, ka esam palaiduši garām iespēju ar budžeta pārpalikuma palīdzību straujas izaugsmes laikā veidot uzkrājumus grūtākiem laikiem, kas ir sākušies līdz ar problēmām Latvijas finanšu sektorā 2008. gadā.

Aplūkojot makroekonomiskos datus par Latvijas valsts budžeta attīstības tendencēm laikposmā līdz 2008. gadam, redzam, ka makroekonomiskā skatījumā budžeta sabalansēšanas jomā Latvijā kopumā bija vērojams zināms progress. Lai gan IKP pieaugums bija ļoti straujš, Latvija līdz 2006. gadam konsekventi katru gadu pabeidza ar budžeta deficītu (tas gan bija salīdzinoši neliels un nepārsniedza Konverģences kritērijos noteikto robežu – 3 % no IKP),

bet 2007. gadā jau izdevās spert nākamo soli un pabeigt gadu ar sabalansētu budžetu. Tomēr izrādījās, ka šis panākums ir novēlots. Valsts izdevumu straujais pieaugums jau bija kļuvis par vienu no faktoriem, kas veicināja inflācijas pieaugumu valstī (kā arī sekojošo ekonomiskās izaugsmes straujo kritumu). Varam secināt, ka 3 % deficīta robeža ir bijis viens no tiem pamatprincipiem, kuru Latvijas valdības ir centušās konsekventi ievērot. Diemžēl šos sasniegumus, visticamāk, neizdosies turpināt, jo ekonomiskās situācijas būtiskā pasliktināšanās 2009. gadā liks budžeta deficītam ievērojami pārsniegt 3 % robežu un budžeta izdevumu atbalstam būs nepieciešams meklēt ārvalstu finansējumu (kā tas reāli arī ir noticis). Plašāku informāciju par IKP izaugsmes tempiem un budžeta deficīta līmeni Latvijā sk. 2.7. logā.

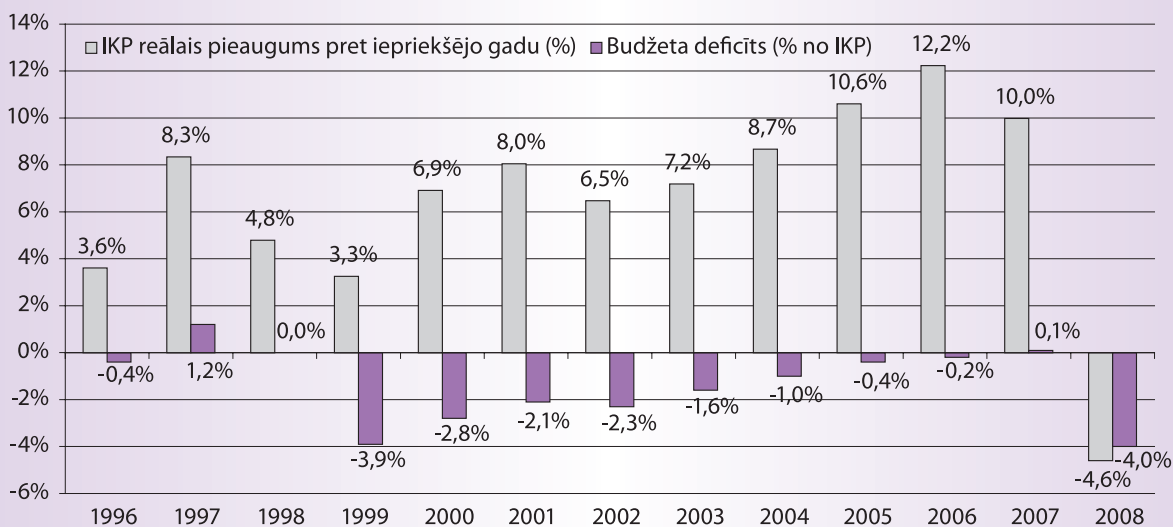
Kā redzam 2.7. logā, kopš 1999. gada Latvijai bija izdevies būtiski samazināt budžeta deficīta līmeni. Tomēr notikumi, kas risinājās 2008. gada beigās, liek secināt, ka šis sasniegums nav bijis pietiekams ilgtermiņa atbildīguma dimensijā. Lai arī valsts sektors nebija akumulējis lielu ārējo parādu, tomēr saikne starp privātā sektora un valsts sektora parādu ir radījusi ļoti nepatīkamu situāciju – valsts faktiski ir spiesta pārņemt daļu privātā sektora ārējo saistību. Turklāt jāatzīst, ka šādiem mērķiem straujās izaugsmes gados bija izveidoti ļoti niecīgi uzkrājumi, kuri izrādījās nepietiekami.

Atbildīgums valsts un māsaimniecību līmenī

Ņemot vērā Latvijas ekonomiskās situācijas attīstību 21. gadsimta sākumā visas **tautsaimniecības līmenī** (valsts budžeta deficīta apmēri, tā dinamika; pārmaiņas

Latvijas reālais iekšzemes kopprodukta pieaugums un valsts konsolidētā kopbudžeta bilance 1996.–2008. gadā

2.7.
logs



Avots: LR Centrālās statistikas pārvaldes un LR Finanšu ministrijas dati.

valsts izdevumu struktūrā un tendencēs), rodas interese meklēt paralēles starp finanšu vadību valsts līmenī un māj-saimniecību līmenī. Aplūkojot Latvijas makroekonomiskās situācijas attīstību, redzam, ka valstij līdz pat 2008. gada sākumam bija izdevies saglabāt visai konservatīvu politi-ku attiecībā uz valsts parāda lielumu (2008. gada sākumā tas sasniedza tikai 1,3 miljardus latu jeb 9,5 % no IKP). Šis rādītājs bija viens zemākajiem ES un liecināja, ka straujās ekonomiskās izaugsmes laikā valdība, kā jau atzīmēts, bija rīkojusies pietiekami atbildīgi un nebija akumulējusi lielu ārējo parādu. Reizē gan jāatzīmē, ka straujas ekonomiskās izaugsmes laikā tas bija salīdzinoši viegli paveicams, ņe-mot vērā ārējos apstākļus un dažādu veidu privāto finanšu resursu ieplūšanu Latvijā.

Latvijas gadījumā vienlaikus ar straujo ekonomikas iz-augsmi pēc iestāšanās ES bija vērojams neparasti straujš privātā patēriņa pieaugums. Tā izaugsmi lielā mērā ietekmēja ārējie faktori, līdzekļu ieplūšana ekonomikā no ārvalstu bankām un citiem aizdevējiem. Jāatzīmē, ka vie-na no svarīgākajām privātā un valsts patēriņa atšķirībām ir tā, ka privāto patēriņu daudz būtiskāk ietekmē tirgus dalībnieku noskaņojuma maiņa. Tā var radīt ievērojamas svārstības tautsaimniecībā, kurpretī valsts patēriņš teo-rētiski varētu tikt izmantots makroekonomisko procesu stabilizēšanai. Latvijas gadījumā pārmērīgais optimisms noveda pie situācijas, ka ļoti strauji pieauga privātā sek-tora ārējais parāds. Tā kā valsts parāda apjoms līdz pat 2008. gada 2. pusei bija neliels, situācija atbildīguma kon-tekstā šķita pieņemama, jo nebija šaubu par Latvijas spē-ju apmaksāt valsts parādus, tērējot nākotnes ieņēmumus no nomaksājamiem nodokļiem. Tomēr situāciju ievēroja-mi pasliktināja apstākļi, ka salīdzinoši maza vēriba tika veltīta privātā sektora ārējā parāda straujajam pieaugu-mam un privātā patēriņa ierobežošanai ar nodokļu palī-dzību. Kaut arī sākotnēji varētu šķist, ka tirgus ekonomi-kas apstākļos valstij nebūtu īpaši jāuztraucas par privātā

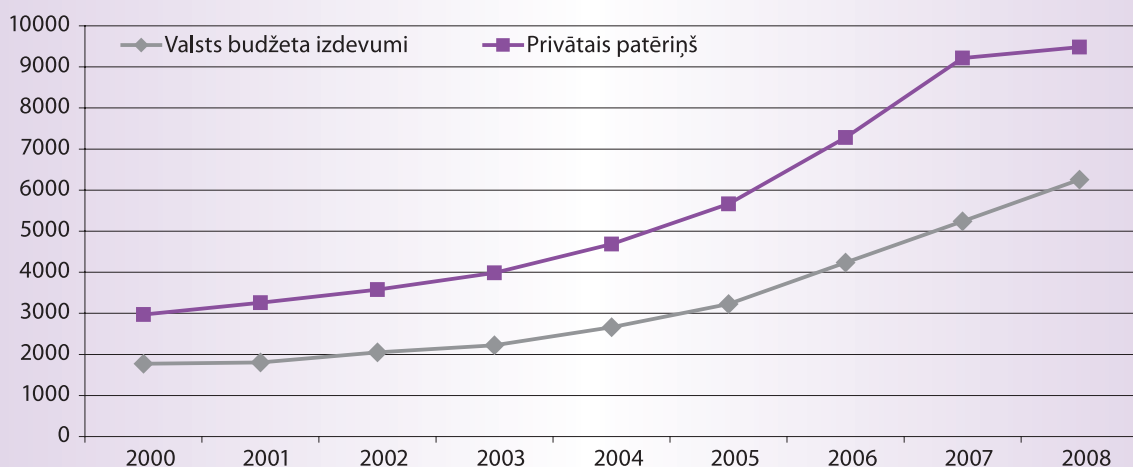
sektora ārējā parāda pieaugumu, tomēr notikumi Latvijā 2008. gada beigās parādīja, ka privātā patēriņa ierobežo-šana straujās ekonomiskās izaugsmes laikā varēja kļūt par labu paraugu atbildīgai budžeta veidošanai un nodokļu politikai.

Jāatzīmē, ka, vērtējot lēmumus par valsts makroeko-nomisko politiku, nedrīkst aizmirst arī politisko kontekstu. Vienkāršoti runājot, pēc iestāšanās ES valsts izdevumu ie-robežošana Latvijas gadījumā tika izprasta šādi: ja budže-ta deficīts nepārsniedz 3 % no iekšzemes kopprodukta, tad nav lielas nepieciešamības ierobežot valsts izdevu-mus vēl vairāk. Straujās ekonomiskās izaugsmes laikā ne-tika veikti mēģinājumi radīt brīvo līdzekļu uzkrājumus (kur novirzītu daļu no budžeta plāna pārpildes), kurus varētu izmantot ekonomiskās situācijas pasliktināšanās apstāk-ļos. Latvijas gadījumā iespējama budžeta pārpalikums tika regulāri sadalīts, ņemot vērā attiecīgā brīža politisko kontekstu. Lai gan tika saglabāts salīdzinoši zems ārējā parāda līmenis, tomēr Latvijai valdībai veidojās arvien lie-lākas netiešās saistības (t. i., privātā sektora parādi, kurus valsts varētu būt spiesta pārņemt, lai nepieļautu, piemē-ram, banku sistēmas sabrukumu), un tas varēja ievērojami palielināt valsts saistības ekonomikas satricinājumu gad-ījumā. 2008. gadā tieši šāda scenārija īstenošanās rezultā-tā Latvijas valsts bija spiesta pārņemt daļu privātā sektora saistību («Parex» banka) un būtiski palielināt savu ārējo parādu nākamajos gados.

Ekonomikas straujās izaugsmes ietekmi uz budžetu varētu raksturot, aplūkojot privātā patēriņa tendences Latvijā. Valsts aizņemšanās un budžeta politika līdz pat 2008. gadam kopumā bija samērā konservatīva, turpretī māj-saimniecības rīkojās ievērojami aktīvāk. Straujais ienā-kumu pieaugums pārlicināja lielu daļu māj-saimniecību, ka kredītu izmantošana savā privātā patēriņa palielinā-šanas vajadzībām ir pašsaprotama, un sekoja ļoti straujš kredītešanas apjomu pieaugums. Šajā laikā daudzkārt

2.8. logs

Valsts budžeta izdevumi un privātais patēriņš Latvijā 2000.–2008. gadā (milj. latu)



Avots: LR Centrālās statistikas pārvaldes dati.

palielinājās gan izsniegto hipotekāro kredītu, gan arī patēriņa kredītu un cita veida kredītu apjoms.

2.8. logā attēlotas valsts budžeta izdevumu un privātā patēriņa pieauguma tendences Latvijā. No 2004. gada pieauguma tempi kļuva ievērojami straujāki. Valsts budžeta līmenī tas varētu liecināt par nepieciešamību līdzfinansēt ieguldījumus, kas saistīti ar ES līdzekļu izmantošanu, savukārt privātā patēriņa līmenī šāda dinamika vairāk liecina par iedzīvotāju optimisma paaugstināšanos, jo ievērojama daļa privātā patēriņa tika finansēta ar strauja kredītēšanas apjoma pieauguma palīdzību, un šis pieaugums ne vienmēr bija samērojams ar atalgojuma pieaugumu (sk. 2.9. logu).

Kopš 2005. gada patēriņa kredītu izaugsmes tempi ir ievērojami pārsnieguši darba algas izaugsmes tempus. Tas liecina, ka patēriņa finansēšanai iedzīvotāji arvien vairāk izmantoja viegli pieejamos kredītresursus. Šāda tendence bija labvēlīga banku sistēmas attīstībai, tomēr tikai atsevišķas bankas popularizēja apdomīgu aizņemšanos. Arī ekonomiskās izaugsmes tempu samazināšanās un IKP apjomu straujais kritums 2008.–2009. gadā ir pastiprinājuši bažas, ka šāda rīcība nav bijusi atbildīga ilgtermiņa perspektīvā. Daudzas mājsaimniecības nav adekvāti novērtējušas risku, kas saistīts ar iespējamu ienākumu samazināšanos. Speciālisti prognozēja, ka šī problēma var negatīvi ietekmēt labklājību un ierobežot patēriņa izdevumus. Kā redzam, tas patiešām ir noticis.

Valsts un mājsaimniecību budžetu dinamikas salīdzinājums uzrāda līdzīgas tendences. Arī mājsaimniecību budžeta līmenī izdevumu pieaugums ir bijis straujš, īpaši tas attiecas uz mājsaimniecībām, kurās vairākumu veido ekonomiski aktīvie iedzīvotāji (t. i., iedzīvotāji ar salīdzinoši lielākiem ienākumiem un arī lielāku interesi par sava materiālā stāvokļa uzlabošanu). Tomēr kredītēšanas buma laikā pastāvēja risks, ka mājsaimniecības nespēs adekvāti

novērtēt savus nākotnes ienākumus un uzņemsies pārāk lielas kredītsaistības. Šī riska sekas pakāpeniski sāka izpausties jau 2008. gadā, kad, tautsaimniecības izaugsmei palēninoties, komercbankas sāka kritiskāk vērtēt mājsaimniecību maksātspēju.

Saikne starp izšķērdīgu rīcību mājsaimniecību un valsts līmenī spilgti izpaudās 2008. gada otrajā pusē. Šajā laikā kļuva skaidrs, ka banku sistēmas aktīvu kvalitāte sāk pazemināties. Lielā mērā tas izskaidrojams ar pārāk straujo kredītēšanas apjomu pieaugumu, kā arī ar ārējo apstākļu pasliktināšanos. Šajā situācijā daudzas mājsaimniecības bija spiestas pārskatīt savus tēriņus un uzdot sev jautājumu par izdevumu prioritātēm. Mājsaimniecības līmenī prioritātes parasti ir viegli identificējamas: tās saistās ar izdevumiem mājoklim, uzturam un pirmās nepieciešamības precēm.

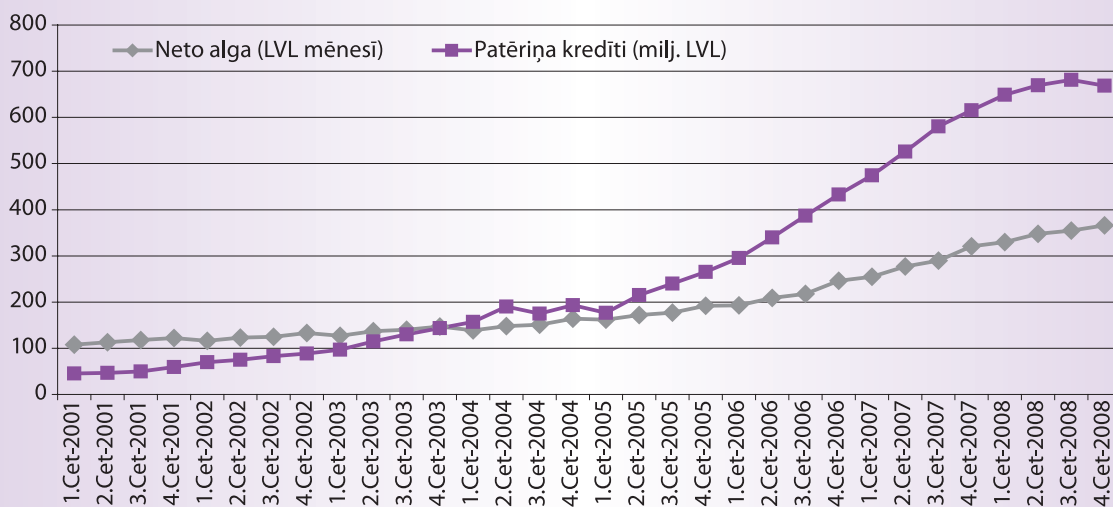
Vērtējot mājsaimniecību budžetu apsekojumu rezultātus iepriekšējos gados, varam secināt, ka kopumā materiālās labklājības līmenis laikposmā līdz 2007. gadam ir audzis. Apkopotie dati rāda, ka Latvijā pēdējo desmit gadu laikā ir būtiski mazinājies mājsaimniecību budžetu izdevumu īpatsvars pārtikai (no 50,9 % 1996. gadā uz 25,1 % 2007. gadā; 2008. gadā tas nedaudz palielinājās – līdz 25,6 %). Tomēr, visticamāk, ka ekonomiskās lejupslīdes laikā, sākot no 2009. gada, varēsīm vērot pretēju tendenci, proti, no jauna pieaugs mājsaimniecību izdevumu īpatsvars pirmās nepieciešamības precēm.

Atbildīgums budžeta veidošanā sabiedrības vērtējumā

Ņemot vērā aplūkotās tendences valsts un mājsaimniecību līmenī, būtu svarīgi izprast sabiedrības attieksmi pret lēmumiem, kas tiek pieņemti budžeta veidošanas kontekstā. Salīdzinot vērtējumu mājsaimniecību un valsts

2.9. logs

Vidējās algas un patēriņa kredītu apjomi Latvijā 2001.–2008. gadā



Avots: LR Centrālās statistikas pārvaldes un Latvijas Bankas dati.

līmenī, varētu atklāt un izvērtēt iespējamās atšķirības. Lai raksturotu iedzīvotāju attieksmi pret atbildīgumu budžeta veidošanā valsts līmenī un mājsaimniecību līmenī, pārskatā gatavošanas laikā tika veikta aptauja (SKDS 2008). Respondentiem tika uzdoti vairāki jautājumi gan saistībā ar valsts budžeta veidošanu atbildīguma kontekstā, gan arī ar mājsaimniecības lēmumu atbildīguma vērtējumu. Mūsu aplūkotajai tēmai svarīgākos aptaujas rezultātus sk. 2.10. logā.

Aptauja rāda, ka kopumā sabiedrība visai skeptiski raugās uz valsts budžeta veidotāju atbildīgumu sabiedrībai. Tiesa, nedrīkstētu aizmirst politisko kontekstu aptaujas veikšanas laikā (2008. gada rudens), zīmīgi ir tas, ka pozitīvo vērtējumu īpatsvars dažādās iedzīvotāju grupās ir ļoti līdzīgs. Tas norāda, ka kopumā šaubas par valsts budžeta veidošanas atbildīgumu pastāv gandrīz visās sabiedrības grupās. Salīdzinoši lielāku ticību atbildīgai rīcībai valsts budžeta veidošanā izteica iedzīvotāji ar augstāko izglītību, kuru vidū apmēram 25 % procenti atzina, ka viņi piekrit vai drīzāk piekrit šādam apgalvojumam. Līdzīga aina ir arī vadošo darbinieku vidū. Visskeptiskāk noskaņoti ir bezdarbnieki (piekrit tikai 8,7 % aptaujāto), cilvēki ar zemāku izglītības līmeni, kā arī nepilsoņi.

Lai noskaidrotu iedzīvotāju skeptiskās attieksmes iemeslus, tika uzdoti arī jautājumi par iedzīvotāju iespējamo līdzdalību budžeta veidošanā, kā arī par budžeta veidotāju atskaitīšanos sabiedrības priekšā. Nav noslēpums, ka lielākā daļa sabiedrības valsts budžeta sagatavošanu un apstiprināšanu uztver kā procesu, kurā sabiedrības ietekme izpaužas tikai atsevišķos gadījumos. To apstiprināja arī aptaujas rezultāti: tikai 17,3 % respondentu piekrita, ka iedzīvotāju līdzdalības iespējas budžeta veidošanā ir pietiekamas, 71,4 % tam nepiekrita (sk. 2.10. logu). Salīdzinoši skeptiski uz iespējam līdzdarboties budžeta prioritāšu noteikšanā raugās laukos dzīvojošie (tikai 10,6 % novērtēja līdzdalības iespējas kā pietiekamas), kā arī iedzīvotāji ar zemāku ienākumu līmeni (13,3 %).

Lai stiprinātu sabiedrības pārliecību, ka budžeta izdevumi tiek izmantoti atbildīgi, viena no pieejām būtu kontroles funkciju pastiprināšana, protams, paturot prātā sabiedrības prioritātes. Tāpēc ir svarīgi zināt sabiedrības attieksmi pret nepieciešamo kontroles pastiprināšanu budžeta veidošanas jautājumu kontekstā. Aptaujas rezultāti rāda, ka lielākā daļa aptaujāto uzskata: budžeta veidotāji pārāk maz atskaitās sabiedrībai – tikai 17,1 % aptaujāto atzinuši, ka atskaitīšanās ir pietiekama. Vispārliecinātākie par to, ka atskaitīšanās sabiedrībai ir adekvāta, bija vadītāji, personas ar augstāko izglītību, kā arī speciālisti/ierēdņi, tomēr pat šajās grupās augstākais vērtējums nepārsniedza 27,2 procentus. Visskeptiskāko attieksmi šajā sakarā puda pensionāri, bezdarbnieki, cilvēki ar pamatzglītību, kā arī iedzīvotāji ar zemiem ienākumiem.

Aptaujā tika ietverti arī jautājumi, kas ļautu raksturot iedzīvotāju attieksmi pret savas mājsaimniecības budžeta izdevumu tērēšanas saprātīgumu un nākotnes mērķu sasniegšanu. Kopumā mājsaimniecības uzskata, ka tās savus līdzekļus tērē saprātīgi (78,2 % gadījumu aptaujātie piekrita šādam apgalvojumam). Šajā jautājumā salīdzinoši pozitīvāk noskaņoti ir vecāka gadagājuma iedzīvotāji.

Atbildot uz jautājumu par mājsaimniecības izdevumu plānošanu ilgtermiņā, 76,6 % aptaujāto uzskatīja, ka, veidojot mājsaimniecības budžetu, ilgtermiņa mērķi tiek ņemti vērā. Paradoksāli, bet salīdzinoši vairāk par ilgtermiņa mērķiem ir norūpējušies gados vecāki cilvēki; vēl viena grupa, kurai raksturīga līdzīga tendence, ir valsts sektora darbinieki.

Atbildes uz jautājumiem par budžeta izdevumu plānošanu mājsaimniecības līmenī un iepriekš apkopotais respondentu viedoklis par valsts budžeta veidošanu un sabiedrības lomu tajā, ļauj nosacīti salīdzināt sabiedrības noskaņojumu jautājumā par valsts izdevumu plānošanu un tās caurskatāmību. Var konstatēt, ka iedzīvotāji ir visumā pozitīvi noskaņoti, domā par savu ilgtermiņa mērķu sasniegšanu mājsaimniecības budžeta līmenī, bet viņiem

Aptaujāto atbildes uz jautājumiem par valsts un mājsaimniecību budžetu veidošanu (procentos no respondentiem)

2.10.
logs

Apgalvojums	Respondentu atbildes		
	Piekrītu	Nepiekrītu	Grūti pateikt/ nav atbildes
Uzskatu, ka valsts budžeta veidotāji pietiekami atskaitās sabiedrības priekšā	17,1	74,7	8,2
Uzskatu, ka sabiedrībai ir pietiekamas iespējas līdzdarboties valsts budžeta prioritāšu noteikšanā	17,3	71,4	11,3
Uzskatu, ka valsts budžets tiek veidots atbildīgi	15,7	71,5	12,8
Uzskatu, ka manas mājsaimniecības rīcībā esošie līdzekļi tiek tērēti saprātīgi	78,2	12,4	9,3
Plānojot savas mājsaimniecības izdevumus, ņemu vērā arī mērķus, kurus gribētu sasniegt nākotnē	76,6	12,4	11,0

Avots: SKDS 2008, T 48.

ir ļoti skeptiska attieksme pret kopējā valsts budžeta un tā prioritāšu noteikšanu un īstenošanu. Mājsaimniecības līmenī iedzīvotājiem šķiet, ka viņi pieņem pareizos lēmumus jautājumos, kas skar mājsaimniecības budžetu, turpretī vērtējums par valsts budžetu ir krasi atšķirīgs. Skaidrojums šeit varētu būt saistīts ar to, ka cilvēki salīdzinoši vairāk uzticas tiem lēmumiem, kuru pieņemšanā paši ir bijuši iesaistīti, bet valsts budžeta veidošanas procesā viņi ir samērā maz iesaistīti. Protams, tas nenozīmē, ka katram sabiedrības loceklim būtu jāiesniedz savs priekšlikumu saraksts valsts budžetam. Tomēr plašāka sabiedrības iesaistīšanās nozīmētu arī plašāku diskusiju par budžeta prioritātēm un skaidrojumu par dilemmām, ar kurām saskaras lēmumu pieņēmēji. Šāda pieeja varētu sekmēt izpratni par budžeta veidošanas gaitu un iespējām to ietekmēt.

Latvijas valsts budžets – sabiedrības un valsts mijiedarbība

Sabiedrības ievēlētīe politiķi apstiprina gan valdību, gan arī tās sastādīto budžeta projektu. Ļoti būtiska loma ir tam, vai sabiedrības locekļi uzskata, ka viņi var ietekmēt savus ievēlētos pārstāvjus laikposmā starp vēlēšanām. Būtu tīks ir arī jautājums par atskaitīšanos sabiedrībai.

Lai uzlabotu situāciju šajā jomā, ir jāatzīmē vairākas pieejas. Šķiet, ka perspektīvāka (kaut arī, iespējams, īstermiņā utopiska) būtu pieeja, kas aktivizētu sabiedrības iesaisti un tās līdzdalību budžeta lēmumu formulēšanā un pieņemšanā. Tas paredzētu gan individu, gan sabiedrisko organizāciju iesaistīšanos. Cita pieeja – budžeta procedūru ievērošanu varētu nodrošināt ar stingrākas kontroles palīdzību. Šajā gadījumā sabiedrība par budžeta līdzekļu izmantošanas atbildīgumu tiktu «pārliicināta», īstenojot izdevumu lietderīguma pastāvīgu kontroli saistībā ar izvirzītajiem mērķiem. Tomēr šajā gadījumā ļoti svarīga loma būtu sākotnējai sasniedzamo mērķu formulēšanai.

Latvijā ir bijuši vairāki mēģinājumi radīt vienotu viedokli par sabiedrības mērķiem un prioritārajiem valsts izdevumu izmantošanas virzieniem. Kā jaunāko mēģinājumu šajā kontekstā varētu minēt Nacionālā attīstības plāna (NAP) tapšanu. Arī pirms šī dokumenta tikusi izstrādāta virkne stratēģiska rakstura dokumentu, kuros mēģināts noteikt Latvijas prioritātes un attīstības ceļus. Tomēr pati galvenā problēma ir bijusi tā, ka parasti nav precīzi fiksēta saikne starp izvirzīto mērķu sasniegšanu un finansējumu ilgtermiņā. 90. gados šāda stratēģisko prioritāšu un finansējuma saikne bija sarežģīta, jo valsts budžets tika veidots, balstoties uz īstermiņa skatījumu (vienam gadam). Pēdējos gados situācija ir pakāpeniski uzlabojusies, jo vidēja termiņa budžeta koncepcija ļauj cerēt, ka stratēģisko mērķu sasniegšanai paredzētos līdzekļus būs vieglāk iekļaut valsts budžetā un nodrošināt izpratni par to, kādi līdzekļi būs pieejami noteiktu stratēģisko mērķu sasniegšanai. Tomēr saikne starp izstrādāto NAP un finansējumu mērķu sasniegšanai joprojām ir ļoti neskaidra, un to vēl vairāk pastiprina pašreizējā situācija, kad valdība ir spiesta veikt valsts izdevumu mehānisku samazināšanu.

Valsts budžeta pieņemšanas process sabiedrības un valsts mijiedarbības aspektā īpaši saspringts kļuva 2008. gadā, un tāds tas būs arī 2009. gadā. Tomēr šķiet,

ka šīs problēmas nav bijušas negaidītas tiem, kuri ir informēti par budžeta veidošanas un apstiprināšanas procesu Latvijā. Arī I. Godmaņa un V. Dombrovskā vadītās valdības parasti uzsvērušas tikai skaitliskos mērķus budžeta izdevumu samazināšanā, tādējādi veidojot skeptisku sabiedrības attieksmi. Simptomātiski, ka daudz skaļāk ir izskanējušas ziņas par to, ka budžeta izdevumi būs jāsamazina par x procentiem, nevis ziņas, ka ir arī prioritāras jomas, kurās izdevumu samazinājums būs mazāks. Ļoti maz ticis diskutēts par konceptuāliem jautājumiem budžeta izdevumu samazināšanas kontekstā, lai identificētu prioritārās jomas (tās, kurās budžeta izdevumu samazinājums būtu mazāk vēlams no valsts izaugsmes viedokļa).

Kaut gan valsts budžeta formulēšanas un pieņemšanas procesā Latvijā pēdējo desmit gadu laikā ir vērojams pakāpenisks progress, jautājums par budžeta atbilstību sabiedrības interesēm vēl arvien paliek atklāts. Par to liecina ne tikai dažādu sabiedrības grupu izteiktie protesti, bet arī aptaujas rezultāti, kas uzrāda visai skeptisku sabiedrības noskaņojumu jautājumā par prioritāšu noteikšanas procesu, kā arī neticību valsts institūciju un amatpersonu atbildīgumam budžeta veidošanas un īstenošanas procesā.

Kopumā budžeta veidošanas process ir kļuvis caurskatāmāks. Iedzīvotāji var iepazīties ar dokumentiem, kas tiek sagatavoti šī procesa gaitā, piemēram, ar ikgadējo Ministru kabineta (MK) rīkojumu par budžeta mērķiem un prioritātēm (MK rīkojums «Par vidēja termiņa budžeta mērķiem un prioritārajiem attīstības virzieniem 2009.–2011. gadā» bija publicēts jau 2008. gada martā). Tomēr, lasot šajā un citos līdzīga rakstura dokumentos nosauktos virzienus, šķiet, ka tas ir vienkāršs uzskaitījums, kas neatbild uz jautājumu, kuras jomas ir svarīgākas, prioritāras, kurām tiks piešķirti lielāki līdzekļi, ja tāda iespēja radīsies. Šādam dokumentam būtu daudz lielāka vērtība, ja tajā jaustos centieni precizēt svarīgākās prioritātes, iesaistot diskusijās arī plašākas sabiedrības aprindas (un tādējādi cenšoties gūt sabiedrības atbalstu). Turklāt šobrīd notiekošā ekonomiskās situācijas pasliktināšanās ir radījusi arī cita rakstura jautājumu: kurus izdevumus samazināsim, ja netiks izpildīti budžetā paredzētie valsts ieņēmumi un mērķi? Lieki teikt, ka pēdējo mēnešu laikā, meklējot atbildes uz šiem jautājumiem, valdība ir bijusi spiesta izmantot ļoti ekstrēmus risinājumus, kas izsaukuši arī attiecīgus protestus no dažādu sabiedrības grupu puses.

Atbildīgums budžeta veidošanā – nākamie soļi

Runājot par nākotnes perspektīvām budžeta veidošanas atbildīguma jomā, centīsimies ieskicēt svarīgākos attīstības virzienus valsts un mājsaimniecību līmenī. Svarīgākos secinājumus varētu apkopot trīs galvenajos virzienos.

Mērķu un prioritāšu noteikšana, sabiedrības līdzdalība

Kaut arī, formāli vērtējot, Latvijā budžeta formulēšanas un pieņemšanas mehānismi funkcionē adekvāti, tomēr lielākajām partijām būtu nopietni jāapsver iespējas padarīt budžeta īstermiņa un ilgtermiņa mērķu formulēšanas procesu caurskatāmāku un saprotamāku. Tā kā

uzticēšanās valsts institūcijām Latvijā pašlaik ir visai zema, atklātākas diskusijas par budžeta mērķiem varētu palīdzēt veicināt sabiedrības izpratni un atbalstu šajā procesā. Prioritāšu noteikšana un sasaiste ar stratēģiska rakstura dokumentiem būtu būtisks nākamais solis.

Veiktā aptauja parāda, ka sabiedrība ievērojami vairāk uzticas lēmumiem, kuru pieņemšanā tā ir bijusi iesaistīta. To apliecināja aptaujāto attieksme pret atbildīgumu valsts budžeta veidošanā iepretī atbildīgumam mājāsaimniecības budžeta veidošanā. Valsts līmenī būtisks mērķis ir sabiedrības tālāka iesaistīšana budžeta prioritāšu noteikšanas procesā. Kaut arī ir skaidrs, ka šis process, visticamāk, saglabās politisku nokrāsu (kaut vai tāpēc, ka budžeta apstiprināšana ir viens no gada būtiskākajiem notikumiem Saeimā), būtu ļoti svarīgi veicināt sabiedrības līdzdalību šajā procesā. Skaidrojums par to, kādā veidā stratēģiska rakstura dokumenti (piemēram, NAP) ir saistīti ar valsts budžeta prioritātēm, no sabiedrības līdzdalības viedokļa būtu ļoti nozīmīgs.

Ilgtermiņa skatījums

Arvien aktuālāks tuvākajos gados kļūs jautājums par to, kuras no NAP un valdības deklarācijā minētajām

prioritātēm ir pašas aktuālākās gadījumā, ja resursi kļūst vēl ierobežotāki? Būtiskāks kļūst arī jautājums par fundamentālāku izvērtējumu katras valsts institūcijas sasniedzamajiem mērķiem un izmaksām, kas ar to saistītas. Vidēja termiņa budžeta ieviešanas kontekstā un arī ilgtermiņa perspektīvā būtu svarīgi skaidrāk formulēt valdības rīcības prioritātes saistībā ar stratēģiskajiem dokumentiem (NAP u. c.), kā arī rosināt plašāku sabiedrisko diskusiju par saikni starp budžeta izdevumiem un šajos dokumentos noteiktajām valsts prioritātēm.

Budžeta pārpalikuma izmantošana

Ekonomiskā lejupslīde ir parādījusi budžeta ilgtermiņa plānošanas problēmas. Kā jau minēts, Latvijā valdības necentās veidot mehānismus, kas nodrošinātu budžeta līdzekļu uzkrājumu veidošanu straujas izaugsmes laikā. Jācer, ka šī mācība tiks ņemta vērā, jo Igaunijas piemērs liecina, ka šādai rīcībai var būt būtiska nozīme krīzes apstākļos. Kaut arī maz ticams, ka tuvākajos gados Latvijai radīsies iespēja veidot budžeta līdzekļu uzkrājumus, tomēr tas neliedz izstrādāt principus, uz kuru pamata varēs šo uzkrāšanas principu realizēt, atgriežoties ekonomiskās augsmes situācijā.

2.11.
logs

Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Lai gan progress ilgtermiņa budžeta veidošanas iedzīvināšanā Latvijā ir bijis visai lēns, pēdējo gadu aktivitātes liecina, ka kopumā novērojami centieni šo procesu turpināt. Ekonomiskās lejupslīdes laikā budžeta izdevumu prioritāšu noteikšana ir kļuvusi vēl svarīgāka, un to varētu uzskatīt par būtisku soli virzībā uz ilgtermiņa budžeta plānošanas procesa īstenošanu.

Nopietnākās problēmas

Nozīmīga problēma ir politiski sensitīvais budžeta pieņemšanas process – Latvijas situācijā tas ir pat novedis pie valdības krišanas. Nestabilu koalīciju gadījumā budžeta izdevumu ilgtermiņa plānošana varētu palīdzēt izvairīties no valdības stabilitātes apdraudēšanas. Budžeta prioritāšu noteikšanas process lielā mērā balstās uz īstermiņa jautājumu risināšanu; sabiedrības iesaistīšana šajā procesā vēl arvien ir nepietiekama. Tomēr svarīgākā problēma ir skaidra mērķu sasaiste ar budžeta prioritātēm. Jāatzīst, ka šajā jomā Latvija vēl arvien atrodas tikai ceļa sākumā, turklāt situāciju būtiski ir saasinājusi valsts budžeta krīze 2009. gadā.

Svarīgākie uzdevumi

Latvijā būtu svarīgi turpināt virzību uz ilgtermiņa izdevumu plānošanu, tādējādi ierobežojot politiku iespējas netraucēti manipulēt ar valsts budžetu īstermiņa mērķu sasniegšanas vārdā. Aptaujas parāda, ka iedzīvotāju iesaistīšanās valsts budžeta veidošanas aktivitātēs varētu palielināt izpratni par valsts līdzekļu pieejamību un to tērēšanas lietderību. Svarīgi turpināt dialogu par Latvijas iedzīvotāju ilgtermiņa prioritātēm, cenšoties identificēt to īstenošanai nepieciešamos resursus un veidojot skaidri saprotamu saikni starp mērķiem un to īstenošanai atvēlētajiem resursiem. Būtu jāveido atgriezeniskā saikne ar iedzīvotājiem, atskaitoties par sasniegtajiem rezultātiem un nosakot nākamā gadu izdevumu prioritātes.

2.4. Atbildīgums un sociālā politika

Sociālā politika ir pārdales politika. Tās pamatfunkcija ir nodrošināt sabiedrības atražošanu. Šaurākā nozīmē sociālās politikas funkcijās ietilpst: sociālās nevienlīdzības regulēšana, mazaizsargāto sabiedrības grupu integrēšana sabiedrībā, sociālās spriedzes mazināšana ar pārdales mehānismu palīdzību un investīcijas cilvēka attīstībā.

Sociāla valsts tiek definēta kā valsts, kuras valdība tirgus ekonomikas apstākļos uzņemas atbildību par savu pilsoņu labklājību. Latvija nevienā oficiālā dokumentā nav definēta kā sociāla valsts. Latvijas Republikas Satversme gan paredz atsevišķas sociālās tiesības, taču šajā dokumentā nav atrodams tik skaidrs formulējums kā Vācijas Federatīvās Republikas Konstitūcijā, kurā teikts, ka «Vācijas Federatīvā Republika ir demokrātiska un sociāla valsts». Tomēr atbildību par sociālo jomu uzliek saistības, kuras Latvija ir uzņēmusies, kļūstot par Eiropas Savienības dalībvalsti.

Jau 2002. gadā Latvijā stājās spēkā Eiropas Sociālā harta. Latvija ir ratificējusi šīs hartas desmit pantus, kas attiecas uz tiesībām uz darbu, tiesībām biedroties, tiesībām slēgt kolektīvus līgumus, strādājošo sieviešu tiesībām uz aizsardzību, tiesībām uz arodapmācību, tiesībām uz veselības aizsardzību, sociālo medicīnisko palīdzību, tiesībām izmantot sociālās labklājības dienestu pakalpojumus, ģimenes tiesībām uz sociālo, juridisko un ekonomisko aizsardzību, kā arī mātes un bērna tiesībām uz sociālo un ekonomisko aizsardzību. Valstij katru gadu ir jāiesniedz Eiropas Padomē ziņojums par to, kā norit ratificēto pantu piemērošana.

Latvija ir spērusi arī nākamo soli un 2007. gadā parakstījusi Pārskatīto Eiropas Sociālo hartu, kas satur vairākas jaunas tiesības, taču šis dokuments pagaidām vēl nav ratificēts. LR Labklājības ministrija, izvērtējot Latvijas tiesību aktu atbilstību Pārskatītās hartas prasībām, prognozē, ka grūtības sagādātu vairāku tiesību garantēšana. Minēsim tikai dažas: tiesības uz taisnīgu atalgojumu, ņemot vērā, ka minimālā alga ir mazāka par iztikas minimumu; strādājošo ārzemnieku un viņu ģimenes locekļu tiesības uz aizsardzību un palīdzību; tiesības uz aizsardzību pret trūkumu un tiesības uz aizsardzību pret sociālo nevienlīdzību.

Runājot par pēdējām, jāņem vērā vairāki fakti. Kā liecina «Nacionālais ziņojums par sociālās aizsardzības un sociālās iekļaušanas stratēģiju 2006.–2008. gadam», nabadzības risks ir būtiski palielinājies ģimenēm ar bērniem, un salīdzinoši lielam nabadzības riskam ir pakļautas daudz bērnu ģimenes – tās, kurās ir divi pieaugušie ar trim un vairāk bērniem. Joprojām salīdzinoši zemais ģimenes valsts pabalsta apmērs neļauj sniegt pietiekamu valsts atbalstu ģimenēm pēc tam, kad bērns ir sasniedzis divu gadu vecumu. Turklāt Eiropas Padomes atzinumā par Latvijas otro ziņojumu par nacionālo tiesību aktu atbilstību

Eiropas Sociālās hartas ratificētajiem pantiem (ziņojuma periods – 2004.–2005. gads) norādīts uz garantētā minimālā ienākuma (GMI) pabalsta neadekvāti zemo līmeni (2007.–2008. gadā – 27 lati jeb 38 eiro vienai personai mēnesī). 2006. gadā nabadzības riska sliekšnis, pēc «Eurostat» datiem, uz vienu ekvivalento patērētāju bija 88 lati jeb 127 eiro mēnesī. Turklāt GMI pabalsta saņemšanas ilgums (deviņi mēneši kalendārā gada laikā) arī tiek atzīts par neatbilstošu Eiropas Sociālās hartas prasībām (Izvērtējums 2008).

2009. gadā ir plānots ratificēt vairākus Eiropas Sociālās drošības kodeksa pantus. Tas liecina, ka Latvija aktīvi harmonizē likumdošanu sociālās politikas jomā, taču augstāku standartu ieviešana sociālā nodrošinājuma jomā šobrīd nav reāla. Līdz šim prakse ir apliecinājusi, ka jebkuras apņemšanās paaugstināt iedzīvotāju labklājību, lai cik labi tās būtu fiksētas tiesību aktos, tiek nekavējoties aizmirstas, kad lieta nonāk līdz resursu pārdaļei. Iespējams, birokrāti un politiķi slēpjas cits aiz cita muguras, tādējādi izvairoties no atbildības jautājumā par iedzīvotāju vajadzību nodrošināšanu. Un tad likumsakarīgi rodas jautājums – **vai Latvija patiešām ir sociāla valsts**. Atbilde ir: vairāk nē, nekā jā. Filozofs I. Šuvajevs, reflektējot par 2009. gada 13. janvāra notikumiem, savā vērtējumā bija kategorisks: «(..) sociāla valsts Latvijā ir fikcija .. kaut vai tāpēc, ka sociāla valsts nav iespējama bez atbildības» (Šuvajevs 2009).

2006. gadā kreisā politiskā spektra pārstāvji ierosināja grozījumus LR Satversmē, paredzot izteikt Satversmes 1. pantu šādā redakcijā: «Latvija ir neatkarīga, demokrātiska un sociāla republika.» Par galveno mērķi deputātu grupa izvirzīja uzdevumu iekļaut «sociālas valsts» principu LR Satversmē. Viņuprāt, tas ļautu pastiprināt visas valsts likumdošanas sistēmas sociālo orientāciju (LR Saeima 2006 b).

Sociālais atbildīgums pieprasa, lai pēc šādas normas iekļaušanas pamatlikumā valsts uzņemas izstrādāt un īstenot tādu sociālo politiku, kas piedāvā sociālās tiesības un rada sociālo vienlīdzību. Šādas normas iekļaušana nav nekas neparasts, ja vien valsts rīcībā ir nepieciešamās finanses un cilvēkresursi, lai nodrošinātu solīto labklājības līmeni. Latvijas gadījumā ierosinātais grozījums pat netika iekļauts Saeimas darba kārtībā.

Atbildīguma sadalījums dažādos labklājības režīmos

Dāņu sociologa G. Espinga-Andersena izstrādātais labklājības valstu sadalījums paredz trīs ideālos labklājības režīma tipus: liberālo, konservatīvo un sociāldemokrātisko. Katrā labklājības režīmā atbildība par iedzīvotāju labklājību ir atšķirīgi sadalīta valsts, tirgus un ģimenes starpā.

Modeļu atšķirības ir aplūkojamas 2.12. logā. Parasti tiek pieņemts, ka *liberālajā labklājības valstī* dominē individuāla solidaritāte, un līdz ar to arī iedzīvotāju labklājība galvenokārt tiek nodrošināta, balstoties uz tirgus principiem. Sociālā palīdzība pienākas tikai tiem, kas iekļaujas nabadzības vai citos kritērijos un pieprasa atbalstu. Indivīda spējas un prasmes ir prece, ko viņš var piedāvāt, piemēram, darba tirgū. Valsts nesteidzas sniegt atbalstu, ja minētā prece neatbilst tirgus pieprasījumam. Savukārt *konservatīvā labklājības valstī* dominē uz korporatīvām un radniecības saitēm balstīta solidaritāte, kas iedzīvotāju labklājības jomā centrālo atbildību piešķir ģimenei. Visbeidzot, *sociāldemokrātiskā labklājības valstī* solidaritāte ir neierobežota un ir uzskatāma par universālu, tādēļ valsts ir svarīgākais aktors, kas rūpējas par iedzīvotāju labklājību. Tiek uzskatīts, ka tiesības pieprasīt un saņemt sociālo palīdzību ir ikvienam valsts pilsonim.

Liberālo labklājības valsti raksturo zemi izdevumi sociālajā jomā. Sociālie pabalsti tiek izsniegti, pamatojoties uz iztikas līdzekļu pārbaudi, un uz noteiktu laiku. To piešķiršanas noteikumi ir sarežģīti un stingri ierobežo tās grupas, kam ir tiesības saņemt pabalstus. Šā modeļa ietvaros politika ir orientēta uz atbalstu vidusšķirai; tiek uzskatīts, ka trūcīgie iedzīvotāji nav pelnījuši sociālo palīdzību.

Sociālo programmu dāsnums **konservatīvajā labklājības valstī** ir stingri atkarīgs no katra indivīda izdarītajām iemaksām. Tās parasti ir orientētas uz ģimenes sabiedriskā stāvokļa uzturēšanu sociālā riska gadījumā. Tā rezultātā saglabājas būtiskas atšķirības dažādu sociālo grupu

labklājības līmenī. Konservatīvajam režīmam ir raksturīgi augsti izdevumi sociālajā jomā, turpretī sociālie pakalpojumi nav pietiekami attīstīti, arī darba tirgus politika ir pasīva.

Sociāldemokrātiskās labklājības valsts pamatprincips ir sociālā pilsonība, tā paredz, ka ikvienam valsts iedzīvotājam ir tiesības uz sociālo palīdzību neatkarīgi no veiktajām iemaksām. Palīdzība ir universāla, sociālie pabalsti ir augsti un pakalpojumi – kvalitatīvi, arī darba tirgus politika ir aktīva.

Atbildības sadalījums Latvijā: vēsturiskā un institucionālā dimensija

Dažādos Latvijas vēstures posmos atbildības sadalījums sociālā nodrošinājuma jomā bijis ievērojami atšķirīgs.

Neatkarīgās valsts pastāvēšanas laikā starpkaru posmā Latvijā veiksmīgi darbojās sociālās apdrošināšanas modelis veselības aprūpes jomā ar aktīvu valsts, darba devēju un darbinieku iesaisti, bija labi izkopta un detalizēti regulēta darba likumdošana, bija ielikti pamati sociālās palīdzības sistēmas radīšanai un sperti pirmie soļi uz apdrošināšanas principiem balstītas pensiju sistēmas izveidei. Pēc Latvijas aneksijas un inkorporācijas PSRS sastāvā apdrošināšanas sistēmas darbība tika pārtraukta, bet sociālās drošības sistēma balstīta uz universālajiem nodrošinājuma principiem. Padomju laikā darba devējs bija atbildīgs par ienākumu līmeņa saglabāšanu, veselības sistēmu,

2.12.
logs

Labklājības režīmu raksturīgās iezīmes

	Liberālais režīms	Konservatīvais režīms	Sociāldemokrātiskais režīms
Dominējošais solidaritātes veids	individuāla	korporatīva/ radniecības saites	universāla
Dominējošais solidaritātes izvietojs	tirgus	ģimene	valsts
Ģimenes loma	margināla	centrāla	margināla
Tirgus loma	centrāla	margināla	margināla
Valsts loma	margināla	atbalstoša	centrāla
Dekomodifikācijas pakāpe*	minimāla	augsta (galvenajam apgādniekam)	maksimāla
Palīdzības piešķiršanas kritēriji	acīmredzamas vajadzības	veiktās sociālās iemaksas	pilsonība
Palīdzības sadalījuma princips	duāls – zemi publiskie pabalsti, augsti privātie pabalsti bagātājiem	sabiedriskā stāvokļa uzturēšana iepriekšējā līmenī	augsti, universāli un vienlīdzīgi pabalsti

* Dekomodifikācija (no angļu val. *commodity* – prece) – process, kura rezultātā mazinās cilvēka labklājības nodrošināšanas atkarība no viņa iesaistes darba tirgū. Proti, pieaug to pakalpojumu klāsts, kuri ir pieejami visiem, neatkarīgi no viņu līdzdalības darba tirgū, no viņu naudas maka biezuma. Daudzās valstīs pie šādas pakalpojumu grupas pieder pirmām kārtām pakalpojumi izglītības un veselības jomā. Pēc Pirmā pasaules kara, bet, jo īpaši, pēc Otrā pasaules kara, gandrīz visās Eiropas valstīs strauji pieauga universālo, visiem pieejamo pakalpojumu klāsts. Savukārt 20. gadsimta beigās iezīmējās pretēja tendence, kuru varētu raksturot kā rekomodifikāciju, jo pieejamība labai izglītībai, kvalitatīviem veselības pakalpojumiem, sociālai aprūpei utt. aizvien vairāk kļūst atkarīga no cilvēka maksāspējas.

rekreāciju (sadarbībā ar arodbiedrībām), savukārt valsts garantēja darbu, izglītību, veselības sistēmas pakalpojumus, mājokli, pensijas, ģimenes pabalstus. Arī ģimenes institūcijas loma bija svarīga indivīda labklājības nodrošināšanā. Ģimene kā sabiedrības pamatsūna bija būtiska padomju sistēmas sastāvdaļa. Indivīds lielākoties bija saņēmis un lūdzēja lomā, un tas neveicināja viņa personisko atbildību par savu labklājību.

Sīkāk pievērsoties dažādu institūciju atbildības sadalījumam mūsdienu Latvijā, īsumā jāaplūko daži resursi, bez kuriem institūcijas nevar darboties atbildīgi. Atbildīgumu spēcīgi ietekmē organizācijas (valdības, pašvaldības, vietējo aģentu u. c.) īpašības jeb spēja īstenot izvirzītos mērķus. Valdība, kurai ir augsta kapacitāte, var efektīvi formulēt rīcībspolitiku. Vispirms noskaidrojot, ko vēlas iesaistītās puses, lai varētu vienoties par politisku kompromisu, izpētīt izmaksas un ieguvumus no dažādiem risinājumiem un, visbeidzot, izvēloties atbilstošāku pieeju (sociālo programmu vai pakalpojumu). Ir daži svarīgi resursi, kas nepieciešami, lai valdība varētu veiksmīgi funkcionēt un būt atbildīga; pie tiem pieder uzticēšanās un saiknes starp dažādiem aktoriem (Moore and Teskey 2006). Uzticēšanās ir cieši saistīta ar dažādu saikņu veidošanos starp iedzīvotājiem. Uzticēšanās ir nepieciešama, lai pastāvētu pozitīva saikne starp iedzīvotāju vajadzībām un politiskās elites atsaucību (Schraeder 2004, 193, 194).

Vispārējo uzticēšanos var iedalīt savstarpējā (vai indivīds uzticas citiem indivīdiem) un institucionālajā (vai indivīds uzticas valsts pārvaldes iestādēm, prezidentam, tiesām, partijām u. tml.). Latvijā jau kopš 20. gadsimta 90. gadiem *savstarpējā uzticēšanās* ir bijusi vienmērīgi zema (piemēram, 1994. gadā 12 % iedzīvotāju pauda pārliecību, ka vairumam cilvēku var uzticēties; 1999. gadā šādi uzskati bija 17 % iedzīvotāju (BSZI 1994; BSZI 1999)). Savukārt *institucionālā uzticēšanās* ir piedzīvojusi kāpumus un kritumus. Daudzu institūciju reputācija Latvijā ir zema – tā ir raksturīga pārejas sabiedrību iezīme. Uzticēšanās partijām, kā liecina 2.13. logā apkopotie dati, noturīgi ir viszemākā. Viskrasāk ir pazeminājusies uzticēšanās Saeimai un valdībai. Tikai ierēdņiem tā saglabājas stabila. Jāatzīmē gan, ka arī augsts uzticēšanās līmenis nav nekāda labā zīme – tas liecina par iedzīvotāju nekritisku attieksmi un rada iespēju manipulēt ar tiem.

Lai arī vispārējo uzticēšanos Latvijā var uzskatīt par zemu, tā ir normāla parādība sabiedrībās, kur nesen ir notikusi vērtību un daļēji arī sociālā statusa maiņa. Latvijā

20. gadsimta 90. gados sociālā statusa maiņa bija ikdienišķa parādība.

Zemā uzticēšanās netieši liecina par iedzīvotāju iekšējo izjūtu, ka uz politiķiem nevar paļauties. Arī Latvijas politiskās sistēmas darbības principi līdz šim maz sekmēja valsts amatpersonu un ierēdņu atbildīguma veidošanos. Te var minēt gan pastāvošo parlamenta ievēlēšanas kārtību, kad ievēlētais deputāts bija atbildīgs tikai savas partijas, nevis vēlētāju priekšā, gan arī likumprojektu pieņemšanas procesu, kad sabiedrībai tiek maz (vai netiek vispār) skaidrotas pieņemamo lēmumu tuvākās un tālākās sekas.

Dažādās saiknes, kas pastāv sabiedrībā, var iedalīt neformālās un formālās. *Neformālās saiknes* veido attiecības ar ģimenes locekļiem, radniekiem, draugiem, partneriem, kaimiņiem. Savukārt *formālās saiknes* izpaužas kā dalība sabiedriskās vai politiskās organizācijas. Dati par iepriekšējiem gadiem parāda, ka plaši izplatīti ir abu saikņu veidi. Pirmajā acu uzmetienā šķiet, ka šādas tendences ir vērtējamas vienīgi pozitīvi – ar formālo saikņu palīdzību iedzīvotāji kļūst «sadzirdami» politiķiem, savukārt neformālās saiknes atbalsta situācijā, kad valsts nesniedz pietiekamu palīdzību. Saiknēm nav jākompensē valdības institūciju nespēja pildīt tām uzticētos uzdevumus. Tāpat arī saiknes nespēj kompensēt to, ka valdības ieguldījumi tās pārziņā esošajās jomās (piemēram, veselības aprūpes sistēmā) nav pietiekami.

Pārejas periodā (20. gadsimta 90. gadi) valsts loma un atbildība par indivīda labklājību mazinājās. Uz to tika orientēta mājokļu politika, sociālās politikas reformas pensiju, sociālās apdrošināšanas un sociālās palīdzības jomā. Jūtami pieauga vietējo pašvaldību un kopienu loma sociālās palīdzības sniegšanā indivīdiem.

Ģimenes atbildība par indivīda labklājību ir paredzēta Latvijas likumdošanā, jo uz iztikas līdzekļu pārbaudi balstīti pabalsti tiek izmaksāti, ņemot vērā visu māsaimniecības locekļu kopējos ienākumus. Likums paredz savstarpēju ģimenes locekļu atbildību: bērni ir atbildīgi par savu vecāku labklājību, savukārt vecāki – par bērnu labklājību. Likuma norma ir pārmantota no starpkaru perioda un nonāk zināmā pretrunā ar liberālisma pieeji uzsvērto individuālismu, tomēr sabiedrībā tā neizraisa pretestību un funkcionē. Aptaujas dati rāda, ka indivīdi gaida palīdzību pirmām kārtām no ģimenes (radiem). Tas iezīmē pagrieziena salīdzinājumā ar 2003. gada Pārskatā par tautas attīstību publicētajiem datiem, kas liecināja, ka cilvēki lielākoties paļaujas uz sevi (sk. 2.14. logu). Var pieņemt, ka šādu nostādnes maiņu

2.13. logs

Iedzīvotāju uzticēšanās institūcijām, %

Gads	Saeima	Valdība	Partijas	Birokrāti
1996	32	42	14	32
2004	14	28	10	31*

* Dati par 2003. gadu.

Avots: SPP 1997; EC 2003; SPP 2005.

ietekmējusi pašpaļāvīgo cilvēku emigrācija pēdējos gados – tie, kas ir pieraduši paļauties uz saviem spēkiem, ir daudz mobilāki, viņi aizceļo, un līdz ar to krītas viņu īpatsvars sabiedrībā.

Iedzīvotāji dod priekšroku neformālo saikņu veidošanai, lai gan ne vienmēr šāda situācija ir vērtējama pozitīvi. Teorētiski apgalvo, ka maznodrošinātiem cilvēkiem ir tendence veidot saiknes ar citiem maznodrošinātiem cilvēkiem, bet tas nepalīdz uzlabot viņu stāvokli, jo ne vienu, ne otru rīcībā nav pietiekamu resursu. Līdz ar to veidojas nabadzības apburtais loks.

Indivīdu drošība sociālā riska gadījumā ir ievērojami atkarīga no **darba devēja** iemaksām sociālās apdrošināšanas sistēmā. Darba devējs ir atbildīgs par darba līguma noslēgšanu, par savlaicīgu darba samaksu, kā arī par slimības pabalsta izmaksu no 2. līdz 14. slimības dienai (kopš 2008. gada – no 2. līdz 10. slimības dienai). Darba devējs atbild arī par veselīgiem un drošiem darba apstākļiem un – sadarbībā ar Nodarbinātības valsts aģentūru (NVA) – par darbinieku kvalifikācijas celšanu un/vai pārkvalificēšanos. Ar darba devēju sadarbojas NVA, Valsts ieņēmumu dienests (VID) un Valsts darba inspekcija (VDI) (ar pēdējiem – jo īpaši nelegālās nodarbinātības apkarošanā). Krīzes laikā sociālā nodrošinājuma pamatslodze ir pārvietojusies no darba vietas uz dzīves vietas, tādējādi pašvaldību lomai ir tendence pieaugt.

Pašvaldībām ir svarīga, pat izšķiroša loma atbildīgas sociālās politikas veidošanā, jo tieši tajās griežas cilvēki ar savām rūpēm un vajadzībām. Pašvaldības ir atbildīgas par sociālo dienestu sistēmas izveidi, izglītotiem sociālajiem darbiniekiem, mājokļa nodrošināšanu bāreņiem, bijušajiem ieslodzītajiem, kā arī par dzīvokļa pabalsta izmaksu maznodrošinātajiem. Tomēr sociālo pakalpojumu sistēmas attīstību līdz šim ir pavadījusi nevienlīdzības uzturēšana un pat pieaugums sakarā ar atšķirīgiem materiālajiem resursiem pašvaldībās.

Valsts ir atbildīga par obligātās pamatzglītības iespēju un vidējās izglītības bezmaksas nodrošināšanu, kā arī par iespēju vienlīdzību augstākās izglītības iegūšanai. Kopumā valsts ar šiem uzdevumiem tiek galā apmierinoši. Valsts ir atbildīga par veselības sistēmas funkcionēšanu, jo Latvijā netika ieviesta sociālā apdrošināšana un šeit

darbojas veselības pakalpojumu apmaksā no budžeta līdzekļiem. Par to, ka valsts neapmierinoši pilda šo funkciju, liecina atsevišķi fakti, piemēram, salīdzinājumā ar citu Eiropas valstu attiecīgiem rādītājiem Latvijas iedzīvotājus raksturo salīdzinoši zems mūža ilgums, īpaši vīriešiem, augsta mirstība un dažādas saslimšanas. Konsekvences un skaidrības trūkums veselības aprūpes modeļa veidošanā arī nav veicinājis finanšu līdzekļu atbildīgu izlietojumu. Var piekrist Latvijas Pašvaldību savienības priekšsēdētāja A. Jaunsleiņa pārmetumiem: «Ļīsti nav skaidrs, kāpēc tika veidota viena veselības politika, attīstīts slimnīcu tīkls, finansētas iekārtas, un tagad pateikts, ka slimnīcas nav īstais risinājums, lētāka ir ambulatorā aprūpe. Un ko tagad iesāksim ar ēkām, iekārtām, kas sapirktas uz kredīta, kas būs jāatdod no nodokļu maksātāju naudas?» (Lulle 2009)

Valsts pārdomātas politikas trūkumu ilustrēsim, apskatot valsts un pašvaldību atbildības sadali mājokļu politikas īstenošanā.

Latvija ir vienīgā valsts Eiropas Savienībā (ES), kura praktiski nepiedalās mājokļa politikas veidošanā, atstājot to lielākoties pašu iedzīvotāju ziņā. Parasti tiek uzskatīts, ka mājokļu politikā darbojas trīs galvenie aktori: valsts, pašvaldība un tirgus. Latvijā valdošajās politiskajās aprindās dominēja uzskats, ka tirgus neredzamā roka visu sakārtos. Valsts uzdevums ir tikai nodrošināt tiesisko bāzi pirmām kārtām dzīvokļu denacionalizācijai un otrām kārtām dzīvokļu privatizācijai, kā arī likumus, kas nodrošinātu īres maksas savlaicīgu iekasēšanu. Tāda likumdošanas bāze arī tika radīta. Latvijas 1993. gada likums «Par dzīvojamo telpu īri» gan disciplinēja īres maksātājus, gan arī vairoja bezpajumtnieku rindas. Vēlākie grozījumi šo procesu humanizēja ar atrunām par dažām iedzīvotāju kategorijām, kuras nedrīkst izlikt no dzīvokļa bez citas dzīvojamās platības ierādīšanas.

Ja vadāmies no pieņēmuma, ka valsts mājokļu politikas mērķis ir izveidot un radīt tādus apstākļus, lai katrs cilvēks varētu izvēlēties savām vajadzībām un iespējām atbilstošu dzīvokli, tad jākonstatē, ka Latvijas valsts pilnībā ignorē šo uzdevumu. Valstij, kura apzinās savu sociālo atbildību, ir jāizmanto iespēja iesaistīties dzīvokļu tirgus sfērā, kontrolējot to ar likumiem, noteikumiem, kā prioritāti izvirzot mājokļu tirgus liberalizāciju. Valstī nekad nav ticis apspriests

2.14.
logs

Dažādu drošības avotu nozīmība aptaujāto kopuma vidējā vērtējumā (1 – visdrošākais atbalsts, 7 – visnedrošākais atbalsts)

	Vidējā vērtība		Vīrieši		Sievietes	
	2008	2002	2008	2002	2008	2002
Radnieki	2,09	2,24	2,19	2,35	2,00	2,13
Es pats	2,21	1,88	2,08	1,82	2,33	1,94
Draugi	2,80	2,90	2,74	2,85	2,86	2,95
Darba kolēģi	4,37	4,52	4,27	4,35	4,46	4,66
Valsts un pašvaldības	4,75	4,73	4,85	4,86	4,66	4,61

Avots: SKDS 2008, T 9; TAP 2003, 25.

jautājums par lēta dzīvojamā fonda celtniecību. 1996.–2004. gadā jauna dzīvojamā fonda celtniecība notika tikai un vienīgi par iedzīvotāju līdzekļiem. 2003. gada mājokļu statistikas datus par ES valstīm tādās pozīcijās kā «tiešais mājokļu sektora nodrošinājums ar subsīdijām no valsts un pašvaldību budžeta» Latvijas rindīnā ir apaļas nulles; pozīcijas «publiskie aizdevumi mājoklim» un «publiskā sektora garantijas» arī ir palikušas bez atbildes. Kaimiņvalstīm Lietuvai un Igaunijai atbilde par publiskā sektora garantijām mājokļu politikā ir pozitīva. Ļoti augsts privatizētā dzīvojamā fonda īpatsvars mazina valsts un pašvaldību manevrēšanas iespējas. Tikai 2006.–2008. gadā valdība ir piedalījies ar līdzmaksājumiem denacionalizēto namu īrnieku nodrošināšanā ar dzīvojamo platību. 2009. gadā sakarā ar krīzes iestāšanos šī palīdzība ir sarukusi.

Mājokļu politikā maznodrošināto iedzīvotāju vajadzību apmierināšana ir gandrīz pilnībā atstāta pašvaldību ziņā. Sociālais dzīvojamais fonds ir attīstīts nepietiekami. Lielākā daļa sociālās atstumtības riska grupu iedzīvotāju dzīvo mājokļos ar zemu labiekārtojuma līmeni un vecās ēkās. Salīdzinoši augstie siltuma un ūdensapgādes tarifi veido nesamērīgi lielu izdevumu daļu iedzīvotājiem ar zemiem un vidējiem ienākumiem. Lai ilustrētu Latvijas politikas bezatbildīgumu par šo vitāli svarīgo ikviena cilvēka dzīves jomu, salīdzināsim Latvijas un citu ES valstu dzīvojamā fonda struktūru. Arī mūsu kaimiņvalstīs Igaunijā un Lietuvā sociālā dzīvojamā fonda īpatsvars kopējā dzīvojamā platībā nav liels – tikai 3 %, tomēr tas 30 reizes pārsniedz Latvijas rādītājus (0,1 %).

Tikai 2006. gadā tika ieviests valsts atbalsts būvniecības izmaksu daļējai segšanai, un pašvaldību teritorijā sākās īres un sociālo māju būvniecība. Valsts pārskaitīja četrām pašvaldībām mērķdotācijas 168 sociālo dzīvokļu celtniecībai un renovācijai.

Tādējādi, pēc autoru domām, Latvijas valdība ir devusi visai lielu ieguldījumu nekustamā īpašuma burbuļa izveidošanā, jo cilvēkiem netika piedāvātas citas iespējas savu primāro mājokļa vajadzību apmierināšanai kā vien kredīta ņemšana. Pieprasījums pēc sociālajiem mājokļiem

tika apmierināts aizvien nepilnīgāk: 2005. gadā – 33,4 %, 2006. gadā – 26,6 %, 2007. gadā – 22,8 %. Rīgas pilsētā to personu īpatsvars, kurām izīrēti sociālie dzīvokļi (procentos no reģistrētajiem), ir izcili zems: attiecīgi 5,6 %, 3,7 % un 7 %. Krīze nekustamā īpašuma tirgū rada iespēju Rīgas domei palielināt īres sektoru, tostarp arī sociālā dzīvojamā fonda platību, tādā veidā demonstrējot atbildīgumu vēlētajū un visu rīdzinieku priekšā.

Atbildīgumam ir divi priekšnoteikumi – resursu pietiekamība un rīcības brīvība. Pašvaldības kā vietējā līmeņa sociālās palīdzības sniedzējas un to klientus kā šīs palīdzības saņēmējus var uzskatīt par atbildīgiem tikai tādā gadījumā, ja tiem ir piešķirti pietiekami resursi un ja vietējiem sociālās palīdzības sniedzējiem ir pietiekami plašas tiesības rīkoties pēc saviem ieskatiem (Bonvin 2008). Jautājumu par pietiekamiem resursiem īpaši akūtu padara augstās komunālo pakalpojumu likmes.

Atklātība un gatavība sociālajam dialogam

Atbildīgas politikas būtiska pazīme ir atklātība un regulāra informācijas sniegšana. Plaši pieejami ir ikgadējie Labklājības ministrijas sociālie ziņojumi. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra (VSAA) katru gadu publicē Publisko gada pārskatu. Pēdējos desmit gadus par ierastu un pozitīvu parādību bija kļuvuši ikgadējie paziņojumi klientiem par sociālā nodokļa iekasēšanu un ikgadējie paziņojumi klientiem par stāvokli 2. līmeņa pensiju fondos un individuālajiem uzkrājumiem. Taču dinamika ir negatīva – 2009. gadā ikgadējo paziņojumu par uzkrājumiem izsūtīšana tika pārtraukta, pamatojot to ar līdzekļu taupīšanu.

Tomēr šķiet, ka šāda rīcība ir tikai taupības imitācija. Lai gan absolūtos skaitļos ietaupījumi šķiet visai lieli, ieguvēja šajā situācijā ir tikai VSAA, savukārt zaudējumi ir neproporcionāli augsti. Taupības apsvērumu diktētā VSAA izvairīšanās informēt klientus vairo iedzīvotājos nestabilitātes izjūtu jau tā nestabila finanšu tirgus apstākļos. Līdz ar to pienākums sekot, vai darba devējs veic visas sociālās

Sociālā dzīvojamā fonda īpatsvars īres sektorā, kopējā dzīvojamā platībā un no jauna uzceltās mājās, 2003. g.

2.15. logs

	% no īres sektora	% no kopējās dzīvojamās platības	% no jaunuzceltās platības īres sektorā	% no kopējās jaunuzceltas platības
Čehija	80,0	20,0	99,0	25,5
Dānija	43,0	20,0	75,0	40,0
Igaunija	Nav datu	3,0	Nav datu	Nav datu
Vācija	12,5	6,5	12,2	3,2
Īrija	45,0	8,0	Nav datu	9,0
Latvija	1,5	0,1	0,0	0,0
Lietuva	27,0	3,0	0,0	0,0
Polija	Nav datu	23,4	Nav datu	6,8

Avots: Huber, Maucher and Sak 2006, 190.

iemaksas, paliek vienīgi paša darba ņēmēja atbildībā. Darba ņēmējs ir spiests katru gadu īpaši piedomāt par to un pieprasīt no VSAA pārskatu, ja vēlas būt informēts par saviem uzkrājumiem. Tāda situācija nepārprotami apgrūtina arī sociāli apdrošinātās personas tiesību pierādīšanu sociālā riska iestāšanās gadījumā, it īpaši pensijas apmēra aprēķināšanā pēc vairākiem gadu desmitiem. Ikgadēja formāla apstiprinājuma saņemšana par situāciju pensiju fondu kontos (kaut arī ar negatīvu rezultātu) tomēr ir izdarīto iemaksu apliecinošs dokuments. Reizē tā ir arī motivācija izvērtēt noguldījumu pārvaldītāja ienesīgumu, lai pārvaldītāju mainītu vai saglabātu.

Tādējādi viens no ierosinājumiem būtu šāds: **atbildības institucionālā ietvara uzturēšanai un iedzīvotāju izglītošanai, pieradināšanai un iesaistei lēmumu pieņemšanas procesā jautājumos par savu sociālo drošību atgriezties pie iepriekš pastāvējušās kārtības – rakstisko paziņojumu izsūtīšanas.** Jo tikai tādu attieksmi var raksturot kā atbildīgu klienta priekšā.

Valsts politiku veselības aprūpes finansējumā (3,4 % no IKP; tas ir zemākais rādītājs ES valstīs) pat pie vispielaidīgākās nostājas nevar definēt kā atbildīgu. Uz veselības aprūpes rēķina tiek taupīts jau kopš neatkarības atjaunošanas. Sabiedrības veselība ir atstāta ārstu kompetencē, kuri savukārt savu korporatīvo interešu dēļ nav disponēti domāt par visas sabiedrības veselību. Novārtā ir atstāti arī profilakses pasākumi.

Kopš 1993. gada Latvijā darbojas **Nacionālā trispusējās sadarbības padome**, kas koordinē un organizē trispusēju sociālo dialogu starp darba devēju organizācijām, valsts institūcijām un arodbiedrībām, lai saskaņotu šo organizāciju intereses sociālajos un ekonomiskajos jautājumos ar mērķi garantēt sociālo stabilitāti valstī. Formālais institucionālais ietvars darbojas, valsts institūcijas uztur regulārus kontaktus gan ar arodbiedrībām, gan ar darba devējiem. Regulāri ir kontakti arī ar Latvijas Pensionāru federāciju – lielāko nevalstisko organizāciju (NVO). Taču dialogā dominē hierarhiskā pieeja, nevis vienlīdzīgu partneru attiecības. Valdība, izmantojot varas resursu, uztiēpj savu nostāju gan arodbiedrībām, gan darba devējiem, gan Latvijas Pensionāru federācijai,

Uz zināšanām balstīta ekonomika prasa lielas investīcijas cilvēku potenciāla attīstībā. Problēmjaudājums ir – kam un kādās proporcijās jāmaksā par darbinieku regulāru kvalifikācijas celšanu (valsts, darba devējs, pats darbinieks). Līdz šim Latvijā minētais jautājums bija lielā mērā atstāts pašplūsmā (tas gan neattiecas uz ierēdniecību). Ilgtermiņā vērtējot, sociāli atbildīgs uzņēmums ir arī efektīvs uzņēmums, tomēr vidējā laika posmā un īstermiņā sociālie izdevumi kavē efektivitātes paaugstināšanu un tiek uzskatīti pat par apgrūtinājumu ražošanai. Turpretī programmas, kas nodrošina dāsnus un ilgtermiņa pabalstus (piemēram, Skandināvijas valstīs vai Šveicē), apstiprina pretēju viedokli – jo vairāk resursu tiek pārdalīts, jo būtiskāk tiek vairotas spēja darboties, un tas pieļauj, ka vietējā līmenī tiek vairāk īstenots plašu un ilgtermiņa intervencu.

2008. gadā krīzes situācija lika aktivizēt gan Latvijas Darba devēju konfederācijas, gan arī Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības darbību, vienlaikus veicinot šo organizāciju sadarbību un to darbības publicitāti.

Resursi, kas nepieciešami Latvijas valsts institūcijām atbildīgas politikas īstenošanai, un to izvērtējums

Sociālā politika skar galvenokārt jau esošo resursu dalīšanu un pārdalīšanu. Dalīšanas mehānisms un pārdalīšanas pakāpe sniedz vērtīgu informāciju par to, kādu sociālo slāņu priekšā lēmumu pieņēmēji jūtas atbildīgi. Situācijā, kad finansiālo resursu nepietiekamība ir acīmredzama, spēja efektīvi pārvaldīt resursus kļūst īpaši akūta. Sociālās politikas jomā dalīšana un pārdalīšana tiks uzskatīta par efektīvu pārvaldīšanu tad, ja tā nenonāks pretrunā ar vairākumam pieņemamu izpratni par taisnīguma principu. Dalīšanas un pārdalīšanas noteikumus katra sabiedrība ieraksta savos likumos, ļoti konkrēti nosakot, kam un kādas atlaides zālēm, transporta izdevumiem, īres maksai, nodokļiem utt. pienākas, cik ilgi tās ir spēkā, kādi ir to finansiālie griesti, pieteikšanās un saņemšanas procedūra. Tādi principi ir iedibināti arī Latvijas valsts likumos un noteikumos.

Nodokļu atlaides ir pasaulē vispārpieņemts mehānisms, lai palīdzētu cilvēkiem ar zemiem ienākumiem. Latvijā darbojas proporcionālais ienākuma nodoklis. No neatkarības atgūšanas līdz pat 2008. gada beigām tā likme bija 25 %; 2009. gadā likme tika pazemināta (23 %), bet no 2010. gada atkal tiks paaugstināta. Šis nodoklis ir viegli iekasējams. Kopš Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā ir vērojama pozitīva tendence – ar ienākuma nodokli neapliekamās summas pastāvīga palielināšana (sk. 2.16. logu) gan pašam strādājošajam, gan viņa apgādībā esošām personām. Tādā veidā īpaši tiek stimulēti tie darbinieki, kuri ir aktīvi darba tirgū. (Jāatzīmē, ka ekonomiskā krīze arī šajā jomā ir ienesusi savas korekcijas.)

Šādai politikai bija atbalsts sabiedrībā, jo no tās ieguva katrs legāli nodarbinātais, tomēr visjūtāmāk – cilvēki ar zemiem ienākumiem. Krīzes laikā ar ienākuma nodokli neapliekamās algas summas samazināšana līdz 35 latiem (kopš 2009. gada 1. jūlija) nozīmē vien to, ka no katra strādājošā mēnesī valsts ik mēnesi paņem 12,65 latus. Ja pieņem, ka strādājošo ir turpat 1 miljons, tad katru mēnesi valsts budžetā ir garantēti ieņēmumi aptuveni 12 miljonu latu apmērā.

Kā pozitīvs fakts, kas liecina par atbildīgu politiku, jāvērtē tas, ka līdz šim netika samazināta ar nodokļiem neapliekamā summa par apgādībā esošajiem bērniem. Tas nozīmē, ka papildus visai pieticīgajam ģimenes pabalstam 8 latu apmērā ģimene iegūst 14,5 latus (23 % no 63 latiem).

Latvijā ir noteikts garantētā minimālā ienākuma (GMI) pabalsts – jau pats šis formulējums skan ļoti atbildīgi attiecībā pret jebkuru māsaimniecību un tās locekļiem. Faktiski tas nozīmē, ka ir izstrādāta formāla, skaidra procedūra, kā noteikt nepieciešamo naudas summu cilvēkiem ar zemiem ienākumiem, lai tā sasniegtu likumā noteiktu garantētā minimālā ienākuma lielumu, rēķinot uz katru māsaimniecības locekli. GMI pabalsta lielumu ik gadu nosaka Ministru kabinets, vienojoties ar Latvijas Pašvaldību savienību, savukārt to izmaksā pašvaldības no saviem līdzekļiem. Līdz ar to pašvaldībām nav rīcības brīvības – maksāt vai nemaksāt. Vienīgais likuma noteiktais

ierobežojums ir – GMI pabalstu, kā jau teikts, var maksāt ne vairāk kā deviņus mēnešus gadā. Saņēmēju vidū ir visai daudz tādu cilvēku, kuri pieder pie tā sauktajiem necienīgajiem trūcīgajiem, proti, cilvēki ar atkarībām, bezpajumtnieki, bijušie ieslodzītie, daudz bērnu ģimenes. Pabalsta saņemšanas noteikumi ir ļoti stingri: tiek uzskaitīti visi ģimenes ienākumi; saņēmēji darbaspējīgā vecumā uzņemas līdzdalības saistības. Tāpat sagatavošanas darbs ir visai liels, bet ieguvums ļoti pieticīgs. Jo 37 lati (sk. 2.17. logu) nozīmē tikai to, ka cilvēkam tiek garantēts izmaksāt starpību starp 37 latiem un viņa ienākumiem. Kā liecina 2007. gada dati, vidējais GMI pabalsta lielums bija 16 lati, un minētais atbalsts svārstījās no 25 latiem Rēzeknē līdz 3 latiem Balvu rajonā. Tas nozīmē, ka valsts garantētais minimālā ienākuma pabalsts nespēj nodrošināt izdzīvošanu, jo izmaksājamā summa nesedz pat iztikas minimuma pārtikas daļu.

2009. gadā GMI atbilst tikai 41 % no trūcīguma līmeņa, kāds noteikts attiecīgajam gadam.

Pirms iestāšanās ES tika sakārtota sociālā likumdošana. Atbilstība ES normām paredz atbildīgu sociālo politiku, tostarp arī trūcīguma līmeņa definēšanu. Trūcīguma līmenis Latvijā tika noteikts visai patvaļīgi – puse no minimālās algas uz vienu mājsaimniecības locekli. Tas nozīmē, ka ar katru gadu tas nedaudz, bet konsekventi pieaug. Valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta skaitļi izteiksmīgi ilustrē valsts atbildību par saviem sociāli mazaizsargātajiem iedzīvotājiem un rūpes par viņiem «treknajos» gados. Pareizāk būtu runāt par pilnīgu atbildīguma trūkumu un sistēmas nesakārtošanu: 2003. gadā sociālā nodrošinājuma pabalsts pat pārsniedza trūcīguma līmeni, 2004.–2006. gadā tas bija vienāds ar trūcīguma līmeni, bet no 2006. gada tā apmērs

nav mainījies un nu jau sedz tikai pusi no trūcīguma līmeņa ienākumiem, kas savukārt atbilst pusei no minimālās algas jeb 180 latiem (2009. gada sākumā).

Kā redzam, minimālā alga Latvijā aug, kaut arī tās pieauguma tempi atpaliek no vidējā. Tomēr tā joprojām neveido pusi no vidējās algas, kā to paredz MK apstiprinātie noteikumi. 2003. gadā, gatavojoties iestājamai Eiropas Savienībā, Ministru kabinets apstiprināja kārtību, kādā nosakāma un pārskatāma minimālā mēneša darba alga (LR MK 2003). Šie noteikumi paredzēja piesaistīt minimālās algas apmēru iepriekšējā gada vidējās algas apmēram un konsekventi to palielināt, līdz tā 2010. gadā sasniegtu pusi no iepriekšējā gada vidējās algas (sk. 2.18. logu).

Kā liecina 2.18. logā ievietotās tabulas dati, reālajā dzīvē minimālā alga plānoto rādītāju nesasniedz un joprojām turas vien 40 % līmenī no iepriekšējā gada vidējās algas, atsevišķos gados noslīdot vēl krietni zemāk. Minimālās algas neto summa joprojām ir zemāka par iztikas minimumu. Tāda pieeja liecina par zemu politisko atbildību maznodrošināto iedzīvotāju priekšā.

Pensijas un atbildīgums paaudžu starpā

«Pensijas veido visciešāko sasaisti starp cilvēka darba dzīvi un posmu pēc tās beigām, starp pelnīto ienākumu un pārdali, starp individuālismu un solidaritāti, starp skaidro naudu un sociālām tiesībām» (Esping-Andersen 1990, 79).

Latvijā pensijām atvēlētā iekšzemes kopprodukta daļa nu jau vairāk nekā desmit gadu garumā nepārtraukti samazinās: no 10,7 procentiem 1997. gadā līdz 6,6 procentiem

2.16. logs

Algas daļa, kas netiek aplikta ar ienākuma nodokli, latos

	2004	2005	2006	2007	2008	2009, I–VI	2009, VII–XII
Ar ienākuma nodokli neapliekamā algas summa	21	26	32	50	80	90	35
Ar ienākuma nodokli neapliekamā summa par apgādībā esošām personām	10,5	18	21	36	56	63	63

Avots: LR Centrālās statistikas pārvaldes dati.

2.17. logs

Valsts noteiktie rādītāji sociālās palīdzības saņemšanai, latos

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Garantētā minimālā ienākuma (GMI) apmēri	15	18	21	24	27	27	37
Trūcīguma līmenis	30	40	40	45	60	80	90
Sociālā nodrošinājuma pabalsts	35	40	40	45	45	45	45

Avots: LR Labklājības ministrijas dati.

2002. gadā un 5,0 procentiem – 2006. gadā. Šobrīd šis īpatsvars ir viens no zemākajiem ES dalībvalstu vidū. Pensiju izmaksas kārtība un pensijas lielums, tās aprēķināšanas formula visai uzskatāmi demonstrē priekšstatus par atbildību. Runa ir par atbildību ne tikai jau esošo pensionāru priekšā, faktiski tā ir atbildība visas sabiedrības priekšā. Atbildība to cilvēku priekšā, kuri aizgāja pensijā padomju laikā, kuri pensionējās posmā pēc neatkarības atgūšanas līdz jauno likumu darbības sākumam 1996. gadā; to priekšā, kuri saņem pensiju pēc jaunā likuma noteikumiem un kuriem pienākas tikai pirmā līmeņa pensija (dzimuši līdz 1951. gada 1. jūlijam); atbildība vidējās paaudzes cilvēku priekšā, kuri noticēja valsts fondēto pensiju līmenim un brīvprātīgi tam pievienojās (1951. gada 1. jūlijs – 1971. gada 1. jūlijs) un atbildība to priekšā (dzimuši pēc 1971. gada 1. jūlija), kam saskaņā ar likuma normām nebija citas izvēles kā no 2001. gada 1. jūlija kļūt par pensijas otrā, fondētā līmeņa dalībniekiem.

Sākumā aplūkosim atbildību jau esošo vecuma pensionāru priekšā, paturot prātā, ka arī šī grupa nav viendabīga: 2008. gadā tie, kuri bija pensionējušies līdz 1996. gadam, veidoja pensionāru vairākumu – 58 %. Šo cilvēku pensijas apmērs ir tuvs vidējam, tā svārstības nepārsniedz 50–60 latu, pensijas apmēra ziņā viņi veido relatīvi homogēnu grupu, kuras skaitliskais sastāvs un īpatsvars dabisko procesu dēļ samazinās. Viņu pensijas nav pakļautas ienākuma nodokļa iekasēšanai, pat ja tās pārsniedz 165 latus. Pavisam cita situācija ir ar to pastāvīgi pieaugošo pensionāru grupu, kuri pensionējas pēc jaunā likuma pieņemšanas. Šajā grupā vidējais pensijas apmērs tikpat maz raksturo situāciju kā vidējā temperatūra slimnīcā. Jo visai iespaidīgs ir minimālo pensiju saņēmēju skaits, skaitliski neliela ir augsto pensiju saņēmēju grupa (tomēr šo ļaužu pensijas apmērs krietni uzlabo vidējos rādītājus).

Lai arī 2006., 2007. un 2008. gadā valsts sociālās apdrošināšanas budžetā bija lieli uzkrājumi, racionāli neizskaidrotu iemeslu dēļ tā saucamajos treknajos gados Latvijas valdība atstāja negrozīti zemu sociālā nodrošinājuma pabalstu – 45 lati. Tāds tas saglabājās arī 2009. gadā. Iemesls tam nebūt nebija lielais šā pabalsta saņēmēju skaits, bet minimālās pensijas apmēru piesaiste valsts sociālā nodrošinājuma pabalstam – tam tiek piemērots attiecīgs

koeficients atkarībā no pensijas saņēmēja darba stāža. Autori ir pārliecināti: ja 2007. un 2008. gadā sistēmiski un katru gadu būtu pārskatīta valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta summa, nebūtu izveidojusies nesamērīgi liela plaisa starp strādājošo vidējo algu un pensijas lielumu, kas 2008. gadā noveda pie referendumā pensiju jautājumā. Regulārai sociālā nodrošinājuma pabalsta palielināšanai būtu vēl viens pozitīvs iznākums, kas liecinātu par atbildīgu pieeju – proti, augtu arī indeksācijai pakļauto pensiju apmēri. No 2006. līdz 2009. gadam divreiz gadā tika indeksētas tās pensijas, kas nepārsniedza 135 latus jeb trīs sociālā nodrošinājuma pabalstus, un vienreiz gadā tās, kuras nav lielākas par 225 latiem jeb pieciem sociālā nodrošinājuma pabalstiem. Visi pensionāri, kuru pensija pārsniedz (uz papīra) 225 latus, tika uzskatīti par pietiekami turīgiem un inflācijai it kā nepakļautiem. Pensionāri bija lielākā sabiedrības grupa, pie kuras atbildīguma par valsts finansiālo situāciju apelēja politiķi, no 2009. gada 1. jūlija samazinot visiem pensijas par 10 procentiem. Strādājošo pensionāru artavu valsts glābšanai veido ieturētie 70 % no pensijas pamatsummas.

VSAA arī sāka uzkrāt savas rezerves un izvietoja tās depozītā Valsts kasē. Iznākums visiem ir zināms: valdība šo summu (tuvu vienam miljardam latu) izmantoja «Parex» bankas glābšanai no bankrota: proti, sociālā budžeta uzkrājumi tika novirzīti privātas komercbankas glābšanai. Tāda rīcība ar pensiju sociālā budžeta līdzekļiem, lai arī krīzes apstākļos nosacīta, nevar tikt uzskatīta par sociāli atbildīgu nedz no ierēdņu, nedz arī no politiķu puses.

Atbildīgās politikas kontekstā atsevišķi ir skatāms jautājums par līdzekļu sadali starp pensiju pirmo (pārdalīšanas) un otro (uzkrāšanas) līmeni. Šādu atšķirīgu pensiju līmeņu ieviešanas fakts nepārprotami liecina par atbildīgu politiku nākamo paaudžu priekšā, un šāda pieeja pēdējā desmitgadē kļūst aizvien populārāka. Iemesls tam ir riska sadale jeb diversifikācija. Risku raksturs pārdalīšanas līmenī un uzkrāšanas līmenī ir atšķirīgs. Kā tipisks pārdalīšanas līmeņa risks vienmēr tiek atzīmēta iespēja politiski iejaukties līdzekļu pārdalē. Savukārt tradicionālais uzkrāšanas līmeņa risks ir inflācija, banku bankrots, nestabilitāte finanšu tirgos, proti, tie apstākļi, ko visa pasaule piedzīvoja 2008.–2009. gadā.

2.18.
logs

Plānotais un reālais minimālās algas paaugstinājums

Gads	Vidējā alga	Minimālā alga	Minimālā alga, % no iepriekšējā gada vidējās algas; plānotais	Minimālā alga, % no iepriekšējā gada vidējās algas; reālais
2004	211	60	43	31
2005	246	80	44	38
2006	302	80	46	33
2007	398	120	47	40
2008	479	160	48	40
2009		180	49	38

Avots: LR Centrālās statistikas pārvaldes dati; LR MK 2003; autoru aprēķini.

Latvijas Saeima 2000. gada februārī, pieņemot Valsts fondēto pensiju likumu, pārejas noteikumos paredzēja visai radikālu un strauju pensiju kapitāla (ko veido 20 % no visu apdrošināto personu algām) pārdali par labu otrajam, t. i., uzkrāšanas līmenim. Atbilstoši likuma normai sākotnēji (2001.–2006. gadā) visu iemaksu lauvas tiesa aizgāja pārdalīšanas līmenim un tikai 2 % no šiem 20 % tika novirzīti uzkrāšanai. Likuma norma paredzēja, ka jau 2010. gadā turpat puse no visām iemaksām tiks novirzīta uzkrāšanas fondos, un pārdale strauji pārorientējās par labu uzkrāšanas līmenim: 2007. gadā – 4 %, 2008. gadā – 8 % (sk. 2.19. logu).

Šis nodaļas autore pilnībā pievienojas jau vairākkārt izskanējušam vērtējumam, ka sociālās apdrošināšanas iemaksu sadalījums starp 1. un 2. pensiju līmeni nav adekvāts šodienas ekonomikas izaugsmes tendencēm un pat ir pretrunā pensiju sistēmas solidaritātes principam (Voļskis 2008, 11). Šādas sociālo iemaksu pārdalījuma tendences vairāk veicina privāto pensiju fondu un ieguldījumu fondu darbību, nevis uzlabo šodienas pensionāru dzīves līmeni vai attīsta pensiju sistēmu kopumā. Faktiski banku interešu spēcīgo ietekmi un lobēšanu Valsts fondēto pensiju likuma un tam sekojošo daudzo grozījumu gadījumā kādā no savām publikācijām ir atzinusi arī Labklājības ministrijas Sociālās apdrošināšanas departamenta direktore Jana Muižniece (sk.: Muižniece 2009).

Atsevišķus komentārus valstiskās atbildības sakarā prasa arī neatlaidīgā konsekvētā Saeimas darbība, lai izslēgtu Valsts kasi no t. s. garās naudas (kāds patiesībā ir

fondēto pensiju kapitāls, jo tagadējie maksātāji to pieprasīs pēc gadu desmitiem) pārvaldības procesa. Kā zināms, līdz 2003. gada 1. janvārim Valsts kase bija vienīgais šo līdzekļu pārvaldnieks. No Latvijas valsts interešu viedokļa ir grūti pamatot 7. Saeimas 2002. gada 31. oktobrī (pēdējā šā sasaukuma Saeimas sēdē) izdarītos grozījumus pārejas noteikumos, kas paredz, ka MK izvērtē fondēto pensiju shēmas darbības rezultātus 2003. gadā un līdz 2004. gada 31. decembrim sagatavo un iesniedz Saeimai priekšlikumus par Valsts kases turpmāko darbību fondēto pensiju shēmas līdzekļu pārvaldīšanā. Tādējādi jaunievēlētajai 8. Saeimai tika dots nepārprotams mājiens par Valsts kases izslēgšanu no «garās naudas» pārvaldīšanas procesa, tika pat noteikti konkrēti termiņi.

Taču Valsts kase darbojās veiksmīgi, tās pensiju fonda dalībniekiem peļņa nebija mazāka kā citos fondos. Tās dalībnieku skaits agresīvas konkurentu reklāmas ietekmē bija sarucis, tomēr tas joprojām saglabājās visai liels. Tuvojās 2007. gads, kad fondētā līmeni nu jau tiktu pārskaitīti nevis 2, bet veseli 4 %, bet 2008. gadā – pat 8 % no strādājošo algas. Likmes bija augstas, process nedrīkstēja ievilkties, darbība aizkulisēs aktivizējās un vainagojās ar vajadzīgiem un savlaicīgiem lēmumiem, kas kārtējo reizi tika pieņemti ļoti zīmīgā laikā. 2006. gada 28. septembrī 8. Saeima savā pēdējā sēdē pirms 9. Saeimas vēlēšanām, kad sabiedrības uzmanība bija pievērsta priekšvēlēšanu cīņas pēdējiem cēlieniem, pieņēma valstij svarīgu lēmumu par Valsts kases darbības izbeigšanu fondēto pensiju shēmas līdzekļu pārvaldīšanā. Tādējādi tiem fondēto pensiju shēmas

Sociālā budžeta pensijas iemaksu sadalījums starp 1. un 2. pensijas līmeni (%) atbilstoši Valsts fondēto pensiju likuma pirmajai redakcijai 2001. gadā

2.19. logs

	2001–2006	2007	2008	2009	2010	2011
Atbilstoši sākotnējai likuma redakcijai	18+2	16+4	12+8	11+9	10+10	10+10
Faktiski	18+2	16+4	12+8	12+8 18+2	18+2	16+4

Avots: LR Saeima 2000 a. Piezīme: 2009. gadā iemaksu sadalījums tika iesaldēts 2008. gada līmenī; no 2009. gada maija iemaksu dalījums noteikts 18+2 procenti, bet no 2011. gada 1. janvāra – 16+4 procenti.

2.20. logs

2. pensiju līmeņa dalībnieku skaita dinamika Latvijā

	2004. gadā, absolūtos skaitļos	2004. gadā, %	2008. gadā, absolūtos skaitļos	2008. gadā, %
Dalībnieki, kuri obligātā kārtā pakļauti shēmai	409 466	64,6	614 540	57,7
Dalībnieki, kuri shēmai pievienojas brīvprātīgi	224 219	35,4	451 024	42,3
Kopējais dalībnieku skaits	633 685	100	1 065 564	100

Avots: VSAA 2005; VSAA 2009.

dalībniekiem, kuri izvēlas vai maina fondētās pensijas kapitāla līdzekļu pārvaldītāju, kopš 2007. gada 1. augustu, netiek dota iespēja par pārvaldītāju izvēlēties Valsts kasi.

Kad 2008. gada vasarā diskusijā pirms pensiju referenduma toreizējais premjerministrs I. Godmanis ieminējās par iespējamo Valsts kases atgriešanos fondēto pensiju pārvaldnieku vidū, lai atvieglotu valstij piekļuvi papildu naudas līdzekļiem, kas būtu ļoti noderīgi investīciju projektiem krīzes laikā, banku pārstāvis pasteidzās šo priekšlikumu nosaukt par sociālisma paliekām premjera domāšanā. Peripetijas ap daudzajiem Valsts fondēto pensiju likuma grozījumiem liecina par to, kā priekšā likumdevējs ir patiesi atbildīgs.

No atbildīgas sociālās politikas viedokļa ļoti svarīga ir arī pensiju fondu līdzekļu ieguldījuma vieta – Latvijā vai ārpus tās. 2. pensiju līmeņa ieguldījumu analīze ģeogrāfiskā izvietojuma aspektā liecina, ka to līdzekļu īpatsvars, kas tiek ieguldīti Latvijā, gadu no gada sarūk: 2004. gadā – 85 %, 2005. gadā – 71 %, 2007. gadā – 56 %. Savukārt līdzekļu ieguldījumi Ekonomiskās attīstības un sadarbības organizācijas (OECD) valstīs no Latvijas 2. pensiju līmeņa fondiem nemitīgi un strauji pieaug: 2004. gadā – 9,4 %, 2005. gadā – 22 %,

bet 2007. gadā – 35 % (VSAA 2005; VSAA 2006; VSAA 2008). Pirmajā trijniekā ieguldīto līdzekļu apjoma ziņā ir Luksemburga (8,3 %), Francija (8,3 %) un Vācija (7,6 %).

Lielāko pensiju fondu turētāju pārvaldnieki 2009. gadā ir vienprātīgi, ka Latvijas likumdošana nerodina pensiju fondu līdzekļu piesaisti tautsaimniecības attīstības veicināšanai, tādēļ tā būtu nekavējoties jāmaina. Nav iespējams precīzi konstatēt, vai šādu nostāju ir ietekmējuši fondu pēdējā gada negatīvie darba rezultāti, fakts, ka 2. līmenim atvēlētās naudas daļa tika iesaldēta līdz 2 % (2011. gadā šai daļai palielinoties līdz 4 %), globālā krīze vai pēdējos gados gūtā pieredze, tomēr šajos priekšlikumos ieklausīties un tos izvērtēt būtu atbildīgas politikas priekšnoteikums.

Iedzīvotāju aktīva brīvprātīga iesaiste 2. pensiju līmeņa shēmā nepārprotami liecina par viņu atbildīgo attieksmi pret savu nodrošinājumu vecumdienās (sk. 2.20. logu).

Arī 3. privātajā pensiju shēmā (darbība uzsākta 1998. gadā) dalībnieku skaits ir ievērojami audzis – no 17 tūkstošiem 2001. gadā līdz 68 tūkstošiem 2005. gadā un 168 tūkstošiem 2008. gadā (sk.: FKTK). Par iemaksām pensiju fondā, kuras ir veikusi privātpersona pati un kuras nepārsniedz 20 % no personas ienākumiem (pirms

2.21.
logs

Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Ir izveidota formas un darbinieku kvalifikācijas ziņā mūsdienīga sociālās apdrošināšanas un sociālās palīdzības sistēma atbilstoši sociālās politikas liberālajam modelim. Sociālais budžets tika nodalīts no valsts budžeta un ilgu laiku darbojās līdzekļu pārpalikuma režīmā. Izteikti pozitīvi ir vērtējama arī trīs līmeņu pensiju sistēmas ieviešana, otrā fondētā pensiju līmeņa augstā popularitāte un līdz ar to pensiju fondu līdzekļu diversifikācija. Otrā un trešā līmeņa pensiju fondos ir izveidoti ievērojami naudas uzkrājumi.

Nopietnākās problēmas

Latvijas specifika: politiskās elites stabilitāte un liela autonomija no elektorāta sociālo reformu realizācijas un lēmumu pieņemšanas procesā, ļoti augsta sabiedrības sadrumstalotības, fragmentēšanās pakāpe, kas apgrūtina sociālā dialoga iespējas un reizē vājina sociālā atbildīguma mehānisma ieviešanu un funkcionēšanu. Tieši politiķu un birokrātu apziņai, ka sabiedrība praktiski nevar kontrolēt notiekošo, ir piešķirama izšķirošā loma resursu sadalē un pārdalē. Latvijā sociālā joma vienmēr ir bijusi pabērna lomā, arī tajos gados, kad valsts piedzīvoja strauju izaugsmi. Tāda nostāja izrietēja no plaši izplatīta maldīga pieņēmuma, ka ekonomisko problēmu atrisināšana vienlaikus nozīmē arī sociālās politikas jautājumu automātisku risinājumu. Īstenībā sociālajai un ekonomiskajai politikai ir jābūt savstarpēji atbalstošām. Tomēr katrai no tām ir savas funkcijas un mērķi: vienai – efektivitāte, peļņa, otrai – sabiedrībā akceptēta sociālā taisnīguma principa realizācija un grūtībās nonākušo indivīdu un grupu atbalsts.

Svarīgu sabiedrības dzīves jomu (veselības aprūpe, mājoklis) jautājumu risināšanas atstāšana tirgus ziņā vai pašplūsmā, ilglaicīga atturēšanas (izvairīšanas) no problēmu risinājuma, neadekvāti trūcīgu naudas līdzekļu piešķiršana gala rezultātā ir novedusi pie šo jomu privatizācijas, neskaidra valsts institūciju atbildības mehānisma un pat haosa.

Svarīgākie uzdevumi

Ir jāizstrādā skaidri spēles noteikumi, tie jāizskaidro sabiedrībai, jāuzklausā dažādi viedokļi, jākorrigē darba plāni un, visbeidzot, tie jārealizē. Piemēram, ja reiz publiskajā telpā izskan viedoklis, ka pensionēšanās vecuma palielinājums ir neizbēgams, tad savlaicīgi jāpasaka, kurā gadā dzimušos tas skars un kad šis process sāksies, kādi būs tā tempi. Te būtu saprātīgi ņemt vērā Lietuvas pieredzi, kur pensijas vecuma palielinājuma tempi bija ļoti lēni – 2–4 mēneši gada laikā. Cilvēkiem ir ierasts plānot savu dzīvi kaut dažus gadus uz priekšu. Bez maksas zupas virtuves, maizes un pārtikas, kā arī pārtikas talonu dalīšana pašvaldībās jau kļūst par ikdienu, aukstajā sezonā šo pakalpojumu nozīme tikai palielināsies. Lētā pašvaldību dzīvojamā fonda un sociālā dzīvojamā fonda palielinājums ir īpaši aktuāli uzdevumi mūsu valstī. Ja šis jautājums netiks risināts, nāksies piedzīvot strauju bezpajumtnieku un noziedzības pieaugumu.

Veselības aprūpes jomā skaidrībai par spēles noteikumiem ir jābūt ne tikai ārstiem, bet arī pacientiem (proti – ikvienam sabiedrības loceklim), kādus pakalpojumus un kam mūsu valsts garantē tuvākajos mēnešos un gados. Arī pakalpojumu cenai ir jābūt saprātīgai – tādai, kas atbilst reālajai iedzīvotāju maksātspējai.

nodokļu nomaksas), ir iespējams saņemt 25 % iedzīvotāju ienākuma nodokļa atmaksu no veiktajām iemaksām. Tādā veidā valsts rada auglīgu vidi, lai iedzīvotāji būtu motivēti domāt par nākotni un pensijas apjomu vecumdienās. Kā liecina pensiju plānu ģeogrāfiskais izvietojums, 60 % līdzekļu bija ieguldīti Latvijā, 40 % – ārvalstīs, no tiem lielākais apjoms – Luksemburgā (7,5 %).

Kā varam spriest pēc SKDS veiktās aptaujas datiem (SKDS 2008, T 13), dominējošais noskaņojums sociālās apdrošināšanas sistēmas vērtējumā ir nedrošība par savu nākotni sociālā riska iestāšanās gadījumā. Tikai 5 % respondentu atbild, ka, zaudējot galvenos ienākumus, ar sociālo pabalstu palīdzību varētu saglabāt esošos dzīves standartus.

Secinājumi

Kopumā Latvijā sociālās politikas un atbildīguma jomā dominē liberālas valsts iezīmes. Tas nozīmē, ka daudzu jautājumu kārtošana tiek atstāta galvenokārt tirgus ziņā (visspilgtāk tas izpaužas mājokļu politikā), ka galvenā loma labklājības nodrošināšanā pieder pašam indivīdam, bet valsts loma ir margināla. Tajā pašā laikā Latvijas iedzīvotājos ir saglabājusies paļaušanās uz ģimeni, radniekiem, valda pārliecība, ka tieši šeit varēs rast atbalstu grūtajos brīžos, un šai paļāvībai ir pat tendence pieaugt. Iedzīvotāju uzticēšanās pašvaldību institūcijām joprojām ir relatīvi augsta salīdzinājumā ar valsts institūcijām, taču pašvaldību atbildīguma zona pieaug neatbilstoši atvēlētajiem resursiem. Pašvaldību līmenī ir izveidoti un darbojas sociālie dienesti, to darbinieku kvalifikācija un izpratne ir manāmi paaugstinājusies.

Atbildīgums tiek saprasts kā pienākums uzņemties atbildību par savas rīcības un snieguma sekām, gatavība pakļaut savu darbību atklātībai, gatavība iesaistīties sociālā dialogā, arī plaša sabiedrības izglītošana par sociālām problēmām.

Ja valstij trūkst kāda resursa (nauda, spēja efektīvi pārvaldīt, uzticēšanās), tās iespējas noskaidrot iedzīvotāju vēlmēs un vajadzībās, kā arī būt atbildīgai iedzīvotāju priekšā tiek apgrūtinātas. Latvijas situācijas specifika ir apstākļi, ka valstij ir zema kapacitāte, tāpat ir novērojams būtisku resursu trūkums. Atbildīguma ķēdes «politiķis – ierēdnis – iedzīvotāji» savienojuma posmi ir pārslogoti ar neuzticēšanos, aizdomām, pārāk lielām gaidām un zemu paļāvību. Tas viss padara šo ķēdi ļoti vāju, turklāt vājums izpaužas ne vienā vienā vietā.

Latvijai ir raksturīgi daudzi un dažādi tikli, tomēr fragmentētajā Latvijas sabiedrībā tie ir maz iekļaujoši. Tie nepadara sabiedrības un valsts aktorus savstarpēji atkarīgus. Nauda – šis svarīgais resurss – sociālās politikas vajadzībām vienmēr tika iedalīta pēc pārpalikuma principa, proti, piešķirot iespējami zemāko summu. Latvijā cilvēks, viņa rūpes, labklājības pieaugums nekad nav oficiāli deklarēts kā valsts augstākais un galvenais mērķis. Situācijā, kad valsts vadībai un parlamentāriešiem, kārtējām vēlēšanām tuvojoties, nekad netiek uzdots jautājums un saņemta atbilde par viņu konkrēto ieguldījumu, konkrētiem sasniegumiem un labumu, ko rada viņu darbība ierindas cilvēkiem, sociālais atbildīgums veidoies nevar. Šādā situācijā atbildīgums veidojas tikai savas partijas un savas partijas sponsoru priekšā, un tie tiek reprezentēti kā valsts interešu iemiesotāji.

2.5 Atbildīgums centra un reģionu attiecībās

Nespecifiskā lietojumā termini «reģions» un «teritorija» ir sinonīmi, taču mūsdienu Latvijas kontekstā termins «reģions» parasti tiek attiecināts uz pašiem plašākajiem Latvijas valsts teritorijas iedalījumiem.

Reģionālais dalījums var tikt pakārtots dažādiem mērķiem. Latvijā tiek nodalīti kultūrvēsturiskie, vēlēšanu, statistiskie, kā arī plānošanas reģioni, kuru robežas nesakrīt. Tiek plānots izveidot arī administratīvos reģionus jeb apriņķus. Šīs pārskata nodaļas problemātika tiks aplūkota galvenokārt attīstības plānošanas reģionālā dalījuma kontekstā.

Plānošanas reģions ir ģeogrāfiska teritorija, kas piemērota attīstības plāna izstrādāšanai un ieviešanai, lai risinātu reģionāla līmeņa problēmas (Glasson 1992). Latvijā ir pieci plānošanas reģioni – Kurzemes, Latgales, Rīgas, Vidzemes un Zemgales reģions.

Aplūkojot reģionu problemātiku, bieži tiek lietots arī nošķirums «centrs – perifērija». Perifērija plašākā nozīmē – tā ir teritorijas nomale, tās ir malienes atšķirībā no centra. Sociālo zinātņu kontekstā centra un perifērijas jēdzienu skaidrojumi parasti ietver šādas pazīmes: centrs ir vieta, no kurienes tiek vadīti procesi, savukārt perifērija tiek saprasta kā centru aptveroša, tam pakārtotā daļa (ODE 2006, 280).

Centra un perifērijas attiecības var raksturot sabiedrības pārvaldes, sociāli ekonomisko procesu, inovāciju izplatības un dinamiski vēsturiskās attīstības aspektā. *Sabiedrības pārvaldē* priekšplānā izvirzās politiskās un administratīvās varas sadalījums, kas izpaužas noteiktā tās centralizācijas vai decentralizācijas pakāpē. Centrs asociējas ar vietu, no kuras tiek nodrošināta vadība, izmantojot formālu pārvaldes struktūru: galvaspilsēta – reģionu administratīvie centri – pārvaldāmā «province» utt. Šī struktūra sakrīt ar administratīvi teritoriālā dalījuma tīklu. *Ekonomiskās un sociālās attīstības* aspektā būtiskas ir attīstības līmeņa atšķirības starp centru un reģioniem, kā arī reģionu starpā, kas tālāk ir saistītas ar atšķirībām iedzīvotāju dzīves kvalitātē. Parasti vairāk attīstīto centru pretstata mazāk attīstītai perifērijai. *Inovātīvo procesu* kontekstā par centru var uzskatīt vietu, kur notiek inovāciju izstrāde vai pārņemšana no citurienes un to tālāka izplatība. Savukārt perifērija pieņem inovācijas ar aizkavēšanos vai pat ignorē tās. Trīs iepriekšminētie centra un perifērijas attiecību aspekti parāda šīs attiecības statistiski, t. i., noteiktā teritorijā un laikā. *Dinamiski vēsturiskā* koncepcija analizē procesus, kas veido centrus un perifērijas ilgākā laika posmā.

Skaidrojot centra un perifērijas attiecības, bieži tiek uzsvērts, ka centrs ir kaut kas svarīgāks, nozīmīgāks iepretī perifērijai kā vājāk attīstītām un attālinātām teritorijām, kur modernizācijas procesi ir palēnināti; ka perifērija ir resursu avots un centra radīto (vai no centra uz perifēriju translēto) inovāciju patērētāja. Turpretī aksioloģiski neitrālās koncepcijās perifērija netiek uztverta kā kaut kas

sekundārs un/vai atpalicis, šeit izpaliek aizspriedumaina attieksme, tiek uzsvērtā perifērijas unikālā kultūrvēsturiskā mantojuma nozīme par spīti bieži vien nepietiekamiem ekonomiskiem, politiskiem, zinātniskiem un tehniskiem resursiem. Šādas pieejas ietvaros teritoriālā struktūra tiek skatīta bipolāru vai multipolāru modeļu ietvaros, kur atrodas vieta gan modernizācijas, gan tradicionālisma centriem. Piemēram, Latvijā šādas pieejas skatījumā var runāt par polietnisku un multikulturālu Rīgu kā inovāciju centru un pārsvarā katolisku Latgali ar unikālu Aglonu kā vienu no tradicionālisma centriem.

Daudzos reģionālajos pētījumos autori akcentē nepieciešamību mazināt reģionālās disproporcijas valstī, bet izdevumā *«World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography»* ir atrodami secinājumi, ka ekonomiskās masas **koncentrēšana** ir neizbēgama un kopumā vēlama parādība. Taču noturīgas dzīves līmeņa teritoriālās atšķirības nav vēlamas un neizbēgamas ne valsts iekšienē, ne valstu starpā (WDR 2009). Citiem vārdiem, nav nepieciešams steidzami likvidēt atšķirības reģionu starpā, bet ir jārupējās par dzīves kvalitātes un dzīves līmeņa izlīdzināšanu Latvijas reģionos. Īpašu uzmanību politiķi, pētnieki un publicisti šajā ziņā pievērš Latgalei, kura ekonomiskā aspektā jau izsenis ir pats sarežģītākais reģions Latvijā. Šajā nodaļā galvenā uzmanība tiks pievērsta sabiedrības pārvaldes un sociāli ekonomisko procesu aspektiem.

Funkciju sadale un atbildīguma noteikšana starp centru un perifēriju, starp dažādu līmeņu pašvaldībām ir cieši saistīta ar centralizācijas un decentralizācijas tendencēm. Centralizācija nozīmē pārvaldes funkciju izpildi valsts pārvaldē, bet decentralizācija – iespēju robežās nodot pārvaldes funkcijas patstāvīgiem pārvaldes subjektiem, proti, aģentūrām, pašpārvaldēm, fondiem u. c. juridiskām personām. Kā pastarpinātās pārvaldes institūcijas tās ir pakļautas valsts uzraudzībai attiecībā uz darbības likumību, daļēji arī attiecībā uz darbības mērķiem un finanšu izlietojumu.

Centralizācija ir nepieciešama tur, kur jāsasniedz vienoti mērķi un jārealizē vienotas programmas, kur nepieciešama vienota politiskā un normatīvā pieeja, kur vispār nacionālie un virsreģionālie uzdevumi ir svarīgāki par nozaru vai vietējiem plāniem vai arī lokālo institūciju pilnvaras ir nepietiekamas efektīvai funkcionēšanai. Pārlika centralizācija var atsvešināt pārvaldi no sabiedrības. Centrālās iestādes tiek pārslogotas ar informāciju un detalizētu lēmumu pieņemšanu, kas savukārt sadrumstalo šo institūciju darbību. Augstākajiem vadības līmeņiem bieži vien trūkst izsmeltojas un precīzas informācijas par konkrēto situāciju. Centralizācija apspiež darbinieku iniciatīvu, viņi sāk gaidīt, lai pat visnozīmīgākos lēmumus pieņem augstākais vadītājs.

Decentralizācija sadala pārvaldes uzdevumus pārskatāmās pārvaldes jomās un atbrīvo centrālās institūcijas no

nepieciešamības pēc daudziem konkrētiem lēmumiem. Tā paver iespēju plašākai sabiedrības iesaistīšanai pārvaldes procesos, it īpaši lēmumu pieņemšanā. Iedzīvotāji iegūst zināšanas un pieredzi, iemācās paši risināt savas dzīves problēmas, negaidot visus labumus no valsts vai pašvaldības. Decentralizācija veicina demokrātijas attīstību un tieši vai netieši ietekmē pilsoniskās sabiedrības veidošanās gaitu. Konkrētās situācijas pārzināšana ļauj pieņemt lēmumus, kas labāk atbilst iedzīvotāju interesēm un darīt to ātrāk. Decentralizācija paaugstina pārvaldes elastīgumu.

Efektīva decentralizācija balstās uz **subsidiaritātes** principu. Interesanti, ka vienu no pirmajām precīzākajām šā jēdziena definīcijām ir devis pāvests Pījs IX savā 1931. gada enciklikā «*Quadragesimo anno*»: «...privātpersonām, kuras dzīvo kopienā, nevar atņemt uzdevumus, kurus tās var veikt pēc pašu iniciatīvas, tāpat būtu netaisnīgi un visnotaļ aplami graut sabiedrisko kārtību, atņemot zemākiem sabiedrības slāņiem funkcijas, kuras tie spēj pildīt paši, un tās uzticēt tikai plašākai un augstāka līmeņa grupai» (*Quadragesimo anno* 1931). Mūsdienīgu praksi tas nozīmē, ka iedzīvotājiem svarīgi lēmumi ir jāpieņem tajā pārvaldes līmenī, kas atrodas maksimāli tuvu pašiem iedzīvotājiem.

Taču decentralizācija arī prasa, lai tiktu nodrošināta zemākstāvošu iestāžu atbildība, jo decentralizētās institūcijas ar saviem lēmumiem ietekmē citas jomas un teritoriālās vienības, un koordinācijai ir jānodrošina politiku īstenošanas vienotība.

Lielāka lēmumu pieņemšanas un rīcības brīvība un kontroles trūkums var novest arī pie, tēlaini runājot, «vietējo baronu sindroma», kad vietējie līderi sāk darboties tikai savās interesēs.

Tādējādi pastāv pretruna starp iedzīvotāju un pilsoniskās sabiedrības iesaistīšanu, proti, subsidiaritāti, no vienas puses, un vienotas regulēšanas koordinācijas un

kopatbildības nodrošināšanu, no otras puses. Tāpēc viens no grūtākajiem vadīšanas uzdevumiem ir katrai problēmai atrast pareizo izlemšanas līmeni.

Balstoties uz Latvijā veiktajiem pētījumiem par teritoriju attīstības vērtēšanas kritērijiem, tika izstrādāta vispārēja metodika teritoriju attīstības vērtēšanai, standartizējot un sverot vairākus objektīvus ekonomiskos un demogrāfiskos rādītājus (Krastiņš un Vanags 2004, 36–38).

Piemēram, reģiona attīstības indeksa aprēķināšanai tiek izmantoti šādi rādītāji: IKP uz vienu iedzīvotāju, bezdarba līmenis, iedzīvotāju ienākumu nodokļa lielums uz vienu iedzīvotāju, nefinanšu investīcijas uz vienu iedzīvotāju, iedzīvotāju blīvums, demogrāfiskās slodzes līmenis, pastāvīgo iedzīvotāju skaita izmaiņas, ekonomiski aktīvo uzņēmumu un uzņēmējsabiedrību skaits uz 1000 iedzīvotājiem. Par attīstības indeksa salīdzināšanas bāzi ir pieņemta 0, ja indeksa lielums ir robežās no 1 līdz 2, attīstība tiek vērtēta kā laba, no 2 līdz 3 – ļoti laba, no –1 līdz –2 – slikta un no –2 līdz –3 – ļoti slikta; ja attīstības indekss pārsniedz 3 vai nesasniedz –3, attīstība tiek vērtēta kā ekstrema (Krastiņš un Vanags 2004, 41).

Pēc sociāli ekonomiskās attīstības jeb svērtā attīstības indeksa, Rīgas reģions jau kopš 20. gadsimta 90. gadiem ir neapstrīdams līderis un pārliecinoši apsteidz pārējos reģionus. Pēc 2007. gada datiem, Rīgas reģiona attīstības indekss bija 0,999. Visiem pārējiem reģioniem – dažāda lieluma negatīvi skaitļi (sk. 2.22. logu).

Nemot vērā iepriekš sacīto, ir likumsakarīgi, ka jautājums par centra un reģionu attiecībām aktualizējās tūdaļ pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, kad parādījās pirmās idejas un koncepcijas par valsts pārvaldes reformu. Tās ietvaros tika izstrādāti pirmie projekti centra un reģionu attiecību pārskatīšanai, reģionālajai un administratīvi teritoriālajai reformai. Abu reformu kopējā jēga bija izveidot ekonomiskā ziņā attīstīties spējīgas administratīvās

2.22.
logs

Latvijas statistisko reģionu svarīgākie sociāli ekonomiskie rādītāji

	Latvija kopumā	Rīgas reģions		Vidzemes reģions	Kurzemes reģions	Zemgales reģions	Latgales reģions
		Rīga	Pierīga				
Teritorijas attīstības indeksa plānošanas reģionos, 2007		0,999		-0,853	-0,647	-0,516	-1,267
IKP uz vienu iedzīvotāju, 2006, LVL	4882,84	9272,00	3258,00	2632,00	3390,00	2635,00	2236,00
Darba meklētāju īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju kopskaitā, 2007, procentos	6,3	5,9	5,1	6,8	5,4	6,6	8,2
Nefinanšu investīcijas uz vienu iedzīvotāju, 2007, LVL	1482,38	2926,24	2443,29	1168,19	1507,16	1286,13	792,2
Strādājošo bruto darba samaksa, 2007, LVL	398	452	382	309	334	325	277
Ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaits uz 1000 iedzīvotājiem, 2007	57	68	49	60	55	50	48

Avots: LR CSP 2008 a; VRAA 2009.

teritorijas ar vietējām un reģionālajām pašvaldībām, kas spētu nodrošināt kvalitatīvus pakalpojumus iedzīvotājiem, mazinātu reģionu ekonomiskās, sociālās un teritoriālās atšķirības, celtu Latvijas spēju ES līdzekļu piesaistīšanā, kompleksi darbojoties valdībai un reģionu administrācijām.

Šajā pārskata nodaļā apskatītas pēdējo gadu raksturīgākās iezīmes centra un reģionu attiecībās Latvijā sabiedrības pārvaldes un sociāli ekonomiskās attīstības aspektā, akcentējot divas jautājumu grupas:

- 1) Kā atbildības sadalījums starp valsts un reģionālā līmeņa pārvaldi ietekmē teritoriālo kohēziju jeb attīstības atšķirību izlīdzināšanos Latvijā?
- 2) Vai administratīvi teritoriālās reformas īstenošana palielina pašvaldību atbildīgumu par veicamajiem uzdevumiem kā valsts, tā arī savu iedzīvotāju priekšā?

Atbildīguma nodrošināšanas objektīvie apstākļi

Latvijā centra un reģiona savstarpējo attiecību atbildības specifika atspoguļota LR likumdošanā un daudzos Latvijas valsts un Eiropas Savienības normatīvajos aktos: LR Satversmē, Eiropas vietējo pašvaldību hartā, Valsts pārvaldes iekārtas likumā, Likumā par pašvaldībām, Likumā par 1985. gada 15. oktobra Eiropas vietējo pašvaldību hartu, Administratīvi teritoriālās reformas likumā, Likumā par pilsētas domes, rajona padomes, novada domes un pagasta padomes deputātu statusu, Likumā par Latvijas Republikas administratīvo teritoriju izveidošanu un apdzīvoto vietu statusa noteikšanu, Attīstības plānošanas sistēmas likumā, Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likumā un citos normatīvajos aktos.

Kopš 2003. gada sākuma kompetence reģionālās attīstības jomā ir sadalīta starp vairākām institūcijām: Ministru kabinetu (MK), Nacionālo reģionālās attīstības padomi, Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministriju (RAPLM), Valsts reģionālās attīstības aģentūru (VRAA), piecām plānošanas reģionu attīstības padomēm un administrācijām. Ar reģionālās attīstības jautājumiem ir cieši saistīta arī vairāku citu ministriju darbība.

Reģionālās attīstības likums (2002) paredz, ka MK apstiprina reģionālās politikas pamatnostādnes un Nacionālo attīstības plānu, nosaka valsts reģionālās attīstības atbalsta pasākumu īstenošanas, novērtēšanas un finansēšanas kārtību. RAPLM ir vadošā iestāde valsts reģionālās politikas izstrādē un īstenošanā, kā arī reģionālās attīstības valsts atbalsta pasākumu īstenošanas koordinācijā. Reģionālās attīstības plānošanas, vadības, finansēšanas, uzraudzības un novērtēšanas procesā ministrija ievēro šādus septiņus pamatprincipus: koncentrācijas, programmēšanas, partnerības, papildinātības, atklātības, subsidiaritātes un ilgtspējības principu (LR Saeima 2002 a). Visi šie principi ir savstarpēji cieši saistīti un prasa no visiem reģionālajā politikā iesaistītajiem subjektiem gatavību uzņemties atbildību centra un reģionu savstarpējās attiecībās.

Atbildīguma aspektā vislielākā nozīme ir **ilgtspējības principam**, saskaņā ar kuru ir jānodrošina esošajām un nāmajām paaudzēm kvalitatīva vide, līdzsvarota ekonomiskā attīstība, racionāla dabas, cilvēku un materiālo resursu izmantošana, kā arī dabas un kultūras mantojuma saglabāšana.

VRAA kā kompetentas valsts pārvaldes iestādes mērķis ir īstenot līdzsvarotas valsts attīstības atbalsta politiku, nodrošinot nacionālo, ES un citu finanšu instrumentu ieviešanu, nepieciešamo pētniecisko darbību un kvalitatīvus pakalpojumus.

Plānošanas reģiona attīstības koordinācijai katrā plānošanas reģionā izveido Plānošanas reģiona attīstības padomi. To no attiecīgo pašvaldību deputātiem ievēlē plānošanas reģionā ietilpstošo pašvaldību priekšsēdētāju kopsapulce. Katrā plānošanas reģionā minētā padome izveido plānošanas reģiona administrāciju. Savukārt rajona un vietējās pašvaldības izstrādā un apstiprina savus attīstības plānus. Diemžēl daudzām pašvaldībām nav pietiekamu finansiālu un intelektuālu resursu kvalitatīvu attīstības plānu sagatavošanai. Liela nozīme ir pašvaldību pašorganizācijai kopējo mērķu sasniegšanai, savu iedzīvotāju interešu prezentācijai un aizstāvēšanai. Šim nolūkam jau 1991. gada 15. decembrī tika nodibināta Latvijas Pašvaldību savienība (LPS), kas uz brīvprātības principiem apvieno valsts dažāda līmeņa (pilsētu, novadu) pašvaldības. Saskaņā ar likuma «Par pašvaldībām» 96. pantu LPS ir tiesīga pārstāvēt pašvaldības sarunās ar Ministru kabinetu.

1994. gadā pieņemtais Likums par pašvaldībām, ar to saistītie vēlāk pieņemtie LR MK noteikumi un citi likumdošanas akti būtiski paplašināja pašvaldību funkciju kopumu. Publiskajā pārvaldē tiek definēts, ka funkcija ir atsevišķu uzdevumu kopums, kas ietver arī atbildību par to izpildi. Tādējādi izglītības, kultūras, sociālās palīdzības, teritorijas infrastruktūras uzturēšanas un attīstības u. c. jomās notika atbildības pārdale starp valsti un pašvaldībām, pēdējām ievērojami palielinot atbildības apjomu. Taču jāatceras, ka ikviens subjekts var būt reāli atbildīgs tikai tad, ja tā rīcībā ir pietiekami resursi nepieciešamo darbību nodrošināšanai. Prakse parādīja, ka deleģēto uzdevumu izpildei vietējo pašvaldību finanšu, informācijas un cilvēkresursi ir nepietiekami. Tā laika valsts politikā tika noteikts kurss uz bezdeficīta budžetu, kas 1997. un 1998. gadā arī tika īstenots (attieciņi 1,2 % un 0,1 % budžeta pārpalikuma iepretī IKP). Līdz ar to netika paredzēts papildu finansiālais atbalsts pašvaldībām. Pašvaldību darba uzlabošana tika saistīta ar resursu koncentrācijas ideju, ko varētu uzskatīt par administratīvi teritoriālās reformas (ATR) galveno pamatojumu.

Tā kā abu reformu – gan reģionālās, gan ATR – būtisks uzdevums ir mazināt reģionu ekonomiskās, sociālās un teritoriālās atšķirības, tad svarīgs aktors šajā procesā ir darba devēji, jo, pateicoties viņu aktivitātei un uzņēmībai, tiek radītas jaunas darba vietas, kas savukārt atspoguļojas gan pašvaldību ienākumos, gan iedzīvotāju labklājības līmenī.

Latgales reģiona sociāli ekonomiskā atpalicība: kas vainīgs?

Latgale izsenis ieņem īpašu vietu Latvijas reģionu vidū, ko lielā mērā noteikusi tās atšķirīgā vēsture. Kopš Livonijas sabrukuma 16. gadsimta 60. gados Latgale uz diviem gadsimtiem kļuva par nomaļāko Polijas provinci. Arī pēc 1772. gada, kad Latgali pievienoja Krievijai, kurā tolaik jau ietilpa Rīga un Vidzeme, tās teritorija tika pārvaldīta uz atšķirīgu normu pamata. Latgalē vēlāk nekā citos Latvijas reģionos parādījās drukātās grāmatas, dzimtbūšanu atcēla

gandrīz piecdesmit gadus vēlāk nekā Kurzemē un Vidzemē, arī pēc dzimtbūšanas atcelšanas tajā veidojās būtiski atšķirīgas agrārās attiecības, kas veicināja sīksaimniecību plašu izplatību. Tikai 1919. gadā Latgale apvienojās ar pārējiem Latvijas reģioniem vienotā valstī, tomēr būtiskas sociāli ekonomiskās atšķirības saglabājās gan pirmskara Latvijas Republikā, gan pēckara posmā, gan arī atjaunotajā Latvijas Republikā.

1994. gadā Latgales iedzīvotāji veidoja 16 % no Latvijas iedzīvotāju kopskaita. Savukārt rūpnieciskās produkcijas apjoms Latgalē bija tikai 10,9 % no valstī saražotā. Minētajā gadā vidējā neto darba alga Daugavpilī bija 55,3 lati, Rēzeknē – 51,8 lati, Rīgā – 68,0 lati, bet Ventspilī – 118,0 lati (vidēji valstī – 60,3 lati) (Meņšikovs 1997, 120). 21. gadsimta sākumā situācija vēl vairāk pasliktinājās. 2006. gadā Latgalē dzīvoja 15,8 % Latvijas iedzīvotāju, bet rūpnieciskās produkcijas kopapjoms veidoja tikai 6,6 % no valstī saražotā. 2006. gadā B. Zepas vadībā veiktais pētījums «Darba algas un to ietekmējošie faktori» parāda, ka Latgalē gan sabiedriskajā sektorā, gan privātajā sektorā strādājošo algas ir zemākas nekā citos Latvijas reģionos. 2005. gadā pilnu darba laiku strādājošo darba samaksa pie vienādiem pārējiem apstākļiem Rīgā bija par 35,8 % augstāka nekā Vidzemē, bet Latgalē tā bija par 6,6 % zemāka nekā Vidzemē (Zepa 2006, 118). 1998. gadā Rīgas plānošanas reģionā IKP uz vienu iedzīvotāju pārsniedza Latgales reģiona rādītāju 2,4 reizes, 2002. gadā – jau 3 reizes, bet 2006. gadā – pat 5,6 reizes.

Latgale stabili ieņem «vadošo» vietu Latvijā bezdarba līmeņa ziņā. 2009. gada martā zemākais bezdarba līmenis Latvijā reģistrēts Tukuma rajonā – 7,1 %, Rīgas pilsētā – 8,2 %, Jūrmalas pilsētā – 8,4 %. Savukārt augstākais bezdarba līmenis kārtējo reizi reģistrēts Latgalē: Rēzeknes rajonā – 23,1 %, Ludzas rajonā – 19,0 %, Rēzeknes pilsētā – 17,8 %, Balvu rajonā – 17,0 % (LETA 2009 b).

Arī nabadzība, kas ir viena no mūsdienai Latvijas sāpīgākajām problēmām, Latgalē izpaužas asāk nekā citos reģionos. Sociālekonomiskās situācijas izvērtējumā mūsdienās plaši izmanto nabadzības riska rādītāju. Nabadzības riskam ir pakļauti visi, kuru ienākumi mazāki par 60 % no

vidējiem ienākumiem uz vienu iedzīvotāju attiecīgā valstī. Ar ienākumiem jāsaprot mājsaimniecības rīcībā esošie kopējie ienākumi, kas dalīti ar visu mājsaimniecības locekļu skaitu. Piemēram, nabadzības riska sliekšnis vienas personas mājsaimniecībai 2007. gadā bija 117 latu mēnesī, bet mājsaimniecībai, ko veido divi pieaugušie ar diviem bērniem, kas jaunāki par 14 gadiem (ņemot vērā ekvivalento patērētāju skaitu mājsaimniecībā) – 245 lati. Nabadzības riskam Latvijā ir spilgti izteiktas reģionālās atšķirības. Visaugstākais nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars ir Latgalē, viszemākais nabadzības risks ir galvaspilsētā un Pierīgas reģionā (sk. 2.23. logu).

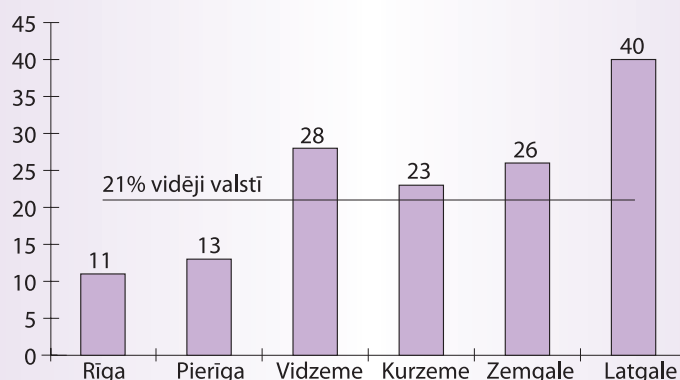
Zinātniskais potenciāls ārpus Rīgas joprojām ir zems, turklāt arī esošais netiek pienācīgi izmantots. Latvijai kopumā ir raksturīgs samērā pasīvs augsto tehnoloģiju lietojums ražošanas sfērā. 2003. gadā aptuveni 69 % no kopējās pievienotās vērtības, kas tika saražota rūpniecībā, veidoja zemu tehnoloģiju nozares: pārtikas produktu un dzērienu, tabakas izstrādājumu, tekstilizstrādājumu ražošana, ādas, koksnes izstrādājumu (tostarp mēbeļu, papīra un celulozes) ražošana. Augsto un vidējo tehnoloģiju uzņēmumu produkcijas īpatsvars kopējā ražošanas apjomā ir neliels – attiecīgi 1,9 % un 29,4 % (augsto tehnoloģiju nozares ir farmācija un medicīna, datori un informācijas tehnoloģijas, radio, televīzija un sakari u. tml.).

Diemžēl pat Rīgas reģionā augsto tehnoloģiju produkcija veido tikai 2,7 % pievienotās vērtības, Latgales reģionā tā veido 1,3 %, Kurzemes reģionā – 0,7 %, bet Vidzemes un Zemgales reģionos tādu produkciju vispār neražoja (sk. 2.24. logu). Kaut arī Latgales reģionā augsto tehnoloģiju produkcijas īpatsvars ir otrs augstākais starp Latvijas reģioniem, nav lielu cerību, ka augsto tehnoloģiju produkcijas apjoms tuvākajā laikā sasniegs nepieciešamo kritisko masu, lai kļūtu par šā reģiona uzplaukuma pamatfaktoru.

Reģionu ekonomisko stāvokli raksturo arī iedzīvotāju ienākuma nodoklis (IIN), jo liela tā daļa (2008. gadā 80 %) paliek pašvaldību rīcībā. Latvijas apstākļos tā ir iespēja konkurētspējīgām teritorijām attīstīties bez finanšu

2.23.
logs

Nabadzības riska indekss Latvijā un tās reģionos 2007. gadā, %



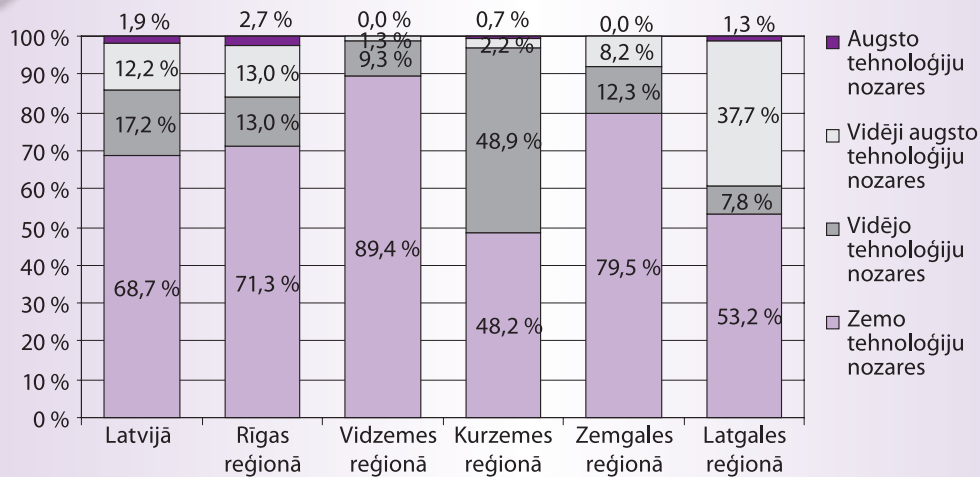
Avots: LR CSP 2008 b.

izlīdzināšanas mehānisma, būt par donoriem mazāk turīgām pašvaldībām, jo šo līdzekļu apjoms uz vienu iedzīvotāju turīgākā un nabadzīgākā pašvaldībā 2008. gadā atšķīrās gandrīz 10 reizes (71 lats Daugavpils rajona Bīķernieku pagastā iepretī 700 latiem Rīgas rajona Garkalnes novadā) (RAPLM 2009). Šajā sakarā pirms desmit gadiem tika izveidots pašvaldību finanšu izlīdzināšanas fonds, kas regulē

finanšu pārdali turīgāko un nabadzīgāko pašvaldību starpā. Piemēram, valsts nozīmes pilsētu un rajona centru pašvaldību grupā lielākie donori pašvaldību izlīdzināšanas fondā 2008. gadā bija Rīga (46,5 miljoni latu) Jūrmala (3,2 miljoni latu), Jelgava (1,7 miljoni latu), Ogres novads (1,7 miljoni latu), Ventspils (1,4 miljoni latu), bet galvenie receptoru – Latgales reģiona pašvaldības.

2.24. logs

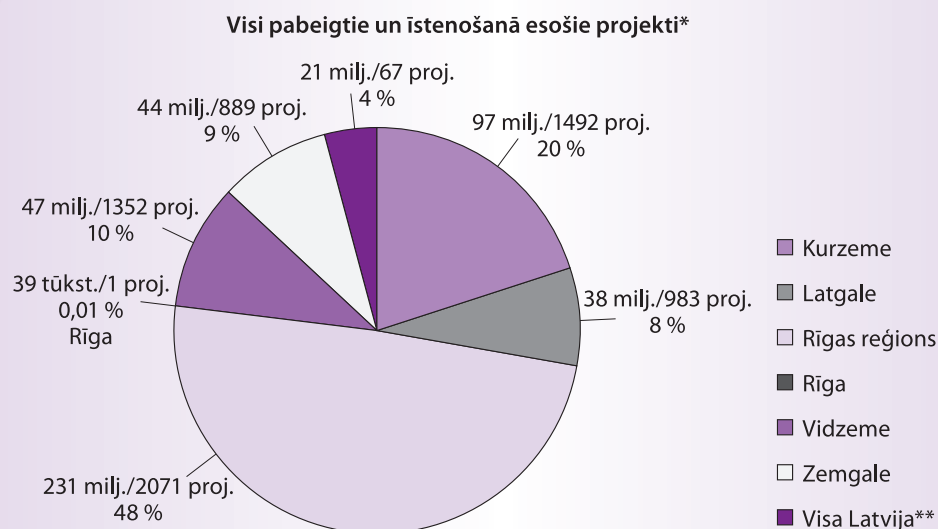
Zemo, vidējo un augsto tehnoloģiju nozaru īpatsvars Latvijas reģionos (pēc pievienotās vērtības) 2003. gadā



Avots: Voronovs et al. 2006, 120.

2.25. logs

Pabeigtie struktūrfondu projekti sadalījumā pa reģioniem (2004–2006)



* Ja projekta īstenošana ietekmēja vairāku reģionu attīstību, projekta pieteikumā bija paredzēta iespēja atzīmēt lauku «Visa Latvija».

** Ieskaitot tehnisko palīdzību.

Avots: ES fondi.

Viss iepriekšminētais liecina, ka ir jābūt speciālam valsts atbalsta mehānismam, kas ļautu vairāk atpalikušajiem reģioniem pretendēt uz lielāku atbalstu salīdzinājumā ar spēcīgākajiem. Ir vajadzīgi ne tikai speciālie finanšu resursi, bet arī to nodrošinājums ar organizatoriskiem instrumentiem, spēcīgiem speciālistiem projektu un uzņēmējdarbības vadīšanā, inovāciju veidošanā, organizācijā un pārvaldībā u. c. Par vienu no svarīgākajiem disproporciju izlīdzināšanas instrumentiem vajadzētu kļūt ES struktūrfondu līdzfinansējumam, kas Latvijai ir pieejams kopš 2004. gada. Diemžēl struktūrfondu finansējuma piešķiršanas politika nebija saistīta ar reģionu attīstības līmeni un netika virzīta uz atpalicības un atšķirību mazināšanu. Tieši otrādi, objektīvi vērtējot, tā kļuva par reģionālo disproporciju padziļināšanas instrumentu, jo ekonomiski spēcīgas teritorijas piesaistīja lielāku finansējuma daļu. Līdz 2009. gada februārim ES struktūrfondu finansējuma lauvas tiesu bija saņēmis Rīgas reģions – 48 %, kam seko Kurzemes reģions ar 20 %, Vidzemes reģions ar 10 %, Zemgales reģions ar 9 %, pēdējā vietā atstājot Latgali ar 8 % ES struktūrfondu finansējuma piesaisti (sk. 2.25. logu). Ja salīdzinām šos datus ar iepriekš apskatītajiem teritorijas attīstības indeksiem, tad redzam, ka pēc saņemtā ES finansējuma rādītājiem reģioni sarindojas tādā pašā secībā kā pēc attīstības indeksiem – tāpat ekonomiski spēcīgākie reģioni piesaista lielāku finansējumu nekā vājākie. Pabeigto struktūrfondu projektu finansējuma apjoms uz vienu iedzīvotāju 2004.–2006. gadā Rīgas reģionā bija 210 latu, kas precīzi atbilda Latvijas vidējam rādītājam. Kurzēmē, kas šajā periodā bija līderis struktūrfondu finansējuma piesaistes ziņā, šis rādītājs bija 321 lats, Vidzēmē – 197 lati, Zemgalē – 156 lati, bet Latgalē gandrīz divas reizes mazāk nekā Latvijā vidēji – tikai 110 latu. Kurš pie tā vainīgs?

Līdzsvarota reģionu attīstība ir viens no ES mērķiem. Tomēr ES reģionālas politikas īstenošana nenozīmē, ka automātiski tiek īstenota arī nacionālā reģionālā politika, jo Eiropas mērogā visa Latvija atbilst tāda līmeņa reģionam, uz kādu vērsta lielākā daļa ES atbalsta (NUTS II). Lai mērķtiecīgi veidota reģionālā politika sekmētu ES atbalstu reģionālai attīstībai nacionālā mērogā, nepieciešami speciāli pūliņi no Latvijas valsts puses. Tomēr jāatzīst, ka ES līdzfinansētu projektu noteikšanā Latvijas reģionālas attīstības aspekti tiek ņemti vērā visai maz. Projektu vērtēšanas kritērijos reģionālais komponents ir ietverts formāli, no vērtētājiem netiek prasīta līdzatbildība par Latvijas līdzsvarotu, sabalansētu attīstību. Lai gan atbilstoši LR MK noteikumiem Nr. 124 «Noteikumi par kritērijiem valsts budžeta dotācijas piešķiršanai pašvaldībām un plānošanas reģionu attīstības aģentūrām Eiropas Savienības struktūrfondu līdzfinansēto projektu īstenošanai» (LR MK 2004 a), vajākās pašvaldības, īstenojot ES struktūrfondu līdzfinansētus projektus var saņemt valsts dotāciju līdz 60 % no nepieciešamā nacionālā finansējuma. Pagaidām tāds atbalsts ir maznozīmīgs. Ir jānodrošina mērķtiecīgāks, precīzāks un sabiedriski efektīvāks valsts atbalsts ES struktūrfondu piesaistei atpalikušajiem reģioniem un vājākajām pašvaldībām. Šādas būtiskas pārmaiņas ir iespējamās tikai kopā ar pārmaiņām politiskajā sfērā. Partijām un politiķiem sava enerģija jāvērst reģionu problēmu risināšanai, nevis tā jāizšķērdē savstarpējos ķīviņos. Viens

no iespējamiem risinājumiem ir – divpalātu parlamenta izveidošana, kur uz vienlīdzīgiem pamatiem tiktu pārstāvēti visi Latvijas reģioni, kur priekšstāvjiem būtu mandāts (un saistībā ar to atbildība) aizstāvēt sava reģiona iedzīvotāju intereses.

Socioloģiskā aptauja «Pētījums par atbildīgumu» (SKDS 2008, T 28) parāda, ka liela daļa respondentu ir pārliecināta, ka vaina ir meklējama administratīvajos un politiskajos iemeslos. Kvalitatīva Nacionālā attīstības plāna trūkumu uzsvēra 30,3 % respondentu, savukārt 28,5 % respondentu uzskatīja, ka Latvijas politiskajai elitei nav pietiekamas atbildības par situāciju atsevišķos reģionos. Finansiālie un ekonomiskie iemesli respondentu uztverē novirzījās otrajā plānā: nepietiekamu mērķtiecīgo investīciju apjomu reģionu attīstībai uzsvēra 17,8 % respondentu, bet 14,9 % uzskatīja, ka Latvijas valstij vienkārši nav nepieciešamā finansējuma reģionu atbalstam. Interesanti, ka 28,8 % respondentu Vidzēmē un 20,0 % respondentu Latgalē uzskatīja, ka RAPLM būtu jāatrodas nevis Rīgā, bet tieši kādā no atpalikušajiem reģioniem. Ievērojams ir to respondentu skaits, kuri uzskata, ka Latvijas ārpolitiskais resurs nepietiekami atbalsta reģionus, ar ārpolitiskiem līdzekļiem veicinot pierobežas sadarbību, atbalstot uzņēmējdarbību utt. Ir būtiska atšķirība, vai reģions robežojas ar ES valstīm – Igauniju un Lietuvu, vai arī atrodas kaimiņos Baltkrievijai un Krievijai, kā tas ir Latgales gadījumā. Te ārpolitisko aktivitāšu nozīme reģionu attīstības veicināšanā ir īpaši svarīga. Acīmredzot tāpēc to respondentu īpatsvars, kuri kritiski vērtē Latvijas ārlietu institūciju un reģionu sadarbību, Latgalē ir 14,5 %; tas ir ievērojami vairāk nekā Vidzēmē (6,8 %), Kurzēmē (7,5 %) un Zemgalē (7,5 %).

Pēc Latvijas iedzīvotāju domām, vēl viens būtisks iemesls nevienmērīgai reģionu attīstībai ir pašvaldību darbinieku zemā kapacitāte un darbības neefektivitāte. 2.26. logā apkopotie socioloģiskie dati liecina, ka Latgales iedzīvotāji salīdzinājumā ar aptaujātajiem citos reģionos kritiskāk vērtēja pašvaldību darbiniekus pēc kompetences kritērija, kurpretim Rīgas un Kurzemes reģionu iedzīvotāji vairāk par citiem ir neapmierināti ar to, ka viņu pašvaldību darbinieki atrodas spēcīgā atkarībā no lieluzņēmējiem (sk. arī SKDS 2008, T 23).

Latvijas reģionu, it īpaši Latgales, atpalicību būtiski ietekmē arī pašu iedzīvotāju attieksmes un itin bieži sastopamais motivācijas trūkums. Minēsim divus raksturīgus piemērus. Pirmais attiecas uz iedzīvotāju vēlmi un gatavību uzsākt patstāvīgu uzņēmējdarbību. Vērtējot pēc uzņēmumu skaita uz 1000 iedzīvotājiem, 2008. gadā visvairāk privāto uzņēmumu bija Rīgā un Pierīgā, bet vismazāk Krāslavas, Daugavpils un Ludzas rajonā, turklāt šajos rajonos minētais rādītājs ir gandrīz trīs reizes zemāks nekā Rīgas reģionā (Rudzītis 2009). Latgalē reģistrēto uzņēmumu skaits uz 1000 iedzīvotājiem ir tikai 51 % no Latvijas rādītāja. Lai gan Latvijā kopumā biznesa asociāciju aktivitāte ir salīdzinoši zema, tomēr Latgale atpaliek arī šajā ziņā. No vairāk nekā 30 biznesa asociācijām, kas reģistrētas Latvijā, tikai dažām ir savas nodaļas Latgalē (sk. Latvijas reģionu attīstības portāls).

Pārskata iepriekšējās sadaļās tika atzīmēts, cik nozīmīga ir indivīdu savstarpējā uzticēšanās un viņu rūpes par vispārību pilsoniskās sabiedrības aktivitātēs un sabiedrības

demokratizācijas procesos. To pašu var teikt arī par sociāli ekonomisko attīstību kopumā.

2.27. logā ievietotie dati liecina, ka lielākā daļa (vairāk nekā 90 %) iedzīvotāju Latvijas reģionos nejut atbildību par savas pilsētas vai novada iedzīvotāju dzīves apstākļiem. Latgalē *Joti lielu* un *lielu* atbildību par to, kādi ir sava pagasta iedzīvotāju dzīves apstākļi, izjut tikai 4,3 % respondentu, un tas ir divas reizes mazāk nekā Rīgā (9,3 %). Iedzīvotāju aktivitāte visbiežāk aprobežojas ar piedalīšanos pašvaldību vēlēšanās – to, kā liecina aptaujas dati, ir darījuši 77,5 % respondentu; ar pašvaldības deputātiem ir tikušies 17,5 %, vēstules pašvaldībai rakstījuši 9,4 %, savas pilsētas vai pagasta attīstības plāna apspriešanā piedalījušies 9,2 % aptaujāto (sk. SKDS 2008, T 18). Iedzīvotāju aktivitāti būtiski ierobežo arī nepietiekama informētība. Tā, piemēram, pētniecības centra «Providus» dati liecina, ka Rīgā par politisko korupciju Latvijā labi informēti ir 20,9 % respondentu, turpretī Latgalē labi informēto respondentu īpatsvars ir tikai 8,6 procenti. Zema iedzīvotāju aktivitāte un nepietiekama informētība pašvaldību līmenī ir viens no būtiskiem iemesliem, kāpēc Latvijā tik ilgu laiku nevar

pilnvērtīgi īstenoties ne tikai reģionālā reforma, bet arī administratīvi teritoriālā reforma. Socioloģiskie dati liecina, ka par šīs reformas mērķiem bija informēti mazāk nekā 20 % respondentu. Savukārt neinformētība rada aizdomas un pretestību, jo nezināmais bieži vien tiek uztverts kā kaut kas draudīgs.

Attieksme pret administratīvi teritoriālo reformu

2009. gadā beidzot ir noslēgusies administratīvi teritoriālā reforma (ATR), ap kuru kaislības virmoja jau kopš Trešās atmodas laikiem un valsts neatkarības atgūšanas. Latvijā kopš 1. jūlija 548 pašvaldību vietā ir 118 pašvaldības, t. sk. deviņas lielās pilsētas un 109 novadi. Taču tas nenozīmē, ka kaislības ap reformu būtu rimušas. Atsevišķas pašvaldības, kas nebija apmierinātas ar centra politiku un jaunizveidoto novadu robežām, apstrīdēja valdības rīcību Satversmes tiesā. Centra viedokļi tiek atspoguļoti gan dažādos plānošanas dokumentos, gan plašsaziņas līdzekļos, bet vietējo pašvaldību viedokļi bieži paliek lokālā līmenī,

2.26.
logs

Atbilžu sadalījums uz jautājumu «Kā jūs raksturotu pašvaldības darbiniekus?», %

	Darbojas profesionāli un atbilstoši likumiem	Darbojas atkarīgi no biznesa pārstāvju ietekmes	Darbojas nekompetenti, to darbība nav efektīva	Nav atbildes
Rīga	16,8	42,9	32,5	19,6
Pierīga	21,1	36,2	41,7	16,0
Vidzeme	34,8	22,3	40,0	10,8
Kurzeme	14,1	41,7	30,0	15,0
Zemgale	19,3	26,7	38,0	18,5
Latgale	11,6	23,9	47,5	20,2
Kopā	18,5	34,6	37,4	17,5

Avots: SKDS 2008, T23.

2.27.
logs

Atbilžu «Joti lielā» un «lielā» īpatsvars atbildēs uz jautājumu «Cik lielā mērā Jūs jūtat atbildību par to, kādi ir dzīves apstākļi...», %

	Rīga	Pierīga	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
...Jūsu ģimenei	87,2	86,4	89,3	72,4	86,9	85,1
...Jūsu kaimiņiem	14,2	8,0	5,9	11,1	8,2	9,3
...Jūsu pagasta/pilsētas iedzīvotājiem	9,3	2,7	0	8,2	2,4	4,3
...Latvijas iedzīvotājiem	9,5	4,6	0,9	4,2	0,8	2,9
...Eiropas iedzīvotājiem	5,1	3,2	0	5,0	1,6	0
...Cilvēcei	9,9	4,7	0	4,4	6,9	2,7

Avots: SKDS 2008, T 47.

lai gan tieši vietējās pašvaldības būs centra politikas realizētājas. Tāpēc joprojām ir aktuāli apzināt reformā iesaistīto pušu viedokļus par ATR. Priekšplānā izvirzās jautājums par to, cik lielā mērā šī reforma kalpos kā reģionālās attīstības politikas līdzeklis.

Sākotnēji ATR tika saistīta galvenokārt ar pagastu un pilsētu apvienošanu (apvienošanu), lai tādējādi rastos lielākas un spēcīgākas pašvaldības, kas spētu efektīvi veikt savas funkcijas un nodrošināt iedzīvotājiem nepieciešamos pakalpojumus. Laika gaitā ir mainījusies ATR motivācija un argumentācija, dažādas valdības izstrādājušas dažādas pieejas un dažādas koncepcijas. Lai pamatotu ATR nepieciešamību, valsts pārvaldes politikā tika lietoti šādi argumenti: mazo pašvaldību ekonomiskā neefektivitāte; sadrumstalota, neviendabīga pašvaldību kopuma funkcionālā neefektivitāte; mazo pašvaldību nespēja nodrošināt atbildīgumu, kas izpaužas kā pieņemto lēmumu leģitimitātes trūkums, finanšu uzskaites pārkāpumi, obligāto atskaišu nesniegšana u. tml.; pašvaldību nespēja nodrošināt obligātos pakalpojumus iedzīvotājiem, tādējādi nespējot īstenot atbildīgu pārvaldību. ATR pamatojumā tikpat kā nebija sastopami specifiski, politisko partiju intereses vai prioritātes atspoguļojoši argumenti. Reformas nepieciešamības ideja tika uzturēta galvenokārt noteiktas ierēdņu un ekspertu grupas dienaskārtībā. Reformas virzība politiskajā limenī visvairāk bija atkarīga no diviem faktoriem: no konkrēta atbildīgā ministra viedokļa, gribas un iespējām un no premjerministra tieša atbalsta.

Taču valsts politika sastapa un vēl joprojām sastop nopietnu pretestību no pašvaldību puses. Pretestību reformai valsts institūcijas skaidro ar to, ka reforma apdraud tās korporatīvās attiecības, kas izveidojušas gan pašvaldību vadītāju un darbinieku starpā, gan arī starp iedzīvotājiem un pašvaldību darbiniekiem konkrētajā vietā, kā arī ar apdraudējumu iedzīvotāju piederības apziņai noteiktai vietai/nosaukumam un kultūrvēsturiskajai identitātei. Nevēlēšanās apvienoties tika skaidrota arī ar nelabvēlīgām attiecībām starp kaimiņu pagastiem, ko apstiprināja atsevišķu pašvaldību vadītāju publiskie izteikumi.

Noskaidrojot pašvaldību vadītāju, speciālistu un darba devēju viedokļus par ATR, lieti noderēja vairāki kvalitatīvie pētījumi, kas laikposmā no 2006. līdz 2008. gadam veikti LLU un LU realizēto projektu ietvaros (LLU SZF 2006; LLU SZF 2007; LU SPPI 2008).

Pašvaldību vadītāju un speciālistu viedoklis par administratīvi teritoriālo reformu

Pašvaldība faktiski ietilpst kolektīvā atbildīguma kategorijā, jo uz to attiecināmi šā Pārskata ievadā minētie grupu kritēriji. Līdz ar to pašvaldību darbinieku paustās domas ir jāvērtē kā kolektīvā atbildīguma izpausme. Tajā pašā laikā pašvaldību darbā var runāt arī par individuālo atbildīgumu. Šo aspektu mijiedarbības rezultātā tiek pieņemti pašvaldību lēmumi, tostarp par administratīvi teritoriālo reformu.

Visi intervētie pašvaldību darbinieki uzskata ATR par būtisku pagrieziena punktu turpmākajā pašvaldības darbā

un teritorijas attīstībā. Ļoti bieži reforma tiek uztverta kā fatāla un no vietējo darbinieku ietekmes neatkarīga parādība: «...*Man jau patiktos tā, ka to pašvaldību apvienošanas atļautu pašiem – pakāpeniski, ja jūt tam nepieciešamību, vajadzību. Bet nu citi ir izdomājuši labāk par mums. Kā dzimtcilvēkus salaulās, un viss. Sava veida dzimtbūšana.*»

Atbildīguma kontekstā šis izteikums liecina, ka ATR atrodas ārpus pašvaldību ietekmes sfēras. Respondenti stāsta par reformas gaitu savās pašvaldībās, līdzšinējiem apvienošanās modeļiem, taču beigās atzīst savas ierobežotās iespējas pieņemt, viņuprāt, pareizāko lēmumu. Šeit gan jāatceras, ka ATR koncepcija sākotnēji paredzēja pagastu brīvprātīgu apvienošanu un novadu veidošanu, taču ne visi to izmantoja. Tāpēc neiztur kritiku valdībai izteiktie pārmetumi, ka reformas realizācijas gaitā netiek uzklautas pašvaldības un iedzīvotāji. Viņiem tika dots pietiekami daudz laika sava viedokļa izklāstam. Ja kāda no pašvaldībām to nav darījusi, cerot, ka reforma netiks līdz galam realizēta, tad atbildība jāuzņemas pašai pašvaldībai. Valsts institūcijām un politiķiem var pārmest vienīgi nepietiekamu konsekvenci reformas realizēšanā, kas, iespējams, kalpoja par pamatu šāda veida cerībām. Arī citu valstu pieredze ir pierādījusi, ka, paredzot tikai brīvprātīgu apvienošanu, reforma praktiski netiek īstenota, un tā var ilgt pat gadu desmitiem (Vanags un Vilka 2005, 249). Profesora E. Vanaga teikto apstiprina arī atsevišķi pašvaldību darbinieki: «*Reāli šis process Latvijā ir «sāpīgi» ilgaicīgs un stipri atkarīgs no tā, kāda ir valdības koalīcija. Biežās valdības maiņas ir stipri ietekmējušas reformas procesu un līdz ar to visas valsts attīstību. Ja reforma būtu notikusi, kā bija paredzēts – līdz 1996. gadam, tad, pirmkārt, nebūtu palikuši mazie pagasti līdz 1000 iedzīvotājiem un nebūtu šīs neracionālās sadrumstalotības. Līdz ar to būtu izmantoti līdzekļi racionālāk. Otrkārt, nesakārtotā likumdošana (vēlēšanu likums, pašvaldību likums, finanšu izlīdzināšanas likums), biežās koalīciju maiņas. Katrai valdībai ir sava likumdošana pašvaldību lietās. Pašvaldību vadītāji ir noguruši un paliek daļēji apātiski.*»

Tajā pašā laikā intervijās tiek izteikti arī diametrāli pretēji viedokļi. Aptaujātie uzsver, ka lielas pašvaldības nesekmē attīstību, jo veidojas lieli centri ar attālām nomalēm, kurām netiek pievērsta uzmanība. Šā viedokļa atbalstītāji uzskata, ka teritoriju lielumam un iedzīvotāju skaitam ir jābūt samērojamam. Tādējādi visi pašvaldību pārstāvji uzsver, ka reformas īstenošanas gaita nav vērtējama viennozīmīgi, un atzīst: lai gan demokrātijas principi ir daļēji ievēroti, tomēr politiskās intereses un biežās valdības maiņas ir bremzējušas sekmīgu reformas norisi.

Šobrīd pārsvarā gadījumu noteikta reformas varianta pieņemšana ir samierināšanās, nevis aktīva piekrišana: «*No sākuma es biju pilnīga pretiniece šai reformai, bet tagad, kad nav vairs variantu, ir jācenšas darīt tā, lai neciestu iedzīvotāji, mūsējie.*»

Tādējādi ATR ir radījusi lūzumu pašvaldību līdzšinējā darbā un līdz ar to arī atbildīgumā. Proti, pašvaldības apzinās nepieciešamību atbildēt par savu rīcību, taču «no augšas» pieņemtais lēmums par novadu izveidi neveicina pašvaldību spēju pilnvērtīgi atbildēt par savu rīcību.

Prospektīvā atbildīguma kontekstā pašvaldību darbinieki ir noraizējušies par savas pašvaldības iedzīvotāju

turpmāko labklājību. Viņi rēķinās ar to, ka jaunajos novados atbildīgums mainīsies gan individuālā, gan kolektīvā līmenī – kas būs jaunās domes deputāti, vai viņus interesēs visas novada teritorijas attīstība u. tml. Tāpat respondentu atbildēs tiek norādītas problēmas, ar kurām nācies saskarties līdzšinējā darbā un kuras, viņuprāt, var negatīvi ietekmēt «jaunā» atbildīguma veidošanos: *«Mēs esam centušies, lai nekas nemainītos, lai pakalpojumi paliek un saglabājas. Bet tad, kad nāks vēlēšanas un jaunā dome, vai viņiem šis modelis būs pieņemams – tas jau atkal būs cits jautājums. Ja izveidojas dome ar lielu skaitu pilsētas deputātu, tad tā naudiņa var palikt tepat pilsētā. Tad cik tur vietējo pakalpojumu centru vadītājiem būs iespēja kaut ko grozīt, vai būs tur kaut kāda pilsoniskā pārstāvniecība. Varbūt tur atkal būs partiju sistēma – tu neesi manā partijā un nekā...»*

Šis ir ļoti precīzs piemērs, lai raksturotu pašvaldību darbinieku atbildīgumu. Saprotot reformas nenovēršamību, ir darīts iespējami labākais, tomēr viņi apzinās, ka pēc nākamajām pašvaldību vēlēšanām viss paveiktais var pazust. Tajā pašā laikā pašvaldību vadītāji un speciālisti norāda uz valsts līmeni neatrisinātām problēmām, kas ietekmēs novadu attīstību. Viena no tādām ir infrastruktūras atšķirības starp topošajiem novadu centriem: *«Valkā jau visas šīs institūcijas būs, bet šeit viņi ir tādās pusstadijās. Vot ir tie iestādījumi, kuri nav tā sastrukturizēti; tas mūs uztrauc no attīstības viedokļa. ...Tie tagad būs riktīgie novadi, kur viss jau iestrādāts, un būs tādi ne isti riktīgie.»*

Apkopojot intervijās paustos viedokļus, var secināt, ka daudzi pašvaldību vadītāji un speciālisti iebilst pret ATR tās pašreizējā risinājumā. Līdz šim pašvaldības savas teritorijas attīstībai vairāk izmantojušas t. s. vertikālās saites (dažādu līmeņu varas struktūras). Horizontālās saites ar apkārtējām pašvaldībām dažādu iemeslu dēļ veidojušās lēnām. Pēc pašvaldību darbinieku domām, reformai vajadzētu būt pakāpeniskai, ļaujot attīstīties organiskām saitēm starp pašvaldībām. Pašlaik, kad reformas rezultātā daudzviet veidosies mehāniskas saites starp pašvaldībām, paredzamas būtiskas pārmaiņas ne vien iedzīvotāju labklājības nodrošināšanā un teritorijas attīstībā, bet arī visos atbildīguma aspektos.

Sociālā iekļaušana Latvijas lauku pašvaldībās ATR kontekstā

Aplūkojot atbildīgumu centra un reģionu savstarpējās attiecībās, nozīmīga dimensija ir jautājumi par sociālās atstumtības problēmām un sociālo iekļaušanu. **Sociālā iekļaušana** ir process, kas nodrošina nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautajām personām iespējas un resursus, kas nepieciešami pilnvērtīgai līdzdalībai sabiedrības ekonomiskā, sociālā un kultūras dzīvē, nodrošinātu sabiedrībā pieņemto dzīves līmeni un labklājību, kā arī lielākas līdzdalības iespējas lēmumu pieņemšanas procesos un pieejamību personas pamattiesībām (LR LM 2003).

Sociālās iekļaušanas kontekstā (Abrams et al. 2007) atbildīgums pārsvarā ir aplūkojams kā process, kas ietver trīs būtiskus posmus: atbildīguma apzināšanās un atzišana («mēs esam atbildīgi»/«mums būtu jābūt atbildīgiem»); situācijas un iespēju analīze, izvērtēšana un rīcības

plānošana («kas mums jādara un ko mēs varam darīt, lai rīkotos atbildīgi») un rīkošanās («atbildīgums darbībā»). Šie aspekti attiecināmi gan uz atsevišķu indivīdu, gan institūciju līmeni.

Aplūkojot sociālās atstumtības un sociālās iekļaušanas problēmas, centra un reģiona jēdziens tiek izprasts un lietots variatīvi, gan runājot par pagastu centriem, gan plānoto novadu centriem, gan rajonu centriem, gan reģionu lielajām pilsētām, gan Rīgu kā centru. Ar reģionu lielākoties tiek saprastas lauku teritorijas, perifērija, jo sevišķi nomales attiecībā pret dažādiem centriem. Tādējādi priekšplānā izvirzās jautājums par resursu un pakalpojumu pieejamību centrā un perifērijā, par atbildīgumu pieejamības sekmēšanu. Paredzēts, ka ATR ļaus koncentrēt resursus, paaugstinās pašvaldību administratīvo kapacitāti, pavērs plašākas iespējas lielāka mēroga projektu realizācijai un jaunu sociālo pakalpojumu piedāvājumam. Pētījums «Sociālā iekļaušana lauku pašvaldībās administratīvi teritoriālās reformas kontekstā» (LLU 2008) sniedz ieskatu lauku pašvaldību sociālo darbinieku vērtējumā par sociālās iekļaušanas īstenošanu līdz šim un pārmaiņām saistībā ar ATR. Sociālo darbinieku viedoklis ir būtisks, jo viņi ir galvenie sociālās iekļaušanas darba veicēji.

ATR kontekstā sociālie darbinieki minēja, ka veidojas specifiska sociālās atstumtības riskam pakļautā grupa – tie, kas dzīvo savās saimniecībās un viensētās tālu no pagasta centra. Tie sociālie darbinieki, kuri strādā pašvaldībās, kas atrodas tālu no pilsētām, norādīja: *«...Varbūt cilvēki paši tā neuztver, jo visu laiku ir nodzīvojuši šādos apstākļos un nomaļā vietā, bet īstenībā, salīdzinot ar pilsētām un tiem, kas dzīvo tuvāk pilsētām, šejieniēši ir ļoti atstumti.»* Sociālie darbinieki apliecina gan individuālo, gan kolektīvo atbildīgumu par iedzīvotājiem pašvaldības teritorijā. Pašvaldībās visvairāk tiek akcentēta sociālā palīdzība – pabalstu nodrošināšana dažādām iedzīvotāju kategorijām, tātad tiek īstenots finansiālais un materiālais atbildīgums. Vairāki sociālie darbinieki uzsvēra morālā atbildīguma nozīmi: *«Cilvēkam ir jāpalīdz, kaut vai morāli jāstiprina. Sociālās palīdzības organizatoram būtu jābūt katrā pagastā, jo vajag, lai uz vietas ir kāds, ar ko apspriest savu problēmu. Sociālais darbinieks uzņemas atbildību par pagasta cilvēkiem.»* Sociālie darbinieki apliecina savu atbildības izjūtu un izpratni par sociālās atstumtības riskam pakļautajām grupām un iespējām tām palīdzēt, vienlaikus ļoti apzinoties pašvaldības sociālā budžeta iespējas.

Pētījumā iezīmējās šāda tendence: pozitīvāk uz ATR raugās tie sociālie darbinieki, kas strādās topošajos novadu centros, bet bažas un satraukumu saistībā ar sociālās iekļaušanas jautājumu risināšanu pauda sociālie darbinieki, kas līdz šim bija strādājuši pagastos, kuri tagad būs topošo novadu nomales. Neskaidrs ir jautājums par centra un perifērijas attiecībām. Māc bažas, ka ar novadiem būs tāpat, kā tagad ir Latvijas mērogā: *«Viss beidzas aiz Rīgas robežām.»* Lai gan novads nav tikai novada centrs, tomēr iznāk, ka visi resursi un iespējas faktiski koncentrējas tikai centrā. Sociālie darbinieki uzdod jautājumu: kas notiks ar iedzīvotājiem novadu nomalēs? Būtiski, ka arī jau izveidoto novadu pārstāvji uzsver centralizācijas tendences. Sociālās iekļaušanas aspektā centralizācijas tendences ir nelabvēlīgs faktors un var veicināt jau esošo

sociālās atstumtības riskam pakļauto grupu aizvien lielāku atstumtību, kā arī radīt jaunas sociālās atstumtības grupas vai pat sociālo izslēgtību. Tādējādi sociālās kohēzijas sekmēšanā rūpīgi jāizvērtē mehānismi un iespējas sociālajai iekļaušanai. Lauku pašvaldību sociālie darbinieki nav pārliecināti, ka novada modeļi daudzie samilzušie jautājumi un problēmas tiks risināti efektīvāk, sevišķi attiecībā uz sociālo iekļaušanu. Spilgti to apliecina šāds izteikums: «*Sola jau, ka tikai novads visu var atrisināt, bet, ja šodien pagastā mēs nevaram atrisināt, pilsēta arī nevar, rajona padome arī to nerisina... No kurienes novadā radīsies spēki un līdzekļi, kas to risinās!?*»

Galvenā problēma sociālās iekļaušanas jomā ATR kontekstā ir tā, ka nav skaidrs problēmu risināšanas mehānisms – cik lielā mērā sociālie pakalpojumi būs tuvāki un pieejamāki cilvēkam un cik lielā mērā sociālās atstumtības problēmu risināšana sarežģīsies vai attālināsies no tiem, kam tā visvairāk vajadzīga. Neskaidrs ir jautājums, kas pieņems lēmumu – vai katru gadījumu izskatīs novada domē vai sociālajā nodaļā, un kāda būs sociālā darbinieka atbildība? Vairāki sociālie darbinieki apšaubā deputātu kompetenci konkrētu lietu/gadījumu izskatīšanā. Tādējādi nav viennozīmīgas izpratnes par atbildīguma sadalījumu – ko lems tuvāks vai tālāks centrs un kas tiks uzticēts sociālajiem darbiniekiem.

Attiecībā uz iespējamiem ATR radītiem ieguvumiem vai zaudējumiem sociālās iekļaušanas jomā vairākkārt tika norādīts, ka novadam ir lielākas iespējas ņemt aizdevumu un līdz ar to risināt, piemēram, mājokļu problēmas, proti, būvēt sociālās mājas. Tiek norādīts arī tāds ieguvums, ka pagasta iedzīvotāji varēs izmantot attiecīgo novadu centru dienestu piedāvātās iespējas un priekšrocības – «*nebūsim otrajā vai trešajā rindā aiz viņu cilvēkiem*». Kā potenciāls ieguvums tika apsvērta arī iespējamība, ka sociālais darbs specializēsies un intensīvāk tiks veidota sadarbība ar citiem sociālajiem darbiniekiem sociālo gadījumu risināšanā. Vairākās pašvaldībās ir apsvērta iespēja izveidot mobilās palīdzības brigādi vai sociālo aprūpētāju brigādi, lai tādējādi veicinātu pakalpojumu pieejamību novada nomalēs dzīvojošajiem. Izvērtējot iespējamus zaudējumus vai negatīvos aspektus sociālās iekļaušanas jomā, kas celtos no ATR, atbildēs dominēja sociālās kontroles faktora vājināšanās un bažas par pakalpojumu pieejamību un saņiedzamību novada nomalēs dzīvojošajiem.

Intervijās sociālie darbinieki norādīja uz vismaz trim dažādiem sociālās atstumtības mazināšanas aspektiem lauku pašvaldībās: apzināties atbildīgumu par līdzcīvēkiem (rast iespējas neattālināties no cilvēkiem, sevišķi nomalēs dzīvojošiem); atbildīgums darbībā (domāt par to, kā nokļūt pie klienta mājās, nevis gaidīt, kad klients atnāks uz sociālo dienestu un uzmeklēs sociālo darbinieku); sekmēt atbildīgumu (pārdomāt iespējas ļaut sociālajam darbiniekam pašam lemt par sociālo gadījumu risināšanu, sevišķi attiecībā uz nepieciešamo tūlītējo palīdzību).

Var secināt, ka novadu veidošanā sociālā iekļaušana ir sekundāra iepretī novadu pārvaldes jautājumiem. Lauku pašvaldībās sociālās atstumtības problēmu risināšanā būtiska loma vienmēr ir bijusi sociālajai kontrolei un ciešajām sociālajām saitēm, turpretī novadu modelis paredz sociālās iekļaušanas procesa birokratizācijas pastiprināšanos.

Pētījumā iegūtā informācija un sabiedrībā notiekošās tendences, no vienas puses, norāda uz sociālās atstumtības problēmu aizvien lielāku aktualizēšanos lauku pašvaldībās, bet, no otras puses, – uz resursu ierobežotību šo problēmu risināšanā. Priekšplānā izvirzās jautājums par iespējām novadu iedzīvotājiem pašiem veidot savus sociālos apstākļus. Individua līmenī ir svarīgi apzināties savu pozīciju un iespējas – būt sociālo apstākļu upurim vai sociālo apstākļu veidotājam. Savukārt kopienas, reģiona un valsts līmenī ir būtiski radīt un sekmēt iespējas indivīdiem un sociālajām grupām (neatkarīgi no tā, vai dzīvo centros vai reģionos) būt sociālo apstākļu veidotājiem.

Darba devēju viedokļi par administratīvi teritoriālo reformu

Arī darba devēji Latvijas reģionos administratīvi teritoriālo reformu vērtē piesardzīgi un pretrunīgi. Vairāku LU Sociālo un politisko pētījumu institūta projektu ietvaros (LU SPPI 2008) intervēti Latvijas reģionu darba devēji. Viņi savu attieksmi pret ATR raksturo dažādi, taču pārsvarā – kā negatīvu vai vienaldzīgu. Daļa negatīvās attieksmes paudēju izsaka pārliecību par centrālās varas atbildību par ATR realizāciju, jo tā darba devēju situāciju reģionos padara neizdevīgāku salīdzinājumā ar darba devēju situāciju Rīgā, tās apkārtnē un citās lielajās pilsētās, bet daļa darba tirgus problēmas reģionos skaidro ar objektīvām attīstības tendencēm.

Tie, kas darba tirgus situāciju reģionos pasliktinošas ATR īstenošanā saskata centrālās varas atbildību, min nelīdzsvarotu ekonomiskā atbalsta un nodarbinātības politiku, kā arī neieinteresētību reģionos notiekošajā. «*Protams, man .. ļoti sāp, ka republikā vadībā un valdībā .. ļoti maz par to domā, lai varētu .. piedāvāt darba vietas un organizēt darbu tā, lai būtu arī darbs nomalēs, .. jo mēs esam pierobežā. Diemžēl tāda situācija ir. Protams, protams, .. attālums no centra nosaka ļoti ļoti daudz. Un ne tikai no centra! Arī no lielām pilsētām ..*» (darba devēja, publiskais sektors).

Šīs grupas pārstāvji vietējo pašvaldību drīzāk vērtē kā savējos, kuri iespēju robežās dara, ko spēj, bet tāpat visu nosaka atkarība no centra. Vietējo vadītāju rīcību vērtē kā atbildīgu, saskata tajā vēlmi palīdzēt «saviem» cilvēkiem.

Otra daļa savu negatīvo attieksmi pret ATR saista ar centra un reģionu attiecībām plašākā kontekstā, uzsverot darba tirgus attiecību saistību ar cilvēku iespējām dzīvot laukos, domājot par valdības atbildību demogrāfisko un reģionālās politikas problēmu risināšanā: «*..Gribētos, .. ja būtu iespējama tāda valsts politika, lai cilvēki varētu dzīvot ne tikai lielajā pilsētā, bet arī tur, kur viņiem patīk dzīvot, kaut vai tādā aizmirstā vietā kā Alūksne*» (darba devējs, privātais sektors).

ATR realizāciju kā objektīvu globālās attīstības tendenci redz tie darba devēji, kuri notiekošo arī vērtē negatīvi, bet savu attieksmi aktīvi nepauž, drīzāk cenšas norobežoties no iejaukšanās politiskajos un administratīvajos procesos: «*Tas ir atkal viens no globalizācijas posmiem, kad viss tiek centralizēts. Ja centralizē jau vienu iestādi, [to] smagi sajūtām... Bet te vairāki cilvēki zaudēs darbu .., pakalpojums neizsniedzamāks .., reaģēšanas laiks palielinājies ..*»; «*izdevīgi tas droši vien tikai valdošajai politikai, tai sistēmai, centralizēt visu – tā ir vieglāk kontrolēt... Nevis mazas patstāvīgas šūnas...*»

Vieglāk lielas, pakļautas, atkarīgas no kaut kādām subsīdijām, finansējumiem utt.» (darba devējs, privātais sektors).

Vienaldzīgie uzskata, ka ATR risinājumi neskar uzņēmējus un citus darba devējus reģionos. Tāpēc arī neprasa atbildību par pieņemtajiem lēmumiem ne no valsts, ne vietējas varas pārstāvjiem: «*Pasūtījumi [uzņēmumam] no visas Latvijas... Varam būt kaut meža vidū; «...domāju, ka ATR [mūsu darbību] nekā neietekmēs» (darba devējs, privātais sektors).* Tajā pašā laikā uzņēmējs ir saskāries ar dažāda veida neizdarību valsts un pašvaldību iestāžu darbā, taču to uzlabošanas iespējas nekādi nesaista ar ATR.

Savu norobežošanos no notiekošajiem procesiem uzņēmējs ir rūpīgi pārdomājis un noformulējis subjektīvi pamatotu uzskatu sistēmu, koncentrējot atbildības fenomenu uz savu personisko rīcību, norobežojoties no vēlmes iejaukties plašākos sociālos procesos. Atbildība par savu dzīvi netiek uzkrauta ne valstij, ne pašvaldībai, tajā pašā laikā saskatot valsts pārvaldes sistēmas trūkumus.

Noslēgums

Centra un reģionu jēdzienu izpratne ir variatīva un tiek lietota dažādos kontekstos, akcentējot centru un perifēriju esamību un problēmas. Atbildīgums centra un reģionu

savstarpējās attiecībās ir būtisks faktors, kam ir liela nozīme teritoriju ilgtspējīgā un līdzsvarotā attīstībā. Atbildības sadalījums starp centru un reģioniem, atbildības īstenošanai nepieciešamo finansiālo, institucionālo un cilvēkresursu esamība, subjektīva gatavība uzņemties atbildību valsts līmenī, pašvaldībās un pilsoniskajā sabiedrībā būtiski ietekmē Latvijas reģionu sociāli ekonomisko attīstību un iedzīvotāju dzīves kvalitāti.

Reģionālās attīstības plānošanas, vadības, finansēšanas, uzraudzības un novērtēšanas procesā valsts institūcijas ievēro šādus pamatprincipus: koncentrācijas princips, programmēšanas princips, partnerības princips, papildinātības princips, atklātības princips, subsidiaritātes princips, ilgtspējības princips.

Reģionālās attīstības plānošanas, vadības, finansēšanas, uzraudzības un novērtēšanas process prasa no visiem reģionālajā politikā iesaistītajiem subjektiem gatavību uzņemties atbildību centra un reģionu savstarpējās attiecībās, atbildīguma apzināšanos un atzišanu. Politikas dokumentos definētajā līmenī šie jautājumi tiek skarti un aplūkoti, bet maz uzmanības ir pievērsts atbildīguma īstenošanas mehānismiem. Priekšplānā izvirzās jautājums par resursu un pakalpojumu pieejamību centrā un perifērijā, kā arī par atbildīgumu to pieejamības sekmēšanā.

2.28.
logs

Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Latvijā ir pieņemti nozīmīgi likumdošanas akti un politikas dokumenti, kas izvirza par mērķi veidot ekonomiskā ziņā attīstīties spējīgas vietējās un reģionālās pašvaldības, kas spētu nodrošināt kvalitatīvus pakalpojumus iedzīvotājiem, mazinātu reģionu ekonomiskās, sociālās un teritoriālās atšķirības. Darbojas pašvaldību finanšu izlīdzināšanas fonds. Latvijas Pašvaldību savienība ir kļuvusi par nozīmīgu Latvijas valdības sociālo partneri.

Nopietnākās problēmas

Latvijā joprojām pastāv būtiskas atšķirības starp reģioniem sociāli ekonomiskās attīstības līmeņa ziņā, to pārvarēšana nav pietiekami aktuāla politisko partiju un valsts pārvaldes struktūru reālajā dienaskārtībā. Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļu sadales kārtība neveicina reģionu atpalcības pārvarēšanu. Nav skaidra atbildības sadalījuma starp dažādiem sabiedrības pārvaldes līmeņiem un sabiedrības subjektiem. Pašvaldību iesaistīšanās plānošanas reģiona mēroga aktivitātēs ir zema, jo dominē lokālas intereses, kas bieži vien ir saistītas vienīgi ar vietējās uzņēmējdarbības lobēšanu, neskatot lietas plašākas sociālās attīstības kontekstā. Arī iedzīvotāju ieinteresētība savu reģionu attīstībā un dzīves kvalitātes uzlabošanā ir samērā zema, vairāk nekā 90 % respondentu neizjūt atbildību par dzīves apstākļiem savā tuvākā apkārtnē. Ir vāji attīstīta iedzīvotāju iniciatīva un spēja apvienoties, lai risinātu savas dzīves vides sakārtošanas jautājumus un iesaistītos pārvaldības procesos. Pašvaldības bez iedzīvotāju atbalsta nespēj efektīvi aizstāvēt savu iedzīvotāju intereses centrālajās pārvaldes struktūrās.

Administratīvi teritoriālās reformas plānošanas un īstenošanas gaitā nav izveidojies sociālais dialogs: lielākā daļa pašvaldību ir bijušas atturīgas vai pat izrādījušas pretestību, valsts institūcijas ir izmantojušas spiediena taktiku, bet iedzīvotāji nav bijuši pietiekami informēti par reformas plusiem un minusiem. Jaunizveidoto novadu ietvaros jau ir aktualizējusies «centra» un «perifērijas» attiecību problēma.

Svarīgākie uzdevumi

Reģionu sabalansētas attīstības nodrošināšanai ir jāklūst par vienu no valsts politikas prioritātēm. Nepieciešami ne tikai finanšu resursi, tai skaitā arī ES struktūrfondu prioritārs atbalsts atpalikušajiem reģioniem, it īpaši – Latgalei, bet arī atbalsts ar organizatoriskiem instrumentiem, speciālistiem projektu vadīšanā, inovāciju radīšanā un pārvaldībā.

Ir jāpaplašina iedzīvotāju zināšanas par pašvaldībām, jānodrošina efektīva iedzīvotāju informēšana par pašvaldību aktualitātēm, jāveicina pilsoniskās sabiedrības un dažādu partnerības formu attīstība reģionos.. Īstenojot subsidiaritātes principu, pašvaldībām plašāk jāiesaista nevalstiskās organizācijas un privātais sektors atsevišķu pašvaldības uzdevumu veikšanā.

2.6. Starptautiskās organizācijas un atskaitīšanās: Latvija un Eiropas Savienība

Pēc Otrā pasaules kara palielinājās starptautisko organizāciju skaits, pakāpeniski to loma starptautiskajās attiecībās kļuva aizvien nozīmīgāka. Dalība šādās organizācijās kļuva par apliecinājumu piederībai starptautiskajai sabiedrībai, un mūsdienu pasaule ir kļuvusi par globālu, starptautisku un reģionālu organizāciju tīklu. Pēc Padomju Savienības sabrukuma un neatkarības atgūšanas Latvijai nebija ilgi jādomā, kā apliecināt savu valstiskumu un piederību Rietumiem, jo iestāšanās dažādās starptautiskās organizācijās tika uzskatīta par nepieciešamu un dabisku. Uz šo soli Latviju mudināja arī Rietumu partneri.

Līdz pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu beigām Latvija bija jau iestājusies Eiropas Padomē, ANO, Pasauls Tirdzniecības organizācijā un vēl citās starptautiskās un reģionālās organizācijās. Tiesa, Baltijas valstīm nebija izdevies iekļūt pašās iekārojamākajās reģionālajās organizācijās – NATO un Eiropas Savienībā (ES). Grūti izpildāmie iestāšanās nosacījumi un atšķirīgie viedokļi šo organizāciju dalībvalstu starpā noteica to, ka Latvijas un abu pārējo Baltijas valstu uzņemšana NATO un ES kļuva iespējama tikai 2004. gadā.

Un tā Latvija jau piecus gadus ir ES dalībvalsts, un, raugoties no Latvijas pozīcijām, ES neapšaubāmi ir nozīmīgākā starptautiskā organizācija, tās darbība ietekmē gandrīz visus Latvijas iedzīvotāju dzīves aspektus, tāpēc šajā nodaļā tiks aplūkotas Latvijas iespējas pieprasīt atskaitīšanos no Eiropas Savienības.

Ilgais un nogurdinošais sagatavošanās un iestāšanās sarunu process liecina, ka valsts, iestājoties ES, uzņemas nopietnu atbildību un pienākumus. *Acquis communautaire* (Eiropas Savienībā darbojošos tiesību un pienākumu kopuma) pārņemšana un jaunās likumdošanas ieviešana būtiski palielināja Latvijas juristu, tiesnešu un valsts pārvaldes darbinieku slodzi. ES tiesību normas ietekmē gandrīz visas sabiedriskās dzīves jomas, sākot ar iekšlietām un tieslietām un beidzot ar vides aizsardzību. Lai gan iestājai ES ir daudz pozitīvu aspektu, vienlaikus jāatzīst, ka Latvija ir tikai viena no 27 ES valstīm un Eiropas Parlamentā (736 deputāti) to pārstāv tikai astoņi eiroparlamentārieši, bet Ministru padomē Latvijas rīcībā ir tikai četras balsis no 345. Tas nozīmē, ka Latvijai kļūs saistošas ne tikai tās tiesību normas, kuru pieņemšanu tā ir atbalstījusi, bet arī normas, kuru pieņemšanai Latvija ir pretojusies un kuras, iespējams, ir pat pretrunā ar mūsu valsts nacionālajām interesēm. Citiem vārdiem sakot, Latvijas iestāšanās ES nozīmē to, ka pilsoņu demokrātiskā kontrole pār nacionālo likumdošanu mazinās, tāpēc neizbēgami rodas jautājums par Latvijas iespējām pieprasīt no ES atbildību un atskaitīšanos.

Tieši pēdējos gados ir pieaugusi pētnieku interese par starptautisko organizāciju atskaitīšanās un atbildības

jautājumiem. 2000. gadā tika izveidota starptautiska pētnieku komisija, kuras uzdevums bija izziņāt šos jautājumus. 2004. gadā publiskotajā gala ziņojumā tika izteikti priekšlikumi, kā uzlabot starptautisko organizāciju atskaitīšanos un atbildību, un iesniegtie ierosinājumi vismaz daļēji tiks atspoguļoti šajā nodaļā. Tomēr mūsu mērķis nav izteikt praktiskus priekšlikumus par to, kā uzlabot ES atbildīgumu un atskaitīšanos (sk. International Law Association 2004). Autoru mērķis ir izpētīt, **kādas ir Latvijas valdības, pilsoniskās sabiedrības un pilsoņu iespējas pieprasīt atbildīgumu un atskaitīšanos no Eiropas Savienības.**

Atskaitīšanās un Eiropas Savienība

Atskaitīšanās (*accountability*) ir jēdziens, kas pēdējos gados akadēmiskajās aprindās ir kļuvis par modes vārdu. Šis jēdziens aizvien biežāk parādās masu medijos un tiek izmantots kā universāli lietojams vārds, ar kura palīdzību tiek kritizēta valdība (Mulgan 2000, 555–573). Tomēr – ko patiesībā nozīmē «atskaitīšanās», ja valsts daļa suverenitāti ar citām valstīm (Bogdanor 2007, 6)? Kā Latvijas iedzīvotāji var pieprasīt atskaitīšanos no savas valdības ministriem, ja šo ministru viedoklis ir palicis mazākumā? Ir skaidrs, ka atskaitīšanās jautājumiem vajadzētu ieņemt nozīmīgu vietu diskusijās par Eiropas Savienību.

Tiek nošķirti demokrātiskās un politiskās atskaitīšanās jēdzieni (Harlow 2002). *Demokrātiskā atskaitīšanās* raksturo situāciju, kad iedzīvotāji regulāri piedalās vēlēšanās, ar kuru palīdzību ievēl un pārvēl savus priekšstāvjus un tādējādi spiež tos zināmā mērā ņemt vērā sabiedrības intereses. ES kontekstā jautājums par demokrātisku atskaitīšanos ir ievirzījies diskusiju gultnē, kuru centrā atrodas jautājums par suverenitāti un demokrātijas deficītu. ES institucionālajā sistēmā tikai Eiropas Parlaments tiek ievēlēts tiešās vēlēšanās, taču regulārās vēlēšanas nenoved pie valdības vai rīcībpolitiku maiņas, tādēļ demokrātiskās atskaitīšanās jēdzienam ES kontekstā ir visai ierobežots lietojums.

Šis nodaļas kontekstā piemērotāks un auglīgāks ir **politiskās atskaitīšanās** jēdziens. Politiskā atskaitīšanās ir saistīta ar atbildības/atbildīguma jēdzienu. Politisko atskaitīšanos var definēt kā «situāciju, kad indivīds ir pakļauts prasībai atskaitīties par rīcību un to paskaidrot; kad nepieciešams, pieņemt savas rīcības sekas, uzņemties atbildību un apņemties situāciju vērst par labu, ja rīcībai ir bijušas nevēlamas sekas un tikušas pieļautas kļūdas. Citiem vārdiem sakot, atskaitīšanās ir izskaidrojoša un labojoša.» (Oliver 1997; cit. no Harlow 2002, 9) Šajā definīcijā ir trīs nozīmīgi elementi: «izskaidrošana, vainas uzņemšanās un situācijas labošana» (Harlow 2002, 9).

Izskaidrošana ir nepieciešama, lai institūcijas un aktori paskaidrotu savu rīcību un tās motīvus un lai indivīdi varētu saprast, kāpēc kaut kas ir ticis darīts, kas to ir darījis un kādi ir darbības rezultāti. Var apgalvot, ka atskaitīšanās izskaidrojošā dimensija ietver trīs elementus. Pirmkārt – *caurskatāmību un pieeju informācijai*. Ne visa informācija tiks apzināti novadīta līdz saņēmējam, tāpēc institūcijām un aktoriem ir jānodrošina iespēja sabiedrībai, nevalstiskajām organizācijām (NVO) un valdībai saņemt informāciju. Atvērtība un caurskatāmība vairo sabiedrības uzticēšanos un atbalstu konkrētajai institūcijai un politiķiem. Otrkārt, izskaidrošana ietver *institucionalizētu plašu sabiedrības līdzdalību*, kuras gaitā tiek publiskoti speciālistu (ekspertu) un ieinteresēto grupu viedokļi. Treškārt, izskaidrošana ietver arī *lēmējīnstitūciju un indivīdu regulāru ziņojumu sagatavošanu un savas darbības izvērtējumu*.

Otrs atskaitīšanās elements – *vainas uzņemšanās* – paredz, ka ir jābūt iespējai identificēt institūciju, kurā lēmums ir pieņemts, un to, kurš šo lēmumu ir pieņēmis, proti, tādā veidā tiek identificēta atbildīgā persona vai institūcija, lai nepieciešamības gadījumā to varētu sodīt.

Trešais elements – *situācijas labošana* – paredz nepieciešamību izveidot mehānismu, ar kura palīdzību varētu tikt izlabotas pieņemtā kļūdainā lēmuma sekas.

Kuri ir tie aktori, kas varētu pieprasīt atskaitīšanos no ES? Te var identificēt trīs aktoru grupas – valdība, pilsoniskā sabiedrība un vēlētāji / ES pilsoņi.

Nacionālo valstu **valdības** piedalās ES lēmumu pieņemšanas procesā, un uz tām attiecas ne tikai lēmumi, kas atbilst to interesēm, bet arī tie lēmumi, kurus tās akceptējušas ar lielu nepatiku. Kā jau tika minēts, tad ne visi pieņemtie lēmumi var atbilst katras konkrētās valsts valdības interesēm, jo lēmumu pieņemšanas procesā tās var palikt mazākumā. Visbeidzot, valstu valdības uz savas ādas izjūt Eiropas Komisijas un Eiropas Parlamenta ietekmi, kā arī tās ir pakļautas Eiropas Kopienų tiesas jurisdīkcijai.

Pilsonisko sabiedrību veido nevalstiskās organizācijas (NVO), kuras, kā atzīmējis Džozefs Najs, ir pašieceltas, nevis vēlētas (Nye 2001). NVO aizstāv savu biedru intereses, piedāvā ekspertīzi kādā noteiktā jomā un pilda sargsuņa funkciju. Arī **indivīdi** var aizstāvēt savas intereses un pieprasīt atskaitīšanos no ES institūcijām.

Šajā sadaļā ir norādīti trīs *politiskās atskaitīšanās* elementi un trīs *aktoru grupas*, kuras varētu pieprasīt atskaitīšanos. Nākamajās sadaļās tiks aplūkotas piecas nozīmīgākās ES institūcijas – Eiropas Komisija, Eiropas Parlaments (EP), Ministru padome, Eiropadome un Eiropas Kopienų tiesa – ar mērķi noteikt, cik lielā mērā Latvijas aktori varētu pieprasīt atskaitīšanos no šīm institūcijām. Uzmanība tiks pievērsta gan atskaitīšanās iespēju uzskaitījumam, gan tās praktiskai īstenošanai.

Eiropas Komisija

Eiropas Komisija ir unikāla institūcija, kas formāli ir politiski neatkarīga no valstu valdībām. Tā pārstāv un aizstāv ES kā vienota veseluma intereses. Eiropas Komisijai ir unikālas likumdošanas iniciatīvas tiesības. Eiropas Komisija ir ES izpildvara, un tā ir atbildīga par EP un Eiropadomes pieņemto lēmumu īstenošanu. Eiropas Komisija ir hibrīd-

organizācija, kas apvieno izpildvaras (Komisāru kolēģija) un administratīvās (Komisijas pakalpojumi) funkcijas.

Nav formālu mehānismu, ar kuru palīdzību Eiropas Komisija atskaitītos dalībvalstīm. Kā institūcija, kuras galvenais uzdevums ir strādāt visu dalībvalstu interesēs, Eiropas Komisija atskaitās dalībvalstīm, izmantojot neformālus kontaktus komisāru un ierēdņu līmenī. Lai gan komisāri dod zvērestu kalpot tikai kopējām Eiropas interesēm, praksē viņi aizstāv arī savas valsts intereses Komisāru kolēģijā un atskaitās savas valsts valdībai par Eiropas Komisijā notiekošo (Economist 2007). Šā iemesla dēļ valdošās koalīcijas parasti mēdz nominēt komisāra amatam sev tuvu stāvošu cilvēku. Latvijas komisārs kopš 2004. gada ir Andris Piebalgs, kuru apstiprināja amatā pēc Ingridas Ūdres neveiksmīgās nominācijas. Lai arī šobrīd A. Piebalgs nav nevienas partijas biedrs, savulaik viņš ir bijis gan izglītības, gan finanšu ministrs, gan arī diplomāts un valsts sekretāra vietnieks Ārlietu ministrijā. Turklāt divi Piebalga «kabineta» vadošie locekļi – Andris Kešteris un Agnija Rasa – ir latvieši un uztur neformālus kontaktus ar Latvijas institūcijām.

Par padarīto Eiropas Komisija ar EP starpniecību atskaitās ES valstu pilsoņiem un pilsoniskai sabiedrībai. Pirmkārt, Parlaments apstiprina Komisijas sastāvu (2004. gadā EP piespieda Komisijas prezidenta kandidātu Žozē Manuelu Barrozu nomainīt Latvijas un Itālijas komisāra amata kandidātus). Otrkārt, Komisijas prezidents iepazīstina EP deputātus ar Komisijas darba programmu kārtējam gadam, bet komisāri un Komisijas ierēdņi regulāri sniedz mutiskas un rakstiskas atbildes uz EP komisiju uzdotajiem jautājumiem. Kopš 90. gadiem Komisija prezentē t. s. zaļās un baltās grāmatas (*green papers, white papers*) un rīko publiskas noklausīšanās un konsultācijas. Politikas formulēšanas stadijā Komisija savās komitejās pieaicina konsultantus, zinātniekus, speciālistus, valsts ierēdņus, kā arī uzņēmēju pārstāvjus. Tādējādi dažādas valstiskas un nevalstiskas interešu grupas var ietekmēt Komisijas lēmumus un politiku. Tiesa gan, nav zināms, cik lielā mērā speciālistu ieteikumi tiek ņemti vērā, jo komiteju darbība nav pilnīgi caurskatāma. Kopš 1978. gada Eiropas Komisija atskaitās Eiropas Auditoru tiesai par sava budžeta izlietojumu, savukārt kopš 1995. gada tā atskaitās arī Eiropas Ombudam. 2001. gadā tika pieņemts lēmums par caurskatāmību ES institūcijās, tādējādi palielinot dokumentu pieejamību Eiropas pilsoņiem (European Communities 2001). Var secināt, ka mūsdienās Eiropas Komisija ir atvērta ārējai ietekmei, tā formāli un regulāri atskaitās EP un citām institūcijām, lai gan liela daļa tās lēmumu ir izteikti tehniski un plašākai sabiedrībai ir visai grūti saprotami.

Eiropas Parlaments

Eiropas Parlaments tiek uzskatīts par demokrātiskāko ES institūciju, jo kopš 1979. gada deputātus ievēl tiešās vēlēšanās. Tādēļ EP bieži tiek minēts kā risinājums ES «demokrātijas deficīta» problēmai. Proti, ja EP tiktu dota lielāka vara un pilnvaras, piemēram, ievēlēt Komisiju (tādā veidā saikni starp EP vēlēšanām un Komisijas apstiprināšanu), tad ES kļūtu demokrātiskāka. Tajā pašā laikā EP tiek uzskatīts par vājāko ES institūciju, un tikai pēdējos gados tas ir izcīnījis tiesības uz Koplēmuma procedūru ar

Ministru padomi. EP ir aktīvi atbalstījis ES institūciju atskaitīšanos. Daļēji tas ir tāpēc, ka EP pats ir cerējis nostiprināt savu lomu politikas veidošanā un īstenošanā. 90. gados EP cīnījās ar Ministru padomi par komitoloģijas procesa atvēršanu Eiropas Parlamenta līdzdalībai (Paterson and Shackleton 2002, 108, 109). Tiesa gan, to vairāk var raksturot kā caurskatāmības palielināšanu, nevis atskaitīšanās uzlabošanu.

Pēc 2009. gadā notikušajām EP vēlēšanām Latviju Eiropas Parlamentā pārstāv astoņi deputāti.¹ EP deputāti strādā neatkarīgi no nacionālajām partijām un valdībām. Ņemot vērā to, ka Latvijas deputātu īpatsvars Eiropas Parlamentā tikai pavisam nedaudz pārsniedz vienu procentu, ir skaidrs, ka ar šādu pārstāvniecību nevar panākt lielu ietekmi uz likumdošanas procesu. EP ir atvērts NVO un interešu grupu ietekmei, un patlaban tiek veidots kopējs ES institūciju lobiju reģistrs, bet finansiālu apsvērumu dēļ Latvijas NVO ir visai vāji pārstāvētas Briselē. Lai gan deputāti ir sadalījušies pēc ideoloģiskās (sociāldemokrāti, zālie utt.), nevis valsts piederības, no dažādām partijām ievēlētie Latvijas deputāti mēdz saskaņot savu darbību (bieži vien ar deputātiem no kaimiņvalstīm), īpaši ārpolitikas jautājumos (Krievijas un Eiropas Kaimiņu politika u. tml.) (sk. Rostoks 2008). Latvijas deputāti izceļas ar nozīmīgu pieredzi, kas iegūta, darbojoties svarīgos amatos valdībā un nacionālajā parlamentā (divi bijušie premjerministri, divi bijušie ārlietu ministri utt.). Tā rezultātā viņu ietekme ir bijusi lielāka nekā varētu sagaidīt no jaunas dalībvalsts pārstāvjiem.

EP ir caurskatāmākā institūcija ES sistēmā. Parlamenta debates plenārsēdēs un komisijās ir atklātas, un stenogrammas ir brīvi pieejamas internetā. EP ir izveidojis «informācijas centru» tiklu visā Latvijā, un deputāti, kā arī Parlaments kopumā velta daudz laika un naudas, skaidrojot savas aktivitātes. Un tomēr Eiropas Parlamentam visai bieži tik izteikta kritika par jautājumu risināšanas formu. Tā 2002. gadā Lielbritānijas parlamenta komiteja kritizēja Eiropas Parlamentu: «Praksē pastāv «dialogs», ko veido Ministru padome, EP un Eiropas Komisija, kuru pārstāvji satiekas neformālā gaisotnē, lai noskaidrotu, ka Parlamenta prasītās izmaiņas likumdošanā ir pieņemamas Ministru padomei un lai saskaņotu tiesību aktu tekstus. Minētie aktori satiekas dialoga formātā pirms pirmā vai otrā lasījuma. Arī jautājumi, kurus vajadzētu risināt ar samierināšanas procedūras palīdzību, var tikt risināti dialoga ietvaros, nevis ar formālās procedūras palīdzību. Samierināšanas procedūra nekad nav publiska.» (House of Commons 2002) Tātad arī EP gadījumā daļa diskusiju notiek neformālā gaisotnē.

Eiropas vēlētāji ik pēc pieciem gadiem var ienest pārmaiņas Eiropas Parlamentā, piedaloties un balsojot EP vēlēšanās, tomēr šīs vēlēšanas tiek organizētas un notiek kā 27 nacionālas, nevis vienotas Eiropas vēlēšanas. Cilvēki vēlēšanās mēdz balsot par nacionāli svarīgiem jautājumiem, nevis izvērtē deputātu darbību Eiropas Parlamentā. Jāatzīmē arī tas, ka Parlamenta leģitimitāte ir zema, jo vēlētāju līdzdalība ar katrām jaunām vēlēšanām samazinās, arī interese par EP darbību ir visai zema.

¹ Pēc Lisabonas līguma stāšanās spēkā Latviju Eiropas Parlamentā pārstāvēs deviņi deputāti.

Ministru padome

Ministru padome (MP) ir ES lēmumu pieņemšanas sirds. Šīs institūcijas mērķis ir nodrošināt valstu kontroli pār integrācijas procesu, tāpēc MP ir apveltīta ar visai plašām likumdošanas un izpildvaras funkcijām (Lewis 2007, 155). Ministru padomi kontrolē dalībvalstu valdības, un valstu pārstāvji sarunu procesā aizstāv nacionālās intereses (Wallace 2005, 60, 61). Visas likumdošanas iniciatīvas, kuras iniciē Eiropas Komisija, tiek virzītas caur MP, un tikai MP pozitīva lēmuma gadījumā tās kļūst par daļu no ES likumdošanas. Formāli pastāv tikai viena MP, taču patiesībā tā ir visai sarežģīta struktūra, kas ministru līmenī satiekas deviņās dažādās nozaru konfigurācijās atkarībā no aplūkojamo jautājumu loka, nemaz nerunājot par darba grupu sanāksmēm, kas notiek ekspertu līmenī, un regulārām pastāvīgo pārstāvju sanāksmēm,² tāpēc MP var raksturot kā «sanāksmju piramīdu» (Hayes-Renshaw and Wallace 2006, 14). Šāda sistēma ļauj saskaņot nacionālo valstu viedokļus dažādos līmeņos, galīgo lēmumu pieņemšanu parasti atstājot ministru rokās.

Katra ES dalībvalsts ir izveidojusi savu mehānismu, ar kura palīdzību tiek definētas tās nacionālās intereses un nodrošināta to pārstāvniecība Ministru padomē. Latvija piedalās MP darbā kopš iestāšanās Eiropas Savienībā, un šajā laikā ir izveidota sistēma, ar kuras palīdzību tiek nodrošināta ES jautājumu koordinācija Latvijā. Ir pieņemta virkne normatīvo aktu, kas veido ES jautājumu koordinācijas tiesisko pamatu. Galvenā koordinējošā institūcija ir Ārlietu ministrija, tomēr nozīmīga loma ir atvēlēta arī nozaru ministriem un citiem iesaistītajiem aktoriem. Ir izstrādāti principi, uz kādiem tiek balstīta Latvijas viedokļa veidošana, un kārtība, kādā Latvijas viedoklis tiek sagatavots un saskaņots.³ Latvija Ministru padomē ir pārstāvēta visos līmeņos, tomēr valstu pārstāvniecības kvalitāte un kvantitāte Ministru padomē ir visai atšķirīga. Piemēram, Vācijas pastāvīgajā pārstāvniecībā ES 2004. gadā strādāja 112 darbinieki, turpretī Latvijas pārstāvniecībā – 36 darbinieki. Kopumā pastāvīgajās pārstāvniecībās 2004. gadā strādāja 1498 darbinieki (speciālisti un diplomāti) (Hayes-Renshaw and Wallace 2006, 235, 236). Jāatzīmē, ka līdztekus pastāvīgajām pārstāvniecībām nacionālās intereses pārstāv arī nozaru ministriju ierēdņi un eksperti, kas regulāri apmeklē darba grupu sanāksmes, tāpēc tiek lēsts, ka kopējais ierēdņu un ekspertu skaits, kas piedalās darba grupās un kuri nodarbojas ar ES jautājumiem dalībvalstu valdībās, varētu sasniegt pat 40 tūkstošus (Lewis 2007, 157).

Ministru padome ir pati necaurskatāmākā ES institūcija. Līdz Māstrihtas līguma ratifikācijai MP bija noslēgta institūcija, kurā dalībvalstu ministri patvērās no lielās

² Kopš 2002. gada MP satiekas deviņās konfigurācijās, bet līdz 2000. gadam tā satikās pat 22 dažādās konfigurācijās un līdz 2002. gadam – 16 konfigurācijās. MP lēmumu sagatavošanas procesu atbalsta vairāk nekā 250 darba grupu, kurās piedalās dalībvalstu eksperti un pastāvīgie pārstāvji. Sk.: Ministru padomes interneta vietne. Pamatinformācija par Ministru padomi. Pieejams: <http://consilium.europa.eu/showPage.asp?id=426&lang=en>

³ Sīkāka informācija par ES jautājumu koordināciju Latvijā ir atrodama LR Ārlietu ministrijas mājaslapā: <http://www.mfa.gov.lv/lv/eu/3863/3864/>

masu mediju un sabiedrības uzmanības, ar kādu tiem vajadzēja sadzīvot savās valstīs. Tikai pateicoties atsevišķu dalībvalstu (vispirms Nīderlandes un vēlāk arī Somijas un Zviedrijas) un masu mediju uzstājībai,⁴ MP darbība ir kļuvusi atklātāka, un mūsdienās ir iespējams piekļūt MP dokumentiem, tomēr vēl joprojām ir vērojama izteikta nevēlēšanās šīs institūcijas darbību padarīt atklātāku (Dinan 2005, 243). Tiesa gan, masu mediju un sabiedrības pārstāvjiem MP sēžu apmeklēšana vēl joprojām netiek atļauta, izņēmums ir nedaudzas publiskas debates, kuras translē televīzija. Turklāt ministri ir atraduši veidu, kā izvairīties no masu mediju un sabiedrības uzmanības: tiek rīkotas darba pusdienas, kurās parasti nepiedalās pat ministru padomnieki. Tādējādi MP joprojām var uzskatīt par noslēgtāko ES institūciju.

ES līgumi nenosaka MP atbildību kādas institūcijas priekšā, tāpēc arī mūsdienās, lai gan MP tiek mudināta veidot ciešāku sadarbību ar EP, Ministru padomes dalībnieki drīzāk ir atbildīgi nacionālo valdību, parlamentu un elektorātu priekšā.

Atbildība nacionālo parlamentu priekšā var būt visai dažāda. Ļoti cieša, piemēram, ir sadarbība ES jautājumos starp Dānijas parlamentu Folketingu un valdību. Folketinga Eiropas lietu komisija tiek reizi nedēļā, lai izteiktu priekšlikumus valdības ministriem, kuriem ir paredzēts piedalīties kārtējā MP sanāksmē. Atšķirīga sistēma darbojas citās valstīs, piemēram, Lielbritānijā un Īrijā: parlamentā ir izveidota komisija, kas uzrauga MP ietvaros pieņemtos lēmumus (Hayes-Renshaw and Wallace 2006, 240, 241). Izplatīta ir arī šāda prakse: valdības ministri vai Ministru prezidents tiek regulāri aicināti uzstāties ar ziņojumu parlamentā par paveikto nacionālo interešu īstenošanā – šāda kārtība ir arī Latvijā. Diezgan neierasta ir Latvijas parlamenta izveidotā sistēma: Saeimas specializētie atašeji tiek nosūtīti uz Briseli, uz Latvijas pastāvīgo pārstāvniecību Eiropas Savienībā, tādējādi nodrošinot spēcīgāku informācijas plūsmu starp Rīgu un Briseli.⁵ Šāda prakse uzlabo Saeimas informētību par jaunākajām MP sistēmas ietvaros apspriestajām likumdošanas iniciatīvām un uzlabo pārraudzības mehānismu. Latvijas parlamenta pārraudzību pastiprina arī prasību, lai nacionālā pozīcija pirms tās publiskošanas Ministru padomē būtu saņēmusi apstiprinājumu Saeimas Eiropas lietu komisijā.

Atskaitīšanos būtiski ietekmē MP lēmumu pieņemšanas modelis. Lai gan pastāv vienkāršā vairākuma un kvalificētā vairākuma procedūras, balsošana tiek izmantota tikai aptuveni 20 % gadījumu (Hayes-Renshaw and Wallace 2006, 17). Kompromisu un vienbalsības kultūra Ministru padomē ir spēcīgi iesakņojusies, un valstu pārstāvji parasti cenšas rast tādu risinājumu, kas būtu pieņemams visām dalībvalstīm. Tas nozīmē, ka pārbalsošana nav ierasta lieta un ka valstu pārstāvjiem ir visas iespējas aizstāvēt savu viedokli un censties pārliecināt

citas valstis par kompromisa nepieciešamību. Parlamentiem nav pamata kritizēt valdību, ja tās viedoklis Ministru padomē tiek pārbalsots, bet, tā kā šāda prakse tiek izmantota samērā reti un valstis ir gatavas kompromisiem, var rasties jautājums, kāpēc valdības pārstāvis ir palicis mazākumā, kāpēc vispār balsošana ir notikusi un kāpēc nav meklēti kompromisa risinājumi vai arī kāpēc tie ir bijuši nesekmīgi.

Jāņem vērā, ka aptuveni 70 % lēmumu tiek pieņemti un saskaņoti nevis ministru tikšanās laikā, bet jau pirms tām. Nozīmīgi lēmumi tiek pieņemti jau darba grupu līmenī, kur atskaitīšanos un caurskatāmību nodrošināt nav iespējams. Darba grupās tiek valdību ministriju un Eiropas Komisijas pārstāvji, kā arī pieaicinātie eksperti, kas sagatavo lēmumus. Šajā procesā ir grūti identificēt tieši tos aktorus, kuri ir sagatavojuši lēmumu.

Pilsoniskās sabiedrības un NVO iespējas piedalīties lēmumu pieņemšanas procesā nosaka tas, cik veiksmīga ir to sadarbība ar nozaru ministriem nacionālajā līmenī. Ja sadarbība ir cieša, NVO pārstāvji un eksperti var tikt pieaicināti lēmumu sagatavošanas procesā. Bieži apspriedēs iesaistās arī Eiropas Komisija. Nacionālā līmenī konsultācijas notiek starp valdību, parlamentu un nozaru ministriem. Pilsoniskās sabiedrības organizācijām un interešu grupām Latvijā ir iespējams ietekmēt nacionālo pozīciju, taču tas prasa rūpīgu sekošanu ES politikas veidošanas norisēm un pietiekami labus kontaktus ar attiecīgajām nozaru ministriem. Nereti NVO pietrūkst laika un ekspertīzes, lai sagatavotu ieteikumus un ietekmētu nacionālo pozīciju.

Elektorāta pūliņi pieprasīt MP atskaitīšanos ir ierobežoti, galvenokārt tie saistīti ar iespēju iegūt informāciju. Laika gaitā MP darbība ir kļuvusi atklātāka. Tomēr pēdējie nozīmīgie uzlabojumi veikti 2006. gadā Somijas prezidentūras laikā, kad tika īstenota virkne pasākumu, kuri vairoja atklātību, piemēram, atklāto sēžu translācija internetā, iespēja internetā iepazīties ar jau pieņemtajiem dokumentiem, kā arī ar tiem dokumentiem, kas vēl atrodas apsprišanas stadijā. Tiesa gan, lielākā daļa diskusiju vēl joprojām ir slēgtas sabiedrībai, tāpēc atskaitīšanos būtu iespējams nodrošināt, nacionālajā līmenī panākot lielāku atklātību no valdības iestāžu puses.

Eiropadome

Ministru padomē piedalās attiecīgās nozares ministri no visām dalībvalstīm, kā arī par konkrēto nozari atbildīgais komisārs, turpretī Eiropadome atrodas «augstākā svara kategorijā». Tā ir pati ietekmīgākā ES institūcija, jo Eiropadomē piedalās valstu un valdību vadītāji un Eiropas Komisijas prezidents. Galvenais Eiropadomes uzdevums ir risināt pretrunīgus jautājumus un pieņemt lēmumus, par kuriem nav bijis iespējams panākt vienošanos MP līmenī (Dinan 2005, 225). Eiropadomes uzdevums ir nodrošināt ES stratēģisko virzību, tāpēc galotņu sanāksmēs tiek lemts par pašiem nozīmīgākajiem ES jautājumiem: institucionālā reforma, budžets, paplašināšanās, kopējā ārējā un drošības politika, balsu sadalījums Ministru padomē u. tml. Šie jautājumi ir izrādījušies pārāk sarežģīti, lai tos risinātu MP, tāpēc tie atlikti, lai panāktu vienošanos

⁴ Lielbritānijas laikraksts «The Guardian» 1994. gadā ar Eiropas Parlamenta, Nīderlandes un Dānijas atbalstu iesūdzēja Ministru padomi tiesā, jo tā bija atteikusi pielaidi tās dokumentācijai, un Eiropas Justīcijas tiesa lēma par labu «The Guardian».

⁵ Saeimas Eiropas lietu komisijas funkcijas. Pieejams: http://www.saeima.lv/Elkompar_mums_funkcijas.html.

pašā augstākajā līmenī. Kopš 70. gadu sākuma⁶, kad tika izveidota Eiropadome, šīs institūcijas sanāksmes ir saistījušas pieaugošu preses un sabiedrības uzmanību. Mūsdienās uz Eiropadomes sanāksmēm pulcējas vairāk nekā tūkstoš žurnālistu, atsevišķās Eiropadomes sanāksmēs ir piedalījušies pat četri tūkstoši žurnālistu. Sanāksmju laikā tiek rīkotas protesta akcijas, no kurām skaļākā notika 2001. gadā Gēteborgā (Lewis 2007, 158). Eiropadomes izskaņā parasti tiek pieņemts noslēguma documents, kurā iekļautas kopējās nostājas un izteikti norādījumi saistībā ar ES tālāko attīstību.

Kopš iestāšanās ES arī Latvija ir pārstāvēta Eiropadomes sanāksmēs un tās līdzdalība ir tādā pašā līmenī kā jebkurai citai dalībvalstij. Ministru padomes gadījumā lielākajām ES dalībvalstīm bija priekšrocības, jo tās varēja atļauties Briselē turēt lielākas pārstāvniecības, turpretī Eiropadomes gadījumā sanāksmēs var piedalīties tikai valsts vai valdības pārstāvis un ārlietu ministrs, atsevišķos gadījumos arī finanšu ministrs. Protams, kopumā ņemot, katras dalībvalsts pārstāvju skaits delegācijā var būt lielāks, tomēr Eiropadomes sanāksmes ir domātas, lai valstu līderiem būtu iespējams neformālā gaisotnē vaļsirdīgi aprunāties. Eiropadomes sanāksmes ir caurskatāmas, un tas veicina atskaitīšanos. Caurskatāmību nodrošina lielais skaits klātesošo žurnālistu un analītiķu, kuri atspoguļo sanāksmju gaitu. No vienas puses, sanāksmju neformālais raksturs (valstu līderiem nav pienākuma ievērot kādu konkrētu dienaskārtību) maziņa caurskatāmību, jo žurnālistiem nav iespēju atspoguļot diskusiju gaitu, tomēr, no otras puses, Eiropadomes sanāksmēm tiek pievērsta tik liela uzmanība, ka visas pretrunas, kas radušās sarunu gaitā, un valstu pozīcijas, pateicoties dalībvalstu delegāciju pārstāvju sniegtajai informācijai, nokļūst publiskajā telpā. Jāatzīmē gan, ka Eiropadomes sanāksmēm ir divējāds raksturs: tās paver iespēju dalībvalstu politiskajiem līderiem aprunāties neformālā gaisotnē, bet vienlaikus tās ir augsti formalizēts pasākums, kura norise ir izplānota no A līdz Z (Hayes-Renshaw and Wallace 2006, 168).

Eiropadomes sanāksmes var uzskatīt par milzīgu sabiedrisko attiecību pasākumu, kura nozīmi nosaka gan tas, ka tajā piedalās ES dalībvalstu politiskie līderi, gan arī pieņemto lēmumu svarīgums (Dinan 2005, 242). Šīs sanāksmes tiek plaši atspoguļotas ar masu mediju starpniecību, tāpēc par tām ir informēta lielākā daļa dalībvalstu iedzīvotāju, kuri seko līdzī starptautiskajām norisēm. Reti kurš iepazīstas ar sanāksmju noslēguma dokumentiem, tomēr informācija par nozīmīgākajiem Eiropadomes lēmumiem tiek plaši izplatīta, tāpēc par Eiropadomē notiekošo cilvēkiem ir iespēja uzzināt no ierastajiem masu medijiem un viņiem nav jāmeklē informācija specializētajos ES informācijas resursos. Politikas analītiķi pēc sanāksmju beigām rūpīgi analizē noslēguma dokumentu saturu un politisko līderu sacīto, tādējādi sniedzot papildu informāciju par pieņemtajiem lēmumiem un akcentējot nozīmīgākos.

⁶ Pirmās Eiropadomes sanāksmes notika 20. gadsimta 70. gadu sākumā. 1974. gadā Eiropadome tika neformāli institucionalizēta, un tikai 1986. gadā tā kļuva par daļu no ES institucionālās struktūras.

Atskaitīšanās un caurskatāmības kontekstā būtiski ir tas, ka Eiropadome definē ES politikas dienaskārtību, proti, no sanāksmju noslēguma dokumentiem var noprast to, kāda būs ES dienaskārtība tuvāko mēnešu un pat gadu laikā. Tas rada paredzamības efektu un sniedz ES iedzīvotājiem informāciju par to, kādi pasākumi gaidāmi nākotnē, dodot tām sabiedrības grupām, kuras paredzamā dienaskārtība skar vistiešāk, pietiekami daudz laika, lai mobilizētos.

Var secināt, ka Eiropadomes gadījumā atskaitīšanās īstenojas visspilgtāk. Tam ir trīs iemesli. Pirmkārt, Eiropadomes sanāksmju gaita tiek plaši atspoguļota, un parasti šī informācija sasniedz dalībvalstu iedzīvotājus. Otrkārt, sanāksmju noslēgumā pieņemtie lēmumi palīdz cilvēkiem saprast ES funkcionēšanu, kopīgos mērķus un norāda uz jomām, kuru ietvaros tuvākajā nākotnē ir plānotas pārmaiņas, īpaši neiedziļinoties detaļās, kas ierindas vērotājam varētu šķist visai sarežģītas. Treškārt, līdz ar ES turpmākās attīstības virzienu iezīmēšanu Eiropadomes sanāksmēs tiek stimulēta ES pilsoniskās sabiedrības un NVO veidošanās. Runa ir par to, ka daudzi ES dienaskārtības jautājumi piesaista nevalstisko aktoru uzmanību vairākās dalībvalstīs vienlaikus, tādējādi paverot ceļu dažādu dalībvalstu NVO un interešu grupu sadarbības iespējām, un tas savukārt var uzlabot ES institūciju atskaitīšanos un palielināt politikas procesa caurskatāmību.

Eiropas Kopienu tiesa

Kad 1951. gadā tika dibināta Eiropas Ogļu un tērauda kopiena, radās jautājums par likuma varas nozīmi un likumu ievērošanu Eiropas integrācijas procesā. Bija skaidrs, ka ir nepieciešams radīt mehānismu, kas nodrošinātu pieņemto likumu ievērošanu, tādējādi radot stabilu pamatu ES politikas režīmiem, un vienlaikus pietiekami autoritatīvi spētu interpretēt dibināšanas līgumu tekstus un citus Eiropas līmeņa normatīvos aktus (Wallace 2005, 67). Pretējā gadījumā varētu izveidoties situācija, ka ES līgumi un normatīvie akti katrā dalībvalstī tiek interpretēti atšķirīgi. Eiropas Kopienu tiesa (EKT) nodibināta 1952. gadā, tā atrodas Luksemburgā. EKT veido 27 tiesneši un astoņi ģenerāladvokāti. 1986. gadā līdz ar Vienotās Eiropas aktu tika likti pamati arī Pirmās instances tiesai, jo iesniegto prasību skaitam bija tendence pieaugt. No dibināšanas brīža līdz 2006. gada beigām Pirmās instances tiesa ir izskatījusi vairāk nekā 5200 lietu.⁷

Ir vairāki veidi, kā lietas nonāk EKT uzmanības lokā. Piemēram, EKT saņem pieprasījumu no dalībvalstu nacionālā līmeņa tiesām, lai EKT sniegtu savu prejudiciālo nolēmumu tajos gadījumos, kad radušās neskaidrības par Kopienu tiesību piemērošanu. Protams, ir arī lietas, kas uzreiz tiek adresētas EKT, tomēr tieša pieeja šai tiesai pārsvarā ir tikai privileģētajiem aktoriem – dalībvalstīm un Eiropas Komisijai. Dalībvalstis var apšaubīt kādas ES institūcijas pieņemtā tiesību akta likumību, savukārt

⁷ Pirmās instances tiesa. Judikatūra. Pieejams: http://curia.europa.eu/lv/instit/presentationfr/index_cje.htm.

Komisija var vērsties pret dalībvalstīm, ja tās nepilda Kopienas tiesību normas. Laika gaitā EKT ir ieguvusi papildu pilnvaras, un mūsdienās tā var uzlikt naudas sodus gan uzņēmumiem, gan arī dalībvalstīm par Kopienas tiesību pārkāpumiem. Dalībvalstis var tikt sodītas par Kopienas tiesību nepareizu piemērošanu.

Kopš 60. gadu sākuma virkne nozīmīgu EKT spriedumu ir palīdzējusi nostiprināt Kopienas tiesību principus, piemēram, principu par Kopienas tiesību pārkāpumu par valsts tiesībām, principu par dalībvalsts atbildību par Kopienas tiesību pārkāpumu u. c. Tā rezultātā atsevišķās ES politikas jomās EKT var tikt uzskatīta par nozīmīgu akto-ru, kura darbība, pateicoties sistemātiskai Kopienas tiesību interpretācijai, skaidrošanai un piemērošanai, ir veicinājusi Eiropas integrāciju. Tas īpaši attiecas uz 70. gadu situāciju, kad integrācijas process bija apstājies (Dinan 2005, 289). Lai arī reizēm tiek apgalvots, ka dalībvalstu valdības kļuvušas uzmanīgākas un atsevišķās jomās (ārējā un drošības politika, iekšlietas un tieslietas) ir krietni papūlējušās, lai tās atrastos ārpus EKT kompetences (Wallace 2005, 74), tomēr prakse liecina, ka vismaz iekšlietu un tieslietu pilnā pamazām tiek «kopieniskots», tāpēc EKT loma pakāpeniski paplašinās.

Latviju Eiropas Kopienas tiesā šobrīd pārstāv Egils Levits, kurš ir viens no 27 tiesnešiem.⁸ Tomēr šīs nodaļas kontekstā daudz būtiskāks ir jautājums par to, kā darbojas atskaitīšanās un atklātības principi attiecībā starp dalībvalstīm, ES institūcijām un EKT. Viens veids, kā aplūkot atskaitīšanās principa īstenošanu praksē, būtu analizēt to, kā EKT atskaitās Latvijas valdībai, pilsoniskajai sabiedrībai un iedzīvotājiem, tomēr šāda pieeja būtu neproduktīva, jo EKT savos ikgadējos ziņojumos atskaitās galvenokārt par profesionālo darbību un tās finansiālajiem aspektiem. Atklātību nodrošina tas, ka tiesas procesa mutvārdu daļa notiek atklātā tiesas sēdē (lai arī pārsvarā EKT balstās uz rakstveida dokumentiem), tomēr tiesnešu balsojuma rezultāti netiek atklāti un arī mazākuma īpašais viedoklis netiek sagatavots un publiskots.⁹ Citiem vārdiem sakot, atskaitīšanās principa ievērošanu garantē tiesas sēžu atklātība un informācijas pieejamības nodrošināšana jautājumos par tiesas darbību.

Otrs veids, kā analizēt EKT saistību ar atskaitīšanās un atklātības principu ievērošanu Eiropas Savienībā, ir aplūkot EKT kā instrumentu, ar kura palīdzību tiek nodrošināta atskaitīšanās ES institucionālās un politiskās sistēmas ietvaros. Šādā skatījumā EKT ir instruments, ar kura palīdzību Latvijas valdība, tiesas, pilsoniskās sabiedrības un citas organizācijas, kā arī iedzīvotāji var precizēt Kopienas tiesību interpretāciju, izvirzīt prasību sakarā ar valsts pienākumu neizpildi, pieprasīt atcelt tiesību aktu, izvirzīt prasību sakarā ar bezdarbību, iesniegt apelāciju vai prasīt pārskatīt lēmumu. EKT ir instruments, ar kura palīdzību valstis var risināt savstarpējos strīdus (kas gan notiek ļoti reti, jo parasti dalībvalstis mudina Komisiju vērsties pret valsti, kas varētu būt pārkāpusi Kopienas tiesības), un tas var tikt izmantots, lai dalībvalstīm un Komisijai

būtu iespējams risināt savstarpējos strīdus par Kopienas tiesību interpretāciju.¹⁰

Pret Latviju kā valsti līdz šim nav celta neviena prasība. Tas gan nenozīmē, ka Latvijas valsts institūcijas un uzņēmumi nav iesaistīti EKT tiesvedībā. Latvija bija saistīta ar EKT izskatīto «Laval» lietu, taču tā nonāca EKT dienaskārtībā pēc Zviedrijas tiesas pieprasījuma. Jāatzīmē, ka «Laval» lieta ir viena no tām, kas ir ļoti nozīmīgas un tiek diskutētas vēl ilgi pēc lēmuma pieņemšanas. Procesā atrodas arī vairākas citas lietas, kurās Latvijas uzņēmumi (piemēram, «airBaltic») un valsts pārvaldes iestādes (piemēram, Valsts ieņēmumu dienests) ir iesaistītas gan kā prasītāji, gan kā atbildētāji. Ir bijuši gadījumi, kad Latvija iesaistījies tiesas procesā, lai gan tas tiešā veidā uz Latviju neattiecas. Viena no šādām lietām bija Pirmās instances tiesas lieta par valodas lietošanu vakancu izsludināšanā uz augstākā līmeņa vadītāju amatam ES Oficiālajā Vēstnesī. Paziņojums par konkursu uz Eiropas Krāpšanas apkarošanas biroja ģenerāldirektora amatu bija publicēts tikai angļu, franču un vācu valodā, tāpēc Itālija cēla prasību, lai tiktu atcelts lēmums, uz kura pamata ir iespējams šāda veida paziņojumus sniegt tikai trijās minētajās valodās. Šajā procesā iesaistījās arī Latvija un Spānija, jo tās atbalstīja Itālijas prasību. Lai arī Pirmās instances tiesa lēma par labu Itālijai un atcēla gan konkrēto vakances paziņojumu, gan Eiropas Komisijas lēmumu, uz kura pamata tas tika sniegts, tomēr tiesa nepiekrīta vairākiem Itālijas (un līdz ar to arī Latvijas un Spānijas) argumentiem (LR Tieslietu ministrija 2008). Iepriekš jau tika minēts, ka ļoti nozīmīga atskaitīšanās komponente ir pieļauto kļūdu labošana, un, tā kā EKT kompetencē ir pasludināt spriedumus, kas ir saistoši dalībvalstīm un ES institūcijām, tad EKT pilda kļūdu labošanas instrumenta funkciju un tādējādi veicina atskaitīšanos. Jāatzīmē, ka atklātību, atskaitīšanos un kļūdu labošanu veicina arī citas ES institūcijas – Ombuds, Civildienesta tiesa un Pirmās instances tiesa.

Secinājumi

Līdzšinējā analīze pierāda, ka ES institūcijās pastāv atskaitīšanās problēma un tā ir daudzšķautņaina. Dažās institūcijās pastāv atskaitīšanās problēma, citās – atklātības problēma, bet vēl citām vispār nav jāatskaitās. Šajā nodaļā netika aplūkotas ES ietvaros izveidotās aģentūras, kas dibinātas, lai veiktu pētījumus un nodrošinātu ES institūcijas ar drošīgamu informāciju, taču praksē tās piedalās politikas veidošanā un nav neviena priekšā atbildīgas.

¹⁰ Pastāv divi veidi, kā individuālas lietas var nonākt Eiropas Kopienas tiesā. Pirmkārt, indivīda lieta var nonākt netiešā veidā, kad nacionālās valsts tiesa izlemj, ka konkrētās lietas ietvaros ir nepieciešams saņemt EKT interpretāciju, ja runa ir par Kopienas tiesību attiecināšanu uz lietu, kurā indivīds ir iesaistīts. Otrkārt, indivīds var tiešā veidā apstrīdēt kādas ES institūcijas lēmumu EKT gadījumā, ja konkrētais lēmums attiecas tieši uz šo indivīdu vai arī ja lēmums tiešā veidā ietekmē konkrēto indivīdu. Sk.: Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community. *Official Journal of the European Communities*. C 325/126, 24.12.2002. Skaidrojums pieejams arī: The European Court of Justice. Frequently Asked Questions, <http://curia.europa.eu/en/instit/services/dpi/faq1.htm#5>

⁸ Pirmās instances tiesā Latviju pārstāv tiesnese Ingrida Labucka.

⁹ Jānorāda, ka Eiropas Kopienas tiesā ir ieviests ģenerāladvokāta atzinums.

Latvijas iespējas nodrošināt ES institūciju atskaitīšanos ierobežo vairākas problēmas. Pirmkārt, Latvijā nav vēlā nemamu eiroskeptisku partiju, tāpēc nav neviena politiskā spēka, kas par savu uzdevumu būtu izvēlējies ES caurskatāmības, atbildīguma un atskaitīšanās nodrošināšanu. Otrkārt, lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju informāciju par ES saņem no masu medijiem, bet Briselē, Luksemburgā un Strasbūrā Latvijas masu mediji tikpat kā nav pārstāvēti. Tas nozīmē, ka lielākā daļa informācijas par ES Latvijā nonāk filtrētā veidā – no citu valstu masu medijiem un ziņu aģentūrām vai arī caur ES informācijas centriem, politiķiem, ierēdņiem un ekspertiem, kuru ieinteresētība ES tematikā ir saistīta ar viņu profesionālo darbību. Treškārt, Latvijas iedzīvotāju interese par ES ir visai zema, zems ir arī iedzīvotāju atbalsts Eiropas Savienībai.¹¹ Ja interese ir zema, tad zems ir arī pieprasījums pēc atskaitīšanās, caurskatāmības

un atbildīguma. Individu līmenī pieprasījumu pēc atskaitīšanās kavē arī ES politikas procesa komplicētība.

Protams, ES atbildīgumu attiecībā pret Latviju, tāpat kā pret jebkuru citu valsti, būtu nepieciešams paaugstināt, jo no Briseles plūstošo tiesību normu straume, visticamāk, saglabāsies nemainīgi augsta. Šie lēmumi ietekmē arī Latviju, tāpēc ir nepieciešams nodrošināt atskaitīšanos. Labs veids, kā uzlabot ES atskaitīšanos, būtu padarīt ES lēmumu pieņemšanas mehānismu caurskatāmāku, lai ieinteresētajiem iedzīvotājiem būtu plašākas iespējas uzzināt par MP ietvaros notiekošo. Tādējādi tiktu uzlabotas arī pilsoniskās sabiedrības iespējas sistemātiski iesaistīties lēmumu pieņemšanā. Tiesa gan, zinot Latvijas iedzīvotāju salīdzinoši nelielo interesi par ES, izšķiroša nozīme ir Latvijas valsts pārvaldes institūciju spējai pieprasīt atskaitīšanos no ES.

Jāatceras, ka atbildīgums un atskaitīšanās darbojas abos virzienos. Tāpat kā Latvija var prasīt atskaitīšanos no citām ES dalībvalstīm un institūcijām, pārējās dalībvalstis un ES institūcijas var prasīt atskaitīšanos arī no Latvijas.

¹¹ 2008. gada rudenī tikai 27 procenti Latvijas iedzīvotāju uzskatīja, ka Latvijas dalība Eiropas Savienībā ir vērtējama pozitīvi. Sk.: EC 2008 b, 33.

2.29.
logs

Lielākais sasniegums. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi

Lielākais sasniegums

Jautājums par atskaitīšanos ir kļuvis par ES dienaskārtības neatņemamu sastāvdaļu. Kopš Māstrihtas līguma ir novērojama tendence, ka dažādas grupas pieprasa no ES lielāku caurskatāmību un atskaitīšanos. Latvija pagaidām ir uzskatāma par salīdzinoši jaunu dalībvalsti, tāpēc jautājums par atskaitīšanās pieprasīšanu no ES līdz šim nav bijis prioritārs, tomēr Latvija iegūst no tā, ka citu valstu valdībām un pilsoniskās sabiedrības organizācijām tas šķiet būtisks.

Nopietnākā problēma

Latvijas sabiedrības pieprasījums pēc atskaitīšanās attiecībā uz ES ir visai zems. Tam ir divi būtiski iemesli. Pirmkārt, sabiedrības interese par ES ir ļoti vāja. Eurobarometra dati liecina, ka 2009. gada pavasarī tikai 25 % iedzīvotāju Latvijas dalību ES ir vērtēja pozitīvi, un pēc šā rādītāja Latvija atrodas pēdējā vietā no visām ES dalībvalstīm. Otrkārt, atskaitīšanās pieprasīšanu kavē aktoru zemā kapacitāte. Daudzu ES dalībvalstu interešu grupām ir pārstāvniecības Briselē, bet Latvijas pilsoniskās sabiedrības un pat uzņēmēju organizācijām nav pietiekamas kapacitātes, lai nodrošinātu savu interešu pārstāvniecību Briselē. Ja intereses netiek pārstāvētas, atskaitīšanās pieprasīšana kļūst neiespējama.

Svarīgākie uzdevumi

Nemot vērā, ka pašreiz vēlētāji un pilsoniskā sabiedrība ir pārāk vāji, lai realizētu savas intereses attiecībā uz ES bez valsts iestāžu starpniecības, ir jānostiprina valsts iestāžu spēja pieprasīt un nodrošināt atskaitīšanos no ES institūciju puses. Valsts iestādēm būtu jāsniedz atbalsts dažādām sabiedrības grupām to centienos panākt atskaitīšanos no ES institūcijām.

2.7. Atbildīgums Latvijas attiecībās ar diasporu

levads

Vēstures gaitā daudzas valstis ir uzņēmušās morālu un politisku atbildību par citās valstīs dzīvojošo savu tautiešu vai «ticības brāļu» labklājību. Vairāku Eiropas valstu valdībām mūsdienu Eiropā, piemēram, Horvātijai, Bijušās Dienvidslāvijas Republikai Maķedonijai, Ungārijai, Polijai, Rumānijai, Slovākijai, Slovēnijai un Ukrainai ir pat konstitucionāls pienākums rūpēties par saviem tautiešiem ārzemēs (sk.: ECfDTL 2001, 3, 4). Latvijas valdībai šāda konstitucionāla pienākuma nav, lai gan pēdējos gados tā ir izrādījusi zināmu atbildību par diasporu, sniedzot tai atbalstu un informāciju, kā arī citādi ar to sadarbojoties.

Tomēr jāpatur prātā, ka Eiropas vēsturē ir ne mazums piemēru, kad kādas valdības patiesās vai deklarētās rūpes par tautiešiem ārzemēs ir gājušas roku rokā ar vardarbību vai imperiālismu, radot spriedzi valstu attiecībās vai, sliktākajā gadījumā, pat karu. Šajā sakarā nāk prātā nacistiskās Vācijas politika attiecībā pret Sudetijas vāciešiem, Serbijas politika attiecībā pret serbu minoritāti ārpus Serbijas Dienvidslāvijas karu laikā un pavisam nesen – Krievijas pasludinātais mērķis aizstāvēt Krievijas pilsoņus Gruzijas teritorijās Dienvidosetijā un Abhāzijā.

Lai gan atsevišķi valdības un diasporas attiecību pa veidi, kādas valsts rūpes par saviem tautiešiem vai «ticības brāļiem» ārzemēs var radīt starpvalstu spriedzi (laimīgā kārtā Latvijas gadījumā tā nav noticis), vienlaikus tas ir bijis virzītājspēks Eiropas minoritāšu režīma izveidošanā. Nesen Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas (EDSO) Augstais komisārs nacionālo minoritāšu jautājumos centās kodificēt kādas valsts pieļaujamu rīcību savas diasporas atbalstam, uzsverot: «Valstīm jānodrošina, ka to politika attiecībā pret nacionālajām minoritātēm ārzemēs neapdraud minoritāšu integrāciju tajās valstīs, kurās tās dzīvo, un nesekmē atdalīšanās tendences» (Bolzano Recommendations 2008, 2). Tādējādi, atbalstot minoritātes ārzemēs, valstīm ir atbildība ne tikai par šīm minoritātēm, bet arī diasporas mītnes zemes valdības un sabiedrības, kā arī plašākas starptautiskās sabiedrības priekšā.

Var jautāt arī otrādi – vai diasporai ir kāda atbildība attiecībā pret savu izcelsmes valsti vai tās valdību? Svarīgi zināt, kādos apstākļos diaspora ir radusies, kāda ir saikne starp to un kādu «ārēju nacionālo dzimteni»¹, svarīga arī ir politika, ko īsteno šī «ārējā dzimtene».

Diasporas rodas ļoti dažādos apstākļos. Izveidojas valstis, kurās neietilpst visas attiecīgās etniskās grupas vai reliģijas

locekļi. Robežas mainās pēc kara vai impērijas sabrukuma, arī dekolonizācija var sadalīt tautas. Diasporas var veidoties no piespiedu migrācijas iekšēju konfliktu vai represiju gadījumos. Tās var veidoties arī no brīvprātīgas migrācijas, kad cilvēki bēg no nabadzības vai citu iemeslu dēļ. Reizēm diaspora veidojas, jo valsts nav varējusi īstenot savu atbildību – aizsargāt savus iedzīvotājus, nodrošināt viņu labklājību vai arī būt pietiekami atbildīga pret saviem pilsoņiem. Šādos gadījumos diasporas pārstāvji reizēm izrāda atbildību par dzimteni, sniedzot tai ekonomisku palīdzību (naudas pārvedumi, investīcijas, humanitārā palīdzība), lobējot mītnes zemes valdības atbalstu dzimtenei, uzturot demokrātiskus ideālus un saglabājot dzimto valodu, kultūru vai reliģiju.

Kad valsts atgūst spēju aizsargāt savus pilsoņus, nodrošināt viņu labklājību un būt atbildīgāki pret saviem pilsoņiem, tā bieži uzņemas arī atbildību attiecībā uz savu diasporu.

Lai gan valdības bieži piesauc morālu pienākumu atbalstīt diasporu, pastāv arī daudz praktisku apsvērumu, lai to darītu, jo kontaktu uzturēšana ar diasporu un atbalsta izrādīšana tai var būt pirmais solis ceļā uz diasporas atgriešanos dzimtenē. Arī tad, ja liela daļa diasporas neatgriežas, tā var kalpot valstij par vērtīgu diplomātisku, ekonomisku un kultūras resursu. Tā tas ir bijis Latvijas attiecībās ar savu diasporu.

Latvijas diaspora: četri izceļošanas viļņi²

2006. gadā vairāk nekā desmitā daļa visas pasaules latviešu jeb vairāk nekā 150 000 cilvēku ar latvisku izcelsmi dzīvoja ārpus Latvijas. Lielākās latviešu kopienas atrodas ASV (50 000–60 000), Krievijas Federācijā (30 000), Apvienotajā Karalistē (21 000–24 000), Īrijā (15 000), Kanādā (nav datu), Austrālijā (nav datu), Vācijā (nav datu), Brazīlijā (10 000), Ukrainā (5000), Lietuvā (2955), Baltkrievijā (2239) un Igaunijā (2238). 2006. gadā vairāk nekā 80 000 Latvijas pilsoņu dzīvoja ārpus Latvijas (SKDS 2006, 13–15). Arī ievērojams skaits Latvijas izcelsmes vāciešu, ebreju un krievu dzīvo ārpus Latvijas.

Latvijas diaspora ir raiba, un tā veidojusies vismaz četros «izceļošanas viļņos». **Pirmais vilnis** notika 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. To veidoja zemnieki, kas alka pēc zemes (izceļoja galvenokārt uz Krieviju), politiskie bēgļi pēc 1905. gada revolūcijas (galvenokārt uz ASV) un reliģiskie misionāri (galvenokārt uz Brazīliju). Daļa šo grupu pēcnācēju, īpaši Krievijā dzīvojošie, turpina dzīvot kompakti, uztur etnisko savdabību un meklē kontaktus ar Latviju.

¹ Šo terminoloģiju ieviesa Rodžerss Brūbeikers (*Brubaker*) grāmatā «*Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*» (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

² Latvijas pētnieki nodala četrus «izceļošanas viļņus», lai gan periodu no 1939. līdz 1949. gadam var sadalīt divos, vai pat vairākos «viļņos». Sk.: SKDS 2006, 10.

Desmitgadē no 1939. līdz 1949. gadam notika cilvēku masveida piespiedu izbraukšana un izsūtīšana no Latvijas, un no šī zaudējuma Latvija vēl joprojām nav demogrāfiski atguvusies. Šis **otrais cilvēku pārvietošanās vilnis** notika galvenokārt politisku iemeslu dēļ un tas skāra ne tikai latviešus, bet arī baltvāciešus un ebrejus. 1939. gadā nacistiskā Vācija «repatriēja» gandrīz visus Latvijas baltvāciešus, tādējādi darot galu kopienai ar gadsimtiem ilgām tradīcijām Latvijā. Pēc padomju karaspēka ienākšanas Latvijā 1940. gadā padomju vara īstenoja masveida teroru, deportējot vairāk nekā 14 000 Latvijas iedzīvotāju (latviešus un neproporcionāli daudz ebreju) uz Sibīriju un Tālajiem Austrumiem. Kad 1941. gadā nacistiskā Vācija iebruka Latvijas teritorijā, daļa Latvijas ebreju atkāpās kopā ar padomju armiju un meklēja glābiņu no nacistiem Padomju Savienībā, bet gandrīz visus Latvijas teritorijā palikušos ebrejus noslepkavoja vācu nacisti un viņu vietējie sabiedrotie.

Otrā pasaules kara beigās desmitiem tūkstoši politisko bēgļu, galvenokārt latvieši, vēlēdamies izvairīties no padomju represijām, devās bēgļu gaitās Rietumu virzienā, atkāpjoties kopā ar Vācijas armiju. Vienlaikus desmitiem tūkstoši latviešu karavīru, kuru lielākā daļa bija piespiedu kārtā iesaukti Vācijas armijā, karam beidzoties, nonāca ārpus Latvijas teritorijas, galvenokārt Rietumeiropā. Līdz ar padomju varu pēckara okupācija Latvijai un tās iedzīvotājiem atnesa jaunas masu represijas un deportācijas, no kurām lielākās notika 1944.–1945. gadā un 1949. gadā. Neesen veiktā pētījumā par diasporu lēsts, ka 80 % visu ASV un Kanādā dzīvojošo latviešu, kā arī 40–45 % visu Vācijā un Krievijā dzīvojošo latviešu, ir no šī otrā piespiedu migrācijas viļņa (SKDS 2006, 10).

Trešais, apjomā mazāks migrācijas vilnis notika no 1950. līdz 1990. gadam, Latvijas iedzīvotājiem pārceļoties uz citām PSRS republikām darba vai ģimenes iemeslu dēļ. Šeit nepieskaitīsim tos cilvēkus tūkstošus, kas Latvijā ieradās no citām PSRS daļām uz īsu laiku, lai te strādātu vai dienētu, un tad atkal aizbrauca atpakaļ vai uz citu PSRS vietu, lai turpinātu darba gaitas vai dotos pensijā. Šāda veida migrācija uz austrumiem turpinājās arī pēc neatkarības atjaunošanas, kad cilvēki, kuri Latvijas teritorijā ieradās padomju laikā, piedzīvoja PSRS sabrukumu un tad paši izlēma aizbraukt vai bija spiesti pamest Latviju saskaņā ar starpvalstu līgumu ar Krieviju par armijas izvešanu.

Ceturtais migrācijas vilnis noticis pēc 1990. gada no Latvijas uz Rietumiem. Pēc masveida bēgļu plūsmām un deportācijām Otrā pasaules kara laikā un tūlīt pēc tam šo pēdējo vilni ir veidojis visvairāk cilvēku – līdz pat 100 tūkstošiem. Izceļojuši gan latvieši, gan krievvalodīgie, un lielākā daļa bijusi darba migranti, kas īstenoja savas tiesības brīvi pārvietoties Eiropas Savienībā pēc Latvijas iestāšanās tajā 2004. gadā. Lielākās migrācijas plūsmas bijušas uz Īriju un Lielbritāniju, kas kopā ar Zviedriju bija vienīgās «vecās» ES dalībvalstis, kuras jau 2004. gadā jaunajām dalībvalstīm atvēra savu darba tirgu.

Kā jau teikts, lielu daļu diasporas veido latvieši, lai gan tajā ietilpst arī baltvācieši (Vācijā), ebreji (ASV un Izraēlā) un krievi (Īrijā, Apvienotajā Karalistē). Daļa baltvāciešu uztur saikni ar Latviju arī mūsdienās – brauc uz Latviju kā tūristi, organizē kultūras apmaiņas programmas, sniedz humanitāro palīdzību Latvijai (Dribins un Spāritis 2000,

211–215). Daļa holokaustu pārdzīvojušo Latvijas ebreju pēc kara izbrauca uz Izraēlu, ASV un citām valstīm, nedaudzi arī ir uzturējuši un joprojām uztur saikni ar Latviju un Latvijas ebreju kopienu. Kaut arī krievu un citu uz Rietumiem emigrējušo Latvijas minoritāšu piederīgo skaits ir ievērojams, nav pētījumu par to, kādā mērā šī grupa jūt piederību Latvijai un ir piediedrojušies latviešu emigrantu organizācijām, kurām ir kontakti ar Latviju.

Latvijas un diasporas attiecības padomju laikā

Otrais pasaules karš un padomju vara izkaisīja latviešus pa visu pasauli. Nav precīzu datu par to latviešu skaitu, kuri tika deportēti uz Sibīriju un citiem PSRS apgabaliem, pārdzīvoja izsūtījumu un atgriezās Latvijā vēl padomju laikā. Tie, kuri palika Krievijā un citās izsūtījuma vietās vai arī kuri bija spiesti tur palikt, bieži slēpa savu etnisko piederību, jo baidījās no represijām, tādējādi palielinot asimilācijas varbūtību. Padomju varai nebija nekādas intereses veicināt saiknes uzturēšanu starp latviešiem Latvijā un tautiešiem citviet Padomju Savienībā.

Laikposmā no Otrā pasaules kara beigām līdz padomju okupācijas beigām 1991. gadā Latvija nevarēja uzņemties nekādu atbildību par savu diasporu Rietumos. Neilgi pēc Otrā pasaules kara beigām padomju varas iestādes centās Rietumos nokļuvušos bēgļus atvilināt atpakaļ uz okupēto Latviju, bet šie centieni nevainagojās ar īpašiem panākumiem. Turpmāk padomju varas iestādes īstenoja sistēmisku propagandas kampaņu PSRS iekšienē un arī starptautiski, cenšoties attēlot visus Rietumos palikušos latviešus kā nacistu līdzskrējējus vai pat kara noziedzniekus (par to sk.: Ezergailis 2005). Šai kampaņai, kas centās politiskos bēgļus attēlot arī kā ekonomiskā izdevīguma meklētājus vai Latvijas nodevējus, bija paliekoša ietekme uz daļas Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret Rietumu diasporu.

Lielā daļā Otrā pasaules kara laikā latviešu bēgļu Rietumos bija augsti izglītoti un pēc tam, kad viņi bija pārvarējuši sākotnējās grūtības, izcīnīja sev labu dzīvi ASV, Kanādā, Rietumvācijā, Lielbritānijā un citur; pārsvarā viņi pieder šo valstu vidusšķīrai. Šī diaspora bija labi organizēta ar plašu infrastruktūru, kas sāka veidoties ap draudzēm (pārsvarā luterāņu), ar savām svētdienas skolām un vietējiem sabiedriskajiem centriem lielajās pilsētās. Daudzos latviešu centros darbojās tautas deju kopas, kori, teātra trupas, bijušo karavīru atbalsta grupas un krājaizdevu biedrības, iznāca vietējie laikraksti. Trimdas kopienai bija spēcīga politiskās misijas apziņa, tā centās šo apziņu nodot arī otrajai un trešajai latviešu trimdas paaudzei vasaras nometnēs, vasaras vidusskolās, pilnlaika latviešu ģimnāzijā Minsterē, Rietumvācijā un pilnlaika latviešu studiju programmā Rietummičiganas Universitātē Kalamazū, ASV.

Latviešu kopienas savās mītnes zemēs organizēja jumta organizācijas, piemēram, Amerikas latviešu apvienību (ALA) un Latviešu nacionālo apvienību Kanādā (LNAK), taču ar laiku visas galvenās nacionālās organizācijas izveidoja Pasaules Brīvo latviešu apvienību (PBLA). Arī jaunā trimdas paaudze veidoja savas jumta organizācijas (piemēram, Amerikas latviešu jauniešu apvienība, ALJA), kā arī regulāri pulcējās pasaules kongresos. Lai arī minētās organizācijas uzņēmās

zināmu atbildību (savā izpratnē) par pirmskara latviešu kultūras tradīciju uzturēšanu un attīstīšanu, svarīgākais darbības virziens tomēr bija tas, ko trimdas organizācijas dēvēja par *nacionālpolitisko darbu*. Trimdas latvieši politiski mobilizējās, lai atgādinātu mītnes zemes sabiedrībai un valdībai par stāvokli Latvijā, lobēja mītnes zemju valdības, lai tās neatzītu padomju okupāciju un atbalstītu Latvijas neatkarības centienus, raidīja informāciju uz Latviju ar raidstaciju «Amerikas balss» un «Brīvā Eiropa» palīdzību (sk.: Celle 1998 a, 1998 b).

Līdz atslābumam Rietumu un Austrumu attiecībās, proti, 60. gadu beigām–70. gadu sākumam, kontakti starp latviešu diasporu Rietumos un tautiešiem padomju okupētajā Latvijā bija ļoti ierobežoti. Tad rūpīgā Valsts drošības komitejas uzraudzībā atsevišķi Latvijas kultūras un zinātnes darbinieki saņēma atļauju apmeklēt Rietumus, un tas radīja milzīgus strīdus trimdas latviešu vidū par to, kādā mērā šādi oficiāli uzraudzīti kontakti būtu atbalstāmi. Līdzīgus strīdus izraisīja gadījumi, kad atsevišķi trimdas latvieši saņēma atļauju apmeklēt Latviju kultūras apmaiņai un tūrismam (pārskatu par strīdiem un diskusijām trimdas ietvaros sk.: Zaķe 2008, 123–152). Padomju varas iestāžu mērķis bija sašķelt trimdas organizācijas, lai tās padarītu mazāk efektīvas.

Līdz 80. gadu beigām trimdas latviešiem bija minimāla ietekme uz politiskajiem un ekonomiskajiem procesiem Latvijā. Jaunas iespējas parādījās, kad Padomju Savienības jaunais līderis Mihails Gorbačovs pēc nākšanas pie varas 1985. gadā uzsāka reformas un Latvijā izveidojās neatkarīgas sabiedriskas un politiskas organizācijas. Tajā brīdī pieauga ārzemju raidstaciju loma, jo daudzi klausītāji tieši no šīm radio pārraidēm uzzināja par jaunajām organizācijām un to plānotajiem pasākumiem, tostarp par demonstrācijām. Kad 1988. un 1989. gadā opozīcijas organizācijas izcīnīja lielāku mediju brīvību, trimdas organizācijas piegādāja nepieciešamo tehniku – datorus, faksa aparātus, kopētājus, videoaparāturu un drukāšanas iekārtas. Kad Latvijas Tautas fronte (LTF) un citas kustības centās uzrunāt ārvalstu valdības, trimdas organizācijas kalpoja par vērtīgu starpnieku, sarunājot tikšanās un aizstājot tolaik neeksistējošo Latvijas diplomātu korpusu. Visur latviešu kontakti ar labējiem, pretkomunistiskajiem spēkiem bija spēcīgāki nekā kontakti ar Eiropas sociāldemokrātiem un zaļajiem.

Iespējams, ka svarīgākais trimdas ieguldījums Latvijas neatkarības atjaunošanā bija Rietumu kontakti un zināšanas, sākot ar valodu zināšanām un spējām veidot komunikāciju dažādu kultūru starpā un beidzot ar apmācībām par vēlēšanu kampaņu rīkošanu, kas palīdzēja LTF un citām kustībām uzvarēt vēlēšanās, pārņemt varu un 1991. gada augustā veiksmīgi atjaunot neatkarīgu un demokrātisku Latviju.³

Diasporas un «repatriantu» loma pēc neatkarības atjaunošanas

Jau pirms pilnīgas neatkarības atjaunošanas 1991. gada augustā vairāki jaunās paaudzes Rietumu latvieši pārcēlās uz dzīvi Latvijā, lai strādātu Latvijas neatkarības labā. Pēc neatkarības atjaunošanas no Rietumiem pārcēlās vairāki

simti šādu «repatriantu»⁴, kā arī mazāks skaits no austrumu puses. Lai gan skaita ziņā latviešu repatriantu nebija daudz, viņiem bijusi ļoti svarīga loma Latvijas rietumnieciskošanā, jo viņi labi zināja Rietumu mentalitāti, standartus, valodas un spēja šīs zināšanas izmantot, lai veicinātu reformas Latvijā un to tuvinātu dalībai Eiropas Savienībā un NATO. Sākotnējo «medusmēnesi» Latvijas un diasporas attiecībās ātri izjauca vairākas domstarpības.

Spriedzi izraisīja pilsonības jautājums, jo sākotnējās likumdošanas iniciatīvas neparedzēja rietumu latviešiem iespēju iegūt Latvijas pilsonību, nezaudējot savas mītnes zemes pilsonību. Beigu beigās kompromiss tomēr tika rasts, un Rietumos dzīvojošie latvieši, kuri bija pirmskara Latvijas pilsoņi vai viņu pēcnācēji, varēja atjaunot savu pilsonību, paturot arī mītnes zemes pilsonību, ja vien viņi šo lēmumu pieņēma un attiecīgi rīkojās pirms 1995. gada jūlija. Šāda iespēja netika dota Krievijā un citās NVS valstīs dzīvojošajiem latviešiem, tādējādi iedibinot dubultstandartu.

Vēl viens spriedzes avots bija īpašumu jautājumi. Daudzi bēgļi, kas bija atstājuši Latviju Otrā pasaules kara laikā, bija piederīgi vidusšķīrai vai turīgo slānim, un viņiem pirms kara bija piederējuši īpašumi. Dabiski, ka viņi un viņu pēcnācēji vēlējās atgūt savu zemi un ēkas, ko padomju vara bija nacionalizējusi. 90. gadu sākumā vēl pirms privatizācijas uzsākšanas Latvijas valdība nolēma atdot īpašumu tiesības bijušajiem īpašniekiem, un daudzi ārzemēs dzīvojošie latvieši atguva savu zemi, ēkas un citu mantu. Tomēr šī pieeja reizēm radīja spriedzi, jo daudzi Latvijas iedzīvotāji bija ilgi dzīvojuši mājokļos, kurus uzskatīja par saviem, kuros viņi bija ieguldījuši savus līdzekļus, uzlabojuši zemi un citus nekustamos īpašumus, un pēkšņi tas viss pārgāja tiem svešu cilvēku īpašumā. Jaunie saimnieki nereti gribēja savus īpašumus pārdot vai arī tos paturēt, prasot par īri tirgus cenas. Valdība tiešā veidā nepalīdzēja īrniekiem, bet noteica t. s. īres griestus, tādējādi atsakoties no atbildības risināt domstarpības un uzgrūžot šo sociālo konfliktu risināšanu neefektīvai tiesu sistēmai.

Lai arī daļai «repatriantu» nācās piedzīvot ne vienu vien pārmetumu un rūgtu brīdi saistībā ar viņu «privileģijām» pilsonības un īpašumtiesību jomā, daudziem no viņiem ir bijusi nozīmīga loma Latvijas politikā, sabiedriskajā sektorā, kultūras dzīvē un tautsaimniecībā. Gandrīz visiem, kuri pārcēlās uz Latviju, bija vismaz viena, reizēm pat vairākas augstākās izglītības. Bieži vien viņi cits citu labi pazina no trimdas latviešu organizācijām un tikliem, un tas atvieglināja savstarpējo sadarbību, palīdzību un informācijas apmaiņu Latvijā. Tos «repatriantus», kuri iesaistījās politikā, pamanīja visvairāk. Vaira Viķe-Freiberga, Latvijas prezidente no 1999. līdz 2007. gadam, ir visspilgtākais piemērs, bet ne vienīgais.

5. Saeimā, kas tika ievēlēta 1993. gadā, strādāja 15 t. s. ārzemju latvieši, tajā skaitā vairāki bijušie trimdas organizāciju līderi. Nākamajās Saeimas vēlēšanās ārzemju latviešu

³ Rietumu latviešu lomu sīki aprakstījis Dainis Īvāns, sk.: Īvāns 2001; sk. arī: Celle 1998 c.

⁴ «Repatriants» nav precīzs apzīmējums, jo daudzi latvieši, kuri pārcēlās uz dzīvi Latvijā, nekad agrāk nebija tajā dzīvojuši. «Repatriants» ir arī juridiska kategorija, jo repatriants bauda zināmas priekšrocības, piemēram, viņam nav jāmaksā ievadmuita par savu iedzīvi, pārceļoties uz Latviju. Šeit un turpmāk vārds «repatriants» tiek lietots visplašākajā izpratnē, lai apzīmētu visus latviešus, kuri pārcēlās uz Latviju no citām valstīm.

«repatrianti» vairs neguva tādus panākumus. 1995. gadā 6. Saeimā tika ievēlēti septiņi deputāti, 7. Saeimā 1998. gadā – trīs deputāti, bet 8. un 9. Saeimas vēlēšanās, kas notika attiecīgi 2002. un 2006. gadā, katrā pa diviem deputātiem. «Repatrianti» ir ieņēmuši vairākus svarīgus parlamentārus amatus, ieskaitot Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijas un Eiropas lietu komisijas vadītāja amatu.

Jāatzīmē, ka «repatrianti» Latvijā guvuši politiskus panākumus, lai gan ārzemēs palikušo un nesen emigrējušo Latvijas diasporas locekļu politiskā aktivitāte bijusi zema. 2006. gadā 9. Saeimas vēlēšanās piedalījās tikai 7490 ārzemēs dzīvojošo Latvijas pilsoņu no aptuveni 80 000, t. i., mazāk nekā 10 procenti. Lielākais skaits vēlēšanās piedalījušos Latvijas pilsoņu bija ASV (1473), Lielbritānijā (924), Kanādā (692), Austrālijā (609) un Īrijā (537). Visvairāk balsu ārzemēs dzīvojošie Latvijas pilsoņi nodeva par «Jauno laiku» (38%), TB/LNNK (17%), un Tautas partiju (14%). Latvijā dzīvojošo pilsoņu politiskā izvēle nedaudz atšķīrās – visvairāk viņi balsoja par Tautas partiju (19%), Zaļo un zemnieku savienību (17%) un «Jauno laiku» (14%). Interesanti, ka dažādās zemēs krasi atšķīrās Latvijas pilsoņu politiskā izvēle – «vecās» emigrācijas valstīs ASV, Austrālijā un Kanādā «Jaunais laiks» bija izteikts favorīts, saņemot attiecīgi 56%, 65% un 46% visu šajās valstīs nodoto balsu. Savukārt Īrijā, kur daudz neseno emigrantu, tostarp liels skaits krievvalodīgo Latvijas pilsoņu, pirmajā vietā ar 20% balsu bija «Par cilvēktiesībām vienotā Latvijā» (LR CVK 2006, 198).

«Repatrianti» aktīvi darbojušies ne vien parlamentā, bet arī Ministru kabinetā. Valda Birkava valdībā (1993–1994) strādāja trīs ministri «repatrianti» un divi valsts ministri, bet Māra Gaiļa valdībā (1994–1995) – trīs šādi ministri un četri valsts ministri. Andra Šķēles (2004–2006), Eināra Repšes (2002–2004), Induļa Emša (2004), Aigara Kalviša (2004–2006) un Valda Dombrovska (no 2009) valdībā katrā bija viens ministrs vai valsts ministrs no diasporas. Atbildības jomas, kuras pārraudzīja diasporas pārstāvji, ir bijušas visdažādākās – aizsardzība, labklājība, tieslietas, ekonomika, finanses, valsts reformas un sabiedrības integrācija. «Repatrianti» bijuši aktīvi ne tikai valsts mēroga politikā, bet arī vietējā līmenī, strādājot kā deputāti gan Rīgas domē, gan Liepājas domē. «Repatrianti» pārstāvējuši plašu politisko partiju spektru, ieskaitot «Latvijas ceļu», Latvijas Nacionālās neatkarības kustību, apvienību «Tēvzemei un brīvībai», Latvijas Zemnieku savienību, Tautas partiju, «Jauno laiku» un Latvijas Pirmo partiju. Ārzemju latviešu efektivitāti politikā reizēm traucēja zināms naivums un pieredzes trūkums «aizkulišu spēlēs». Viņiem arī trūka to plašo sakaru, kas Latvijas politikas elitei veidojās skolas gados, sportā vai padomju laika iestādēs.

«Repatrianti» ir vadījuši vairākas valsts institūcijas, tostarp Pilsonības un imigrācijas departamentu (tagad Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde), Valsts Cilvēktiesību biroju (tagad Ombuds), Latviešu valodas apguves valsts programmu (tagad aģentūra), Tulkošanas un terminoloģijas centru, Satversmes aizsardzības biroju. «Repatrianti» bijuši Latvijas Nacionālās radio un televīzijas padomes locekļi, kā arī uzdienējuši līdz majora pakāpei Nacionālajos Bruņotajos spēkos.

Latvieši, kuri no ārzemēm atgriezās uz dzīvi Latvijā, strādājuši ne tikai valsts sektorā, viņiem bijusi arī redzama

vieta Latvijas nevalstisko organizāciju sektorā, akadēmiskajā pasaulē un medijos. «Repatrianti» vadījuši Sorosa fondu – Latvija, Latvijas Ārpolitikas institūtu, Latvijas Cilvēktiesību centru (agrāk Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs), Sabiedriskās politikas centru «Providus», Latvijas Platformu attīstības sadarbībai (LAPAS), geju un lesbiešu draugu kopu «Mozaika» un Eiropas kustību Latvijā. «Repatrianti» ieņēmuši arī vairākus redzamus akadēmiskos posteņus – Rīgas Ekonomikas augstskolas rektors, Rīgas Juridiskās augstskolas prorektore, Latvijas Universitātes (LU) Teoloģijas fakultātes dekāns, LU Sociālo un politisko pētījumu institūta direktors. «Repatrianti» strādājuši arī mediju jomā: Latvijas Televīzijas ģenerāldirektors, komentāru lappuses redaktors laikrakstā «Diena», laikraksta «The Baltic Observer» redaktors, radio «Skonto» izpilddirektors, Latgales Radio vadītājs un nacionālais korespondents finanšu ziņu aģentūrai «Bloomberg».

Latvieši, kuri atbraukuši no ārzemēm, īpaši jaunās un vidējās paaudzes pārstāvji, ieņēmuši vairākus svarīgus amatus Latvijas tautsaimniecībā – vadījuši Rīgas fondu biržu, «Lattelecom», vairākas komercbankas, dibinājuši vairākus advokātu birojus, godalgotāko Latvijas restorānu, vadījuši lielas naftas kompānijas pārstāvniecību, bijuši menedžeri vairākās viesnīcās. «Repatrianti» veiksmīgi strādājuši arī celtniecībā, nekustamo īpašumu jomā un tulkošanā.

Protams, daudzi «repatrianti» nav īpaši uzsvēruši savu ārzemju izcelsmi, nav arī ieņēmuši vadošus posteņus, vien centušies iekļauties vai klusu aiziet pensijā. Skaidrs arī, ka ne visi «repatrianti» bijuši veiksmīgi – daži nevarēja adaptēties dzīvei Latvijā, citi atbrauca ar lielām pretenzijām, bet tad, Latvijā pavadījuši īsu laiku, atgriezās ārzemēs. Kaut arī sākotnēji attieksme pret «repatriantiem» bija ļoti pozitīva, 90. gadu vidū tā kļuva izteikti kritiska, bet tagad ir atgriezies tādā kā piesardzīgā labvēlībā, kurā katrs tiek vērtēts individuāli.

Valsts atbildība pret diasporu pēc neatkarības atgūšanas

Uz dzīvi Latvijā ir atgriezies pavisam neliela daļa ārzemju latviešu, bet pēc iestāšanās Eiropas Savienībā prombraukšana no Latvijas turpinājās un pat intensificējās. 90. gados Latvijas valdībai pietrūka līdzekļu, lai jebkādi atbalstītu diasporu, un gandrīz vai vienīgais, ko valdība darīja, – tā piemēroja nodokļu atlaides latviešu repatriantiem, kuri Latvijā no ārzemēm ievada savu mantu, t. sk. automašīnas. Repatriantiem rietumniekiem parasti nevajadzēja materiālu palīdzību, toties repatriantu no austrumiem droši vien būtu bijis vairāk, ja valsts būtu varējusi sniegt nopietnāku palīdzību, nodrošinot darbu un mājokli. Latviešu organizācijas Rietumos atbalstīja Latviju tās centienos tuvo ties dalībai NATO un ES un atspēkot Krievijas propagandas uzbrukumus. Latviešu lobījs strādāja roku rokā ar Latvijas diplomātiem – jo īpaši Amerikas Savienotajās Valstīs –, lai sekmētu Latvijas dalību NATO (sk.: Auers 2008).

2004. gadā pēc konsultācijām ar latviešu organizācijām ārzemēs Latvijas valdība pieņēma Latviešu diasporas atbalsta programmu – pirmo tāda veida politikas dokumentu Latvijā. Šajā dokumentā bija paredzēts paplašināt sadarbību starp Latvijas diasporu un Latvijas valdību,

pašvaldībām un NVO, veicinot kultūras un izglītības apmaiņu un sniedzot finansiālu atbalstu projektiem. Savā īsajā pastāvēšanas laikā (2002–2008) Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts un tā pārraudzībā esošais Sabiedrības integrācijas fonds sniedza finansiālu atbalstu latviešu organizācijām ārzemēs, kā arī atsevišķām organizācijām Latvijā (sk.: LR MK 2004. b. Par programmas īstenošanu 2007. gadā sk.: ĪUMSILS 2008). Pēc 2004. gada, kad pieņēmas spēka emigrācija uz Īriju un Lielbritāniju, īpaša uzmanība tika pievērsta centieniem noskaidrot prombraukšanas iemeslus un iespējām panākt, lai aizbraucēji atgrieztos atpakaļ Latvijā.

Pētījumu rezultāti liecina, ka ekonomiskie apstākļi bijuši galvenais, bet ne vienīgais iemesls nesēnai emigrācijai un ka svarīgi ir bijuši arī dzīves kvalitātes jautājumi (sk., piemēram: Indāns u. c. 2006). Pētījumi arī rāda, ka gan «vecā, gan «jaunā» emigrācija ir ļoti atsvešināta no Latvijas pārvaldes struktūrām un tās pārstāvjiem, neuzticas valdībai un ir vilusies Latvijā (SKDS 2006, 13–16). Maz ticams, ka efektīvāka diasporas politika vien varētu risināt šīs problēmas, lai arī tas būtu labs sākums.

Arī Latvijā diasporas politika nav labi zināma vai populāra. 2008. gadā speciāli šā pārskata vajadzībām tika veikta aptauja, kurā iekļāva jautājumus arī par attiecībām ar diasporu un diasporas politiku. 46 % respondentu neko nebija dzirdējuši par diasporas politiku, 13 % to vērtēja pozitīvi, bet

20 % – negatīvi (SKDS 2008, T 51). Informācijas trūkums liek domāt, ka diasporas politika nav bijusi veiksmīgi pasniegta Latvijas iedzīvotājiem; sabiedrībai nav šķitis, ka tas būtu īpaši svarīgs jautājums. Interesanti, ka pastāv visi priekšnoteikumi aktīvākai diasporas politikai. Saskaņā ar šīs pašas aptaujas datiem 28 % Latvijas iedzīvotāju ir radnieki ārzemēs (galvenokārt nesēni emigranti), bet 36 % uzskata, ka nesēni emigranti ir pelnījuši atbalstu. 46 % nesēnos emigrantus vērtē pozitīvi, bet tikai 10 % – negatīvi (SKDS 2008, T 51), bet nav datu par attieksmi pret «vecu» emigrāciju.

Nobeigums

Pašreizējā ekonomiskā krīze Latvijā, domājams, ietekmēs diasporu un diasporas politiku vairākos veidos. Pirmkārt, pastāv liela varbūtība, ka Latvijas diaspora Rietumos kļūs vēl daudzskaitlīgāka, jauniem emigrantiem dodoties uz ārzemēm meklēt izeju no pieaugošā bezdarba un dzīves līmeņa pazemināšanās Latvijā. Otrkārt, taupības apstākļos tuvākajos pāris gados valdība diasporas politikas īstenošanai nepiešķirs nekādus nozīmīgus finanšu resursus vai cilvēkresursus. Vienlaikus sabiedrības zemais informētības līmenis par diasporu kā Latvijas resursu acīmredzot nemainīsies, bet tas savukārt palielina risku, ka Latvija, tāpat kā līdz šim, nepietiekami izmantos diasporas diplomātisko, politisko, ekonomisko un kultūras potenciālu.

2.30.
logs

Lielākais sasniegums. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi

Lielākais sasniegums

Valdība ir pieņēmusi politikas dokumentu, kas paredz sadarbības ietvaru, un kādu laiku arī īstenoja šo politiku decentralizētā veidā, piešķirot līdzekļus diasporas organizācijām un to sadarbības partneriem Latvijā. Turklāt vairāki diasporas pārstāvji ir atgriezušies Latvijā un labi integrējušies Latvijas politiskajā, sociālajā, kultūras un ekonomikas dzīvē. Šie «repatrianti» ir neizmantots resurss Latvijas attiecību ar diasporu stiprināšanai.

Nopietnākā problēma

Krīzes apstākļos diasporas politika vairs netiek finansēta un īstenota. Tas pastiprina jau tā lielo diasporas atsvešinātību.

Svarīgākie uzdevumi

Lai vairotu Latvijas iedzīvotāju atbalstu aktīvākai, labāk finansētai diasporas politikai, pirmkārt, nepieciešams veikt sabiedrības izglītošanu par diasporu, tās pagātnes ieguldījumu un mūsdienu potenciālu, kā arī runāt par Latvijas atbildību pret diasporu. Steidzami jāuzlabo valdības saziņa ar diasporu. Šajā jomā valdība varētu saukt talkā «repatriantus», kā arī aktīvāk izmantot modernās sakaru formas, piemēram globālo tīmekli. Kad valdības finanses to atļaus, nepieciešams valstīs ar lielām Latvijas emigrantu kopienām (Lielbritānija, Īrija, ASV, Kanāda) iedibināt speciālus posteņus sadarbībai ar diasporu. Ja Latvija uzņemsies lielāku atbildību par diasporu, palielināsies varbūtība, ka diaspora atbildēs ar to pašu.

Galvenais, ko valdība varētu darīt tuvākajā laikā, ir reformēt pilsonības politiku attiecībā uz diasporu, tādējādi par lētu naudu sniedzot draudzīgu roku daudziem Latvijas diasporas pārstāvjiem. Tie Latvijas iedzīvotāji, kas bēga no padomju okupācijas uz Rietumiem, tikai līdz 1995. gada jūlijam varēja atjaunot savu Latvijas pilsonību, vienlaikus saglabājot arī mītnes zemes pilsonību. Latvijai vajadzētu atcelt šo laika ierobežojumu un atļaut visiem, kas vēlas atjaunot pilsonību, to izdarīt, nezaudējot savas mītnes zemes pilsonību. Turklāt Latvijai vajadzētu paredzēt dubultpilsonības iespēju arī Krievijā un citās NVS valstīs dzīvojošiem latviešiem. Šobrīd Latvijas likumdošana neparedz dubultpilsonības iespēju bērniem, kuri piedzimuši vecākiem, kas nesēni emigrējuši uz Īriju, Lielbritāniju un citām valstīm. Lai veicinātu savu bērnu integrāciju jaunajā mītnes zemē, vecāki bieži izvēlas bērniem šīs valsts, nevis Latvijas pilsonību. Atvieglot pilsonības iegūšanas iespējas diasporai, Latvija simboliski atzītu saikni starp šiem cilvēkiem un Latviju un palielinātu varbūtību, ka dažādos laikos aizbraukušie un viņu pēcnācēji uzturēs saikni ar Latviju arī nākotnē.



3.

Arods. Nozare. Pienākums

daļa

3.1. ATBILDĪGA UZŅĒMĒJDARBĪBA

3.2. ĀRSTU PROFESIONĀLAIS ATBILDĪGUMS

3.3. JURIDISKO PROFESIJU ATBILDĪGUMS

3.4. ATBILDĪGUMS PAR INFORMĀCIJAS APRITI SABIEDRĪBĀ

3.5. MEDIJU ATBILDĪGUMS

3.1. Atbildīga uzņēmējdarbība

Šī Pārskata ietvaros uzņēmumi ir ļoti interesanta tēma, jo to būtība ir ierobežot īpašnieku atbildību – tieši tāpēc Latvijā izplatītākās uzņēmējdarbības formas apzīmējums ir «sabiedrība ar ierobežotu atbildību». Maksa par to ir papildu regulācija. Kā tas ietekmē uzņēmumu atbildīgumu? Vai Latvijas uzņēmēji piekrit amerikāņu ekonomista, Nobela prēmijas laureāta Milтона Frīdmena (1912–2006) viedoklim, ka uzņēmumu vienīgais pienākums ir pelnīt, vai tomēr uzņēmumi savu atbildību redz plašāk, kā tas parasti tiek izprasts diskusijās par atbildīgu uzņēmējdarbību? **Kas vairāk veicina uzņēmumu atbildīgu rīcību Latvijā – valsts likumdošana vai uzņēmēju morālā atbildība?** Šie būs galvenie jautājumi, uz kuriem meklēsim atbildes šajā Pārskata nodaļā.

Lai runātu par atbildīgu uzņēmējdarbību, ko mēdz saukt arī par **korporatīvo sociālo atbildību**, vispirms jāpaskaidro, kas ar to tiek saprasts. Šī Pārskata ietvaros ar jēdzienu «atbildīga uzņēmējdarbība» tiek apzīmēts ekonomiski pamatots, peļņu nesošs biznesa process, ko raksturo atbildība pret apkārtējo vidi un sabiedrību. Pasaulē un Latvijā ir pieejamas dažādas šī jēdziena interpretācijas, tomēr pēdējā laikā par plaši pieņemtu pamatu diskusijām par atbildīgu uzņēmējdarbību ir kļuvis ANO Globālais līgums, kas tika izstrādāts un apstiprināts 2000. gadā (sk.: United Nations Global Compact). Šajā līgumā definēti desmit pamatprincipi sociāli atbildīga uzņēmuma darbībai. Sākotnēji Globālajā līgumā bija deviņi pamatprincipi, kas sadalīti trīs grupās – cilvēktiesības, darba apstākļi un vide. 2004. gadā tika pievienots vēl viens pamatprincips – pretkorupcija. Šādu dalījumu izmantosim arī šīs nodaļas struktūras izveidei.

Katrā valstī Globālo līgumu virza brīvprātīga uzņēmumu apvienība, nevis standarta ANO aģentūra. Latvijā šai kustībai oficiāli pievienojušies trīspadsmit uzņēmumi. Pēc 2005. gada, kad Globālā līguma sadarbības partnera funkcijas pārņēma Latvijas Darba devēju konfederācija, kustībai ir pievienojušies tikai viena organizācija – privātā vidusskola «Patnis». Globālais līgums neuzliek juridiskas saistības, un arī šī Pārskata ietvaros juridisko un normatīvo saistību ievērošanu uztversim tikai kā vienu uzņēmumu atbildīguma izpausmi, vairāk koncentrējoties uz uzņēmumu brīvprātīgajām iniciatīvām.

Ņemot vērā bieži sastopamo negatīvo attieksmi pret uzņēmējiem, ir svarīgi uzsvērt arī sabiedrības ieguvumu no uzņēmējdarbības. Pirmkārt, uzņēmumi ražo preces un piedāvā pakalpojumus, kuri sabiedrībai ir nepieciešami, – citādi jau neviens par tiem nemaksātu. Otrkārt, uzņēmumi ir galvenais nodarbinātības avots un ar saviem nodokļiem tie nodrošina arī sabiedriskā sektora darba vietas. Šo un citu iemeslu dēļ ir svarīgi atcerēties, ka gandrīz visi uzņēmumi, veicot uzņēmējdarbību, rada sabiedrisku labumu.

Tomēr ir apstākļi, kas liek atbildīgam uzņēmumam darīt vairāk nekā tikai tā pamatfunkciju – strādāt ar peļņu. Šos apstākļus vislabāk ilustrē ārējo izmaksu jēdziens.

Ārējās izmaksas

Viens no skaidrojumiem atbildīgas uzņēmējdarbības nepieciešamībai ir ražošanas papildu sekas, kas lielākoties tiek sauktas par *ārējām izmaksām*, un tās ne vienmēr ir negatīvas. Papildu sekas apzīmē ietekmi uz kādu trešo personu, kas nav ne pircējs, ne pārdevējs. Tā kā šī trešā persona nav iekļauta darījumā, ietekme uz to netiek ņemta vērā, nosakot produkta vai pakalpojuma cenu. Uzskatāms piemērs ārējām izmaksām ir enerģijas ražošana no oglēm. Šajā gadījumā ražošanas procesā rodas liels daudzums CO₂ izmešu. Tādējādi tiek ietekmēta visa sabiedrība un vide, tomēr katra individuāla darījuma ietekme uz pircēju un pārdevēju ir pārāk niecīga, lai to ietvertu cenā. Šajā gadījumā uzņēmuma izvēli – atbildēt par tā radītajām sekām vai ne – pamazām pārņem valsts. Gan Amerikas Savienotajās Valstīs, gan Eiropas Savienībā pamazām tiek ieviestas CO₂ kvotas un CO₂ kvotu tirgi, tādējādi iekļaujot šīs ārējās izmaksas uzņēmumu tiešajās ražošanas izmaksās. Arī citās jomās Eiropas Savienība cenšas ieviest principu «piesārņotājs maksā», tomēr valsts nespēj piemērot nodokļus vai nodevas visām ārējām izmaksām, tāpēc parādās nepieciešamība pēc atbildīgiem uzņēmumiem, kuri paši censtos samazināt vai kompensēt to radītās ārējās izmaksas.

Uzņēmējdarbības vide Latvijā

Pēc «Lursoft» datiem, Latvijā šobrīd formāli eksistē vairāk nekā 162 tūkstoši uzņēmumu, no kuriem lielākā daļa – gandrīz 98 tūkstoši – ir sabiedrības ar ierobežotu atbildību, 32 tūkstoši – zemnieku saimniecības, 28 tūkstoši – individuālie uzņēmumi un komersanti, bet tikai nedaudz vairāk par tūkstoti – akciju sabiedrības. Pārējās uzņēmējdarbības formas ir sastopamas vēl retāk. Ja neskaita 90. gadu sākumu, pēdējos gados ir bijis augstākais reģistrēto uzņēmumu skaits. 2007. gadā visu Latvijas uzņēmumu apgrozījums bija 33,6 miljardi latu un peļņa pēc nodokļu nomaksas – 1,6 miljardi latu. Salīdzinājumam – līdz 2004. gadam uzņēmumu peļņa nekad nebija pārsniegusi 0,21 miljardu latu. Pasaules Bankas veiktajā pētījumā «*Doing Business*» 2007. gada beigās–2008. gada sākumā Latvijas uzņēmējdarbības vide tika novērtēta kā 29. uzņēmējiem draudzīgākā pasaulē. Salīdzinājumā ar citām valstīm Latvijā šajā laikā bija vienkāršāk realizēt līgumu nosacījumus un saņemt kredītu, sarežģītāka bija uzņēmumu likvidēšana, īpašumu reģistrācija,

būvniecības atļauju iegūšana un attiecības ar darbiniekiem, tostarp darbinieku piesaiste.

Apskatot Latvijas likumdošanas un normatīvo aktu ietekmi uz atbildīgu uzņēmējdarbību, svarīgi pieminēt Sabiedriskā labuma organizāciju likumu. Lai atbalstītu korporatīvo filantropiju, Latvijā organizācijām tiek piešķirts sabiedriskā labuma organizāciju statuss, kas dod iespēju uzņēmumiem ziedot biedrībām, nodibinājumiem un reliģiskām organizācijām, kuras strādā sabiedriskam labumam, un saņemt par šiem ziedojumiem uzņēmuma ienākuma nodokļa atlaidi 85 % apmērā no ziedojuma vērtības (šī Pārskata tapšanas gaitā atlaides apjoms tika samazināts uz 20 %). Maksimālais nodokļu atvieglojums ir viena piektā daļa no attiecīgā uzņēmuma ienākuma nodokļa. Šis ir nozīmīgākais valsts atbalsts uzņēmumu labdarībai.

Paši uzņēmēji valdības atbalstu vērtē zemu – kā otru lielāko šķērslī atbildīgai uzņēmējdarbībai uzreiz pēc finanšu trūkuma. Te gan jāuzsver, ka daudzas atbildīgas uzņēmējdarbības iniciatīvas nav saistītas ar valsti un netiek regulētas, tāpēc šāds rezultāts jāvērtē kritiski. Tālākās sadaļas liecina, ka likumdošana paredz noteikumus, lai veicinātu atbildīgu rīcību, tomēr daudzi uzņēmumi tos neievēro. Aptuveni puse uzņēmumu nav veikuši darba drošības un ietekmes uz vidi novērtējumus, lai arī tie ir paredzēti normatīvajos aktos. Uzņēmumi šos novērtējumus varētu uzskatīt par lieku birokrātiju, tomēr pieredze liecina, ka bieži vien tie palīdz identificēt iespējas uzlabot uzņēmuma darbību. Tāpēc jāsecina, ka Latvijas likumdošanai vajadzētu palīdzēt veikt atbildīgu uzņēmējdarbību, ja tās nosacījumi tiek pilnībā ievēroti. Pārskata tapšanas gaitā vērojami arī centieni optimizēt valsts institūciju darbību, tostarp samazinot birokrātiju, tāpēc ir cerība, ka valsts un uzņēmēju sadarbība nākotnē uzlabosies.

Atbildīga uzņēmējdarbība Latvijā

Latvijā izpratne par atbildīgu uzņēmējdarbību ir agrīnās attīstības stadijā. Visbiežāk minētais iemesls dažādām programmām ir uzņēmēju vēlme «darīt pareizo lietu», kas gan ļoti retos gadījumos ir definēta. Ārējo izmaksu jēdziens varētu palīdzēt izprast atbildīgas uzņēmējdarbības nepieciešamību, kā arī par to pārliecināt darbiniekus, īpašniekus, klientus un citus iesaistītos, tomēr šis jēdziens ir svešs lielākajai daļai Latvijas uzņēmēju. 2005. gada aptaujā par uzņēmumu attieksmi pret atbildīgu uzņēmējdarbību Latvijā (King and Pētersons 2009) tikai 1 % aptaujāto uzņēmumu pārstāvju uzskatīja, ka «korporatīvā sociālā atbildība» ir acimredzami noderīgs jēdziens. Tomēr 45 % uzņēmumu bija izstrādāta kaut kāda atbildīgas uzņēmējdarbības programma, bet 10 % bija izstrādāta nozīmīga atbildīgas uzņēmējdarbības programma.

Skaidrojums šai novirzei varētu būt divējāds – vai nu Latvijā ir atbildīgi uzņēmēji, kam nepatīk jēdziens «korporatīvā sociālā atbildība», vai arī uzņēmēji, lai gan neuzskata korporatīvo sociālo atbildību par noderīgu jēdzienu, veido šīs programmas sabiedrības vai citu apstākļu spiesti. Lielākajai daļai uzņēmumu gan nebija definētas prioritātes, un 10 % vienkārši neizprata korporatīvās sociālās atbildības jēdzienu.

Tiem uzņēmumiem, kuriem bija definētas prioritātes, tās varēja iedalīt četrās grupās: uzņēmējdarbības mērķu sasniegšana (17 % aptaujāto to nosauca par prioritāti); darbinieku labklājība (13 %); sociālo problēmu risināšana (10 %); apkārtējās vides aizsardzība (6 %). Interesanta un ļoti ierobežota ir arī uzņēmēju izpratne par uzņēmējdarbībā iesaistītajām pusēm (*stakeholders*). 71 % pie iesaistītajām pusēm piepulcēja uzņēmuma īpašniekus, 57 % – darbiniekus, 50 % – klientus, tikai 12 % – valdību, 4 % – vietējo sabiedrību un 1 % – pilsoniskās sabiedrības organizācijas.

Visbiežāk minētais iemesls atbildīgas uzņēmējdarbības programmu izstrādei ir uzņēmumu īpašnieku un vadītāju vērtības, kas liek tiem «darīt pareizo lietu». Otrs iemesls šādu programmu izstrādei ir tirgvedības un atbildīgas uzņēmējdarbības aktivitāšu saskaņošana. Līdzīgs ir arī trešais iemesls – uzņēmējdarbības mērķu labāka sasniegšana, kas bieži saistīta ar reputācijas uzlabošanu.

Latvijas uzņēmējus var iedalīt trīs dažādās grupās atkarībā no viņu attieksmes pret atbildīgu uzņēmējdarbību. Pirmā grupa ir uzņēmēji, kas uzskata, ka vienīgā to atbildība ir veiksmīga uzņēmējdarbība un personiskā labuma gūšana. Šīs grupas vienīgais iemesls pakļauties likumiem un noteikumiem ir izvairīšanās no sodiem. Otrā uzņēmēju grupa līdzās pašai uzņēmējdarbībai ciena sociālās normas un labprātīgi ievēro likumus un noteikumus. Savukārt trešā grupa, visbiežāk balstoties uz pašu uzņēmēju vērtībām, uz vēlmi «darīt pareizo lietu» un izpratni par ētiku, īsteno arī brīvprātīgas sociālās un citas atbildīgas uzņēmējdarbības aktivitātes.

Gatavība uzņemties atbildību

2005. gadā veiktā pētījumā uzņēmumu vadošais personāls (96 % aptaujāto) un īpašnieki (4 %) norādīja, ka tieši īpašnieki visvairāk atbalsta atbildīgu uzņēmējdarbību (sk.: Mazurkiewicz 2005). Darbinieki to atbalsta nedaudz mazāk, savukārt nozīmīgi mazāku atbalstu aptaujātie izjūt no valdības un pilsoniskās sabiedrības organizācijām.

Lai arī šos rezultātus ir ietekmējusi respondentu izvēle, tajos ir daļa patiesības. Daudzi uzņēmumu īpašnieki un vadītāji varētu vēlēties augstāku atbildīgumu savā uzņēmumā, tomēr tam ir vairāki kavējoši faktori.

Pirmais ir finanšu faktors – tas arī ir visbiežāk minētais šķērslis atbildīgai uzņēmējdarbībai. Būt līderim atbildīgas uzņēmējdarbības jomā savā industrijā bieži nozīmē augstākas izmaksas un līdz ar to – mazāku peļņu, bet radīt peļņu taču ir uzņēmuma pamatfunkcija. Otrs iemesls ir sabiedrības reakcija – daudzi uzņēmēji, bieži vien pamatoti, piekrit teicienam: «Neviens labs darbs nepaliek nesodīts.» Piemēram, palielinot caurspīdīgumu savā darbībā, uzņēmums riskē pievērst analītiķu pastiprinātu uzmanību un vismazāko kļūdu izcelšanu tikai tāpēc, ka citu uzņēmumu dati nav pieejami. Tāpēc savā ziņā pamatoti ir kādas bankas vadītāja vārdi, kas izteikti vienā no konferencēm: «Mēs gribam būt soli priekšā sabiedrības izpratnei par atbildīgu uzņēmējdarbību, bet ne vairāk.»

Tā soli pa solim mēs nonākam pie indivīda – cik gatavs ir katrs Latvijas sabiedrības loceklis «balsot» par atbildīgu uzņēmējdarbību ar savu maciņu? Lai arī tiešā veidā uz šo

jautājumu atbildēt neizdosies, nojausmu var dot iedzīvotāju aptauja par atbildīgumu, ko veica tirgus un sabiedrības domas pētījumu centrs SKDS 2008. gada nogalē. Tajā vairāk nekā 90 % aptaujāto norādīja, ka valstij būtu jāuzņemas galvenā atbildība ekonomikas problēmu risināšanā un ka šobrīd tās loma ir nepietiekama (SKDS 2008, T 45), vienlaikus pieticīgi novērtējot savu ietekmi uz Saeimu un Ministru kabinetu (attiecīgi ar 2,66 un 2,41 punktu no 10; sk.: SKDS 2008, T 39, T 40).

Šādi rezultāti liecina par Latvijas iedzīvotāju nevēlēšanos uzņemt atbildību, labprātāk nododot to citiem, kurus paši nevar kontrolēt. Līdzīga situācija varētu būt ar atbildīgu uzņēmējdarbību – iedzīvotāji vārdos prasa, lai uzņēmumi būtu atbildīgāki, bet nav gatavi paši par to uzņemt atbildību, maksājot vairāk par atbildīgu uzņēmumu produktiem un pakalpojumiem.

Uzņēmumu iesaiste sociālo jautājumu risināšanā

2005. gada sākumā veiktā aptaujā divas trešdaļas kompāniju norādīja, ka laika periodā no 2002. gada līdz 2004. gadam ir piedalījušās sociālos projektos ārpus uzņēmuma. Atbildot par plānu nākamajiem pieciem gadiem, aptuveni tāda pati kompāniju daļa apgalvoja, ka piedalīsies sociālos projektos, savukārt liela daļa kompāniju, kuras nebija piedalījušās sociālos projektos, norādīja, ka nezina, vai nākamo piecu gadu laikā tādus piedalīsies.

Lielākā daļa kompāniju šajos projektos iesaistās, lai uzlabotu reputāciju un attiecības ar sabiedrību, veidotu globālu korporatīvo zīmolu vai nodrošinātu uzņēmuma pastāvēšanu ilgtermiņā. No uzņēmumiem, kuri iesaistījās sociālos projektos, divas trešdaļas sadarbojās ar pilsoniskās sabiedrības organizācijām, puse – ar pašvaldību institūcijām, 40 % – ar valsts institūcijām un katrs ceturtais uzņēmums – ar citiem uzņēmumiem. Vispopulārākās uzņēmumu sociālo projektu mērķgrupas ir bērni, jaunieši un sabiedrība kopumā (aptuveni 60 % uzņēmumu), tad seko cilvēki ar īpašām vajadzībām (30 %), vecāki cilvēki (25 %),

vietējā sabiedrība kopumā (15 %), bezdarbnieki (15 %) un mazākumtautības (5 %). Jautāti, kādos sociālos projektos uzņēmumi iesaistās, trīs ceturtdaļas norādīja ar izglītību saistītus projektus, trīs piektdaļas – ar veselību saistītus projektus, ceturtdaļa – apmācības, piektā daļa – mājokļu nodrošināšanu un tikpat daudz – projektus, kas saistīti ar vietējās sabiedrības attīstību. Katrs desmitais uzņēmums norādīja, ka iesaistās projektos, kas atbalsta mazākumtautības. Dati par ziedojumu izlietojumu 2007. gadā gan rāda citas prioritātes.

Finanšu ministrijas dati liecina, ka 2007. gadā sabiedriskā labuma organizācijas ziedojumos (finansīšos un nefinansišos) saņēmušas 42 miljonus latu. Lai arī ne visi ziedojumi ir no uzņēmumiem un aptuveni 6 miljoni latu ir no ārvalstu juridiskām un fiziskām personām, 3.1. logā redzamā tabula dod priekšstatu par aptuvenām uzņēmumu prioritātēm ziedošanā. Bieži atbalstu saņem sporta organizācijas, jo ļauj ziedotājam gūt nozīmīgu publicitāti. Daudzi eksperti ir norādījuši, ka tas nesaskan ar Sabiedriskā labuma organizāciju likuma mērķi, tomēr pagaidām likums ļauj saņemt nodokļu atlaides arī par ziedojumiem profesionālajam sportam (sk.: Politika 2006).

AB.LV Sabiedriskā labuma fonda pasūtītā aptauja 2008. gada nogalē atklāja, ka 26 % Latvijas uzņēmumu nodarbojas ar labdarību kādā no tās izpausmēm. 51 % no tiem uzņēmumiem, kuri nodarbojas ar labdarību, ziedo finanšu līdzekļus, 39 % atbalsta ar produktiem vai pakalpojumiem, 37 % iesaista labdarībā arī savus darbiniekus, piemēram, aicinot ziedot mantas (44 %), laiku (32 %) un iesaistot darbiniekus līdzekļu piesaistē (23 %) sabiedriskā labuma darbībai. Pozitīvi vērtējams tas, ka uzņēmumi labdarībā piedalās dažādos veidos, tostarp iesaista darbiniekus, tādējādi paaugstinot viņu motivāciju. «RIMI» ziedojumu kastītes un citi projekti ir labi piemēri sabiedriskā labuma organizāciju un uzņēmumu abpusēji veiksmīgai sadarbībai.

2005.–2007. gads uzņēmējdarbībai bija īpaši labvēlīgs laiks, tādēļ bija novērojamas arī individuālas iniciatīvas, kas nākotnē varētu iegūt lielu nozīmi. Šajā laikā tika izveidoti

3.1.
logs

Ziedojumu izlietojums sabiedriskā labuma darbībai 2007. gadā, milj. latu un %

Ziedojumu izlietojums	Milj. latu	%
Ziedojumu izlietojums sabiedriskā labuma darbībai	32,01	100
Sports	15,41	48,1
Labdarība; palīdzības sniegšana katastrofu gadījumos un ārkārtas situācijās; trūcīgo un sociālo mazaizsargāto personu grupu sociālās labklājības celšana	6,29	19,7
Cilvēktiesību un indivīda tiesību aizsardzība, pilsoniskās sabiedrības attīstība	4,02	12,6
Kultūra	2,79	8,7
Izglītība un zinātne	2,59	8,1
Veselība un slimību profilakse	0,86	2,7
Vide	0,06	0,2

Avots: LR FM 2009.

četri uzņēmumu labdarības fondi¹, kuri ir nodalīti no pašiem uzņēmumiem un tāpēc spēj pieņemt lēmumus, kas ir mazāk atkarīgi no uzņēmuma biznesa interesēm. Tie ir arī stabilāki sabiedriskā labuma organizāciju atbalsta avoti, jo tos mazāk ietekmē uzņēmuma peļņas svārstības.

Uzņēmumu atbildīguma izpausmes turpmākajos gados nepārprotami ietekmēs ekonomiskā situācija. No vienas puses, uzņēmējiem vairs nebūs galvu reibinošas peļņas, kuru brīvi izmantot dažādu sociālu projektu atbaltam. No otras puses, tiem nāksies domāt, kā samazināt liekus izdevumus un palielināt produktivitāti, lai izdzīvotu, tādējādi veicinot atbildīgumu pret vidi un darbiniekiem.

Uzņēmumu iesaiste vides aizsardzībā

Kā jau iepriekš tika teikts, uzņēmumi ne vienmēr pievērš lielu vērību vides jautājumiem – no visiem sabiedriskā labuma darbībai iztērētajiem ziedojumiem 2007. gadā tikai 0,2 % jeb 57 tūkstoši latu tika atvēlēti vides projektiem. Nav pārsteigums, ka, pastāvot šādam trūcīgam atbalstam, Latvijā nav pieejami detalizēti dati un pētījumi par uzņēmumu darbību vides jomā.

2005. gadā Baltijas valstīs veiktajā aptaujā 60 % Latvijas uzņēmumu norādīja, ka iepriekšējo trīs gadu laikā tie ir piedalījušies projektos, kas saistīti ar vides aizsardzību. Lietuvā šis rādītājs bija 68 %, bet Igaunijā – 50 %. Igaunijas gadījumā gan salīdzinoši daudz aptaujāto (15 %) nezināja, vai viņu uzņēmums ir piedalījies šādos projektos vai nav. No Latvijas uzņēmumiem, kas bija piedalījušies ar vides aizsardzību saistītos projektos, 14 % piedalījās tikai tādos projektos, kuri nav saistīti ar paša uzņēmuma darbību, 53 % piedalījās tikai tādos projektos, kas saistīti ar uzņēmuma darbību, bet trešdaļa piedalījās abu veidu projektos.

Salīdzinājumā ar iepriekšējo trīs gadu rezultātiem turpmākajos piecos gados uzņēmumi plānoja mazāk iesaistīties tikai ārējos vides projektos un plānoja vairāk iesaistīties gan iekšējos, gan ārējos projektos. Mazāks bija arī to uzņēmumu skaits, kuri neplānoja iesaistīties vides projektos vispār, bet pieaudzis to uzņēmumu skaits, kas nezina, vai tajos piedalīsies vai nepiedalīsies.

No uzņēmumiem, kas piedalījās ārējos vides projektos, visvairāk (divas trešdaļas) sadarbojās ar pašvaldību institūcijām, tālāk sekoja valsts institūcijas, pilsoniskās sabiedrības institūcijas, dažādi uzņēmumi, vietējās sabiedrības organizācijas un citi.

Atkritumu šķirošana 2004. un 2005. gada mijā uzņēmumos nebija pārāk populāra – aptuveni trešdaļa aptaujāto norādīja, ka uzņēmumā ir iespēja šķirot atkritumus. Aptuveni trešdaļai uzņēmumu ir arī vides pārvaldības sistēmas sertifikācija. Gandrīz puse uzņēmumu norādīja, ka ir veikuši ietekmes uz vidi novērtējumu. Tomēr, ņemot vērā, ka darba drošības jautājumos speciālistu vērtējums par uzņēmumu atbilstību normatīvajiem aktiem bija ievērojami

zemāks nekā uzņēmumu vadītājiem un īpašniekiem, kā arī darbinieku izglītošanas jomā uzņēmēji pārvērtēja savu ieguldījumu, iepriekšminētie rezultāti ir jāvērtē kritiski, pieņemot, ka uzņēmējiem varētu būt tendence pārvērtēt sava uzņēmuma atbildīguma izpausmes.

Tomēr noteikti jāpiemin arī pozitīvie piemēri. Viens no vislabāk pamanāmiem ir «Latvijas Valsts mežu» izveidotā struktūrvienība «Mammadaba», kas cenšas Latvijas iedzīvotājus un apmeklētājus pievērst atbildīgai atpūtai dabā. «Latvijas Valsts meži» ir arī aktīvi virzītāji un atbalstītāji pēdējos gados lielu popularitāti ieguvušajai talku kustībai, kurā tagad ir iesaistīti arī daudzi citi uzņēmumi.

Tā, piemēram, 2009. gada Lielajā Talkā, kas notika 18. aprīlī, piedalījās vairāk nekā 110 tūkstoši brīvprātīgo, savācot ap 340 tūkstošiem 60 litru ietilpīgo maisu ar atkritumiem. Lielās Talkas norisi nodrošināja 834 koordinatori visā Latvijas teritorijā, tostarp 392 pašvaldības, 269 skolas, 161 uzņēmums un organizācija un 12 augstskolas. Lielo Talku Latvijā organizē projekts «Pēdas», domubiedru grupa «Tīriem mežiem», sadarbībā ar Latvijas Valsts prezidenta kanceleju, Latvijas Pašvaldību savienību, Valsts kanceleju, Vides ministriju, uzņēmumiem «Latvijas Valsts meži», «Latvijas Valsts ceļi», Latvijas Atkritumu saimniecības uzņēmumu asociāciju u. c. partneriem (sk.: Talkas 2009).

Uzņēmumu atbalsts darbinieku dalībai talkās ir viens no labākajiem atbildīgas uzņēmējdarbības piemēriem – tas ir atbalsts vides aizsardzībai un veicina darbinieku motivāciju un saliedētību, ļauj uzņēmumam iegūt papildu popularitāti un ceļ tā prestižu – tātad vienlaikus ir ieguldījums kā pašā uzņēmumā, tā arī sabiedrībā un apkārtnē vidē.

Nodarbinātības jautājumu risināšana

Viena no svarīgākajām biznesa misijām ir nodrošināt darba iespējas, tāpēc attiecības ar darbiniekiem ir nozīmīga uzņēmumu sociālā atbildīguma izpausme. Tomēr darba vides uzlabošanās bieži ir saistīta nevis ar darba devēja rūpēm par darbiniekiem vai darba ņēmēju spiedienu, bet finansiālu aprēķinu. 2007. gadā veiktā pētījuma «Darba apstākļi un riski» autori atklāja, ka uzņēmumu grupās, kurās vismazāk tika veikti Valsts darba inspekcijas apsekojumi, ir viszemākā atbilstība normatīvo aktu prasībām (Matisāne un Vanadziņš 2007). Līdz ar to ir skaidri redzams aprēķins – ja uzņēmumam ir lielāka iespēja tikt apsekotam, tas centīsies jau iepriekš izveidot vidi, kas atbilst normatīvo aktu prasībām, lai nebūtu jāmaksā sods. Tāpat var pamanīt nozīmīgu korelāciju starp uzņēmumiem, kuri maksā algas aploksnēs, un uzņēmumiem, kuri neievēro Darba aizsardzības likuma prasības.

Darba aizsardzības jomā uzlabojumi turpinās līdzīgā tempā kā iepriekšējos gados, un 2007. gadā 73 % nodarbināto uzskatīja, ka darba drošība viņu darba vietā nav mainījusies. Gandrīz katrs piektais norādīja, ka darba drošība ir nedaudz vai ļoti uzlabojusies, bet tikai 1,4 % norādīja, ka darba aizsardzība ir pasliktinājusies – pēdējais rādītājs salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu aptaujās iegūtajiem datiem ir samazinājies trīs reizes.

Bieži vien darba devēji paši neapzinās sava uzņēmuma problēmas. Piemēram, puse no aptaujātajiem darba

¹ «Grindeks» fonds Zinātnes un izglītības atbalstam, AB.LV Sabiedriskā labuma fonds, Rietumu Bankas Labdarības fonds, CEMEX iespēju fonds Brocēniem un Saldus rajonam. Arī fonds «Ziedot» un nodibinājums «Iespējamā misija» ir labi uzņēmumu labdarības piemēri.

devējiem, kuri norādīja, ka vide viņu uzņēmumā pilnībā vai gandrīz pilnībā (vismaz 9 punkti no 10) atbilst Darba aizsardzības likuma prasībām, nebija veikusi darba vides risku novērtējumu, kas ir pamats uzņēmuma darba aizsardzības sistēmai. Šo novērojumu apstiprināja arī vērtējumu salīdzinājums attiecībā uz uzņēmumu darba vides atbilstību likuma prasībām. Darba devēju aptaujā vidējais vērtējums uzņēmuma vides atbilstībai likuma prasībām bija 8,1 punkts no 10; apkopojot tikai darba aizsardzības speciālistu atbildes, minētais vidējais vērtējums pazeminājās līdz 5,6 punktiem.

Tikai 22 % uzņēmumu pilnībā un vēl 22 % uzņēmumu daļēji ir veikusi darba vides risku novērtējumu, lai gan prasība pēc šāda novērtējuma Latvijas normatīvajos aktos fiksēta jau kopš 2002. gada. No šiem 44 % uzņēmumu, kuriem ir pamats sagatavot preventīvo pasākumu plānu (arī šāda plāna sagatavošana ir noteikta normatīvajos aktos), tikai puse to ir izdarījuši. Veicot darba vides risku novērtējumu, ļoti retos gadījumos netiek konstatētas problēmas, tāpēc varam secināt, ka aptuveni puse uzņēmumu, kas darba vides risku novērtējumu ir sagatavojuši, to veikusi formāli.

Atšķirībā no lielākās daļas citu jomu, kurās tiek minēti daudzi šķēršļi atbildīguma īstenošanai, šajā gadījumā 61 % aptaujāto norādīja, ka nekas netraucē veikt darba aizsardzības pasākumus, bet tikai 22 % darba devēju bija sagatavojuši preventīvo pasākumu plānu. Tomēr pastāv liela iespēja, ka darba devēji vienkārši neapzinās traucēkļus darba aizsardzības pasākumu ieviešanai, jo nav par šādu pasākumu nepieciešamību informēti. 62 % aptaujāto darba aizsardzības speciālistu kā traucēkļus norādīja gan darba devēja izpratnes un atbalsta trūkumu, gan līdzekļu trūkumu.

Darba aizsardzības jomā izpaužas atšķirības Latvijas un ārzemju uzņēmumos. 55,4 % uzņēmumu, kuriem ir tikai vietējie īpašnieki, nebija veikts darba vides risku novērtējums, savukārt to uzņēmumu vidū, kuriem bija arī ārzemju īpašnieki, šis īpatsvars ir zemāks – 42,8 procenti. Vēl lielāka atšķirība ir starp uzņēmumiem, kuri strādā tikai vietējam tirgum, un uzņēmumiem, kuri strādā ārvalstu tirgiem, – darba vides risku novērtējums vispār nebija veikts attiecīgi 56,0 % un 36,8 % uzņēmumu. Šis novirzes varētu skaidrot gan ar kultūru atšķirībām, gan ar uzņēmumu lielumu. Daudzi ārvalstu īpašnieki vietējās meitas kompānijās

ievieš savus iekšējos noteikumus, kas bieži ietver pasākumus darba vides uzlabošanai. Uzņēmumi, kas strādā ārvalstu tirgiem vai kuros ir ārvalstu īpašnieki, parasti mēdz būt lielāki nekā vietējie uzņēmumi, tāpēc tie biežāk ir gatavi veltīt administratīvos resursus Darba aizsardzības likuma prasību ieviešanai.

Sociālais dialogs

Sociālais dialogs ir valdības, darba devēju un arodbiedrību konsultācijas. Šis ir viens no nozīmīgākajiem rīkiem darba apstākļu uzlabošanā, tomēr Latvijā tas ir samērā mazattīstīts. Koplīgumi Latvijā aptver vien ceturtdaļu nodarbināto, un tas ir viens no zemākajiem rādītājiem starp jaunajām ES dalībvalstīm un ievērojami zemāks nekā vecajās ES dalībvalstīs, kurās koplīgumi – ar atsevišķiem izņēmumiem – aptver vairāk nekā 80 % nodarbināto. Turklāt Latvijā deviņos no desmit gadījumiem koplīgumi ir noslēgti uzņēmumu līmenī, kas norāda uz vāji attīstītu sociālo dialogu nacionālā līmenī. Tomēr lielā mērā tas ir skaidrojams ar pašu darbinieku koncentrēšanos uz ienākumiem, nevis darba aizsardzību.

Kompānijas līmenī sociālo dialogu nodrošina darbinieku pilnvarots pārstāvis, kurš risina sarunas par darba tiesiskajām attiecībām, nodarbināto uzticības persona, kura risina sarunas par darba aizsardzību, vai arodbiedrības pārstāvis, kurš risina sarunas par abiem jautājumiem. Tabulas skaitļi 3.2. logā rāda, ka lielajos uzņēmumos (250 un vairāk darbinieku) darbinieku pārstāvis ticis izvirzīts biežāk, – tas ir saprotams, jo lielajos uzņēmumos katram darbiniekam pārrunāt sev interesējošos jautājumus ar uzņēmuma vadību ir krietni grūtāk. Tomēr vēl ir daudz uzņēmumu, tostarp lielu, kuros darbinieku pārstāvniecība nav nodrošināta.

Arī uzņēmumos, kuros ir izvirzīts darbinieku pārstāvis, ne vienmēr noris aktīvs sociālais dialogs – šajos uzņēmumos 18,6 % vadītāju bija grūtības nosaukt problēmas, kuras visbiežāk apspriestas kopā ar darbinieku pārstāvjiem. Tas varētu būt viens no iemesliem, kāpēc darbinieki ne vienmēr redz jēgu iestāties arodbiedrībās, – līdzās tiem 16 %, kas jau ir arodbiedrībās, nedaudz mazāk nekā trešdaļa aptaujāto nodarbināto atbildēja, ka vēlētos vai drīzāk vēlētos iestāties arodbiedrībā. Arī kopumā Latvijas uzņēmumu darbinieki ir samērā neaktīvi – gandrīz trīs ceturtdaļas uzņēmumu vadītāju un nodarbināto atzina, ka

Darba devēji un darba ņēmēji, kas uzskata, ka uzņēmumā ir izvirzīts darbinieku pārstāvis, %

3.2.
logs

	Darba devēji	Darba ņēmēji	Darba devēji lielajos uzņēmumos
Pilnvarots pārstāvis	8,7	8,0	46,1
Uzticības persona	3,7	8,5	36,0
Arodbiedrības pārstāvis	9,1	10,5	37,8

Avots: Matisāne un Vanadžiņš 2007.

darbinieki nav snieguši ieteikumus, kas saistīti ar darba tiesiskajām attiecībām un darba aizsardzību. Ar darbinieku pārstāvjiem visbiežāk apspriestās tēmas ir darba apstākļi (49,2 % uzņēmumu ar izvirzītu darbinieku pārstāvi), darba alga (29,4 %), darba laiks un virsstundas (23,2 %).

Darbinieku izglītošana

Nozīmīgs aspekts uzņēmuma konkurētspējas, produktivitātes un ilgtspējas celšanā, kā arī pašu darbinieku attīstībā un nākotnes veidošanā ir darbinieku tālākizglītība. Šis arī ir aspekts, kurā ļoti izceļas Latvijas uzņēmēju tendence pārvērtēt savu ieguldījumu. Uzņēmumu vadības aptaujā tikai 1 % aptaujāto norādīja, ka darbiniekiem nepiedāvā nekādas izglītības iespējas, savukārt 37 % atbildēja, ka apmāca darbiniekus, kad parādās tāda nepieciešamība, 13 % atbildēja, ka darbiniekiem ir pieejamas nepārtrauktas izglītības iespējas, bet 49 % atbildēja, ka izmanto abus izglītības veidus.

Pēc «Eurostat» datiem, 2005. gadā 30 % Latvijas uzņēmumu piedāvāja profesionālās izglītības iespējas. Šis rādītājs krietni atpaliek no Igaunijas (56 %) un vidējā ES-27 rādītāja (49 %). Latvijā mazāk bija arī to darbinieku – tikai 15 % –, kuri piedalījušies profesionālās izglītības programmās, kurpretī Eiropas Savienībā kopumā šis rādītājs bija 33 %. Lielākā daļa uzņēmumu kā iemeslu, kāpēc profesionālās izglītības iespējas netiek piedāvātas, norādīja, ka visiem darbiniekiem ir atbilstošas spējas un zināšanas, tāpēc papildizglītība nav nepieciešama. Tas gan nesaskan ar publiski bieži pausto neapmierinātību ar Latvijas izglītības sistēmu, kā arī zemo Latvijas uzņēmumu un darbinieku produktivitāti.

Cīņa pret korupciju

Par korupciju un pretkorupcijas jautājumiem lielākoties runājam sabiedrības pārvaldes kontekstā, tomēr lielā loma šajā sakarā ir arī uzņēmumiem – gan uzņēmumu sadarbībā ar sabiedrības pārvaldi, gan pašā uzņēmumā, kur korupcija rada zaudējumus tā īpašniekiem un kropļo uzņēmējdarbības vidi. Uzņēmumu nozīmi cīņā pret korupciju atzīmēja arī ANO Globālā līguma kustība, kas 2004. gadā Globālajam līgumam pievienoja 10. principu – uzņēmumiem ir jāstrādā pret korupciju visās tās izpausmēs, tostarp pret izspiešanu un kukuļošanu. Šis sadaļas ietvaros izmantosim starptautiskās pretkorupcijas organizācijas «*Transparency International*» korupcijas definīciju: «Uzticētās varas jaunprātīga izmantošana personiskam labumam» (sk.: United Nations Global Compact).

Latvijā divi nozīmīgākie spēlētāji pretkorupcijas popularizēšanā uzņēmumos ir «Sabiedrība par atklātību – Delna» un Globālā līguma kustība, kuru koordinē Latvijas Darba devēju konfederācija. Globālā līguma kustība gan pēdējos gados nav izrādījusi nekādu aktivitāti.

«Sabiedrība par atklātību – Delna» ir veikusi vairākus pētījumus, kā arī izveidojusi informatīvu mājaslapu *businesspretkorupciju.lv*, kas gan Pārskata tapšanas laikā pārstāja darboties.

2007. gadā veiktajā pētījumā par vācu uzņēmumu Latvijā saskarsmi ar korupciju (Garanča, Hillig un Putnis 2007)

atklājās, ka no 19 aptaujātajiem uzņēmējiem 16 ir dzirdējuši par koruptīvām darbībām savā nozarē, no tiem 12 ir dzirdējuši par šādām darbībām laikā pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā. Divi aptaujātie uzņēmējiem atzina, ka paši izmanto dažādus kukuļošanas veidus priekšrocību gūšanai. Vēl divi uzņēmēji neatbildēja uz jautājumu, vai ir veikuši koruptīvas darbības, bet viens no tiem, kas atbildēja, ka šādas metodes neizmanto, vēlāk atzina, ka nelegāli maksā ceļu policijai, kas – tiesa, netiesā veidā – liecina, ka koruptīvas darbības varētu tikt veiktas arī uzņēmuma līmenī.

Šī pētījuma ietvaros tika vēlreiz apstiprināts, ka korupcijas jautājumos uzņēmēji ne vienmēr objektīvi novērtē savu iespējamo darbību. Kad uzņēmējiem jautāja, vai viņi pārtrauktu sadarbību ar korumpētu biznesa partneri (piegādātāju, pircēju vai citu), 10 no 19 atbildēja apstiprinot. Tomēr šaubas vieš apstākļi, ka no šiem desmit uzņēmumiem tikai četrus pretkorupcijas noteikumi bija saistoši arī biznesa partneriem, savukārt pārējos uzņēmumos pretkorupcijas noteikumi rakstiski nav ieviesti, kas būtiski apgrūtinātu lēmuma izskaidrošanu attiecīgajam biznesa partnerim. Seši no 19 uzņēmējiem atbildēja, ka sadarbību nepārtrauktu, to pamatojot ar augstajām līguma laušanas izmaksām.

Arī Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja (KNAB) pasūtītajā Latvijas iedzīvotāju aptaujā 2007. gada nogalē atklājās, ka iedzīvotāji ierindo privātos uzņēmumus starp negodīgākajām un visvairāk korupcijas riskam pakļautajām organizācijām. Par problēmām Latvijas uzņēmējdarbības sektorā liecina arī pēdējā laika biežās Valsts ieņēmumu dienesta un Finanšu policijas atklātās naudas atmazgāšanas shēmas, kurās iesaistīti simtiem uzņēmumu.

Pētījumā par pretkorupciju banku sektorā (Kālis and Nītiņa 2008) tika secināts, ka situācija pēdējos četros gados ir krasī uzlabojusies un banku pārstāvji korupciju vairs neuztver kā nozīmīgu problēmu vai draudu, lai arī daži no intervētajiem banku pārstāvjiem norādīja, ka vēl arvien atsevišķos gadījumos, valsts un pašvaldību iestādēm meklējot finansēšanas iespējas, iepirkumu specifikācija tiek pielāgota kādai konkrētai bankai.

Kā nozīmīga problēma tika identificēta darbinieku mentalitāte, kas neļauj veiksmīgi ieviest ziņošanu par koruptīvām darbībām. Ir daudz lielāka iespēja, ka par nosodāmu kolēģa darbību tiks norādīts pašam kolēģim, – daudz retāk par šādām lietām tiek ziņots bankas vadībai, taču tas ļautu objektīvāk un efektīvāk risināt korupcijas problēmas.

Kopsavilkums

Izpratne par atbildīgu uzņēmējdarbību Latvijā ir veidojusies kopā ar tirgus ekonomiku tikai pēdējo 20 gadu laikā un salīdzinājumā ar rietumvalstīm atrodas agrīnās attīstības stadijā. Šajā sadaļā esam apskatījuši gan problēmas, gan pozitīvos piemērus, kas parāda, ka atbildīgumam vēl ir jāizciena sava vieta Latvijas uzņēmumu prioritāšu sarakstā, tomēr ir vērojami cerīgi iedīgļi.

Lai arī šajā sadaļā lielākoties tika apskatīts uzņēmumu kolektīvais atbildīgums, viss tomēr atgriežas pie indivīda. Ir grūti vainot uzņēmumus, kas neiekļauj produktu cenā

savas ārējās izmaksas, ja nav klientu, kas būtu gatavi maksāt augstāku cenu atbildīguma vārdā. Un ir grūti vainot uzņēmumus, kas neveic sociālo dialogu, ja nav darbinieku, kas būtu gatavi šajā dialogā iesaistīties. Ja ikviens darbinieks atteiksies saņemt naudu aploksnē par labu savai un pārējo darba aizsardzībai, ja klienti būs gatavi maksāt augstāku cenu par atbildīgi ražotu produkciju un ja uzņēmumu īpašnieki samierināsies ar zemāku peļņu īstermiņā, lai nodrošinātu uzņēmuma darbību ilgtermiņā, uzņēmumiem parādīsies iespēja un kļūs izdevīgi būt atbildīgiem.

Ir arī lietas, kas jāuzlabo pašiem uzņēmējiem – kritiskāk jāizturas pret saviem sasniegumiem darba aizsardzības, sociālā dialoga, darbinieku izglītošanas jomā; jāpārvērtē, vai veiktie ziedojumi, par kuriem saņemta ienākuma nodokļa atlaide, tiešām ir ziedojumi, nevis sponsorējums; jānodrošina lielāks caurspīdīgums, lai klienti varētu izvērtēt un izvēlēties atbildīgāko uzņēmumu preces un pakalpojumus.

Valstij un uzņēmumiem ir jāpanāk līdzsvars starp birokrātijas mazināšanu un noteikumiem, kas nodrošina zināmu atbildīgas rīcības līmeni.

Iepriekš minētais individuālais atbildīgums ir arī sakne daudzām labām iniciatīvām. Latvijā pamazām sāk attīstīties uzņēmumu labdarība. Pēc īpašnieku iniciatīvas pēdējo gadu laikā ir izveidojušies vairāki uzņēmumu labdarības fondi, kas nodrošina kvalitatīvāku un caurspīdīgāku lēmumu pieņemšanu un stabilāku atbalstu dažādiem sabiedriskā labuma projektiem. No kolektīvā atbildīguma patiesi labajiem piemēriem ir jāmin talku kustība, kas ir samērā specifiska Latvijai un apvieno daudzus atbildīgas uzņēmējdarbības ieguvumus – paaugstināts uzņēmuma prestižs, darbinieku motivācija un sakopta apkārtējā vide. Šādi piemēri var kalpot par ļoti labu sākumpunktu uzņēmumiem, kas tikai pamazām sāk apzināties atbildīguma nozīmi savā darbībā.

3.3. logs

Lielākais sasniegums. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi

Lielākais sasniegums

Lielākais sasniegums ir pašu uzņēmēju vēlme būt atbildīgiem. Šajā nodaļā minētas vairākas labdarības akcijas, kuras uzsākuši uzņēmumu īpašnieki vai vadītāji. Tām jākalpo par paraugu atbildīgai uzņēmējdarbībai, lai celtu klientu prasības arī pret citiem uzņēmumiem, tādējādi padarot atbildību par neatņemamu veiksmīgas uzņēmējdarbības sastāvdaļu.

Nopietnākā problēma

Lielākais šķērslis atbildīgas uzņēmējdarbības attīstībai Latvijā ir pieprasījuma trūkums pēc tās. Lai gan veiktajās aptaujās iedzīvotāji apzinās atbildīgas uzņēmējdarbības nozīmi un pieprasa to, tās izpausmes būtiski neietekmē pirkumu izvēli. Savukārt, ja nav redzamu seku pircēju izvēlēs, uzņēmumiem, ir sarežģīti pamatot ieguldījumus aktivitātēs, kas nav vai nešķiet tiešā veidā peļņu nesošas.

Svarīgākie uzdevumi

Atbildīgiem uzņēmējiem ir publiski jārāda savi labie piemēri un jāstrādā pie auglīgas vides veidošanas atbildīgai uzņēmējdarbībai. Uzņēmēji šobrīd var uzskatāmi parādīt, ka atbildīga uzņēmējdarbība nodrošina veiksmīgu darbību ilgtermiņā. Sabiedrībai ir jāredz pozitīvās sekas nodokļu maksāšanai iepriekšējos gados, investīcijām darbinieku attīstībā, resursu taupīšanai un citām atbildīgas uzņēmējdarbības izpausmēm. Šis ir arī reformu laiks sabiedriskajā sektorā, un uzņēmējiem ir jāizmanto iespēja mainīt tos noteikumus, kas viņiem līdz šim ir traucējuši veikt atbildīgu uzņēmējdarbību.

3.2. Ārstu profesionālais atbildīgums

Atbildīgums un atbildība

Atbildīgums pirmām kārtām ir *spēja apzināties savas rīcības sekas*. Šī spēja ir personības morālā brieduma rādītājs un tā ir cieši saistīta ar ārsta profesionālās darbības un atbildības jomām.

Atbildīgums ir arī *pienākuma apziņas* rādītājs. Pateicoties tai, profesionālis ne tikai apzinās savu pienākumu informēt par paredzamajām darbībām, pakļaut tās kritiskam izvērtējumam un prognozēt savas rīcības sekas, bet arī ir gatavs uzņemties atbildību (juridisku un morālu) kļūdas, neprecizitātes vai arī paviršības gadījumā. **Atbildīgums tādējādi ir gan spēja apzināties savas rīcības sekas, gan arī atbildības uzņemšanās par pacienta dzīvību, veselību un dzīves kvalitāti.**

Tajā pašā laikā viens no sarežģītākajiem jautājumiem medicīnā un veselības aprūpē ir definēt morālā atbildīguma dimensijas, jo morālais atbildīgums var attiekties gan uz atsevišķu indivīdu kā morāles subjektu, gan uz valsti vai atsevišķu institūciju, kā arī uz vairākiem morāles subjektiem vienlaikus. Atbildīgumu var mērit vertikālajā dimensijā (hierarhiski) un horizontāli, turklāt šie mērījumi izpaudīsies atšķirīgi atkarībā no atbildības rakstura (darbības sekām).

Tikpat lielā mērā, kā atšķiras individuālā un kolektīvā atbildība, atšķiras arī sankcijas par apzinātu vai neapzinātu rīcību. Atbildības izvērtējumu padara komplicētāku seku jeb rezultāta izvērtējums un rīcības motīvu noteikšana, jo ir jāiegūst atbilde uz jautājumiem: par ko ir atbildība (jautājums par atbildības priekšmetu), pret kuru instanci un kad (pirms vai pēc rīcības), kas nosaka rīcību (vērtības) u. tml. Taču atbildes uz tiem ir situatīvi noteiktas, jo ārstēts tiek indivīds, nevis slimība, tāpēc atbildību veido triju savstarpēji saistītu kompetences elementu – ārsta zināšanu, prasmju un attieksmes – analīze.

Diemžēl profesionālās ētikas joma ir ierobežota, tā attiecas tikai uz vienu kompetences elementu (un kritēriju vienlaikus) – *attieksmes* veidošanu, noteikšanu, attīstīšanu un arī sankcijām. Bet rīcības vērtējums ietver sevī arī citus aspektus: juridisko, psiholoģisko, sociālo u. tml.

Savukārt atbildīguma saistību ar atbildību kā objektīvām cilvēka darbības sekām ir grūti izmērit, jo Latvijas valstī nav ieviesti obligātie veselības aprūpes kvalitātes standarti – nav mērinstrumenta, nav precīzu indikatoru, lai cēloniski analizētu veselības aprūpes rezultātu, ko tieši ietekmē veselības aprūpes sistēmas funkcionēšanas modelis, proti, reforma, kas aizsāka 1992. gadā un vēl joprojām turpinās. Līdz ar to, definējot morālo subjektu, kurš ir atbildīgs par notiekošo, ir zināma daļa voluntāru pieņēmumu, retorikas, aiz kuras veiksmīgi var paslēpt bezatbildību vai atbildības pāradresāciju kādam citam morāles subjektam.

Pirmais un galvenais morāles subjekts, no kura tiek prasīta atbildība individuālā līmenī, ir ārsts, kolektīvā līmenī – valsts. Latvijas ārstu ētikas kodeksa 1.1. pantā ir definēta ārsta individuālā morālā un sociālā atbildība: «Kopā ar pārējo sabiedrību ārsts ir atbildīgs par sabiedrības vispārējās veselības uzlabošanu un tainīgu veselības aprūpes sistēmu» (LĀB 1995). Taču ir jāņem vērā, ka ārsts ir valsts veselības aprūpes sistēmā strādājošs profesionālis, kura darbības ietvarus nosaka šī sistēma. Līdz ar to ārsta individuālā atbildība ir skatāma veselības aprūpes sistēmas kontekstā, arī viņa individuālās ētikās atbildības noteikšana ir korelatīva ar sistēmas funkcionēšanas likumsakarībām, tendencēm, raksturīgākajām pazīmēm.

Sociālisma veselības aprūpes sistēma Latvijā koncentrējās uz specializāciju, zinātnisko darbību un ārstniecības iestāžu celtniecību. Šī sistēma aptvēra visus iedzīvotājus vienlīdzīgi, taču tai bija skaidri izteikts atbildības trūkums par konkrētu pacientu (Tragakes u. c. 2008, 32). Kvalitatīvāka veselības aprūpes sistēma, no diagnostikas un ārstēšanas viedokļa raugoties, tika nodrošināta atsevišķai iedzīvotāju grupai – partijas funkcionāriem un viņu ģimenes locekļiem, t. s. speciālajam kontingentam – ar īpašu iestāžu tīkla (polikliniku, slimnīcu, sanatoriju) funkcionēšanu.

Izteiktā centralizācija bija pirmā vecās sistēmas iezīme, pret kuru vērsās atjaunotās brīvvalsts veselības aprūpes organizētāji. Par to liecina fakts – 1994. gadā tika nodibinātas 35 slimokases, kuru uzdevums bija valsts budžeta finanšu pārdale, pamatojoties uz līgumsaistībām ar pakalpojumu sniedzējiem. Tādējādi valsts kā galvenais atbildīgais par veselības aprūpes sistēmu finansiāli decentralizētā veidā deleģēja atbildību tās pārvaldībā esošajām sociālajām institūcijām. Veselības aprūpes sistēmā turpināja attīstīties arī privātā medicīna, tās īpatsvars šobrīd sasniedz vienu trešdaļu iepretī divām trešdaļām valsts finansētās veselības aprūpes. Veselības aprūpē ir vērojams tālāks privātās medicīnas daļas pieaugums kā reakcija uz valsts nespēju piedāvāt iedzīvotājiem saprotamu, pieejamu un visaptverošu veselības aprūpi visos tās līmeņos.

Neuzticēšanās pastāvošai veselības aprūpei kopumā radis vēl labvēlīgāku augsni dažādu alternatīvo (t. i., tautas dziednieku, Austrumu medicīnas, ekstrasensu, hiropraktiķu u. tml.) veselības pakalpojumu pieprasījumam, kas īstenosies galvenokārt protesta – tiesa, pašu protestētāju (pacientu) apmaksātā – veselības aprūpes formā.

No Latvijas veselības aprūpes sistēmas reformas pirmsākumiem līdz šim brīdim saglabājas vairāki finansējuma veidi: valsts budžets, pacientu līdzmaksājumi un maksas pakalpojumi. Vienas ārstniecības iestādes ietvaros vienlaikus funkcionē visi minētie finansēšanas avoti.

Tas padara neskaidru pacientu sociālo tiesību nodrošinājumu, kaut arī Veselības obligātās apdrošināšanas valsts aģentūras (VOAVA) nolikuma 4.3. punktā kā viena no pamatfunkcijām norādīta šāda: «[...] informēt sabiedrību par tai pieejamiem veselības aprūpes pakalpojumiem un to saņemšanas kārtību, kā arī sniegt nepieciešamo palīdzību iedzīvotājiem, lai tiktu īstenotas sociālās tiesības [autore izcēlums], saņemot veselības aprūpes pakalpojumus» (LR MK 2002). No vienas puses, VOAVA garantē sociālo tiesību realizāciju un veic informēšanu, no otras puses, pastāvošā kvotu sistēma šo pieejamību ievērojami samazina – garantē un ierobežo vienlaikus, kā rezultātā sociālās tiesības paliek daļēji nerealizētas un pastāv samērā deklaratīvā līmenī.

Ir skaidri nošķirti valsts apmaksātie veselības aprūpes pakalpojumi un tie, kurus valsts neapmaksā. Šis nošķirums precīzi iezīmēts 2006. gada 19. decembra LR Ministru kabineta noteikumos Nr. 1046 «Veselības aprūpes organizēšanas un finansēšanas kārtība», taču, no pacienta viedokļa raugoties, ir grūti saprast, kā šie pakalpojumi nošķirami vienas ārstniecības iestādes ietvaros, proti, kurš apmaksas veids ir spēkā tajā brīdī, kad pacients ierodas ārstniecības iestādē. Valsts, izmantojot kvotas, garantē apmaksātu veselības aprūpi ikvienam Latvijas iedzīvotājam. Bet pacientam nereti trūkst informācijas par šiem jautājumiem.

Nākas atzīt, ka pēdējos desmit gados īstenotie mēģinājumi reformēt veselības aprūpes sistēmu ir bijuši ne pārāk veiksmīgi. Tas lielā mērā skaidrojams ar veselības aprūpes nozares vadības ievirzi – tā bijusi pārsvarā politiska, nevis profesionāla. Mēģinājumi realizēt pārmaiņas veselības aprūpes sistēmā «par katru cenu», ignorējot vispārējās likumsakarības, ir noveduši pie vēl lielākas plaņas un neizpratnes veidošanās pakalpojumu sniedzēju, pacientu un Veselības ministrijas ierēdņu attiecībās. VOAVA kā iestāde, kas apmaksā veselības aprūpes pakalpojumus, pacientu skatījumā bieži vien tiek personificēta ar visu veselības aprūpes sistēmu, kaut gan patiesībā VOAVA ar tai pieejamajiem finanšu un cilvēku resursiem īsteno tikai to, ko «saražojuši» ierēdņi Veselības ministrijā. Ne vienmēr VOAVA ierēdņiem izdodas veiksmīga komunikācija ar ārstiem, pacientiem un arī ar žurnālistiem. Rodas iespaids, ka VOAVA kā institūcija, kurai jānodrošina sociālo tiesību īstenojums, ir pazaudējusi kopējo mērķi: uzlabot veselības aprūpes pakalpojumu pieejamību un kvalitāti Latvijas iedzīvotājiem. Tādējādi konstitucionāli garantētās tiesības uz valsts apmaksātu veselības aprūpi netiek nodrošinātas, nosakot ārstniecības iestāžu un ārstniecības personu atbildību par veselības aprūpes pakalpojumu sniegšanu valsts finansējuma ietvaros. Pacientu sociālo tiesību ievērošana no valsts faktiskā uzdevuma kļūst par deklaratīvu paziņojumu, kā rezultātā «pagaist» subjekts, kurš būtu atbildīgs par šo situāciju. Veselības ministrija, VOAVA, ārstniecības iestāde, konkrētais ārsts vai ārstniecības persona? No iepriekš teiktā jāsecina, ka kolektīvās atbildības iespējamība ir ļoti zema. Savukārt, lai noteiktu personisko atbildību, būtu jāpievēršas tām jomām, par kurām ir atbildīgs katrs ārsts individuāli, un arī tam, kā medicīnas ētikas pamatnostādnes īstenojas praksē.

Mainīgais un nemainīgais medicīnas ētikā

Nemainīga ir medicīnas ētikas loma ārstu profesionālajā ētikā, kas tiek apliecināta ne tikai verbāli ar profesionālā zvēresta nodošanu – profesionāla ētisko pamatsaistību uzņemšanos, bet arī praksē kā šo saistību īstenojums. Latvijas ārstu ētikas kodeksa preambulā ir uzsvērts, ka Hipokrata zvērests izteica senatnes ārstu vēlēšanos radīt ētikas normas kā personiskajā dzīvē, tā arī ārstniecībā, un šīs normas ārsti vienmēr ir atzinuši par būtiski svarīgām. Hipokrata zvērests ir kultūrvēsturiska vērtība, jo kopš sengrieķu dziednieka laikiem medicīnas izglītībā un tehnoloģijās ir notikušas būtiskas pārmaiņas. Par mūsdienā Latvijas tradīciju ārstu un citu ārstniecības personu izlaidumos kļuva mūsdienīga zvēresta varianta (tā nosaukums – «Hipokratiskais zvērests») izmantošana. Tas ir svinīgs solījums, kuru jaunie medicīnas un veselības aprūpes speciālisti nolasa latīņu, latviešu un angļu valodā.¹

Pārmaiņas Latvijas medicīnā un veselības aprūpes sistēmas organizācijā un funkcionēšanā ir mērāmas nepilnos divdesmit gados, bet medicīnas ētika kā profesionālās ētikas nozare, kas nosaka ārsta un pacienta attiecību pamatprincipus, ir piedzīvojusi būtiskas transformācijas – ne tik daudz šo principu saturā, cik to lietojumā saskaņā ar minētajām sistēmas izmaiņām. Bet vispirms par to, kādas pārmaiņas medicīnas ētikā notikušas Latvijā atbilstoši galvenajām tendencēm šajā jomā kopumā.

Kopš 20. gadsimta 80. gadiem pakāpeniski ir **palielinājusies pacientu tiesību ievērošanas nepieciešamība un no tās izrietošā akcentu maiņa pacientu un ārstniecības personu, it īpaši ārstu, attieksmē**. Pacientu tiesību jautājumi lēni, bet neatlaidīgi iekaro savu vietu Latvijas sabiedrībā. Pacientu tiesību aizsardzības, izglītošanas un atbalstīšanas funkcijas visaktīvāk realizē nevalstiskās organizācijas (NVO). Latvijas Pacientu tiesību birojs (LPTB) bija viena no pirmajām NVO, par kuras galveno mērķi kļuva pacientu tiesību aizsardzība. Pētījuma «Latvija: pārskats par veselības aprūpes sistēmu» autori atzīmē: «Uzlabojumi pacientu tiesību jomā sākās 2001. gadā līdz ar .. Latvijas Pacientu tiesību biroja izveidošanos..» (Tragakes u. c. 2008, 46). LPTB ne tikai veica pacientu tiesību aizsardzību un atbilstošus pētījumus, bet arī aktīvi veidoja informatīvās kampaņas, veicināja valsts politikas veidošanos pacientu tiesību jomā. LPTB darbojās no 2001. gada 21. augusta līdz 2007. gada 30. novembrim. LPTB bija kļuvusi par visai populāru organizāciju, kurā pacienti aktīvi vērsās ar savām sūdzībām par veselības aprūpes kvalitāti: 2002. gadā birojā tika saņemtas 647 sūdzības, 2003. gadā – 1071 sūdzība, bet 2004., 2005. un 2006. gadā attiecīgi 1372, 1188 un 1083 pacientu sūdzības.

¹ «Patiesībā nepavisam nav skaidrs, kuru traktātu autors ir pats Hipokrats, taču droši ir zināms, ka ārstu zvērests, ko vēl šodien, saņemot diplomu, nodod mediķi, nav viņa formulēts,» – žurnāla «Doctus» 2002. gada aprīļa numurā apgalvo «Hipokratisko rakstu» tulkotāja A. Gaile. Savukārt žurnāla 2009. gada februāra numurā šai tēmai veltītajā rakstā J. Vētra un A. Lūse uzsver, ka Hipokratiskais zvērests ir viens no medicīnas ētikas stūrakmeņiem, kas apliecina piederību profesionālajai kopai un piešķir ārsta profesijai īpašu statusu, uzverot ārsta ētisko pozīciju un atbildību sabiedrības priekšā.

[Hipokratiskais] Zvērests

Zvēru pie Apollona – dziedinātāja, pie Asklēpija, Higejas un Panakejas, un pie visiem dieviem un dievietēm, piesaucot tos par lieciniekiem, ka pildīšu šo zvērestu un rakstisko vienošanos atbilstoši savām spējām un saprašānai.

Izturēšos pret to, kurš man iemācīja šo prasmi, tāpat kā pret saviem vecākiem, dalīšos ar viņu iztikā un, ja viņš būs nonācis trūkumā, došu viņam daļu no tā, kas man pieder;

izturēšos pret viņa pēcnācējiem kā pret saviem brāļiem un mācišu viņiem šo prasmi, ja viņi gribēs to apgūt, bez atlīdzības un rakstiskas vienošanās;

nodošu priekšrakstus, mutiskas pamācības un visas pārējās zinības saviem dēliem un sava skolotāja dēliem, kā arī mācekļiem, kurus saskaņā ar ārstēšanas mākslas likumu saista rakstiska vienošanās, taču citam nevienam.

Atbilstoši savām spējām un saprašānai nozīmēšu slimniekiem tādu ārstniecisko uzturu un dzīves veidu, kas nāks viņiem par labu, un nepieļaušu, ka ar to viņiem tiek nodarīts kaitējums un pārestība.

Nedošu nevienam nāvējošas zāles, ja man to lūgs, un neizteikšu šādu ierosinājumu. Tāpat es nedošu nevienai sievietei augļa nomirdināšanas līdzekli. Es neatkāpšos no šķīstības un svētībības nedz savā dzīvē, nedz veicot sava amata pienākumus.

Negriezīšu slimniekus, kas cieš no akmeņiem, bet atstāšu šo darbu tiem, kas ar to nodarbojas.

Lai kurā mājā es ieietu, es tajā ieiešu, lai palīdzētu slimniekiem, izvairoties nodarīt jebkādu tīšu pārestību un kaitniecību, it sevišķi atturoties no baudkāres apmierināšanas ar sievietēm un vīriešiem, kā brīviem, tā vergiem.

Ja ārstēšanas laikā vai arī tad, kad neveicu ārsta pienākumus, es redzēšu vai dzirdēšu par cilvēku dzīvi ko tādu, ko nekad nedrīkst izpaust ārpus mājas sienām, es klusēšu, uzskatīdams, ka par to runāt neklājas.

Ja es pildu un nepārkāpju šo zvērestu, lai man ļauts gūt panākumus gan dzīvē, gan amata mākslā un iemantot mūžīgu cieņu visu cilvēku vidū. Bet, ja es to laužu vai nepatiesi zvēru, – lai notiek pretējais.

Avots: *Hipokratiskie raksti*: Izlase. Rīga: Liepnieks un Ritups, 2003, 3.

LPTB saņemtais sūdzību skaita pieaugums liecina ne tik daudz par situācijas krasu pasliktināšanos veselības aprūpes pakalpojumu sniegšanā, cik par pacientu informētības līmeņa paaugstināšanos, jo intensīvs sūdzību skaita pieaugums sākās pēc informēšanas akcijām. Šobrīd pacientu tiesību aizsardzības jomā aktīvi darbojas Tiesībsarga birojs (sk.: Tiesībsarga birojs 2008). Kopš 2008. gada septembra ar Veselības ministrijas atbalstu darbu ir uzsācis Rīgas Austrumu klīniskās universitātes slimnīcas Pacientu ombuds. Jaundibinātā Pacientu ombuda galvenie mērķi ir pacientu tiesību nodrošināšana, informējot un izglītojot medicīnas personālu un pacientus, kā arī konfliktu risināšana ar vidutājības palīdzību. Pacientu ombuds vēl ir ļoti jauna institūcija, tāpēc šobrīd par tās darbības efektivitāti pacientu aizsardzības jomā spriest ir pārāgrī.

Tiesībsarga darbības profils aptver plašu tiesību aizsardzības spektru, bet par tiesībām uz veselības aizsardzību, kā liecina pats pirmais Tiesībsarga ziņojums (Tiesībsarga birojs 2008), 2007. gadā tika saņemtas 72 rakstveida un 46 mutvārdu sūdzības. Aktuālākās problēmas pārskata periodā ir bijušas šādas: ārstniecības kvalitāte, ierobežota pieejamība kompensējamiem medikamentiem, medicīnisko pakalpojumu apjoms, medicīniskās informācijas pieejamība un konfidencialitāte, kā arī sūdzības par atsevišķiem ārstu pieņemtajiem lēmumiem, piemēram, atteikumu stacionēt pacientu. Tiesībsargs uzsver, ka medicīnas

iestādēm, precēm un pakalpojumiem jābūt fiziski droši sasniedzamiem visām sabiedrības grupām, it īpaši mazaizsargātājām sabiedrības grupām – gados veciem cilvēkiem, bērniem, personām ar invaliditāti u. tml. «Ir pieļaujams, ka retas un dārgas procedūras pieejamas tikai atsevišķās vietās valstī, bet pirmās nepieciešamības precēm un pakalpojumiem jābūt pieejamiem arī lauku apvidos. Tādēļ Tiesībsargs uzskata, ka **valstij ir pienākums** [autore izcēlums] izvērtēt un nodrošināt medicīnas preču un pakalpojumu atbilstošu pieejamību. Šis viedoklis tika nosūtīts arī Veselības ministrijai» (Tiesībsarga birojs 2008, 34).

Diemžēl acīmredzamu uzlabojumu šajā jomā nav, aizbildinoties ar pieejamo finansiālo resursu ierobežotību un finansējuma samazinājumu veselības aprūpes sistēmai kopumā ekonomiskās krīzes apstākļos. Ļoti būtisks pretarguments Veselības ministrijas ierēdņu viedoklim izskan jau minētajā Tiesībsarga pārskatā: «Protams, valsts atbalstu var sniegt savu resursu ietvaros. Tomēr jāņem vērā, ka cilvēka veselība ir pieskaitāma pie lielākajām vērtībām un cilvēka tiesības uz veselības aizsardzību ir fundamentālas» (Tiesībsarga birojs 2008, 34).

Jāpiebilst, ka šo fundamentālo tiesību respekts ir ne tikai valsts pienākums, bet arī atbildība, kuru nav iespējams pāradresēt citam morāles subjektam, taču šādi mēģinājumi ir, un par situācijas ķīlniekiem kļūst gan pacienti, gan ārsti, it īpaši ģimenes ārsti.

Priekšstatā par labu ārstniecības procesa organizāciju primārās veselības aprūpes jomā nevar uzskatīt arī lielo pacientu skaitu, kas pierēģistrējušies pie viena ģimenes ārsta. VOAVA mājaslapā ir atrodami dati par pacientu skaitu vienam ģimenes ārstam Rīgas pilsētā: no 438 ģimenes ārstiem vairākiem desmitiem ir 2000 un vairāk reģistrēto pacientu, dažiem reģistrēto pacientu skaits pārsniedz 2500 un pat 3000. Diez vai tik liels pacientu skaits ļauj ārstam īstenot individuālo pieeju katram pacientam, rūpīgi izmeklējot un uz klausot viņu.

Ir mainījies medicīnas ētikas pamatprincipu lietojums saistībā ar starptautiskiem normatīvajiem dokumentiem, it īpaši tādiem kā «Deklarācija par pacientu tiesību veicināšanu Eiropā» (1994) un «Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu» (1997). Pārmaiņām pacientu tiesību aizsardzības jomā, starptautiskajam regulējumam, kā arī pārejai uz tirgus ekonomiku postsociālisma valstīs, tostarp arī Latvijā, ir konkrēti rezultāti: lēnām, bet noteikti mainās ārsta un pacienta attiecības: no ārsta paternālistiskas pieejas uz savstarpēju partnerību (ne bez paternālisma recidīviem no abām pusēm). Ir pacientu tips, kuriem ir nepieciešama aizbildnieciska attieksme un kuri nemaz nevēlas atbrīvoties no tās, tāpat ir ārsti, kuriem šāda pieeja ir apzināta vai rutīnas noteikta.

Pāreja no veselības aprūpes, kas orientēta uz ārstu (sociālisma veselības aprūpes sistēma), uz tirgus ekonomikas diktētiem attiecību modeļiem (uz pacientu orientēta veselības aprūpes sistēma) Latvijā ir ieguvusi reformas nosaukumu. Bet ne tikai tas – mainījusies ir arī izpratne par to, ka veselības aprūpe ir joma, kas sniedz pakalpojumus, un šī joma, tāpat kā farmācija, saistās ar noteiktu ienākumu gūšanu. Līdz ar to pacienta un ārsta attiecību pamatprincipi ir jāvērtē ne tikai no medicīnas ētikas viedokļa, bet arī biznesa ētikas rakursā. Protams, te nav runa tikai un vienīgi par peļņu, bet zināmi ienākumi no savas profesionālās darbības ir ikviena strādājošā personisko interešu jautājums un motivācija godprātīgai profesionālai darbībai.

Šajos gandrīz 20 gados pēc sociālistiskās sistēmas sabrukuma daudz kas ir mainījies, taču nemainīga ir palikusi pamatnostādne – ārstam jābūt «godīgam profesionālim». Ikvien profesionālis konkrētajā darbības jomā ir

atbildīgs ne tikai par savas profesionālās darbības rezultātiem, bet arī par šo rezultātu ētiskumu, taču medicīna ir vienīgā joma, kurā atbildības nasta ir vissmagākā – runa ir par cilvēka dzīvību un veselību, par cilvēcību un taisnīgumu. Līdz ar to no veselības aprūpes profesionāļiem tiek arī vairāk prasīts: atbildības ētika ir ikdienas darba sastāvdaļa. Noteicošā morālā prasība ir būt «godīgam profesionālim», nevis vienkārši ziņošam un prasmīgam ārstam. Negodīga attieksme neizbēgami noved pie neprofesionālisma, jo tā izpaužas *attieksmē* pret pacientiem, kolēģiem un sabiedrību kopumā. Ārsts, kurš, aizbildinoties ar nepietiekamu finansējumu, praktizē «aplokšņu naudas» jeb «neoficiālos maksājumus», ir neētiskumu praktizējošs profesionālis.

SKDS 2008. gada 14.–27. novembrī veiktā aptauja (sīkāk par pašu aptauju Pārskata beigās) liecina, ka 39,9 % respondentu ir veikuši «neoficiālos maksājumus» (sk. 3.5. logu un arī SKDS 2008, T 14).

Vairumā gadījumu šos «neoficiālos maksājumus» ir veikušas sievietes vecumā no 55 līdz 74 gadiem, ar vidējo, vidējo speciālo izglītību un augstāko izglītību, rīdzinieces, pensionāres, speciālistes, ierēdnes ar vidēji augstiem ienākumiem (201–300 latu). Otrais atbildes variants ir uzskatāms par mājienu veikt «neoficiālo maksājumu», savukārt 3. atbildes variants jau ir klasificējams kā izspiešana.

Šis pats jautājums tika uzdots Latvijas Pacientu tiesību biroja (LPTB) pasūtītājā pētījumā «Pacientu tiesību aptauja» (sk.: Dauškane u. c. 2003), kurā piedalījās Latvijas veselības aprūpes iestāžu pacienti, kas laikā no 2002. gada 24. oktobra līdz 28. novembrim ārstējās kādā no iestādēm, kā arī relatīvi veseli cilvēki. «Neoficiālos maksājumus» bija veikuši 46 % aptaujāto (sk. 3.6. logu).

SKDS 2005. gadā veiktā aptauja, ko pasūtīja KNAB un «Delna», situāciju ilustrē ar šādiem skaitļiem: problēmas risināšanai poliklinikā vai slimnīcā 10,8 % respondentu izmantojuši «neoficiālus maksājumus» vai dāvanu līdz pieciem latiem, 20,9 % – maksājuši piecus latus vai lielāku summu (Ričika un Lapsa 2007).

Pamatnostādņu līmenī neskaidriību nav – šāda prakse ir neētiska, turklāt visu laiku saglabājas zināma divkosība, kuru paši mediķi pietiekami labi apzinās. Piemēram, «Veselības centrs 4» direktors Māris Rēvalds domā, ka šādi izpaužas sabiedrības dubultmorāle jeb divkosība: nenovērtējot ārstu darbu, sabiedrība paredzējusi, ka mediķi paši

Vai esat veicis «neoficiālos maksājumus» kādam veselības aprūpes pakalpojumu sniedzējam?

3.5. logs

Vai esat veicis «neoficiālos maksājumus» kādam veselības aprūpes pakalpojumu sniedzējam?	1. Jā, jo es vēlējos tādā veidā izteikt pateicību	22,8 %
	2. Veselības aprūpes sniedzējs lika man saprast, ka man tas būtu jādara	14,5 %
	3. Veselības aprūpes sniedzējs atteicās sniegt pakalpojumus, līdz saņemts «neoficiālo maksājumu»	3,2 %
	Neesmu nekad veicis «neoficiālos maksājumus»	60 %
	Nevaru atbildēt	0,9 %

Avots: SKDS 2008, T 14.

«Neoficiālie maksājumi» Latvijas veselības aprūpes iestādēs 2002. gadā

Maksājuma veids	% no tiem, kas maksājuši	% no visiem aptaujātajiem
Pateicība	63	29
Mājiens	26	12
Izspiešana	11	5

Avots: Dauškane u. c. 2003.

šo jautājumu sakārtos. Līdzīgās domās ir arī Dr. med. Gunta Ancāne, Rīgas Stradiņa universitātes Psihosomatiskās medicīnas un psihoterapijas katedras vadītāja: patlaban sabiedrība izliekas, ka ārstam tiek adekvāti samaksāts par viņa darbu, savukārt ārsts izliekas, ka viņš ir ar mieru par šādu atalgojumu strādāt (Ričika un Lapsa 2007). Diemžēl reālajā dzīvē šī izlikšanās Latvijā ir samērā izplatīta prakse. Tam ir dažādi iemesli: ekonomiski, sociāli, morāli, vēsturiski u. c. Latvijai kā postsociālisma valstij, kas veselības aprūpes sistēmu tur «reformēšanās režīmā» un nespēj nonākt līdz kādam noteiktam gala variantam, šāda divkosība ir pieņemama: «Valstij zināmā mērā ir izdevīgi, ka pacienti maksā papildus. Zinot to, ka faktiskie ārstu ienākumi nav nemaz tik mazi, iespējams stiept jautājumu par labāku atalgojumu. Taču tā ir iedzīvotāju mānīšana, jo mēs maksājam trīskārši: ar sociālo nodokli, izmantojot privāto medicīnu, un ar aploksnī,» papildina LPTB vadītāja Liene Šulce. Turklāt ne viens vien mediķis ir ieinteresēts aplokšņu sistēmā, jo daļai ārstu tā nodrošina pietiekami labus ienākumus. M. Rēvalds: «Kamēr šos ārstus neviens nopietni netramda, viņi pie aploksnēm turēsies» (Ričika un Lapsa 2007).

Tuvākajā laikā nekas arī netiek plānots šī jautājuma sakārtošanai. Vairākās intervijās bijušais veselības ministrs Ivars Eglītis² ir uzsvēris, ka «aplokšņu nauda» šā brīža ekonomiskajā situācijā nav pats aktuālākais jautājums. Šajā jautājumā ir vērojama attīstība no stadijas «jautājums pats atrisināsies» (LETA 2008 a) līdz stadijai «darba grupas izveide» (LETA 2008 b), atgriežoties atpakaļ pie stadijas «nav aktuāli, un jautājums droši vien atrisināsies pats no sevis». Šī neatrisinātā situācija vēl vairāk aktualizē jautājumu par tām ārsta atbildības jomām, kuras konstanti ir raksturīgas tieši šīs profesijas pārstāvjiem.

Ārsta atbildīguma dimensijas

Profesionālā kompetence

Prasība par profesionālo kompetenci kā mūžizglītības īstenojums ir iekļauta galvenokārt medicīnas ētikas kodeksos. Latvijas ārstu ētikas kodeksa 1.3. pants skan: «Ārsts ir atbildīgs par savu profesionālo kompetenci, teorētisko un

praktisko zināšanu līmeņa celšanu, kā arī aktīvi piedalās medicīnas izglītības un praktiskā darba standartu attīstīšanā. Uzņemoties atbildību un pienākumus vai uzdodot veikt šos uzdevumus citiem, ārsts izvērtē savas zināšanas un spējas» (LĀB 1995), kā arī iemaņas un attieksmi. Profesionālā kompetence nav pietiekama, ja trūkst kāda no šiem komponentiem. Pretrunīgākais elements kompetences raksturojumā ir attieksme. To nosaka, gan saskarsme (izglītība), gan sociālā tradīcija, gan savstarpējas manipulēšanas iespējas abām pusēm (ārstam un pacientam). Līdz ar to vienlīdz lielā mērā ir iespējamas gan manipulācijas ar samaksu un pakalpojumu pieejamību, gan godīgs profesionālisms, gan arī godīgums, kuram ne vienmēr ir pietiekams profesionālais sniegums prasmes un iemaņu vērtējumā, proti, jauns, daudzsološs, bet nepieredzējis speciālists. Piemēram, pacients saka ārstam: «Jūs izskatāties jauns un gudrs. Palīdziet man, esmu izmocīts. Nekādi netieku galā ar savām problēmām. Tie ārsti, pie kuriem es esmu bijis, nekā nesaprot. Un zāles man nepalīdz,» – šāds varētu būt tipisks piemērs šoreiz pacienta (nevis ārsta) vēlmei manipulēt ar sadarbības partnera attieksmi, lai panāktu sev vēlamo rezultātu, redzot, ka saskarsmē piedalās jauns profesionālis.

Vēl viens klupšanas akmens atbildīguma jomā ir ārstu sadarbība ar farmācijas firmām, kuras ir ļoti aktīvas ārstu izglītošanas un izklaides pasākumu sponsorēšanā. Diemžēl šī sadarbība bieži vien ievērojami mazina ārstu patstāvību un neatkarību, bet, veikta ētiski, tā ir profesionāli lietderīga. Kaut arī 2007. gada 14. augustā Latvijas Ārstu biedrība (LĀB), un farmācijas rūpniecība, kuru pārstāvēja Starptautisko inovatīvo farmaceitisko firmu asociācija (AFA) un Latvijas Patentbrīvo medikamentu asociācija (LPMA), pieņēma kopīgu deklarāciju «Par ārstu un farmācijas rūpniecības saskarsmes un ētikas principiem» (LĀB 2007), reālā attiecību prakse gan vēl ir tālu no deklarācijā proponētā. Deklarācija paredz iedibināt un īstenot dzīvē vadlīnijas attiecību veidošanai starp farmācijas firmām un ārstiem. Pats deklarācijas rašanās fakts un tās pamatnostādnes liecina par vēlmi farmaceitu un ārstu sadarbību veidot ētiski, taču realitātē valda ierastā ignorance, morāles piekāpšanās izdevīguma priekšā. Piemēram, minētās deklarācijas 7.2. pants paredz, ka ārstiem jāatturas pieņemt nepamatotu viesmīlību, medicīnas praksei neatbilstošas un/vai dārgas dāvanas/atbalstu. Šo prasību pašas farmācijas firmas lielākoties neievēro. Par farmācijas firmu organizētājam vai sponsorētājam sapulcēm ir teikts, ka viesmīlībai sapulču

² Pārskata tapšanas laikā veselības ministrs Ivars Eglītis ir demisionējis, pamatojot savu aiziešanu ar nespēju veikt strukturālas veselības aprūpes sistēmas reformas topošā budžeta finansējuma ietvaros.

laikā jābūt vispārpieņemtā līmenī, stingri ierobežotai atbilstoši pasākuma nolūkam. Sporta vai izklaides pasākumu organizēšana ir aizliegta, tomēr nekas neliecina, ka šādu pasākumu kļūtu mazāk un ka ārstiem vairs nepatīktu tajos piedalīties.

Profesionālo mērķu īstenošana

Gan veselības aprūpes sistēmas funkcionēšanas jēga, gan atsevišķa ārsta profesionālās darbības mērķis ir pacienta dzīves kvalitāte, tās uzlabojums vai saglabāšana. Ārsts nevar realizēt šos mērķus pietiekami atbildīgi, jo ne viss ir atkarīgs no viņa kā profesionāļa. Ārstniecības process ir vairāku elementu kopums, kas nodrošina ārstniecības personu profesionālo mērķu īstenošanu. Šis process sastāv no ārstniecības organizācijas trīs līmeņos (primārā, sekundārā un terciārā)³, infrastruktūras un cilvēkresursiem. Netiešā veidā ārstniecības procesa rezultātu ietekmē veselības aprūpes sistēmas struktūra, kā arī veselības aprūpes procesa organizācijas kvalitāte. Turklāt atšķirīgs būs gan struktūras gan procesa īpatsvara nozīmīgums atkarībā no tā, vai ārsts strādā veselības aprūpes primārajā, sekundārajā vai terciārajā līmenī. Sekundārajā un terciārajā aprūpē galvenā problēma ir saistīta ar ārstniecības iestāžu tīkla reorganizāciju, turpretī primārā aprūpē tā ir nespēja radīt efektīvu primārās veselības aprūpes komandu un to nodrošināt ar atbilstīgu finansējumu. Efektīva primārā veselības aprūpe ir priekšnoteikums veselības aprūpes sistēmai kopumā.

Normatīvie akti, kas reglamentē ārstniecības procesu, ir vieni un tie paši visiem veselības aprūpes līmeņiem. Taču reālajā ārstniecības praksē ne tikai izpaužas, bet samērā bieži pat dominē tirgus ekonomikas likumsakarības. Tā, piemēram, primārās aprūpes ārstiem ir iespējas gūt papildu ienākumus ne tikai no valsts apmaksāto veselības aprūpes pakalpojuma klāsta, bet arī nodrošinot papildu pakalpojumus, piemēram, izsniedzot izziņas par veselības stāvokli darba devējiem, autovadītājiem, ieroču lietošanas atļaujas, vakcinējot pacientus utt. Primārajā aprūpē ārsts darbojas kā uzņēmējs, kurš pats nosaka iegūto finanšu līdzekļu tālāku izmantojumu. Šāds modelis varētu tikt uzskatīts par pietiekami efektīvu, ja ienākuma gūšanas veids būtu saistīts ar skaidri definētām kvalitātes prasībām. 90. gados tika izstrādāti veselības aprūpes pakalpojumu kvalitātes standarti, tomēr šobrīd tie netiek piemēroti augsto izmaksu dēļ. Līdz ar to kvalitātes jautājumi kļūst nozīmīgi tikai ārsta un pacienta attiecību kontekstā – tie lielākoties ir subjektīvi, nevis objektīvi izmērāmi. Subjektivitātes dominēšana dažkārt visai veiksmīgi kompensē objektīvos trūkumus, proti, pacienta un ārsta labās attiecības, kā arī ārstniecības pozitīvais rezultāts kompensē primārās

veselības aprūpes organizācijā trūkstošo komandas darbu. Taču, tāpat kā jebkurš kompensējošais mehānisms, arī ārstniecības sfērā tas darbojas tikai daļēji.

Sekundārajā un terciārajā aprūpē noteicošais ir valsts noteiktais apmaksas modelis, bet nepietiekama finansējuma apstākļos tas kropļo ārsta un pacienta attiecības, veidojot tolerantu attieksmi pret «neoficiālajiem maksājumiem», kuri vēl vairāk padziļina negācijas, jo šo līdzekļu izmantojums ir vērstis nevis uz veselības aprūpes pakalpojumu attīstību, bet uz papildu atalgojuma iegūšanu ārstam.

Situāciju pasliktina tas, ka valsts līmenī nav pietiekami skaidra un mērķtiecīga priekšstata par primārās veselības aprūpes komandai nepieciešamajiem speciālistiem, un slimnīcu lobiju dēļ tiek saglabāts finansējums dārgās sekundārās un terciārās infrastruktūras uzturēšanai. Bet konkrētais ārsts kā darba ņēmējs nav atbildīgs par veselības aprūpes sistēmas infrastruktūru, tajā pašā laikā šis infrastruktūras funkcionēšanas mehānisms tieši ietekmē ārsta iespējas īstenot savus profesionālos mērķus, padarot viņu par līdzatbildīgu personu līdzās infrastruktūras vadībai arī tāpēc, ka pacients nenošķir šo atbildības sadalījumu.

Profesionālo mērķu īstenošanai nepieciešami funkcionējoši veselības aprūpes standarti, ar kuru palīdzību ir iespējams novērtēt sniegto pakalpojumu kvalitāti, ir nepieciešama pārdomāta infrastruktūras vadība, kas nodrošina pieejamo finanšu resursu efektīvu izlietojumu, un pietiekami cilvēkresursi. Pretēji plaši izplatītam priekšstatam Latvijā jau ir izjūtams kvalificēta medicīniskā personāla deficīts. Piemēram, Latvijā ģimenes ārstu skaits, rēķinot uz 100 000 iedzīvotāju, ir uz pusi mazāks nekā vidēji Eiropas Savienības valstīs (Tragakes u. c. 2008, 146). Trūkst arī medmāsu. To skaits 2005. gadā (544,5 uz 100 000 iedzīvotāju) bija mazāks nekā vidējais rādītājs ES dalībvalstīs (699,7 medmāsu uz 100 000 iedzīvotāju). Izdevuma «Latvija: pārskats par veselības aprūpes sistēmu» autori uzskata, ka ārsti uzņemas daļu no māsu pienākumiem, un tas ietekmē gan ārstu darba kvalitāti, gan arī pacientu aprūpi. Pozitīvais moments ir tas, ka farmaceitu skaits ir pietiekams, bet zobārstu skaits uz 100 000 iedzīvotāju ir pat lielāks nekā vidēji ES (Latvijā – 63 zobārsti, ES – 61) (Tragakes u. c. 2008, 147).

Tikai tad, ja standarti, resursi, vadība tiek nodrošināti visos veselības aprūpes līmeņos, ir morāls pamats prasīt no ārsta atbildīgu attieksmi pret profesionālo mērķu īstenošanu. Pagaidām ārstam tiek uzvelta galvenā atbildība ne tikai konkrētā pacienta, bet arī visas sabiedrības priekšā par ārstniecības procesa pašreizējiem trūkumiem.

Lietderības kritēriju ievērošana

Savstarpēja uzticēšanās ir priekšnoteikums veselības aprūpes procesa nodrošināšanā. Plānojot noteiktas manipulācijas, ārsta viedoklis par to lietderīgumu var atšķirties no pacienta priekšstata un vēlmēm. Vadlīniju sagatavošana dažāda profila ārstniecības personām un to lietojums ikdienas ārstniecības praksē ir aprobēts un gana efektīvs šādu situāciju risinājuma veids. Tomēr, vadlīnijas īstenojot, ir jāatceras, ka tie ir tikai profesionāļu ieteikumi, lai piedāvātu rīcības plānu situācijās, kurās iespējami *dažādi prakses varianti*. Vadlīniju nozīme tādēļ tikai pieaug, jo tās

³ Ar *primāro aprūpi* saprot iedzīvotāju pirmo saskari ar veselības aprūpes sistēmu ārpus slimnīcas. Parasti to nodrošina ģimenes ārsts un atbalstošie speciālisti (primārās aprūpes māsas, sociālie darbinieki, fizioterapeiti u. c.). *Sekundārā aprūpe* – ambulatorā (ārpus slimnīcas) speciālista konsultācija un stacionārā palīdzība, kas tiek realizēta pēc primārās aprūpes ārstu nosūtījuma/lūguma. *Terciārā aprūpe* – sarežģīta, specializēta un augstu izmaksu (dārga) veselības aprūpe, ko nodrošina specializētos centros vai universitātes līmeņa slimnīcās.

ir balstītas uz drošticamiem pierādījumiem un tās izstrādājuši attiecīgās specialitātes pārstāvji. Tādējādi lietderības kritēriju ievērošana ir ētiska norma, kuras īstenošana ir tikai un vienīgi ārsta paša individuālā atbildība.

Koleģialitāte

Veselības aprūpē koleģialitāte ir horizontālā atbildīguma būtiska izpausme, taču tās īstenošana ārstu starpā ir visai problemātiska. Lai gan ētikas kodeksos šīs prasības ir formulētas skaidri, un liekas, ka realizācijā nekādām problēmām nevajadzētu būt, tomēr tik pašsaprotama šī situācija nav. Piemēram, Starptautiskais medicīnas ētikas kodekss piedāvā «zelta vidusceļa» formulu: «Ārstam ir jāizturas pret saviem kolēģiem tā, kā viņš vēlētos, lai tie izturas pret viņu» (sk.: Sīle 1999, 143). Formulas praktiskā realizācija prasa noteiktu cieņu pret kolēģi visās tās izpausmes formās – sākot ar dokumentu noformēšanu savstarpējai saziņai, uzrunas formām, beidzot ar padoma prasīšanu. Nereti informācija tiek pasniegta pavisam, bieži netiek ņemta vērā kolēģa aizņemtība, reālās iespējas sagatavot atbildi u. tml. «Bieži ieraksts ir bezpersonisks, piemēram, «Izslēgt brīvu šķidrumu». Daudz vērtīgāka būtu telefoniska saruna vai tikšanās, lai speciālists varētu izteikt savas aizdomas. Tad arī mana izmeklēšana būtu mērķtiecīgāka,» – domā radioloģe M. Radziņa (sk.: Šturma 2005).

Ārsts nedrīkst aizvilināt kolēģu pacientus, būt par tiesnesi kolēģu rīcībai un apspriest to ar pacientiem. Šādi kolēģu kritikai vienmēr ir atgriezeniska saite – sliktākais, ko mediķi var nodarīt cits citam un pacientam, ir kolēģa slēdziena apstrīdēšana pacienta klātbūtnē: «Tādējādi mēs mulšinām pacientu un sējām viņā šaubas par mums pašiem un viņa ārstējošo ārstu. Paskaidrojot, ka kolēģim ir viens slēdziens, bet es izmeklēšanas gaitā nonāku pie citiem secinājumiem, ārsts nepazemos kolēģi un arī pacients jutīsies apmierināts. Nekorektu attieksmi šajā jautājumā mēs nekad neredzēsīm privātajās ārstniecības iestādēs, jo tajās iezīmējas arī finansiālās atdeves korekcijas mūsu attieksmē pret pacientu,» – turpina M. Radziņa (sk.: Šturma 2005).

Līdzīgi ir arī citu ārstu izteikumi – mediķi ir vienoti uzskatā, ka savstarpējas komunikācijas trūkums ir galvenais konfliktu cēlonis. Koleģiāli atbalstoša attieksme ir vajadzīga visiem, it īpaši sarežģītās situācijās. Jaunie speciālisti atzīst, ka viņiem bieži vien šādas attieksmes ļoti pietrūkst.

Viens no pragmatiskākajiem risinājumiem ir palielināt saskarsmes psiholoģijas, personības psiholoģijas, konflikt-psiholoģijas un medicīnas ētikas stundu skaitu topošo ārstu sagatavošanas procesā un atbilstoši ārstu resertifikācijas kursos. Dabiski, ka ar to vien nepietiek, bet tas būtu sākums turpmākam jautājuma risinājumam.

Pacientu tiesību respektēšana

Kā jau iepriekš tika minēts, pacientu tiesību aizsardzības jomā ir panākts būtisks progress, tomēr atsevišķās jomās sūdzību skaits nemazinās. Liels sūdzību skaits ir par invalīdu tiesību pārkāpumiem. Īpaši to izjutuši Darba ekspertīzes ārstu komisijā (DEĀK). Latvijas iedzīvotāji, kārtējot dokumentus invaliditātes grupas saņemšanai, daudzviet ir piedzīvojuši pazemojošus mirklus, kad ticis

apšaubīts ģimenes ārstu nosūtījums un speciālistu atzinums. Ir gadījumi, kad cilvēkam ir ļoti nopietnas veselības problēmas, viņš ir darba nespējīgs, bet viņam tiek piešķirta tikai 3. invaliditātes grupa (Greiema 2006). Tajā pašā laikā Latvijas ārstu ētikas kodeksa 1.2. pants paredz: «Ārsts cieņa pacienta uzticību un darbojas tikai viņa interesēs, it īpaši – ja paredzama pacienta garīgā un fiziskā stāvokļa pasliktināšanās. Ja pacienta intereses ar savu rīcību apdraud cita persona, ārsta pirmais pienākums ir aizstāvēt pacienta intereses un tikai pēc tam citas personas vai sabiedrības intereses» (LĀB 1995). Praksē pastāv neatrisināma pretruna: kā savienot pacienta intereses ar koleģiālās institūcijas darbības novērtējumu, ja tā ir pretrunā ar pacienta interesēm. Kāds pamats ir DEĀK uzstāties soģa lomā un demonstrēt neuzticēšanos savas nozares profesionāļiem? Kad iestājas koleģiālā atbildība? Šīs situācijas risinājumā iesaistās arī juristi un NVO, bet kā morālā dilemma tā tik un tā paliek ārsta ziņā. Respektējot pacienta tiesības, ārstam ir jāapzinās, ka tas var būt pretrunā viņa izdevīgumam – pacientam ir tiesības atteikties no piedāvātās ārstēšanas jebkurā tās norises posmā.

2003. gada martā Latvijā bija ieradies Pasaules Veselības organizācijas eksperts Larss Falbergs. Viņa mērķis bija noskaidrot, vai Latvijā pastāv nepieciešamība uzlabot pacientu tiesības, un pēc savāktās informācijas analīzes noteikt īpašās jomas, kurās šobrīd spēkā esošā likumdošana ir nepietiekama, lai nodrošinātu pacientu tiesību aizsardzību, kā arī ieteikt nepieciešamos papildinājumus normatīvajos dokumentos. Eksperta slēdziens aptvēra daudzas jomas, taču īpaši izcelts nepietiekamais respekts attiecībā pret konfidencialitāti un privātumu. Minēsim dažus no L. Falberga konstatētajiem trūkumiem šo medicīnas ētikas principu īstenošanā.⁴

- Noteikumi, kas regulē konfidencialitāti attiecas tikai uz praktizējošiem ārstiem. Citi profesionāļi – medmāsas, fizioterapeiti, medicīnas studenti – šajos nosacījumos nav minēti.
- Nepilngadīgo pieeja medicīniskajai informācijai vispār nav regulēta.
- Prakses ārstiem ir tiesības sniegt konfidencialu informāciju saviem kolēģiem, kad ar ārstēšanu jāsasniedz zināms mērķis. Definīcija ir ļoti plaša... Šiem noteikumiem ne vien jāregulē veids, kā viens ārsts nodod informāciju citam ārstam, bet jāregulē arī veselības aprūpes profesionāļu pieeja medicīniskajai informācijai vispār. Turklāt šī pieeja var tikt atļauta tikai tajā laikā, kad persona tieši iesaistīta konkrētā pacienta ārstēšanā un aprūpē. Ieraksti ir konfidenciali, bet telpu iekārtojums ne vienmēr garantē medicīniskās dokumentācijas drošu uzglabāšanu, nepilnvarotu personu iespējas piekļūt šiem dokumentiem. Tāpat nepieņemami ir tas, ka veselības speciālists var piekļūt medicīniskajai informācijai vienkārši aiz ziņkārības. Bet nedrošā gadījumā, kad nav skaidrs, vai dot pieeju medicīniskajai informācijai, ir jājautā pacienta piekrišana.

⁴ Larss Falberga atzinumi bija pieejami Latvijas Pacientu tiesību biroja mājaslapā www.lptb.lv, bet pēc šā biroja likvidēšanas mājaslapa vairs netiek uzturēta. Izdrukas saglabājušās V. Sīles personiskajā arhīvā.

Pacientu *konfidencialitātes un privātās dzīves aizsardzība ir veselības aprūpes pakalpojumu pamats*. Taču to īstenošana praksē ārstam rada ētiskas dilemmas. Ārsti mēdz paust neapmierinātību par to, ka slimnīcā slimības vēstures noskaidrošanas procesā privātums ir grūti īstenojams, jo vienā palātā atrodas vairāki pacienti, un tas var tieši ietekmēt iegūtās informācijas kvantitāti un kvalitāti. Ārsti ir ieinteresēti konfidencialitātes un privātuma respektēšanā, taču uzlabojumi šajā jautājumā ir atkarīgi no visiem veselības aprūpes procesa dalībniekiem.

Taisnīguma nodrošināšana

Pārstrādātās «Lisabonas deklarācijas par pacienta tiesībām» preambulā ir sniegta principiāla norāde par taisnīguma īstenošanas nozīmi mūsdienās un ārstu lomu šajā jomā: «Ārstiem ne tikai jārikojas saskaņā ar savu sirdsapziņu un pacienta interesēm, bet arī jāiegunas pūles, lai garantētu pacientam autonomiju un taisnīgumu.. Ārstiem un citām veselības aprūpes nodrošināšanā iesaistītajām personām vai organizācijām ir kopīga atbildība par šo tiesību atzīšanu un atbalstīšanu. Vienmēr, kad likumdošana, valdības vai pārvaldes darbība, vai institūcija noliedz šīs pacienta tiesības, ārstam jārikojas, lai ar atbilstošiem līdzekļiem tās nodrošinātu un atjaunotu» (sk.: Sīle 1999, 149).

Ko tas nozīmē Latvijas šā brīža situācijā? Aktualizē galveno problēmu – kvotas medikamentu pieejamībā. Kā liecina Veselības norēķina centra mājaslapā pieejamā informācija (VNC 2009), katram ģimenes ārstam, pamatojoties uz finansējumu, kas paredzēts likumā par valsts budžetu kārtējam gadam, tiek noteikts gada kompensējamo zāļu izrakstīšanas apjoms, kur nozīme ir pie šī ārsta reģistrētajos pacientu skaitam un viņu saslimstības struktūrai (proti, ja ārstam ir smagi hroniski pacienti, kuriem pienākas noteikti medikamenti, tas tiek papildus ņemts vērā, nosakot ārsta gada budžetu). Kvotētas veselības aprūpes apstākļos ārsts tiek nostādīts neapskaužamā situācijā.

Viņš īsteno diskrimināciju vienas diagnozes ietvaros – pie vienādiem kritērijiem vienam pacientam kompensējot medikamentus, bet citam atsakot ierobežotā finansējuma jeb kvotu dēļ.

- VNC paredz un lieto soda sankcijas pret ārstiem, ja tiek pārsniegtas kvotas.
- Kompensācijas atteikums pacientiem ar hroniskām invalidizējošām un dzīves ilgumu potenciāli samazinošām saslimšanām (onkoloģiskas, retās saslimšanas), kas tomēr tiek praktizēts, un tas rosina jautājumus par **humānas un taisnīgas** veselības aprūpes iespējamību Latvijā.

Ārsts tiek padarīts par atbildīgu jomā, kurā nav rasts ētisks un valstisks risinājums, bet – gluži otrādi – tiek praktizēta pacienta tiesību apzināta ignorēšana institucionālā līmenī. Aizbildināšanās ar finansējuma trūkumu šo neētiskumu tikai padziļina. Ko tas nozīmē praktizējošam ārstam? Retorisks jautājums. Atbilde skan: acīmredzamu līdzdalību institucionālā netaisnīguma praksē.

Bijušais Eiropas Parlamenta deputāts profesors Georgs Andrejevs, rezolūcijas «Par cīņu pret vēzi paplašinātajā Eiropas Savienībā» autors, 2008. gada 26. maijā aicināja uz

diskusiju «Par vienlīdzīgām iespējām dzīvot!»: «Aicinām pakāpeniski atteikties no kvotu sistēmas Latvijā, Veselības ministrijai jāmeklē iespējas rast papildu finansējumu veselības aprūpei arī ES fondu ietvaros. Tāpat daudz vairāk jāuzsver pašu pacientu ieinteresētība savā veselībā – būtiski svarīga ir profilakse un izglītība» (PR centrs 2008). Juris Bundulis, Veselības ministrijas valsts sekretāra vietnieks, šajā diskusijā uzsvēra, ka ministrija cenšas iespēju robežās palielināt kompensējamo zāļu budžetu, bet bija spiests atzīt, ka tas ir mazāks nekā kaimiņvalstīs – Lietuvā un Igaunijā. Tieši ierobežotā budžeta dēļ ministrija ir spiesta skaidroties, kāpēc, piemēram, divdesmit pacientiem apmaksā medikamentus, bet nākamajam nākas gaidīt rindā. *Pašreizējā situācijā ministrija neredz iespēju pilnībā atteikties no kvotu sistēmas.*

Daina Mezīte, pacientu organizācijas «Dzīvības koks» vadītāja, secināja, ka «pēc ilgajām sarunām un konsultācijām gan Saeimā, gan ministrijā daudzu gadu garumā mūsu sabiedriskā organizācija ir nonākusi pie atzinuma, ka viena no galvenajām problēmām ir īstermiņa politiskais redzējums un pēctecības trūkums likumdevēja un izpildvaras institūcijās» (PR centrs 2008). Redzot notiekošā netaisnību un cenšoties saprast tās cēloņus, nav grūti nonākt līdz atzīnai, ka bez kardinālām pārmaiņām veselības aprūpes jomā (kā to šobrīd Latvijai pieprasa arī Starptautiskais Valūtas fonds) nekādi reāli uzlabojumi taisnīguma jomā nav gaidāmi.

Savas profesionālās autoritātes ētiska izmantošana

Apzinoties «neoficiālo maksājumu» negatīvo lomu – apdraudējumu mediķu ētiskajam statusam – viņu autoritātei un cieņai pacientu acīs, Pasaules Medicīnas asociācija jau 1949. gadā Starptautiskajā medicīnas ētikas kodeksā ierakstīja vārdus: «Ārstam ir vienmēr jāievēro visaugstākie profesionālās uzvedības standarti. Ārstam ir jāpraktizē savā profesijā, un viņa darbu nedrīkst ietekmēt peļņas apsvērumi. **Par neētiskām tiek uzskatītas šādas darbības:**

- a) jebkura veida pašreklāma, izņemot to, kas ir īpaši paredzēta valsts medicīnas ētikas kodeksā;
- b) sadarbība jebkurā medicīnas pakalpojumu jomā, kur ārstam nav profesionālas neatkarības;
- c) **jebkura veida papildu maksas ņemšana** par sniegtajiem pakalpojumiem, pat ja pacients to dod labprātīgi» (sk.: Sīle 1999, 142);
- d) tas atkal ir jautājums par profesionālo godīgumu un savas profesionālās autoritātes ētisku izmantošanu. Pastāvošo «neoficiālo maksājumu» fenomenu Ģ. Briģis un citi autori skaidro kā padomju okupācijas gados plaši izplatītu praksi, kas šobrīd ir skaidrojama kā mantota padomju tradīcija kombinācijā ar pašreizējo valsts resursu nepietiekamību» (Tragakes u. c. 2008, 87). Šajā skaidrojumā ir aizmirsts «neoficiālo maksājumu» veikšanas psiholoģiskais komponents: pacients tādā veidā maksā par ieinteresētu un profesionālu attieksmi pret sevi, kuras viņam nepārprotami pietrūkst. 2002., 2005. un 2008. gadā veiktās SKDS aptaujas uzrāda vienu un to pašu nemainīgo tendenci – «neoficiālie maksājumi» ir ikdienas prakse apmēram vienā un tajā pašā līmenī.

Sekas tam ir ārstu profesijas prestiža mazināšanās sabiedrības acīs un skats uz veselības aprūpi kā vienu no korupcijai visvairāk pakļautajām nozarēm. SKDS 2000. gada jūlijā veiktā aptauja liecina, ka 16,5 % Latvijas iedzīvotāju medicīnu uzskata par piekto korumpētāko jomu (aiz politikas, valsts institūcijām, biznesa sfēras un pašvaldībām), un tā domā galvenokārt gados vecāki respondenti (55 gadus veci un vecāki). Analógiski rezultāti iegūti SKDS aptaujā, kas notikusi 2001. gada jūlijā, tikai tur šādi domājošo īpatsvars bija vēl lielāks – 17,8 procenti.

Uzskaitījumu varētu turpināt, taču tāpat ir skaidrs, ka tikai ar algu paaugstināšanu vien problēmu vairs atrisināt nevar, – ir jāmainās domāšanas veidam, lai sasniegtu tādu līmeni, ka ārsts jebkura veida papildu samaksu uzskata par neētisku nevis tāpēc, ka kodeksā ir tāds formulējums, bet gan tāpēc, ka viņam pašam kā godīgam profesionālim tas nav pieņemami. Un tā ir katra ārsta individuālā atbildība – atbildība savas sirdsapziņas priekšā. Līdz ar to ētiskas attieksmes veidošana un attīstība ir viens no aktuālākajiem uzdevumiem ārstu profesionālā atbildīguma veicināšanā, paralēli strukturālajām reformām un adekvāta finansējuma meklējumiem valsts līmenī.

Secinājumi

1. Ārsti Latvijā strādā tādā veselības aprūpes sistēmā, kas neprasa morāles pamatvērtību (cieņa, cilvēcība,

taisnīgums u. c.) īstenojumu ikdienas praksē un pat pieļauj zināmu neētiskumu, valstiska līmeņa atbildību pārliedot uz atsevišķa ārsta pleciem un padarot viņu par galveno atbildīgo personu ārstniecības kvalitātes nodrošināšanā.

2. Institucionālā līmenī veselības aprūpes organizatoriem nav pietiekamas izpratnes par ētisku rīcību ierobežotu resursu sadalē, jo arī šajā sfērā atbildība tiek pāradresēta pakalpojuma sniedzējiem.
3. Veselības aprūpes administratoru nekonsekvenca ētiski strīdīgu jautājumu risinājumā («neoficiālie maksājumi» u. tml.) neveicina to virzību uz sabiedrībai pieņemamu variantu – attieksmes maiņu, un tas ārstus apriori nostāda divdomīgā situācijā.
4. Pacientu tiesību aizsardzības jomā ir vērojams progress, taču galvenokārt NVO līmenī. Arī šeit vērojama tendence pāradresēt atbildību no valsts institūcijām uz nevalstiskām.
5. Kvalitātes standartu trūkuma sekas – subjektīvas izpratnes dominēšana kvalitātes un pakalpojumu pieejamības interpretācijā.
6. Ārstu attieksme pret veicamo darbu ir joprojām lielākā problēma un iemesls domstarpībām ar pacientiem un veselības aprūpes administratoriem. Arī veselības aprūpes administratoru attieksme pret ārstiem varētu būt koleģiālāka, jo visiem veselības aprūpes speciālistiem ir kopīgs uzdevums – rūpes par cilvēku veselību.

3.7.
logs

Lielākie sasniegumi. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Vērojamas vairākas acīmredzami **pozitīvas tendences**: ir mainījusies attieksme pret pacientu tiesībām – vairāk izpratnes un respekta no ārstu puses (lielā mērā tas ir NVO aktivitāšu rezultāts); medicīnas ētika iekļauta ārstu profesijas standartā un stabili ienākusi ārstu izglītības sistēmā (RSU Humanitāro zinātņu katedra sniedz tam nepieciešamo metodisko nodrošinājumu); ārstu un pacientu attiecību ētiskajiem aspektiem tiek pievērsta lielāka uzmanība ne tikai no medicīnas profesionāļu, bet arī plašsaziņas līdzekļu puses – informācija parādās regulāri, it īpaši par «karstākajiem» jautājumiem.

Nopietnākā problēma

«Neoficiālie maksājumi» ir un paliek neatrisinātākā problēma. Acīmredzot izdevīgums prevalē pār ētiskumu: ārstiem nav jāmaksā nodokļi, kontrolētājiem nav lieki jāpūlas, administratoriem arī bez tā ir pietiekami daudz problēmu.

Svarīgākie uzdevumi

Sabiedrības morālā izpratne (audzināšana, izglītošana) par ārsta un pacienta attiecību ētiskuma nepieciešamību plus politiskā griba plus tiesiskās sankcijas iespējams mazinātu neitrālu attieksmi pret «neoficiālajiem maksājumiem» un veidotu neiecietības gaisotni pret devējiem un ņēmējiem. Bet tas nav vienā dienā izdarāms – ētiskās apziņas «reforma» ir nākotnes jautājums, kaut arī visai perspektīvs ieguldījums veselības aprūpes sistēmas attīstībā.

3.3. Juridisko profesiju atbildīgums

Ievads

Pēdējos gados Latvijā iezīmējas aizvien pieaugoša sabiedrības interese par tiesas funkcijām, jurista profesijas lomu un pienākumiem. Tieslietu speciālistu profesionālajā vidē un sabiedriskajos forumos vērtēti juristu savstarpējo attiecību standarti, piemēram, vai ir pieļaujama neformāla saziņa starp tiesnesi un atsevišķu lietas dalībnieku. Kā izturēties nesamierināmu strīdnieku advokātiem ārpus tiesas procesa? Kā noteikt jurista honorāra atbilstību padarītajam darbam? Ir palielinājusies interese par nozīmīgiem tiesas procesiem, pieaugušas prasības pret tiesu sistēmas amatpersonām, kā to apliecināja Satversmes tiesas tiesnešu un Augstākās tiesas priekšsēdētāja vēlēšanas 2007. un 2008. gadā. Sabiedrības interese pārorientējas no atsevišķu problēmu regulējuma uz vispārnozīmīgiem jautājumiem, tostarp juristu ētikas standartiem un profesijas kopīgiem pienākumiem pret sabiedrību.

Paradoksāli, ka kopumā labvēlīgais konkrēta jurista darba kvalitātes vērtējums mijas ar kritisku juristu ģildes kopvērtējumu un pārmetumiem juridiskajām profesijām par acimredzamām tiesu sistēmas funkcionālām nepilnībām (tiesas procesu gausums, trūkumi uzņēmumu maksātspējas procesu administrēšanā, šaubīgie procesi atsevišķās komerciālās šķirējtiesās u. tml.). Tādējādi nostiprinās *padomju* sabiedrībai raksturīgā paradigma – «sistēma kopumā neapmierina, bet esmu atradis sev piemērotu risinājumu». Tas nozīmē, ka šobrīd **Latvijā jurista individuālais atbildīgums un profesijas kopējais atbildīgums tiek vērtēts atšķirīgi**, individuālajam atbildīgam un profesijas atbildīgam nav vienota standarta, kā tas aprakstīts sadaļā «Tiesu varas profesijas».

Vērtējot šo atšķirību, kritiķi ir norādījuši, ka mūsdienu trūkumi un nepilnības ir skaidrojamas ar padomju tiesiskās sistēmas tradīciju ilgstošo ietekmi. Šāda tēze ir daļēji pamatota, tās iztirzājums plašāk izvērsti sadaļā «Retrospektīvais atbildīgums». Juridiskās profesijas atbildīgums izpaužas retrospektīvā un prospektīvā tvērumā, proti, jāvērtē noteiktu darbību vispārējā ietekme uz tiesiskās sistēmas likteni. Retrospektīvā atbildība izpaužas juristu pagātnes izteikumu, attieksmes un vērtējumu ietekmē uz mūsdienu tiesisko realitāti. Prospektīvā atbildība saistīta ar juridisko profesiju pienākumu līdzdarboties tiesiskās valsts izveidošanā Latvijā: sekmēt pienācīgu juridisko standartu izstrādāšanu, eiropeisko tradīciju un tiesiskās valsts principa nostiprināšanu tiesās un valsts pārvaldē.

Pirms vērtēt kopējos pienākumus pret sabiedrību, ir jānovērtē «iekšējie», juridisko profesiju pārstāvju savstarpējie pienākumi un profesijas konstitūcija. Pirmkārt, pēc kādiem principiem veidota juridiskā profesija, kādas

ir profesionāļu attiecības, vai tiesu sistēmai piederīgās personas uztver savu lomu un savus uzdevumus tiesiskās sistēmas standartu nodrošināšanā; tātad – vai mūsdienās Latvijas juridisko profesiju pārstāvji veicina tiesiskās valsts principu nostiprināšanu? Tiesiskā valstī ir pieņemti likumi, kas vērsti uz sabiedrības interešu ievērošanu. Tomēr ar atbilstošiem likumiem nepietiks, ja tiesu sistēma nebūs objektīva, ja juristi nedarbosies saskaņā ar augstākajiem profesionālajiem standartiem.

Juridisko profesiju atbilstību šiem standartiem pārbaudīja 2007. gadā publicētā grāmata «Tiesāšanās kā ķekšis» (Brūklenis 2007). Tā kļuva par pēdējās desmitgades nozīmīgāko testu, noskaidrojot sabiedrības uzticēšanos Latvijas tiesu sistēmai un tās pārstāvjiem. Šajā grāmatā atreferētas tiesnešu, advokātu un to klientu savstarpējās telefona sarunas, kas esot notikušas 1998.–2000. gadā. Sadaļā «Ētikas prasības tiesnešu darbā» apskatītas šīs publikācijas radītās sekas un tiesnešu korpusa izveidotās komisijas atzinums par grāmatā atreferēto sarunu atbilstību ētikas prasībām un tālākie notikumi.

Tiesu varas profesijas

Ievērojamais ASV jurists, Hāvarda Universitātes Juridiskās skolas dekāns Rosko Paunds (*Roscoe Pound*) ir definējis juridisko profesiju kā izglītotu personu kopu, kuras nodarbinātas sabiedrības vajadzībām. «Šis darbs ir arī dienšķās maizes avots. Tomēr zināšanu mākas lietojums sabiedrības interesēs ir galvenais profesijas uzdevums.» (Pound 2001)

Juridiskām profesijām – tiesnešiem, prokuroriem, advokātiem, notāriem un tiesu izpildītājiem – ir īpaša loma valstī un sabiedrībā, tās visas ir piederīgas tiesu sistēmai. Tāpēc precīzāks apzīmējums būtu «tiesu varas profesijas». Tiesu varas profesijas nodrošina tiesas procesa norisi, savā darbībā īstenojot un garantējot katram iedzīvotājam tiesības uz taisnīgu tiesu. Latvijas Satversmes 92. pants paredz: «Ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta tiesā saskaņā ar likumu. Nepamatota tiesību aizskārums gadījumā ikvienam ir tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu. Ikvienam ir tiesības uz advokāta palīdzību.»

Ikdienas praksē šo pamattiesību realizāciju nodrošina tiesu varas profesijas. Tāpēc tās tiek īpaši regulētas, tām ir patstāvīgs likumiskais regulējums un disciplinārs atbildības režīms. Likums «Par tiesu varu» kā tiesu sistēmai piederīgas personas atzīst prokurorus, zvērinātus advokātus, zvērinātus notārus un zvērinātus tiesu izpildītājus (16.¹ nod.). Šajā likumā apkopotās tēzes konkrētizētas katras attiecīgās profesijas darbību reglamentējošā

likumā. Tiesu varas likums paredz, ka tiesu spriež tiesneši, kas ir neatkarīgi un pakļauti tikai likumam (10. pants, 4.–7. nod.). Turklāt likuma 51. pantā norādīts, ka par tiesnesi var strādāt tikai augsti kvalificēts un godīgs jurists (LR Saeima 1992).

2009. gadā juridisko profesiju pārstāvju kopīgo apmācību gaitā tika veikta aptauja. Tajā godīgumu kā nozīmīgāko profesionālo īpašību norādījuši ne tikai tiesneši, bet arī prokurori un advokāti (LTMC 2009). Šī tiesu varas profesija aprakstīta Advokatūras likumā: «Advokāts ir neatkarīgs un profesionāls jurists, kas sniedz juridisko palīdzību, aizstāvot un pārstāvot tiesā un pirmstiesas izmeklēšanā personu likumīgās intereses, sniedzot juridiskas konsultācijas, gatavojot juridiskus dokumentus un veicot citas juridiskas darbības. Savā profesionālajā darbībā advokāti ir neatkarīgi un pakļauti tikai likumam.» (LR Saeima 1993 a, 3., 6. pants)

Prokuratūras iestādes un prokurori pārstāv valsti pirmstiesas izmeklēšanā un kriminālvajāšanā, uzturot valsts apsūdzību tiesas procesos un uzraugot likumu ievērošanu izziņas un citu iestāžu darbībā, kas veic operatīvo darbību. Prokuratūra ir vienota valsts iestāžu sistēma, tomēr kā tiesu varas institūcija tā ir pakļauta tiesu varu reglamentējošajiem tiesību aktiem. Prokurors pieņem lēmumus, pamatojoties uz savu pārlicību un likumiem, ievērojot personu vienlīdzību likuma un tiesas priekšā, ievērojot nevainīguma prezumpciju, patiesību un likumību. Tādējādi arī prokurors kā iestādes amatpersona vienlaikus ir neatkarīgs un patstāvīgs savu tiesu varas profesionālo pienākumu izpildē. Nozīmīga ir Prokuratūras likumā ietvertā profesionālās neatkarības garantija: «Amatā augstāks prokurors nav tiesīgs uzdot prokuroram veikt darbības pret viņa pārlicību.» (LR Saeima 1994 a, 1. nodaļa) Šī tēze apliecina, ka tiesu varas likuma kopējais neatkarības un profesionalitātes standarts visām tiesu varas profesijām ir pārāks par iestādes iekšējām hierarhiskām prasībām.

Līdzīgi kā prokurors, arī zvērināts notārs pilda savus pienākumus kā amatpersona, vienlaikus esot arī brīvās juridiskās profesijas pārstāvis. Notariāta profesijai raksturīgs duāls stāvoklis: notārs ir neatkarīgs, veicot savus pienākumus; vienlaikus notārs darbojas tiesu iestāžu uzraudzībā. Notariāta likumā teikts: «Zvērināts notārs amata darbībā pakļauts vienīgi likumam un pilda savus pienākumus kā neatkarīgs, neitrāls fizisko un juridisko personu civilo tiesību un likumisko interešu nodrošinātājs.» (LR Saeima, 1993 b, 1. nod.)

Arī zvērināts tiesu izpildītājs ir vienlaikus brīvās juridiskās profesijas pārstāvis un valsts amatpersona. Zvērinātu tiesu izpildītāju pamatfunkcija ir tiesu un citu institūciju nolēmumu izpilde gadījumos, kad attiecīgā lēmuma adresāts to nepilda labprātīgi. Zvērināti tiesu izpildītāji, teikts Tiesu izpildītāju likumā, ir tiesu sistēmai piederīgas personas, kas savā amata darbībā ir neatkarīgas un pakļautas vienīgi likumam (LR Saeima 2002 a, 1. nod.).

Valsts iestādēm ir aizliegts iejaukties tiesu varas profesiju darbā. Aizliegums sargā gan valsts amatpersonas – tiesnešus, prokurorus, gan arī brīvo juridisko profesiju pārstāvjus – advokātus, notārus un tiesu izpildītājus. Visos tiesu varu reglamentējošos aktos akcentēta jurista

individuālā atbildīguma prasība: pirmām kārtām būt profesionālam un neatkarīgam. Profesionalitāte nozīmē ne tikai pienācīgas zināšanas, pieredzi un spējas, bet arī godprātīgu un ētisku attieksmi pret pildāmo pienākumu. Šādas prasības izvirzītas visu iepriekš minēto tiesu varas profesiju ētikas kodeksos¹, un tās ir vienlīdz saistošas gan valsts dienestā nodarbinātiem prokuroriem, gan tiesnešiem, gan brīvo juridisko profesiju pārstāvjiem. Profesionālās ētikas prasību pārkāpuma gadījumā profesionālā organizācija ir tiesīga piemērot morāla rakstura vai disciplinārās sankcijas.

Ētikas prasības tiesnešu darbā

2007. gada septembrī klajā nāca J. Brūkļa grāmata «Tiesāšanās kā ķēķis» ar publicista L. Lapsas priekšvārdu un komentāriem². Tā tūlīt kļuva par pirktaكو izdevumu un nekavējoties piesaistīja gan juristu, gan plašās sabiedrības uzmanību. Grāmatā atreferētas tiesnešu un advokātu, kā arī advokātu un klientu telefona sarunas. To dalībniekiem grāmatas autors piešķīris izdomātus vārdus, kas līdzīgi 1998.–2000. gadā Latvijas tiesu sistēmā praktizējošu profesionāļu vārdiem. Šajā laikā, norāda autors, esot notikušas grāmatā aprakstītās sarunas (Baltic Screen 2007). Lai novērtētu šo iespējamo sarunu atbilstību tiesneša ētikas standartiem un sarunu dalībnieku atbildību, Augstākās tiesas plēnums pēc grāmatas iznākšanas nekavējoties radīja darba grupu. Pēc diviem mēnešiem tā publicēja ziņojumu (sk. 3.8. logu).

Pamatojoties uz Drošības policijas sniegtajām ziņām, darba grupa ziņojumā apliecināja, ka grāmatā norādītajos datumos publikācijās minētās personas ir sazvanījušās. Darba grupa atzina, ka tās vērtēšanai nodotās telefona sarunas iegūtas prettiesiski, sarunu noklausīšanās notikusi, pārkāpjot spēkā esošos normatīvos aktus. Tāpēc darba grupa nevērtēja sarunu dalībnieku vainu vai nevainīgumu. Tomēr, tā kā publikācija ir būtiski mazinājusi uzticēšanos tiesu varai, radot aizdomas par tiesas un atsevišķu tiesnešu ietekmējamību, darba grupa nolēma vērtēt publicēto sarunu saturu.

Darba grupa uzklusēja ikvienu tā tiesneša viedokli, kurš, iespējams, bija piedalījies atstāstītajās telefona sarunās. Ja tiesnesis noliedza, ka būtu piedalījies telefona sarunā vai nespēja tādu atcerēties, darba grupa nekonstatēja tiesnešu rīcībā ētikas normu pārkāpumus. Ja tiesnesis pieļāva, ka telefona sarunas ar publicēto saturu varēja notikt, darba grupa vērtēja grāmatā ietverto sarunu saturu tikai

¹ Tiesnešu ētikas kodekss, 2. kanons (apstiprināts LR Tiesnešu konferencē 1995.20.IV); Latvijas zvērinātu advokātu ētikas kodekss (pieņemts Latvijas zvērinātu advokātu kopsapulcē 1993.21.V); Latvijas prokuroru ētikas kodekss, Ievads (apstiprināts Ģenerālprokurora padomē 1998.17.VI); Latvijas zvērinātu notāru ētikas kodekss, 1. daļa (pieņemts Latvijas zvērinātu notāru kopsapulcē 1994.8.IV, jaunā redakcija apstiprināta Latvijas zvērinātu notāru kopsapulcē 2003.17.X); Latvijas zvērinātu tiesu izpildītāju ētikas kodekss, 2. pants (apstiprināts Zvērinātu tiesu izpildītāju kopsapulcē 2003.21.II).

² Brūkļenis 2007; izdevums pieejams elektroniski interneta vidē (piemēram, <http://parlielupesbiblioteka.blogspot.com/2007/09/lasi-skandalozo-grmatu-tiesans-k-is.html>); autoru komentārs par izdevumu: <http://www.neliesi.lv/content.php?prieksvards>

30.11.2007
Rīgā

Augstākās tiesas plēnumam

ZIŅOJUMS

Par ētikas normu pārkāpumiem tiesnešu rīcībā

[1] 2007. gada 17. septembrī Augstākās tiesas plēnums izveidoja darba grupu piecu tiesnešu sastāvā (senatori Roberts Namatēvs, Voldemārs Čiževskis, Normunds Salenieks un tiesneši Aivars Keišs un Eduards Pupovs), lai izvērtētu to Augstākās tiesas tiesnešu rīcības ētiku, kuri, iespējams, iesaistīti telefonsarunu noklausīšanās skandālā, kas rada šaubas par tiesu neatkarību un tiesnešu godīgumu. [..]

[4] Darba grupa iespēju robežās ir iepazinusies ar atsevišķu Eiropas valstu praksi tiesnešu ētikas jautājumos un secinājusi, ka dažādās valstīs tā ir atšķirīga. Valstīs ar spēcīgām demokrātijas tradīcijām tiesneša kontakti ar advokātu pa telefonu vai citā veidā netiek atzīti par tādiem, kas paši par sevi var apdraudēt tiesneša neatkarību un objektivitāti, savukārt valstīs, kurās demokrātijas tradīcijas vēl nav izkoptas, jo sevišķi Austrumeiropas valstīs, tiesnešu privāti kontakti ar advokātiem tiek uztverti ar aizdomām par iespējamu tiesnešu ietekmējamību. [..]

[7] [..]Attiecībā uz tiesnešu ētiku zinātniskajā literatūrā cita starpā norādīts, ka tiesnesim ir jāizvairās no visa tā, kas var mazināt tiesu varas autoritāti. Tiesnesis nav tiesīgs nodarīt kaitējumu tiesu varas prestižam savu vai citu personu interešu vadīts. Tiesneša darbības atbilstība augstām tikumiskām prasībām un viņa pozitīvās morāles īpašības ir nepieciešamie priekšnoteikumi, lai sabiedrība varētu uzticēties tiesu varai. Tieši tiesas un tiesnešu taisnīgums ir tas, kas nodrošina tiesu varas autoritāti, tiesnešu prestižu, un viņu kā objektīvu un neietekmējamu likuma kalpu reputāciju. [..]

Tiesneša darbība ārpus tiesneša pienākumu pildīšanas nedrīkst radīt šaubas par viņa objektivitāti, taisnīgumu un neuzpērkamību [..].

Universālās Tiesnešu hartas, kas apstiprināta 1999. gada 17. novembrī Taipejā, 5. pants noteic, ka, pildot savus pienākumus, tiesnesim jābūt un arī jāizskatās objektīvam [..].

ANO Rezolūcija 2006/23 tiesu varas uzvedības pamatprincipu stiprināšanai paredz, ka savu amata pienākumu izpildē un tādu lēmumu pieņemšanā, kas tiesnesim jāpieņem patstāvīgi, tiesnesim jābūt neatkarīgam no saviem kolēģiem juridiskajā profesijā. Tiesnesim jāizrāda un jāveicina augsti juridiskās uzvedības standarti, lai veicinātu sabiedrības uzticību tiesu varai, kam ir būtiska nozīme tiesu varas neatkarības uzturēšanā. Tiesnesim jārikojas tā, lai iespēju robežās samazinātu tādu situāciju skaitu, kurās tiesnesis ir spiests atstatīt sevi no lietas izskatīšanas. Veidojot personiskas attiecības ar juridiskās profesijas pārstāvjiem, tiesnesim jāizvairās no tādām situācijām, kuras var dot pamatu aizdomām par īpašas labvēlības izrādīšanu kādam no lietas dalībniekiem vai ieinteresētību lietas iznākumā (ECOSOC 2006/23 Strengthening basic principles of judicial conduct). [..]

[15] Vērtējot iespējamās ētikas normu pārkāpumus, ir jāņem vērā tā laika perioda realitāte un pastāvošā prakse, kurā noklausītās telefona sarunas it kā notikušas. Deviņdesmitajos gados tiesa un tiesu iekārta valstī bija pabērna lomā. Tiesu darba pienācīgai un kvalitatīvai nodrošināšanai netika pievērsta uzmanība ne sabiedrībā, ne politiķu vidū, taču no tiesas tika sagaidīti tiesiski un taisnīgi spriedumi. Tiesnešiem nebija ne materiāltehniskā, ne cilvēkresursu nodrošinājuma pienācīgai amata pienākumu veikšanai – nebija datoru, interneta pieslēguma, kā arī nebija juridiski kvalificētu palīgu, kas varētu piedalīties lietu sagatavošanā iztiesāšanai. Tiesās nebija un joprojām nav bibliotēku, kurās būtu pieejama jaunākā pašmāju un ārvalstu literatūra visās tiesību nozarēs. Taču izskatāmo lietu bija daudz, un tās bija pietiekami sarežģītas, lai pastāvētu objektīvas grūtības tās saprātīgos termiņos izlemt. Līdz ar to pastāvēja nepieciešamība un attiecīga prakse tiesās sazināties ar lietas dalībniekiem, lai nokārtotu atsevišķus tehniskus jautājumus (valsts nodevas samaksa, lietas izskatīšanas atlikšana), vai tiesību speciālistiem, lai noskaidrotu viņu viedokli par atsevišķiem sarežģītiem tiesību jautājumiem. Zvērināts advokāts A. Grūtups tajā laikā pārstāvēja kā vienu, tā otru personu kategoriju. Līdz ar to sarunas pa telefonu kā tādas, neanalizējot konkrētu šo sarunu saturu, ko nav iespējams pierādīt, atbilst tajā laikā pastāvošajai praksei un, lai arī, iespējams, būtu nosodāmas no mūsdienu ētikas izpratnes viedokļa, ir atbilstošas tā laika realitātei un objektīvajai nepieciešamībai.

Ievērojot iepriekš minēto, darba grupa atzīst, ka tiesnešu ētikas pārkāpumi saistībā ar publicēto grāmatu «Tiesāšanās kā ķēķis» attiecībā uz Augstākās tiesas tiesnešiem ir saskatāmi tikai divos gadījumos. Darba grupa atzīst, ka Augstākās tiesas tiesneši savā darbā ievēro ētikas normas un sabiedrībai nav pamata neuzticēties tiesnešiem Augstākajā tiesā. Turklāt šobrīd praktiski nav iespējama advokātu sazināšanās ar tiesnešiem, kā tas bija 1998.–2000. gadā, jo tiesnešu telefonu numuri nav publiski pieejami un lielākajai daļai tiesnešu ir palīgi, kas var nokārtot ar izskatāmajām lietām saistītus tehniskus jautājumus.

[16] Vienlaikus darba grupa uzskata par nepieciešamu šajā ziņojumā norādīt, ka tiesnesim, veidojot un uzturot profesionālas vai cita veida attiecības ar citu juridisko profesiju pārstāvjiem, būtu jāievēro šādi pamatprincipi:

- situācijā, kurā tiesnesim ar citas juridiskās profesijas pārstāvi ir izveidojušās personiskas attiecības, tiesnesim jāatturās no tādu lietu izskatīšanas, kurās šī persona ir lietas dalībnieks vai lietas dalībnieka pārstāvis. Personisku attiecību veidošana ietver, piemēram, kopīgu sabiedrisko vietu (restorāni, kafejnīcas u. tml.) apmeklēšanu, kopīgu izklaides pasākumu apmeklēšanu vai ierašanos šādos publiskos vai privātos pasākumos pēc attiecīgā juridiskās profesijas pārstāvja uzaicinājuma, kā arī ziedu no dāvanu dāvināšanu un pieņemšanu.
- veidojot profesionālas attiecības ar citiem juridiskās profesijas pārstāvjiem tiesnesim jārikojas tā, lai saglabātu objektivitāti. Tiesneša rīcība nedrīkst radīt sabiedrībai vai citiem lietas dalībniekiem iespaidu, ka tiesnesis varētu būt īpaši labvēlīgs kādam no lietas dalībniekiem. Par profesionālu attiecību pastāvēšanu var liecināt, piemēram, publiskas debates par tiesību jautājumiem konferencēs, semināros vai zinātniskajā literatūrā, kā arī privātas sarunas pasākumos, kuros personas ieradušās neatkarīgi viena no otras.

* Pilns teksts pieejams Augstākās tiesas mājaslapā: <http://www.at.gov.lv/lv/about/operation/plenum/decisions/>

kā iespējamo sarunu saturu. Darba grupas secinājums par ētikas normu pārkāpumiem šādos gadījumos pausts tikai iespējamības formā. Ja tiesnesis savos paskaidrojumos atzina, ka sarunas ar grāmatā atstāstīto saturu ir notikušas, darba grupa pieņēma, ka sarunas ar šādu saturu ir notikušas un sniedza vērtējumu, vai tiesneša rīcībā ir saskatāms ētikas normu pārkāpums. Tiesnešu disciplinārās atbildības likums paredz, ka tiesnesi var saukt pie disciplinārās atbildības par tiesnešu ētikas kodeksa normu rupju pārkāpumu (LR Saeima 1994 b). Likums gan paredz termiņu noilgumu: disciplinārsodu tiesnesim var uzlikt ne vēlāk kā trīs mēnešus pēc disciplinārā vai administratīvā pārkāpuma atklāšanas dienas, bet ne vēlāk kā divus gadus pēc pārkāpuma izdarīšanas dienas (LR Saeima 1994 b, 4. pants). Ja telefona sarunas notika 1998.–2000. gadā, kā tas minēts publikācijā, tad tiesnešus vairs nevar saukt pie disciplinārās atbildības, jo ir pagājuši vairāk nekā divi gadi no iespējamā disciplinārā pārkāpuma izdarīšanas dienas. Kaut arī ir iestājies noilgums disciplinārsoda piemērošanai, darba grupa atzina, ka par tiesnešu ētikas normu pārkāpumiem tiesnešiem ir iespējams piemērot morālās sankcijas, kas attiecīgajam tiesnesim nav juridiski saistošas. Šis nozīmīgais secinājums ir vispārīgs: kaut arī profesionālās darbības ētiskam vērtējumam nav saistošas sankcijas, tomēr tam nevar piemērot noilgumu un formālas atrunas, kā piemēram, prasības pēc pienācīgi noformētiem pierādījumiem vai procesuālus priekšnoteikumus jurista darbības vērtējumam.

2007. gada Augstākās tiesas plēnuma pieņemtais darba grupas ziņojums kalpoja par nozīmīgu katalizatoru: Latvijas tiesneši nosodīja «ķēķa sarunu» attiecību modeli. Vienlaikus ziņojumā piedāvātas vadlīnijas palīdzēja izstrādāt turpmāko attiecību modeli. Nav slēpjamas un nav nosodāmas advokātu un tiesnešu personiskās attiecības vai akadēmiskā sadarbība. Taču šādas attiecības nedrīkst ietekmēt profesionālo darbību. Tiesnesis nedrīkst ļaut personiskām interesēm vai subjektīvam viedoklim prevalēt pār objektīvu un neieinteresētu procesa vadīšanu un lietas apstākļu novērtējumu.

Atšķirībā no tiesnešiem advokatūra atturējās sniegt tiesnešu un advokātu attiecību novērtējumu. Advokātu padome publiski nosodīja advokātu un klientu sarunu noklausīšanos un publiskošanu, norādot, ka uzticēšanās ir nozīmīgākais priekšnoteikums brīvo juridisko profesiju prakses pastāvēšanai (LETA 2007 a; LETA 2007 b).

Brīvās juridiskās profesijas: prakses monopols

Brīvo juridisko profesiju raksturo vairākas pazīmes. Jurista profesionālā darbība (prakse) ir intelektuāls darbs, un tā mērķis nav peļņas gūšana. Jurista darbības rezultāti ir ļoti nozīmīgi to adresātam, tāpēc juristam, sniedzot savus pakalpojumus, ir paaugstināta atbildība. Lai nodrošinātu profesionālās darbības pienācīgu uzraudzību un atbildības ievērošanu, profesijas pārstāvji apvienojas profesionālās korporācijās (kolēģijās). Juridiskā prakse vēsturiski ir koncentrēta profesiju lokā, ko mūsdienās apzīmē ar jēdzienu «reglamentētās profesijas» (LR Saeima 2001, 30. pants). Valsts uztic (deleģē) noteiktas tiesiskas funkcijas vienai vai vairākām tiesu varas profesijām, nosakot prakses

aizliegumu pie profesionālām apvienībām nepiederīgām personām. Profesionālajām korporācijām tiek uzticēta juridiskās prakses veikšana, prakses uzraudzības un juristu tālākizglītības organizēšana, kā arī disciplinārās atbildības sankciju piemērošana. Profesionāļu skaits ir ierobežots, un parasti to nosaka pati profesionālā organizācija. Šādu sistēmu dēvē par profesionālās prakses monopolu (Rhode and Luban 2001, 77).

Profesijas monopols ir raksturīgs tiesiskajām iekārtām ar bagātīgu un nepārtrauktu juridiskās prakses tradīciju. Tā, piemēram, Lielbritānijā, Vācijā, Francijā, Itālijā, Spānijā un daudzās citās tiesiskās iekārtās Eiropas kontinentā, Dienvidamerikas valstīs, Japānā un ASV tiesiskās darbības, galvenokārt juridisku dokumentu sastādīšana, apstiprināšana, iesniegšana reģistros un personu pārstāvība tiesu iestādēs ir piešķirta ierobežotam personu lokam – noteiktas tiesu varas profesijas pārstāvjiem (Rhode and Hazard 2002). Juristu profesionālo monopolu raksturo vairākas būtiskas pazīmes.

1. Valsts **ierobežo** juridiskās palīdzības sniegšanu **noteiktā jomā**, paredzot, ka tikai atbilstoši kvalificēti juristi ir tiesīgi veikt un piedāvāt šādus pakalpojumus publiski. Piemēram, Latvijā pieteikumu nekustamā īpašuma tiesību nodošanas darījuma reģistrācijai Zemesgrāmatā sagatavo un apliecina notārs, valsts apsūdzību kriminālprocesā uztur prokurors, bet apsūdzēto tiesvedībā aizstāv advokāts, savukārt tiesas spriedumu izpilda tiesu izpildītājs.
2. Juristi apvienojas **profesionālā korporatīvā apvienībā**. Šī apvienība ir publisko tiesību subjekts ar valsts deleģētu uzdevumu. Tiesu varas profesiju apvienībām valsts uzdod veikt ne tikai iekšējās organizācijas funkciju, bet arī deleģē veikt valsts garantētu pienākumu, piemēram, nodrošināt personas konstitucionālās tiesības uz aizstāvību kriminālprocesā.
3. **Valsts aizsargā** profesionālā monopola tiesības. Valstīs, kurās nostiprināts profesionālās prakses monopols, kriminālsodu katalogā ietverts nelicencētas prakses aizliegums. Tas nozīmē, ka personām bez pienācīgas kvalifikācijas un pieredzes ar likumu aizliegts piedāvāt un sniegt palīdzību tiesvedībā.
4. Profesionālā organizācija izstrādā un īsteno profesionālās prakses noteikumus, kas tradicionāli tiek dēvēti par **profesionālās ētikas normām**.
5. Profesija, saņemot prakses monopola tiesības, uzņemas pienākumu **kalpot sabiedrībai**. Šāds pienākums ir tieši nostiprināts visu tiesu varas profesiju profesionālajos noteikumos.

Nav šaubu, ka brīvo juridisko profesiju – advokātu, notāru un tiesu izpildītāju – galvenais uzdevums ir darboties konkrēta klienta uzdevumā un tā interesēs veikt noteiktas darbības. Tomēr, pildot šādu funkciju, klienta intereses netiek absolutizētas. Arī veicot konkrētu uzdevumu, ir jāievēro likuma prasības un profesionālās ētikas principi. Latvijas zvērīnātu advokātu Ētikas komisijas priekšsēdētāja Ilze Krastiņa norāda: «Šī brīvība ir brīvo profesiju mērķis, kuru raksturo aicinājums kalpot sabiedrībai, un par tādu nepārstāj būt tikai tāpēc, ka šī profesija kalpo arī līdzekļu iegūšanai. Misija kalpot sabiedrībai, piešķirot brīvo profesiju praktizētājiem tādas

priekšrocības kā neatkarību, profesionālos noslēpumus u. tml., kas tiek attaisnots ar viņu īpašo lomu sabiedrībā.» (Krastiņa 2009)

Spēcīgākais priekšnoteikums profesionālā monopola iespējamībai ir praktiķa juridiskā **neatkarība**. Tā nepieciešama, lai jurists varētu godprātīgi nodrošināt klientam kvalitatīvus pakalpojumus. Tā ir būtiskākā prasība ikvienā tiesu varas profesijā (Rhode and Hazard 2002, 41). Tiesu varas profesijas praktiķim ir jābūt neatkarīgam savā profesionālajā un korporatīvajā darbībā. Termins ietver profesionālo dimensiju: pieņemt lēmumu un pildīt savu pienākumu, pamatojoties tikai uz tiesiskiem līdzekļiem neatkarīgi no ārējās ietekmes vai draudiem.

Tiesnesim jāvērtē lietas apstākļi, abstrahējoties no jebkādu interešu spiediena, kas varētu ietekmēt tiesnesi un tādējādi apdraudēt vērtējuma objektivitāti. Tiesneša neatkarību apdraud gan iesaistīto personu intereses, gan sabiedrības viedoklis. Publiskajā telpā tiesneši saņem kritiku par pārāk bargu vai arī pārāk maigu spriedumu, kā arī par viedokli, kas pausts procesā (Shaman et al., 308).

Arī brīvajām juridiskajām profesijām pastāv neatkarības apdraudējuma riski. Ētikas kodeksos īpaši norādīts personisko interešu risks. Tā, piemēram, advokātam ir aizliegts iegādāties īpašumu, par kuru tiesājas viņa klients (Latvijas zvērinātu advokātu Ētikas kodekss, 2.7. pants). Notāru ētikas kodeksā uzsvērts šīs profesijas īpašais statuss: sniegt juridisku palīdzību darījuma dalībniekiem, tomēr saglabāt neitralitāti un nenostāties viena līdzēja pusē (Latvijas zvērinātu notāru Ētikas kodekss, 16. pants). Jurista neatkarībai ir arī ekonomiskais aspekts – brīvās juridiskās profesijas pārstāvim nav ieteicams saistīties darījumu attiecībās ar savu klientu, tādējādi kļūstot ekonomiski no tā atkarīgam. Profesionālās neatkarības prasība attiecas arī uz prakses organizēšanu. Piemēram, advokāts ir pakļauts paaugstinātam riskam, sniedzot juridisku palīdzību tikai vienam klientam. Ja šāds «ekskluzīvs» klients nodrošina pietiekamu darba apjomu un labu honorāru, advokāts var kļūt atkarīgs un var būt spiests upurēt profesionālos un tiesiskos standartus īslaicīgām viena klienta interesēm.

Advokatūras likums paredz, ka advokāta birojs var pierādīt tikai advokātam, tāpat Latvijā nav pieļaujama advokāta kopīga prakse ar citu juridisko profesiju pārstāvjiem (LR Saeima 1993 a, 115.–117. pants). Līdzīgi kā vairākās citās Eiropas zemēs, Latvijā nevar pastāvēt kopīgi advokātu un notāru vai advokātu un tiesu izpildītāju, vai advokātu un revidentu biroji (EKT 1999).

Tādējādi uz brīvo juridisko profesiju praksi nav attiecināmi komerciālās, uz peļņas gūšanu orientētas darbības principi. Profesionālais monopols nodrošina, ka attiecīgās juridiskās profesijas var organizēt patstāvīgu praksi, garantējot augstu pakalpojumu standartu un profesionālo atbildību.

Otrs vienlīdz nozīmīgs arguments par labu profesionālās prakses monopolum attiecas uz **atbildību** attiecībā pret pakalpojumu saņēmēju un tiesu sistēmu. Juridiskās prakses pamatprincips ir konkrētā jurista personiskā atbildība par sniegto pakalpojumu. Jurista atbildība aptver klienta uzdevuma precīzu, savlaicīgu un kvalitatīvu izpildi. Turklāt sniegtajam pakalpojumam jāatbilst ne tikai klienta

uzdevumam. Tā izpilde nedrīkst būt pretrunā ar likuma un profesionālās ētikas normu prasībām.

Juristu profesionālās atbildības īpaša iezīme ir individuālās darbības kontroles un vērtēšanas kārtība un pārskatāmību izskatīšanas procedūra. Tiesu varas profesiju pārstāvju darbību vispirms jāvērtē attiecīgajai profesionālajai organizācijai disciplinārlietas vai ētikas pārkāpuma lietas ietvaros. Ja profesionālo organizāciju disciplinārās vai ētikas komisijas lēmums neapmierina lietas dalībnieku, strīdīgo profesionālās atbildības jautājumu vērtēs tiesa. Tādējādi atbildību par pakalpojumu kvalitāti un pārkāpumu izvērtēšanu un sankciju piemērošanu uzņemas attiecīgā tiesu varas profesionālā organizācija. Šī ir viena no visstrīdīgākajām tēzēm profesijas monopola koncepcijā.

Juridiskajā literatūrā kritiski vērtēta profesionālo organizāciju spēja neitrāli un objektīvi izvērtēt profesionālos pārkāpumus un piemērot taisnīgas sankcijas kolēģim. Tāpēc vairākās jurisdikcijās – piemēram, ASV, – juristu atbildību par profesionāliem pārkāpumiem kopā ar attiecīgas tiesu varas profesijas pārstāvjiem vērtē arī sabiedrības locekļi (Dzienkowski, 2003, 291). Disciplinārās atbildības procesa problemātiku ilustrē šobrīd Lielbritānijā un Īrijā aktuālā diskusija par to, lai valsts regulējumu finanšu pakalpojumu jomā attiecinātu arī uz juridisko praksi (par profesionālo monopolu un tā pakāpenisku atcelšanu plašāk sk.: Stephen and Love 1995 (publicēts: Davis, 2002); Philips 2004).

Latvijā šobrīd pastāv daļējs tiesu varas profesiju profesionālās prakses monopols. **Zvērinātiem tiesu izpildītājiem** uzticēta tiesas un citu iestāžu spēkā stājušos nolēmumu izpilde. Valsts deleģējusi zvērinātiem tiesu izpildītājiem tiesības veikt šo uzdevumu gadījumos, kad saistītās personas atsakās labprātīgi izpildīt spēkā stājušos nolēmumu.

Zvērināti notāri tiesīgi veikt notariālas darbības, tostarp taisīt notariālos aktus un apliecinājumus, vest mantojuma lietas. Šie uzdevumi ir valsts deleģēti ekskluzīvai notariāta kompetencei. Notārs un tiesu izpildītājs arī iekasē valsts nodevu par valsts deleģēto pienākumu izpildi.

Advokātu profesionālās prakses monopols ir formulēts Advokatūras likumā un ietverts atbilstošajos procesuālajos tiesību aktos. Tomēr praksē advokatūras monopols sarucis līdz aizstāvībai kriminālprocesā (LR Saeima 2005, 79. pants). Advokatūras likuma 113. pantā lasāms plašāka prakses monopola aizstāvības noteikums: «Piedāvāt advokāta palīdzību lietu vešanai tiesās, kā arī reklamēt šādu palīdzību ir tiesīgi vienīgi Latvijas zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi.» (LR Saeima 1993 a) Šo normu Konkurences padome piemēroja, sodot tā sauktos kaktu advokātus, kuri regulāri piedāvā palīdzību galvenokārt anonīmu sludinājumu veidā.³

Tātad Latvijā profesionālais monopols nostiprināts notariālām darbībām un tiesas nolēmumu izpildei, savukārt advokātu ekskluzīvā kompetence attiecas tikai uz aizstāvību kriminālprocesā. Tomēr kā advokāti, tā notāri saglabā monopolu uz savas profesionālās darbības

³ Konkurences padomes lietas Nr. EO2-36, EO2-37, EO2-38, 2008.2.IV [aplūkots 2009.7.VI]. Pieejams: http://www.kp.gov.lv/?object_id=848

publisku piedāvāšanu un profesionālās darbības reklāmu. Prakses reklāma gan būtiski ierobežota iekšējos normatīvajos aktos (Latvijas zvērinātu notāru Ētikas kodekss, 38.–45. pants; Latvijas zvērinātu advokātu Ētikas kodekss, 5. nodaļa).

Neregulētā (nereglamentētā) juridiskā prakse nodrošina nopietnu juridisko pakalpojumu konkurenci galvenokārt advokatūrai, tādējādi stimulējot pakalpojumu tirgus brīvu attīstību un konkurenci. Eksperti atzīst, ka Latvijā, tāpat kā pārējās Baltijas valstīs, ir augsts konkurences līmenis juridisko pakalpojumu jomā (Hodgart 2009) – te sava loma ir arī neregulēto juridisko profesiju neierobežotai darbībai. Tomēr vienlaikus šāda neierobežota prakse rada vairākus nozīmīgus riskus un var būt bīstama pakalpojuma saņēmējam.

Pirmām kārtām – nepastāv uzraudzības un kontroles mehānisms, kas aptvertu visus pakalpojumu sniedzējus un to piedāvāto pakalpojumu atbilstību likuma prasībām un nepieciešamajiem kvalitātes standartiem. Juridisku palīdzību var sniegt personas bez pienācīgas juridiskas izglītības un profesionālas pieredzes. Ja šādas personas pakalpojums neatrisina klienta uzticēto problēmu vai arī pakalpojuma sniedzēja neprasmīga darbība rada klientam zaudējumus, vienīgais līdzeklis ir jauna tiesvedība, šoreiz jau pret savu bijušo pārstāvi.

Analoģiskā gadījumā ar reglamentēto tiesu varas profesiju pārstāvi klienta interesēs darbotos profesionālā organizācija, kas atbilstoši likumam un profesionālās darbības noteikumiem var saukt pie disciplinārās atbildības vainojamo kolēģi. Nenoliedzami, ka praksē šāds pienākums ne vienmēr tiek efektīvi realizēts. Tā, piemēram, Latvijas Zvērinātu advokātu padome 2008. gadā saņēmusi kopumā 107 iesniegumus un sūdzības, taču nav ierosināta neviena disciplinārlieta. Piecu gadu pastāvēšanas laikā advokātu padome nodevusi disciplinārlietu komisijai (DLK) izskatīšanai piecas lietas (Latvijas Zvērinātu advokātu kolēģijas padomes priekšsēdētāja un DLK priekšsēdētāja pārskati kolēģijas pilnsapulcē Rīgā, 2009. gada 8. maijā). Šāda statistika izvirza jautājumu par pastāvošās disciplinārās lietvedības sistēmas efektivitāti (Ābelis 2009; Rone 2009).

Profesionālā monopola revīzija

Latvijā advokatūras profesionālais monopols tika būtiski samazināts ar vairākiem Satversmes tiesas spriedumiem (sk. Satversmes tiesas lietas Nr. 2003-04-01, 2003-08-01, 2003-10-01). Lietā Nr. 2003-04-01 Satversmes tiesa nostiprināja atziņu: tiesiskā valstī tiesības ne tikai ir jādeklarē, bet jānodrošina arī to praktiska īstenošana. Satversmes 92. pants ikvienam paredz tiesības uz advokāta palīdzību. Taču spēkā esošais normatīvais regulējums ir acīmredzami nepietiekams un nenodrošina Satversmes 92. pantā garantēto tiesību īstenošanu. Nav paredzēts finansējums, lai mazturības tiesības baudošām personām tiktu nodrošināts valsts apmaksāts advokāts šo personu civillietu un administratīvo lietu vešanai, arī kasācijas instances tiesā. Šajā lietā Satversmes tiesa atcēla Advokatūras kasācijas monopolu, ko Saeima bija nostiprinājusi Civilprocesa likumā 2002. gada 31. oktobrī. Satversmes

tiesa spriedumā 2003-08-01 paplašināja termina «advokāta palīdzība» jēdzienisko nozīmi, paredzot, ka tajā ietveras personas tiesības uz juridisko palīdzību kā tiesību uz taisnīgu tiesu neatņemama sastāvdaļa, lai nodrošinātu visām personām kā civilprocesā, tā administratīvajā procesā, kriminālprocesā un Satversmes tiesas procesā savlaicīgu, pieejamu un kvalitatīvu juridisko palīdzību (sk. LR Satversmes tiesas 2003. gada 6. oktobra spriedumu lietā Nr. 2003-08-01, Secinājumu daļa, 1.3).

Šajā lietā Satversmes tiesa pauda šaubas, vai ar tā brīža (2004. gads) tiesisko regulējumu advokatūras jomā ir iespējams nodrošināt visām personām kriminālprocesā savlaicīgu, pieejamu un kvalitatīvu aizstāvību un tādējādi sasniegt apstrīdētās normas mērķi – garantēt tiesības uz taisnīgu tiesu. Izspriežot minēto lietu, Satversmes tiesa secināja, ka likumdevējs nav vēlējis ierobežot personu tiesības uz taisnīgu tiesu un tāpēc advokatūrai nav pamata saglabāt profesionālo monopolu, ja šāda prakse pilnībā nenodrošina 92. pantā paredzētās tiesības. Lietā Nr. 2003-10-01 Satversmes tiesa pieļāva civilprocesā personas pārstāvību uzticēt jebkurai tiesas pielaistai personai: «Izskatot konkrētu lietu un lemjot par personas izraudzītu pārstāvi civilprocesā, vispārējās jurisdikcijas tiesas, vadoties no šajā spriedumā izteiktajām atziņām un Civilprocesa likuma 84. panta, ir tiesīgas tieši piemērot Satversmes 92. pantu.» Lai gan tiesu institūcijas un akadēmiskie juristi izteica iebildumus (Torgāns 2003), Satversmes tiesa koriģēja advokatūras profesionālās prakses monopolu, lai nodrošinātu Satversmes 92. pantā paredzēto tiesību uz taisnīgu tiesu neierobežotu īstenošanu. Tomēr atceļot vienu sistēmu, jauna tās vietā netika izveidota. Rūpējoties par personas iespējām «piekļūt tiesai», tika ignorēts ne mazāk svarīgais pakalpojumu kvalitātes un drošuma kritērijs. Juridisko pakalpojumu saņēmējs var izvēlēties pakalpojumu no krietni plašāka piedāvājumu loka, tomēr būtiski paaugstinājies profesionālās atbildības un pakalpojuma kvalitātes risks, jo pār «jebkuru personu», kas nav ne licencēta, ne reģistrēta, nav iespējams nodrošināt pienācīgu uzraudzību un kontroli. Nav iespējams precīzi pateikt, cik personas piedāvā sniegt juridisko palīdzību un kāds ir to izglītības, pieredzes, kvalifikācijas un profesionālās atbildības līmenis. Šie apstākļi rosinājuši juristus prasīt, lai tiktu veikti būtiski pārkārtojumi juristu profesionālajā regulējumā (Rone 2009).

Jāatzīmē, ka pēdējo desmit gadu laikā arī citās ES valstīs, piemēram, Lielbritānijā, profesijas monopola princips ir pārskatīts, īpaši pēc Eiropas Komisijas deklarētās prioritātes liberalizēt Eiropas brīvo profesiju tirgu (Philips 2004). Viens no galvenajiem iemesliem Komisijas piemērotajā profesionālo pakalpojumu tirgus atbrīvošanas piedāvājumā ir taisnīgas tiesas pieejamība. Komisija norāda: «Patērētāju interesēs nepieciešams palielināt konkurenci profesionālo pakalpojumu sniegšanas jomā.» (EK 2004)

Vienlaikus pēc 2004. gada 1. maija Latvijas advokatūrai klāt nācis Eiropas Savienībā saistoši noteiktais advokātu profesionālais monopols pārrobežu juridiskajai palīdzībai (Eiropas Padomes direktīvas 77/249/EEC un 98/5/EC). Tas nozīmē, ka ES dalībvalstu iedzīvotājiem pārrobežu profesionālo palīdzību Latvijas tiesību jautājumos drīkst sniegt tikai zvērināti advokāti. Savukārt Latvijā līdzās Latvijas

zvērīnātiem advokātiem un zvērīnātu advokātu palīgiem tiesīgi praktizēt citās ES valstīs praksei pielaistie advokāti (LR Saeima 1993 a, 7. daļa «Eiropas Savienības dalībvalstu advokātu darbība Latvijā»).

Retrospektīvais atbildīgums

90. gadu pirmajā pusē tiesiskās sistēmas transformāciju Latvijas Republikā pavadīja diskusija par tiesu varas profesiju retrospektīvo atbildību. Atjaunojoties valstiskajai neatkarībai, atklātībai tika nodoti materiāli par padomju tiesu iestāžu skatītajām disidentu lietām⁴. Publiskajās debatēs nosodīja šajās prāvās iesaistītos tiesnešus un prokurorus, apelēja pie viņu atbildības, pārmetot padomju tiesiskās sistēmas juridisko profesiju pārstāvjiem ietekmējamību un atkarību no valsts pārvaldes iestādēm un komunistiskās partijas funkcionāriem. Juridiskajā literatūrā secināts, ka padomju tiesu sistēma pilnībā pakļāvās pārvaldes institucionālajam regulējumam, ko kontrolēja komunistiskās partijas vadība (Meļķis 2001, 8). Profesionālajā leksikā iegājies termins «telefona tiesības» apzīmēja pārvaldes vai partijas funkcionāru iespējas dot norādījumus tiesai attiecībā uz lēmumiem konkrētās lietās. Tomēr 90. gadu diskusija par tiesu varas profesiju atbildīgumu tika reducēta uz konkrētu personu vainu. Sistēmiska rakstura risinājumi netika piemēroti, debatēm nebija praktisku seku. Atjaunotās Latvijas tieslietu iestādēs nenotika radikālas kadru un strukturālās reformas, kas bija nepieciešams priekšnoteikums tieslietu sistēmas pārveidei, kā arī tieslietu sistēmas darbinieku atbildības novērtējumam.

⁴ Ievērojamākā no tām bija Gunāra Astras lieta 1983. gadā (sk. G. Astras pēdējo vārdu: http://www.historia.lv/alfabets/A/AS/astra_g/dok/1983.12.15.htm; kā arī apsūdzību: <http://www.ltn.lv/~gastra/a-rozkalns.htm>).

Vērtējot neizmantotās iespējas, jāpievēršas pasaulē vienīgajam tiesu varas profesiju kolektīvā atbildīguma vērtēšanas paraugprocesam, kas notika pirms 60 gadiem, proti, 1947.–1949. gadā skatītajai lietai *The United States of America vs. Josef Altstötter et al.*⁵ Šajā lietā tika vispārināta nacistiskās Vācijas tiesu sistēmas profesionālu atbildība par morāles principiem neatbilstošu profesionālo pienākumu veikšanu (sk. 3.9. logu).

Vērtējot tiesas spriešanu autoritārā iekārtā, iezīmējās vairākas svarīgas dimensijas: tiesneša personiskās morālās izvēles konflikts ar normatīvās sistēmas prasībām, netaisnīga likuma leģitimitāte un tiesneša atbildība par lēmumiem, kas formāli atbilst attiecīgajā laikā spēkā esošajām normām, bet ir acīmredzamā pretrunā ar sabiedrības vispāratzītiem tiesiskuma pamatprincipiem. Visās tiesiskās iekārtās dominē princips, ka tiesnesis nav personiski atbildīgs par lēmumiem, kas pieņemti un pamatoti ar leģitīma likumdevēja apstiprinātu spēkā esošu tiesību normu (Shaman et al. 439–450; Latvijā: LR Augstākā padome 1992, 13. panta 5. d.). Vēl vairāk, 20. gadsimta pirmajā pusē tiesību teorijā dominējošā tiesiskā pozitīvisma doktrīna par tiesībām uzskatīja tikai likumdevēja pieņemto normu gramatisko tekstu *stricto sensu* (Liepa 1999, 108).

Tomēr šādi apsvērumi nenotiek no tiesneša pleciem likuma normu morālā vērtējuma pienākumu un ētiskās izvēles slodzi. «Nacistu tiesiskajā sistēmā (...) visnetaisnīgākie noteikumi bija ietverti likumu, lēmumu vai līdzi-gu aktu formā, kurus to formālā rakstura dēļ kā tiesību normas piemēroja tiesneši kā «likumu», lai gan šīs normas bija acīmredzami netaisnīgas. Vācu tiesnesis pielūdz rakstīto likumu un verdziski sekoja tā burtam. Viņu

⁵ Lietas materiāli, spriedums un komentāri pieejami: <http://www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/nuremberg/alstotter.htm>, aplūkots 2009.7.VI.

3.9.
logs

Kolektīvā atbildīguma vērtēšanas paraugprocess: Nirnbergas prāva, 1947–1949

Nirnbergas Tiesnešu tribunāla procesā lietā *The United States of America vs. Josef Altstötter et al.* ASV Kara tiesa vērtēja 16 tieslietu sistēmas darbinieku, arī tiesnešu, personisko atbildību par līdzdalību nacistiskajos kara noziegumos. Tiesnešiem izvirzīja apsūdzības par nacistiskās Vācijas likumdevēja pieņemto acīmredzami necilvēcīgo, nemorālo tiesību normu formālu, «aklu» piemērošanu, kā arī tiesnešu iniciatīvu, piemērojot stingrākus sodus nekā likumā noteiktie par tādiem noziegumiem, kas kriminalizēti tieši nacionālsociālistu autoritārās iekārtas laikā. Piemēram, Tribunāla apsūdzētā tiesneša Osvalda Rothauga iniciatīva piemērot nāvessodu likumā noteiktā brīvības atņemšanas soda vietā ebreju tautības vīrietim Leo Kacembergeram par likumā aizliegtu kopdzīvi ar āriešu izcelsmes sievieti. Šajā tiesas procesā pirmo reizi tiesu sistēmas pieredzē vērtēta tiesneša atbildība, piemērojot likumdevēja izdotu tiesību normu. Nacistiskās Vācijas tiesu sistēmas tiesnešus notiesāja par acīmredzami necilvēcīgu normu piemērošanu. Nirnbergas Tiesnešu tribunāla rezultātā Vācijas tieslietu sistēma atbrīvojās no netaisnīgā vēsturiskā mantojuma un jaunās tiesiskās iekārtas veidošanā atsavinājās no formālas likuma normu piemērošanas, kas notiek, ignorējot tiesību morālo dimensiju. Nirnbergas spriedumi arī būtiski paplašināja juridisko profesiju atbildības katalogu, papildinot labas profesionālās prakses prasības (klienta interešu ievērošana, godprātīga lietu vešana utt.) ar pienākumu pret sabiedrību – nodrošināt taisnīgumu un ievērot morāles prasības.

1949. gada tiesas process atainots izcilā amerikāņu režisora Stenlija Krāmēra godalgotajā kinofilmā «Nirnbergas prāva» (*Judgment at Nuremberg*, 1961) (plašāk sk.: Asimov, M. *Judges Judging Judges – Judgment at Nuremberg* (pieejams: <http://www.usfca.edu/pj/articles/Nuremberg.htm>), kā arī: IMDb. *Judgment at Nuremberg* (<http://www.imdb.com/title/tt0055031/>), abi materiāli aplūkoti 2009.14.VII).

neiespaidoja intelektuālās šaubas attiecībā uz piemērojamās normas apšaubāmo taisnīgumu, ja vien šo normu ir pieņēmusi valsts, un viņš pat neiedomājās vērtēt, vai vara ir leģitīma vai nav,» – tā par Nirnbergas Tiesnešu tribunālā izskatāmo lietu pamatproblēmu rakstīja vācu jurists Karls Lēvenšteins, kurš bija iesaistīts Rietumvācijas tiesiskās sistēmas atjaunošanā pēc Otrā pasaules kara (Loewenstein 1948, 432).

Nirnbergas Tiesnešu tribunāls, tāpat kā vairāki starptautiskie procesi⁶ cilvēktiesību pārkāpumos militāro konfliktu gaitā Dienvidslāvijā un Āfrikā, kas notikuši Nirnbergas tribunālam sekojošo 60 gadu laikā, apliecinājuši morālās dimensijas prioritāti tiesas lēmumu pieņemšanā. Mūsdienās tiesiskā iekārta balstās ne tikai uz normatīvo, rakstisko likuma tekstu, bet galvenokārt pamatojas vispārējos tiesību principos (Peczenik 2009; Iljanova 2005, 49). Tiesu varas profesiju uzdevums ir šo standartu ievērošana praksē, piemērojot tiesības.

Prospektīvais atbildīgums

Tiesu varas profesiju loma un atbildīgums jāvērtē kontekstā ar tiesu iestāžu uzdevumiem. LR Satversmē ir noteikts taisnīgas tiesas princips (92. pants). Šis princips prasa, lai tiesas pieņemtu motivētus nolēmumus, kuri pamatoti ar likumu, izriet no lietā vērtētajiem pierādījumiem un kuros apstākļu vērtējums atbilst loģikas likumsakarībām. Izšķirot procesa dalībnieku strīdu vai izsverot pārkāpējam piemērojamo sodu, tiesai jāņem vērā taisnīguma apsvērumi. Tiesu praksē, vērtējot strīdus, taisnīguma kritērija piemērošana ir būtiski pieaugusi. Tiesas piemērotā vērtējuma vērā ņemama nesakritība ar sabiedrības viedokli rada neapmierinātību un neuzticēšanos tiesu varai. Sabiedrības aizdomas pastiprina vāji argumentēti tiesu nolēmumi (ilustrācijai sk.: Neimanis 2009; Skujniece 2003). Tomēr vienlaikus tiesai jāseko likuma priekšrakstam, tiesa nevar ignorēt vai patvaļīgi grozīt tiesību normas.⁷

Tādējādi taisnīgas tiesas princips ietver būtisku procesuālu faktoru kopu, kuru uzdevums – līdzsvarot izpildvaras un likumdevēja varas ietekmi (Pleps u. c. 2004, 541). Kontinentālās Eiropas valstīs ir radītas konstitucionālās tiesas, kam uzticēts kontrolēt un koriģēt likumdevēja darbību. Latvijas Republikas Satversmes tiesa vērtē likumus, pašvaldību un valdības izdotos saistošos noteikumus, ņemot vērā to atbilstību augstāka spēka tiesību normām, Satversmei un vispārējiem tiesību principiem. Satversmes tiesa ir tiesīga atzīt normu par neatbilstošu LR Satversmei un pasludināt to par spēkā neesošu (LR Saeima 2000 c, II un III nod.). Satversmes tiesā var vērsties amatpersonas, iestādes un arī iedzīvotāji savu pamattiesību aizskāruma novēršanai.

⁶ Plašāk sk.: ANO Starptautiskās Krimināltiesību tiesas (<http://www.hrw.org/legacy/campaigns/icc/>) un ANO Starptautiskās tiesas kara noziegumiem bij. Dienvidslāvijā (<http://www.icty.org/action/cases/4>) tiesvedību.

⁷ Sokrats trāpīgi norāda: «Ne jau tālab tiesnesis sēž savā vietā, lai pieņemtu lēmumus aiz labvēlības, bet gan lai spriestu pēc taisnības. Viņš devis zvērestu, ka nevis žēlos cilvēkus, kā pašam tik, bet ka spriedīs tiesu saskaņā ar likumiem.» (Platons. Sokrata aizstāvēšanās. Grām.: *Sokrata prāva*. Rīga: Zinātne, 1997, 63. lpp.)

Ja lietas izskatīšanā tiesa secina, ka pastāv šaubas par šajā lietā piemērojamas tiesību normas konstitucionalitāti, vispārējās tiesas var apturēt lietas izskatīšanu un aicināt Satversmes tiesu novērtēt, vai tiesību norma atbilst augstāka spēka tiesību normai. Nereti tiesas apsvērumi, tai vērstoties Satversmes tiesā ar pieteikumu izvērtēt normas konstitucionalitāti, ir balstīti tieši taisnīguma principos (Augstākās tiesas Senāts 2009). Tādējādi tiesas nodrošina likumdevēja darba kontroli un pastāvīgi testē tiesību normu atbilstību principiem, kas pamato valsts pastāvēšanu. Satversmes 92. pantā noteiktajam taisnīgas tiesas principam ir svarīga procesuāla loma tiesas darbā, tas nodrošina vairāku pakāpju mūsdienīgas tiesu sistēmas darbību un pamato autoritatīvas tiesu iekārtas pastāvēšanu pašas.⁸

Taisnīgas tiesas principa ietekme ir plašāka nekā tikai procesuālās kārtības ievērošana tiesas darbībā. Tiesības uz taisnīgu tiesu pieder pie personas pamattiesībām. Kā norāda bijusī Satversmes tiesas tiesnese, LU profesore Ilma Čepāne, šis tiesību princips ir kā pārējo tiesību nodrošināšanas atslēga (Čepāne 2005). Lai īstenotu šo svarīgo principu, valsts nodala tiesu varas iestādes no pārējām pārvaldes iestādēm (Jansone u. c. 2002, 71) un piešķir autonomiju juridiskajām profesijām, kas darbojas tiesas procesā. Visu tiesas procesā iesaistīto tiesu varas profesiju pārstāvji – tiesneši, prokurori, advokāti, notāri un tiesu izpildītāji – ir tieši atbildīgi par taisnīgas tiesas procesa nodrošināšanu. Tādējādi **tiesu varas profesiju loma un uzdevums ir nodrošināt tiesiskuma ievērošanu valsts un indivīda attiecībās**. Minētās tiesu varas profesijas ir ļoti atšķirīgas gan pēc to statusa, gan pēc procesuālajiem pienākumiem, tomēr tās vieno kopējs mērķis.

Juridiskā ētika: vērtības un saistoši priekšraksti

Tiesu varas profesijas vieno vairākas pazīmes, kuras varētu apkopojoši dēvēt par profesionālās darbības pamatprincipiem. Tiesību teorijā to dēvē par jurista profesionālo ētiku jeb deontoloģiju (Rhode and Luban, xv). Tomēr apzīmējumam «profesionālā ētika» ir kāda nepilnība.

Ētika ir atziņu kopums par labo un ļauno, mācība par cilvēka izvēli. Profesionālā ētika sašaurina izvēles priekšmetu un attiecina ētikas principus uz profesionālo, darba jomu. Tas nozīmē, ka profesionālās ētikas sfērā vērtību un izvēles jautājumi attiecas uz ikdienas profesionālās darbības jautājumiem. Piemēram, tiesneša izvēle – vai skatīt pēc nejaušās sadales principa lietvedībā saņemto lietu, kurā jāvērtē tuva drauga tiesiska problēma. Pat ja pārējie procesa dalībnieki neuzzinās par šādām īpašajām attiecībām, tiesnesim neizbēgami būs jāpieņem lēmums: vai vērtēt drauga strīdu ar citu, tiesnesim nepazīstamu personu, ir pareizi? Vai tiesnesis spēj saglabāt neitralitāti un objektīvi izšķirt sava drauga strīdu ar citu personu? Ko darīt, ja tiesnesis ir agrāk devis padomus draugam, kā rīkoties šāda strīda risināšanā? Šajā jautājumā varam piemērot vispārējās ētikas vadlīnijas, vienlaikus tas skar tik būtisku jomu kā

⁸ Par taisnīgas tiesas principa nozīmi tiesiskā iekārtā plašāk sk.: Čepāne 2005; sk. arī Satversmes tiesas 2005. gada 17. janvāra spriedumu lietā Nr. 2004–10–01.

tiesas process un tiesības uz taisnīgu tiesu. Šā iemesla dēļ ētikas prasības ir normatīvizētas, tās aprakstītas precīzos priekšrakstos.

Visas tiesu varas profesijas ir pieņēmušas saistošus uzvedības noteikumus iekšēja normatīva akta formā. Tiesnešu ētikas kodekss (apstiprināts LR tiesnešu konferencē 1995. gada 20. aprīlī), Latvijas zvērinātu advokātu Ētikas kodekss (pieņemts Latvijas zvērinātu advokātu kopsapulcē 1993. gada 21. maijā), Latvijas prokuroru Ētikas kodekss (apstiprināts Ģenerālprokurora padomē 1998. gada 17. jūnijā), Latvijas zvērinātu notāru Ētikas kodekss (apstiprināts Latvijas zvērinātu notāru kopsapulcē 2003. gada 17. oktobrī) un Zvērinātu tiesu izpildītāju Ētikas kodekss (apstiprināts Zvērinātu tiesu izpildītāju kopsapulcē 2003. gada 21. februārī) uzliek pienākumu attiecīgās profesijas pārstāvjiem ievērot kodeksā nostiprinātās prasības. Tā, piemēram, Administratīvā apgabaltiesa argumentācijā izmantojusi atsauci uz ētikas kodeksu kā iekšējo normatīvu aktu: «(..) zvērinātam advokātam ir pienākums ievērot Latvijas Zvērinātu advokātu Ētikas kodeksā (..) noteiktos profesionālās darbības principus (..)» (Lieta Nr. AA 1040-04/5). Tādējādi tiesa piešķir arī ar profesiju nesaistītām personām tiesības prasīt juristam attiecīgās profesijas ētikas priekšrakstos noteikto pienākumu izpildi

Tiesību normas priekšraksta ievērošanu nodrošina tiesisko seku noteikšana. Tādējādi, tiesnesim pieņemot lēmumu, vai skatīt lietu, kurā viņam būtu grūti to objektīvi izspriest, ir ne tikai jānoformē sava ētiskā pozīcija, bet jāvadās saskaņā ar tiesību normā paredzēto uzvedības modeli, lai novērstu nelabvēlīgu tiesisku seku iestāšanos. Tas nozīmē, ka tiesnesis, izvēloties ētisku rīcību, vienlīdz vadās no morālo vērtību sistēmas, kādu viņš apguvis savā personiskajā izaugsmē, bet viņš arī respektē deontoloģijas normas. Tiesnesis izvairās no nelabvēlīgām tiesiskām

sekām, kas rastos, neizpildot tiesību normu, un vienlaikus respektē sabiedrības pamatotās prasības attiecībā uz tiesas procesu.⁹ Tas nozīmē, ka tiesu varas profesionālās organizācijas nodrošina juristu atbildīgumu ar saistošu darbības noteikumu palīdzību.

Profesionālajā ētikā un juristu darbības regulējumā izšķir trīs galvenās dimensijas.

- 1) Atbildīgums pret klientu (tas attiecas uz zvērinātiem advokātiem, zvērinātiem notāriem un zvērinātiem tiesu izpildītājiem) vai pret procesa dalībnieku (tiesnešiem un prokuroriem) un arī atbildīgums pret tiešajiem profesionālajiem pienākumiem (visām tiesu varas profesijām).
- 2) Atbildīgums pret konkrēto tiesu varas profesiju, kas izpaužas kā kopīgi pienākumi ar savas kolēģijas pārstāvjiem profesionālās organizācijas ietvaros, tāpat arī kopīgi pienākumi ar citu tiesu varas profesiju kolēģiem attiecībā pret tiesisko sistēmu.
- 3) Atbildīgums pret sabiedrību – tiesu varas profesiju pārstāvju kolektīvais atbildīgums.

Katrā no minētajām dimensijām ir nozīmīgi, profesionālajās vērtībās balstīti pienākumi. Šīs trīs jomas savstarpēji pārklājas, tomēr noteicošais un visas tiesu varas profesijas apvienojošais ir juristu pienākums pret sabiedrību, atbildība par savu rīcību, nodrošinot personas tiesības uz taisnīgu tiesu.

⁹ Līdzīgā lietā Rīgas Apgabaltiesas tiesnese sevi atstatīja pirms lietas izskatīšanas (lēmums lietā Nr. 440/6, 09.04.2009). Lietā Nr. C21020507, C23/08 01.07.2008 Limbažu rajona tiesas tiesnese, atstatot sevi no lietas izskatīšanas, norādījusi, ka objektīvi tam nav pamata, tomēr viņa atstatis sevi, lai nerastos nekādu šaubu par viņas objektivitāti. Tiesnese lēmumā atsaukusies uz Tiesnešu ētikas kodeksa 2. kanona prasību tiesnesim darboties tā, lai veicinātu sabiedrības uzticēšanos un godīgumu.

3.10.
logs

Lielākie sasniegumi. Nopietnākā problēma. Svarīgākais uzdevums

Lielākie sasniegumi

Tiesu varas profesijas divos gadu desmitos ir paveikušas nozīmīgu uzdevumu, pārveidojot Latvijas tiesisko sistēmu no totalitāras valsts sabiedriskās ietekmes instrumenta par neatkarīgas, demokrātiskas iekārtas autonomu varu. Tiesu neatkarības pamatā ir tiesu varas profesiju neatkarība. Profesionālā neatkarība iespējama tikai tad, ja juristi savā ikdienas praksē un profesijā kopumā vadās no vispārpieņemtiem ētikas standartiem.

Nopietnākā problēma

Kaut arī profesionālās ētikas standarti ir formulēti dažādu juridisko profesiju ētikas kodeksos un tiesu varas profesiju ētikas un disciplinārās institūcijas regulāri piemēro tos praksē, ētikas normu vispārēja atzišana nav pietiekama. Latvijas juristiem vēl tāls ceļš ejams līdz profesionālās ētikas standartu pilnīgai ieviešanai praksē un to ievērošanai.

Svarīgākais uzdevums

Tuvākās desmitgades uzdevums ir profesijas standartu unifikācija. Dažādajām juridiskajām profesijām iespēju robežās būtu piemērojamas vienotas ētikas prasības; ir jānovērš atšķirīgu standartu piemērošana tiesu varas profesiju un nereglementēto juristu darbībā.

3.4. Atbildīgums par informācijas apriti sabiedrībā

Atbildīgums par informācijas apriti sabiedrībā: mūsdienu konteksts

Informācijas aprite veicina sadarbību starp indivīdiem un sabiedrības grupām un ir būtisks sabiedrības ilgtspējīgas attīstības priekšnoteikums. Mūsdienu sabiedrības attīstības pakāpi lielā mērā var noteikt pēc tās spējas veidoties par *informācijas sabiedrību*, kurā prasme iegūt, fiksēt un radīt jaunu informāciju ir indivīda labklājības palielināšanas iespēju un sociālās vērtības galvenā mēraukla.

Informācijas sabiedrību raksturo attīstīta *informācijas vide* – dažādu faktoru, resursu un procesu kopums, kas demonstrē sabiedrības, kopienas vai atsevišķa indivīda jau uzkrātās un lietotās zināšanas, kā arī iespējas tās iegūt, radīt, vairot un izmantot (Kumar 1995). Zināšanas jaunajā vidē atbalsta pārmaiņas sabiedrības komunikācijas formās un paradumos, kā arī informācijas resursu formātos, informācijas mediju funkcijās un darbības principos. Informācijas vides kvalitāte ir atkarīga no sabiedrības locekļu atbildīgas rīcības, nodrošinot informācijas aprites procesu.

Informācijas aprites procesa kvalitatīva norise ir iespējama, ja visiem procesa dalībniekiem ir raksturīga atbildīga attieksme. Par informācijas aprites kvalitāti atbildīgi ir gan *informācijas avotu veidotāji*, gan *mediatori* (starpnieki), pie kuriem pieder informācijas institūcijas (informācijas centri, atmiņas institūcijas – arhīvi, muzeji, bibliotēkas, uzziņu dienesti, izglītības iestādes, masu mediji u. tml.) un indivīdi – informācijas speciālisti, paziņas (sociālo kontaktu aspektā) u. tml., gan arī *informācijas lietotāji* ar savām vajadzībām pēc informācijas, kā arī tās ieguves un prasmīgas izmantošanas spējām un iemaņām, kas raksturo viņu informācijpratības līmeni.

Raksturojot atbildīgumu par informācijas apriti sabiedrībā, uzmanība ir jāpievērš diviem aspektiem: 1) vai informācijas apritei ir atbilstošie priekšnoteikumi (piemēram, normatīvā bāze un infrastruktūra); 2) vai mediatoru profesionalitāte un lietotāju prasmes ir pietiekamas, lai iegūtu un gudri izmantotu informāciju. Tātad jāvērtē, vai informācijas apritei sabiedrībā ir atbilstoša normatīvā bāze, vai informācijas institūciju rīcībā ir normatīvajos aktos noteikto funkciju veikšanai nepieciešamie informācijas krājumi un infrastruktūra, vai institūciju personāla profesionālās prasmes nodrošina lietotāju vajadzībām atbilstošas informācijas sniegšanu, vai lietotājiem ir piemērots zināšanu līmenis, lai izmantotu informācijas avotus un mediatorus, kas mūsdienās arvien lielākā mērā ir balstīti digitālajās tehnoloģijās.

Latvijas informācijas aprites sistēmas dalībnieku atbildīguma līmeņa un objektīvo priekšnoteikumu kvalitātes vērtēšanai ir izmantoti dati par informācijas institūciju tīklu Latvijā, pārskati par realizētiem un realizējamiem projektiem (piemēram, *Latvijas Nacionālās bibliotēkas projekts* (LNB AB 2009 b) u. c.), Latvijā veikto iedzīvotāju aptauju rezultāti (piemēram, *Pētījums par informācijas komunikāciju tehnoloģiju pieejamību un izmantošanu un bibliotēku funkcionālo lomu Latvijas sabiedrībā* (KIS 2009 a) u. c.), informācijas institūciju sistēmā strādājošo speciālistu kvalitātes pašnovērtējuma materiāli, kā arī to informācijas speciālistu viedoklis, kuru profesionālās darbības kvalitāte ir atkarīga no informācijas aprites sistēmas kvalitātes (informācijas komunikāciju tehnoloģiju speciālists, SIA «Tilde» valdes loceklis Andrejs Vasiljevs; mediju speciālists, žurnāla «Nedēļa» redaktors Māris Zanders; pašvaldības un kultūras speciālists, Ventspils pilsētas domes izpilddirektors Aldis Ābele).

Informācijas aprites normatīvā bāze

Viens no kvalitatīvas informācijas aprites sistēmas objektīviem priekšnoteikumiem ir sakārtota normatīvā bāze. Šajā jomā runa ir par valsts varas un pārvaldes lomu informācijas aprites sistēmas organizēšanā. Atbildīguma vērtēšanas kritērijs ir normatīvās bāzes atbilstība informācijas avotu veidotāju un mediatoru sabiedriskajām funkcijām. Analizējot informācijas apritei nozīmīgus normatīvos aktus, var novērtēt, vai normatīvā bāze veicina informācijas aprites sistēmas dalībnieku atbildīgumu. Atjaunotās neatkarības gados Latvijā ir pieņemta virkne likumu, kas regulē dažādus informācijas aprites procesus, to skaitā: **informācijas avotu glabāšanu** (piemēram, *Bibliotēku likums*, *Muzeju likums*, *Likums par arhīviem*), **informācijas avotu lietošanu** (*Autortiesību likums*), **informācijas pakalpojumu piegādes sistēmu darbību** (*Elektronisko sakaru likums*, *Valsts informācijas sistēmu likums*), **pakalpojumu apjomu un kvalitāti** (*Informācijas sabiedrības pakalpojumu likums*), kā arī **dokumentu apriti** (*Obligāto eksemplāru likums*, *Elektronisko dokumentu likums*, *Informācijas atklātības likums*, *Likums par valsts noslēpumu*), **informācijas lietotāju aizsardzību un izpausmes brīvību** (*Fizisko personu datu aizsardzības likums*, *likums Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem*), **informācijas lietotāju tiesības** (*Izglītības likums*).

Likumos, kuri paredz informācijas (dokumentu) kopuma veidošanu, glabāšanu un pieejamības nodrošināšanu, šie uzdevumi ir deleģēti tādiem informācijas mediatoriem kā bibliotēkas, muzeji un arhīvi.

Informācijas mediatoru darbība tiek regulēta likumos, kas attiecas uz dažādiem informācijas pakalpojuma aspektiem. Ir noteikti valsts informācijas sistēmu darbības principi, to reģistrācijas kārtība, turētāju tiesības un pienākumi, informācijas izguves nosacījumi (LR Saeima 2002 b), kā arī valsts informācijas sistēmu vispārējās tehniskās un drošības prasības (reglamentē Ministru kabineta noteikumi). Normatīvajos aktos ir apskatīta elektronisko dokumentu aprites kārtība, to glabāšana un drošība (LR Saeima 2002 c). Ir raksturots informācijas sabiedrības pakalpojums, kas ietver preču un pakalpojumu elektronisku tirdzniecību, komerciālo paziņojumu sūtīšanu, iespēju piedāvāšanu informācijas meklēšanai, piekļuvei pie tās un informācijas ieguvei, kā arī pakalpojumus, kas nodrošina informācijas pārraidi elektronisko sakaru tīklā vai piekļuvei elektronisko sakaru tīklam. Likumdevējs reglamentē minētā pakalpojuma sniedzēja pienākumus un tiesības, darbības principus (LR Saeima 2004). Normatīvajos aktos ir skaidroti informācijas pieejamības līmeņi, valsts noslēpums, šādas informācijas izmantošanas kārtība un atbildība pārkāpumu gadījumā (LR Saeima 1996; LR Saeima 1998 a), kā arī noteiktas prasības informācijas pakalpojumam. Likumdevējs uzdod informācijas institūcijām atbildēt par datu aizsardzību, tehnoloģiju izpēti un ieviešanu, informācijas izsniegšanas kārtību, tādējādi veicinot atbildīgu informācijas pakalpojumu nodrošināšanu.

Normatīvajos aktos tiek paredzēta arī informācijas lietotāju atbildība. Katram Latvijas iedzīvotājam ir garantēta iespēja attīstīt savu garīgo un fizisko potenciālu, lai veidotos par patstāvīgu un attīstītu personību (LR Saeima 1998 b). Atbilstoši izglītojamā vecumam un vajadzībām tiek nodrošināta iespēja: 1) iegūt zināšanas un prasmes humanitāro, sociālo, dabas un tehnisko zinību jomā; 2) iegūt zināšanas, prasmes un attieksmju pieredzi, lai piedalītos sabiedrības un valsts dzīvē; 3) sekmēt tikumisku, estētisku, intelektuālu un fizisku attīstību, kā arī veidot zinīgu, prasmīgu un audzinātu personību. Šajā procesā izglītojamam ir tiesības brīvi izteikt un aizstāvēt savas domas un uzskatus, izmantot izglītības iestāžu telpas, bibliotēkas un citas informācijas krātuves, lasītavas, mācību līdzekļus, kā arī saņemt informāciju par visiem ar izglītošanas saistītiem jautājumiem (LR Saeima 1998 b). Reizē likumdošana reglamentē lietotāju tiesības un pienākumus, paredzot sodus par pārkāpumiem, tādējādi nodrošinot informācijas avotu un to autoru tiesību neaizskaramību (LR Saeima 2000 a).

Likumdevējs reglamentē kārtību, kādā notiek jebkuras ar personas datiem veiktas darbības (piemēram, datu vākšana, reģistrēšana, glabāšana, sakārtošana, pārveidošana, izmantošana), kā arī datu subjekta un datu pārziņa attiecības, reglamentē tiesības un pienākumus, datu glabāšanas un izguves nosacījumus (LR Saeima 2000 b). Normatīvajā bāzē ir atbalstīta personu izpausmes brīvība, proti, jebkurai personai vai personu grupai, valsts iestāžu un visu veidu uzņēmumu un organizāciju institūcijām ir tiesības brīvi paust savus uzskatus un viedokļus, izplatīt paziņojumus presē un citos masu medijos, saņemot ar to starpniecību informāciju par jebkuru tās interesējošu jautājumu (LR Augstākā padome 1990). Likumdevējs nosaka preses un

citu masu mediju atbildīgumu informācijas izplatīšanā (LR Augstākā padome 1990, 7. pants), kā arī informācijas autoru individuālo atbildīgumu (tiesības un pienākumus).

Laba prakse informācijas aprītē ir noteikta arī Eiropas Savienības konceptuālajos dokumentos. Piemēram, informācijas aprites principi, izmantojot informācijas tīklus, deklarēti Eiropas Komisijas vadlīnijās par publisko piekļuvei un izteiksmes brīvību globālajā tīmeklī (EC 2000). Šajā dokumentā raksturota publiskā piekļuve, īpaši bērnu piekļuve informācijai, nosakot kvalitātes prasības publiskās piekļuves punktu vadībai, informācijas drošībai un interneta izmantošanas politikai. 2009. gada maijā Bibliotēku, informācijas un dokumentācijas asociāciju Eiropas birojs (*European Bureau of Library, Information and Documentation Associations; EBLIDA*) sadarbībā ar Eiropas Publisko bibliotēku nacionālo pārstāvju organizāciju (*National Authorities for Public Libraries in Europe; NAPLE*) ir pieņēmis Vīnes deklarāciju (ELIBDA 2009), kurā izteikts aicinājums nostiprināt informācijas institūciju (konkrēti – bibliotēku) lomu Eiropas zināšanu sabiedrības attīstībā. Viens no deklarācijā noteiktajiem darbības virzieniem ir autortiesību normatīvās bāzes pilnveidošana, paredzot saprātīgus izņēmumus bibliotēku darbā ar informāciju.

Normatīvo aktu kopums un vadlīniju saturs liecina, ka normatīvais regulējums ir noteikts būtiskākajiem informācijas aprites procesiem, tādēļ var apgalvot, ka normatīvā bāze potenciāli ir informācijas sistēmas dalībnieku atbildīguma veicinātāja. Tomēr ir konstatētas problēmas, kas traucē realizēt šo potenciālu. Būtiskākās problēmas ir šādas: nav nodrošināts likumdošanā noteikto normu piemērošanas un kontroles mehānisms; atsevišķās nozarēs nav izveidoti kompetenti starpnieki starp informācija avotu satura veidotājiem (autoriem) un šī satura lietotājiem. Latvijas digitālās informācijas vides attīstību ierobežo neracionāls autortiesību regulējums. Minētajām problēmām ir vairāki risinājumi (tos atzīmē arī informācijas speciālisti A. Vasiljevs un M. Zanders): ir jāizveido sistēma (labs starpnieks), kas bez darbietilpīgām procedūrām nodrošinātu normatīviem aktiem atbilstošu sadarbību starp autoru un darbu izmantotāju jaunajos medijos (piemēram, autoru citēšana un videomateriālu izmantošana interneta enciklopēdijās); ir jānodrošina aktīvāka tiesībsargājošo institūciju darbība informācijas lietotāju atbildīguma kontrolē (piemēram, datorprogrammu pirātisma apkarošana); ir jāizstrādā racionālāk organizēta piekļuve normatīvo aktu sistēmām, piedāvājot lietotājiem tematiski strukturētu un pārskatāmu dokumentu kopumu; ir jānosaka digitālās informācijas vides īpatnībām atbilstoši, mūsdienīgi autortiesību regulējumi.

Latvijas informācijas aprites sistēmas komponenti un atbildīguma jomas

Informācijas avoti

Informācijas avoti (dokumenti plašākā nozīmē) ir jebkurā materiālā atveidoti cilvēkam izmantojamu datu nesēji, kuros ir apkopotas sabiedrības funkcionēšanai un attīstībai nepieciešamās teorētiskās un praktiskās zināšanas (sk.: Encyclopedia Britannica 2009).

Informācijas avotiem ir konkrētas formas un veidi, kurus izvēlas vai neizvēlas lietotāji atbilstoši savām vajadzībām un nozīmei ikdienas jautājumu risināšanā. No otras puses, informācijas avoti iniciē lietotāju nodomus, motivē individuālo un kolektīvo rīcību. Analizējot informācijas avotu izmantošanas paradumus sabiedrībā (dzīves jomas, kurām nepieciešama informācija, un pieprasītākie informācijas avotu veidi), kā arī kvalitātes kritērijus, kurus tiem izvirza lietotāji, var noteikt avotu veidotāju atbildīguma jomas.

Informācijas avotu izvēle

Latvijas iedzīvotāju aptauja liecina (sk. SKDS 2008, T 3), ka visbiežāk informācija viņiem nepieciešama šādu dzīves jomu izzināšanai un nodrošināšanai: notikumi Latvijā un pasaulē, veselība, preces un pakalpojumi, darba pienākumi un karjera, juridiskie jautājumi. Raksturojot iedzīvotāju minētās prioritārās dzīves jomas korelācijā ar respondentu vecumu, jāatzīmē, ka ziņas par notikumiem Latvijā un pasaulē būtiskākas ir 45 līdz 54 gadus veco grupā, veselības jautājumi – 55–74 gadus veciem Latvijas iedzīvotājiem, bet informācija par precēm un pakalpojumiem, kā arī darba pienākumiem un karjeras iespējām visvairāk interesē 18–24 gadus vecus respondentus. Informācijas speciālisti (M. Zanders, A. Ābele) atzīst, ka juridiska satura informācija («zini savas tiesības»), informācija par preču un pakalpojumu kvalitāti, par līdzdalību sociālajos tīklos un to veidošanā (izpratne par sabiedrības attīstību un savu vietu tajā) ir svarīga aktīviem pilsoniskās sabiedrības locekļiem. Tātad atbildīga indivīda rīcība ir interese par šādu informāciju, bet informācijas avotu veidotāju uzdevums ir attiecīgo informāciju piedāvāt.

Atbilstoši interešu jomām Latvijas iedzīvotāji izvēlas informācijas avotus. Priekšroka tiek dota masu medijiem – tie vistiešākā veidā atbilst viņu interesēm un visoperatīvāk apmierina viņu informācijas vajadzības. Televīziju informācijas ieguvei izmanto 87,5 % aptaujāto, tālāk seko laikraksti (66,9 %), radio (56,6 %), žurnāli (43,4 %), ziņu portāli (42,7 %) (sk. SKDS 2008, T 1). Masu mediju kā informācijas avotu pievilcību lietotāju vidū acīmredzot nosaka tas, ka to saturā koncentrētā veidā ir informācija visām prioritārajām dzīves jomām. Pēc masu medijiem nozīmīgākais informācijas avotu veids Latvijas iedzīvotājiem ir grāmatas un uzzīņu izdevumi. Tos kā informācijas avotus atzīmējuši attiecīgi 24 % un 23 % respondentu. Zinātniskā, populārzinātniskā literatūra un daiļliteratūra, kā arī vārdnīcas, enciklopēdijas un rokasgrāmatas interesē iedzīvotājus izglītojamo un darbības vecumā (visvairāk 18–24 un 45–54 gadus vecus respondentus). Šāda izvēle acīmredzot ir saistīta ar grāmatas kā informācijas avota iezīmēm, kuras ir būtiskas izglītības un karjeras veidošanas procesā: temata izklāsts grāmatā ir padziļināts un detalizēts.

Raksturojot informācijas avotu daudzveidību Latvijā, var minēt vairākas pozitīvas iezīmes: informācijas avotu formu un veidu dažādība (iespēja saņemt un izmantot atbilstoši apstākļiem un mērķiem), avotu pieejamība (iespēja salīdzināt dažādus avotus un izvēlēties labāko), avotu atbilstība lietotāju interesēm (iespēja saņemt informāciju ikdienas dzīves jautājumu risināšanai). Tātad informācijas avotu piedāvājums atbilst avotu izvēles paradumiem sabiedrībā.

Informācijas avotu kvalitāte

Latvijas iedzīvotāju aptaujā (sk. SKDS 2008, T 2) ir atrodamas respondentu atbildes uz jautājumu par informācijas avotu kvalitātes kritērijiem. Nozīmīgākās informācijas avotu kvalitātes pazīmes, pēc iedzīvotāju domām, ir informācijas aktualitāte (to par svarīgāko uzskata 38,8 % aptaujāto), ticamība (38,8 %) un satura lietderīgums (31,6 %). Interesanti atzīmēt, ka nozīmīgākās informācijas avotu kvalitātes pazīmes ir atšķirīgas dažādās lietotāju vecumgrupās.

Vislielākais skaits aptaujāto (43,5 %), kuri par nozīmīgāko informācijas avota kvalitātes kritēriju uzskata *aktualitāti*, ir vecumā no 18 līdz 24 gadiem. Šāda izvēle acīmredzot ir saistāma ar minētās vecumgrupas respondentu dinamisko dzīvesveidu. Informācijas *ticamība* vissvarīgākā ir respondentiem vecumā no 55 līdz 74 gadiem (ši iedzīvotāju grupa informācijas iegūšanai visaktīvāk izmanto laikrakstus). Informācijas avotu *satura lietderīgums* (iespēja to izmantot konkrētu jautājumu risināšanai) kā kvalitātes pazīme visbūtiskākā ir respondentiem vecumā no 25 līdz 34 gadiem, tātad aktuālā karjeras veidošanas procesā; šīs vecumgrupas respondenti informācijas iegūšanai visaktīvāk izmanto ziņu portālus. Tādēļ, pēc lietotāju domām, satura lietderīgums ir ļoti būtiska kvalitātes pazīme, vērtējot ziņu portālu kā informācijas avotu veidu.

Apskatot informācijas avotus kā informācijas aprites sistēmas komponentus, ir konstatētas pozitīvas iezīmes avotu kopuma attīstībā (formu un veidu dažādība, pieejamība, atbilstība lietotāju interesēm). Taču ir konstatējamas arī vairākas problēmas, kas negatīvi ietekmē informācijas apriti sabiedrībā (un tās atzīmē arī eksperti – informācijas speciālisti): informācijas neaptveramais daudzums un sadrumstalotība; informācijas avotu cena (kas, piemēram, grāmatu gadījumā neveicina lasīšanu kā intelektuālu un emocionālu nodarbi); informācijas avotu kvalitāte. Atbildīga rīcība minēto problēmu risināšanā ir, piemēram, lietotāju izglītošana (attīstīt prasmes atrast atbilstošāko avotu un izvērtēt informācijas kvalitāti), likumdošanā paredzēta atbildība par sabiedrības maldināšanu, informācijas avotu kvalitātes kontrole (normatīvos aktos noteiktas kvalitātes pamatprasības), noteikts katram Latvijas iedzīvotājam garantētā universālā pakalpojuma bāzes komplekts.

Informācijas mediatori

Informācijas mediatoru uzdevums sabiedrībā ir nodrošināt informācijas lietotājus (patērētājus) ar ātri sasniedzamu, aptverošu un atbilstošu informāciju, kas, lietotāju izmantota, pārtop zināšanās, tādējādi radot sabiedrībā pievienoto vērtību. Jo vairāk mediatoru, jo plašāks to tīkls un apkalpošanas aptvērums, jo sabiedrībā labāk notiek informācijas aprite un paveras iespējas tās atbildīgai izmantošanai. Mediatoru kvalitātes galvenās pazīmes ir uzticamība un pieejamība (fiziskā un intelektuālā). Informācijas mediatori ir gan institūcijas, gan indivīdi.

Institūciju – mediatoru lomu Latvijas informācijas aprites sistēmā pilda informācijas institūcijas (piemēram, informācijas centri, bibliotēkas, muzeji, arhīvi, valsts un pašvaldību iestāžu informācijas biroji, uzzīņu dienesti), izglītības

iestādes, informācijas nodaļas darba vietās. Informācijas mediators ir arī globālais tīmeklis.

Indivīdi ir mediatori tad, ja viņi aktīvi piedalās informācijas tīklu veidošanā; viņus var iedalīt divās grupās. Viena indivīdu mediatoru grupa ir informācijas speciālisti, kuriem starpniecība ir profesionālās darbības saturs, piemēram, bibliotekāri, uzziņu dienesta operatori u. tml. Otra indivīdu mediatoru grupa ir līdzcilvēki – ģimenes locekļi, draugi, pazīstami un autoritatīvi cilvēki, kuri konkrētās dzīves situācijās ar saviem ieteikumiem un skaidrojumiem darbojas kā starpnieki starp informāciju un tās lietotāju.

Institūcijas kā mediatori

Institūciju – mediatoru atbildīgums izpaužas kā spēja kvalitatīvi realizēt sabiedrisko pasūtījumu, īstenot sabiedriski nozīmīgas funkcijas, kas izriet no vēsturiskās pieredzes un ir nostiprinātas normatīvajos aktos.

Institūcijas – mediatori informācijas aprites sistēmā pilda

- 1) *memoriālo* funkciju – institūcijas veido informācijas krājumus, akumulējot dokumentu plūsmu un organizējot dokumentu saglabāšanu to tālākai izmantošanai;
- 2) *informācijas* funkciju – institūcijas nodrošina brīvu piekļuvi uzkrātajai informācijai, transformējot to zināšanās;
- 3) *izglītojošo* funkciju – institūcijas attīsta lietotāja informācijas kultūru;
- 4) *socializācijas* funkciju – institūcijas nodrošina lietotājiem iespēju iegūt informāciju neatkarīgi no viņu izglītības un kultūras līmeņa, kā arī vietas sociālajā hierarhijā, tādējādi veicinot indivīda pašrealizāciju un iekļautību sabiedrībā notiekošajos procesos.

Atbildīguma jomas atspoguļo gan atbildīguma retrospektīvo dimensiju – saglabāt informāciju par visu, kas nostiprināts informācijas nesējos kopš cilvēces atmiņas

fiksēšanas sākuma, gan prospektīvo dimensiju – vākt, kārtot, glabāt, nodrošināt pieejamību tagadnes informācijas avotiem nākotnē. Īpaši nozīmīga loma informācijas aprites procesā Latvijā ir tādām institūcijām mediatoriem kā bibliotēkām, jo tās vēsturiski realizē visas iepriekš minētās funkcijas, ir pieejamas visā Latvijas teritorijā un iedzīvotājiem piedāvā ievērojamu informācijas avotu daudzumu.

Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi «Vietējas nozīmes bibliotēku tīkla darbības noteikumi» (LR MK 2001) paredz, ka novada pagastā, kurā iedzīvotāju skaits nepārsniedz 2000, ir vismaz viena pašvaldības bibliotēka. Pēc statistikas ziņām (LR KM 2008), Latvijas rajonos viena pašvaldības bibliotēka ir vidēji uz katrām 1502 iedzīvotājiem. Tātad bibliotēku skaits ir atbilstošs, lai nodrošinātu informācijas apriti Latvijas novados. Bibliotēku tīkla blīvumu, piemēram, Latgalē raksturo LR Kultūras ministrijas izstrādātā Kultūras karte (sk. 3.11. logu).

Bibliotēku ietekmi informācijas aprites sistēmā raksturo arī tādi indikatori kā krājuma apjoms, informācijas vienību skaits vidēji bibliotēkā, bibliotēku lietotāju īpatsvars iedzīvotāju vidū, kā arī bibliotēku pieejamība (iedzīvotāju skaits uz vienu bibliotēku).

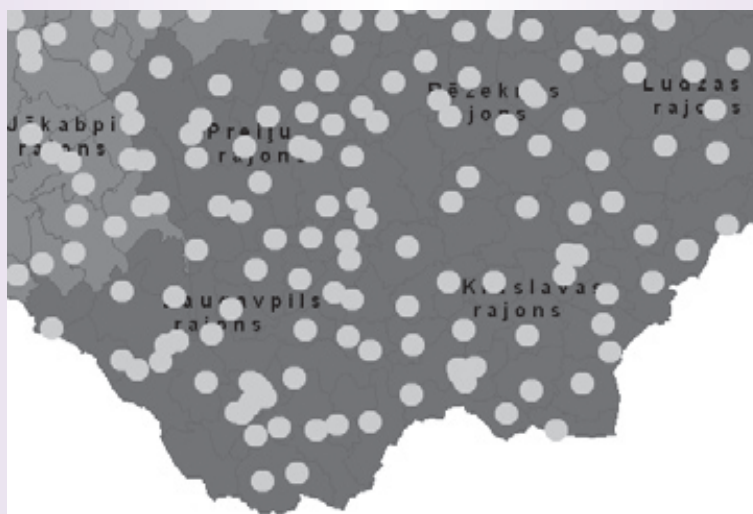
Salīdzinājumā ar kaimiņvalsti Igauniju (sk. 3.12. logu) Latvijas iedzīvotāji ir mazāk aktīvi bibliotēku lietotāji (45,6% no visiem iedzīvotājiem), katra lietotāja rīcībā ir mazāks informācijas vienību skaits (34,5 vienības), kā arī informācijas vienību skaits vidēji vienā bibliotēkā (38 768 vienības). Tātad Latvijas bibliotēkām optimāla skaita un pārklājuma situācijā būtu nepieciešams turpināt attīstīt krājumu, kā arī veicināt popularitāti (bibliotēkas publisko tēlu) sabiedrībā.

Bibliotēku lomu informācijas aprītē raksturo ne tikai bibliotēku skaits un krājuma apjoms, bet arī Latvijas

3.11.
logs

Bibliotēku tīkla blīvums Latgalē

(Preiļu, Rēzeknes, Ludzas, Daugavpils un Krāslavas apkaime)



Avots: LR KM 2009.

iedzīvotājiem pieejamais informācijas pakalpojumu klāsts. Kā liecina aptauja (KIS 2009 a), Latvijas iedzīvotāji par svarīgākiem uzskata šādus Latvijas publisko bibliotēku sniegtos pakalpojumus: grāmatu, žurnālu un avīžu izsniegšana lasīšanai mājās (82,4 %), iespēja izmantot bibliotēkas lasītavu (70,9 %), bezmaksas internets (37,4 %), bibliotekāru sniegtie uzziņu pakalpojumi (34,2 %), bibliotekāru konsultācijas par datora, interneta, datubāžu izmantošanu (28,7 %), iespēja meklēt informāciju elektroniskajā katalogā (27,3 %) un, visbeidzot, pieeja tiešsaistes datubāzēm (16,7 %). Minētais vērtējums liecina, ka bibliotēkas, realizējot *informācijas* un *izglītojošo* funkciju, piedāvā daudzveidīgus, lietotājiem vajadzīgus informācijas pakalpojumus, turklāt jāuzsver, ka pakalpojumu daudzveidība ir viena no

raksturīgākajām uz lietotāju vērstas informācijas institūcijas kvalitātes pazīmēm.

Valsts aģentūras «Kultūras informācijas sistēmas» veiktajā pētījumā bibliotēku lietotāji atzinīgi novērtējuši bibliotēku piedāvātos pakalpojumus (sk. 3.13. logu; vērtējumu «ļoti pozitīvi» devuši 52,9 % respondentu), tādā pakalpojumu daudzveidība un atbildība par to kvalitāti ir veids, kā veicināt bibliotēku popularitāti sabiedrībā. Arī informācijas speciālisti (A. Ābele) atzīst, ka bibliotēku gadījumā informācija tiek atbildīgi vākta, kārtota, iekļauta e-vidē un prasmīgi piedāvāta lietotājam. Bibliotēkas saista e-vidi ar tradicionālajiem resursiem, piedāvā ceļu uz centralizētajām datubāzēm, elektroniskajiem katalogiem. Bibliotēkās ir pieejami speciālisti, kas apmāca darboties ar

3.12.
logs

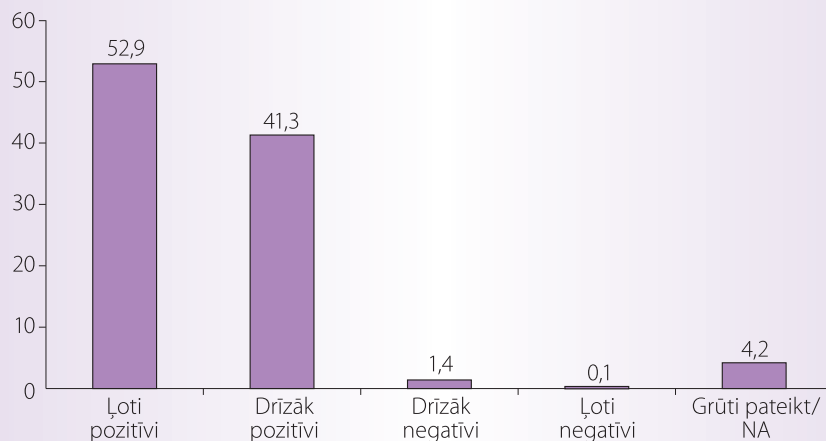
Latvijas un Igaunijas bibliotēku salīdzināmā statistika

Indikators	Latvija (ziņas 2007. gada decembrī)	Igaunija (ziņas 2007. gada decembrī)
Bibliotēku kopskaits	2021	1151
Lietotāju kopskaits	1 036 033	811 318
Dokumentu (informācijas vienību) kopskaits	78 350 479	78 739 925
informācijas vienības vidēji vienā bibliotēkā (skaits)	38 768	68 410
informācijas vienības uz vienu iedzīvotāju (skaits)	34,5	58,6
Iedzīvotāju kopskaits	2 270 000	1 342 409
no tiem bibliotēku lietotāji (%)	45,6	60,4
iedzīvotāji uz vienu bibliotēku (skaits)	1123	1166

Avots: Statistikas dati par Latviju: Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliotēku attīstības institūts. Rīga: LNB, 2008. Nepublicēts materiāls; Statistikas dati par Igauniju: Library statistics [tiešsaiste]. National Library of Estonia, 2008 [aplūkots 2009.1.VI].
Pieejams: <http://www.nlib.ee>; Statistics Estonia [tiešsaiste]. 2009 [aplūkots 2009.1.VI]. Pieejams: <http://www.stat.ee>

3.13.
logs

Bibliotēku pakalpojumi lietotāju vērtējumā, %



Avots: Pabērza 2008.

e-vidē nepieciešamajiem rīkiem, turklāt bibliotēkas ir tās institūcijas, kas māca lietotājus atbildīgi izmantot informāciju, prast izvērtēt piedāvāto. Tādējādi bibliotēku darbam ir nozīme gan tradicionālajā, gan e-vidē, tās veicina dziļāku un nopietnāku informācijas avotu izmantošanu.

Savā darbībā bibliotēkas realizē ne tikai informācijas un izglītojošo, bet arī *socializācijas* funkciju (veicina komunikācijas, sociālās iekļaušanas un sociālo problēmu risināšanu), kurā īpaši izpaužas bibliotēku sabiedriskais lietderīgums. Kā liecina Latvijas sabiedrības viedokļa veidotāju aptauja (KIS 2009 a), visaugstāk tiek vērtēta bibliotēku palīdzība darba meklējumos (to minēja 94,6 % aptaujāto, īpaši augstu vērtējumu sniedza NVO vadītāji), palīdzība mācībās (94 %, īpaši to atzīmēja pašvaldību vadītāji), palīdzība saziņā ar valsts vai pašvaldību institūcijām (88,7 %, īpaši NVO vadītāji), atbalsts e-pakalpojumu izmantošanā (86,7 %, īpaši valsts amatpersonas un NVO vadītāji), atbalsts naudas līdzekļu taupīšanā (82,7 %, īpaši mazie un vidējie uzņēmēji), kā arī palīdzība preču un pakalpojumu iegādē (82,6 %). Minētie dati liecina, ka bibliotēkas ir aktīvi sociālie partneri, organizējot informācijas apriti un nodrošinot kvalitatīvu informāciju atbilstoši dzīves situācijai.

Bibliotēku infrastruktūras attīstība

Lai veicinātu bibliotēku līdzdalību informācijas aprītē, Latvijā tiek realizēti valsts un starptautisko fondu finansēti projekti informācijas un komunikāciju infrastruktūras attīstībai. Projekti nodrošina finansējumu šādiem mērķiem: 1) bibliotēku tīkla attīstība (valsts vienotās informācijas sistēmas izveide) un 2) datortehnoloģiju nodrošinājums.

Kopš 1991. gada, kad tika pieņemts Latvijas Republikas Ministru padomes lēmums Nr. 175 «Par Latvijas Nacionālās bibliotēkas būvniecību»¹, Latvijā turpinās Latvijas Nacionālās bibliotēkas projekta realizācija. Projekts attīsta Valsts vienoto bibliotēku informācijas sistēmu jeb *Gaismas tīklu*, atbalsta jaunas bibliotēkas ēkas jeb *Gaismas pils* būvniecību. Latvijas Nacionālās bibliotēkas projekta mērķis ir padarīt informāciju pieejamu ikvienam cilvēkam neatkarīgi no viņa dzīvesvietas, sociālā stāvokļa, vecuma vai citiem kritērijiem. Projekts veicina plašas mazināšanos starp tiem, kuri jau šobrīd var piekļūt un izmantot visu darbam, studijām vai uzņēmējdarbībai nepieciešamo informāciju, un tiem, kam šāda iespēja vēl ir liegta (LNB AB 2009 a). Projekta sabiedrisko lietderību raksturo abiem virzieniem (*Gaismas pils* un *Gaismas tīkls*) piešķirtā finansējuma ietvaros sasniegtie rezultāti.

Gaismas pils celtniecībai, pēc pēdējām aplēsēm, varētu būt nepieciešami 86 miljoni latu (LETA 2009). Pēc darbu pabeigšanas lietotāju ricībā nonāks jauna, mūsdienīga bibliotēkas ēka, piedāvājot 45 205 km² sabiedriskas telpas, 1200 lasītāju vietu, iespēju izvietot 6 miljonus grāmatu, kā arī mūsdienīgai zināšanu ieguvei atbilstošu vidi un infrastruktūru (Jaunie Trīs brāji 2007). *Gaismas pils* projekts ir īstenojams līdz 2012. gada 18. novembrim.

Gaismas tīkla izveidē 2006. gadā līdzdalību pieteica Bila un Melindas Geitsu fonds. 2006. gada novembrī ar līguma

starp LR Kultūras ministriju un Bila un Melindas Geitsu fondu parakstīšanu tika uzsāka publisko bibliotēku attīstības projekta «Trešais tēva dēls» realizācija (Latvijas Republikas finansējuma daļa – 21 169 000 ASV dolāru; Bila un Melindas Geitsu fonda finansējuma daļa – 16 231 000 ASV dolāru (2008. gada februārī finansējuma apjoms tika palielināts līdz 17,8 miljoniem dolāru (KIS 2007)).

Izmantojot piešķirto finansējumu, *Gaismas tīkla* izveidē ir panākti konkrēti rezultāti: 1) visās 874 Latvijas publiskajās bibliotēkās instalēti apmēram 4000 pilnībā aprīkoti datori un 956 multifunkcionālas iekārtas kopēšanai, drukāšanai, skenēšanai (vidēji trīs jauni datori un viena multifunkcionālā iekārta katrai publiskajai bibliotēkai), datori aprīkoti arī ar datu karšu lasītāju darbam ar elektronisko parakstu; 2) 17 bibliotēkas pirmo reizi pieslēgtas internetam; 3) 853 bibliotēkās uzlabots interneta pieslēgums; 4) 874 bibliotēkās instalētas iekārtas, kas nodrošina lietotājiem bezvadu piekļuvi internetam (internets un datortehnika pieejama bez maksas); 5) apmācīti bibliotekāri datoru lietošanā un lietotāju atbalsta jomā (izveidots plašs apmācību bāzu tīkls visā Latvijas teritorijā – desmit pilnībā aprīkotas stacionāras un desmit mobilas datorizētas reģionālas nozīmes apmācību klases); 6) 7700 bibliotēku lietotāji apmācīti pamata datorprasmēs; 7) piegādāta speciālā datortehnika un programmatūra cilvēkiem ar redzes problēmām Latvijas Neredzīgo bibliotēkai un tās filiālēm visā Latvijā. Projekta finansējums ietekmē visas Latvijas pašvaldību pārraudzībā esošās publiskās bibliotēkas un 70 % Latvijas iedzīvotāju (80 % datoru instalēti bibliotēkās, kas apkalpo mazāk nekā 10 000 iedzīvotāju), veicina bibliotekāru profesionālo izglītību (1455 bibliotekāriem nodrošināta apmācība datoru izmantošanas un lietotāju atbalsta jomā), attīsta informācijas un komunikāciju tehnoloģijas (IKT) (visās bibliotēkās nodrošināts pieslēgums internetam ar 1 MB ātrumu). Projekta ietvaros tiek veikti valsts mēroga kvantitatīvi un kvalitatīvi pētījumi par publisko bibliotēku funkcionālo lomu, datoru un interneta izmantošanu Latvijas sabiedrībā (KIS 2009 b).

Raksturojot valsts līmeņa projektus un to rezultātu, jāatzīst, ka tie ir vērsti uz Latvijas sabiedrības intelektuālā potenciāla attīstību. Projekta «Trešais tēva dēls» rezultātā izveidoto infrastruktūru un apmācības iespējas var izmantot ikviens Latvijas iedzīvotājs, tādējādi projektiem ir augsts sabiedriskais lietderīgums un to attīstīšana ir vērtējama kā atbildīga rīcība informācijas sistēmu attīstības jomā. Tomēr sabiedriskās domas vērtējums par projektu *Gaismas pils* un *Gaismas tīkls* nepieciešamību ir visai negatīvs. Masu mediju konstruētais projektu *Gaismas pils* un *Gaismas tīkls* tēls vairākumā gadījumu ir pretrunīgs, uzsverot tos kā pretstatu citiem projektiem, kā kaitējumu Latvijas ekonomikai, kā nelietderīgu finanšu tēriņu un iedzīvotājiem nevajadzīgu pasākumu (piemēram, no visām 2007. gada publikācijām latviešu un krievu valodā iznākošajos preses izdevumos 54 % ir ar negatīvu attieksmi pret *Gaismas pils* celtniecību (sk.: Šarmanova 2007)).

Objektīvi izvērtējot projekta rezultātus, ir jāpiekrīt LR kultūras ministra viedoklim, kas pausts 2009. gada maijā «Sabiedrības par atklātību – Delna» rīkotajā

¹ Normatīvos aktus, kas saistīti ar projekta attīstību, vienkopus sk.: <http://www.j3b.gov.lv/index.php?sadala=11>

diskusijā par jaunās Nacionālās bibliotēkas ēkas būvniecības lietderību:

«Nacionālās bibliotēkas jaunbūves jautājums, iespējams, ir visilgāk risinātais kultūras dzīves jautājums Latvijas vēsturē. Jūs to labi zināt. Strīdi un nesaskaņas šajā sakarā neapklust jau astoņdesmit gadu. Līdz ar to nebūtu nopietni vēlēšanos celt vai necelt bibliotēku piedēvēt tai vai citai valdībai vai politiskai partijai. Saprotu, ka daudziem šī celtniecība šķiet gluži vai nesaprotama tagad, kad diendienā tiek runāts tikai par krīzi, par jostu savilkšanu, ekonomiskās aktivitātes mazināšanu. Taču ir jāsaprot arī to, ka tieši valstij ir jāmeģina stimulēt ekonomika, – visas pasaules valstis šobrīd cenšas ieguldīt infrastruktūras būvniecībā, jo šobrīd būvēt ir lētāk un tas ir veids, kā stimulēt ekonomikas atdzīvināšanu. Bibliotēka ir tāds pats infrastruktūras projekts kā ēku siltināšana vai ceļu būve. Tādēļ jautājums nav par to, vai mums būvēt, bet gan – kā mēs varam uzbūvēt labāk un lētāk.» (Jaunie Trīs brāļi 2009)

Tautas attīstības pārskata ietvaros veiktā Latvijas iedzīvotāju aptauja liecina, ka lietotājiem bibliotēkas ir nepieciešamas. Problēmas risinājums ir atbildīga, uz objektīviem faktiem balstīta dialoga veicināšana.

Indivīdi kā mediatori

Informācijas apriti Latvijā nodrošina ne tikai institūcijas, bet arī indivīdi, īpaši tie, kuriem informācijas starpniecība ir profesionālās darbības saturs, proti, informācijas speciālisti (piemēram, bibliotekāri). Informācijas speciālistu atbildīguma kritēriji ir gan individuālā informācijpratība, gan profesionālā ētika.

Informācijpratība ir prasme izstrādāt meklēšanas plānu, noteikt informācijas atrašanās vietu, izvēlēties avotu, izmantot mūsdienīgās tehnoloģijas, izvērtēt informācijas

noderību un izmantot iegūtās ziņas. Informācijas speciālistu individuālā informācijpratība tiek analizēta, balstoties uz Latvijas bibliotēkās nodarbināto pašvērtējumu, kā arī uz Latvijas bibliotēku lietotāju un iedzīvotāju viedokli par bibliotekāriem.

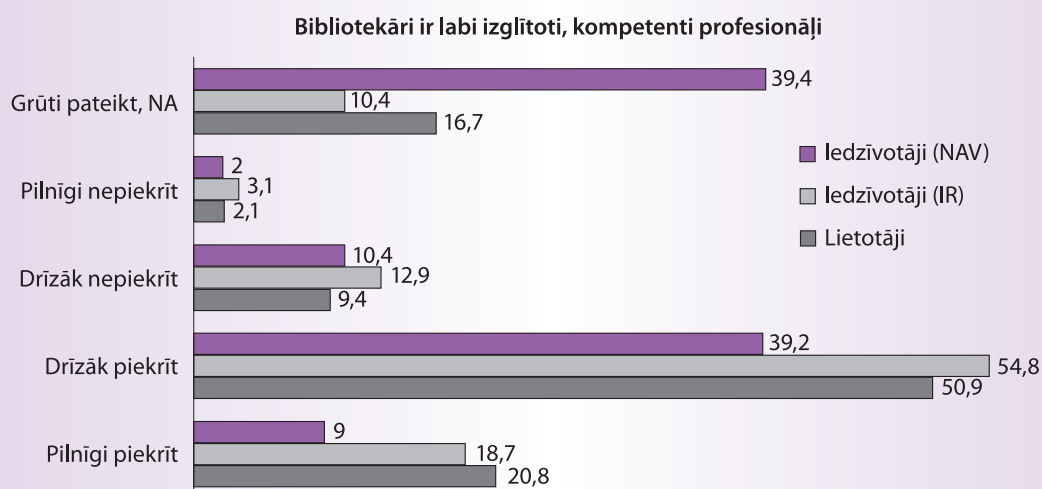
Viens no pašvērtējuma aspektiem, kas nosaka informācijas speciālistu iespējas kompetenti nodrošināt informācijas apriti, ir IKT izmantošanas un komunikācijas prasmju pašvērtējums (KIS 2009 a). Vērtējot prasmes IKT izmantošanā, atzinīgu vērtējumu («protu ļoti labi» un «drīzāk protu») savām datorlietošanas prasmēm kopumā izteikuši vairāk nekā 90 % respondentu (vecumā no 20 līdz 44 gadiem), prasmēm izmantot interneta meklētājus – 96 %, atrast vietējo pašvaldību informāciju internetā – 96 %, izmantot internetu – 96 %, atrast valsts iestāžu informāciju internetā – 93 %, nosūtīt e-pastu ar pievienotām datnēm – 91 % un konsultēt bibliotēkas lietotājus informācijas meklēšanā internetā – 90 % respondentu. Prasmes darbā ar sabiedrību un masu medijiem respondenti arī vērtējuši atzinīgi, norādot, ka «protu ļoti labi» un «drīzāk protu» veidot un uzturēt kontaktus ar bibliotēkas pastāvīgajiem apmeklētājiem (95 %), ar potenciālajiem lietotājiem (92 %), ar tuvākajiem bibliotēkas kaimiņiem (90 %), kā arī ar pašvaldību pārstāvjiem (77 %). Kopumā komunikācijas prasmes par labām pašvērtējumā minējuši respondenti vecumā no 20 līdz 24 gadiem un no 55 līdz 64 gadiem.

Par informācijas speciālistu kompetences līmeni savu viedokli ir izteikuši Latvijas iedzīvotāji (gan bibliotēku lietotāji, gan nelietotāji) (sk. 3.14. logu).

Respondentu atbildes liecina, ka bibliotekārus par labi izglītotiem, kompetentiem profesionāļiem uzskata gan iedzīvotāji – bibliotēku nelietotāji (48 %), gan lietotāji (71 %), turklāt jāuzsver, ka lietotāju vērtējums ir personiskajā pieredzē balstīts.

3.14.
logs

Bibliotekāru kompetence lietotāju un iedzīvotāju vērtējumā, %



Avots: Pabērza 2008.

Par informācijas speciālistu prasmju augsto novērtējumu liecina lietotāju izvēle (sk. SKDS 2008, T 4), kuri informācijas institūcijas (un tajās nodarbinātos informācijas speciālistus) izvēlas kā trešo nozīmīgāko informācijas sniedzēju (pēc masu medijiem un personiskām autoritātēm). Tātad Latvijas bibliotekāru kā individuālo informācijas mediatoru kompetence un prasmes ir pietiekamas kvalitatīvas informācijas aprites sistēmas nodrošināšanai.

Viens no informācijas speciālista atbildīguma vērtēšanas kritērijiem ir arī profesionālās ētikas kodeksa ievērošana. Latvijas Bibliotekāra profesionālās ētikas kodekss (LBB 2007) paredz bibliotekāru kā informācijas mediatoru atbildības jomas, piemēram, glabāt, racionāli organizēt un nodrošināt pieejamību informācijas resursiem, atbalstīt vārda, informācijas izplatīšanas un saņemšanas brīvību. 2007. gadā veiktajā aptaujā (sk.: Ragozina 2007) informācijas speciālisti Latvijas bibliotēkās ētikas kodeksu atzinuši par nepieciešamu (55 %) un vēlamu (45 %). 67 % uzskata, ka ētikas kodekss atvieglo komunikāciju un ceļ darba kvalitāti, 72 % – ka paaugstina profesijas prestižu un pašapziņu. Tātad Latvijā profesionālās ētikas kodeksa uzstādījumus atbalsta lielākā daļa bibliotekāru, un tas veicina atbildīgu attieksmi informācijas aprites procesos.

Raksturojot individu kā mediatoru lomu informācijas aprites procesā, jāatzīmē to nozīmi informācijas kritiskā vērtēšanā. To atzīst arī eksperti (A. Vasiļjevs, A. Ābele, M. Zanders), norādot, ka neatsverama ir pažiņu (konkrētas jomas profesionāļu) palīdzība profesionālās informācijas analizē, vērtēšanā, būtiskāko jautājumu aktualizēšanā. Informācijas institūcijas darbojas ar informācijas speciālistu starpniecību. Cilvēks (informācijas speciālists) ir nozīmīgs informācijas mediators, ja viņš ir piedalījies informācijas veidošanas vai apstrādes procesā. Ir gadījumi, kad informācijas mediatoru darba rezultātu var vērtēt arī kā nepilnīgu, nogludinātu, jo informācija bieži vien tiek sagatavota oficiālam plašas auditorijas patēriņam, nevis speciālistiem, lai to izmantotu problēmu risināšanai un profesionālai analīzei. Viens no šīs problēmas risināšanas virzieniem ir, piemēram, lietotāju informācijas vajadzību regulāra pētišana.

Informācijas lietotāji

Informācijas lietotāji ir informācijas patērētāji, indivīdi, kas izmanto informācijas avotus, mediatoru pakalpojumus un, balstoties uz iegūto informāciju, pieņem lēmumus un rīkojas gan privātajā, gan publiskajā līmenī, nodrošinot sev personiskās dzīves kvalitāti un radot pievienoto vērtību publiskajā telpā. Lietotāju atbildīgums izpaužas, pirmām kārtām, spējā atrast, saprast un novērtēt informāciju. Otrs – un ne mazāk svarīgs – lietotāju atbildīguma aspekts ir informācijas izmantošanas veids savām un sabiedrības vajadzībām. Minētās prasmes ir informācijpratības pazīmes. Lai piedalītos informācijas aprites procesos, tās jāattīsta ne tikai informācijas speciālistiem, bet arī informācijas lietotājiem. Lietotāju informācijpratība tiek analizēta, balstoties uz Latvijas iedzīvotāju IKT prasmju pašvērtējumu (IKT prasmes ir būtiska informācijpratības kompetenču daļa, īpaši palielinoties digitālās informācijas īpatsvaram avotu kopumā), kā arī uz informācijpratīgas rīcības pazīmēm.

Latvijas iedzīvotāju aptauja (KIS 2009 a) liecina, ka prasmes izmantot modernās IKT par labām atzīst 44 % aptaujāto (vecumgrupā no 16 līdz 34 gadiem tās apguvuši mācību iestādēs vai darbā), par apmierinošām – 41 %, vājām – 13 % respondentu, bet 2 % atzīst, ka šādu prasmju viņiem vispār nav. IKT iemaņas 50 % respondentu apguvuši mācību iestādēs, 48 % – pašmācības ceļā vai ar draugu palīdzību, 21 % –ursos, 17 % – darbā, bet 14 % – bibliotēkā. Bibliotēkā prasmes apguvuši lielākoties tie respondenti, kas vecāki par 45 gadiem.

Vērtējot iedzīvotāju IKT prasmju līmeni, jāatzīmē, ka situācijā, kad informācijas vidē arvien vairāk ienāk digitālie informācijas avoti, tos pilnvērtīgi (ar labām prasmēm) var izmantot mazāk nekā puse Latvijas iedzīvotāju. Šādā situācijā iedzīvotāju apmācība ir nozīmīgs darba virziens, jo attīstīt sabiedrības IKT prasmes ir jebkuras informācijas institūcijas atbildība. Prasmju līmeņa paaugstināšanai nepieciešams sadarboties visām informācijas institūcijām un piedāvāt/organizēt apmācības visām vecuma grupām. Loģiska ir situācija, ka vecumā no 16 līdz 34 gadiem 44 % aptaujāto IKT apguvuši mācību iestādē, taču bibliotēkā prasmes apguvuši tikai 14 % lietotāju. Bibliotēku kā informācijas institūciju iespēja ir pievērsties visām iedzīvotāju grupām, īpaši tiem, kas beiguši mācību iestādes, bet savas IKT prasmes atzīst par apmierinošām vai vājām. Pēdējos gados informācijas lietotāju iemaņu attīstībai tiek izmantoti valsts nozīmes projektu līdzekļi. Projekta «Trešais tēva dēls» ietvaros 2008. gada vidū tika uzsākta publisko bibliotēku lietotāju apmācība. Projekta īstenošanā tika iesaistīti 7700 publisko bibliotēku lietotāji/iedzīvotāji, 100 vājredzīgie un neredzīgie iedzīvotāji. Apmācību programmā ir realizēti deviņi apmācību kursi, un kopējais realizēto apmācību apjoms stundās – 264 962. Apmācības publisko bibliotēku lietotāju un iedzīvotāju prasmju pilnveidošanā projekta ietvaros Latvijā turpināsies līdz 2010. gadam (Niedra 2009).

Atbildīga informācijas lietotāja attieksme izpaužas, ne tikai pilnveidojot IKT prasmes, bet arī attīstot spējas izvērtēt informācijas noderību un atbilstoši izmantot iegūtās ziņas. Arī informācijas speciālisti (A. Ābele, M. Zanders) uzsver vairākas atbildīga informācijas lietotāja īpašības: 1) indivīdam jābūt atbildīgam par to, ka informācija tiek izmantota legāli un ētiski (nenodarot kaitējumu citam indivīdam un sabiedrībai); 2) indivīdam jābūt atbildīgam par to, ko viņš atļaujas publicēt e-vides anonīmajā daļā (dažkārt e-vidē paustais ir krimināli sodāms nodarījums); 3) indivīdam jābūt atbildīgam informācijas mediators izvēlē (bibliotēka, informācijas speciālists u. c.), lai garantētu drošticamas informācijas izmantošanu; 4) informācijas lietotājam jābūt atbildīgam informācijas kvalitātes vērtēšanā. Tātad lietotājs informācijas aprites sistēmā ir avotu kvalitātes vērtētājs un atbildīgs izmantotājs. Informācijas lietotāji kā informācijas atbildīguma subjekti nosaka gan informācijas mediatoru, gan avotu kvalitātes kritēriju kopumu. Apmācīt zinošu un informācijpratīgu lietotāju ir pilsoniskas sabiedrības uzdevums. It īpaši apstākļos, kad informācijas ir ārkārtīgi daudz un indivīds izmanto vienkāršākos informācijas ieguves veidus («vikipēdijas fenomens»), tādējādi gūstot virspusējas un bieži vien nekvalitatīvas zināšanas.

Informācijas kritiska analīze ir atbildīga informācijas lietotāja nozīmīgākā prasme, kas būtu pilnveidojama, apgūstot informācijpratību.

Informācijas aprites sistēmai šobrīd ir raksturīga sociālo tīklu veidošanās (draugu kopas, domubiedru grupas u. tml.). Pēc informācijas speciālistu atzinuma, sociālajos tīklos būtisks aspekts ir tas, ka cilvēku uzskatus, izjūtas un rīcību, pirmām kārtām, veido nevis viņu pašu īpašības, bet gan tas, kāda veida attiecībās viņi ir iesaistīti. Tīkla jēdziens uzsver to, ka katram cilvēkam ir saikne ar citiem cilvēkiem, kuri vienlaikus ir saistīti ar kādiem citiem, utt. Tādējādi sociālais tīkls attiecas uz cilvēku kopumu un

saiknēm starp viņiem (Kronberga 2009). Sociālais tīkls darbojas kā informācijas mediators, jo līdzdalība sociālajā tīklā nodrošina cilvēkiem plašāku piekļuvi dažādiem resursiem (tostarp arī informācijai), kas patstāvīgi varbūt nebūtu iegūstami. Piemēram, sociālajos tīklos apspriež preču un pakalpojumu cenas, brīdina no kļūmīgiem pirkumiem, pārrunā IKT jautājumus, rosina idejas un dod padomus rīcībai. Tādēļ var apgalvot, ka sociālie tīkli ir līdzeklis, lai nodrošinātu ikdienas dzīves norišu kvalitātes kontroli. Sociālie tīkli ir informācijas lietotāju pašorganizēšanās iespēja, tādēļ atbildīga informācijas lietotāja rīcība ir aktīva līdzdalība šajos tīklos.

3.15.
logs

Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Ir radīta optimāla normatīvā bāze (normatīvais regulējums ir noteikts visiem būtiskākajiem informācijas aprites procesiem); dažādu valsts un starptautiskā līmeņa projektu rezultātā ir attīstītas informācijas un komunikāciju tehnoloģijas (īpaši bibliotēku jomā, kuru infrastruktūru var izmantot ikviens Latvijas iedzīvotājs); ir izveidots bibliotēku informācijas tīkls, un Latvijas bibliotēkas piedalās Eiropas un pasaules informācijas avotu digitalizācijas procesos.

Latvijā ir izveidots optimāls, iedzīvotāju skaitam atbilstošs bibliotēku tīkls, gadu gaitā sagatavoti augstu novērtēti, profesionāli informācijas speciālisti; valsts līmeņa projektu ietvaros radītas informācijas lietotāju apmācības programmas; interesentiem ir pieejamas dažādu līmeņu formālās (akadēmiskās un profesionālās) un neformālās informācijas speciālistu izglītības iespējas.

Nopietnākās problēmas

Nav nodrošināts likumdošanā noteikto normu piemērošanas un kontroles mehānisms. Tas traucē realizēt kvalitatīvā normatīvā regulējuma potenciālu, turklāt neracionāls autortiesību regulējums ierobežo digitālās informācijas vides attīstību Latvijā. No vienas puses, ir vērojama informācijas avotu formu un veidu dažādība (iespēja saņemt un izmantot atbilstoši apstākļiem un mērķiem), informācijas avoti ir pieejami (ir iespēja salīdzināt dažādus avotus un izvēlēties labāko) un atbilst lietotāju interesēm (ir iespēja saņemt informāciju ikdienas dzīves jautājumu risināšanai). Taču, no otras puses, informācija ir neaptveramā daudzumā, tā ir sadrumstalota, bieži vien tiek sagatavota vispārīgam plašas auditorijas patēriņam, nevis konkrētas nozares speciālistiem, informācijas kvalitāte neveicina uzticēšanos, digitālos informācijas avotus nepilnīgo prasmju dēļ var izmantot mazāk nekā puse Latvijas iedzīvotāju, turklāt informācijas avotu cena neatbilst iedzīvotāju maksātspējai. Problēma ir arī sabiedrības attieksmē pret bibliotēkām kā informācijas mediatoriem. Optimālas mediatoru – bibliotēkas infrastruktūras apstākļos Latvijas iedzīvotāji (salīdzinājumā ar kaimiņvalsti Igauniju) ir mazāk aktīvi bibliotēku lietotāji, un katra lietotāja rīcībā ir mazāks informācijas vienību skaits.

Svarīgākie uzdevumi

Jānodrošina aktīvāka tiesībsargājošo institūciju darbība informācijas avotu veidotāju atbildīguma kontrolē; jāievieš korekcijas autortiesību likumdošanā atbilstoši digitālās informācijas vides īpatnībām; jānosaka informācijas avotu kvalitātes kontrole (normatīvos aktos definētas kvalitātes pamatprasības), kā arī katram Latvijas iedzīvotājam garantētā universālā pakalpojuma bāzes komplekts. Atbildīga rīcība minēto problēmu risināšanā ir, piemēram, mediatoru (īpaši bibliotēku) publiskā tēla veicināšana, lietotāju informācijas vajadzību regulāra izpēte, kā arī iedzīvotāju izglītošana, jo apmācīt zinošu un informācijpratīgu lietotāju ir viens no nozīmīgākajiem pilsoniskas sabiedrības uzdevumiem.

3.5. Mediju atbildīgums

Atbildības un atbildīguma koncepti mediju jomā

Ja medijus uzskata par īpašu produktu, kura radīšanu un izplatīšanu neregulē tikai tirgus likumi, bet kura veido-tājiem jāapzinās to īpašā loma sabiedrībā, var runāt par **mediju atbildību** kā normatīvu vērtību, kas raksturīga sociālās atbildības pieejai un publiskās sfēras konceptam. Atbildība vājāk darbojas mediju komercializācijas apstāk-ļos, kad par vienīgo kritēriju un regulējošo faktoru izvirza reitingus, medija peļņu, patērētāju pieprasījumu. Atbildī-ba saistāma ar teoriju un priekšstatiem par mediju lomu sabiedrībā, ar žurnālistu refleksiju par savu darbību, tās ietekmi un iespējamām sekām. Atbildība nosaka to, kādas sociālās vajadzības apmierina žurnālisti, tā definē atbilsto-šo, vēlamu mediju darbību.

Atbildība (*responsibility*) ir subjektīvāka, semantiski grūtāk definējama nekā **atbildīgums jeb atskaitīšanās** (*accountability*), kas uzskatāms par veidu, kā atbildību no-drošināt, tātad – atbildēt uz jautājumu, kā sabiedrība no-drošina to, ka mediji izskaidro un attaisno savu rīcību un pilda tiem uzliktos pienākumus. Mediju atbildīgums risina problēmas dažādos līmeņos – tas nodrošina izskaidroju-ma ieguvu, kļūdu labošanu un atvairošanos, tas paaug-stina ziņu reportēšanas kvalitāti, ja medijs zina, ka tam nāksies savu sniegumu izskaidrot un attaisnot. Pateicoties mūsdienās iespējamai interaktivitātei, šai reakcijai jābūt pietiekami ātrai (Krogh 2008, 9).

Kā atskaitīšanās elementus pētnieki min saistības jeb juridisko atbildību (*liability*), morālās sankcijas un atbildēt-spēju/atbildēšanu (*answerability*) (Christians 1989, 40).

Galvenie atbildīguma nodrošināšanas elementi ir 1) apmācība – sabiedrības un žurnālistu izglītošana; 2) no-vērošana – pētniecisks monitorings, lai konstatētu trūku-mus; 3) novērtējums – pozitīvā un negatīvā kritika no me-diju profesionāļiem un pētniekiem; 4) atgriezeniskā saite, publikas iejaukšanās – sūdzību biroji, vēstules redaktoram (Bertrand 2003, Bertrand 2008, 31).

Mediju atbildīguma mehānismi var būt **iekšēji** – žur-nālistu kopīgs kredo un ētikas kodekss, kļūdu labojumi, redakcijas iekšējā kritika, mediju veiktas lasītāju aptaujas, pašregulācija. **Ārējie** atbildīguma mehānismi ir alternatīvu mediju pastāvēšana, preses apskati, Preses padomju orga-nizēti ētikas kursi, kritika medijos un pētnieciskos izdevu-mos, sabiedriskās domas aptaujas par medijiem. Var iz-mantot arī **kooperatīvos** mehānismus, piemēram, preses padomes, kurās ir gan mediju, gan sabiedrības pārstāvji (Bertrand 2008, 31).

Žurnālistu darbs medijos ir **individuāls** – žurnālisti ar savu vārdu paraksta sagatavotos materiālus un par tiem atbild sabiedrības un likuma priekšā. Tomēr vienlaikus tas

ir arī **kolektīvs** darbs, kur notiek darba dalīšana, diskusijas par gala produktu, tātad žurnālistu darba rezultātu var uz-skatīt arī par kolektīvai atbildībai, atbildīgumam pakļautu. Kolektīvs šis gala produkts ir arī tādā nozīmē, ka daudzos medijos, īpaši presē, žurnālistu darbs ir anonīms, viņa vār-dam ir mazāka loma nekā medijam, kurā viņš strādā.

Ētikas kodeksi, likumdošana, žurnālistu apmācības process un praktiskā darbība ietver gan **pozitīvo**, gan **ne-gatīvo** mediju atbildīgumu – gatavību, normas un sankci-jas darboties vai nedarboties noteiktā veidā.

Mediju likumdošana, ētikas kodeksu un darba līgumu normas vairāk satur **prospektīvā** atbildīguma komponent-us, turpretī žurnālista darbība, materiālu publicēšana ie-priekšējas cenzūras neesamības gadījumā, kā tas ir Latvijā, saistāma ar **retrospektīvo** atbildīgumu – sekas var iestā-ties pēc publicēšanas.

Vertikālais atbildīgums parādās kā mediju atbildīgums pret citām sociālajām institūcijām un indivīdiem – atbildī-gums pret īpašniekiem, valsts varu, klientiem, auditorijām, pilsonisko sabiedrību, reklāmdevējiem. **Horizontālais** at-bildīgums ir atbildīgums profesionālajā vidē, profesionā-lajā kopienā. Situācijā, kad mediju satura veidošanā iesaistās arī to auditorijas un sabiedrības pārstāvji, atbildības attie-cības kļūst sarežģītākas.

Ārējo faktoru ietekme uz mediju atbildību un atbildīgumu

Mediju darbību ietekmē sabiedriski politiskais un eko-nomiskais spiediens, mediju attiecības ar varu, mediju at-tiecības ar auditorijām.

Pirmkārt, svarīgi ir apzināties *faktorus, kas sekmē vai kavē mediju atbildības un atbildīguma realizāciju*. Vispirms ir jāmin mediju piederība noteiktam mediju sistēmas mo-delim, likumdošana, sabiedriski politiskais un ekonomis-kais spiediens un ietekme uz medijiem, kā arī tehnoloģiju attīstība. Mediju pētnieki kā faktorus, kas rada pārmaiņas mediju vidē un veicina atbildības un atbildīguma realizā-ciju, min konkurenci, komercializāciju un globalizāciju, kas ienes neskaidrību un pat krīzi, sabiedriskajai apraidei un atbildīgai, neatkarīgai žurnālistikai sastopoties ar tādas mediju kultūras izaicinājumu, kas orientēta uz biznesu.

Latvijas mediju vidē dominē samērā augsts politis-kā paralēlisma līmenis – mediju organizāciju saistība ar konkrētām partijām. Žurnālistika bieži vien nav nodalīta no politiskajām aktivitātēm, žurnālistika tiek izmantota par šauru aprindu politiskās propagandas ieroci.¹ Tirgus

¹ Var teikt, ka Latvijā vērojamas iezīmes gan no Vidusjūras pola-rizētā plurālistiskā, gan liberālā, gan demokrātiski korporatīvā modeļa. Sīkāk sk.: Hallin and Mancini 2004; Jakubovitz 2007.

orientācija un mediju komercializācija mazina žurnālistu atbildīgumu sabiedrības priekšā. Nereti galvenais kritērijs ir peļņa, interese, pieprasījums, lēti saražojama informācija. Šādā izpratnē auditorijas tiek uzskatītas par patērētājiem, nevis publikām, publiskās sfēras dalībniekiem.

Otrkārt, jāuzsver, ka atbildība un atbildīgums dažādā mērā izpaužas un funkcionē dažādos medijos. Te galvenā atšķirība ir starp privātiem medijiem un sabiedriskiem medijiem (sabiedriskām raidorganizācijām). Pirmie ir brīvāki savos lēmumos un atbildības pakāpē pret sabiedrību un orientējas galvenokārt uz savām patērētāju mērķauditorijām, saikne ar tām ir epizodiska un galvenokārt tirgus, biznesa noteikta. Sabiedrisko raidorganizāciju būtība ir kalpot sabiedrībai – tas nozīmē, ka sabiedrībai ir lielāka loma noteikt, ko tā gaida no šiem medijiem, savukārt mediju organizācijām ir jāatskaitās sabiedrības priekšā par to, kā tās līdzekļi tiek izmantoti un kā apmierinātas sabiedrības vajadzības.

Treškārt, jāanalizē valsts un mediju attiecības, ko ietekmē finansējums un likumdošana.

Latvijas valsts praktiski nesniedz finansiālu atbalstu mediju organizācijām, kā to dara Skandināvijā, tāpēc tām ir grūti konkurēt tirgū – uzturēt kvalitatīvus, dārgus izdevumus vai izdot otru laikrakstu, kas pilsētā vai rajonā nodrošinātu konkurenci. Tas var izraisīt izdevumu pēkšņu slēgšanu finansiālu apsvērumu dēļ, kaut arī auditorijai izdevums šķiet pievilcīgs.

Tātad medijiem kopumā un žurnālistiem jādarbojas vidē, kas ne vienmēr nodrošina stabilitāti, autonomiju un iespējas veidot uzticēšanās un nepārtrauktības attiecības ar savām publikām un patērētājiem.

Gan likumdošanas ietvari, gan noteiktu ekonomisko lēmumu pieņemšana vai bezdarbība kādā jomā var ietekmēt mediju iespējas nodrošināt auditorijām piekļuvi savam produktam, noteiktu kvalitātes līmeni, populāru, uzticama vai kvalitatīvu produkta pastāvēšanu vispār. Kā jau tika konstatēts demokrātijas auditā (Kruks un Šulmane 2005; Šulmane un Kruks 2007), likumdošana mediju jomā (Preses likums, pretmonopolu likumdošana, Informācijas atklātības likums) vispārīgos vilcienos nodrošina mediju funkcionēšanu, kaut arī precīzi nenosaka, piemēram, robežu, kuru pārkāpjot, mediju tirgū kādā sektorā dominējošais īpašnieks var radīt problēmas ar kvalitāti, plurālismu vai brīvību.

Latvijā mediju funkcionēšanu kavē vairāki apstākļi, no kuriem daži pastāv jau krietnu laiku. Lai minam faktus, ka sabiedriskie mediji nav pieejami visos Latvijas nostūros, tāpat preses izplatīšanas pakalpojumu dārdzību, ieilgušo digitālās TV ieviešanu, ieilgušos strīdus par sabiedrisko mediju neskaidro statusu – starp valsts un sabiedrisku mediju, tā finansējuma avotiem, mediju vadības un Nacionālā Radio un televīzijas padomes (NRTVP) locekļu izvirzīšanas mehānismu un pārstāvniecību. Tas izraisa spriedzi, jo vara uzskata sabiedriskos medijus par valsts medijiem, pārmetot, piemēram, «slikto ziņu» dominēšanu un konfliktējot ar LTV Ziņu dienestu², vai arī ierobežo žurnālistu izteiksmes brīvību, jo finansējumu piešķir valsts.

² Daļa sabiedrības žurnālistes I. Jaunalkšnes telefonsarunu publicēšanu uztver kā varas atriebību žurnālistei, kura nodarbojas ar varas kritiku.

Visus minētos apstākļus saasina un aktualizē 2008. gada beigās un 2009. gada sākumā pieņemtie lēmumi, kurus izraisījis ekonomiskā krīze un kuri var ietekmēt žurnālistikas kvalitāti, proti, runa ir par PVN paaugstināšanu drukātajai presei un valsts budžeta samazinājums sabiedriskajiem elektroniskajiem medijiem.

Ceturtkārt, mediju atbildība ir cieši saistīta ar sabiedrības uzticēšanos vai neuzticēšanos tiem: ja attiecības ar auditorijām ir epizodiskas – tikai kā ar mediju produkta patērētājiem, ja auditorijas mediju vēstījumiem neuzticas vai nav pret tiem prasīgas, tad var mazināties žurnālistu atbildība savu auditoriju priekšā.

Latvijā uzticēšanās medijiem salīdzinājumā ar citām sociālajām institūcijām tradicionāli ir bijusi augsta, ko apliecina arī 2008. gadā veiktās SKDS aptaujas dati. To daudzo avotu vidū, ko sabiedrība izmanto informācijas ieguvei, kā nozīmīgi minēti tieši mediji.³ Aptaujātie kā svarīgu faktoru, kas apliecina informācijas avota kvalitāti, otrajā vietā aiz aktualitātes minējuši tieši uzticēšanos.

Novērtējot Latvijas žurnālistu darbu kopumā, spriedumam «*Latvijas žurnālisti visumā atbildīgi un godprātīgi veic sabiedrības informēšanas darbu*» piekrist puse, bet nepiekrist tikai 15 % respondentu. Vairāk nekā puse respondentu uzskata, ka «*ekonomisko interešu dēļ mediju piedāvātā informācija mēdz būt vienpusīga*», un gandrīz tikpat liela daļa atzīst, ka «*politisko simpātiju dēļ mediju sniegtā informācija mēdz būt tendencioza*» (SKDS 2008, T 6; arī turpmāk šajā nodaļā dotas atsauces uz SKDS 2008. gada rudenī speciāli šā pētījuma vajadzībām veikto aptauju. Aptaujas rezultātu tabulas sk. izdevuma beigās).

Pastiprinoties mediju menedžmenta, mediju veidotā tēla un tātad korporatīvā atbildīguma lomai mediju veiksmīgā funkcionēšanā, dažas mediju darbības, kas domātas, piemēram, galvenokārt reputācijas nostiprināšanai un veiksmīgam biznesam, var vienlaikus veidot saikni ar sabiedrību, reāli palīdzēt kādām sabiedrības grupām vai radīt atbildīgas mediju organizācijas tēlu. Te var minēt laikraksta «Diena» un komercitelevīziju piedalīšanos labdarības akcijās, kuru laikā savāktie naudas līdzekļi izmantoti atbalstam sociāli neaizsargātām vai mazaizsargātām sabiedrības grupām.

Atbildīgumu nodrošinošie elementi Latvijas mediju vidē

Žurnālistu un citu mediju un komunikācijas speciālistu izglītošana dažādos līmeņos Latvijā tiek realizēta gandrīz visās augstskolās⁴, tātad konkurence ir nodrošināta.

Mediju industrijas pārstāvji nereti pārmet izglītības vājo saikni ar praksi, žurnālistikas studiju beidzēju sliktu rakstītprasmi. Savukārt izglītotāji mediju vadītājiem var pārmet to, ka netiek novērtēti jaunie speciālisti, bet darbā pieņemti cilvēki bez izglītības un dzīves pieredzes. Tādus mediju organizācijām ir vieglāk socializēt

³ TV – 87,5 %, radio – 57 %, žurnāli un portāli – katrs ap 43 %.

⁴ Gan pilns cikls no bakalaura līdz doktora līmenim, gan atsevišķas speciālas programmas Latvijas Universitātē, Vidzemes Augstskolā, Rīgas Stradiņa universitātē, Biznesa augstskolā «Turība», Baltijas Starptautiskajā akadēmijā, Latvijas Kultūras akadēmijā u. c.

sev vēlamajā virzienā, kas var būt tāls no sabalansētai, atbildīgai žurnālistikai raksturīgām vērtībām, kas apgūtas augstskolā.

Jaunienācējiem medijos nav nodrošinātas konkurētspējīgas algas, un tas ambicioziem žurnālistiem nereti liek meklēt labāk atalgotu darbu sabiedriskajās attiecībās vai reklāmā.

Mediju vadītāji ar padomju žurnālistikas izglītību mēdz būt vājāk izglītoti nekā viņu padotie – īpaši tas attiecas uz reģionāliem medijiem. Nereti absolventi, kuri atgriežas darbā dzimtajās pilsētās, sūdzas, ka nav iespējams mainīt redakcijas darbu atbilstoši augstskolā iegūtajām zināšanām. Talantīgus provinces jauniešus, kuri varētu modernizēt dzimto pilsētu medijus, absorbē Rīga, un reģionālo mediju līmenis cieš vēl vairāk.

Būtu nepieciešams dibināt žurnālistikas skolu un koordinēt kursu un semināru sistēmu, kas nodrošinātu noteiktu līmeni visiem žurnālistikā nodarbinātajiem neatkarīgi no vecuma un izglītības un kas rūpētos par regulāru zināšanu atjaunināšanu.

Sliktāka situācija ir **sabiedrības izglītošanā**: vispārīglītojošajās skolās joprojām nav programmu vai stundu, kurās runātu par to, kā patērēt medijus, kā top programmas, kā tiek konstruēts mediju saturs, kādas ir mediju un sabiedrības attiecības. Šādas pamatzināšanas ļautu labāk saprast mediju iespējamās ietekmes, mediju problēmas, to lomu sabiedrībā un veicinātu prasīgumu pret mediju saturu.

Novērošanas un novērtēšanas funkcijas Latvijā veic mediju eksperti, augstskolu docētāji, sabiedriski politiskās organizācijas un pētnieciskās firmas. Piemēram, nevalstiskā organizācija «Providus» un socioloģisko pētījumu firma TNS uzrauga un pēta politisko reklāmu apjoma ievērošanu un iespējamās slēptās reklāmas. Mediju darbības izvērtēšana un pētniecība notiek visās augstskolās, kurās izglīto mediju darbiniekus. Pētījumu rezultātā radušos grāmatu vai liela apjoma pētījumu pārskatu prezentācijās diemžēl piedalās maz to galveno adresātu, pašu žurnālistu. Būdami labi trenēti sargsuņi, kas kritizē citus, žurnālisti un redaktori paši samērā slimīgi uztver kritiku. Nepilnīga ir industrijas saikne, piemēram, ar LU Sociālo zinātņu fakultāti, kurā veiktie akadēmiskie pētījumi var kalpot par pamatu žurnālistu diskusijām par mediju praksi, atbildīguma un ētiskām problēmām, kam pietrūkst laika ikdienā.

Mediju kritika plaši patērētos masu medijos ir neregulāra un fragmentāra. Speciāla nozares tematiskā žurnāla nav. Daži mediji – piemēram, «Diena» – publicē mediju ekspertu komentārus un blogus laikraksta interneta versijā, mediju darbību vērtējošs saturs reizēm parādās laikrakstu TV programmu pielikumos. Diemžēl vieta, kas «Dienas Izklaide» bija atvēlēta publicētajām lasītāju atsauksmēm un TV vadības atbildēm uz tām, patlaban ir pārvietota un samazināta.

Ziņu aģentūras LETA ekspertu blogu portālā *nozare.lv* ir aktīva mediju sadaļa, taču tā vairāk pievēršas mediju tehnoloģiskās attīstības izvērtēšanai, bet tikpat kā nerunā par sociālās atbildības jautājumiem.

Vienīgā plašai publikai pieejamā telpa, kurā regulāri var iepazīties ar jaunāko mediju kritikā, ir portāls

www.politika.lv. Tajā tiek publicēti gan mediju pētījumu rezultāti, piemēram, samērā plašu rezonansi guvušais pētījums par iespējamām slēptām reklāmām medijos pirmsvēlēšanu periodā, gan lasāmas šo pētījumu recenzijas un komentāri. Portālā publicē arī mediju speciālistu un citu sabiedrisko zinātņu pārstāvju rakstus par diskutējamām mediju praksēm un problēmām – piemēram, par sabiedrisko mediju lomu un finansējumu, par divu etnisko kopienu atšķirīgajām mediju telpām. Lasītāju komentāru par šiem rakstiem nav īpaši daudz (vidēji 3–20), taču tie parasti ir argumentētāki nekā diskusijas populārajās portālos.

Kā atskaitīšanās iekšējos jeb kooperatīvos mehānismus jāmin vairāku mediju, piemēram, Latvijas sabiedriskā radio, Latvijas TV, laikraksta «Dienas bizness» prakse aicināt mediju ekspertus un sabiedrības pārstāvjus izvērtēt savu saturu iekšējām vajadzībām.

Interaktivitātes iespēju paplašināšanās veicina **atgriezeniskās saites, publikas iekļaušanās** kā atskaitīšanās mehānisma realizāciju: sabiedrības pārstāvju, auditoriju labāku pieeju mediju novērtējumam, ļauj pamanīt žurnālistu snieguma novērtējumu isāku vai ilgāku laiku pēc materiāla parādīšanās publiskā telpā.

Vēstules redakcijai no dienas laikrakstiem pamazām izzūd, īpaši avīzēs, kurām ir interneta versijas. Tās kā nozīmīgs atgriezeniskās saites elements palikušas žurnālos. Kopš vairāki mediji izveidojuši blogu sadaļas un atļāvuši tajās līdzdarboties arī lasītājiem, reizēm tajos tiek pieminēts mediju atbildības aspekts.⁵

Latvijas iedzīvotāju aptaujā spriedumam «*žurnālistu darbs netiek pietiekami izvērtēts, kritizēts*» piekrit gandrīz 34 % aptaujāto, bet uz jautājumu, kam žurnālistu darbs būtu jāvērtē un jākontrolē, visbiežāk (35 %) tiek sniegta atbilde, ka tas jādara mediju vadībai, 29 % aptaujāto domā, ka tas jādara plašai sabiedrībai, gandrīz 19 % aptaujāto uzskata, ka tas jādara citiem žurnālistiem un tikpat liela daļa atzīst, ka izvērtējums jāuztiek īpašai valsts (!) institūcijai.

Aptaujā noskaidrojās arī sabiedrības viedoklis par to, vai žurnālistus kāda ārēja kritika vispār ietekmē: spriedumam «*Latvijas žurnālisti neņem vērā kritiku par savu darbu*» piekrit 37 % respondentu.

Salīdzinot šīs atbildes ar atbildēm uz jautājumu, kurā uzsvērta likumdošanas loma, proti, attieksme pret spriedumu «*Kamēr žurnālists ievēro likumu, viņš var darīt, ko vēlas*» (tā atbild 40 %), varam secināt, ka arī sabiedrība kopumā nenovērtē ētikas, profesionālas pašregulācijas lomu un uzskata, ka žurnālista darbību regulējošais faktors ir galvenokārt likumdošana.⁶

Novērtējot mediju atskaitīšanās sistēmas elementus, jāuzsver, ka publiski pieejama informācija par mediju

⁵ Piemēram, «Kurmīša» blogā «NRA» interneta portālā, «Sestdiena» blogā portālā *www.diena.lv*. Pastāv tendence autoriem kritizēt konkurējošā medija darbību, atkarību no akcionāra vai politiskajām simpātijām, bet aizstāvēt sava bloga «mītnes» mediju.

⁶ Spriedumu «*Kamēr žurnālists ievēro likumu, viņš var darīt, ko vēlas*» atbalsta 40 % aptaujāto, gandrīz tikpat liela daļa respondentu ne piekrit, ne nepiekrit spriedumam (39 %), savukārt 20,5 % nepiekrit (SKDS 2008, T 7).

aktivitātēm (tāpat auditorijas tiesības zināt) vērtējama kā apgrūtināta, bet formālās procedūras, kas ļauj uzklaut auditorijas intereses (mediju pienākums atbildēt uz iesniegumiem, publicēt kļūdu labojumus), darbojas, samērā neefektīvi.⁷ Atskaitīšanās sistēmas funkcionēšana cieši saistīta ar auditorijas aktivitāti. Latvijā nav patērētāju vai skatītāju organizāciju, kuras aizstāvētu vispārējās vai kādu sabiedrības grupu intereses medijos.

Mediju pašregulācija

Kaut arī valstī pastāv Latvijas Žurnālistu savienība (LŽS) un 1992. gadā radītais ētikas kodekss, ir jāuzsver, ka savienība savas funkcijas veic samērā formāli, tai nav prestiža žurnālistu profesionālajā vidē, tās biedru skaits ir neliels, bet ētikas kodekss reāli nefunkcionē kā pašregulējošs elements. Nepastāv arī neviena uzraugošā institūcija, kas varētu darboties kā «sargsuņa sargsuns», vērtējot žurnālistu darbību dažādos medijos, izšķirot strīdīgus gadījumus un pieprasot aktīvu rīcību – prakses maiņu vai publisku atvainošanu žurnālistu nepareizas darbības gadījumā. Organizācijas trūkums, kas nodrošinātu kodeksa īstenošanu un izskatītu sabiedrības pārstāvju sūdzības par žurnālistiem (preses padome, ombuds), uztur situāciju, kad kodekss eksistē formāli un žurnālistu diskutējamas prakses gadījumi netiek izvērtēti publiski. Tādējādi vieglāku sankciju vietā (nosodījums un atvainošanās, kļūdas atzīšana) uzreiz iestājas juridiska atbildība.

Kā alternatīvu mediju atbildīguma nodrošinātāju var minēt kodeksus, kas pieņemti atsevišķos medijos iekšējai lietošanai.⁸ Reāli funkcionē (jāparaksta līdz ar darba līgumu un jāievēro) «Dienas» žurnālistu ētikas kodekss, kodeksi radīti arī «Latvijas Avīzē» un LTV Ziņu dienestā. Kā redzams, galvenokārt darbojas katras atsevišķas mediju organizācijas izpratne par ētiku, un žurnālisti atskaitās savas mediju organizācijas vadībai. Kopēju, publiski pasludinātu kritēriju trūkums nerada iespēju arī sabiedrībai sekot, vai mediji un žurnālisti darbojas atbilstoši šiem kritērijiem.

Pārlūkojot kodeksu tekstus, jāsecina, ka tie saturiski nav tik atšķirīgi, lai žurnālisti nevarētu vienoties par kādiem kopīgiem kritērijiem, taču jāatzīmē, ka profesionāļu un mediju speciālistu vidē nav vienprātības jautājumā par to, vai vienots ētikas kodekss vispār ir nepieciešams un iespējams Latvijas daudzveidīgajā mediju vidē atšķirīgu žurnālistikas kultūru (latviešu un krievu) līdzāspastāvēšanas apstākļos (Šulmane 2007). Tā pretinieki uzsver, ka žurnālista darbību var noteikt tikai vispārcilvēciskā individuālā morāle, bet eksistē arī viedoklis, ka esošais kodekss ir novecojis, to nepieciešams pārskatīt, un ir jāpanāk, lai to parakstītu visi galvenie mediji. Mediju

⁷ Dažās valstīs medijiem ir speciāla institūcija, kas nodarbojas ar sūdzību izskatīšanu, vai arī izveidota mājaslapa, kurā auditorijas pārstāvji tiešsaistē var aizpildīt sūdzības pieteikuma dokumentu.

⁸ Te jāmin Latvijas preses, radio un televīzijas žurnālistu profesionālās ētikas kodekss, ko 2001. gada 14. maijā parakstīja laikrakstu «Dienas bizness», «NRA», «Rīgas Balss», «Jaunā Avīze», «Čas», «Respublika», «Sporta Avīze» un radio KNZ vadītāji. Taču šis dokuments ir saistošs tikai atsevišķiem medijiem, no kuriem vairāki vairs nepastāv vai arī ir mainījuši formātu.

pētnieki uzskata, ka patiesībā kodeksi žurnālistu darbības kritērijus padara uzskatāmākus sabiedrībai, kalpo par atbildību un atbildīgumu nodrošinošu instrumentu un žurnālistus aizstāvošu faktoru pret īpašnieku un vadītāju spiedienu.

2007. gadā palielinājās interese par žurnālistikas problēmām gan akadēmiskajā, gan profesionālajā vidē – publikācijās un diskusijās dažāda līmeņa konferencēs, kā arī žurnālistikas jautājumiem veltītajās diskusijās interneta portālos un tradicionālajos medijos. Diskusijas plašinājās saistībā ar LŽS kongresa rīkošanu, tā atkārtotu sasaukšanu un domstarpībām par valdes un savienības leģitimitāti un turpmāko darbību. Sākotnēji iezīmējās vēlme paaugstināt LŽS prestižu un aktivitāti, piesaistot jaunās paaudzes žurnālistus un veidojot ētikas padomi. Kongresā uzvarēja tas spārns, kurš ētikas kodeksā un padomē saskata draudus savai brīvībai un kuru apmierina līdzšinējā prakse.⁹

Pašreizējais valdes sastāvs nerezistentē visus mediju tipus, bet valdes priekšsēdētājs pārstāv redakciju, kuras neatkarība no īpašniekiem sabiedrībā un profesionālajā vidē tiek visvairāk apšaubīta.¹⁰

Tas, ka LŽS nekalpo arī kā arodbiedrība, kura var iestāties par savu biedru tiesībām, padara tos neaizsargātus un liek secināt, ka žurnālistu sociālā un profesionālā drošība nav pietiekama. Tāpēc jāpiekrīt citiem postkomunistisko valstu mediju pētniekiem, ka preses brīvība, brīvais tirgus un žurnālistu ētikas kodeksu esamība vien negarantē ētikas, atbildīgas žurnālistikas attīstību, jo pašas mediju elites reizēm ļaunprātīgi izmanto preses brīvību un, simulējot pašregulāciju, aizsargā savas intereses iegūt pēc iespējas lielāku peļņu. Tur, kur valsts mediju politika ir pilnīgi liberāla, bet pilsoniskā un politiskā kultūra neattīstīta, sociālās atbildības modelis nestrādā (Lauk 2008, 59).

Latvijā trūkst arī horizontālā atbildīguma realizācijas mehānismu – nav profesionāla žurnāla, mediju kluba, tāpat nav diskusiju un refleksijas plaši pārstāvētā profesionālajā vidē.¹¹

Kā vienīgās aktivitātes, kuru rezultātā varētu iezīmēties kādi kvalitatīvas žurnālistikas kritēriji, ir LŽS un mediju industriju rīkoti konkursi.¹² Taču tā kā Latvijas žurnālisti nav

⁹ Par žurnālistu sašķeltību liecina arī divas mājaslapas: jaunās valdes pārņemtā LŽS mājaslapa www.zurnalistusavieniba.lv un alternatīvā www.journalists.lv. Tās nav nedz plaši apmeklētas, nedz arī ļoti interaktīvas, jo satura atjaunošana un uzturēšana prasa noteiktu finansējumu un cilvēkus, kā arī ieinteresētus un nepārstrādājošos žurnālistus, kuriem būtu laiks tajā pārspriest profesionālas problēmas.

¹⁰ Runa ir par «NRA» un J. Paideru. «NRA» žurnālistu vairākums publiski un pētnieciskās intervijās apliecinājuši, ka ētikas kodekss nav iespējams un arī nav vēlams, ka darbs avīzē ir līdzīgs krēslu ražošanai – galvenais, lai kāds to nopirktu.

¹¹ Tāda neformāla diskusija izveidojusies interneta vidē, apvienojot žurnālistus, kuri kongresā palika mazākumā. Diskusija notiek nelielā domubiedru grupā par dažādām ētikas dilemmām, par žurnālistu atkarību no īpašniekiem, algas; tika organizēta un parakstīta atklāta vēstule par preses brīvību, apspriests jauns elektronisko mediju likumprojekts, pārrunāti mediju atbildīguma aspekti 13. janvāra nemieru sakarā – vai jādod video materiāls policijai u. tml.

¹² Žurnālistikas cerības 2008; TV skatītāju balsošanas anкета «Nedēļā» par gada labākajiem raidījumiem, vadītājiem, producentiem.

vienoti, šādām balvām, ko pasniedz kāda organizācija, kuras darbību neatbalsta visi profesijas pārstāvji, netiek piešķirts nopietns raksturs.

Citas industrijas

Labi organizētas ir mediju un ar medijiem saistītās industrijas, kuras galvenokārt pārstāv darba devēju intereses: LPIA (Latvijas Preses izdevēju asociācija), LRA (Latvijas Reklāmas asociācija), LASAP (Latvijas Asociācija sabiedrisko attiecību profesionāļiem), LSAKA (Latvijas Sabiedrisko attiecību kompāņu asociācija). Tām raksturīgas informatīvi bagātas mājaslapas, kurās ir gan informācija par industrijas vēsturi un attīstību, gan informācija par aktuālajiem notikumiem, gan diskusijas. Tajās¹³ atrodamas ziņas par radošajiem konkursiem un to rezultātiem, te publicēti arī industriju ētikas kodeksi. Piemēram, LRA ir arī sava ētikas padome (komiteja), kas izskata reklāmu atbilstību likuma un ētikas normām, un, ja reklāmu veidotāji to vēlas, ētikas padome var izvērtēt reklāmu arī pirms publicēšanas (*copy advice*). Asociācijas uzsvērušas arī faktu, ka tās pievienojušās savu industriju starptautiskajiem ētikas kodeksiem. Ētikas kodeksos minēts arī atbildīgums – gan pret pasūtītājiem, klientiem, industriju, gan patērētājiem un sabiedrību kopumā.

LPIA rīko arī izdevējdarbības problemātikai veltītas konferences un redaktoru mācības, to materiāli parādās mājaslapās un ir daļēji pieejami plašākam interesentu lokam. Sabiedrisko attiecību industrija reizi mēnesī organizē Labās prakses pēcpusdienas¹⁴.

Arī šajās industrijās pastāv problēma kritizēt, apspriest savu biedru veikumu, taču vismaz pret jaunajiem biedriem var izvirzīt noteiktas prasības, ja to darbība neatbilst kodeksiem.

Mediju atbildīgums dažādās mediju vidēs

Prese

Lasītāju profila izpēte un rādītāji par uzticēšanos nacionāla līmeņa preseī rāda, ka auditorijas, kas pulcējas ap nacionāla līmeņa izdevumiem, uzticas savas valodas grupas izdevumam, bet neuzticas izdevumiem citā valodā. Tā kā mediju satura analīzes ir apliecinājušas, ka argumentu veidi, izmantotie avoti un piedāvātās mediju dienaskārtības tajos atšķiras, bet viena izdevuma ietvaros dominē viens skatījums, lasītājam, kurš patērē tikai vienu preses izdevumu, ne vienmēr ir iespēja gūt priekšstatu par visiem – arī pretējiem – viedokļiem. Tā kā masu preses patērētāji galvenokārt vēlas iegūt jau gatavus spriedumus, apliecinājumu savām vērtībām, nevis paši veikt kādu analīzi, balstoties uz piedāvāto faktu bāzes, žurnālistika šādu polarizāciju turpina uzturēt.

Šādā situācijā vismaz svarīgi būtu zināt, kādus politiskos un ekonomiskos spēkus pārstāv konkrētā mediju

organizācija, jo, kā parāda aptauja, tas auditorijām ir nevis skaidrs.¹⁵ Caurspīdīguma trūkums jautājumos par mediju īpašniekiem, finansējumu, īpašnieku maiņu neveicina šādas izpratnes rašanos.

Aptaujājot latviešu un krievu nacionālo dienas laikrakstu žurnālistus, komentētājus un redaktorus¹⁶, noskaidrojās, ka lielākā daļa sevi redz kā aktīvus, sabiedrību ietekmējošus aktorus, bet daļa respondentu uzsvēra, ka izmanto žurnālistiku galvenokārt kā politiskās cīņas ieroci, kurā visi paņēmieni labi, ieskaitot vienlaicīgu žurnālista un politiķa (deputāta) lomas pildīšanu. Tika atzīts, ka redakcija darbojas kā partiju sabiedrisko attiecību realizētājs – ja partijas līnija ir atbalstāma, tad tiek slēgta vienošanās par partijas informatīvo atbalstu kampaņas laikā. Kā pieņemama prakse nereti vērtēta žurnālistu dalība reklāmas interviju rakstīšanā politiķiem, īpaši gadījumā, ja raksts tiek parakstīts ar pseidonīmu. Kā arguments minēts tas, ka auditorijai ir vienalga, vai arī ka tā par šo faktu neuzzinās. Tātad te netiek spriests atbildības un uzticēšanās kategorijās, bet atbildīgums, atskaitītāšanās žurnālistiem – kā jau tika teikts – galvenokārt ir pret savu vadību, īpašniekiem, nevis auditoriju.

Daļa žurnālistu tomēr pauduši bažas par kopīgu profesionālo kritēriju trūkumu visiem Latvijas žurnālistiem, kas tos nostāda nevienlīdzīgās konkurences attiecībās, kad vieni cenšas godprātīgi prezentēt sabalansētas ziņas un daudzveidīgus viedokļus, bet citi nesodīti nodarbojas ar slēpto reklāmu un aktīvu propagandu.

Latvijā mediju komercializācija, tabloidizācijas tendences neizpaužas krasās formās – mums nav izteikti «dzeltenu» bulvārpreses izdevumu, kuri, nodrošinot sabiedrības interesi par populāru cilvēku privāto dzīvi un skandāliem, rīkojas tā, ka to ražotais produkts izraisa masveida protestus un tiesu prāvas par privātās dzīves aizskārums vai apmelojumiem. No otras puses, Latvijā nav arī preses izdevumu, kas pilnībā atbilstu kvalitatīvās žurnālistikas kritērijiem, tātad vairums laikrakstu orientēti uz tā saucamo vidusmēra tirgu (*mid-market*). Tādējādi šo mediju organizāciju formulētajās redakcionālajās politikās, formā un saturā iezīmējas gan atbildīguma un kvalitatīvu presi raksturojoši elementi, gan populāro tabloīdu iezīmes.

Arī laikraksts *Diena*, kas kopš dibināšanas ir uzsvēris savu kvalitatīva laikraksta tēlu un misiju, mainījis formātu, vairāki tā formas elementi un pārmaiņas saturā liecina par vēlmi paplašināt lasītāju loku un kļūt populārākam. Daži laikrakstā lietotie paņēmieni neatbilst kvalitatīvās žurnālistikas standartam, liekot diskutēt par ētiku faktu vākšanas procesā.¹⁷

Kvalitatīva, atbildīga žurnālistika Latvijā nav kļuvusi par precī, kuru novērtē un kuru var atļauties ražot un pirkt – to pierāda vāji attīstītais iknedēļas analītisko žurnālu tirgus.

¹³ Sk.: www.lpia.lv, www.7guru.lv, www.lra.lv

¹⁴ Informācija par tām atrodama sabiedrisko attiecību asociāciju mājaslapās.

¹⁵ Novērtējot spriedumu «Es zinu, kādas intereses aizstāv konkrēti preses izdevumi Latvijā», respondentu vērtējumi vienmērīgi sadalās starp tiem, kuri piekrīt vai nepiekrīt spriedumam, un tiem, kuriem nav skaidras pozīcijas (visi ap 30 %).

¹⁶ Daļa rezultātu apkopoti publikācijās: Šulmane 2006; Šulmane 2007.

¹⁷ Žurnālistes eksperiments ar ministru O. Kastēnu nolūkā pierādīt viņa dubultmorāli, kad ģimenes cilvēks un «mācītāju» partijas pārstāvis norunā satikšanos ar jaunu sievieti.

Žurnāls «Nedēļa» neieguva šāda tipa produktam vajadzīgo ietekmi uz viedokļu līderiem un lēmumu pieņēmējiem, un krīzes iespaidā tas beidzis pastāvēt.

Savukārt veiksmīgi funkcionē nedēļas žurnāls «Privātā Dzīve» un tā līdzinieki. Šādos izdevumos strādājot, žurnālistiem jārēķinās ar iespēju tikt iesūdzētiem par privātās dzīves aizskaršanu. Reāli notikušās tiesas prāvas liecina, ka šāds ārējs un diezgan sāpīgs atbildīgumu nodrošinošs mehānisms tiek darbināts gan pret attiecīgo izdevumu žurnālistiem, gan arī pret dienas laikrakstu pārstāvjiem, kuri atklāj sabiedrībai svarīgu informāciju.¹⁸

Sīvā konkurence mediju tirgū, politiskā angažētība, noteiktu politisko un ekonomisko spēku atbalsts rada preses izdevumu vēlmi pozicionēties gan pret tiešajiem konkurentiem vienas valodas/tuvu auditoriju ietvaros («Diena» pret «NRA», «sorosīti» pret «ventspilniekiem» u. tml.), gan arī pret tradicionālajiem pretiniekiem (prese krievu un latviešu valodā), tādējādi mazinot atbildīgumu. Šāda konkurences diktēta atbildīguma mazināšanās ietver sevī gan patieso mediju īpašnieku slēpšanu, gan slēptās, trešo personu reklāmas, vienošanos ar lieliem reklāmdevējiem par publiskajā dienaskārtībā nonākušas kritiskas informācijas nepublicēšanu. Redakcionālais un reklāmas saturs reizēm tiek tā sapludināts, ka lasītājam grūti tos nodalīt; dažādu vēlēšanu reizēs žurnālisti nereti pilda sabiedrisko attiecību funkcijas, nevis kritiski izvērtē kandidātus, un tas neliecina par atbildību pret savām auditorijām un vēlētājiem.

Preses izdošana ir privāts bizness, kas Latvijā netiek atbalstīts no valdības puses. Iespējams, ka kādu laikrakstu vai žurnālu «nāve» ir likumsakarīga, ja vienā lauciņā pārāk daudz spēlētāju. Tomēr, iespējams, ka vajadzētu paredzēt kādus gadījumus, kad valsts finansiāli atbalstītu vai neļautu pazust izdevumiem, kuri nodrošina veselīgu konkurenci, viedokļu plurālismu un tādējādi veicina atbildīgumu un apliecina rūpes par izdevuma reputāciju.

Elektroniskie mediji

Analizējot salīdzinošos datus par uzticēšanos sabiedriskajām raidorganizācijām un komerckanāliem (gan radio, gan TV), jāuzsver, ka tieši pirmajām sabiedrība kopumā uzticas vairāk.¹⁹ Tas savukārt uzliek tām pienākumu atbildīgi izturēties pret savām auditorijām, kas salīdzinājumā ar presi ir ievērojami lielākas arī apjoma ziņā.

Dokumentos, kuros izvirzīti sabiedrisko raidorganizāciju uzdevumi, nacionālais pasūtījums vai attīstības vīzijas nākotnei, būtiskās atšķirības starp sabiedriskajām raidorganizācijām un komerckanāliem nav akcentētas, un nekonkrēti formulētais nacionālais pasūtījums, kas nodrošinātu

¹⁸ Piemēram, U. Dreibla notiesāšana par informācijas avotu neatklāšanu publikācijā, kurā tika atspoguļotas kāda biznesmeņa telefonsarunas, kas atklāj politiskās saiknes starp biznesmeni un Saeimas deputātiem; K. Dupates tiesāšanās ar žurnālu «Privātā Dzīve» par privātās dzīves aizskaršanu.

¹⁹ Vienīgā atšķirība ir krievu auditorijas uzticēšanās galvenokārt Krievijas kanāliem. Latvijā pieejamiem Krievijas televīzijas kanāliem uzticas puse aptaujāto respondentu, augstāk izglītotie uzticas mazāk (46 %). Tiem uzticas 33 % respondentu latviešu, 29 % neuzticas; savukārt 73 % krievu uzticas un tikai 10 % neuzticas.

noteiktu sabiedrības grupu vajadzību apmierinājumu un pieejamību medijiem, nav aplūkots atbildības kontekstā.

Savukārt finansējuma samazinājums Latvijas Radio var sašaurināt auditorijas pieejamību sabiedriskajiem medijiem un konkrētām programmām vispār. Protams, sava vainas daļa jāuzņemas arī pašam Latvijas Radio un Latvijas Televīzijai, kā arī to vadībai, kas pieņēmusi nesaimnieciskus lēmumus un rīkojusies necaurspidīgi, uzkrājot organizācijām arvien lielāku parādu nastu.

Apstākļos, kad Latvijā ir liela Krievijas kanālu pieejamība, kad samazinās valodas ierobežojumi Latvijas komerckanāliem, būtu skaidri jādefinē prioritātes un pakalpojumu minimums, kas jānodrošina sabiedriskajām raidorganizācijām, lai tās varētu pildīt uzdevumus Latvijas sabiedrības sabalansētā informēšanā, izglītošanā, kultūras mantojuma saglabāšanā, kā arī formulēt politiku un konkrētu taktiku, kā piesaistīt sabiedriskajiem medijiem cittaustiešus, veicinot sabiedrības integrāciju.

Komerčiālo kanālu un sabiedrisko raidorganizāciju salīdzinājums un situācija Latvijā liek secināt, ka LTV un Latvijas Radio nav tipiskas sabiedriskas raidorganizācijas, to atbildība ir nevis sabiedrības, bet valsts (finansējuma izsniedzējs) un samērā politizētās NRTVP priekšā. Cīnoties par reitingiem, sabiedriskā televīzija satura politikā mēdz kopēt komerckanālus, no valsts un politiķiem atkarīga un ierobežota finansējuma apstākļos nereti nespēj/neprot nodrošināt svarīgākās funkcijas un ievērot sabiedrības vajadzības.

Sabiedrisko raidorganizāciju funkcijas daļēji pārņem komerckanāli, kas komerciālu mērķu dēļ sāk sabiedrībai sniegt pakalpojumus, kuri pēc būtības vairāk atbilst sabiedriskam kanālam. To programmās ir ziņas, analītiski raidījumi, notiek operatīva reaģēšana uz aktuāliem notikumiem, piemēram, tiešā ētera diskusija LNT un dokumentāla filma TV3, kas veltīta 2009. gada 13. janvāra grautiņiem, auditorijā populāra seriāla «Neprāta cena» pārpirkšana un profesionāļu aizvīlāšana no sabiedriskās televīzijas.

Krīzes apstākļos sabiedrības uzticēšanos medijiem grauj gan neskaidrais līdzekļu izlietojums un neatbildēšana par to, gan sabiedrībā neizdiskutēta raidījumu un programmu noņemšana, raidlaiku maiņa.²⁰ Ne nacionālajā pasūtījumā, ne noteikumos, kā atskaitīties sabiedrībai par tā pildīšanu vai finansiālo izlietojumu, nav skaidri formulēti atbildības kritēriji un atbildīguma realizācijas mehānismi.

Vairāk nekā desmit gadu laikā nav izdevies ieviest sabiedrisko mediju abonentmaksu kā, piemēram, tas ir Lielbritānijas BBC modelī. Abonentmaksu neieviešana skaidrojama ar to, ka valsts dotētu radio un televīziju ir vieglāk kontrolēt, un likumdevējs nevēlas pieņemt nepopulāru lēmumu. Abonentmaksas nepopularitāte sabiedrībā liecina arī par to, ka tā pilnībā neapzinās sabiedrisko elektronisko mediju lomu un šāda finansējuma priekšrocības. Esošais modelis neveicina sabiedrības iesaistīšanos piedāvājamo

²⁰ Vienas stundas klusums LR 1. kanālā bija, iespējams, labi domāta akcija gūt publicitāti savām finansiālajām problēmām un vairojot sabiedrības atbalstu. Tomēr šķiet, ka šī akcija neliecināja par atbildību savas auditorijas priekšā un mazināja uzticamību, jo radio ir izdzīvojis daudz grūtākos apstākļos, kad neatkarības izcīņas laikā to draudēja apturēt ar varu.

vai likvidējamo programmu apspriešanā. Atskaitīšanās sistēmas, iespējams, ir spēcīgākas tieši tajās valstīs, kur sabiedrisko apraidi finansē paši skatītāji, kas rada spēcīgāku pamatojumu prasīt atskaitīšanos gan par līdzekļu izlietojumu, gan par piedāvāto saturu.

Latvijas NRTVP, vadoties pēc Eiropas sabiedrisko apraidi regulējošiem dokumentiem, ir atbildīga par sabiedrisko raidorganizāciju saturu, programmu standarta un reklāmas apjoma ievērošanu, tai ir monitoringa instrumenti, kā arī sankciju iespējas, kas pilnā mērā netiek realizētas. Tā ir arī atbildīga par skatītāju tiesību ievērošanu. Taču sūdzību gadījumu izskatīšana un rezultāti publiskajā telpā nonāk reti.

Līdzīgi kā citās Austrumeiropas valstīs, arī Latvijā skatītāji, skatītāju vai patērētāju organizācijas nav pārstāvētas minētajās raidorganizāciju padomēs, tātad tiesības uz balsi viņiem nav dotas. Tādas skatītāju organizācijas, kādas darbojas, piemēram, Lielbritānijā un Vācijā²¹, Latvijā nav izveidotas. Tādējādi var teikt, ka skatītāju iesaistīšanās kvalitāte un atskaitīšanās kvalitāte ir savstarpēji saistītas. Ja skatītāji aktīvāk vērstos pie medijiem ar to kritiku, mediju organizācijas būtu spiestas iesaistīties diskusijās.

Krīzes apstākļos vajadzētu steidzami auditēt arī abu sabiedrisko raidorganizāciju ēku un finanšu izlietojuma ekonomiju kopumā, izstrādāt krīzes radītā piedāvājuma nodrošinājuma minimumu, prognozēt un sabiedriskot apraides pakalpojuma iespējamību un finansējuma samazinājuma ietekmi uz atlikušo raidījumu kvalitāti. Ir jānosaka, vai un kā tiks nodrošināta sabiedriskās apraides pieejamība lokālajām auditorijām, kas tiks darīts gadījumos, ja komercanāli liegs iespēju raidīt, piemēram, latgaliski.²² Nav runa tikai par normālu konkurenci biznesā. Šo cīņu rezultātā, piemēram, kādas auditorijas daļas var nesaņemt informāciju savā valodā vai noteiktā kvalitātē.

Latvijas sabiedrisko raidorganizāciju žurnālisti, uzskatīdami NRTVP par politizētu, valsts varu pārstāvošu organizāciju, katru padomes kritiku uztver ar aizdomām. Tādējādi pašreizējais padomes sastāva veidošanas mehānisms neļauj tai būt par pilnvērtīgu atbildīguma nodrošināšanas institūciju.

Internets

Aplūkojot **interneta vidi**, publiskajā diskursā pašlaik vieta ir tematiem, kas saistāmi ar vismaz četrus veidu atbildīgumu – 1) mediju atbildīgumu, kas var izpausties kā 2) korporatīvais atbildīgums (ne tikai interneta medijos, bet arī no citu tehnisko pakalpojumu sniedzēju puses), kas daļēji, bet nepilnīgi tiek regulēts; 3) tiesiskā atbildīguma normas, kā arī 4) individuālo – tīmekļa lietotāju – gatavība uzņemties atbildību par vispārību.

Jāuzsver, ka deviņu gadu laikā, kopš brīža, kad Latvijā sāka darboties pirmie ziņu portāli tīmekļa vidē, joprojām *tiesiski* nav noteikts interneta mediju statuss. Lai gan liekas

pašsaprotami, ka informācijai, kas iegūstama tādos portālos kā *delfi.lv*, *apollo.lv*, *tvnet.lv*, *diena.lv*, *latvijasradio.lv*, *tv3.lv*, būtu jāpiemēro tie paši tiesiskie principi, kuri regulē presi, 2008. gada nogalē interneta medija statuss joprojām nav definēts nevienā likumā.

Tādējādi vadošie interneta portāli un tradicionālo mediju tiešsaistes versijas *de facto* darbojas pēc redakcionālās atbildības normām, kuras *de iure* no tām netiek prasītas. Proti, tie ievēro likumā «Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem» noteiktos ierobežojumus un kārtību, kā atsaucama nepatiesa informācija utt., it kā šīs normas būtu piemērojamas arī interneta medijiem, jo uzskata tās par pašsaprotamām, lai nodrošinātu kvalitatīvu un profesionālu žurnālistiku.

Korporatīvā atbildība, kuru diktē reputācijas iegūšanas motīvs (tātad biznesa intereses) šajā gadījumā ir nozīmīgāks dzinulis nekā iztrūkstošā tiesiskā regulācija. Tāpat interneta mediji apelē pie Preses likumā paredzētajām tiesībām neatklāt informācijas avotus un citiem pantiem, kas iezīmē medija un tā žurnālistu tiesības.

Vairākkārt ir notikuši mēģinājumi veikt tādas izmaiņas likumdošanā, kuras leģitimētu interneta mediju statusu, taču nesekmīgi. Turklāt arguments, lai nepieņemtu šādus likuma grozījumus, nav bijis sagatavoto grozījumu sliktā kvalitāte, bet drīzāk paviršība vai atbildīgo valsts pārvaldes institūciju pārliecība par risināmā jautājuma mazsvarīgumu.

2004. gadā tolaik par elektroniskās saziņas vides politiku atbildīgā Satiksmes ministrija sagatavoja grozījumus Preses likumā, kurus atzinīgi vērtēja arī tobrīd trīs vadošie interneta mediji – *delfi.lv*, *tvnet.lv* un *apollo.lv*. Grozījumu būtība bija šāda: pirmkārt, noteikt, ka Preses likums attiecas arī uz interneta avīzēm un žurnāliem, interneta portāliem un citiem elektroniskās informācijas līdzekļiem; otrkārt, nošķirt nule minētos interneta resursus no privātpersonu un juridisko personu mājaslapām (iespējams, mūsdienās, kad privātpersonu mājaslapas pamatā funkcionē kā blogi, tātad mikromediji, šāds formulējums būtu visai strīdīgs); treškārt, nošķirt paša medija redakcionālo saturu no lietotāju radītā satura.

Šis pēdējais aspekts principiāli ir visbūtiskākais, kad domājam par atbildīguma jēdzienu tiešsaistes vidē. Proti, runa ir par principu, ka interneta medijs, kas sniedz iespēju publiskot lietotāja radītu saturu (atsauksmes, vēstījumus forumā, blogā, foto un audiovizuālos materiālus u. tml.), nedrīkst nest tiesisku atbildību par šo saturu.

Šāds tiesiski nostiprināts nošķirums būtu nepieciešams, jo pretējs situācijas risinājums, proti, interneta mediju redakcijas atbildība par lietotāju radītu saturu, padarītu redakcijas neaizsargātas pret provokācijām, kas ātri vien varētu novest pie visu vadošo interneta resursu iznīcināšanas, jo tajos visos iespējams ievietot lietotāju radītu saturu. Nemaz nerunājot par to, ka tādi sociālo tīklu resursi kā *draugiem.lv*, *one.lv* u. c. faktiski ir tikai tehniska platforma lietotāju radītam saturam.

2003. gada maijā Eiropas Padomes Ministru komitejā pieņēma Deklarāciju par komunikācijas brīvību internetā, kurā norādīts, ka EP dalībvalstīm savos likumos nevajadzētu pieprasīt interneta pakalpojuma sniedzējiem uzraudzīt saturu, kuru tie pārraida vai uzglabā, kā arī nevajadzētu

²¹ «Consumer panel» Lielbritānijā, «Media meeting» Vācijā.

²² Latgales radiostācijas īpašnieku maiņas rezultātā kanāla pārēja uz krievu valodu (latgaliski raidot tikai vēlās nakts stundās), Latgales mūziķu protesti.

paredzēt atbildību par šādu saturu. Līdzatbildība par nelegālu saturu iestājas tad, ja šie pakalpojumu sniedzēji atsakās rīkoties, lai aizvāktu šādu saturu vai slēgtu tam pieeju. Noteikts arī, ka dalībvalstu likumdošanā ir jārespektē interneta lietotāja tiesības uz anonimitāti, lai garantētu izteikšanās, informācijas un ideju brīvību.²³

Redakcijas un lietotāja atbildības nošķirums tomēr netraucē līdzšinējā Latvijas tiesu praksē ievērot principu, ka tas, kas ir nelegāls reālajā pasaulē, ir nelegāls arī kibertelpā. Kā spilgtākie piemēri jāmin vairāki notiesājoši spriedumi: interneta lietotājam, kas portāla «Delfi» lasītāju atsauksmju lapās draudēja uzspīdzināt ēku, kurā norisināsies Eirovīzijas dziesmu konkurss, jauniešiem, kas interneta resursā *sniegaklubs.lv* ievietoja videomateriālu, kurā bija attēlota cietsirdīga izturēšanās pret dzīvniekiem, kā arī administratīvi naudas sodi Ziemeļvalstu ģimnāzijas audzēkņu vecākiem, kuru bērni portālā *draugiem.lv* bija ievietojuši noķengājošus tekstus par savu klasesbiedri.²⁴ Kā redzams, visus minētos tiesu prakses precedentus vieno izpratne, ka par nodarījumu jāatbild tā veicējam, nevis tās platformas uzturētājam, kurā noticis nodarījums.

Jāsecina, ka 2008. gada nogalē, lai arī uz interneta resursiem nebija attiecināts medija statuss, pastāvošā tiesu prakse tomēr liecināja par zināmu sakārtotību ar tiesisko atbildību saistītajos procesos. Viens no neatrisinātiem jautājumiem attiecas uz iespējamām pārmaiņām civilprocesuālajās normās, kas atvieglotu iespēju internetā apvainotai personai vērsties tiesā ar civilprasību par goda un cieņas aizskārumu tādos gadījumos, kad sākotnēji nav zināma tās personas identitāte, pret kuru vērsas. Šo problēmu varētu risināt norma, kas paredzētu, ka tiesnesim ir tiesības pieņemt izskatīšanai šādu prasību, vienlaikus pieprasot interneta medijam sniegt ziņas par lietotāja identitāti. Šāda iniciatīva ir arī 2008. gada novembrī nozares pārstāvjiem prezentētie Īpašu uzdevumu ministra elektroniskās pārvaldes lietās sekretariāta speciālistu sagatavotie ieteikumi par nepieciešamajiem likumu grozījumiem, lai sakārtotu tiešsaistes vidi.

Vadošo Latvijas interneta mediju redakcijās tiek praktizēti korporatīvā atbildīguma principi – ik dienu īpaši moderatori caurlūko lietotāju radīto saturu, izdzēšot neētisku, rupju, godu un cieņu aizskarošu, uz rasu un nacionālo naidu kurinošu un citāda veida nelegālu saturu. Moderatoru pienākumos ietilpst arī bloķēt īpaši uzstājīgu nelegāla satura ievietotāju pieeju attiecīgajam medijam. Tāpat visi vadošie interneta resursi ir ievietojuši savās lapās paziņojumu par to, kāds saturs tiek uzskatīts par nepieņemamu.

Kaut arī internetam kopumā uzticas gandrīz puse aptaujāto, spriedumam «*Es jūtos drošs, ka datus par mani interneta portālu vadība neatklās tiesībsargājošām iestādēm vai nepublicos*» piekrit tikai 26 % visu respondentu. Paši

aizdomīgākie pret portālu vadību ir gados jaunākie respondenti.²⁵ Atbildība par lietotāju radīto saturu tiek uzlikta redakcijai: 64,5 % respondentu piekrit spriedumam «*Aizvainojošus, nepiedienīgus komentārus internetā vajadzētu dzēst (cenzēt)*».²⁶

Rodas jautājums, kāpēc mediji paredz izdevumus moderatora amatam? Biežāk sniegtā nozares atbilde ir – tas notiek reputācijas interesēs: jo augstāka reklāmdevēja acīs ir medija reputācija, jo labāk komercinteresēm.

2006. gadā virkne interneta portālu redaktoru, biedrību un nodibinājumu, kā arī valsts institūciju pārstāvji izstrādāja un parakstīja «Deklarāciju par cieņu, iecietību un sadarbību interneta telpā», kuras mērķis ir mazināt un apkarot neiecietību un naida izpausmes interneta telpā, neliedzot izteikšanās brīvību tajā. Parakstītāji tādējādi apņēmas iekļaut minētos savstarpējās komunikācijas principus savā korporatīvajā politikā, piemēram, diskusiju moderēšanas stratēģijā.²⁷

Visbeidzot, paliek jautājums par interneta lietotāja – individa gatavību uzņemties atbildību par vispārību. Pēdējos gados nav veikti pētījumi, kuru rezultāti ļautu spriest, vai interneta telpā izvietotais saturs kļuvis atbildīgāks vai tieši otrādi – tiesiskās un ētiskās normas tiek pārkāptas biežāk. Kā pozitīvu piemēru var minēt sociālo tīklu (tiešsaistes sociālo mediju) ieviesto tradīciju interneta lietotājam nebaudīties publiski izpaust savu patieso identitāti, kam, iespējams, varētu sekot vispārēja nosliekšanās uz atklātāku komunikāciju interaktīvajā interneta vidē, tādējādi mazinot anonimitātes negatīvo lomu. Tehnoloģiju attīstības, blogosfēras fenomenu rašanās ietekmē mainījies komunikēšanas stils, mūsdienu tipiskais blogeris neriskēs sagraut savu personalizēto virtuālo tēlu un tādēļ neveiks nelegālas darbības.

Secinājumi

Komerzializācija un konkurences saasināšanās cīņā par reklāmdevējiem un auditorijām, «kari» starp politiskajām un ekonomiskajām elitēm, spiediens no mediju īpašniekiem un spēkiem, kas aiz tiem stāv, veicina žurnālistu atbildīgumu nevis pret sabiedrību kopumā, bet gan pret tiem, kas viņiem maksā vai no kuriem viņi ir dažādā veidā atkarīgi. Krīzes izraisītais ienākumu samazinājums no reklamām liek prognozēt apšaubāmu paņēmieni izmantošanas pieaugumu mediju praksē (piemēram, maksas sižetu veidošana, par to neziņojot auditorijai). Darba zaudēšanas draudi žurnālistiem nereti liedz saglabāt savu profesionālo godīgumu, pildot šādus uzdevumus, un kavē iesaistīties diskusijās par profesionālām, ētiskām dilemmām.

²³ Taču deklarācija ir rekomendējoša satura dokuments, un, piemēram, Igaunijā vēl 2008. gada nogalē pirmās instances tiesa goda un cieņas aizskāruma prāvā lēma par sliktu interneta portālam *delfi.ee*, lai gan nevēlamo saturu bija ievietojis lietotājs.

²⁴ Tajā pašā laikā ir bijis, piemēram, attaisnojošs spriedums *delfi.lv* galvenajam redaktoram, pret kuru uzņēmēja V. Kilboka cēla privāttapsūdzību, jo uzskatīja, ka *delfi.lv* lasītāja atsauksme aizskar viņas godu un cieņu.

²⁵ Nejutās droši un nepiekrit spriedumam 41 % respondentu vecuma grupā no 18 līdz 24 gadiem.

²⁶ Visvairāk nepiekrit visjaunākā un visvecākā vecuma grupa: 18–24 gadus veco grupā nepiekrit 14 %, bet 55–74 gadus veco grupā – 13 %. Dzēšanu atbalsta galvenokārt vidēja vecuma cilvēki un augstāk izglītotie.

²⁷ Deklarācijā teikts: «Neiecietību mēs saprotam kā: aicinājumus uz vardarbību, diskrimināciju, draudus, apvainojumus, kas vērsti pret atsevišķu cilvēku vai cilvēku grupu dēļ viņa rases vai etniskās izcelsmes, reliģiskās piederības vai ticības, valodas, dzimuma, seksuālās orientācijas, vecuma, veselības stāvokļa vai pilsonības.»

Žurnālisti, iespējams, var apmierināt savas mērķauditorijas un savas kopienas gaidas, bet ne atbildīgumu pret sabiedrību kopumā. Vienotas žurnālistu profesionālās kopienas, žurnālistus aizsargājošas organizācijas (arodbiedrības) un dažu pašregulācijas mehānismu trūkums, no vienas puses, rada draudus žurnālistu brīvas izpausmes aizsardzībai (pret vertikālo atbildīgumu, medija vadību, īpašnieku, valsts varas vēlmi regulēt tai «neērtos» medijus), no otras puses – neveicina žurnālistikas atbildīgumu sabiedrības priekšā par nekvalitatīvu, manipulējošu, triviāla satura ražošanu.

Nedrīkstētu pašauties tikai uz tiesiskās regulācijas instrumentiem vai sagaidīt ārējo atskaitīšanās paņēmieni lietojumu, kas var apdraudēt žurnālistu brīvību. Kamēr žurnālistu kopiena nav vienojusies par institūciju, kas vērtētu viņu darba kvalitāti gadījumos, kad sabiedrības pārstāvji sūdzas par žurnālistu darbu, tuvākais uzdevums būtu izveidot žurnālu vai interaktīvu interneta portālu, kurā regulāri parādītos šādas diskusijas, kritika un refleksija par savu darbību.

Pateicoties jauno mediju attīstībai un mediju lietotājiem arvien vairāk iesaistoties mediju satura veidošanā, saasinās jautājums par profesionāļu un neprofesionāļu atbildību par šo saturu, tāpēc aktuāli ir sakārtot likumdošanas bāzi internetam.

Valstiskas politikas līmenī nav nodrošināts sabiedriskās apraides obligātais minimums, pašām sabiedriskajām raidorganizācijām trūkst redzējuma par to, kādas būtu prioritātes labvēlīgos un nelabvēlīgos apstākļos, trūkst elastīguma un radošu ideju, kā nodrošināt nepārtrauktību savā piedāvājumā un saiknē ar sabiedrību, trūkst atbildīgas rīcības, kas palīdzētu saglabāt un vairot sabiedrības

uzticēšanos tām. Piemēram, sabiedrības līdzdalību un tād līdzatbildību satura veidošanā (*civic journalism*) varētu veicināt, piedāvājot raidlaiku dažādu sabiedrības grupu pašizpaušmei kaut vai lokālajā līmenī.

Sabiedriskās raidorganizācijas nav nodrošinājušas pietiekamu caurspīdīgumu ne lēmumu pieņemšanā par piedāvāto saturu, ne arī atskaitījās sabiedrībai un pārliecinājušas to par savas finansiālās darbības racionalitāti un finanšu lietderīgu izmantojumu.

Latvijā mediju jomā nav formulēta nacionāla līmeņa mediju politika, kas iezīmētu kādus mediju atbildības un atbildīgumu nodrošinošus kritērijus un mehānismus.

Žurnālistikas kultūra atbilst politiskajai kultūrai Latvijā – notiek pretēju viedokļu apkarošana, konkurences izraisīta pozicionēšanās ne tikai pret ideoloģiskajiem pretiniekiem (nosacīti labējo un kreiso ideoloģiju pārstāvošiem izdevumiem), bet arī ideoloģiski tuviem konkurentiem, vērojami interešu konflikti, citu kritizēšana, bet pašu mediju izvairīšanās no kritikas un atbildības.

Mediju jomā darba devēji un viņus pārstāvošās organizācijas ir labāk organizētas nekā darba ņēmēji. Disbalanss šo spēku starpā, kā arī īpašnieku asa politiskā un ekonomiskā konkurence rada un uztur žurnālistu profesionālās kopienas solidaritātes trūkumu, mazina iespēju aizstāvēt savus biedrus vai to vārdā publiskajā telpā skaidrot sabiedrībai savu rīcību un reaģēt uz kritiku, brīvības ierobežojumiem, kā arī profesionāli analizēt savas vides pārstāvju kļūdas, ētiski apšaubāmus žurnālistikas prakses gadījumus.

Kopumā var secināt, ka galvenokārt ārējie faktori – sabiedriski politiskā un ekonomiskā situācija valstī atražo un pastiprina atbildības trūkumu pašu mediju jomā.

3.16.
logs

Lielākais sasniegums. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi

Lielākais sasniegums

Latvijā nav populāri izteikti «dzeltenī» preses izdevumi vai TV kanāli; kopumā tiek nodrošināts noteikts profesionalitātes un atbildīguma līmenis.

Nopietnākā problēma

Mediju un žurnālistu atkarība no īpašniekiem, kuru intereses nosaka piederība atšķirīgām politiskajām un ekonomiskajām elitēm; orientēšanās uz lingvistiski sadalītām mērķauditorijām, nevis sabiedrību kopumā.

Svarīgākie uzdevumi

Likumdošanas, finansējuma un atbildīgumu nodrošinošu mehānismu sakārtošana sabiedriskajai apraidei un interneta medijiem; likumdošanas pilnveidošana, kas padarītu caurspīdīgākus mediju īpašniekus, kā arī mediju kritikas un mediju izglītības nodrošināšana.

Pētījums par atbildīgumu Latvijā 2008. Metodoloģija

2008. gada pētījums par atbildīgumu Latvijā ir uz aptauju balstīts pētījums, kuru Latvijas Universitāte pasūtīja, lai gūtu informāciju par Latvijas iedzīvotāju nostāju un viedokļiem dažādos jautājumos. Atbildīgums šajā pētījumā aptverts, pētot tādus aspektus kā informācija, sociālā joma, politika, kultūra, reģionālā attīstība, vēsture u. c.

Izlases veidošana

Aptaujai tika izmantota stratificēta nejauša izlase, kura veidota, balstoties uz LR Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes (PMLP) iedzīvotāju reģistra datiem par Latvijas Republikas iedzīvotājiem. Pētījuma vajadzībām tika aptaujāti 1000 pastāvīgie Latvijas iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 74 gadiem. Izlase ir reprezentatīva Latvijas iedzīvotāju kopumam šajā vecuma grupā pēc dzimuma, vecuma, tautības un dzīvesvietas.

Veidojot izlasi, no visu Latvijas apdzīvoto vietu saraksta (apdzīvotās vietas ir sakārtotas pēc reģiona un urbanizācijas līmeņa) nejaušās izlases veidā tika izvēlēti 110 izlases punkti, izmantojot iedzīvotāju skaitu apdzīvotajās vietās kā proporcionalitātes mēru. Mazākā vienība – pagasts.

Katrā aptaujas punktā intervētājs izvēlējās ne vairāk kā 10 māsaimniecības saskaņā ar instrukcijām, kurās noteikts maršruta veikšanas princips un starta adrese.

Aptaujas veicējs un veikšanas laiks

Aptauju 2008. gada novembrī veica sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS.

Aptaujas metode

Aptauja tika veikta, izmantojot tiešo (personisko) intervēšanu respondentu dzīvesvietā. Intervēšana notika latviešu un krievu valodā pēc respondenta izvēles.

Respondentus lūdza atbildēt uz jautājumiem par šādām jomām:

- izmantotie informācijas avoti, to kvalitātes kritēriji;
- informācijas vajadzības;
- attieksme pret masu informācijas līdzekļiem, uzticēšanās tiem;
- sociālā joma, iespējas saņemt un sniegt atbalstu;
- uzskati par vēlamajām ienākumu atšķirībām sabiedrībā un nabadzības iemesliem;
- uzskati par uzticēšanos cilvēkiem;
- līdzdalība politiskajās un sabiedriskajās aktivitātēs;
- iespējas ietekmēt politiku darbību vērtējums;
- publiskajā pārvaldē strādājošo darba vērtējums;
- uzskati par kultūras mantojuma aizsardzību, kultūras pieminekļu nonākšanu privātīpašumā;
- uzskati par Latvijas reģionu attīstību un problēmām reģionos;
- Latvijas vēstures notikumu vērtējums;
- uzskati par vēlamo valsts lomu dažādās sfērās;
- personiskās atbildības pret sabiedrību vērtējums;
- attieksme pret latviešu diasporu ārzemēs.

T0

Sasniegtās izlases salīdzinājums ar iedzīvotāju statistiku, procentos

	Respondentu skaits izlasē pirms svēršanas	Respondentu skaits izlasē pēc svēršanas	LR IeM PMLP Iedz. reģ. dati uz 2008.1.VII
KOPĀ	100,0	100,0	100,0
REĢIONS			
Rīga	33,1	32,2	32,2
Pierīga	17,7	16,8	16,9
Vidzeme	10,3	10,2	10,2
Kurzeme	12,8	13,1	13,1
Zemgale	12,2	12,3	12,3
Latgale	13,9	15,3	15,3
DZIMUMS			
Vīrieši	45,6	46,9	46,9
Sievietes	54,4	53,1	53,1
TAUTĪBA			
Latvieši	62,3	57,1	57,1
Citi	37,7	42,9	42,9
VECUMS			
18–24 g. v.	15,1	15,0	15,0
25–34 g. v.	17,8	19,1	19,1
35–44 g. v.	17,3	18,5	18,5
45–54 g. v.	20,6	19,3	19,3
55–74 g. v.	29,2	28,2	28,2
PILSONĪBA			
LR pilsoņi	85,2	83,6	
Respondenti bez LR pilsonības	14,8	16,4	

Dati tika svērti pēc pazīmēm: reģions, tautība, dzimums, vecums.

Par pētījumu

Pētījuma galvenais mērķis bija dažādos aspektos analizēt un novērtēt atbildīgumu Latvijā, pētīt tā izpausmes veidus dažādās Latvijas sabiedrības dzīves sfērās, kā arī censties noskaidrot, kādi faktori veicina un kavē tā īstenošanu.

Uz pētījuma pamata ir iespējams izstrādāt ieteikumus atbildīguma līmeņa paaugstināšanai un ilgtspējīgas attīstības veicināšanai Latvijā politisko un administratīvo lēmumu pieņēmējiem, plašsaziņas līdzekļiem, uzņēmējiem, nevalstiskajām organizācijām un citām ieinteresētajām pusēm.

Pētījums par atbildīgumu Latvijā 2008. Tabulas*

T 1

Kurus avotus Jūs lietojat informācijas iegūšanai?

(Atzīmētas visas piemērotās atbildes)

Grāmatas (zinātniskas, populārzinātniskas, daiļliteratūra)	24,1 %
Uzziņu izdevumi (vārdnīcas, enciklopēdijas, rokasgrāmatas)	23,5 %
Žurnāli	43,4 %
Laikraksti	66,9 %
Televīzija	87,5 %
Radio	56,6 %
Valsts un pašvaldību dokumenti, finanšu un ekonomikas atskaites, statistikas ziņojumi u. c.	6,7 %
Portāli (internets)	42,7 %
Datubāzes (arī elektroniskais katalogs)	7,9 %
Informācijas pasākumi (tikšanās ar autoriem, izstādes, kursi bibliotēkā un citur)	5,9 %
Cits	1,6 %
Grūti pateikt/NA	1,5 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

Kategorijā «Cits» ietilpst:

No cilvēkiem (draugi, paziņas, skolotāji, radi)	minēts 10 reizes
Afišas	minēts 1 reizi
Firmu prezentācijas	minēts 1 reizi
Kā kurā gadījumā	minēts 1 reizi
Paša pieredze	minēts 1 reizi
Uzziņu dienests 1188	minēts 1 reizi
Zvanu pa telefonu	minēts 1 reizi

T 2

Kas, Jūsprāt, liecina par informācijas avota kvalitāti?

Lūdzu, atzīmējiet divas, Jūsprāt, būtiskākās pazīmes!

Tam ir pazīstams autors (savas jomas speciālists)	18,3 %
Tā saturs (faktu daudzums, analīzes dziļums) atbilst lietošanas nolūkam (sadzīvei, izglītībai, pētniecībai)	30,4 %
Tā saturs ir lietderīgs (es varu to izmantot jautājumu risināšanai)	31,6 %
Informācija tajā ir aktuāla	38,8 %
Informācija tajā ir ticama	34,7 %
Informācija tajā ir uzrakstīta man saprotamā valodā (es saprotu terminu nozīmi)	25,6 %
Cita atbilde	0,1 %
Grūti pateikt/NA	7,7 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

Kategorijā «Cita atbilde» ietilpst:

Neatkarība no politiskās ietekmes	minēts 1 reizi
-----------------------------------	----------------

* Izmantotais datu masīvs SPSS formātā atrodams LU Sociālo zinātņu fakultātes mājaslapā <http://szf.lu.lv/lat/petnieciba/sppi-instituts/petijumipublikacija/>

T 3

Par kurām dzīves jomām Jums ir nepieciešama informācija?

(Atzīmētas visas piemērotās atbildes)

Veselība	54,5 %
Emocionālā labsajūta (draudzības attiecības, romantiskas attiecības, ģimenes attiecības u. c.)	21,0 %
Fiziskā drošība (dzīvības saglabāšana u. c.)	17,8 %
Notikumi Latvijā un pasaulē	62,9 %
Preces un pakalpojumi	32,9 %
Personiskās naudas izlietošana	9,6 %
Sabiedriskās aktivitātes (sabiedriskās organizācijas, biedrības u. c.)	14,5 %
Pilsoņa pienākumi	11,2 %
Izglītības intereses (pamata, vidējā, augstākā, mūžizglītība)	22,1 %
Darba pienākumi un karjera	29,4 %
Juridiskie jautājumi	29,1 %
Radošās aktivitātes (pašdarbība)	9,2 %
Populārā kultūra (koncerti, izrādes, konkursi u. c.)	25,3 %
Mode	13,2 %
Pašapliecināšanās (vieta vienaudžu vidē, dzīves jēgas meklējumi)	10,7 %
Reliģija	9,0 %
Kultūras mantojums	15,1 %
Nacionālā piederība un pašapziņa	10,7 %
Grūti pateikt/NA	6,2 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

T 4

Kurus informācijas sniedzējus Jūs izvēlaties informācijas iegūšanai?

(Atzīmētas visas piemērotās atbildes)

Informācijas institūcijas	69,7 %
Informācijas centri	8,1 %
Bibliotēkas	19,4 %
Valsts un pašvaldību iestāžu informācijas biroji	6,7 %
Uzziņu dienesti (1180, 1188, 1189)	48,5 %
Informācijas speciālisti (bibliotekāri, uzziņu dienestu operatori u. c.)	8,5 %
Tieša saruna	27,9 %
e-pasts	15,8 %
Telefona saruna	29,1 %
Pazīstami cilvēki	77,2 %
Tieša saruna	66,7 %
e-pasts	17,3 %
Telefona saruna	43,8 %
Izglītības iestādes	25,8 %
Skolotāji	15,8 %
Pasniedzēji	15,8 %
Darba vieta	20,1 %
Plašsaziņas līdzekļi	94,3 %
Radio	57,9 %
Televīzija	87,5 %
Laikraksti	66,8 %
Žurnāli	45,8 %
Internets	43,5 %
Cits	0,2 %
Grūti pateikt/NA	0,9 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

Kategorijā «Cits» ietilpst:

Afišas

minēts 1 reizi

Grāmatas mājās

minēts 1 reizi

T 5

Lūdzu, norādiet, cik lielā mērā Jūs uzticaties šādiem masu informācijas līdzekļiem: pilnīgi uzticaties, drīzāk uzticaties, drīzāk neuzticaties vai pilnīgi neuzticaties!

	Pilnīgi uzticos	Drīzāk uzticos	Drīzāk neuzticos	Pilnīgi neuzticos	Grūti pateikt/NA
Latvijas sabiedriskā TV (LTV1, LTV7)	14,7 %	61,6 %	8,5 %	1,6 %	13,6 %
Latvijas TV komerckanāli	9,3 %	54,1 %	15,5 %	2,0 %	19,1 %
PBK	6,6 %	35,6 %	13,8 %	2,7 %	41,3 %
Latvijā pieejamie TV kanāli no Krievijas	7,9 %	42,1 %	16,2 %	5,0 %	28,8 %
Latvijas sabiedriskais radio	11,9 %	51,2 %	5,1 %	1,8 %	30,1 %
Citas radiostacijas	6,0 %	43,3 %	9,2 %	1,2 %	40,3 %
Prese latviešu valodā	8,6 %	55,0 %	9,4 %	1,7 %	25,4 %
Prese krievu valodā	6,5 %	39,7 %	14,7 %	5,0 %	34,1 %
Interneta ziņu portāli	6,2 %	42,6 %	7,8 %	1,6 %	41,8 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

T 6

Lūdzam atzīmēt, cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat sekojošiem spriedumiem!

	Pilnīgi piekritu	Drīzāk piekritu	Ne piekritu, nepiekritu	Drīzāk nepiekritu	Pilnīgi nepiekritu	Grūti pateikt/NA
Es zinu, kādas intereses aizstāv konkrēti preses izdevumi Latvijā	2,7 %	29,7 %	37,3 %	22,8 %	7,4 %	0,1 %
Latvijas žurnālisti visumā atbildīgi un godprātīgi veic sabiedrības informēšanas darbu	6,4 %	44,4 %	34,3 %	11,1 %	3,7 %	0,1 %
Ekonomisko interešu dēļ mediju piedāvātā informācija mēdz būt vienpusīga	8,7 %	48,9 %	32,2 %	5,5 %	4,4 %	0,3 %
Politisko simpātiju dēļ mediju sniegtā informācija mēdz būt tendencioza	9,9 %	45,1 %	32,9 %	6,3 %	5,4 %	0,4 %
Es jūtos drošs, ka datus par mani interneta portālu vadība neatklās tiesībsargājošām iestādēm vai nepublicos	7,4 %	18,6 %	39,2 %	18,2 %	16,1 %	0,5 %
Aizvainojošus, nepiedienīgus komentārus internetā vajadzētu dzēst (cenzēt)	35,2 %	29,3 %	23,8 %	5,1 %	6,4 %	0,1 %
Latvijas žurnālisti neņem vērā kritiku par savu darbu	6,0 %	31,1 %	44,3 %	10,5 %	7,9 %	0,2 %
Kamēr žurnālists ievēro likumu, viņš var darīt, ko vēlas	9,2 %	31,1 %	38,9 %	13,8 %	6,7 %	0,3 %
Ja medijs aizstāv pozīciju, kam nepiekritu, es to pārstāju lasīt/skatīties/klausīties	9,4 %	28,5 %	34,2 %	20,4 %	7,4 %	0,1 %
Latvijas žurnālistu darbs netiek pietiekami izvērtēts, kritizēts	5,3 %	28,2 %	49,1 %	8,5 %	8,7 %	0,2 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

T7

Kam būtu jāvērtē, jākontrolē žurnālistu darbs?

Atzīmētas visas piemērotās atbildes

Mediju vadībai	35,2 %
Citiem žurnālistiem/žurnālistu organizācijai	18,8 %
Īpašai valsts institūcijai	19,0 %
Plašai sabiedrībai	29,3 %
Žurnālistu darbs nav jākontrolē	11,5 %
Grūti pateikt/NA	19,5 %
<i>Bāze: visi respondenti, n=1000</i>	

T8

Lūdzu, norādiet, vai Jūs esat darījis kaut ko no minētā!

Atzīmētas visas piemērotās atbildes

Ievietoju fotogrāfijas, videomateriālus internetportālos	25,0 %
Rakstu interneta dienasgrāmatas (blogus)	6,7 %
Komentēju rakstus laikrakstu interneta versijās vai portālos	14,9 %
Čatoju	23,1 %
Rakstu vēstules, zvanu uz mediju redakcijām	6,3 %
Piedalos elektronisko mediju organizētos telefonbalsojumos (piemēram, Dombura raidījumam, TV šovos)	10,7 %
Neko no minētā	55,0 %
Grūti pateikt/NA	3,7 %
<i>Bāze: visi respondenti, n=1000</i>	

T9

Kā Jūs domājat, ja Jums būtu nepieciešama palīdzība sarežģītā situācijā (iztikas līdzekļu trūkums, slimība, bezdarbs), kas Jums varētu sniegt visdrošāko atbalstu? Lūdzu, sarindojiet pēc nozīmīguma!

Vērtēts no 1 līdz 7, kur vērtējums «1» nozīmē – visdrošākais atbalsts, bet «7» – vismazāk drošs atbalsts

	1 – visdrošākais atbalsts	2	3	4	5	6	7 – vismazāk drošs atbalsts	Grūti pateikt/NA	Vidējā vērtība
Starptautiskas organizācijas	0,9 %	1,1 %	1,9 %	5,0 %	8,7 %	20,9 %	56,5 %	5,0 %	6,24
Valsts un pašvaldību iestādes	4,1 %	4,6 %	8,0 %	17,1 %	31,3 %	22,0 %	8,5 %	4,3 %	4,75
Sabiedriska (nevalstiska) organizācija	0,9 %	1,5 %	3,4 %	10,0 %	32,7 %	35,6 %	10,9 %	5,0 %	5,34
Darba kolēģi	2,1 %	3,2 %	14,4 %	41,8 %	14,4 %	8,9 %	10,2 %	5,0 %	4,37
Radnieki	33,1 %	39,5 %	14,5 %	5,0 %	1,4 %	1,7 %	1,2 %	3,5 %	2,09
Draugi	6,9 %	33,4 %	39,5 %	8,7 %	3,5 %	2,8 %	1,1 %	4,1 %	2,80
Es pats	50,1 %	13,9 %	14,6 %	7,7 %	2,8 %	2,4 %	4,5 %	4,0 %	2,21
<i>Bāze: visi respondenti, n=1000</i>									

T 10

Ja Jūs sastaptu cilvēku sarežģītā situācijā (iztikas līdzekļu trūkums, mājokļa problēmas, bezdarbs, varmācība ģimenē), kā Jūs, visticamāk, rīkotos?

Atzīmēts līdz 2 atbildēm

Pats censtos palīdzēt	44,7 %
Informētu par iestādi, nevalstisku organizāciju, kur var griezties pēc palīdzības	31,0 %
Informētu sociālo dienestu vai sociālo darbinieku par šo cilvēku	34,6 %
Cita atbilde	0,1 %
Neko nedarītu, jo katram ir pašam jāmeklē risinājumi	6,4 %
Nezinu, ko darīt šādās situācijās	14,7 %
Grūti pateikt/NA	7,1 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

Kategorijā «Cita atbilde» ietilpst:
Informētu tuviniekus

minēts 1 reizi

T 11

Demokrātiskajā sabiedrībā, kurā darbojas tirgus ekonomikas principi, ienākumu atšķirības ir neizbēgamas. Kādām, Jūsprāt, būtu jābūt ienākumu atšķirībām mūsdienu Latvijā?

Būtu jābūt daudz mazākām	53,0 %
Būtu jābūt nedaudz mazākām	26,9 %
Tās ir pieņemamas	12,0 %
Būtu jābūt nedaudz lielākām	3,6 %
Būtu jābūt daudz lielākām	4,2 %
Grūti pateikt/NA	0,4 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

T 12

Kāpēc, Jūsprāt, Latvijā ir nabadzīgie cilvēki? Norādiet divus iemeslus svarīguma pakāpē!

Katrā kolonnā atzīmēta tikai viena atbilde

	1. svarīgākais	2. svarīgākais
Tādēļ, ka viņi ir neveiksminieki	7,7 %	10,7 %
Tāpēc, ka viņiem trūkst gribasspēka un viņi ir slinki	26,0 %	23,5 %
Tāpēc, ka sabiedrība ir netaisnīga	33,3 %	17,0 %
Tādēļ, ka tā ir neatņemama mūsdienu progresa sastāvdaļa	19,3 %	23,7 %
Neviens no minētajiem	12,2 %	22,2 %
Grūti pateikt/NA	1,6 %	2,9 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

T 13

Ja Jūs zaudējat savus galvenos ienākumus, piemēram, slimības vai bezdarba gadījumā, cik lielā mērā, Jūsprāt, sociālās apdrošināšanas sistēma un pabalsti Jūs nodrošinās?

Vairāk vai mazāk pietiekami, lai nodrošinātu esošos dzīves standartus	5,0 %
Varēs iztikt	17,2 %
Neatbilstoši vajadzībām	54,8 %
Nezinu	23,1 %
<i>Bāze: visi respondenti, n=1000</i>	

T 14

Vai esat veicis «neoficiālos maksājumus» kādam veselības aprūpes pakalpojumu sniedzējam?

Atzīmētas visas piemērotās atbildes

Jā, jo es vēlējos tādā veidā izteikt pateicību	22,3 %
Veselības aprūpes sniedzējs lika man saprast, ka man tas būtu jādara	14,8 %
Veselības aprūpes sniedzējs atteicās sniegt pakalpojumus, līdz saņems «neoficiālo maksājumu»	3,4 %
Neesmu nekad veicis «neoficiālos maksājumus»	60,1 %
NA	0,9 %
<i>Bāze: visi respondenti, n=1000</i>	

T 15

Kā Jūs domājat – cilvēkiem kopumā var uzticēties, vai attiecībās ar cilvēkiem jābūt ļoti piesardzīgam? Novērtējiet, lūdzu, savu attieksmi 10 ballu skalā, kur «1» nozīmē – «attiecībās jābūt piesardzīgam», «10» – «var uzticēties»

1 – attiecībās jābūt piesardzīgam	2	3	4	5	6	7	8	9	10 – var uzticēties	Grūti pateikt/ NA	Vidējā vērtība
10,6 %	6,5 %	10,7 %	14,6 %	18,9 %	12,9 %	13,1 %	7,1 %	1,9 %	1,8 %	2,1 %	4,78
<i>Bāze: visi respondenti, n=1000</i>											

T 16

Lūdzu, novērtējiet, cik lielā mērā Jūs esat savas dzīves noteicējs/a? Novērtējiet, lūdzu, savu attieksmi 10 ballu skalā, kur «1» nozīmē – «Nemaz nevaru ietekmēt», «10» – «Pilnā mērā ietekmēju»!

1 – nemaz nevaru ietekmēt	2	3	4	5	6	7	8	9	10 – pilnā mērā ietekmēju	Grūti pateikt/ NA	Vidējā vērtība
1,6 %	1,9 %	2,4 %	5,4 %	13,4 %	12,8 %	16,0 %	19,6 %	13,4 %	12,1 %	1,4 %	6,98
<i>Bāze: visi respondenti, n=1000</i>											

**Cik apmierināts vai neapmierināts Jūs esat ar savu pašreizējo dzīvi kopumā?
Novērtējiet, lūdzu, savu attieksmi 10 ballu skalā, kur «1» nozīmē – «esat pilnīgi
neapmierināts/a», «10» – «esat pilnīgi apmierināts/a»!**

T 17

1 – pilnīgi neapmie- rināts/a	2	3	4	5	6	7	8	9	10 – pilnīgi apmie- rināts/a	Grūti pateikt/ NA	Vidējā vērtība
2,6 %	2,9 %	6,9 %	11,0 %	19,9 %	14,3 %	18,2 %	13,9 %	6,5 %	2,2 %	1,4 %	5,87

Bāze: visi respondenti, n=1000

T 18

Vai Jūs esat darījis kaut ko no tālāk minētā?

Viena atbilde katrā rindiņā

	Jā	Nē	Grūti pateikt/ NA
Piedalījies Saeimas vēlēšanās*	78,7 %	20,6 %	0,7 %
Piedalījies pašvaldību vēlēšanās*	77,5 %	21,5 %	1,0 %
Piedalījies vēlēšanu kampaņas organizēšanā	7,2 %	91,5 %	1,3 %
Mēģinājis kādu pierunāt balsot par noteiktu politisku partiju	11,4 %	86,9 %	1,7 %
Piedalījies referendumā*	60,7 %	38,1 %	1,2 %
Piedalījies arodbiedrību rīkotos pasākumos	10,6 %	88,3 %	1,2 %
Piedalījies referendumu kampaņas organizēšanā	4,0 %	94,5 %	1,5 %
Mēģinājis kādu pierunāt paust viedokli par noteiktu politisku jautājumu	8,1 %	89,9 %	1,9 %
Parakstījies par referendumu sasaukšanu*	33,7 %	64,9 %	1,4 %
Piedalījies mītiņos, piketos, demonstrācijās	11,5 %	87,0 %	1,5 %
Piedalījies streikos	7,0 %	91,9 %	1,1 %
Rakstījis vēstules Valsts prezidentam, Ministru prezidentam	1,2 %	97,5 %	1,3 %
Rakstījis vēstules ministrijām un valsts iestādēm	4,5 %	94,2 %	1,2 %
Rakstījis vēstules pašvaldībai	9,4 %	89,5 %	1,1 %
Rakstījis vēstules avīzēm, citiem medijiem	7,9 %	90,9 %	1,2 %
Ticies ar Saeimas deputātiem	9,9 %	89,0 %	1,1 %
Ticies ar pašvaldību deputātiem	17,5 %	81,5 %	0,9 %
Ticies ar ministriem un ierēdņiem	10,1 %	88,6 %	1,3 %
Ticies ar žurnālistiem	12,0 %	86,8 %	1,1 %
Piedalījies sabiedriskās apspriešanas pasākumos	11,4 %	86,3 %	2,2 %
Piedalījies savas pilsētas, pagasta attīstības plāna apspriešanā	9,2 %	89,1 %	1,7 %
Darbojaties, esat biedrs politiskā partijā	1,3 %	97,7 %	0,9 %
Darbojaties, esat biedrs nevalstiskā organizācijā	4,6 %	94,0 %	1,4 %
Mērķtiecīgi izplatījis informāciju par kādu politisku jautājumu	1,2 %	97,5 %	1,2 %
Ziedojis naudu politiskajām partijām	0,9 %	98,3 %	0,9 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

Bāze: LR pilsoņi, n=852

T 19

Ko Jūs esat darījis pēdējā gada laikā vai plānojat darīt no zemāk minētā, lai uzlabotu savu dzīvi?

Katrā rindā tikai viena galvenā atbilde

	Esmu darījis pēdējā gada laikā	Plānoju darīt tuvākajā laikā	Plānoju darīt tālākā nākotnē	Neesmu darījis un neplānoju	Grūti pateikt, uz mani neattiecas
Ir meklējis/plāno meklēt labāku darbu	18,4 %	20,1 %	13,0 %	37,7 %	10,8 %
Ir apmeklējis/plāno apmeklēt kursus, seminārus, paaugstinājis/plāno paaugstināt savu kvalifikāciju	21,7 %	16,3 %	13,7 %	38,2 %	10,1 %
Ir sācis/plāno sākt vairāk pelnīt	16,3 %	28,7 %	14,9 %	27,1 %	13,0 %
Ir ņēmis/plāno ņemt kredītu bankā	17,6 %	7,9 %	8,9 %	55,7 %	10,0 %
Ir iegādājies/plāno iegādāties nekustamo īpašumu	5,3 %	4,8 %	12,7 %	65,8 %	11,4 %
Ir noguldījis/plāno noguldīt naudu bankā	7,5 %	3,8 %	8,5 %	70,6 %	9,6 %
Ir piedalījies/plāno piedalīties sabiedriskas organizācijas darbā	4,4 %	4,5 %	5,8 %	73,0 %	12,4 %
Ir risinājis/plāno risināt problēmas draugu, paziņu lokā	32,7 %	11,5 %	6,6 %	35,0 %	14,2 %
Ir sācis/plāno sākt vairāk strādāt	22,3 %	22,5 %	10,7 %	31,7 %	12,8 %
Ir veltījis/plāno veltīt vairāk laika atpūtai	19,4 %	25,9 %	19,4 %	25,0 %	10,2 %
Ir veltījis/plāno veltīt vairāk laika ģimenei	32,1 %	27,5 %	11,8 %	18,1 %	10,5 %
Ir nodarbojies/plāno nodarboties ar uzņēmējdarbību, savu biznesu	7,6 %	5,9 %	12,1 %	61,5 %	13,0 %
Ir nodarbojies/plāno nodarboties ar fizisko kultūru, sportu	21,5 %	14,8 %	10,4 %	42,1 %	11,1 %
Ir centies/plāno censties ēst veselīgu pārtiku	37,5 %	20,9 %	12,3 %	20,7 %	8,5 %
Ir remontējis/plāno remontēt dzīvokli, māju	24,1 %	19,0 %	19,9 %	28,2 %	8,7 %
Ir mainījis/plāno mainīt dzīvesvietu	5,9 %	6,9 %	11,2 %	63,2 %	12,7 %
Ir apdrošinājis/plāno apdrošināt veselību, dzīvību	16,2 %	9,2 %	11,9 %	52,5 %	10,3 %
Ir mācījies/plāno mācīties ārzemēs	2,2 %	2,9 %	6,4 %	75,0 %	13,5 %
Ir strādājis/plāno strādāt ārzemēs	3,3 %	5,5 %	10,2 %	66,8 %	14,2 %
Ir bijis/plāno doties tūrisma braucienā, atvaļinājumā ārzemēs	12,2 %	14,1 %	19,8 %	45,2 %	8,7 %
Ir uzlabojis/plāno uzlabot attiecības ar savu laulāto, partneri	29,0 %	14,4 %	5,3 %	24,2 %	27,1 %
Ir sācis/plāno sākt vairāk rūpēties par bērniem, mazbērniem	36,6 %	15,8 %	6,5 %	19,2 %	21,9 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

Cik lielā mērā, Jūsprāt, publiskās pārvaldes darbinieki (ministrijās, pašvaldības) pilda savus pienākumus atbilstoši likumam (t. i., likuma garam, ne burtam)? Lūdzam situāciju novērtēt skalā no 0 līdz 10, kur «0» nozīmē «nekad nepilda», bet «10» – «vienmēr pilda»!

T 20

0 – nekad nepilda pienākumus atbilstoši likumam	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 – vienmēr pilda pienākumus atbilstoši likumam	Grūti pateikt/NA	Vidējā vērtība
4,1 %	5,0 %	8,6 %	15,3 %	13,3 %	17,1 %	11,1 %	8,6 %	4,3 %	1,0 %	0,7 %	11,0 %	4,31

Bāze: visi respondenti, n=1000

Vai politiķi un birokrāti nodrošina sabiedrības interešu ievērošanu? Lūdzam situāciju novērtēt skalā no 0 līdz 10, kur «0» nozīmē «nemaz nenodrošina», bet «10» – «pilnīgi nodrošina»?

T 21

0 – nemaz nenodrošina	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 – pilnīgi nodrošina	Grūti pateikt/NA	Vidējā vērtība
7,1 %	8,6 %	11,7 %	16,3 %	14,2 %	14,4 %	9,2 %	4,8 %	2,6 %	0,3 %	0,4 %	10,5 %	3,64

Bāze: visi respondenti, n=1000

Kā Jūs raksturotu ierēdniecību?

T 22

Atzīmētas visas piemērotās atbildes

Darbojas atbilstoši likumiem, profesionāli	12,4 %
Darbība ir atkarīga no biznesa pārstāvju ietekmes	38,0 %
Darbinieki bieži ir nekompetenti, to darbība nav efektīva	40,6 %
Nav atbildes	18,7 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

Kā Jūs raksturotu pašvaldības darbiniekus?

T 22

Atzīmētas visas piemērotās atbildes

Darbojas atbilstoši likumiem, profesionāli	18,5 %
Darbība ir atkarīga no biznesa pārstāvju ietekmes	34,6 %
Darbinieki bieži ir nekompetenti, to darbība nav efektīva	37,4 %
Nav atbildes	17,5 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

T 24

Kā Jūs vērtējat faktu, ka kultūras pieminekļi atrodas privātīpašumā?

	Pilnīgi atbalstu	Drīzāk atbalstu	Drīzāk neatbalstu	Pilnīgi neatbalstu	Grūti pateikt/NA
To, ka baznīcas atrodas draudžu īpašumā	32,9 %	41,4 %	8,8 %	3,5 %	13,4 %
To, ka muižas atrodas privātpersonu īpašumā	12,9 %	36,8 %	23,7 %	9,0 %	17,5 %
To, ka jūgendstila ēkas atrodas privātpersonu vai citu juridisko personu īpašumā	9,5 %	33,0 %	25,8 %	10,3 %	21,4 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

T 25

Kā, Jūsuprāt, valsts veic kultūras mantojuma aizsardzību?

Ļoti labi	1,9 %
Drīzāk labi	34,6 %
Drīzāk slikti	33,6 %
Ļoti slikti	9,8 %
Grūti pateikt/NA	20,1 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

T 26

Kā, Jūsuprāt, vajadzētu būt valsts vai pašvaldību līdzdalībai privātīpašumā nonākušu kultūras pieminekļu uzturēšanā, atjaunošanā, restaurācijā?

Valstij vai pašvaldībai vajadzētu sniegt simtprocentīgu finansiālu atbalstu	17,2 %
Valstij vai pašvaldībai vajadzētu sniegt daļēju finansiālu nodrošinājumu	40,3 %
Valstij vai pašvaldībai nav jāpiedalās privātīpašuma uzturēšanā	23,4 %
Grūti pateikt/NA	19,1 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

T 27

Kā Jūs domājat, vai šīs konfesijas spēj saglabāt savu sakrālās kultūras mantojumu (baznīcas, svētbildes, svētvietas u. tml.)?

	Noteikti spēj	Drīzāk spēj	Drīzāk nespēj	Noteikti nespēj	Grūti pateikt/NA
Katoļi	33,4 %	43,2 %	3,3 %	1,1 %	19,1 %
Luterāņi	28,8 %	44,3 %	5,0 %	1,4 %	20,5 %
Pareizticīgie	36,6 %	40,6 %	3,2 %	1,2 %	18,5 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

T 28

Kāpēc, Jūsprāt, Latvijā nenotiek reģionu vienmērīga sabalansēta attīstība?

Atzīmēts līdz 2 atbilžu variantiem

	Visi (n=1000)	Rīga (n=331)	Pierīga (n=177)	Vidzeme (n=103)	Kurzeme (n=128)	Zemgale (n=122)	Latgale (n=139)
Latvijas politiskai elitei nepietiek atbildības par situāciju atsevišķos reģionos	28,5 %	30,4 %	26,5 %	33,3 %	22,4 %	20,7 %	34,9 %
Nav kvalitatīvā Nacionālā attīstības plāna	30,3 %	36,8 %	25,9 %	23,1 %	23,6 %	34,6 %	28,4 %
Valstī nav nepieciešamā investīciju apjoma	14,9 %	20,5 %	8,1 %	9,7 %	10,5 %	20,4 %	13,6 %
Nepietiekošs mērķtiecīgo investīciju apjoms reģionu attīstībai	17,8 %	22,1 %	12,0 %	11,6 %	19,5 %	19,0 %	16,9 %
Reģioniem nav juridiskās patstāvības	8,3 %	7,5 %	6,9 %	8,4 %	9,5 %	8,2 %	10,6 %
Nepietiekoša administratīvā kapacitāte (spēja) vietējā līmenī	7,2 %	8,2 %	6,9 %	8,7 %	5,7 %	6,0 %	6,9 %
Reģioniem ir dažāda ģeogrāfiskā pievilcība	12,5 %	13,4 %	16,1 %	10,3 %	9,7 %	15,8 %	8,0 %
Pašreizējā Latvijas valsts ārējā politika dažādi skar reģionus	10,7 %	13,2 %	8,8 %	6,8 %	7,5 %	9,1 %	14,5 %
ES skatījumā Latvija ir viens reģions	5,7 %	2,5 %	8,4 %	13,4 %	3,2 %	4,7 %	7,1 %
Reģionālās attīstības ministrijai jāatrodas vienā no atpalikušajiem reģioniem, nevis Rīgā	12,2 %	6,9 %	12,5 %	28,8 %	8,0 %	6,6 %	20,0 %
Cits	0,4 %	0,5 %	0,5 %	0,9 %	0,8 %	0,0 %	0,0 %
Grūti pateikt/NA	19,2 %	13,4 %	25,2 %	16,4 %	32,0 %	22,6 %	13,2 %

Kategorijā «Cits» ietilpst:

Lielā atšķirība starp reģioniem ir vēsturiski veidojusies
Ierēdņi neredz isto stāvokli, lidinās pa mākoņiem
Investīcijas jāsadala proporcionāli visiem reģioniem
Tas ir atkarīgs no piederības konkrētai partijai

minēts 2 reizes
minēts 1 reizi
minēts 1 reizi
minēts 1 reizi

T 29

Vai Jūs atbalstāt 2. līmeņa pašvaldību (reģionālo pašvaldību) izveidošanas ideju?

	Visi (n=1000)	Rīga (n=331)	Pierīga (n=177)	Vidzeme (n=103)	Kurzeme (n=128)	Zemgale (n=122)	Latgale (n=139)
Jā	16,2 %	23,6 %	12,1 %	12,8 %	9,3 %	10,1 %	18,4 %
Nē	33,6 %	18,7 %	35,1 %	51,6 %	49,2 %	40,1 %	32,9 %
Grūti pateikt/NA	50,2 %	57,8 %	52,8 %	35,6 %	41,5 %	49,8 %	48,7 %

T 30

Pēc Jūsu domām, kādas problēmas patlaban visvairāk ir jūtamas Jūsu reģionā?

Atzīmēts līdz 5 atbilžu variantiem

	Visi (n=1000)	Rīga (n=331)	Pierīga (n=177)	Vidzeme (n=103)	Kurzeme (n=128)	Zemgale (n=122)	Latgale (n=139)
Vietējās administrācijas bezatbildība	17,4 %	13,3 %	24,1 %	8,5 %	11,1 %	17,2 %	30,0 %
Bezdarba, efektīvas nodarbinātības problēma	61,8 %	50,2 %	56,3 %	87,3 %	63,7 %	62,9 %	72,7 %
Mājokļu problēma	26,1 %	38,6 %	20,3 %	21,8 %	16,8 %	30,8 %	13,4 %
Sabiedriskā transporta problēma	19,8 %	22,4 %	18,1 %	19,1 %	24,7 %	17,5 %	14,3 %
Ceļu stāvoklis, labiekārtošana	41,0 %	34,5 %	36,0 %	50,7 %	45,2 %	52,1 %	41,1 %
Apkārtējās vides stāvoklis	9,3 %	10,0 %	6,5 %	9,6 %	7,2 %	16,9 %	6,5 %
Piedāvātās izglītības konkurētspēja	7,9 %	7,7 %	5,5 %	6,9 %	14,0 %	7,9 %	6,8 %
Reģionā veikto pārkārtojumu zinātniskais pamatojums	5,2 %	4,8 %	5,9 %	5,4 %	7,9 %	4,7 %	3,1 %
Stāvoklis sabiedriskajā kārtībā, noziedzība	17,9 %	25,8 %	14,0 %	14,3 %	12,8 %	18,6 %	11,7 %
Stāvoklis komunālajā saimniecībā (ieskaitot apkures problēmas)	26,0 %	27,7 %	28,8 %	19,3 %	22,2 %	30,2 %	23,9 %
Augstas cenas	48,9 %	53,4 %	37,4 %	50,3 %	46,7 %	48,8 %	53,1 %
Alkoholisms, narkomānija	35,5 %	36,8 %	32,9 %	29,7 %	35,0 %	39,1 %	36,7 %
Vietējo masu informācijas līdzekļu (TV, radio, prese) objektivitāte	2,2 %	4,6 %	0,9 %	1,9 %	0,0 %	0,8 %	1,7 %
Iedzīvotāju veselība	24,8 %	28,4 %	16,2 %	28,5 %	20,7 %	25,6 %	27,0 %
Iedzīvotāju bezatbildība par situāciju reģionā	8,6 %	7,7 %	7,9 %	9,5 %	8,5 %	11,5 %	8,5 %
Jaunatnes problēmas (ģimenes veidošana, brīvais laiks, sports utt.)	18,2 %	15,4 %	21,1 %	23,3 %	17,3 %	10,9 %	24,2 %
Sociālās nodrošināšanas problēmas (pensijas, bērnodārzi, pansionāti u. c.)	25,9 %	32,0 %	29,6 %	30,7 %	23,9 %	17,4 %	14,5 %
Garīgās kultūras problēmas, neķītrība, antihumānu uzskatu uzspiešana	4,6 %	5,5 %	7,0 %	4,0 %	2,6 %	3,1 %	3,3 %
Nacionālo attiecību problēmas	2,8 %	2,5 %	3,8 %	1,1 %	3,4 %	0,7 %	4,9 %
Korupcija, kukuļņemšana	14,5 %	17,8 %	16,1 %	4,9 %	12,6 %	7,4 %	19,6 %
Citas	0,5 %	1,3 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,7 %	0,0 %
Grūti pateikt/NA	5,2 %	3,8 %	6,0 %	4,1 %	11,8 %	0,7 %	5,9 %

Kategorijā «Citas» ietilpst:

Azartspēļu zāles

Economiskās problēmas

Infrastruktūra, ka ir sastrēgumi

Iznīcinātie rūpniecības uzņēmumi, tagad to visu pērk no ārzemēm

Nav problēmu

minēts 1 reizi

minēts 1 reizi

minēts 1 reizi

minēts 1 reizi

minēts 1 reizi

T 31

Vai Latvijā, Jūsaprāt, ir atzīmējama Latviešu leģiona piemiņas diena 16. martā?

	Visi (n=1000)	Latvietis (-te) (n=623)	Krievs (-iete) (n=311)	Cits (-ta) (n=66)
Jā	43,6 %	61,0 %	21,5 %	15,4 %
Nē	31,6 %	14,0 %	50,6 %	75,3 %
Grūti pateikt/NA	24,8 %	25,0 %	27,9 %	9,3 %

T 32

Vai Latvijā, Jūsaprāt, ir atzīmējama PSRS uzvaras Otrajā pasaules karā diena 9. maijā?

	Visi (n=1000)	Latvietis (-te) (n=623)	Krievs (-iete) (n=311)	Cits (-ta) (n=66)
Jā	47,1 %	32,5 %	65,9 %	70,0 %
Nē	34,0 %	47,9 %	13,7 %	23,5 %
Grūti pateikt/NA	18,9 %	19,6 %	20,5 %	6,5 %

T 33

Vai, Jūsaprāt, pieminēklis Rīgā Pārdaugavā par godu Latvijas atbrīvotājiem no fašisma un PSRS uzvarai Otrajā pasaules kara dienā ir nojaucams?

	Visi (n=1000)	Latvietis (-te) (n=623)	Krievs (-iete) (n=311)	Cits (-ta) (n=66)
Jā	17,7 %	24,3 %	9,5 %	6,2 %
Nē	62,1 %	51,3 %	74,7 %	84,1 %
Grūti pateikt/NA	20,2 %	24,4 %	15,8 %	9,7 %

T 34

Vai, Jūsaprāt, Latvijā ir jāsakārto Otrajā pasaules karā kritušo vācu karavīru kapi un atrastās vācu karavīru mirstīgās atliekas jāpārbedī kapos?

	Visi (n=1000)	Latvietis (-te) (n=623)	Krievs (-iete) (n=311)	Cits (-ta) (n=66)
Jā	64,6 %	70,5 %	56,2 %	59,5 %
Nē	12,8 %	11,2 %	14,6 %	15,8 %
Grūti pateikt/NA	22,6 %	18,2 %	29,2 %	24,7 %

T 35

Kam, Jūsaprāt, ir jāuzņemas galvenā atbildība par Otrajā pasaules karā kritušo padomju karavīru apbedījumu uzturēšanu Latvijā?

	Visi (n=1000)	Latvietis (-te) (n=623)	Krievs (-iete) (n=311)	Cits (-ta) (n=66)
Latvijai	45,7 %	42,0 %	50,1 %	53,5 %
Krievijai	24,3 %	28,8 %	17,9 %	20,2 %
Grūti pateikt/NA	30,0 %	29,3 %	32,0 %	26,2 %

T 36

Ar kādiem Latvijas 20. gs. vēstures notikumiem Jūs lepojaties visvairāk?

Atzīmēts līdz 5 atbilžu variantiem

	Visi (n=1000)	Latvietis (-te) (n=623)	Krievs (-iete) (n=311)	Cits (-ta) (n=66)
Notikumi 1905. gada revolūcijā	6,0 %	4,3 %	9,3 %	4,3 %
Strēlnieku cīņas Ziemassvētku kaujās, Nāves salā, Tīrelpurvā u. c.	20,6 %	29,5 %	9,3 %	5,9 %
Latviešu sarkano strēlnieku cīņas Krievijas Pilsoņu karā	9,3 %	5,2 %	16,0 %	9,0 %
Demokrātiskas Latvijas Republikas izveide 1918. gadā	29,2 %	39,7 %	13,7 %	22,4 %
Uzvara Brīvības cīņās un neatkarīgās Latvijas nosargāšana	23,6 %	31,4 %	14,4 %	7,5 %
Latvijas Republikas saimnieciskie sasniegumi Pirmās brīvvalsts laikā	16,0 %	20,7 %	8,5 %	16,0 %
Kārļa Ulmaņa 15. maija apvērsums un autoritārās Latvijas izveide	7,1 %	9,6 %	3,7 %	4,9 %
Latviešu karavīru cīņa Sarkanās armijas sastāvā pret nacistiskās Vācijas armiju	12,2 %	4,8 %	19,4 %	33,9 %
Latviešu SS leģiona cīņa pret Sarkanarmiju	3,7 %	5,4 %	1,7 %	0,0 %
Nacionālo partizānu cīņas un pretošanās kustība	7,2 %	8,8 %	5,1 %	4,3 %
Padomju okupācijas varas iestāžu represētie cilvēki	3,8 %	4,5 %	3,1 %	1,5 %
Latvijas PSR – viena no PSRS republikām	9,2 %	1,1 %	19,9 %	19,6 %
Atmodas laiks (demonstrācijas, «Baltijas ceļš», barikādes u. c.)	32,2 %	45,7 %	12,6 %	22,0 %
Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atjaunošana	30,0 %	40,3 %	15,3 %	20,6 %
Iestāšanās ES un NATO	18,0 %	20,9 %	15,1 %	9,5 %
Latviešu tautas esība	26,4 %	36,3 %	12,5 %	16,6 %
Cits	0,6 %	0,8 %	0,0 %	1,5 %
Ne ar ko nelepojos	16,5 %	11,0 %	23,8 %	23,5 %
Grūti pateikt/NA	12,7 %	7,6 %	20,8 %	14,0 %

Kategorijā «Cits» ietilpst:

Ar visu Latvijas vēsturi lepojos

Dziesmu svētki

Mūsu eksprezidente V. Viķe-Freiberga

minēts 3 reizes

minēts 2 reizes

minēts 1 reizi

T 37

Par kādiem Latvijas 20. gs. vēstures notikumiem Jūs visvairāk kaunaties?

Atzīmēt līdz 5 atbilžu variantiem! Izsniegt kartiti T37!

	Visi (n=1000)	Latvietis (-te) (n=623)	Krievs (-iete) (n=311)	Cits (-ta) (n=66)
Notikumi 1905. gada revolūcijā	2,1 %	2,3 %	1,9 %	1,8 %
Latviešu sarkano strēlnieku atbalsts boļševikiem un Ļeņinam	11,8 %	16,7 %	5,6 %	4,3 %
Demokrātiskās iekārtas likvidācija un Saeimas atļaišana K. Ulmaņa īstenotajā valsts apvērsumā 1934. gada 15. maijā	4,9 %	4,4 %	4,8 %	9,3 %
Latvijas militārā nepretošanās padomju okupācijai 1940. gada jūnijā	13,2 %	18,5 %	6,1 %	6,1 %
Latvijas okupācija 1940. gadā, Latvijas PSR proklamēšana un iekļaušana PSRS	13,2 %	20,4 %	3,4 %	4,4 %
Latviešu sadarbošanās (kolaboracionisms) ar padomju okupācijas režīmu (1940–1991)	12,2 %	19,4 %	2,8 %	1,6 %
Latviešu sadarbošanās (kolaboracionisms) ar nacistiskās Vācijas okupācijas režīmu (1941–1945)	16,1 %	14,4 %	16,9 %	25,0 %
Latviešu dalība holokaustā	26,0 %	26,5 %	21,8 %	41,3 %
Latviešu SS leģiona izveide, darbība	13,6 %	7,5 %	18,2 %	38,0 %
Latviešu līdzdalība PSRS represijās	24,8 %	32,7 %	12,7 %	21,7 %
Latvijas PSR – viena no PSRS republikām	6,1 %	9,1 %	2,3 %	1,5 %
Atmodas laiks, Latvijas PSR bojāeja, Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atjaunošana	3,6 %	1,3 %	7,6 %	3,1 %
Latvijas valsts darbība pēc neatkarības atjaunošanas	13,4 %	13,1 %	13,4 %	15,0 %
Latvijas dalība ES, NATO	8,4 %	5,5 %	12,5 %	12,1 %
Cits	0,2 %	0,3 %	0,0 %	0,0 %
Ne par ko nekaunos	27,0 %	26,5 %	28,9 %	21,5 %
Grūti pateikt/NA	17,0 %	13,2 %	24,2 %	12,5 %

Kategorijā «Cits» ietilpst:

Attieksme pret latviešiem, jo nodevēju nekad nav trūcis
Nacionālo partizānu darbība

minēts 1 reizi
minēts 1 reizi

T 38

Čik lielā mērā vidusmēra pilsoņi var ietekmēt pašvaldību politiku darbību? Šo iespēju lūdzam novērtēt skalā no 0 līdz 10, kur «0» nozīmē «nekāda ietekme», bet «10» – «ļoti liela ietekme»!

	0 – nekāda ietekme	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 – ļoti liela ietekme	Grūti pateikt/NA	Vidējā vērtība
Visi (n=1000)	14,1 %	10,6 %	14,6 %	12,5 %	10,0 %	14,7 %	6,0 %	6,9 %	3,7 %	1,1 %	1,1 %	4,8 %	3,42
LR pilsoņi (n=852)	12,9 %	10,6 %	14,5 %	12,8 %	10,2 %	14,7 %	6,4 %	7,2 %	4,0 %	1,2 %	1,0 %	4,6 %	3,49
Respondenti bez LR pilsonības (n=148)	19,9 %	10,1 %	14,9 %	11,3 %	8,8 %	14,6 %	4,2 %	5,5 %	2,2 %	0,7 %	1,5 %	6,2 %	3,04

Cik lielā mērā vidusmēra pilsoņi var ietekmēt Saeimas politiku darbību?
Šo iespēju lūdzam novērtēt skalā no 0 līdz 10, kur «0» nozīmē «nekāda ietekme», bet «10» – «ļoti liela ietekme»!

T 39

	0 - nekāda ietekme	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 – ļoti liela ietekme	Grūti pateikt/NA	Vidējā vērtība
Visi (n=1000)	20,4 %	13,3 %	17,4 %	13,0 %	11,4 %	8,4 %	5,4 %	2,2 %	1,8 %	0,5 %	1,1 %	5,2 %	2,66
LR pilsoņi (n=852)	18,8 %	13,0 %	17,6 %	14,0 %	11,4 %	8,5 %	5,9 %	2,3 %	1,9 %	0,4 %	1,0 %	5,2 %	2,73
Respondenti bez LR pilsonības (n=148)	28,3 %	14,6 %	16,6 %	8,0 %	11,4 %	8,0 %	2,7 %	2,0 %	1,5 %	0,7 %	1,5 %	4,8 %	2,32

Cik lielā mērā vidusmēra pilsoņi var ietekmēt Ministru kabineta darbību?
Šo iespēju lūdzam novērtēt skalā no 0 līdz 10, kur «0» nozīmē «nekāda ietekme», bet «10» – «ļoti liela ietekme»!

T 40

	0 - nekāda ietekme	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 – ļoti liela ietekme	Grūti pateikt/NA	Vidējā vērtība
Visi (n=1000)	23,1 %	17,8 %	15,1 %	11,2 %	10,2 %	8,0 %	3,9 %	2,6 %	1,7 %	0,2 %	0,9 %	5,2 %	2,41
LR pilsoņi (n=852)	21,9 %	17,9 %	15,3 %	11,6 %	10,4 %	8,0 %	4,2 %	2,7 %	1,6 %	0,2 %	0,7 %	5,4 %	2,45
Respondenti bez LR pilsonības (n=148)	29,0 %	17,5 %	14,2 %	9,5 %	9,4 %	8,2 %	2,6 %	1,9 %	2,3 %	0,0 %	1,5 %	4,0 %	2,24

Domājot par to, cik lielā mērā balsojums vēlēšanās ietekmē mūsu dzīvi, lūdzu, novērtējiet vai, Jūsaprāt, tam, par kuru partiju cilvēks nobalso Saeimas vēlēšanās, ir liela ietekme uz sabiedrības dzīvi vai arī tam nav nekādas nozīmes, par kuru partiju balso – rezultāts būs viens un tas pats. Savu viedokli lūdzam novērtēt skalā no 0 līdz 10, kur «0» nozīmē «nav nozīme par ko balso, rezultāts būs viens un tas pats», bet «10» – «tam ir ļoti liela nozīme, par ko balso»!

T 41

	0 - nekāda ietekme	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 – ļoti liela ietekme	Grūti pateikt/NA	Vidējā vērtība
Visi (n=1000)	11,4 %	10,3 %	8,9 %	10,5 %	12,3 %	14,3 %	6,8 %	6,9 %	5,1 %	2,0 %	4,0 %	7,5 %	3,98
LR pilsoņi (n=852)	11,4 %	10,0 %	8,7 %	10,2 %	12,1 %	15,1 %	7,6 %	6,9 %	5,3 %	1,9 %	4,5 %	6,4 %	4,06
Respondenti bez LR pilsonības (n=148)	11,7 %	12,0 %	10,1 %	12,0 %	13,3 %	10,6 %	2,7 %	6,7 %	4,1 %	2,1 %	1,9 %	12,7 %	3,54

Cik liela nozīme ir tam, par kuru partiju vai sarakstu cilvēks nobalso pašvaldību vēlēšanās? Savu viedokli lūdzam novērtēt skalā no 0 līdz 10, kur 0 nozīmē «nav nozīme par ko balso, rezultāts būs viens un tas pats», bet 10 – «tam ir ļoti liela nozīme, par ko balso»!

T 42

	0 – nekāda ietekme	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 – ļoti liela ietekme	Grūti pateikt/NA	Vidējā vērtība
Visi (n=1000)	8,2 %	6,6 %	7,6 %	7,7 %	10,4 %	15,5 %	9,9 %	9,3 %	8,2 %	2,9 %	5,0 %	8,6 %	4,71
LR pilsoņi (n=852)	8,2 %	6,7 %	7,7 %	6,5 %	10,3 %	16,0 %	10,6 %	8,9 %	9,1 %	3,2 %	5,6 %	7,2 %	4,80
Respondenti bez LR pilsonības (n=148)	8,0 %	5,9 %	7,5 %	13,6 %	11,1 %	12,8 %	6,8 %	11,5 %	4,0 %	1,5 %	1,9 %	15,5 %	4,21

Vai, Jūsaprāt, valdību krišana Latvijā pēdējos 10 gados ir bijusi saistīta ar atbildību par valdības darbu vai ar politiku savstarpējām nesaskaņām?

T 43

	Visi (n=1000)	LR pilsoņi (n=852)	Respondenti bez LR pilsonības (n=148)
Pilnībā atbildība	6,0 %	5,9 %	6,4 %
Drīzāk atbildība	16,7 %	17,0 %	15,4 %
Drīzāk nesaskaņas	35,1 %	34,9 %	36,0 %
Pilnībā nesaskaņas	25,1 %	25,4 %	23,6 %
Grūti pateikt/NA	17,1 %	16,7 %	18,6 %

Es Jums nolasišu vairākas jomas. Lūdzu, norādiet, vai, Jūsaprāt, valsts lomai būtu jābūt lielākai, tādi pašai kā tagad vai mazākai?

T 44

	Lielākai	Tādi pašai kā tagad	Mazākai	Grūti pateikt/NA
Ekonomika	85,6 %	7,8 %	1,1 %	5,5 %
Sociālā aprūpe	85,0 %	9,5 %	0,3 %	5,3 %
Ekoloģija	56,3 %	34,2 %	2,7 %	6,8 %
Izglītība	69,8 %	23,8 %	1,2 %	5,2 %
Kultūra	46,5 %	43,4 %	4,3 %	5,8 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

T 45

Kam būtu jāuzņemas galvenā atbildība šādās jomās?

	Valstij	Pašam cilvēkam	Grūti pateikt/NA
Ekonomisko problēmu risināšana	90,2 %	6,8 %	3,0 %
Sociālo problēmu risināšana	87,9 %	9,1 %	3,0 %
Vides aizsardzība	58,9 %	33,7 %	7,4 %
Izglītības ieguve	49,9 %	46,5 %	3,7 %
Kultūras aktivitātes	46,5 %	45,2 %	8,3 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

T 46

Kuru minēto organizāciju darbā Jūs esat iesaistījies vai esat biedrs?

Reliģiskās un baznīcas organizācijas, draudzes	8,8 %
Arodbiedrības	9,6 %
Politiskās partijas un grupas	1,2 %
Profesionālās apvienības, biedrības	3,4 %
Vides aizsardzības organizācijas	1,4 %
Etnisko minoritāšu organizācijas	0,7 %
Jaunatnes klubi, organizācijas, studentu korporācijas	2,8 %
Sieviešu kustības	1,5 %
Brīvprātīgās veselības aizsardzības biedrības	1,1 %
Sporta, atpūtas organizācijas un klubi	6,1 %
Organizācijas, kas sniedz palīdzību veciem, slimiem cilvēkiem, trūkcūcietējiem	0,9 %
Organizācijas, kas piedalās cilvēktiesību problēmu risināšanā	0,5 %
Organizācijas, kas piedalās vietējo problēmu risināšanā dzīves vietā	0,6 %
Mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi (koris, tautisko vai moderno deju kolektīvs, rokgrupa vai cits)	7,7 %
Cita organizācijas	0,5 %
Nekur nepiedalos	65,8 %
Nav atbildes	2,7 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

Kategorijā «Cita organizācija» ietilpst:

Garāžas kooperatīvā organizācijā

minēts 1 reizi

NVO

minēts 1 reizi

Patriotiskās audzināšanas un militārās tuvciņas skola

minēts 1 reizi

Represēto apvienība

minēts 1 reizi

Zemessardze

minēts 1 reizi

T 47

Cik lielā mērā Jūs jūtat atbildību par to, kādi ir dzīves apstākļi...

	Ļoti lielā	Lielā	Zināmā mērā	Ne visai daudz	Nemaz nejutu	Nezin	NA
...Jūsu ģimenei	61,0 %	24,0 %	11,0 %	1,5 %	0,7 %	0,7 %	1,1 %
...Jūsu kaimiņiem	2,5 %	7,9 %	21,9 %	27,2 %	32,3 %	5,9 %	2,4 %
...Jūsu pagasta, pilsētas iedzīvotājiem	1,3 %	4,1 %	20,9 %	26,1 %	38,1 %	6,4 %	3,0 %
...Mūsu valsts iedzīvotājiem	0,9 %	4,2 %	17,2 %	25,2 %	41,6 %	7,3 %	3,7 %
...Eiropas iedzīvotājiem	0,6 %	2,4 %	9,4 %	20,5 %	52,4 %	10,2 %	4,5 %
...Cilvēcei	1,8 %	4,1 %	12,0 %	20,3 %	45,4 %	11,3 %	5,2 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

T 48

Lūdzu, norādiet, cik lielā mērā Jūs piekrītat šādiem apgalvojumiem!

	Pilnīgi piekrītu	Drīzāk piekrītu	Drīzāk nepiekrītu	Pilnīgi nepiekrītu	Grūti pateikt/NA
Uzskatu, ka valsts budžeta veidotāji pietiekami atskaitās sabiedrības priekšā	3,2 %	14,0 %	37,7 %	37,0 %	8,2 %
Uzskatu, ka sabiedrībai ir pietiekošas iespējas līdzdarboties valsts budžeta prioritāšu noteikšanā	4,5 %	12,8 %	38,7 %	32,7 %	11,3 %
Uzskatu, ka valsts budžets tiek veidots atbildīgi	1,7 %	14,1 %	43,3 %	28,2 %	12,8 %
Uzskatu, ka manas mājsaimniecības rīcībā esošie līdzekļi tiek tērēti saprātīgi	32,7 %	45,6 %	9,4 %	3,0 %	9,3 %
Plānojot savas mājsaimniecības izdevumus, ņemu vērā arī mērķus, kurus gribētu sasniegt nākotnē	34,5 %	42,1 %	10,5 %	2,0 %	11,0 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

T 49

Vai Latvijas valdībai ir pienākums atbalstīt latviešu diasporu ārzemēs?

	Noteikti jāatbalsta	Drīzāk ir jāatbalsta	Drīzāk nav jāatbalsta	Noteikti nav jāatbalsta	Grūti pateikt/NA
Cilvēkus, kuri no Latvijas aizbrauca pēdējo 10-15 gadu laikā	8,9 %	28,0 %	23,4 %	12,7 %	26,9 %
Cilvēkus, kuri no Latvijas aizbrauca agrāk (piem., 19. gs. beigās, kara gados u. tml.)	9,0 %	22,4 %	22,5 %	16,6 %	29,5 %

Bāze: visi respondenti, n=1000

T 50

Ļaudis dažādi vērtē cilvēkus, kuri pēdējā laikā ir devušies strādāt uz ārzemēm.
Kāda ir Jūsu attieksme pret šiem cilvēkiem?

Ļoti pozitīva	16,2 %
Drīzāk pozitīva	30,0 %
Ne pozitīva, ne negatīva	39,0 %
Drīzāk negatīva	8,5 %
Ļoti negatīva	2,0 %
Grūti pateikt/NA	4,3 %
<i>Bāze: visi respondenti, n=1000</i>	

T 51

Kā Jūs vērtējat valdības politiku pret latviešu diasporu ārzemēs?

Ļoti pozitīvi	1,3 %
Drīzāk pozitīvi	12,1 %
Drīzāk negatīvi	16,0 %
Ļoti negatīvi	4,8 %
Neko nezinu par šādu politiku	46,3 %
Grūti pateikt/NA	19,5 %
<i>Bāze: visi respondenti, n=1000</i>	

Īss galveno tautas attīstības rādītāju apskats 2007/2008

Kopš 1990. gada tiek aprēķināts un publicēts tautas attīstības indekss (TAI) – skaitlisks tautas attīstības raksturotājs konkrētā valstī. TAI tiek aprēķināts, ņemot vērā trīs tautas attīstības pamatdimensijas:

- mūža ilgumu un veselīgumu (paredzamo mūža ilgumu),
- zināšanu līmeni (pieaugušo lasītprātību un visu izglītības iestāžu apmeklētāju īpatsvaru attiecīgajā vecumgrupā),
- cilvēka cieņai atbilstošu dzīves līmeni (reālo iekšzemes kopproduktu (IKP) uz vienu iedzīvotāju Eiropas norēķinu vienībās vai ASV dolāros pēc pirktspējas paritātes standartiem).

Tautas attīstības jēdziens vienmēr ir plašāks nekā tās pamatrādītāji. TAI vien nedod visaptverošu tautas attīstības stāvokļa ainu. Lai iegūtu plašāku skatījumu uz tautas attīstību, TAI ir jāpapildina ar citiem svarīgiem tautas attīstības rādītājiem.

Īsajā tautas attīstības rādītāju apskatā pamatā ir izmantota LR Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) rīcībā esošā informācija par 2007. un 2008. gadu (stāvoklis 2009. gada 1. jūlijā), kā arī vienreizējo apsekojumu rezultātā iegūtā informācija. Ar divu gadu nobīdi tiek publicēti dati par māj-saimniecību rīcībā esošajiem ienākumiem – šo datu informācijas avots ir Kopienas statistikas ienākumu un dzīves

apstākļu apsekojums (EU SILC); ar viena gada nobīdi – salīdzinošie dati par izglītību no «Eurostat» datubāzes par Eiropas Savienības 27 dalībvalstīm.

Veselība un mūža ilgums

Pasaules veselības organizācija 1948. gadā veselību definēja kā pilnīgu fizisku, garīgu un sociālu labklājību, uzsverot, ka tā ir plašāks jēdziens par stāvokli bez slimībām vai nevarības. Par galvenajiem tautas veselības vērtēšanas kritērijiem pieņemts uzskatīt šādus rādītājus: iedzīvotāju dzimstība un mirstība, iedzīvotāju dabiskais pieaugums, zīdaiņu mirstība, kā arī jaundzimušo sagaidāmais dzīves ilgums. Latvijai visi šie rādītāji, kā arī to virzība ir nelabvēlīga: iedzīvotāju dzimstība ir zema, iedzīvotāju dabiskais pieaugums – negatīvs, mirstība – augsta, bet jaundzimušo sagaidāmais dzīves ilgums ir viens no visīsākajiem Eiropā.

2008. gadā dzimušo iedzīvotāju vidējais paredzamais mūža ilgums bija 72,7 gadi (vīriešiem – 67,2 gadi, sievietēm – 77,9 gadi).

Latvijā pastāv ievērojama atšķirība starp vīriešu un sieviešu mūža garumu, vīriešiem tas ir par 10,7 gadiem īsāks nekā sievietēm. Paredzamā mūža ilguma atšķirība starp dzimumiem Latvijā ir gandrīz divas reizes lielāka nekā citās Eiropas Savienības valstīs.

P 1

Vidējais paredzamais mūža ilgums dažās ES dalībvalstīs, gadi

Valstis	Gads	Vīriešiem	Sievietēm
ES-27	2006	76,3	82,4
Zviedrija	2007	79,0	83,1
Itālija	2006	78,5	84,2
Vācija	2007	77,4	82,7
Spānija	2007	77,8	84,3
Grieķija	2007	77,1	81,8
Latvija	2008	67,2	77,9
Lietuva	2007	64,9	77,2
Igaunija	2007	67,2	78,8

Avots: Eiropas Kopienas Statistikas biroja «Eurostat» datu bāze *NewCronos*. Nacionālo statistikas organizāciju dati.

2001. gada 6. martā Ministru kabinetā akceptētajā sabiedrības veselības stratēģijā ir noteikts, ka līdz 2010. gadam Latvijā jaundzimušo vidējam paredzamajam mūža ilgumam jātuvinās vismaz 95 % no Eiropas Savienības dalībvalstu vidējiem rādītājiem.

Mirstības un mūža ilguma tabulu aprēķini rāda, ka, piemēram, vīriešu, kuri 2007. gadā sasnieguši 60 gadu vecumu, vidējais turpmākās dzīves ilgums ir 15 gadi, to pašu vecumu sasniegušām sievietēm – 21 gads. Vidēji Eiropas Savienībā šis rādītājs ir attiecīgi 20 un 24 gadi.

Latvijā turpinās iedzīvotāju skaita samazināšanās tendence. 2008. gadā salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu iedzīvotāju skaits samazinājies par 0,4 procentiem. Kopš 2000. gada iedzīvotāju kopskaits samazinājies par vairāk nekā 110 tūkstošiem cilvēku jeb par 4,7 procentiem.

2008. gadā Latvijā bija augstākā dzimstība kopš 1994. gada. Valstī piedzima 23,9 tūkstoši bērnu, t. i., par

675 bērniem vairāk nekā 2007. gadā. Summārais dzimstības koeficients (vidējais bērnu skaits, kas varētu piedzimt sievietei viņas dzīves laikā, saglabājoties attiecīgā gada dzimstības līmenim) 2008. gadā bija 1,45 (2007. gadā – 1,41).

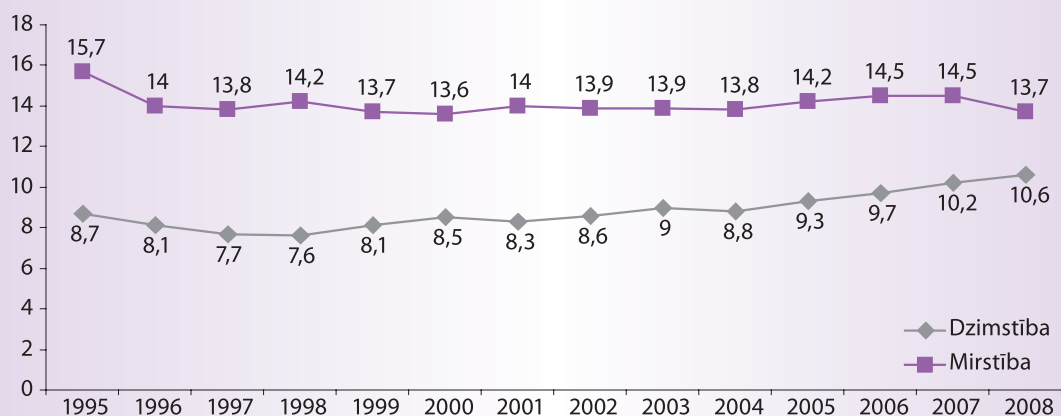
Iedzīvotāju mirstību raksturojošie dati liecina, ka pēdējos divos gados situācija nav būtiski mainījusies. Mirušo skaits 2008. gadā bija 31 tūkstotis, bet vispārējais mirstības koeficients (mirušo skaits uz 1000 iedzīvotājiem) bija 13,7. 2008. gadā mirstība pārsniedza dzimstību 1,3 reizes.

Nāves cēloņu struktūra ir nemainīga. Tāpat kā iepriekšējos gados, trīs galvenie nāves cēloņi ir asinsrites sistēmas slimības, audzēji un ārējo iedarbību sekas.

Visizplatītākais nāves cēlonis Latvijā ir asinsrites sistēmas slimības. 2008. gadā no tām nomira 16,5 tūkstoši cilvēku jeb 53,2 % no mirušo kopskaita. Nākamā lielākā nāves cēloņu grupa ir audzēji. No tiem 2008. gadā miruši 5,9 tūkstoši cilvēku jeb 19,1 % visu mirušo. Vīriešiem mirstība no

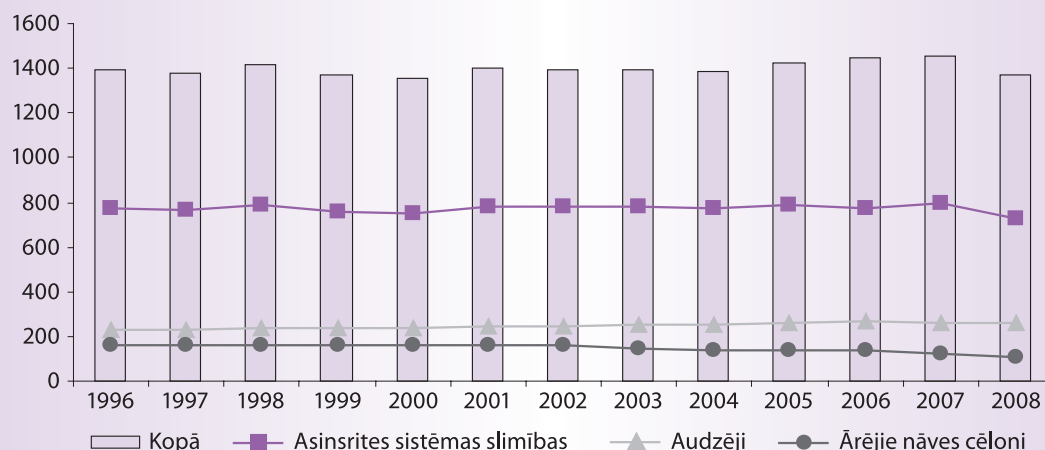
P 2

Iedzīvotāju dzimstība un mirstība 1995.–2008. gadā (uz 1000 iedzīvotājiem)



P 3

Mirstības līmenis pa galvenajiem nāves cēloņiem 1995.–2008. gadā (mirušo skaits uz 100 000 iedzīvotāju)



audzējiem ir lielāka nekā sievietēm. Trešo vietu nāves cēloņu struktūrā ieņem ārējie nāves cēloņi (tišs paškaitējums, nelaimes gadījumi, saindēšanās, traumas). 2008. gadā nedabiskā nāvē miruši 2445 cilvēki jeb 7,9 % no visiem mirušajiem. Vīriešiem mirstība ārējo nāves cēloņu dēļ ir 3 reizes augstāka nekā sievietēm.

Pēdējos gados nav novērota būtiska sabiedrības veselības stāvokļa uzlabošanās.

Joprojām pirmajā vietā ir saslimstība ar sirds un asinsvadu slimībām. Latvijas rādītāji ir vieni no augstākajiem Eiropā.

2008. gadā saslimstība ar tuberkulozi ir sasniegusi zemāko līmeni pēdējo 12 gadu laikā, taču kopumā tā joprojām ir augsta – 41 gadījums uz 100 000 iedzīvotāju (1990. gadā – 27 gadījumi).

Pēdējos gados pieaug saslimstība ar ļaundabīgiem audzējiem. 2008. gadā 9,3 tūkstošiem slimnieku diagnoze noteikta pirmoreiz (2007. gadā – 9,2 tūkstošiem).

Satraucoša ir HIV straujā izplatīšanās. Reģistrēto HIV inficēšanās gadījumu skaits 2008. gadā salīdzinājumā ar 2007. gadu ir palielinājies no 15,4 gadījumiem līdz 15,8 gadījumiem uz 100 000 iedzīvotāju. Saslimstība ar AIDS arī ir palielinājusies no 1,6 gadījumiem uz 100 000 iedzīvotājiem 2007. gadā līdz attiecīgi 4,0 gadījumiem 2008. gadā.

2008. gadā CSP piedalījās Eiropas iedzīvotāju veselības apsekojumā, kura laikā daudzu citu jautājumu vidū tika noskaidrots cilvēku subjektīvais viedoklis par savu veselību. Apsekojumā iegūtā informācija liecina, ka procentuāli lielākā daļa iedzīvotāju savu veselības stāvokli raksturo kā vidēju vai labu.

Veselība visa mūža garumā ir viens no galvenajiem veselības politikas īstenošanas pamatpostulātiem. To nevar nodrošināt bez pašu iedzīvotāju līdzdarbības savas veselības uzturēšanā un aizsardzībā. Neatņemams priekšnoteikums mērķtiecīgai rīcībai ir pareiza izpratne par veselību un to noteicošajiem faktoriem. Liekais svars un aptaukošanās, nepietiekama fiziskā aktivitāte, alkohola un narkotiku lietošana, smēķēšana – tie ir būtiski faktori, kuri ietekmē

indivīda veselības stāvokli. Kvalitatīva veselības aprūpes sistēmas reforma nedos vēlamo rezultātu, ja vienlaikus netiks celts sabiedrības zināšanu un apziņas līmenis veselības jautājumos.

Iepriekš minētajā veselības apsekojumā tika konstatēts, ka 24 % iedzīvotāju kā galveno iemeslu, kāpēc viņiem ir nācies atteikties no medicīnas speciālista palīdzības saņemšanas, nosauc: «nevarēja to atļauties, jo bija pārāk dārgi».

Kopējie izdevumi veselības aprūpei no iekšzemes kopprodukta 2007. gadā salīdzinājumā ar 2006. gadu ir samazinājušies, un to īpatsvars ir 6,2 procenti.

Valsts izdevumi veselībai no IKP 2008. gadā salīdzinājumā ar 2007. gadu ir nemainīgi un veido 3,6 %, bet tas ir mazāk nekā 2006. gadā (3,9 %).

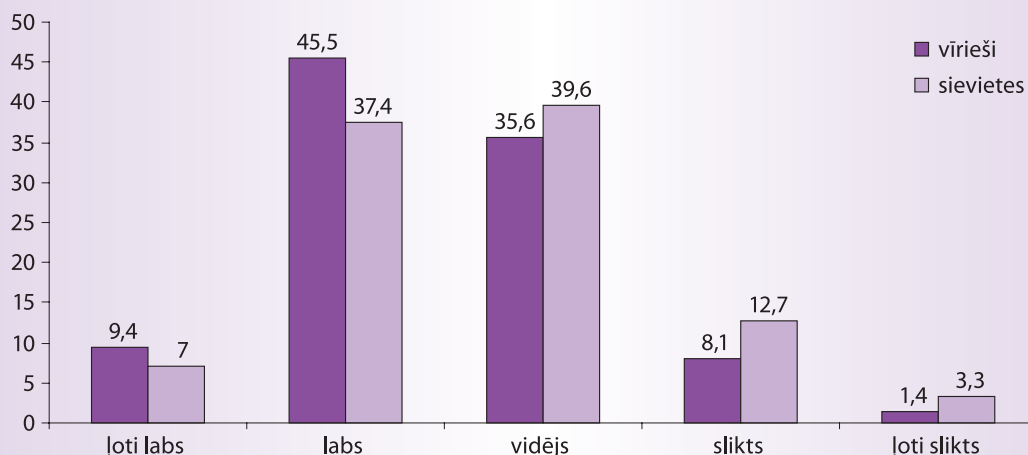
Izglītība

Ar izglītības veicināšanu un atbalstu savu nākotni saista ikviens nācija, valsts, tās likumdevējvara un izpildvara, politiskās organizācijas. Izglītība nozīmē ne tikai valsts gara bagātību izaugsmi, bet arī tās valstiskuma nostiprināšanos, ekonomisko izaugsmi un tautas labklājību. Izglītība tiek nosaukta kā viens no galvenajiem faktoriem nabadzības apkarošanā un dzīves līmeņa paaugstināšanā. Cilvēkam jābūt vismaz vidējai izglītībai, lai varētu aktīvi piedalīties sociālajā un ekonomiskajā dzīvē.

Latvijas prioritārie darbības virzieni Lisabonas stratēģijas mērķu sasniegšanai izglītības jomā ir zināšanu un inovāciju stimulēšana, izglītības un prasmju uzlabošana. Lisabonas stratēģija paredz, ka 2010. gadā vismaz 85 % jauniešu vecumā no 20 līdz 24 gadiem būs ieguvuši pilnu vidējo izglītību. Šajā jomā Latvijā situācija ir labāka nekā vidēji Eiropas Savienībā. Tā, piemēram, 86,2 % 18 gadus vecu jauniešu Latvijā ir iesaistīti izglītībā, kurpretim vidēji Eiropas Savienībā – 77,4 %. Augstākajā izglītībā iesaistīti 32,9 % jauniešu vecuma grupā no 20 līdz 24 gadiem, un tas ir piektais labākais rezultāts ES (vidēji ES – 28,2 %).

P 4

Vīriešu un sieviešu veselības pašnovērtējums 2008. gadā, procentos



Latvijā tradicionāli augsti ir izglītībā iesaistīto skolēnu/studentu rādītāji. Piemēram, augstskolu studentu skaits uz 10 tūkstošiem iedzīvotāju ir viens no augstākajiem ES dalībvalstīs – 2007. gadā 563 studenti (ES–25 2005. gadā – 375).

2008./2009. mācību gadā darbu uzsāka 982 vispārīgglītojošās skolas ar kopējo audzēkņu skaitu – 249,4 tūkst., tas ir par 14,5 tūkst. jeb 5,5 % mazāk nekā iepriekšējā mācību gadā.

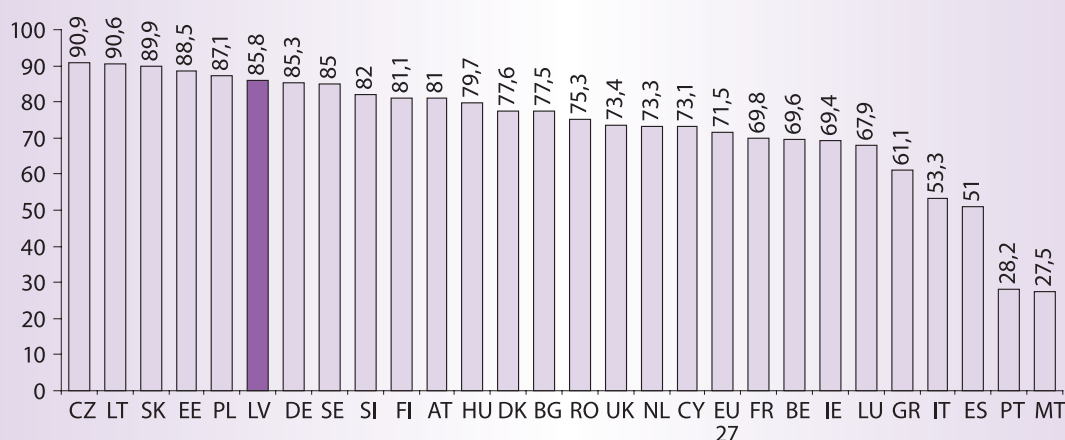
Pēdējos gados skolēnu skaits pamatzglītībā turpina samazināties. Pamatizglītību 2008. gadā ieguva 28,2 tūkst.

skolēnu, vairāk nekā trešā daļa no viņiem izglītību turpina profesionālās izglītības iestādēs, 63 % – vispārējās vidējās izglītības iestādēs, aptuveni 5 % jauniešu mācības uzreiz neturpina.

2008./2009. mācību gadā vispārējo vidējo izglītību ieguva 20,3 tūkst. skolēnu jeb par 412 skolēniem mazāk nekā iepriekšējā mācību gadā. Aptuveni 3/4 visu vidusskolas beidzēju tajā pašā rudenī iestājas augstākajās mācību iestādēs, 3 % mācības turpina profesionālās izglītības iestādēs, 22 % mācības neturpina.

P 5

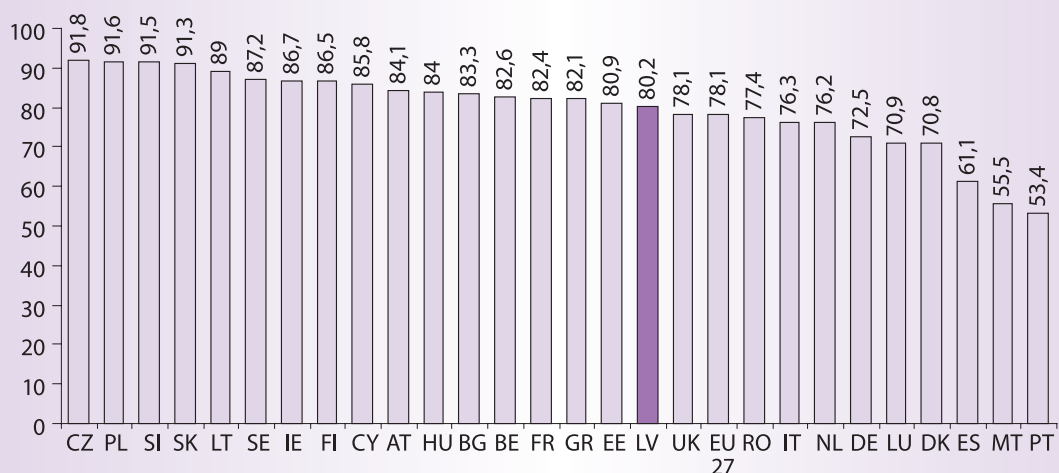
Iedzīvotāju īpatsvars ar iegūtu vidējo izglītību vecumgrupā 25–64 gadi Eiropas Savienības valstīs 2008. gadā, procentos



Avots: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

P 6

Iedzīvotāju īpatsvars ar iegūtu vidējo izglītību vecuma grupā 20–24 gadi Eiropas Savienības valstīs 2007. gadā, procentos



Avots: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

2008./2009. mācību gadā Latvijā bija 63 speciālās izglītības iestādes (skolas bērniem ar fiziskās un garīgās attīstības traucējumiem), kurās izglītību iegūst 2,7 % no kopējā skolēnu skaita. 1432 skolēni ar īpašām vajadzībām (0,6 % no visiem skolēniem) ir integrēti vispārizglītojošās skolās.

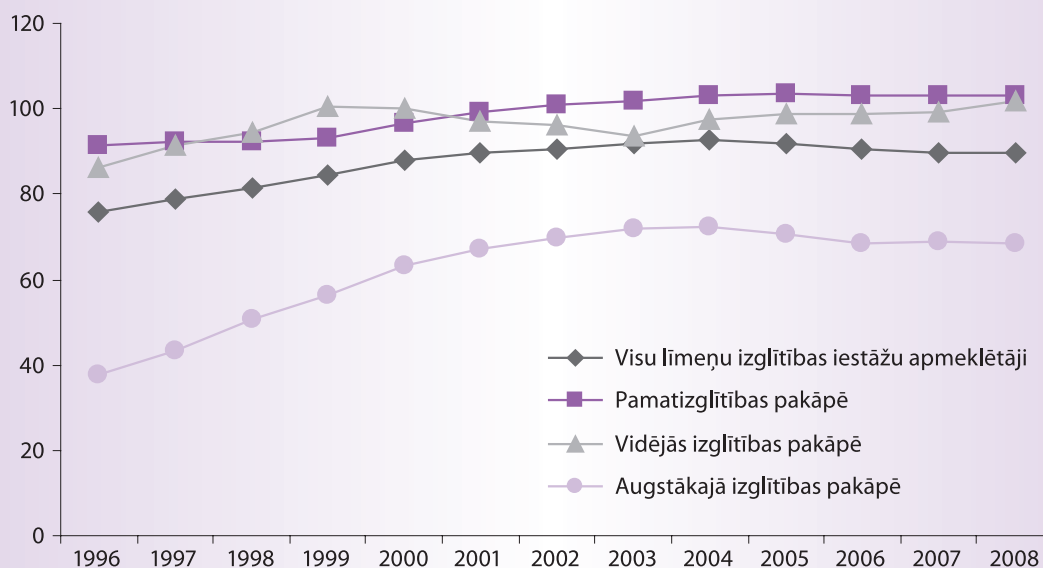
2008./2009. mācību gadā 92 profesionālās izglītības iestādēs mācījās 38,8 tūkst. audzēkņu un tās beidza 8,9 tūkst. Katru gadu profesionālās izglītības iestāžu audzēkņu skaits samazinās. Salīdzinājumā ar 2000. gadu šo iestāžu audzēkņu skaits samazinājies gandrīz par 10 tūkst.šiem.

Augstāko izglītību Latvijā var iegūt 60 augstākās izglītības iestādēs – 34 augstskolās (20 valsts un

14 privātās) un 26 koledžās (18 valsts dibinātas un 8 privāto personu dibinātas). 2008./2009. mācību gadā augstskolās un koledžās studēja 125,4 tūkst. studentu jeb par 2400 studentiem mazāk nekā iepriekšējā mācību gadā. Samazinājies arī augstskolās uzņemto studentu skaits: no 43,9 tūkst. 2007./2008. mācību gadā uz 41,6 tūkst. 2008./2009. mācību gadā. Šajā pašā mācību gadā, iegūstot akadēmisko grādu vai kvalifikāciju, augstskolas beiguši 24,2 tūkst. absolventu. Salīdzinot augstskolās un koledžās uzņemto studentu skaitu ar beigušo skaitu, varam secināt, ka apmēram 25–30 % studentu studijas nepabeidz.

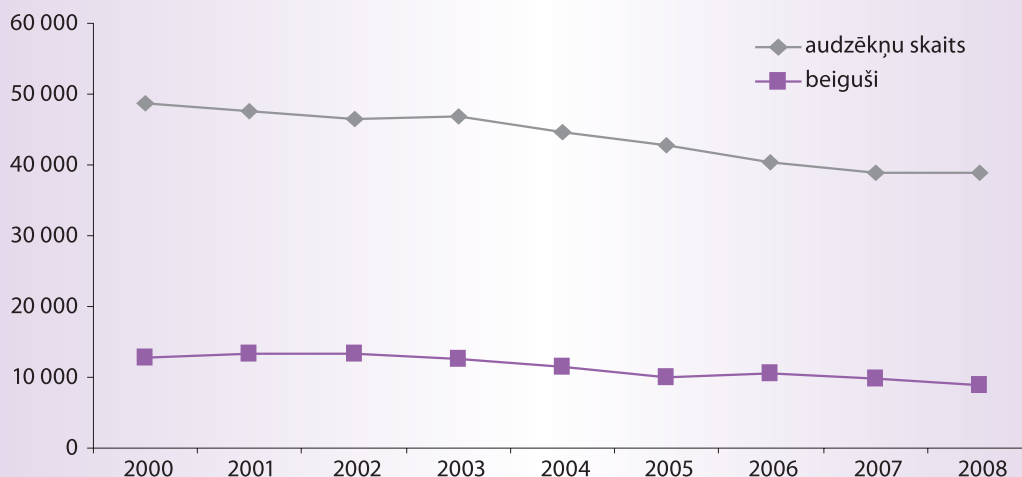
P 7

Izglītības rādītāji, procentos



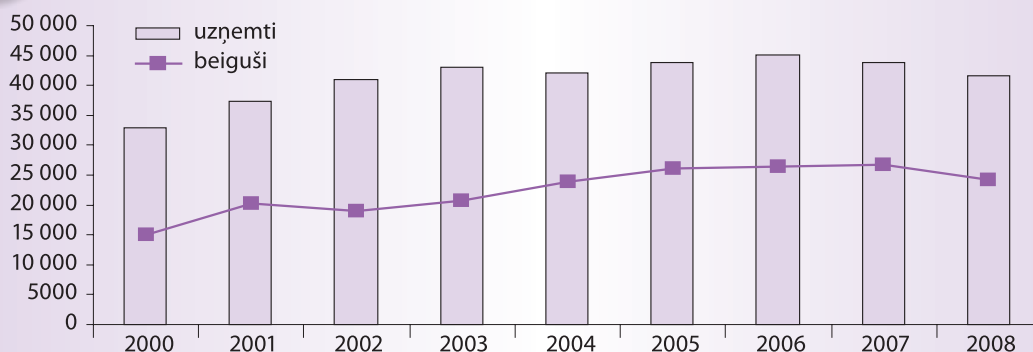
P 8

Profesionālās izglītības iestāžu audzēkņu skaita dinamika 2000.–2008. gadā



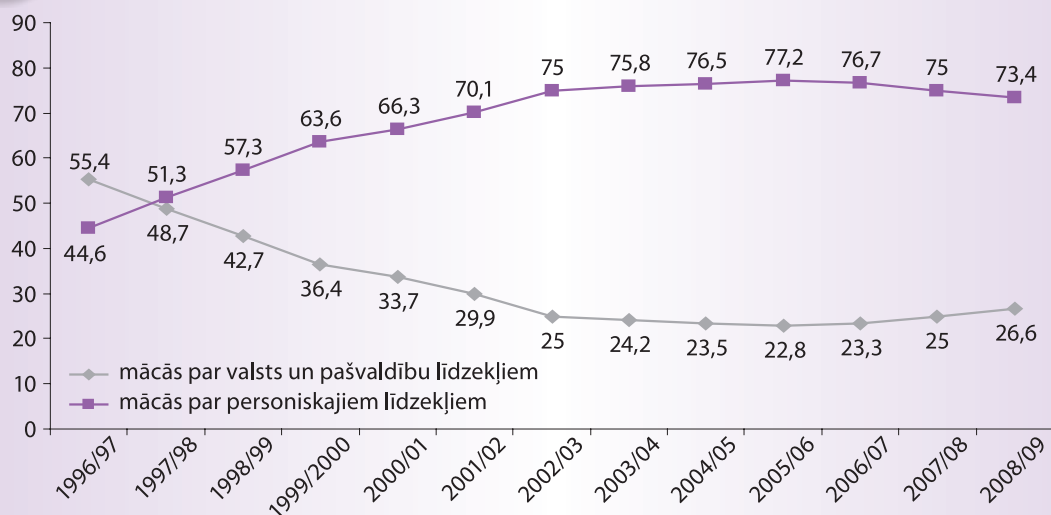
P 9

Uzņemto un beigušo skaita dinamika augstskolās un koledžās 2000.–2008. gadā



P 10

Studentu skaits augstskolās un koledžās sadalījumā pēc mācību maksas finansējuma veida (mācību gada sākumā, procentos)



P 11

Izglītības finansēšana

Gads	Procentos no valsts kopbudžeta	Procentos no iekšzemes kopprodukta
2000	16,9	6,8
2001	18,3	6,9
2002	18,5	6,3
2003	17,5	6,0
2004	16,5	5,8
2005	17,3	6,1
2006	15,6	5,6
2007	16,2	5,8
2008	16,9	6,5

Populārākās tematiskās jomas, kuras apgūst lielākā daļa studentu, ir sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības (52,9 %), inženierzinātnes, ražošana, būvniecība (11,3 %) un izglītība (9,0 %).

2008./2009. mācību gadā ir palielinājies studējošo skaits valsts budžeta finansētajās studiju vietās, tomēr 73 % studentu mācās par personiskajiem līdzekļiem.

Lai veiksmīgi realizētu Lisabonas stratēģijas prasības, Latvijai līdz ar citām ES dalībvalstīm jādod savs ieguldījums mūžizglītības pasākumu veicināšanā. Lai to nodrošinātu, Ministru kabinets 2008. gada 9. aprīlī apstiprināja programmu Mūžizglītības politikas pamatnostādņu 2007.–2013. gadam ieviešanai 2008.–2010. gadā. Programmas ieviešanas galvenais rezultāts būs mūžizglītības procesā iesaistīto personu skaits 2010. gadā 12,5 % apmērā no mūžizglītības mērķa grupas (25–64 gadi). Saskaņā ar Darbaspēka apsekojuma datiem 2008. gadā mūžizglītības aktivitātēs bija iesaistīti 6,8 % cilvēku attiecīgajā vecuma grupā.

Viens no izglītības stūrakmeņiem ir tās finansiālais nodrošinājums. Latvijas izglītības iestāžu saņemtā finansējuma avoti ir valsts budžets, pašvaldību budžets, fizisko un juridisko personu līdzekļi, kā arī ārvalstu palīdzība.

Ekonomiskie rādītāji

Iekšzemes kopprodukta dinamika

Iekšzemes kopprodukta (IKP) būtība ir pievienotā vērtība no ekonomiskās darbības, kas noteiktā laika posmā ir radīta visās tautsaimniecības nozarēs. Laika periodā no 2005. līdz 2007. gadam Latvijā bija vērojama strauja ekonomiskā izaugsme, un IKP pieauga ik gadu vidēji par 11 % (2007. gadā – par 10 %). Augstos izaugsmes tempus nodrošināja galvenokārt iekšējais pieprasījums. Būtiski pieauga kā privātais patēriņš, tā investīcijas.

IKP pieaugumu 2007. gadā veicināja apjoms kāpums šādās nozarēs: finansēs – 22,5 %, ieguves rūpniecībā un karjeru izstrādē – 14,7 %, būvniecībā – 14,4 % un tirdzniecībā – 12,7 %.

2007. gada vidū izaugsmes tempi sāka mazināties, un 2008. gadā IKP apjoms salīdzinājumā ar 2007. gadu saruka par 4,6 %. Visbūtiskāk kopējo IKP kritumu 2008. gadā noteica tirdzniecības pakalpojumu un apstrādes rūpniecības ražošanas apjomu samazinājums. Ievērojami kritušie ražošanas apjomi arī būvniecībā.

2008. gadā Latvijā IKP uz vienu iedzīvotāju, rēķināts pirkjspējas paritātes vienībās, saskaņā ar «Eurostat» datiem ir 55,7 % no ES-27 vidējā līmeņa.

Ienākumu sadalījums un izdevumi

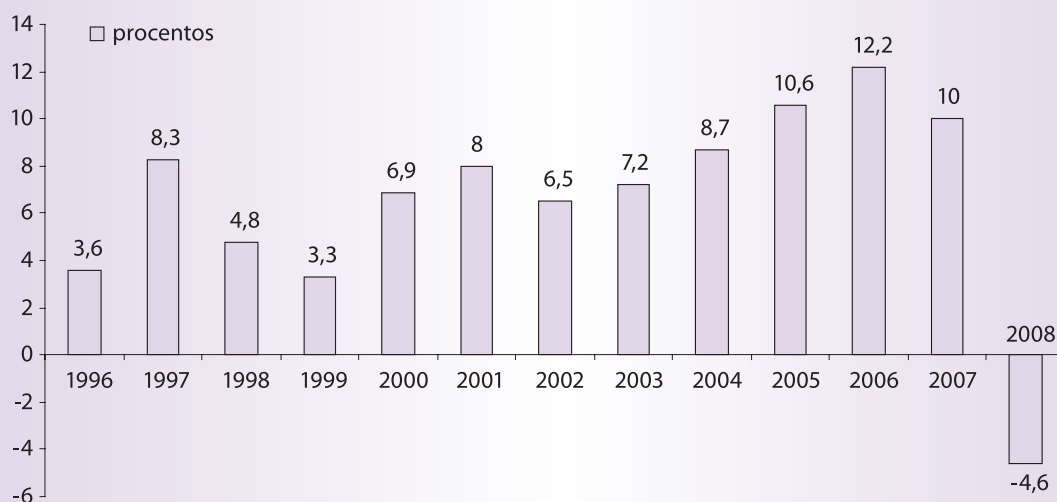
Pēdējos gados līdz ar ekonomisko izaugsmi valstī bija palielinājušies arī iedzīvotāju ienākumi. 2006. gadā māj-saimniecības rīcībā esošais ienākums vidēji valstī, rēķi-not uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī, sasniedza 154,16 latus. Salīdzinājumā ar 2005. gada rādītājiem pieaugums bija 26 %. Straujāks rīcībā esošā ienākuma pieaugums bija novērojams lauku mājsaimniecībām – 34 %. Lielāko daļu (74 %) no visu mājsaimniecību rīcībā esošā ienākuma deva algotā darba samaksa, gandrīz ceturto daļu – sociālie transferti.

Joprojām pastāv ievērojama diferenciacija reģionu starpā, sevišķi starp Rīgu un pārējiem reģioniem, 2006. gadā Rīgas reģiona mājsaimniecību rīcībā esošais ienākums bija par trešdaļu augstāks nekā vidēji valstī, bet Latgales reģionā tas bija viszemākais – 99 lati uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī.

2007. gadā privāto mājsaimniecību patēriņa izdevumi pieauga par 29 % – tas bija straujākais pieaugums pēdējo gadu laikā. Galvenā patēriņa prioritāte mājsaimniecībās bija izdevumi uzturam, un tas ir viens no starptautiski

P 12

Iekšzemes kopprodukta dinamika (2000. gada cenās), procentos



salīdzināmiem materiālās labklājības rādītājiem. 2007. gadā mājāsaimniecības tērēja uzturam vidēji 25 % no visiem patēriņa izdevumiem. Ievērojamu īpatsvaru patēriņa izdevumos veido tēriņi transportam (16 %) un mājoklim (10 %). 2007. gadā visstraujāk bija auguši patēriņa izdevumi veselībai – par 70 %.

2007. gadā tautsaimniecībā nodarbināto vidējā bruto alga bija 398 latī, vidējā neto alga – 286 latī. Tautsaimniecībā nodarbināto vidējā bruto alga 2007. gadā bija par 31,8 % lielāka nekā 2006. gadā. Ņemot vērā inflāciju, reālās algas pieaugums bija 20 %.

2008. gadā tautsaimniecībā nodarbināto vidējā bruto alga bija 479 latī (neto alga – 350 latī), gada laikā tā bija pa-

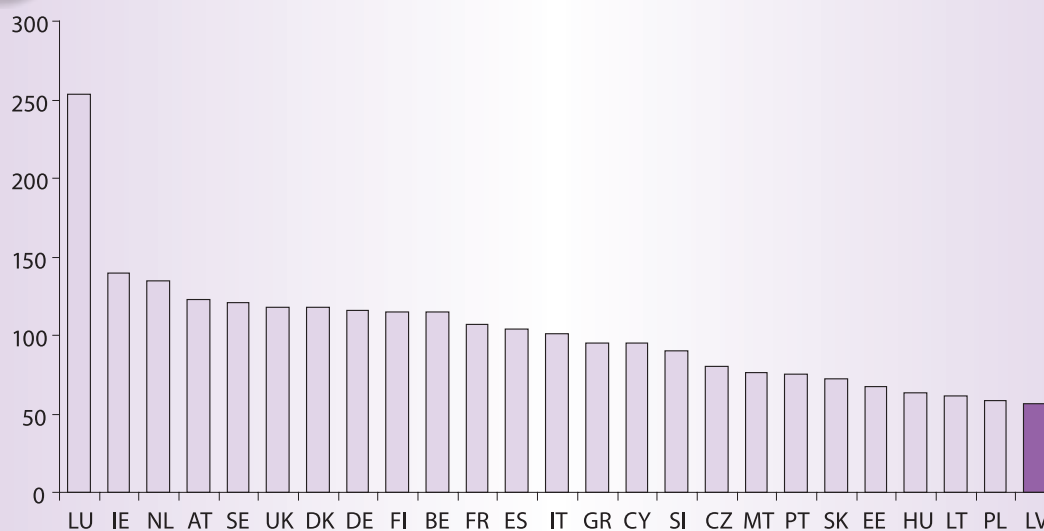
lielinājusies par 20,4 %. Ņemot vērā inflāciju, reālā alga bija palielinājusies tikai par 6,2 %.

Nodarbinātība un bezdarbs

Straujā ekonomikas attīstība, kas Latvijā bija vērojama līdz 2007. gadam, pozitīvi ietekmēja situāciju darba tirgū. Iepriekšējo gadu laikā (2004.–2006. g.) nodarbinātības līmenis palielinājās par 4,5 procentpunktiem. 2003. gadā nodarbinātības līmenis Latvijā salīdzinājumā ar ES vidējo bija par 0,7 procentpunktiem zemāks, bet 2007. gadā tas jau pārsniedza ES vidējo rādītāju par 2,9 procentpunktiem, 2007. gadā nodarbinātības līmenis Latvijā sasniedza 62 %.

Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes standartiem 2008. gadā (ES-27 = 100)

P 13



Rīcībā esošais ienākums 2004.–2006. gadā, latos uz vienu mājāsaimniecības locekli mēnesī

P 14



P 15

Rīcībā esošais ienākums reģionos 2004.–2006. gadā, latos uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī

	2004	2005	2006
Visas mājsaimniecības	100,20	122,40	154,16
Kurzemes reģions	83,38	106,32	140,25
Zemgales reģions	82,58	99,35	134,14
Latgales reģions	73,28	79,93	99,24
Vidzemes reģions	77,72	92,45	122,26
Rīgas reģions	134,65	175,45	201,03
Pierīgas reģions	102,41	110,63	162,77

Avots: Kopienas statistikas ienākumu un dzīves apstākļu apsekojuma (EU SILC) dati

P 16

Gada vidējais ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits, tūkstošos

	Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji	Tajā skaitā	
		nodarbinātie	darba meklētāji
1996	1196	949	247
2000	1100	941	159
2001	1107	962	145
2002	1123	989	135
2003	1126	1007	119
2004	1136	1018	119
2005	1135	1036	99
2006	1167	1088	80
2007	1191	1119	72
2008	1216	1124	92

Lisabonas stratēģijā ir noteikts mērķis līdz 2010. gadam ES dalībvalstīs sasniegt 70 % nodarbinātības līmeni.

2007. gadā tautsaimniecībā bija nodarbināti 1119 tūkst. iedzīvotāju jeb 62 % no visiem iedzīvotājiem 15–74 gadu vecumā (vīrieši – 68 %, sievietes – 57 %). 2007. gadā palielinājās gan nodarbināto iedzīvotāju skaits, gan nodarbināto īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā. 2008. gadā lielākais tautsaimniecībā nodarbināto skaits strādāja pakalpojumu sfērā – 62 %, rūpniecībā – 28 % un lauksaimniecībā – 10 %.

Latvijā pieaug sieviešu darbaspēka īpatsvars nodarbināto vidū. Tam par cēloni var minēt ekonomiskos apstākļus, jo daudzām ģimenēm ir grūti iztikt no vienas

algas. 2007. gadā nodarbināto sieviešu īpatsvars bija 57 % (2006. gadā – 55 %). Latvijas sieviešu ekonomiskā aktivitāte pārsniedz ES vidējos rādītājus.

Ekonomisko aktivitāšu samazināšanās, kas aizsākās 2007. gada beigās un 2008. gada pirmajā pusē, atspoguļojas arī nodarbinātības rādītājos; pieaug bezdarba līmenis. Kopumā valstī 2008. gadā bija nodarbināti 1124 tūkst. cilvēku (62,6 % no visiem iedzīvotājiem 15–74 gadu vecumā).

Darbaspēka apsekojuma rezultāti liecina, ka 2008. gadā Latvijā bija 91,6 tūkst. darba meklētāju (7,5 % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem; 2007. gadā – attiecīgi 72,1 tūkst. cilvēku un 6,1 %).

Tautas attīstības rādītāji. Tabulas

Tautas attīstības rādītāju tabulas sagatavotas saskaņā ar ANO Attīstības programmas (UNDP) paredzētajiem indikatoriem. Tajās ietvertā informācija raksturo tautas attīstību, rāda, kā cilvēki ekonomiskos sasniegumus varējuši izmantot savas dzīves uzlabošanai. Tabulās atspoguļoti sociālo procesu raksturošanā nozīmīgākie rādītāji: par veselību, izglītību, apkārtējo vidi, nodarbinātību u. tml. Kā informācijas avots izmantota Centrālajā statistikas pārvaldē (CSP) pieejamā informācija un vajadzības gadījumā arī papildu dati, kas iegūti no ministrijām, iestādēm un starptautiskām organizācijām.

Kā jau atzīmēts globālajā «Tautas attīstības ziņojumā» (*Human Development Report*) un kā to var novērot Latvijā publicētajos Pārskatos par tautas attīstību, atsevišķi rādītāji par Latviju, ieskaitot tautas attīstības indeksu (TAI), atšķiras. Atšķirības rodas tāpēc, ka Tautas attīstības ziņojuma institūcija (HDRO), izmantojot nacionālos datus, veic to novērtējumu, lai dati būtu starptautiski salīdzināmi. Turklāt HDRO izmanto citu starptautisko organizāciju rīcībā esošo informāciju. Piemēram, «jaundzimušo paredzamais mūža ilgums» tiek ņemts no *World Population Prospects 1950–2050: The 2006 Revision*; rādītājam «Rakstpratēju īpatsvars pieaugušo vidū» datu avots ir UNESCO Statistikas institūts, rādītāja «IKP uz vienu iedzīvotāju, izteikts PPP ASV dolāros» tautas attīstības indeksa aprēķināšanai datu avots ir Pasaules Banka.

Statistiskā informācija, kas atrodama tabulās, ir iegūta pēc starptautiski lietotas metodoloģijas. Izmantoti arī LR CSP un citu institūciju izlasveida apsekojumu dati. Informācija tabulās sniegta, balstoties uz datiem, kuri bija CSP rīcībā 2009. gada 1. jūlijā.

Dažos gadījumos dati par iepriekšējiem periodiem precizēti salīdzinājumā ar agrāk publicētajiem. Dati par 2007. gadu dažās tabulās bija iepriekšējie, un 2008. gadā tie tika precizēti. Piemēram, 2009. gadā tika precizēts iekšzemes kopprodukts (IKP), līdz ar to indikatori, kuri ir attiecināti pret IKP, ir mainīti.

Svarīgāko makroekonomisko aprēķinu metodoloģiju tuvinot Eiropas kontu sistēmas prasībām, 2005. gada 3. ceturksnī tika mainīta IKP vērtība faktiskajās un salīdzināmajās cenās 2000.–2005. gadiem. Līdz ar to dati par 2000.–2005. gadu vairs nav salīdzināmi ar iepriekšējo periodu.

Publicējot datus par rādītāju «20 % bagātāko un 20 % nabadzīgāko iedzīvotāju ienākumu attiecība», tiek izmantota Eiropas Savienības statistikas biroja «Eurostat» informācija, to harmonizējot ar datiem, kas iegūti apsekojumā «Kopienas statistika attiecībā uz ienākumiem un dzīves apstākļiem» (EU SILC) datiem.

Aprēķinot tautas attīstības indeksu, izmantoti Pasaules Bankas dati par reālo IKP uz vienu iedzīvotāju, izteiktu ASV dolāros pēc pirktspējas paritātes standartiem (<http://www.worldbank.org>).

Tautas attīstības indekss: Latvija*

	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	Lasītpratēju īpatsvars pieaugušo vidū, %	Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāju īpatsvars, %	Reālais IKP uz vienu iedzīvotāju (PPP USD) ¹	Mūža ilguma indekss	Izglītības indekss	IKP indekss	Tautas attīstības indekss
1999	70,4	99,8	84,4	...	0,76	0,95	0,70	0,803
2000	70,7	99,8	87,8	8010	0,76	0,96	0,71	0,809
2001	70,7	99,8	89,5	...	0,76	0,97	0,72	0,816
2002	71,1	99,8	90,5	...	0,77	0,97	0,75	0,825
2003	71,4	99,8	91,7	...	0,77	0,97	0,75	0,830
2004	72,1	99,8	92,5	...	0,79	0,97	0,76	0,840
2005	71,8	99,8	91,8	12 880	0,78	0,97	0,79	0,847
2006	71,3	99,8	90,4	14 980	0,77	0,96	0,82	0,849
2007	71,2	99,8	89,7	16 770	0,77	0,96	0,84	0,857
2008	72,7	99,8	89,5	16 740	0,79	0,96	0,87	0,877

* Nav paredzēta tautas attīstības indeksa koriģēšana.

¹ <http://www.worldbank.org> Key Development and Statistics.

Tautas attīstības raksturojums

	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	Mātes mirstība uz 100 000 dzimušajiem (atsevišķi gadījumi)	Iedzīvotāju skaits uz vienu ārstu	Visu līmeņu mācību iestāžu apmeklētāji, % no 7–23 g. v. iedzīvotāju skaita	Studenti augstākajā izglītības pakāpē, % no 19–23 g. v. iedzīvotāju skaita		Reālais IKP uz vienu iedzīvotāju. Izteikts Eiropas norēķinu vienībās, pēc pirktspējas paritātes standartiem ¹
					Kopā	Sievietes	
1995	66,7	37	294	70,8	26,6
1996	69,3	40 (8)	283	75,9	37,8	45,5	...
1997	70,0	42 (8)	288	78,8	43,3	51,7	...
1998	69,9	43 (8)	301	81,5	50,7	63,5	...
1999	70,4	41 (8)	296	84,4	56,2	72,7	...
2000	70,7	25 (5)	291	87,8	63,2	79,6	...
2001	70,7	25 (5)	303	89,5	67,0	84,0	7700
2002	71,1	5 (1)	294	90,5	69,7	87,8	8400
2003	71,4	14 (3)	294	91,7	71,9	91,3	9000
2004	72,1	10 (2)	287	92,5	72,2	93,1	9900
2005	71,8	5 (1)	278	91,8	70,5	90,9	10900
2006	71,3	14 (3)	274	90,4	68,6	89,3	12400
2007	71,2	26 (6)	283	89,7	68,8	90,4	14 400
2008	72,7	8 (2)	269	89,5	68,4	88,9	14 000

¹ Dati no Eiropas Savienības mājaslapas «Ekonomika un finanses», 2009.4.XI.

Sabiedrībai nevēlamas parādības

	Bezdarbnieki, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	15 g. v. un vecāki iedzīvotāji ar ne- pabeigtu vidējo izglītību, %	20 % bagātāko un 20 % naba- dzīgāko iedzīvo- tāju ienākumu attiecība ³	Inflācija gadā, % pret iepriekšējo gadu	Satiksmes negadījumos bojāgājušie uz 100 000 iedzī- votājiem	Šķirtas laulības, % no noslēgta- jām laulībām	Neregistrētā laulībā dzimuši bērni, % no dzi- mušo kopskaita	Pašnāvības uz 100000 iedzīvotājiem	
								Vīrieši	Sievietes
1995	6,6	39,6 ¹	...	125,0	25	70,6	29,9	72,0	14,9
1996	7,2	39,6 ¹	...	117,6	22	62,8	33,1	65,3	13,4
1997	7,0	39,6 ¹	...	108,4	22	63,0	34,8	62,8	13,9
1998	9,2	39,6 ¹	...	104,7	26	64,4	37,1	61,0	12,5
1999	9,1	39,6 ¹	...	102,4	25	63,9	39,1	53,9	13,3
2000	7,8	34,9 ²	5,5	102,6	25	66,6	40,3	56,5	11,9
2001	7,7	34,9 ²	...	102,5	22	62,0	42,1	52,2	11,2
2002	8,5	34,9 ²	...	101,9	22	61,1	43,1	48,5	11,9
2003	8,6	34,9 ²	...	102,9	21	48,3	44,2	45,1	9,7
2004	8,5	34,9 ²	...	106,2	22	50,8	45,3	42,8	8,5
2005	7,4	34,9 ²	6,7	106,7	19	50,6	44,6	42,0	9,6
2006	6,5	34,9 ²	7,9	106,5	18	49,6	43,4	38,7	6,6
2007	4,9	34,9 ²	6,3	110,1	18	47,8	43,0	34,1	7,7
2008	7,0*	34,9 ²	...	115,3	14	48,0	43,1	40,9	8,2

* 2008. gada decembra beigās.

¹ 1989. gada tautas skaitīšanas dati.

² 2000. gada tautas skaitīšanas dati.

³ Dati no Eiropas Savienības Statistikas biroja mājaslapas «Iedzīvotāji un dzīves apstākļi», 2007.17.IX. Pieejams: <http://ec.europa.eu/eurostat>

Sabiedrībai nevēlamas parādības (turpinājums)

	Sēra dioksīda (SO ₂) izplūde no stacionāriem avotiem, kg uz vienu iedzīvotāju	Slāpekļa (Nox) izplūde no stacionāriem avotiem, kg uz vienu iedzīvotāju
1995	15,3	3,2
1996	18,3	3,5
1997	13,9	3,9
1998	13,2	3,8
1999	9,8	3,4
2000	5,1	3,5
2001	3,8	3,7
2002	3,3	4,0
2003	2,6	4,4
2004	2,0	3,8
2005	1,4	4,2
2006	0,9	4,6
2007	0,8	4,6
2008	0,5	3,2

Sieviešu un vīriešu atšķirības (sievietes % pret vīriešiem)

	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums	Iedzīvotāju skaits (gada beigās)	Jaunieši, kas apgūst vidējās izglītības pakāpes mācību programmas	Absolventi, kas beiguši vidējās izglītības pakāpes augstākā posma mācību programmas	Studenti augstākajā izglītības pakāpē (19–23 g. v.)	Nodarbinātie ¹	Bezdarbnieki	Darba samaksa valstī kopā
1995	120,3	116,9	108,0	120,1	155,2	...	109,7	78,3
1996	118,3	117,0	103,5	...	149,7	92,0	120,8	78,5
1997	118,2	117,0	101,8	132,1	145,1	94,8	146,2	79,7
1998	117,9	117,0	101,0	124,1	146,4	92,7	141,1	79,3
1999	117,4	117,1	99,7	122,3	157,4	92,6	134,6	80,0
2000	117,0	117,1	98,1	100,3	152,5	96,2	136,1	78,6
2001	117,6	117,2	98,0	113,8	142,1	97,8	134,6	80,2
2002	117,4	117,3	97,1	111,7	138,8	96,0	142,2	81,5
2003	116,7	117,1	98,0	101,4	140,0	94,8	140,9	83,5
2004	115,1	117,0	100,5	111,0	144,3	95,0	143,6	84,4
2005	118,0	117,0	102,2	111,3	145,8	94,0	149,3	81,9
2006	116,6	117,1	104,0	111,9	152,7	94,5	155,7	82,4
2007	116,2	116,9	104,3	111,6	156,9	95,1	160,2	83,9
2008	115,9	116,8	102,1	130,9	175,2	96,7	...	84,8

¹ Darbaspēka apsekojuma dati. 1996.–2001. gadā personas vecumā 15 gadi un vairāk, kopš 2002. gada 15–74 gadu vecumā.

Sieviešu stāvoklis

	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	Pirmās laulības noslēgšanas vidējais vecums	Mātes mirstība, gadījumu skaits uz 100 000 dzimušajiem		11–18 g. v. sievietes, kuras apgūst vidējās izglītības mācību programmas, %	Vidējās izglītības pakāpes absolventes, % no 18 g. v. sieviešu skaita	Augstākās izglītības pakāpes studentes, % no 19–23 g. v. sieviešu skaita	Sieviešu īpatsvars nodarbināto vidū, % ²	Sieviešu īpatsvars vadītāju un speciālistu vidū, % ²	Sieviešu īpatsvars parlamenta deputātu vidū, %
1995	73,1	23,3	37	8 ³
1996	75,6	23,7	40	8	84,3	...	45,5	47,9	60,5	8 ³
1997	75,9	24,1	42	8	85,9	85,4	51,7	48,7	60,5	8 ³
1998	75,5	24,5	43	8	85,8	86,4	63,5	48,1	59,1	17 ⁴
1999	76,2	24,7	41	8	86,9	91,4	72,7	48,1	58,4	17 ⁴
2000	76,0	24,9	25	5	88,2	87,6	79,6	49,0	57,7	17 ⁴
2001	76,6	24,9	25	5	89,0	96,1	84,0	49,4	59,1	17 ⁴
2002	76,8	25,4	5	1	88,9	98,5	87,8	49,0	57,6	18 ⁵
2003	76,9	25,4	14	3	90,5	82,2	91,3	48,7	57,5	18 ⁵
2004	77,2	25,6	10	2	88,9	81,1	93,1	48,7	57,5	18 ⁵
2005	77,4	26,0	5	1	92,4	77,1	90,9	48,4	58,5	18 ⁵
2006	76,8	26,3	14	3	92,9	83,2	89,3	48,6	58,1	19 ⁶
2007	76,5	26,4	26	6	74,8 ¹	82,9	89,1	48,8	60,3	19 ⁶
2008	77,0	26,7	8	2	85,3 ¹	92,1	88,9	49,2	64,8	19 ⁶

¹ Atbilstoši LR MK noteikumiem par Latvijas izglītības klasifikāciju (11.04.2006) pamatzglītības pirmais posms ietver 1.–6. klasi, otrais posms – 7.–9. klasi.

² Darbaspēka apsekojuma dati. 1996.–2001. gadā personas vecumā 15 gadi un vairāk, sākot ar 2002. gadu 15–74 gadu vecumā.

³ 1995. gada 30. septembra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁴ 1998. gada 3. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁵ 2002. gada 5. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁶ 2006. gada 9. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

Demogrāfiskais raksturojums

	Iedzīvotāju skaits miljonos (gada beigās)	Iedzīvotāju skaita pieaugums gadā, %	Summārais dzimstības koeficients	Apgādājamo īpatsvars, %	60 g. v. un vecāku iedzīvotāju īpatsvars, % (gada beigās)	Paredzamais atlikušā mūža ilgums 60 gadu vecumā	
						Vīrieši	Sievietes
1995	2,5	-1,2	1,27	43,1	19,3	14,2	19,3
1996	2,4	-1,0	1,18	42,3	19,7	14,8	21,2
1997	2,4	-1,0	1,13	42,2	20,1	14,2	21,3
1998	2,4	-0,9	1,11	41,0	20,5	14,3	20,9
1999	2,4	-0,7	1,18	40,6	21,0	14,1	21,5
2000	2,4	-0,7	1,24	41,1	21,5	14,8	21,3
2001	2,3	-0,8	1,21	39,7	21,9	15,4	21,5
2002	2,3	-0,6	1,23	39,2	22,1	15,1	21,8
2003	2,3	-0,5	1,29	37,6	22,1	15,1	21,5
2004	2,3	-0,6	1,24	37,2	22,2	15,9	21,6
2005	2,3	-0,5	1,31	36,1	22,1	15,0	21,8
2006	2,3	-0,6	1,35	35,6	22,1	15,0	21,5
2007	2,3	-0,5	1,41	34,4	22,1	15,3	21,1
2008	2,3	-0,4	1,45	33,8	22,3	15,6	21,7

Veselības rādītāji

	Mirstība no asinsrites sistēmas slimībām, % no kopējās mirstības	Mirstība no ļaundabīgiem audzējiem, % no kopējās mirstības	Reģistrētais alkohola patēriņš litros uz vienu iedzīvotāju ¹	Iedzīvotāju skaits uz vienu ārstu	Valsts izdevumi veselībai, % no visiem valsts izdevumiem	Valsts izdevumi veselībai, % no IKP
1995	55,8	14,1	9,1	294	9,7	4,0
1996	55,5	16,0	8,4	283	9,9	3,9
1997	55,5	16,3	8,4	288	9,9	3,8
1998	55,5	16,4	8,9	301	9,4	4,1
1999	55,2	17,1	8,8	296	9,1	4,1
2000	55,5	17,3	8,4	291	8,9	3,6
2001	55,9	17,4	7,8	303	9,1	3,6
2002	56,0	17,4	8,5	294	9,0	4,0
2003	56,1	17,9	9,4	294	9,2	4,1
2004	55,9	18,2	8,9	287	11,0	4,0
2005	55,1	18,0	8,7	278	10,8	3,7
2006	53,6	18,2	9,5	274	10,8	3,9
2007	54,6	17,9	10,0	283	10,0	3,6
2008	53,2	19,1	10,8	269	9,3 ²	3,6 ²

¹ Aprēķins.² Latvijas Republikas 2008. gada pārskats par valsts budžeta izpildi un par pašvaldības budžetiem.

Izglītības rādītāji

	Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāji, % no 7–23 g. v. iedzīvotāju skaita	Skolēni izglītības pamatpakāpē, % no 7–15 g. v. iedzīvotāju skaita	Skolēni vidējā izglītības pakāpē, % no 16–18 g. v. iedzīvotāju skaita	Studenti augstākajā izglītības pakāpē, % no 19–23 g. v. iedzīvotāju skaita	Izdevumi augstākajai izglītībai, % no visiem izglītības izdevumiem	Viena studenta vidējais kopējais finansējums valsts augstskolās, latos	Valsts izdevumi izglītībai, % no visiem valsts izdevumiem	Valsts izdevumi izglītībai, % no IKP
1995	70,8	89,3	82,6	26,6	16,3	...	17,0	6,9
1996	75,9	91,4	86,3	37,8	18,7	...	14,6	5,8
1997	78,8	92,2	91,5	43,3	18,5	...	14,6	5,7
1998	81,5	92,4	94,6	50,7	19,7	...	15,7	6,9
1999	84,4	93,3	100,4	56,2	20,8	...	15,1	6,8
2000	87,8	96,5	100,0	63,2	22,7	970	16,9	6,8
2001	89,5	99,4	97,0	67,0	23,4	950	18,3	6,9
2002	90,5	101,0	96,1	69,7	24,1	1014	18,5	6,3
2003	91,7	101,7	93,6	71,9	24,6	1004	17,5	6,0
2004	92,5	103,1	97,6	72,2	25,5	1173	16,5	5,8
2005	91,8	103,4	98,7	70,5	27,6	1657	17,3	6,1
2006	90,4	103,3	98,7	68,6	27,2	1945	15,6	5,6
2007	89,7	103,2	99,4	68,8	26,7	1917	16,2	5,8
2008	89,5	102,9	101,9	68,4	16,9 ¹	6,5 ¹

¹ Latvijas Republikas 2008. gada pārskats par valsts budžeta izpildi un par pašvaldības budžetiem.

Tautas intelektuālais potenciāls

	Zinātnieki un tehniskie darbinieki uz 1000 iedzīvotājiem	Kopējie izdevumi pētījumiem un izstrādānēm, % no IKP	Absolventi vidējā izglītības pakāpē, % no iedzīvotājiem 18 gadu vecumā	Absolventi augstākajā izglītības pakāpē, % no iedzīvotājiem 23 gadu vecumā	Zinātnisko grādu ieguvuši, % no visiem beidzējiem
1995	2,1	0,52	74,9	21,7	...
1996	1,9	0,46	71,6	28,2	...
1997	1,8	0,43	73,6	30,9	0,3
1998	1,8	0,45	76,4	32,2	0,5
1999	1,8	0,40	81,2	33,2	0,5
2000	2,3	0,45	85,6	47,9	0,3
2001	2,3	0,41	88,7	64,2	0,2
2002	2,3	0,42	80,2	58,9	0,3
2003	2,1	0,38	76,2	63,0	0,3
2004	2,9	0,42	76,0	71,2	0,4
2005	2,4	0,56	77,9	75,4	0,4
2006	2,8	0,70	82,5	71,1	0,4
2007	2,8	0,59	87,3	72,6	0,5
2008	2,9	0,61	85,6	66,2	0,6

Nodarbinātība

	Nodarbinātie, % no iedzīvotāju kopskaita ¹	Nodarbināto iedzīvotāju sadalījums, % no nodarbināto kopskaita ¹			Nodarbināto iedzīvotāju ienākumu pieaugums, %	Darba nedēļas ilgums, stundas ¹
		Lauksaimniecība	Rūpniecība	Pakalpojumi		
1995	25	...
1996	48,3	17	27	56	10	40,1
1997	50,6	21	26	53	22	41,2
1998	50,5	19	27	54	11	41,0
1999	49,6	17	26	57	6	41,2
2000	48,2	15	26	59	6	41,4
2001	49,2	15	26	59	7	41,3
2002	54,4	15	26	59	9	40,1
2003	55,4	14	27	59	11	40,0
2004	56,1	13	27	60	9	39,4
2005	57,1	12	26	62	16	40,0
2006	60,1	11	28	61	23	39,7
2007	62,0	10	28	62	32	39,2
2008	62,6	8	29	63	22	37,4

¹ Darbaspēka apsekojuma dati. 1996.–2001. gadā personas vecumā 15 gadi un vairāk, sākot ar 2002. gadu 15–74 gadu vecumā.

Bezdarba rādītāji (gada beigās)

	Bezdarbnieku skaits tūkstošos	Bezdarba līmenis, %		Bezdarbnieki jaunieši (15–24 gadi), % no bezdarbnieku kopskaita	Izdevumi bezdarbnieku pabalstiem, % no visiem valsts izdevumiem	Ilgstošo bezdarbnieku (vairāk nekā 12 mēneši) īpatsvars, %
		Kopā	Sievietēm			
1995	83,2	6,6	7,0	20,2	1,7	25,5
1996	90,8	7,2	8,1	20,0	1,1	31,2
1997	84,9	7,0	8,5	18,1	1,1	38,1
1998	111,4	9,2	11,0	16,4	1,6	26,3
1999	109,5	9,1	10,7	14,8	1,6	31,1
2000	93,3	7,8	9,2	14,8	1,2	29,0
2001	91,6	7,7	9,0	14,6	1,0	26,6
2002	89,7	8,5	10,5	13,9	1,1	26,4
2003	90,6	8,6	10,5	13,2	1,1	26,1
2004	90,8	8,5	9,6	12,8	1,0	25,6
2005	78,5	7,4	8,8	14,0	1,2	26,2
2006	68,9	6,5	7,7	14,0	1,1	23,1
2007	52,3	4,9	5,8	12,9	1,1	18,0
2008	76,4	7,0	11,1

Prioritātes valsts izdevumos

	Izdevumi aizsardzībai, % no IKP	Valsts izdevumi veselībai, % no IKP	Valsts izdevumi izglītībai, % no IKP
1995	1,0	4,0	6,9
1996	0,8	3,9	5,8
1997	0,7	3,8	5,7
1998	1,0	4,1	6,9
1999	1,0	4,1	6,8
2000	0,9	3,6	6,8
2001	1,0	3,6	6,9
2002	1,2	4,0	6,3
2003	1,1	4,1	6,0
2004	1,3	4,0	5,8
2005	1,2	3,7	6,1
2006	1,5	3,9	5,6
2007	1,4	3,6	5,8
2008	1,5 ¹	3,6 ¹	6,5 ¹

¹ Latvijas Republikas 2008. gada pārskats par valsts budžeta izpildi un par pašvaldības budžetiem.

Dabas resursi

	Teritorija, tūkst. km ²	Apdzīvojuma blīvums, cilvēki uz km ² (gada beigās)	Lauksaimniecībā izmantojamā zeme, % no teritorijas*	Mežu platība, % no teritorijas	Meliorētā zeme, % no lauksaimniecībā izmantojamās zemes*	Iekšējie atjaunojamie ūdens resursi uz vienu iedzīvotāju, 1000 m ³	Ūdens patēriņš gadā uz vienu iedzīvotāju, m ³
1995	64,6	38,2	39,3	44,6	...	8,0	183,3
1996	64,6	37,9	39,0	44,3	62,0	5,3	174,4
1997	64,6	37,5	39,0	44,9	62,0	8,1	166,1
1998	64,6	37,1	38,7	44,2	62,8	10,9	161,9
1999	64,6	36,9	38,5	44,2	62,9	9,6	143,2
2000	64,6	36,6	38,5	44,2	62,9	7,7	126,2
2001	64,6	36,3	38,5	44,4	62,9	8,6	126,3
2002	64,6	36,1	38,4	44,5	62,9	...	127,6
2003	64,6	35,9	38,3	44,5	63,0	...	121,9
2004	64,6	35,7	38,2	44,9	63,1	...	113,9
2005	64,6	36,0	38,3	45,2	63,1	...	118,8
2006	64,6	35,0	38,1	45,4	63,3	...	103,8
2007	64,6	35,2	38,0	45,4	63,1	...	109,3
2008	64,6	35,2	37,8	45,5	61,5*	...	132,8

* Valsts zemes dienesta dati.

Nacionālā ienākuma rādītāji

	Iekšzemes kopprodukts (IKP), milj. latu	Lauksaimniecības pievienotā vērtība, % no IKP	Rūpniecības pievienotā vērtība, % no IKP	Pakalpojumi, % no IKP	Personiskais patēriņš, % no IKP	Iekšzemes bruto pamatkapitāla veidošana, % no IKP	Ieņēmumi no nodokļiem, % no IKP	Valsts izdevumi, % no IKP	Eksports, % no IKP	Imports, % no IKP
1995	2615,1	9	30	61	63,5	13,6	33,2	36,6	42,7	44,9
1996	3129,2	8	28	64	68,5	16,4	31,2	36,9	46,8	54,3
1997	3631,9	5	29	66	67,4	16,9	33,1	36,3	46,8	54,7
1998	3971,2	4	28	68	64,9	24,7	36,3	40,2	47,2	59,6
1999	4265,0	4	25	71	63,1	23,0	34,3	41,8	40,4	49,6
2000	4750,8	4	24	72	62,5	24,2	31,6	37,3	41,6	48,7
2001	5219,9	4	23	72	62,6	24,9	30,2	34,6	41,6	51,1
2002	5758,3	4	23	73	62,1	23,8	30,8	35,6	40,9	50,6
2003	6392,8	4	22	74	62,4	24,4	28,2	34,8	42,1	54,6
2004	7434,5	4	22	73	62,9	27,4	27,6	35,8	44,0	59,6
2005	9059,1	4	22	75	62,5	30,6	28,1	35,6	47,8	62,2
2006	11171,7	4	21	75	65,2	32,6	29,3	38,2	44,9	66,3
2007	14779,8	3	22	75	62,3	33,7	30,7	35,9	42,2	62,4
2008	16243,2	3	23	74	58,4	30,2	...	39,5 ¹	41,8	54,9

¹ Dati var tikt precizēti.

Tautsaimniecības attīstības tendences

	IKP pieaugums/samazinājums gadā (2000. gada ķēdētajās cenās), %	IKP pieaugums/samazinājums gadā uz vienu iedzīvotāju (2000. gada ķēdētajās cenās), %	Inflācija gadā, % pret iepriekšējo gadu	Eksporta pieaugums gadā, % no IKP (faktiskajās cenās)	Budžeta pārsniegums vai deficīts, % no IKP (faktiskajās cenās)
1995	...	0,5	125,0	6,3	-1,6
1996	3,6	5,0	117,6	13,4	-1,4
1997	8,3	9,4	108,4	7,4	1,2
1998	4,8	5,7	104,7	4,8	0,1
1999	3,3	4,1	102,4	-3,3	-4,0
2000	6,9	7,7	102,6	6,0	-2,8
2001	8,0	8,9	102,5	4,0	-2,1
2002	6,5	7,2	101,9	3,5	-2,3
2003	7,2	7,8	102,9	5,8	-1,6
2004	8,7	9,3	106,2	9,1	-1,0
2005	10,6	11,2	106,7	14,3	-0,4
2006	12,2	12,8	106,5	7,1	-0,5
2007	10,0	10,6	110,1	11,0	-0,4
2008	-4,6	-4,2	115,4	...	-4,0

Vardarbība un noziedzība*

	Ieslodzītie uz 100 000 iedzīvotājiem	Nepilngadīgie likumpārkāpēji, % no notiesāto kopskaita	Reģistrēto izvarošanu skaits uz 100 000 iedzīvotājiem	Ar narkotiskām vielām saistīti noziegumi uz 100 000 iedzīvotājiem	Gada laikā slepkavības ar iepriekšēju nodomu vai to mēģinājumus izdarījušie vīrieši uz 100 000 vīriešiem	Reģistrētas izvarošanas uz 100 000 sievietēm
1995	255,2	10,8	6,4	10,9	18,2	11,8
1996	253,7	11,9	5,3	14,7	18,4	9,8
1997	256,4	13,1	4,9	17,6	15,6	9,1
1998	242,7	13,0	3,4	16,1	16,7	6,4
1999	216,4	14,0	4,2	21,4	14,5	7,8
2000	209,4	14,2	5,6	27,6	12,0	10,5
2001	201,7	13,8	5,1	35,2	15,6	9,5
2002	199,0	14,2	4,5	27,0	13,4	8,7
2003	213,6	13,5	5,3	43,0	18,7	9,8
2004	215,5	13,5	13,8 ¹	49,8	14,5	25,6 ¹
2005	206,5	12,5	11,0	45,6	5,3	20,4
2006	208,5	13,5	5,4	43,6	6,1	9,9
2007	211,2	11,9	4,1	63,0	11,2	7,6
2008	220,3	10,0	4,4	111,1	6,0	8,2

¹ 2005. gada janvārī–jūlijā vienā krimināllietā par izvarošanu atsevišķi reģistrētas papildu noziedzīga nodarījuma epizodes.

* 2005. gada 1. oktobrī stājās spēkā Kriminālprocesa likums, kura ietvaros tika ieviesta jauna Noziedzīgo nodarījumu reģistrācijas sistēma. Līdz ar to dati nav salīdzināmi ar iepriekšējiem gadiem.

Labklājība, nabadzība un sociālie izdevumi

	Reālais IKP uz vienu iedzīvotāju, izteikts Eiropas norēķinu vienībās, pēc pirktspējas paritātes standartiem ¹	Rūpniecības pievienotā vērtība, % no IKP	20 % bagātāko un 20 % nabadzīgāko iedzīvotāju ienākumu attiecība ²	Valsts izdevumi sociālajai aizsardzībai, % no IKP	Valsts izdevumi izglītībai, % no IKP	Valsts izdevumi veselībai, % no IKP
1995	...	30	...	15,1	6,9	4,0
1996	...	28	...	14,8	5,8	3,9
1997	...	29	...	14,0	5,7	3,8
1998	...	28	...	15,0	6,9	4,1
1999	...	25	...	16,1	6,8	4,1
2000	7000	24	5,5	13,1	6,8	3,6
2001	7700	23	...	11,9	6,9	3,6
2002	8400	23	...	11,4	6,3	4,0
2003	9000	22	...	10,7	6,0	4,1
2004	9900	22	...	10,0	5,8	4,0
2005	10 900	22	6,7	9,8	6,1	3,7
2006	12 400	21	7,9	9,2	5,6	3,9
2007	14 400	22	6,3	8,1	5,8	3,6
2008	14 000	23	...	9,3 ³	6,5 ³	3,6 ³

¹ Dati no Eiropas Savienības mājaslapas «Ekonomika un finanses», 2009.4.XI.

² Dati no Eiropas Savienības Statistikas biroja mājaslapas «Iedzīvotāji un dzīves apstākļi», 2007.17.IX. Pieejams: <http://ec.europa.eu/eurostat>

³ Latvijas Republikas 2008. gada pārskats par valsts budžeta izpildi un par pašvaldības budžetiem.

Komunikācija

	Kinoteātru apmeklējumi uz vienu iedzīvotāju	Muzeju apmeklējumi uz vienu iedzīvotāju	Dienas laikrakstu eksemplāri uz 100 iedzīvotājiem	Izdotas grāmatas uz 100 000 iedzīvotājiem	Vieglie automobiļi uz 100 iedzīvotājiem
1995	0,4	0,5	12,4	79,2	13,4
1996	0,4	0,5	9,2	80,0	15,5
1997	0,5	0,6	13,2	95,4	17,8
1998	0,6	0,6	12,6	107,7	20,1
1999	0,6	0,6	12,4	110,9	22,1
2000	0,6	0,6	8,3	107,3	23,5
2001	0,5	0,7	9,0	107,4	25,0
2002	0,5	0,7	9,4	108,1	26,6
2003	0,5	0,7	10,8	112,0	28,0
2004	0,7	0,8	10,9	112,0	29,7
2005	0,7	0,9	11,3	103,1	32,4
2006	0,9	0,9	10,8	106,1	36,0
2007	1,0	1,1	11,4	121,6	39,8
2008	1,0	1,1	11,6	108,2	41,3

Urbanizācija

	Pilsētnieki, % no visiem iedzīvotājiem (gada beigās)	Pilsētnieku skaita pieauguma «+» vai samazinājuma «-» temps gadā	Iedzīvotāju skaits lielākajās pilsētās, % no visiem pilsētniekiem (gada beigās)	Iedzīvotāju skaits pilsētās ar vairāk nekā 40 tūkst. iedzīvotāju, % no visiem iedzīvotājiem (gada beigās)
1995	68,6	-1,4	72,7	49,9
1996	68,6	-1,0	72,5	49,7
1997	68,6	-1,0	72,4	49,6
1998	68,5	-1,0	72,2	47,8
1999	68,1	-1,3	72,4	47,7
2000	68,0	-0,9	72,4	47,5
2001	67,9	-0,9	72,3	47,5
2002	67,8	-0,7	72,2	47,3
2003	67,8	-0,5	72,2	47,4
2004	68,0	-0,4	72,2	47,4
2005	68,0	-0,5	72,2	47,4
2006	67,9	-0,6	72,1	47,4
2007	67,9	-0,6	72,0	47,2
2008	67,9	-0,6	72,0	47,4

Visās Pārskata nodaļās izmantoti dati, kas iegūti Latvijas iedzīvotāju aptaujā, kuru 2008. gada novembrī speciāli Pārskata vajadzībām veicis SKDS (SKDS 2008; rezultātu tabulas (T 1–T 51) sk. 174.–193. lpp.). Datu salīdzināšanai izmantotas arī iepriekšējo pārskatu vajadzībām veiktās Latvijas iedzīvotāju aptaujas.

Ievadā izmantotie avoti

- Aaronson, S.A., Reeves, J.T. 2002. *Corporate Responsibility in the Global Village: The Role of Public Policy*. Washington, D.C.: National Policy Association, 2002.
- Barrett, W. Responsibility, accountability and corporate activity [aplūkots 2009.10.X]. Pieejams: <http://www.frugalmarketing.com/dtb/corporate-activity.shtml>
- Behn, R. 2001. *Rethinking Democratic Accountability*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.
- Brownlie, I. 1983. *State Responsibility*. Oxford: Clarendon Press, New York: Oxford University Press.
- French, P. 1984. *Collective and Corporate Responsibility*. New York: Columbia University Press.

1. nodaļā izmantotie avoti

- Almond, G., Verba, S. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press.
- Andrew, J. 2001. Environmental accounting and accountability: can the opaque be transparent? *Interdisciplinary Environment Review*, Vol. 11, No. 2, pp. 201–216.
- Apine, I., Volkovs, V. 2007. *Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums*. Rīga: LU FSI.
- Aplbauma, A. 2004. *Gulags: Padomju nometņu vēsture*. Rīga: Atēna.
- Ash, T.G. 2002. Trials, purges and history lessons: treating a difficult past in Post-Communist Europe. In: *Memory and Power in Post-War Europe: Studies on the Presence of the Past*. Ed. by J.-W. Müller. New York: Cambridge University Press, pp. 265–282.
- Avotiņš, V. 2009. Visgudrākie tagad tie, kas pulveri nav oduši. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 9.V, 3. lpp.
- Banerjee, S.B. 2008. Corporate social responsibility: the good, the bad and the ugly. *Critical Sociology*, Vol. 34, Jan., pp. 51–79.
- Baumanis, R., Jaunzeme, Ž., Tisenkopfs, T. 2007. Cilvēks – sabiedrība – valsts – 2030: Uz vērtībām balstīta ilgtspējīga attīstība Latvijā: Vizijas grupas darba ziņojums. Rīga: RAPLM, 2007. gada septembris [aplūkots 2009.5.VIII]. Pieejams: http://www.latvija2030.lv/upload/cilveks_sabiedriba_valsts_2030.pdf
- Bazin, D. 2009. What exactly is corporate responsibility towards nature?: ecological responsibility or management of nature?: A pluri-disciplinary standpoint. *Ecological Economics*, Vol., 68, No. 3, pp. 634–642.
- Bela, B., Tisenkopfs, T. 2006. Dzīves kvalitāte Latvijā: sociālā pētījuma rezultāti. Grām.: *Politikas gadagrāmata: Latvija 2005*. Atb. red. Ž. Ozoliņa. Rīga: Stratēģiskās analīzes komisija, Zinātne.
- Berendse, F., Chamberlain, D., Kleijn, D., Schekkerman, H. 2004. Declining biodiversity in agricultural landscapes and the effectiveness of agri-environment schemes. *AMBIO*, Vol. 33, No. 8, pp. 499–502.
- Bet-El I.R. 2002. Unimagined communities: the power of memory and the conflict in the former Yugoslavia. In: *Memory and Power in Post-War Europe: Studies on the Presence of the Past*. Ed. by J.-W. Müller. New York: Cambridge University Press, pp. 206–222.
- Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. 2008. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava.
- Breisach, E. 1994. *Historiography: Ancient, Medieval & Modern*. 2nd ed. Chicago; London: University of Chicago Press, 481 p.
- Briežkalns, I. 2009. *No Narofominskas līdz Imulai*. Rīga: Latviešu strēlnieku apvienība.
- Brizga, J. 2008. Latvijas ekoloģiskās pēdas nospiedums pasaulē. Pasaules dabas fonds [aplūkots 2009.25.IV]. Pieejams: http://www.pdf.lv/doc_upl/petijums_Ekopeda_PDF2008.pdf
- Broks, J., Tabuns, A., Tabuna, A. 2001. History and images of the past. In: Tabuns, A. (ed.). *National, State and Regime Identity in Latvia*. Rīga: Baltic Study Centre, pp. 78–89.
- BSZI (Baltijas Sociālo zinātņu institūts). 2005. Jautājumi sabiedrības demokratizācijas dinamikas novērtēšanai: Tabulu atskaite. Grām.: *Cik demokrātiska ir Latvija: Demokrātijas audits*. Red. J. Rozenvalds. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 209.–300. lpp.
- Cappelen, A.W., Tungodden, B. 2006. Relocating the responsibility cut: should more responsibility imply less redistribution? *Politics, Philosophy & Economics*, Vol. 5, Oct., pp. 353–362.

- CBSS (Council of the Baltic Sea States Working Group on Democratic Institutions). 2006). Study on citizens' participation in the Baltic Sea region [aplūkots 2009.9.X]. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/pilsoniska_sabiedriba/11931/
- Cohen, J.L., Andrew, A. 1992. *Civil Society and Political Theory*. Cambridge; London: MIT Press.
- Daugmalis, V. 1988. Skatīties ļaudīm acīs. Viktora Daugmaļa saruna ar Voldemāru Kalpiņu. *Literatūra un Māksla*, 4.XI.
- Davies, N. 2006. *Europe East and West*. London: Pimlico.
- Diena. 2009. Pusei grūtības atmaksāt kredītu. *Diena*, 4.III.
- Dimza, V. 2006. *Inovācijas pasaulē, Eiropā, Latvijā*. Rīga: LZA Ekonomikas institūts.
- Dribins, L. 2001. *Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā: Vēstures atskats*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. (*Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 4. sēj.*)
- Dribins, L. 2006. Latvijas un latviešu vēstures interpretācijas Rīgas krievu presē (2001–2006). *Latvijas Vēsture*, Nr. 4.
- Dribins, L. 2007. Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā. Grām.: Dribins, L., Šņitņikovs, A. (zin. red.). *Pretestība sabiedrības integrācijai: Cēloņi un sekas*. Rīga: LU FSI.
- Dwivedi, O.P. 1985. Ethics and values of public responsibility and accountability. *International Review of Administrative Sciences*, Vol. 51, Jan., pp. 61–66.
- Džads, T. 2007. *Pēc kara: Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Edney, J.J. 1980. The commons problem: alternative perspectives. *American Psychologist*, No. 35, pp. 131–150.
- EDzDAUF (Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonds). 2003. Aptauja.
- Edwards, M. 2004. *Civil Society*. Cambridge; Malden, MA: Polity.
- EEA (European Environment Agency). 2004. Agriculture and the environment in the EU accession countries: implications of applying the EU common agricultural policy. In: *Environmental Issue Report*, No. 37. Copenhagen.
- Eionet. 2007. Habitats Directive: Report on Implementation Measures: Latvia 2001–2006 [aplūkots 2009.12.V]. Pieejams: <http://cdr.eionet.europa.eu/lv/eu/art17/>
- EIPRO-Study. 2006. *Environment Impact of Products Analysis of the Life Cycle Environmental Impacts Related to the Final Consumption of the EU-25*. Main report IPTS/ESTO project. European Commission, Joint Research Centre (DG JRC), Institute for Prospective Technological Studies.
- ELLE. 2007. Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāta (ZBR) ainavu ekoloģiskais plāns. SIA «ELLE» sadarbībā ar Latvijas Universitāti. Rīga.
- Ērgle, A. 2009. Pārmaksāts. Neizdevīgs. *Diena*, 18.III.
- Esbenshade, R.S. 1995. Remembering to forget: memory, history, national identity in postwar East-Central Europe. *Representations*, No. 49.
- Eurobarometer. 2008 a. Attitudes of European citizens towards the environment [aplūkots 2009.25.IV]. Pieejams: ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_295_en.pdf
- Eurobarometer. 2008 b. Standard Eurobarometer 70. National Report Latvia [aplūkots 2009.9.X]. Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb70/eb70_lv_nat.pdf
- Ezergailis, A. 1999. *Holokausta vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Feldmanis, I. 1999. Par attieksmi pret mūsu vēstures sāpīgajiem punktiem un pagātnes nastām. *Latvijas Vēstnesis*, 20.IV; pieejams arī internetā: <http://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=23689>
- Frank, N. 2008. Measuring public service: assessment and accountability to ourselves and others. *Journal of Planning Education and Research*, Vol. 27, pp. 499–506.
- Freudenburg, W., Pastor, S. 1992. NIMBYs and LULUs: stalking the syndromes. *Journal of Social Issues*, Vol. 48, No. 4, pp. 39–61.
- Geka, Dz. (proj. vad.). 2007. *Sibīrijas bērni. Mums bija tas jāzstāsta*. 1.–2. sēj. Rīga: Fonds «Sibīrijas bērni».
- Geyer, M., Fitzpatrick, S. (eds.). 2009. *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grossman S., Hart O. 1980. Takeover bids, the free rider problem and the theory of the corporation. *Bell Journal of Economics*, Vol 11, No. 1, pp. 42–64.
- Gundare, I. 2001. Vēstures mācīšanas līdzekļi Latvijā. 1991–2001. Grām.: Zile, Ļ. (sast.). *Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001*. Rīga.
- Haddad, M.A. 2006. Civic responsibility and patterns of voluntary participation around the world. *Comparative Political Studies*, Vol. 39, Dec., pp. 1220–1242.
- Hardin, G. 1968. The tragedy of the commons. *Science*, No. 162, pp. 1243–1248.
- Howland, M. 2003. Private initiative and public responsibility for the redevelopment of industrial brownfields: three Baltimore case studies. *Economic Development Quarterly*, Vol. 17, Nov., pp. 367–381.
- Huby, M. 1998. *Social Policy and the Environment*. Philadelphia: Open University Press.
- Ijabs, I. 2008. Pilsoniskā sabiedrība Latvijā: nākotnes perspektīvas. Grām.: *Latvija 2020. Nākotnes izaicinājumi sabiedrībai un valstij*. Red. Ž. Ozoliņa, I. Ulcināne-Ozoliņa. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 141.–154. lpp.
- Ikstens, J., Runcis, A. 2007. Brīvas un godīgas vēlēšanas. Grām.: *Cik demokrātiska ir Latvija?: Demokrātijas monitorings*. Red. J. Rozenvalds. Rīga: Zinātne, 40.–44. lpp.

- ISSP (International Social Survey Programme). 2006. Role of Government IV [aplūkots 2009.9.X]. Pieejams: <http://zacat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://134.95.45.58:80/obj/fStudy/ZA4700>
- Jamieson, D. 1992. Ethics, public policy and global warming. *Science, Technology & Human Values*, Vol. 17, No. 2, pp. 139–153.
- Jemberga, S. 2009. Flikam – astronomiska alga. *Diena*, 9.III.
- Kanstrein, W. 2006. *In Pursuit of German Memory. History, Television, and Politics after Auschwitz*. Athens: Ohio University Press.
- Kehre-Brands, I., Pūce, I. 2005. Politiskā nācija un pilsonība. Grām.: *Cik demokrātiska ir Latvija: Demokrātijas audits*. Red. J. Rozenvalds. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 21.–34. lpp.; pieejams arī internetā: <http://www.politika.lv/index.php?id=3373>
- «Konsorts», SIA. 2009. Latvijas pilsētu un lauku teritoriju mijiedarbības izvērtējums. Pētījuma rezultāti.
- Krišjāne, Z. 2007. Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte. Eiropas Savienības struktūrfondu nacionālās programmas «Darba tirgus pētījumi» projekts [aplūkots 2009.5.VIII]. Pieejams: http://www.darbatirgus.gov.lv/doc_upl/darbsp_geogr_mob_Apvienotais_1dala.pdf
- Kruks, S., Šulmane, I. 2002. *Pilsoniskās sabiedrības attīstība un sabiedrības integrācija*. Rīga: LU Komunikācijas studiju nodaļa.
- Laitin, D.D. 1998. *Identity in Formation: The Russian-Speaking Population in the Near Abroad*. Ithaca; London: Cornell University Press.
- Lasmane, S. 2005. Vēsturiskā atmiņa un tolerance. Grām.: *Komunikācija. Kultūras un vēstures diskurss*. Red. I. Brikše. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds (Latvijas Universitātes raksti, 683. sēj.).
- Lähteenoja, S., Lettenmeier, M., Kauppinen, T., Luoto, K., Moisio, T., Salo, M., Tamminen, P., Veuro, S. 2007. Natural resource consumption caused by Finnish households. *Proceedings of the Nordic Consumer Policy Research Conference 2007* [aplūkots 2009.25.IV]. Pieejams: www.consumer2007.info/wp-content/uploads/sustainability15-%20Lahteenoja.pdf
- Lebow, R.N., Kansteiner, W., Fogu, C. (eds.). 2006. *The Politics of Memory in Postwar Europe*. Durham; London: Duke University Press.
- Leibenaths, M., Badura, M. 2005. *Natura 2000 teritoriju ekonomiskās novērtēšanas rokasgrāmata*. Rīga: Baltijas Vides forums, 40 lpp.
- LETA. 2008. Šlesers: Rīgas ostu nevajadzētu pārvērst par zoodārzu. 21.I.
- Li, L. 2001. Encouraging environmental accounting worldwide: a survey of governmental policies and instruments. *Corporate Environmental Strategy*, Vol. 8, No. 1, pp. 55–64.
- LR CSP (Centrālā statistikas pārvalde). 2008. *Latvijas statistikas gada grāmata 2008*. Rīga: LR CSP.
- LR IZM (Izglītības un zinātnes ministrija). 2003. Zinātnieku skaits, kuriem piešķirts zinātniskais grāds [aplūkots 2009.10.V]. Pieejams: http://izm.izm.gov.lv/upload_file/Zinatne/2003_24022005.doc
- LR VIDM (Vides ministrija). 2009 a. Vides politikas pamatnostādnes 2009.–2015. gadam (Informatīvā daļa) [aplūkots 2009.15.XI]. Pieejams: <http://www.vidm.gov.lv/lat/dokumenti/ppd/files/text/dokumenti/Pamatnostadnes-WWW.doc>
- LR VIDM 2009 b. Stratēģiskā ietekmes uz vidi novērtējuma vides pārskats vides politikas pamatnostādņu projektam 2009.–2015. gadam. Rīga [aplūkots 2009.15.XI]. Pieejams: http://www.vidm.gov.lv/lat/dokumenti/ppd/files/text/dokumenti/VIDMPamn_180609-VP.pdf
- LR ZM (Zemkopības ministrija). 2009. Latvijas Lauku attīstības programma 2007.–2013. gadam. 2. ass: Vides un lauku ainavas uzlabošana [aplūkots 2009.7.XII]. Pieejams: <http://www.zm.gov.lv/index.php?sadala=1017&id=9656>
- LU LVI (Latvijas vēstures institūts). 2006 [aplūkots 2009.10.V]. Pieejams: http://www.lvi.lv/lv/visas_datubazes/LVI_publicais2006.pdf
- LV (Latvijas Vēstnesis). 1998 a. Valsts prezidenta valsts vizītē Izraēlā. *Latvijas Vēstnesis*, 25.II; pieejams arī internetā: <http://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=47062>
- LV. 1998 b. Pie Valsts prezidenta vēsturnieki. *Latvijas Vēstnesis*, 14.V; pieejams arī internetā: http://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=48149&laidiens_id=1571
- Lynes, J.K., Andrachuk, M. 2008. Motivations for corporate and environmental responsibility: a case study of Scandinavian Airlines. *Journal of International Management*, Vol. 14, No. 4, pp. 377–390.
- Makarovs, V., Boldāne, I. 2008. 20. gadsimta vēstures pretrunīgo jautājumu pasniegšana Latvijas skolās un muzejos. Rīga: Sorosa fonds Latvija.
- Marchand, A., Walker, S. 2006. Sustainable consumption, lifestyles and «responsible consumers». *Proceedings: Perspectives on Radical Changes to Sustainable Consumption and Production (SCP)*, pp. 177–188 [aplūkots 2009.7.XII]. Pieejams: http://www.risoe.dk/rispubl/art/2006_117_proceedings.pdf
- Melers, M. 2006. *Ebreju kapsētas Latvijā*. Rīga: Ebreju reliģiskā draudze «Šamir».
- Miezaine, Z., Šimane, M. 2005. Politiskā līdzdalība. Grām.: *Cik demokrātiska ir Latvija: Demokrātijas audits*. Red. J. Rozenvalds. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Müller, J.-W. (ed.). 2002. *Memory and Power in Post-War Europe: Studies on the Presence of the Past*. New York: Cambridge University Press.
- Naglinska, E. 2007. Mīts par Kārli Ulmani latviešu presē (1989–2004). Grām.: *Agora. 6. sēj.: Reiz dzīvoja Kārlis Ulmanis*. Red. V. Zelče. Rīga: Zinātne, 30.–97. lpp.
- Niven, B. 2002. *Facing the Nazi Past: United Germany and the Legacy of the Third Reich*. London; New York: Routledge.
- Novick, P. 1999. *The Holocaust in American Life*. Boston; New York: Houghton Mifflin Company.

- NRA. 2009. Bažijas par kredītiem. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 17.III.
- Oberlenders, E. 2009. Baltijas valstu okupācijas konfliktējošas kultūras atmiņas. *Diena*, 17.I.
- Olick, J.K. (ed.). 2003. *States of Memory. Continuities, Conflicts, and Transformations in National Retrospection*. Durham; London: Duke University Press.
- Olick, J.K. 2007. *The Politics of Regret: On Collective Memory and Historical Responsibility*. New York; London: Routledge, pp. 121–151.
- Olick, J.K. 2008. «Collective memory»: a memoir and prospect. *Memory Studies*, No. 1, pp. 23–29.
- Olick, J.K., Robbins, J. 1998. Social memory studies: from «collective memory» to the historical sociology of mnemonic practices. *Annual Review of Sociology*, No. 24.
- Onken, E.-C. 2003. *Demokratisierung der Geschichte in Lettland: Staatsbürgerliches Bewußtsein und Geschichtspolitik im ersten Jahrzehnt der Unabhängigkeit*. Hamburg: Reinhold Krämer Verlag.
- Onken, E.-C. 2007. The Baltic States and Moscow's 9 May Commemoration: analysing memory politics in Europe. *Europe-Asia Studies*, Vol. 59, No. 1, pp. 23–46.
- Orla-Bukowska, A. 2006. New threads on an old loom: national memory and social identity in postwar and Post-Communist Poland. In: *The Politics of Memory in Postwar Europe*. Ed. by R.N. Lebow, W. Kansteiner, C. Fogu. Durham; London: Duke University Press, pp. 177–209.
- Ozoliņa, Ž. (galv. red.). 2005. *Pagātne nākotnē: 1940. gada notikumu izvērtējums*. Rīga: SKDS.
- Pētersone, V. 1993. Kam jāatbild par Latvijas pagātņi. *Diena*, 11.VII, 6. lpp.
- Putnam, R.D. 1993. *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. With R. Leonardi and R. Y. Nanett. Princeton: Princeton University Press.
- Resnais, G. (proj. vad.). 2006. *Akmeņi iecirstā sāpe: 1940–1990: Komunistiskā režīma upuriem veltīto pieminekļu un piemiņas vietu apkopojums Latvijas teritorijā*. Rīga: Biedrība «Latvijas politiski represēto apvienība».
- Rodrigues, J., Domingos, T., Gijum, S., Schneider, F. 2006. Designing an indicator of environmental responsibility. *Ecological Economics*, Vol. 59, No. 3, pp. 256–266.
- Rozenvalds, J. 2000. Par inteliģenci un tās lomu Latvijas politiskajos procesos 1987.–2000. gadā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 54. sēj., 3./4. nr.
- Rozenvalds, J. (red.). 2005. *Cik demokrātiska ir Latvija: Demokrātijas audits*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. Pieejams arī internetā: <http://www.politika.lv/index.php?id=3373>
- Scherlock, T. 2007. *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia: Destroying the Settled Past, Creating an Uncertain Future*. New York: Palgrave Macmillan.
- Skangale, L. 2008. *Latvijas valsts svētku, atceres un atzīmējamās dienas*. 3. izd. Rīga: Zvaigzne ABC.
- SKDS. 2005. Vēlētāju līdzdalību ietekmējošie faktori pašvaldību vēlēšanās. Latvijas iedzīvotāju aptauja [aplūkots 2009.9.X]. Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/7802/>
- Skudra, O. 2006. Politiskās vēstures konstrukcijas Latvijas paralēli informatīvajās telpās. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 4, 138.–160. lpp.
- Skultans, V. 1997. Theorizing Latvian lives: the quest for identity. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol. 3, No. 4, pp. 761–780.
- Skultans, V. 1998. *The Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. London; New York: Routledge.
- Smith, K. E. 2002. *Mythmaking in the New Russia. Politics and Memory During the Yeltsin Era*. Ithaca; London: Cornell University Press.
- Smith, K.E. 1996. *Remembering Stalin's Victims. Popular Memory and the End of the USSR*. Ithaca; London: Cornell University Press.
- Spāriņis, O. 2007. *Rīgas pieminekļi un dekoratīvā tēlniecība*. Rīga: Nacionālais apgāds, 96.–99. lpp.
- Sprūde, V. 2004. Padomju laiks vēl jāpēta. *Latvijas Avīze*, 31.V, 17. lpp.
- Stranga, A. 2001. Latvijas sabiedrības attieksme pret holokaustu. Grām.: *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 2. sēj.: Holokausta izpētes problēmas Latvijā. Starpt. konf. referāti, 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga un pētījumi par holokaustu Latvijā*. Sast. Dz. Ērglis. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Stranga, A. 2006. Holokausta vēstures pētniecība un holokausta piemiņa Latvijā. Grām.: *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 18. sēj.: Holokausta Latvijā. Starpt. konf. materiāli, 2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga un 2004.–2005. gada pētījumi par holokaustu Latvijā*. Sast. Dz. Ērglis. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 12.–32. lpp.
- Stranga, A. 2008. Latvijai topot. Grām.: *Latvijai topot: No de facto līdz de iure: Māksla un laikmets*. Sast. A. Brasliņa. Rīga: Neputns, 95.–139. lpp.
- Strautmanis, J. 2003. *Vides ētika un vides tiesības*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Sullivan, H., Taylor, M. 2006. Public accountability in a new institutional environment. *Public Policy and Administration*, Vol. 21, No. 3, pp. 1–5.
- Šķiņķe, I. (proj. vad.). 2007. *Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, Nordik.
- Šķiņķe, I. (proj. vad.). 2007. *Aizvestie: 1949. gada 25.marts*. 1.–2 sēj. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, Nordik.
- Šneidere, I. 2008. Vēstures zinātne un komunistiskā ideoloģija padomju Latvijā (1944–1991): Daži aspekti. Grām.: *Letonikas otrais kongress. Vēsture un identitāte. Kongresa referāti*. Sast. D. Bleiere, A. Karlsone. Rīga: Zinātne.

- Tisenkopfs, T. 2008. Latvija 1990–2008. *Kultūras Diena*, Nr. 39, 3.X.
- Tisenkopfs, T., Kalniņš, V. 2002. Consolidating new democracy: Public accountability procedures in Latvia. In: The Public Accountability Project (PubAcc) Analysing Public Accountability Procedures in Contemporary European Contexts. WP 1 Report: National Profiles: Latvia. Baltic Studies Centre [aplūkots 2009.5.VIII]. Pieejams: <http://www.wmin.ac.uk/sshl/pdf/CSDPubAccLatviaProfile1.pdf>
- Tisenkopfs, T., Kovach, I., Lostak, M., Sumane, S. (forthcoming). Rebuilding collectivity: specific challenges for farmers marketing initiatives in post-socialist countries. *Sociologia Ruralis*.
- Tisenkopfs, T., Lace, I. 2008. Regional rural development in Abava river valley. WP 4 In-depth regional case study, Latvia. ETUDE project «Enlarging the Theoretical Understanding of Rural Development».
- Tisenkopfs, T., Lace, I. (forthcoming). Smiltene municipality: the construction of social capital. In: *Rural Webs in Action*. Ed. by P. Milone and F. Ventura. Van Gorcum.
- Tisenkopfs, T., Lace, I., Mierina, I. 2008. Social capital. In: *Unfolding Webs: The Dynamics of Regional Rural Development*. Ed. by J. Douwe van der Ploeg, T. Marsden. Assen: Van Gorcum, pp. 87–110.
- Tismaneanu, V. 1998. *Fantasies of Salvation. Democracy, Nationalism, and Myth in Post-Communist Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Tooma, A. 2008. Tikai brīvprātīgi. Intervija ar Elinu Egli, Latvijas Darba devēju konfederācijas ģenerāldirektori [aplūkots 2009.25. IV]. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=16556>
- Ūdris, J. 1998. Mēs visu atceramies. Bet jāiet, jādara, jādzīvo tālāk. Klāt Komunistiskā terora upuru piemiņas diena, 25.marts. Lai mēs caur šo dienu kļūtu stiprāki! Latvijas Republikas Valsts prezidents Guntis Ulmanis – «Latvijas Vēstnesim». *Latvijas Vēstnesis*, 20.III; pieejams arī internetā: http://www.vestnesis.lv/index.php?menu=arhivs&laidiens_id=1554&year=1998&month=3&day=20
- Ulmanis, G. 1998 a. Uzruna «Vēlētāju uzstādījumi politikai» 7. Saeimas pirmajā sēdē Rīgā 1998. gada 3. novembrī. *Latvijas Vēstnesis*, 4.XI; pieejams arī internetā: <http://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=50559>
- Ulmanis, G. 1998 b. Latvijas Republika. No XX uz XXI gadsimtu. Uzruna konferencē «Latvija un Eiropas jaunās valstis: 1918–1939» Rīgā, Latvijas Universitātē, 1998. gada 6. novembrī. *Latvijas Vēstnesis*, 10.XI; pieejams arī internetā: <http://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=50676>
- Ulmanis, G. 1999. Esmu ar mīlestību kalpojis savai tautai, savai zemei un katram no jums. *Latvijas Vēstnesis*, 8.VII; pieejams arī internetā: http://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=19037&laidiens_id=360
- Vakerneidžels, M., Riss, V. 2000. *Mūsu ekoloģiskās pēdas nospiedums*. Rīga: Norden AB.
- Vēbers, M. 2002. *Politika kā profesija. Zinātne kā profesija*. Rīga: AGB.
- Viķe-Freiberga, V. 2003. «Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un sekas», runa Latvijas Universitātes Lielajā aulā 2002. gadā 13. jūnijā. Grām.: *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 9. sēj.: Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: Politika un tās sekas*. Starpt. konf. materiāli 2002. gada 13.–14. jūnijs, Rīga. Sast. I. Šķiņķe. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003, 21. lpp.
- Vismans, M., Mekels, M. 2005. Kara beigu 60. gadadiena: Brisele pirms Maskavas. *Diena*, 5.III.
- Walkowitz, D.J., Knauer, L.M. (eds.). 2004. *Memory and the Impact of Political Transformation in Public Space*. Durham; London: Duke University Press.
- Wertsch, J. 2008. Blank spots in collective memory: a case study of Russia. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 617.
- WWF. 2006. *Living Planet Report 2006*. Gland, Switzerland.
- Zelče, V. 2000. Dažas tendences Baltijas pētniecībā Rietumos 20. gadsimta sākumā. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3, 105.–124. lpp.
- Zelče, V. 2005. Vēsture *perestroikas* redakcijā un Latvijas okupācijas jēdziens: 1988. gads. Grām.: *Komunikācija: Kultūras un vēstures diskurss*. Galv. red. I. Brikše. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 248.–253. lpp. (Latvijas Universitātes raksti, 683. sēj.).
- Zelče, V. 2007. Pieminēšana. Piektais gads. Grām.: *Zīmes. Mēs. Pieminēšana. Piektais gads*. Red. V. Zelče. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 22.–25. lpp.
- Zobena, A. (red.). 2007. *Latvija: Pārskats par tautas attīstību 2006/2007: Cilvēkkapitāls: mans zelts ir mana tauta?* Rīga: LU SPPI Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- Савельева И., Полетаев А. *Теория исторического знания*. Санкт-Петербург: Алетея, 2008, с. 355–378.
- Зубарев Г. В поисках компромисов. *Вести*, 2006, 18.09–4.10, с. 9.

1. nodaļas logos izmantotie avoti

- 1.3. logs**, SKDS 2008 (T19. tabula), SKDS 2005; **1.5. logs**, SKDS 2008; **1.7. logs**, SKDS 2008 (T18. tabula); **1.9. logs**, ISPP 2006; **1.11. logs**, LR Satversme, 115. pants; **1.12. logs**, National Ecological Footprint and Biocapacity Accounts, EEA 2005; **1.13. logs**, Marchand and Walker 2006, 178; **1.14. logs**, Eurobarometer 2008 a; **1.15. logs**, Natura 2000 (GIS calculated values) [aplūkots 2009.10.VIII]. Pieejams: http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/db_gis/pdf/area_calc.pdf; **1.16. logs**, Natura 2000 barometer [aplūkots 2009.10.VIII]. Pieejams: http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/db_gis/pdf/area_calc.pdf; **1.17. logs**, Rural Development Policy 2007–2013. Country files [aplūkots 2009.10.VIII]. Pieejams: http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/countries/index_en.htm; **1.19. logs**, Ūdris 1998; **1.20. logs**, Dribins 2007, 46, 47; **1.21. logs**, Stranga, A. 2008. *Ebreji Baltijā: No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam: 14. gadsimts–1945. gads*. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, 529.–532. lpp.

2. nodaļā izmantotie avoti

- Abrams, D., Christian, J., Gordon, D. (eds.). 2007. *Multidisciplinary Handbook of Social Exclusion Research*. John Wiley & Sons.
- APST (SIA «Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija»). 2007–2008. Pētījuma ziņojums «Latvijas pilsētu sociāli ekonomiskās attīstības tendences». Rīga [aplūkots 2009.5.III]. Pieejams: http://www.vraa.gov.lv/uploads/documents/petnieciba/petijumi/Petijums_Latvijas%20pilsetu%20sociali%20ekonomiskas%20attistibas%20tendences1.pdf
- Auers, D. (ed.). 2008. *Latvia and the USA: From Captive Nation to Strategic Partner*. Rīga: University of Latvia Press.
- Benoit, K., Laver, M. 2006. *Party Policy in Modern Democracy*. Routledge, 2006.
- Bogdanor, V. 2007. Legitimacy, accountability and democracy in the European Union. *Federal Trust Report* [aplūkots 2009.2.I]. Pieejams: <http://www.fedtrust.co.uk>
- Bolzano Recommendations. 2008. *The Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations and Explanatory Note*. The Hague: OSCE High Commissioner on National Minorities.
- Bonvin, J.-M. 2008. Activation policies, new modes of governance and the issue of responsibility. *Social Policy & Society Journal*, No. 7, pp. 367–377 (Cambridge University Press).
- Boroņenko, V. 2006. Alternative view on economic regions in Latvia. *Economic Science for Rural Development*, No. 10, pp. 247–256.
- BSZI (Baltijas Sociālo zinātņu institūts). 1994. Politiskās attieksmes [aplūkots 2009.2.VIII]. Pieejams: <http://www.bszi.lv/?lang=lv&category=resurss&id=politattieksme1994>
- BSZI. 1999. Eiropas Vērtību pētījums [aplūkots 2009.2.VIII]. Pieejams: <http://www.bszi.lv/downloads/resources/evp/evp1999/pdf>
- BSZI. 2005. Jautājumi sabiedrības demokratizācijas dinamikas novērtēšanai: Tabulu atskaite. Grām.: *Cik demokrātiska ir Latvija: Demokrātijas audits*. Red. J. Rozenvalds. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 209.–300. lpp.
- Campos, E., Pradhan, S. 1996. *Budgetary Institutions and Expenditure Outcomes*. Washington, DC: World Bank. Policy Research Working Paper, No. 1646.
- Celle, O. 1998 a. Īss atskats trimdas politisko aktivitāšu vēsturē. Grām.: *Latvijas valsts atjaunošana, 1986.–1993*. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 413.–418. lpp.
- Celle, O. 1998 b. Trimdas latviešu darbs Latvijas valsts atjaunošanas procesā. Grām.: *Latvijas valsts atjaunošana, 1986.–1993*. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 419.–433. lpp.
- Celle, O. 1998 c. Rietumu latviešu līdzdalība demokrātijas attīstībā Latvijā. Grām.: *Latvijas valsts atjaunošana 1986.–1993*. Rīga: LU žurnāla «Latvijas Vēsture» fonds, LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 434.–462. lpp.
- Curika, L. 2007. *Valsts finansējums nevalstiskajām organizācijām*: pētījums [aplūkots 2009.2.VIII]. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=14157>
- DeLeon, L. 2003. On acting responsibly in a disorderly world: individual ethics and administrative responsibility». In: *Handbook of Public Administration*. Ed. by G.B. Peters and J. Pierre. Sage Publications.
- De Renzio, P., Smith, S. 2005. *Linking Policies and Budgets: Implementing Medium Term Expenditure Frameworks in a PRSP Context*. London: ODI (ODI Briefing Paper).
- Diena. 2009. Diena pēta bezkaunīgākos taupības laika tēriņus valsts iestādēs [aplūkots 2009.21.V]. Pieejams: <http://www.diena.lv/lat/politics/hot/diena-peta-bezkaunigakoss-taupibas-laika-terinus-valsts-iestades>
- Dinan, D. 2005. *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*. 3rd ed. Palgrave Macmillan.
- Dribins, L., Spārītis, O. 2000. *Vācieši Latvijā*. Rīga: LU FSI.
- Dubnick, J.M. 2003. Accountability through thick and thin: preliminary explorations. Working Paper, Institute of Governance, Public Policy and Social Research, The Queen's University of Belfast, December 17 [aplūkots 2009.21.V]. Pieejams: <http://www.governance.qub.ac.uk/schools/SchoolofLaw/Research/InstituteofGovernance/Publications/briefingpapers/Fileupload,47655,en.pdf>
- EC (European Commission). 2001. A White Paper «European Governance». Brussels, 2001.25.VII, COM.428 final [aplūkots 2008.21.II]. Pieejams: http://ec.europa.eu/governance/white_paper/index_en.htm
- EC. 2003. Candidate countries Eurobarometer. 2003.2 [aplūkots 2009.2.VIII]. Pieejams: http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/cceb/2003/2003.2_full_report_final.pdf
- EC. 2006. *Eurobarometer 66*. Public Opinion in the European Union. Autumn.
- EC. 2007. *Eurobarometer 67*. Public Opinion in the European Union. Spring.
- EC. 2008 a. *Eurobarometer 69*. National Report. Executive Summary. Latvia. Spring [aplūkots 2009.14.I]. Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_lv_exe.pdf
- EC. 2008 b. *Eurobarometer 70*. National Report. Executive Summary. Latvia. Autumn [aplūkots 2009.4.III]. Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb70/eb70_lv_exec.pdf
- ECfDTL. 2001. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). In: *Report on the Preferential Treatment of National Minorities by their Kin-State*, adopted by the Venice Commission at its 48th Plenary Meeting, Venice, 19–20 October 2001.
- Economist. 2007. When Europe's Commissioners represent their countries. *Economist*, Nov. 22.
- Eglītis, J. 2008. Globālie reitingi un Daugavpils Universitātes faktors reģiona attīstībā. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, Nr. 1, 59.–72. lpp.
- ES fondi. Informācija par apgūtā 2004.–2006. g. plānošanas perioda ES struktūrfondu finansējuma sadalījumu pa Latvijas statistikas reģioniem līdz 18.02.2009 [aplūkots 2009.2.IV]. Pieejams: <http://www.esfondi.lv/page.php?id=650>

- Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press.
- Esping-Andersen, G. 1999. *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford University Press.
- European Communities. 2001. Regulation (EC) No. 1049/2001 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2001 regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents.
- Ezergailis, A. 2005. *Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Nazi-Occupied Latvia*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas fonds.
- FKTK. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas Privāto pensijas fondu ceturkšņa pārskati par 2001., 2005. un 2008. gadu [aplūkots 2009.2.VIII]. Pieejams: http://www.fktk.lv/lv/statistika/pensiju_fondi/ceturksna_parskats
- Gaugere, K., Austers, I. 2005. *Nevalstiskās organizācijas Latvijā: sabiedrības zināšanas, attieksme un iesaistīšanās*. Rīga.
- Glasson, J. 1992. *An Introduction to Regional Planning: Concepts, Theory and Practice*. London: UCL Press Limited, 434 p.
- Harlow, C. 2002. *Accountability in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Hayes-Renshaw, F., Wallace, H. 2006. *The Council of Ministers*. 2nd ed. Palgrave Macmillan.
- House of Commons. 2002. House of Commons Select Committee on European Scrutiny. *European Scrutiny – Thirty Third Report* [aplūkots 2009.15.IV]. Pieejams: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200102/cmselect/cmeuleg/152-xxxiii/15201.htm>
- Huber, M., Maucher, M., Sak, B. 2006. *Study on Social and Health Services of General Interest in the European Union: Final Synthesis Report*. Prepared for DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. DG EMPL/E/4. VC/2006/0131 [aplūkots 2009.2.VIII]. Pieejams: http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_protection/2008/study_social_health_services_en.pdf
- Ikstens, J. 2005. FHRUL bloc: Leftist parties or parties or Russian-speaking people? In: *Acta Universitatis Latviensis*, vol. 680, pp. 152–161.
- IMF (International Monetary Fund). 2007. *Manual on Fiscal Transparency*. Washington, DC: International Monetary Fund.
- Indāns, I., Lulle, A., Laizāne-Jurkāne, M., Znotiņa, L. 2006. *Latvija un brīva darbaspēka kustība: Īrijas piemērs*. Rīga: SAK.
- International Law Association. 2004. *Final Report of the Committee on the Accountability of International Organizations*. [aplūkots 2009.2.I]. Pieejams: <http://www.ila-hq.org/en/committees/index.cfm/cid/9>
- ĪUMSILS (Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts). 2008. *Informatīvais ziņojums par valsts programmas «Latviešu diasporas atbalsta programma 2004.–2009. gadam» īstenošanu 2007. gadā*. Rīga.
- Īvāns, D. *LTF Rietumos*. Rīga: Elpa, 2001.
- Izvērtējums (Latvijas Republikas tiesību aktu atbilstības izvērtējums Pārskatītās Eiropas Sociālās hartas prasībām). 2008 [aplūkots 2009.2.VIII]. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/sociala_aizsardziba/pesh_gala_izvertejums_190908_2.doc
- Krastiņš, O., Vanags, E. (red.). 2004. *Dažādā Latvija: pagasti, novadi, pilsētas, rajoni, reģioni: Vērtējumi, perspektīvas, vīzijas*. Rīga: Latvijas Statistikas institūts, Valsts reģionālās attīstības aģentūra.
- Latvijas reģionu attīstības portāls [aplūkots 2009.5.VIII]. Pieejams: <http://www.latreg.lv/pub/default.php?lapa=81&oid=96>
- Lawton, A., Rose, A.G. 1991. *Organisation and Management in the Public Sector*. Pitman Publishing.
- LETA. 2008. 40 stundas nedēļā strādā ceturtdaļa nodarbināto [aplūkots 2009.11.IV]. Pieejams: <http://www.apollo.lv/portal/news/articles/133799>
- LETA 2009 a. Pašvaldības, darba devēji un arodbiedrības vienojas par prasībām valdībai [aplūkots 2009.8.II]. Pieejams: <http://www.apollo.lv/portal/printit/148662/0>
- LETA. 2009 b. Bezdarbnieku skaits martā palielinājies par 13 tūkstošiem [aplūkots 2009.7.IV]. Pieejams: <http://www.apollo.lv/portal/printit/154192/0>
- Lewis, J. 2007. The Council of the European Union. In: *European Union Politics*. Ed. by M. Cini. Oxford: Oxford University Press, pp. 148–165.
- LLU. 2008. Sociālā iekļaušana lauku pašvaldībās Administratīvi teritoriālās reformas kontekstā. Pētījuma pārskats [aplūkots 2009.10.VIII]. Pieejams: http://www.llu.lv/?mi=81&projekti_id=740
- LLU SZF. 2006. LLU Sociālo zinātņu fakultātes projekts «Objektīvo un subjektīvo faktoru ietekme uz iedzīvotāju piesaisti Latvijas mazpilsētām un lauku teritorijām» [aplūkots 2009.10.VIII]. Pieejams: <http://www.llu.lv/getfile.php?hash=ee549f78fba877b9084cf2d5be01081c>
- LLU SZF. 2007. LLU SZF projekts «Mazpilsētu kā nodarbinātības un pakalpojumu centru attīstības stratēģijas» [aplūkots 2009.10.VIII]. Pieejams: <http://www.llu.lv/getfile.php?hash=88c3dff2daefc37d92355d2bf21a2702>
- Löffler, E. 2001. Defining quality in public administration. The paper presented at NISPAcee 9th conference «Government, Markets and the Civic Sector: The Search for Productive Partnership». Rīga, 10–12 May.
- LR CSP. 2008 a. Reģionu attīstība Latvijā 2007 [aplūkots 2009.10.II]. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=355>
- LR CSP. 2008 b. Par nabadzības rādītājiem 2007. gadā [aplūkots 2009.9.II]. Pieejams: http://www.csb.gov.lv/csp/event_preview/csp/events/?mode=arh&period=11.2008&cc_cat=471&id=5762
- LR CVK (Centrālā vēlēšanu komisija). 2006. *Latvijas Republikas 9. Saeimas vēlēšanas*. Rīga.
- LR IZM. 2009. LR Izglītības un zinātnes ministrijas ētikas kodekss [aplūkots 2009.21.V]. Pieejams: <http://izm.izm.gov.lv/ministrija/etikas-kodekss.html>
- LR LM (Labklājības ministrija). 2003. EK kopējais sociālās iekļaušanas ziņojums [aplūkots 2008.10.XII]. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/doc_upl/LMMemorandsLV_230104.doc

- LR LM. Latvijas Nacionālais rīcības plāns nabadzības un sociālās atstumtības mazināšanai (2004–2006) [aplūkots 2009.10.VIII]. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/sociala_aizsardziba/sociala_ieklausana/nap_latvia_lv.doc
- LR MK (Ministru kabinets). 2000. MK noteikumi Nr. 463 «Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu» (pieņemti 2000.5.XII). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 473/476, 29.XII.
- LR MK. 2001. Ministru kabineta instrukcija Nr. 1 «Ierēdņa uzvedības principi» (izdota 2001.9.I). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 7, 12.I.
- LR MK. 2002. MK noteikumi Nr. 111 «Ministru kabineta Kārtības rullis» (pieņemti 2002.12.III). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 42, 15.III.
- LR MK. 2003. LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 413 «Kārtība, kādā nosakāma un pārskatāma minimālā mēneša darba alga» (pieņemti 2003.23.VII, izdoti saskaņā ar Darba likuma 61. panta trešo daļu). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 109, 30.VII.
- LR MK. 2004 a. MK noteikumi Nr. 124 «Noteikumi par kritērijiem valsts budžeta dotācijas piešķiršanai pašvaldībām un plānošanas reģionu attīstības aģentūrām Eiropas Savienības struktūrfondu līdzfinansēto projektu īstenošanai» (pieņemti 2004.3.II). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 37, 9.III.
- LR MK. 2004 b. MK rīkojums Nr. 738 «Par latviešu diasporas atbalsta programmu 2004.–2009. gadam» (izdots 2004.5.X). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 160, 10.X.
- LR MK. 2006. MK noteikumi Nr. 460 «Noteikumi par specialitāšu, apakšspecialitāšu un papildspecialitāšu sarakstu reglamentētajām profesijām» (pieņemti 2006.6.VI). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 90, 9.VI.
- LR MK. 2007. MK noteikumi Nr. 198 «Noteikumi par maksimāli pieļaujamā valsts budžeta izdevumu kopapjoma un maksimāli pieļaujamā valsts budžeta izdevumu kopējā apjoma katrai ministrijai un citām centrālajām valsts iestādēm noteikšanas metodiku vidējam termiņam» (pieņemti 2007.20.III). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 51, 27.III.
- LR MK. 2008 a. MK rīkojums Nr. 116 «Par vidēja termiņa budžeta mērķiem un prioritārajiem attīstības virzieniem 2009.–2011. gadā» (izdots 2008.10.III). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 39, 11.III.
- LR MK. 2008 b. MK 2008.25.XI sēdes protokols Nr. 83, 62. § «Par valsts budžeta izdevumu samazināšanu 2008. gada novembra un decembra mēnešiem» [aplūkots 2009.21.V]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/mksedes/saraksts/protokols/?protokols=2008-11-25>
- LR Saeima. 2000 a. Valsts fondēto pensiju likums. 2000. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 78/87, 8.III.
- LR Saeima. 2000 b. Valsts civildienesta likums (pieņemts 2000.7.IX). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/333, 22.IX.
- LR Saeima. 2001. Likums «Par reglamentētajām profesijām un profesionālās kvalifikācijas atzīšanu» (pieņemts 2001.20.VI), *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 105, 6.VII.
- LR Saeima. 2002 a. Reģionālās attīstības likums (pieņemts 2002.21.III). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 53, 9.IV.
- LR Saeima. 2002 b. Valsts pārvaldes iekārtas likums (pieņemts 2002.6.VI). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94, 21.VI.
- LR Saeima. 2006 a. LR Valsts civildienesta ierēdņu disciplinārtbildības likums (pieņemts 2006.11.V). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 83, 30.V.
- LR Saeima. 2006 b. Likumprojekts «Grozījums Latvijas Republikas Satversmē» (iesniegts 2006.2.II) [aplūkots 2009.2.VIII]. Pieejams: http://www.saeima.lv/bi8/lasa?dd=LP1543_0
- LR Saeima. 2008 a. 9. Saeimas Pavasara sesijas statistika. 2008.28.III–2008.17.VII [aplūkots 2009.10.III]. Pieejams: http://www.saeima.lv/deputati/stat_9/pavasaris_08.pdf
- LR Saeima. 2008 b. 9. Saeimas Rudens sesijas statistika. 2008.11.IX–2008.19.XII [aplūkots 2009.10.III]. Pieejams: http://www.saeima.lv/deputati/stat_9/rudens08.pdf
- LR Tieslietu ministrija. 2008. Pirmās instances tiesa apmierina Itālijas, Spānijas un Latvijas prasību atcelt Komisijas lēmumu par valodu lietošanu ES Oficiālajā Vēstnesī. Publicēts 2008.2.XII [aplūkots 2009.13.II]. Pieejams: http://www.tm.gov.lv/lv/daliba_es/aktualitates/jaunie_ekt_spridumi.html?news_id=2629
- LR VK (Valsts kontrole). 2009. Revīzijas ziņojums par Izglītības un zinātnes ministrijas 2008. gada finanšu pārskata sagatavošanas pareizību. 29.04.2009, Nr. 5. 1-2-37/2008, 119.–121. lpp. [aplūkots 2009.21.V]. Pieejams: http://www.lrvk.gov.lv/upload/zinojums_IZM_29042009.pdf
- Lulle, B. 2009. Jaunsleinis: Vairāk uzticības, atbildības un finanšu pašvaldībām. *NRA*, 6.V. Pieejams arī internetā: <http://www.nra.lv/zinas/21983-jaunsleinis-vairak-uzticibas-atbildibas-un-finansu-pasvaldibam.htm>
- LU SPPI. 2008. LU Sociālo un politisko pētījumu institūta projekts «Pilsētas reģionos» (2008) un «Priekšlikumu sagatavošana Latvijas pilsētu politikas izstrādei» (2008/2009).
- Meņšikovs, V. 1997. *Latgale ceļā uz konkurētspējīgu tirgu*. Daugavpils: Saule.
- Meņšikovs, V., Peipiņa O. 1999. *Atomenerģētika un cilvēka dzīves apstākļi (socioloģiskais aspekts)*. Daugavpils: Saule, 116 lpp.
- Miezaine, Z., Šimane, M. 2005. Politiskā līdzdalība. Grām.: *Cik demokrātiska ir Latvija: Demokrātijas audits*. Red. J. Rozenvalds. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 153.–164. lpp.
- Moore, M., Teskey, G. 2006. The CAR framework: capability, accountability, responsiveness [aplūkots 2009.2.VIII]. Pieejams: <http://www2.ids.ac.uk/gdr/cfs/pdfs/CARframeworkDRCweb.pdf>
- Muižniece, J. 2009. Pensiju sistēma krustcelēs? Delfi, 2009.26.III [aplūkots 2009.12.VII]. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/jana-muizniece-pensiju-sistema-krustceles.d?id=23641253>
- Mulgan, R. 2000. «Accountability»: an ever expanding concept?. *Public Administration*, Vol. 78, No. 3, pp. 555–573.
- Nye, J.S. 2001. Globalization's democratic deficit: how to make international institutions more accountable. *Foreign Affairs*, Vol. 80, No. 4, pp. 2–6.
- ODE. 2006. *Oxford Dictionary of English*. Oxford University Press.

- OECD. 2001. *Focus. Public Management Newsletter*, No. 21, September [aplūkots 2009.10.I]. Pieejams: <http://www.oecd.org/dataoecd/53/32/2536857.pdf>
- OECD. 2007. *Performance Budgeting in OECD Countries*. Paris: OECD.
- Oliver, D. 1997. The underlying values of public and private law. In: *The Province of Administrative Law*. Ed. by M. Taggart. Oxford: Hart Publishing.
- OPM (Oxford Policy Management). 2000. *Medium Term Expenditure Frameworks – panacea or dangerous distraction?* Oxford: OPM (OPM Review Paper 2).
- Peters, B.G. 1995. *The Politics of Bureaucracy*. 4th ed. Longman Publishers, 1995, pp. 289–336.
- Peters, B.G. 2001. *The Politics of Bureaucracy*. New York: Routledge, pp. 221–224.
- Peterson, J., Shackleton, M. 2002. *The Institutions of the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Quadragesimo Anno. 1931. Quadragesimo Anno: Encyclical of Pope Pius XI on Reconstruction of Social Order [(aplūkots 2009.5.VIII)]. Pieejams: http://www.vatican.va/holy_father/pius_xi/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno_en.html
- RAPLM (Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija). 2009. Pašvaldību finanšu izlīdzināšana. Vietējo pašvaldību finanšu izlīdzināšanas modelis. 3. ziņojums [aplūkots 2009.5.VIII]. Pieejams: <http://www.rapl.gov.lv/uploads/filedir/PFI-Zinojums-3-modelis.doc>
- RAPLM. Sabiedrības līdzdalība [aplūkots 2009.6.II]. Pieejams: www.rapl.gov.lv/pub/print.php?id=9
- Rivza, B., Svanberga, L., Kruzmetra, M., Jermolajeva, E. 2006. *Reduction of regional diversities still on the agenda in Latvia. Economic Science for Rural Development*, No. 10, pp. 176–182.
- Roper, S.D., Ikstens, J. (eds.). 2008. *Public Finance and Post-communist Party Development*. Ashgate, 2008.
- Rostoks, T. 2008. Eiropas Parlaments un Baltijas jūras reģions: no Ziemeļu dimensijas līdz Baltijas jūras stratēģijai. Grām.: *Eiropas Parlaments: ārējās un drošības politikas ītenotājs*. Red. Ž. Ozoliņa. Rīga: Zinātne, 72.–98. lpp.
- Rudzītis, E. 2009. Uzņēmumu registrācijā bez pozitīvām pārmaiņām [aplūkots 2009.7.IV]. Pieejams: http://www.ur.gov.lv/faili/Raksti/26.01.2009_Nedela.pdf
- SCES (Select Committee on European Scrutiny). 2002. *European Scrutiny – Thirty Third Report*.
- Schick, A. 1998. *Look Before You Leapfrog*. Washington, DC: World Bank.
- Schrader, H. (ed.). 2004. *Trust and Social Transformation: Theoretical Approaches and Empirical Findings from Russia*. Münster: LIT, 2004.
- SKDS. 1999. Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS. Aptauja: Latvijas iedzīvotāju attieksme pret valsts pārvaldi un valsts civildienestu. 1999. gada septembris.
- SKDS. 2006. *Pētījums par ārpus Latvijas dzīvojošajiem bijušajiem Latvijas iedzīvotājiem, viņu pēctečiem un kopienām*. Rīga: SKDS.
- SPP (Studies in Public Policy). 1997. New Baltic Barometer III. A survey study, 1996. *Studies in Public Policy*, No. 284 [aplūkots 2009.2.VIII]. Pieejams: <http://www.balticvoices.org/documents/spp-284.pdf>
- SPP. 2005. New Baltic Barometer VI. A post-enlargement survey, 2004. *Studies in Public Policy*, No. 401 [aplūkots 2009.2.VIII]. Pieejams: <http://www.balticvoices.org/documents/spp-401.pdf>
- SPP (Centre for the Study of Public Policy). *New Baltic Barometer SPP (sabiedriskās domas pētījumu rezultāti Baltijas valstīs)* [aplūkots 2009.14.IV]. Pieejams: www.balticvoices.org
- Šuvajevs, I. 2009. Janvāra mācība [aplūkots 2009.12.VII]. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/pilsoniska_sabiedriba/17158/ (Sabiedriskās politikas portāla [politika.lv](http://www.politika.lv) mājaslapa).
- TAP (Pārskats par tautas attīstību). 2001. *Latvija: Pārskats par tautas attīstību: Sabiedriskās politikas process Latvijā*. Rīga: UNDP Latvija.
- TAP. 2003. *Latvija: Pārskats par tautas attīstību 2002/2003: cilvēkdrošība*. Rīga: UNDP Latvija.
- Thomas, P.G. 2003. Accountability. In: *Handbook of Public Administration*. Ed. by G.B. Peters and J. Pierre. Sage Publications, pp. 549–556.
- TNS Latvia. TNS LATVIA ziņu arhīvs [aplūkots 2009.11.IV]. Pieejams: <http://www.tns.lv/?lang=lv&category=showallarchive>
- US AID. 2008. *NGO Sustainability Index* [aplūkots 2009.2.VIII]. Pieejams: http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2008/
- Vanags, E., Vilka, I. 2005. *Pašvaldību darbība un attīstība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, Latvijas Pašvaldību savienība.
- Verheijen, T., Vintar, M. 1997. Redefining an accountable public administration: an introduction. In: *Developing Organisations and Changing Attitudes: Public Administration in Central and Eastern Europe*. Ed. by J. Jabes. Proceedings from the Fourth Annual Conference held in Tirana, Albania, March 28–30. Bratislava: NISPAcee.
- Voļskis, E. 2008. Pensiju sistēmas pilnveidošanas problēmas Latvijā: promocijas darba kopsavilkums. Rīga [aplūkots 2009.2.VIII]. Pieejams: www.lu.lv/aktualitates/resursi/doktorantura/2008/volskis_lv.pdf
- Voronovs, V., Petrova, J., Račko, E. 2006. *Reģionālās ekonomikas konkurētspējas paaugstināšana un aktīvā adoptācija globalizācijas apstākļos*. Daugavpils: Saule, 120 lpp.
- VRAA (Valsts reģionālās attīstības aģentūra). 2009. Reģionu attīstība Latvijā [aplūkots 2009.4.VIII]. Pieejams: <http://www.vraa.gov.lv>
- VSAA (Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra). Pārskats par valsts fondēto pensiju shēmas darbību 2004.–2008. gadā (publicēti attiecīgi 2005.–2009. gadā).

- Wallace, H. 2005. An institutional anatomy and five policy modes. In: *Policy-Making in the European Union*. Ed. by H. Wallace, W. Wallace and M.A. Pollack. 5th ed. Oxford University Press.
- WDR, 2009. *World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography* [aplūkots 2009.9.II]. Pieejams: <http://econ.worldbank.org>
- Weber, E.P. 1999. The questions of accountability in historical perspective: from Jackson to contemporary grassroots ecosystem management. *Administration & Society*, Vol. 31, No. 4, September, pp. 451–494.
- Wood, J.A. Jr, Winston, B.E. 2005. Toward a new understanding of leader accountability: defining a critical construct. *Journal of Leadership and Organisational Studies*, Vol. 11, No. 3, 84–94.
- World Bank. 2009. *World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography* [aplūkots 2009.9.II]. Pieejams: <http://econ.worldbank.org>
- Zaķe, I. 2008. Nineteenth-Century Nationalism and Twentieth-Century Anti-Democratic Ideals: the Case of Latvia, 1840s to 1980s. New York: Edwin Mellen Press.
- Zepa, B. (pētījuma darba grupas vadītāja). 2006. *Darba algas un to ietekmējošie faktori*. Rīga.

2. nodaļas logos izmantotie avoti

2.4. logs, Lawton and Rose 1991, Peters 1995, Thomas. 2003, Weber 1999; 2.5. logs, Diena 2009, LR IZM 2009, LR KM 2001, LR MK 2009, LR VK 2009; 2.7. logs, LR Centrālās statistikas pārvaldes un LR Finanšu ministrijas dati; 2.8. logs, LR Centrālās statistikas pārvaldes dati; 2.9. logs, LR Centrālās statistikas pārvaldes un Latvijas Bankas dati; 2.10. logs, SKDS 2008, T 48; 2.12. logs, Esping-Andersen 1999, Table 5.4; 2.13. logs, SPP 1997, SPP 2005, EC 2003; 2.14. logs, SKDS 2008 T9, TAP 2003, 25; 2.15. logs, Huber, Maucher and Sak 2006, 190; 2.16. logs, LR Centrālās statistikas pārvaldes dati; 2.17. logs, LR Labklājības ministrijas dati; 2.18. logs, LR Centrālās statistikas pārvaldes dati, LR MK 2003, autoru aprēķins; 2.19. logs, LR Saeima. 2000 a; 2.20. logs, VSAA 2005, VSAA 2009; 2.22. logs, LR CSP 2008 a, VRAA 2009; 2.23. logs, LR CSP 2008 b; 2.24. logs, Voronovs et al. 2006, 120; 25. logs, ES fondi; 2.26. logs, SKDS 2008, T23; 2.27. logs, SKDS 2008 T47.

3. nodaļā izmantotie avoti

- Ābelis, K. 2009. Pārdomas pēc Zvērinātu advokātu kopsapulces. *Latvijas Vēstnesis. Jurista Vārds*, Nr. 22, 2.VI.
- Augstākās tiesas Senāts. 2009. Senāts vēršas Satversmes tiesā ar pieteikumu izvērtēt personas tiesības uz dzīvību [aplūkots 2009.7.VI]. Pieejams: <http://at.gov.lv/information/about-trials/2009/200905/20090522/>
- Baltic Screen. 2007. Autora komentārs [aplūkots 2009.10.IX]. Pieejams: <http://www.neliesi.lv/content.php?ievads>
- Beauchamp, T L., Childress, J F. 2001. *Principles of Biomedical Ethics*, 5th ed. Oxford: OUP.
- Bertrand, C.-J. (ed.). 2003. *An Arsenal of Democracy: Media Accountability Systems*. Cresskill, NY: Hampton Press.
- Bertrand, C.-J. 2008. MAS (media accountability systems) in the present world. In: *Media Accountability Today...and Tomorrow*. Ed. by T. von Krogh. Goteborg: Nordicom.
- Brūklenis, J. 2007. *Tiesāšanās kā ķēķis*. Rīga: Baltic Screen.
- Christians, C.G. 1989. Self-regulation: a critical role for codes of ethics. In: *Media Freedom and Accountability*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Čepāne, I. 2005. Tiesības uz taisnīgu tiesu kā personas pamattiesības. *Latvijas Vēstnesis. Jurista Vārds*, 27.IX.
- Dauškane, S., Sīle, V., Sīlis, V. 2003. Pacientu tiesību aptauja 2002 [publicēts 2003.7.IV; aplūkots 2009. 20.VI]. Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/cilvektiesibas/4843/p/5/>
- Davis, Ch. 2002. The age of uncertainty: facing the promise of a brave new world. *Managing Partner*, Vol. 5, issue 4, Aug. 20, A20 [aplūkots 2009.7.VI]. Pieejams: http://www.mpmagazine.com/xq/asp/sid.0/articleid.5D7CF2E0-2504-405C-B9D8-3E62FCDAFB1A/eTitle.Facing_the_age_of_uncertainty/qx/display.htm
- Dzienkowski, J. 2003. *Professional Responsibility Standards, Rules & Statutes*. St. Paul: Thomson West.
- Dzīves kvalitāte Latvijā. 2006. Rīga: Zinātne.
- EC. 2000. The Council of Europe Guidelines: Public access to and freedom of expression in networked information [online]. Council of Europe [aplūkots 2009.1.VI]. Pieejams: <http://www.cilip.org.uk/NR/rdonlyres/CC88EBAE-96F3-4EB9-A128-DDE313163E8C/0/foicnclofeuropeguidelines0705.doc>
- EK (Eiropas Komisija). 2004. Ziņojums par konkurētspēju profesionālo pakalpojumu jomā (Report on Competition in Professional Services), 9 Febr. 2004, COM(2004) 83 final.
- EK. Atbildīga uzņēmējdarbība [aplūkots 2009.13.VI]. Pieejams: http://ec.europa.eu/youreurope/business/doing-business-responsibly/index_lv.htm
- EKT (Eiropas Kopienu tiesa). 1999. Eiropas Kopienu tiesas argumentācija EKT lietā C-309/99.
- ELIBDA. 2009. Vienna Declaration: A Library Policy for Europe. EBLIDA [aplūkots 2009.1.VI]. Pieejams: <http://www.eblida.org/>
- Encyclopedia Britannica*. 2009. Information as a resource and commodity: information processing. In: *Encyclopedia Britannica*. Encyclopedia Britannica, Inc. [aplūkots 2009.15.II]. Pieejams: <http://search.eb.com/eb/article-61651>
- Garanča, Z., Hillig, R., Putnis, R. 2007. Pretkorupcija vācu uzņēmumos – vai mācībstunda? [aplūkots 2009.13.IV]. Pieejams: http://www.biznesspret.korupciju.lv/vacu_bizness_petijums20070308-1.pdf

- Greiema, A. 2006. Pacients pret ārstu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 109 (137), 18. jūl.
- Hallin, D.C., Mancini, P. 2004. *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Hodgart, A. 2009. Law Firm Strategies: Global, Regional and Local. International Bar Association Northern European Conference, Helsinki, 4 Sept. (nepublicēts).
- Iļjanova, D. 2005. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio Juris.
- Jakubovitz, K. 2007. The Eastern European/post-Communist media model countries. Introduction. In: *European Media Governance*. Ed. by G. Terzis. Bristol: Intellect Books, pp. 303–313.
- Jansone, D., Reinholde, I., Ulničāne, I. 2002. *Latvijas publiskā pārvalde*. Rīga: LU.
- Jaunie Trīs brāļi. 2007. Gaismas pils: funkcionālais risinājums [tiešsaiste]. Valsts aģentūra «Jaunie Trīs brāļi» [aplūkots 2009.29.IV]. Pieejams: <http://www.gaismaspils.lv/gp/index.php?l=lv&m=gaismaspils>
- Jaunie Trīs brāļi. 2009. Kultūras ministra Ināra Dālderā uzruna: publiskā diskusija «Kāda būs «Gaismas pils» patiesā cena?» [aplūkots 2009.1.VI]. Pieejams: <http://www.j3b.gov.lv>
- Kālis, M., Nītiņa, K. 2008. Responsible business practices and the fight against corruption in Latvia's banking sector [aplūkots 2009.13.IV]. Pieejams: <http://www.sseriga.edu.lv/files/Bank%20survey%202008.pdf>
- King, G.J., Pētersons, A. 2009. Corporate social responsibility in Latvia: a benchmark study. *Baltic Journal of Management*, Vol. 4, No. 1, 2009, pp. 106–118.
- KIS (Valsts aģentūra «Kultūras informācijas sistēmas»). 2007. Pārskats par Bila&Melindas Geitsu fonda grantu [aplūkots 2009.28.IV]. Pieejams: <http://www.kis.gov.lv/lv/c14/n465/>
- KIS. 2009 a. Pētījums par informācijas komunikāciju tehnoloģiju pieejamību un izmantošanu un bibliotēku funkcionālo lomu Latvijas sabiedrībā: bibliotekāru aptauja. Valsts aģentūra «Kultūras informācijas sistēmas» [aplūkots 2009.15.II]. Pieejams: http://www.kis.gov.lv/attach/Bibliotekaru_aptauja.pdf
- KIS. 2009 b. Latvijas valsts un Bila&Melindas Geitsu fonda līdzfinansētais publisko bibliotēku attīstības projekts «Trešais tēva dēls»: projekta būtība un realizācijas gaita. Valsts aģentūra «Kultūras informācijas sistēmas», 10 lp. Nepublicēts materiāls.
- Krastiņa, I. 2009. Advokāta profesija neietilpst uzņēmējdarbībā. *Latvijas Vēstnesis. Jurista Vārds*, Nr. 1, 6.I, 8. lpp.
- Krogh, T. von. 2008. Introduction. Media accountability. A 60-year-old compromise that still holds promise for the future. In: *Media Accountability Today...and Tomorrow. Updating the Concept in Theory and Practice*. Ed. by T. von Krogh. Göteborg: Nordicom.
- Kronberga, I. 2009. Tavš neredzamais sabiedrotais. TNS Latvija [aplūkots 2009.1.VI]. Pieejams: http://www.tns.lv/newsletters/2005/06/?category=tns6&id=Social_Socialie_tikli
- Kruks, S., Šulmane, I. 2005. Plašsaziņas līdzekļi demokrātiskā sabiedrībā. Grām.: *Cik demokrātiska ir Latvija? Demokrātijas audits*. Zin. red. J. Rozenvalds. Rīga: LU. 137.–151. lpp.
- Kuhse, H., Singer, P. (eds.). 2004. *A Companion to Bioethics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Kuhse, H., Singer, P. (eds.). 2006. *Bioethics: An Anthology*. 2nd ed. Oxford: Blackwell Publishing.
- Kumar, K. 1995. *From Post-industrial to Post-modern Society*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Ķilkuts, G. u. c. 2006. *Biomedicīnas ētika: teorija un prakse* / G. Ķilkuts, S. Mežinska, I. Neiders, V. Sīle, V. Silis. Rīga: RSU.
- LĀB. 1995. Latvijas ārstu ētikas kodekss, pieņemts 1995. gadā LĀB gada konferencē (grozījumi izdarīti 1998. gada 9. oktobra konferencē) [aplūkots 2009.20.VI]. Pieejams: www.arstubiedriba.lv/lv/box/files/etikas_kodekss.doc
- LĀB. 2007. Latvijas Ārstu biedrība, Latvijas Patentbrīvo medikamentu asociācija, Starptautisko inovatīvo farmaceitisko firmu asociācija. Deklarācija [aplūkots 2009.20.VI]. Pieejams: http://www.siffa.lv/uploads/etika/AFA_LAB_LPMA_deklaracija_080630.doc
- Larsen, O., Kilkuts, G. 2005. *Health in Latvia 1991–2004: Years of Conflicting Values*. Oslo: Michael.
- Lauk, E. 2008. Freedom for the media? Issues of journalism ethics in Estonia. *Informacijos Mokslai* (Information Sciences. Research papers), Vol. 47. Vilnius: Vilnius University Publishing House. BAMR, Norden.
- LBB (Latvijas bibliotekāru biedrība). 2007. Bibliotekāra profesionālās ētikas kodekss [aplūkots 2009.1.VI]. Pieejams: <http://www.lnb.lv/lv/bibliotekariem/latvijas-bibliotekaru-biedriba/etikas-kodekss>
- LETA. 2007. Pacientu tiesību birojs beidz darbu [publicēts 2007.14.XI; aplūkots 2009.20.VI]. Pieejams: http://www.zz.lv/portals/veseliba/raksts.html?xml_id=4180
- LETA. 2008 a. Eglītis aicina izvērtēt priekšlikumu legalizēt pateicības maksājumus ārstiem [publicēts 2008.11.I; aplūkots 2009.20.VI]. Pieejams: <http://www.apollo.lv/portal/news/articles/117839>
- LETA. 2008 b. Izstrādāti 20 priekšlikumi pacientu neoficiālo maksājumu ierobežošanai [publicēts 2008.1.IV; aplūkots 2009.20.VI]. Pieejams: <http://www.apollo.lv/portal/news/73/articles/124095>
- LETA 2009. Informācija 28. aprīlī. Rīga, 2009.
- Liepa, L. Pozitīvās tiesības. 1999. Grām.: *Mūsdienu tiesību teorijas atziņas*. E. Melķiņa red. Rīga: Tiesu nama aģentūra.
- LNB AB (Latvijas Nacionālās bibliotēkas atbalsta biedrība). 2009 a. Kas ir LNB projekts [aplūkots 2009.29.IV]. Pieejams: <http://www.gaisma.lv/lat/lnb-project/what>
- LNB AB. 2009 b. Gaismaspils: Latvijas Nacionālās bibliotēkas projekts. Latvijas Nacionālās bibliotēkas atbalsta biedrība [aplūkots 2009.29.IV]. Pieejams: <http://www.gaisma.lv>

- Loewenstein, K. 1948. Reconstruction of the administration of justice in American occupied Germany. *Harvard Law Review*, No. 61.
- LR Augstākā padome. 1990. Likums par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem (pieņemts 1990.20.XII). *Ziņotājs*, Nr. 5, 1991, 14.II.
- LR Augstākā padome. 1992. Likums «Par tiesu varu» (pieņemts 1991.15.XIII). *Ziņotājs*, Nr. 1, 14.I).
- LR Augstākā padome. 1993 a. Advokatūras likums (pieņemts 1993.27.IV). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 27, 25.V.
- LR Augstākā padome. 1993 b. Notariāta likums (pieņemts 1993.1.VI). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 48, 9.VII.
- LR FM (Finanšu ministrija). 2009. Sabiedriskā labuma statuss [aplūkots 2009.26.VI]. Pieejams: <http://fm.gov.lv/?lat/sls>
- LR KM (Kultūras ministrija). 2008. Kultūras ministrijas Kultūrpolitikas ieviešanas departamenta Bibliotēku nodaļa. Rīga, 2008. Npublicēts materiāls.
- LR KM. 2009. Latvijas kultūras karte [tiešsaiste]. Latvijas Republikas Kultūras ministrija [aplūkots 2009.1.VI]. Pieejams: <http://www.kulturaskarte.lv>
- LR MK. 2001. Ministru kabineta noteikumi Nr. 355 «Vietējas nozīmes bibliotēku tīkla darbības noteikumi». *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 117, 10.VIII.
- LR MK (Ministru kabinets). 2003. Noteikumi Nr. 583 «Veselības valsts obligātās apdrošināšanas valsts aģentūras nolikums» (pieņemti 2002.27.XII). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 2, 7.I.
- LR Saeima. 1994 a. Prokuratūras likums (pieņemts 1994.19.V). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 2.VI.
- LR Saeima. 1994 b. Tiesnešu disciplinārās atbildības likums (pieņemts 1994.27.X). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 132, 10.XI.
- LR Saeima. 1996. Likums «Par valsts noslēpumu» (pieņemts 1996.17.X). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 181, 29.X.
- LR Saeima. 1998 a. Informācijas atklātības likums (pieņemts 1998.29.X). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 334/335, 6.XI.
- LR Saeima. 1998 b. Izglītības likums (pieņemts 1998.29.X). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 343/344, 17.XI.
- LR Saeima. 2000 a. Autortiesību likums (pieņemts 2000.6.IV). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150, 27.IV.
- LR Saeima. 2000 b. Fizisko personu datu aizsardzības likums (pieņemts 2000.23.III). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 123/124., 6.IV.
- LR Saeima. 2000 c. Satversmes tiesas likums (pieņemts 2000.30.XI). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 460/464, 20.XII.
- LR Saeima. 2001. Likums «Par reglamentētajām profesijām un profesionālās kvalifikācijas atzišanu» (pieņemts 2001.20.VI). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 105, 6.VII.
- LR Saeima. 2002 a. Tiesu izpildītāju likums (pieņemts 2002.24.X). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 165, 13.XI.
- LR Saeima. 2002 b. Valsts informācijas sistēmu likums (pieņemts 2002.2.V). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 76, 22.V.
- LR Saeima. 2002 c. Elektronisko dokumentu likums (pieņemts 2002.10.X). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 169, 20.XI.
- LR Saeima. 2004. Informācijas sabiedrības pakalpojumu likums (pieņemts 2004.4.XI). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183, 17.XI.
- LR Saeima. 2005. Kriminālprocesa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 11.V.
- LTMC (Latvijas Tiesnešu mācību centrs). 2009. Seminārs «Ētikas robežas juridiskajā saskarsmē» (2009. gada 20. maijā un 10. jūnijā). Balsojumu apkopojums. Npublicēts materiāls.
- Matravers, M. 2007. *Responsibility and Justice*. Cambridge: Polity Press.
- Matisāne, L., Vanadzīņš, I. 2007. *Darba apstākļi un riski Latvijā*. Rīga: Latvijas Republikas Labklājības ministrija, 146 lpp.
- Mazurkiewicz, P. 2005. What Does Business Think about Corporate Social Responsibility? Part I: Attitudes and Practices in Estonia, Latvia and Lithuania [aplūkots 2009.13.VI]. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/darba_devejiem/csr_060220_estonia_latvia_lithuania.pdf
- Meļķis, E. 2001. Par tiesu prakses vienotību. Grām.: *Tiesu prakses veidošana*. Rīga (LU Zinātniskie raksti).
- Neimanis, J. 2009. Koncentrēšanās uz detaļām aizēno lietas būtību. *Latvijas Vēstnesis. Jurista Vārds*, 21.IV.
- Niedra, I. 2009. Apmācības Latvijas valsts un Bila&Melindas Geitsu fonda līdzfinansētā Latvijas publisko bibliotēku attīstības projekta ietvaros. Valsts aģentūra «Kultūras informācijas sistēmas», 2009, 5 lpp. Npublicēts materiāls.
- Orme-Smith, O., Spicer, J. 2001. *Ethics in General Practice*. London: RMP.
- Pabērza, K. 2008. Bibliotēku pakalpojumi lietotāju un nelietotāju skatījumā: Trešais tēva dēls publiskās bibliotēkas attīstībai. Valsts aģentūra «Kultūras informācijas sistēmas». Npublicēts materiāls.
- Peczenik, A. 2009. *On Law and Reason*. Dordrecht; Boston; London: Kluwer Academic Publishers, pp. 379–388.
- Philips, F. 2004. *Ethics of the Legal Profession*. Chapter 1. London: Cavendish Publishing.
- Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. 2004. *Konstitucionālās tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
- Politika. 2006. Diskusija «Kā pasargāt sabiedrisko labumu?» [publicēts 2006.3.X; aplūkots 2009.26.VI]. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/pilsoniska_sabiedriba/11801/
- Pound, R. 2001. «Pursuit of the learned art in the spirit of a public service is the primary purpose.» Cit. no: Rhode, D.L., Luban, D. *Legal Ethics*. New York: Foundation Press, p. 4.
- PR centrs. 2008. Georgs Andrejevs aicina pakāpeniski atteikties no kvotu sistēmas veselības aprūpē Latvijā [publicēts 2008.26.V; aplūkots 2009.20.VI]. Pieejams: <http://www.prcentrs.lv/lv/lasit/pr/>

- Ragozina, E. Maģistres pētījuma ietvaros veikta aptauja. Npublicēts materiāls.
- Ričika, D., Lapsa, M. 2007. Par tām pašām ... aploksnēm. *Doctus*. Augusts [tiešsaistē] [aplūkots 2009.20.VI]. Pieejams: <http://www.iaptieka.lv/?lapa=doctus2&id=764>
- Rhode, D., Hazard, J. 2002. *Professional Responsibility and Regulation*. New York: Foundation Press, pp. 2–20.
- Rhode, D.L., Luban, D. 2001. *Legal Ethics*. New York: Foundation Press.
- Rone, D. 2009. Jurista profesijas reforma. *Latvijas Vēstnesis. Jurista Vārds*, Nr. 6, 10.II, 8. lpp.
- Šarmanova, I. 2008. Latvijas Nacionālās bibliotēkas tēla atspoguļojums latviešu un krievu valodā iznākošajā presē 2002. un 2007. gadā: bakalaura darbs. Latvijas Universitāte. Rīga, 2008, 108 lp.
- Santoro, M.A. (ed.). 2006. *Ethics and the Pharmaceutical Industry*. Cambridge: CUP.
- Shaman, J., Lubet, S., Alfani, J. *Judicial Conduct and Ethics*. Charlottesville, Virginia: The Michie Company.
- Sīle, V. 1999. *Medicīnas ētikas pamatprincipi*. Rīga: Zinātne.
- Singer, P. 1997. *Practical Ethics*. Cambridge: CUP.
- Skujniece, V. 2003. Latvijas tiesu spriedumu kvalitātes problēmas. Sabiedriskās politikas centrs «Providus» [aplūkots 2009.7.VI]. Pieejams: <http://www.providus.lv/public/26774.html>
- Steinbock, B. (ed.). 2007. *The Oxford Handbook of Bioethics*. Oxford: OUP.
- Stephen, F., Love, J. Regulation of Legal Profession. In: *Professional Monopoly Rights*, p. 995 [aplūkots 2009.2.IX]. Pieejams: <http://encyclo.findlaw.com/5860book.pdf>
- Šulmane, I. 2006. The Russian language media in Latvia. In: *Latvian-Russian Relations: Domestic and International Dimensions*. Ed. by N. Muižnieks. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Šulmane, I. 2007. Kurš uzraudzīs sargsuni: nacionālo dienas laikrakstu žurnālistu attieksme pret profesionālo ētiku Saeimas vēlēšanu kontekstā. Grām.: *Politiskā komunikācija, ētika un kultūra Latvijas Republikas 9. Saeimas vēlēšanās*. Red. S. Lasmane. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 207.–222. lpp.
- Šulmane, I., Kruks, S. 2007. Plašsaziņas līdzekļi demokrātiskā sabiedrībā. Grām.: *Cik demokrātiska ir Latvija: Demokrātijas monitorings, 2005–2007*. Zin. red. J. Rozenvalds. Rīga: Zinātne. 70.–76. lpp.
- Šturma, I. 2005. Koleģialitāte attiecību stiprināšanai. *Doctus*. Septembris [tiešsaistē] [aplūkots 2009.20.VI]. Pieejams: <http://www.iaptieka.lv/?lapa=doctus2&id=51>
- Talkas (Portāls talkas.lv). 2009. Valsts prezidents pateicas Lielās Talkas organizatoriem un atbalstītājiem [aplūkots 2009.7.XII]. Pieejams: <http://www.talkas.lv/?page=2&article=405>
- Tiesībsarga birojs. 2008. Tiesībsarga gada ziņojums [publicēts 2008.25.V; aplūkots 2009.20.VI]. Pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/lat/publikacijas/gada_zinojumi/
- Torgāns, K. 2003. Par advokāta lomu kasācijas tiesvedībā un tiesas pieejamības principu. *Latvijas Vēstnesis. Jurista Vārds*, 13.V.
- Tragakes, E., Briģis, Ģ. u. c. 2008. *Latvija: pārskats par veselības aprūpes sistēmu*. Rīga: PVO.
- United Nations Global Compact [aplūkots 2009.13.VI]. Pieejams: <http://www.unglobalcompact.org/aboutTheGC/TheTenPrinciples/>
- VNC (Veselības norēķinu centrs). 2009. Ambulatorajai aprūpei paredzēto kompensējamo zāļu saņemšanas kārtība [aplūkots 2009.20.X]. Pieejams: <http://www.vnc.gov.lv/lat/veseliba/Kompensejamaszales/>

3. nodaļas logos izmantotie avoti

3.1. logs, LR FM 2009; **3.2. logs**, Matisāne un Vanadziņš 2007; **3.4. logs**, *Hipokratiskie raksti*: Izlase. Rīga: Liepnieks un Rītups, 2003, 3; **3.5. logs**, SKDS 2008, T 14; **3.6. logs**, Dauškane u. c. 2003; **3.8 logs**, Augstākās tiesas mājaslapa, <http://www.at.gov.lv/lv/about/operation/plenum/decisions/>; **3.11. logs**, LR KM 2009; **3.12. logs**, Statistikas dati par Latviju: Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliotēku attīstības institūts. 2008. Rīga: LNB. Npublicēts materiāls; Statistikas dati par Igauniju: National Library of Estonia. 2008. Library statistics [aplūkots 2009.1.VI]. Pieejams: <http://www.nlib.ee>; Statistics Estonia 2009 [aplūkots 2009.1.VI]. Pieejams: <http://www.stat.ee>; **3.13. logs** un **3.14. logs**, Pabērza 2008.

Visu normatīvo aktu tekstus sk. arī «Latvijas Vēstneša» tiesību aktu vortālā www.likumi.lv

Izdevējs: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5, Rīga, LV-1010
Tālrunis 67034535

Iespiests SIA «Latgales druka»